

พลวัตทางนิเวศวิทยาสังคมและการจัดการทรัพยากรประมงในชุมชนหัวเขา
ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา
Social-ecological Dynamism and Coastal Fishery Resource Management
in Ban Hua Khao, Tambon Hua Khao, Amphoe Singha Nakorn,
Changwat Songkhla.

เชษฐา มุหะหมัด
Chettha Muhamad

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
A Thesis Submitted in Fulfillment of the Requirements for the Degree
of Doctor of Arts in Human and Social Development
Prince of Songkla University

2562

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

พลวัตทางนิเวศวิทยาสังคมและการจัดการทรัพยากรประมงในชุมชนหัวเขา
ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา
Social-ecological Dynamism and Coastal Fishery Resource Management
in Ban Hua Khao, Tambon Hua Khao, Amphoe Singha Nakorn,
Changwat Songkhla.

เชษฐา มุหะหมัด
Chettha Muhamad

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
A Thesis Submitted in Fulfillment of the Requirements for the Degree
of Doctor of Arts in Human and Social Development
Prince of Songkla University
2562
ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

ชื่อวิทยานิพนธ์ พลวัตทางนิเวศวิทยาสังคมและการจัดการทรัพยากรประมงในชุมชนห้วยเขา
ตำบลห้วยเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา

ผู้เขียน นายเชษฐา มุหะหมัด

สาขาวิชา พัฒนามนุษย์และสังคม

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

คณะกรรมการสอบ

.....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เกียรติวาท บัญญาการ)

.....ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อาแว มะแส)

.....กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. วันชัย ธรรมสังการ)

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เกียรติวาท บัญญาการ)

.....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชลลดา แสงมณี ศิริสาธิตกิจ)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชลลดา แสงมณี ศิริสาธิตกิจ)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยรับ
การศึกษา ตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม

.....
(ศาสตราจารย์ ดร. ดำรงค์ศักดิ์ ฟ้ารุ่งแสง)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ขอรับรองว่า ผลงานวิจัยนี้มาจากการศึกษาวิจัยของนักศึกษาเอง และได้แสดงความขอบคุณบุคคลที่มีส่วนช่วยเหลือแล้ว

ลงชื่อ .....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เกียรติวา บุญปรากฏ)
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

ลงชื่อ .....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชลลดา แสงมณี ศิริสาธิตกิจ)
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

ลงชื่อ .....
(นายเชษฐา มุทะหมัด)
นักศึกษา

ข้าพเจ้าขอรับรองว่า ผลงานวิจัยนี้ไม่เคยเป็นส่วนหนึ่งในการอนุมัติปริญญาในระดับใดมาก่อน และ
ไม่ได้ถูกใช้ในการยื่นขออนุมัติปริญญาในขณะนี้

ลงชื่อ .....

(นายเชษฐา มุทะหมัด)

นักศึกษา

ชื่อวิทยานิพนธ์ พลวัตทางนิเวศวิทยาสังคมและการจัดการทรัพยากรประมงในชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสিংหนคร จังหวัดสงขลา

ผู้เขียน นายเชษฐา มุหะหมัด

สาขาวิชา พัฒนามนุษย์และสังคม

ปีการศึกษา 2561

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เรื่อง พลวัตทางนิเวศวิทยาสังคมและการจัดการทรัพยากรประมงในชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสিংหนคร จังหวัดสงขลา มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ ประการแรก เพื่อศึกษาพลวัตทางนิเวศวิทยาสังคมที่เกี่ยวข้องกับการประมงในพื้นที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสিংหนคร จังหวัดสงขลา ประการที่สอง เพื่อศึกษาปฏิบัติการประจำวันของชาวประมงชุมชนหัวเขาในการเข้าถึงทรัพยากรประมง ตำบลหัวเขา อำเภอสিংหนคร จังหวัดสงขลา ประการสุดท้าย เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรประมงในชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสিংหนคร จังหวัดสงขลา ที่สอดคล้องกับนิเวศวิทยาสังคม ทำการรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและข้อมูลภาคสนามด้วยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกผู้ให้ข้อมูลหลัก จำนวน 82 คน การสนทนากลุ่มย่อย การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการประชุมเชิงปฏิบัติการ

ผลการวิจัยพบว่า พลวัตนิเวศวิทยาสังคมของชาวประมงช่วงก่อนปี พ.ศ. 2501 เน้นการพึ่งพาระหว่างคนกับทรัพยากร และวิธีการผลิตแบบพึ่งตนเอง ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2501-2550 มีการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตโดยกลไกตลาดภายใต้นโยบายความทันสมัย อันส่งผลต่อการแปรเปลี่ยนเชิงพื้นที่ และวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับการดำรงชีพ ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2551-2561 ผลของการพัฒนาทำให้ชาวประมงทำประมงแบบล้นเกิน ทรัพยากรเริ่มเสื่อมโทรม เกิดภาวการณ์ความขาดแคลนทรัพยากรประมงในพื้นที่ ส่งผลให้ชาวประมงพยายามสร้างความหลากหลายในการดำรงชีพ และการเข้าถึงทรัพยากรประมงเข้มข้นขึ้นตามลำดับ โดยผ่านรูปแบบกิจกรรมของปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน การสร้างกลยุทธ์ในการต่อสู้ ต่อรอง เพื่อความอยู่รอดภายใต้เงื่อนไขของกลไกระบบตลาด เช่น การแกะกุ้ง การแกะปู การทำปลากระตักตากแห้ง การรับจ้างทั่วไปในชุมชน การค้า และการแปรรูปทรัพยากรประมงในรูปแบบต่าง ๆ ตามความต้องการของตลาด เพื่อสร้างความมั่นคงทางด้านอาหารในภาวะวิกฤตทรัพยากรประมง

ในการรับมือกับวิกฤตการณ์ด้านทรัพยากรประมง อีกด้านหนึ่งชาวประมงชุมชนหัวเขา มีการรวมตัวกันเพื่อการจัดการทรัพยากรประมงร่วม โดยในช่วงปี พ.ศ. 2557-2561 ชุมชนเล็งเห็นถึงการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรประมงร่วม จึงมีการพัฒนากลไกการจัดการร่วม และมีการทำบันทึกข้อตกลงความร่วมมือเพื่อการจัดการทรัพยากรแบบร่วมกันหลายฝ่าย (co-management) กิจกรรมที่สำคัญ คือ การจัดการฟาร์มทะเล การทำซั้งปลา การจัดการป่าโกงกาง และการปลูกหญ้าทะเลเพื่อฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา โดยการนำรูปแบบ สองเขา หนึ่งเล เเสรีน มาเป็นแนวทางนำร่องในการจัดการทรัพยากรร่วมของพื้นที่ และระหว่างภาคีต่าง ๆ เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทชุมชน และระบบทรัพยากรประมงในพื้นที่ทะเลสาบสงขลา อีกทั้งยังสามารถนำไปเป็นกรณีศึกษาสำหรับ

พื้นที่อื่น ๆ ได้อย่างเหมาะสมกับนิเวศวิทยาสังคมต่อไป

คำสำคัญ: นิเวศวิทยาสังคม, การจัดการทรัพยากรประมงร่วม, สองเขา หนึ่งเล เสเริน, ทรัพยากรประมง, ชาวประมงชุมชนหัวเขา

Thesis Title Social-ecological Dynamism and Coastal Fishery Resource Management in Ban Hua Khao, Tambon Hua Khao, Amphoe Singha Nakorn, Changwat Songkhla.

Author Chettha Muhamad

Major Program Human and Social Development

Academic Year 2018

ABTRACT

The purposes of the thesis “Social-ecological Dynamism and Coastal Fishery Resource Management in Ban Hua Khao, Tambon Hua Khao, Amphoe Singha Nakorn, Changwat Songkhla.” were to 1) study the dynamic of social ecology in Hau Khao Community, Hau Khao Sub-District, Singhanakhon District, Songkhla Province 2) find the fishermen’s activities in the fishery resource access in Hau Khao Community, Hau Khao Sub-District, Singhanakhon District, Songkhla Province and 3) find ways to manage the fishery resources in accord with social ecology in Hau Khao Community, Hau Khao Sub-District, Singhanakhon District, Songkhla Province. Field data was collected and in-depth interview was used to collect data from 82 key informants. Data was also collected by using focus group discussion, participant observation, and workshop.

The research shows that the dynamic of social ecology of the fishermen years before 1957 was based on the interdependence between human and natural resources by using self-reliance in the mode of production. However, during 1961 – 2007, the change in the mode of production was caused by the market mechanism under the modern policy. This caused the change of area, culture and belief. Years during 1961 – 2007, the result of the development influenced the fisheries to become redundant and led to the degeneration and depletion of the fishery resources. The fishermen tried to make a different way to earn a living. Fishery resource access grew consecutively intense through the pattern of activity in daily life. To survive under the conditions of marketing mechanism, building strategies was the important way used to struggle and negotiate. Peeling shrimp, peeling crap, selling Jing Jung (small) fish, being employees, being merchants and transforming fishery resources to different types of products that consumers wanted were the examples of the strategies used to build food security under the crisis of fishery resources.

On the other hand, the fishermen in Hau Khao community gathered to provide co-management of fisheries to deal with this crisis. The research finds that during 2014-2018 the community perceived the importance of participation in providing fishery resource management. To provide co-management of fisheries, the dynamic of co-management was developed and the agreement was signed. The examples of this co-management were as follows: sea ranching management, fish aggregating device, Mangrove forest management and seagrass planting to restore Songkhla Lake. The model of “Song Khao, Nueng Lae, Sae Rern” (Two mountains - Sea Area – Four villages) was used by all participants in the area as a pilot way to provide co-management for the resources based on the context of the community and the system of fishery resources around Songkhla Lake area. Moreover, at a more advanced point this model was used as the case study for other areas in keeping with social ecology.

Keywords: Social Ecology, Co-management of fisheries, Song Khao, Nueng Lae, Sae Rern (Two mountains - Sea Area – Four villages), Fishery resources, Fishermen of Hau Khao Community

กิตติกรรมประกาศ

การจัดทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สามารถลุล่วงไปได้ ด้วยความกรุณาจากคณาจารย์ทุกท่านที่ประสิทธิ์ประสาทวิชาให้แก่ข้าพเจ้า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เก็ตวา บุญปรากร ที่ปรึกษาหลัก ทั้งให้คำแนะนำทางด้านวิชาการ งานวิจัย และเปิดมุมมองงานทางด้านมานุษยวิทยาให้แก่ตัวของข้าพเจ้า เพื่อถ่ายทอดยังรุ่นสู่รุ่นในร่มเงาแห่งวิชาการ สิ่งนี้เองเป็นแรงขับเคลื่อนข้าพเจ้าตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา

ขอขอบพระคุณอาจารย์แม่ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชลลดา แสงมณี ศิริสาธิตกิจ อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม สำหรับอาจารย์แม่แล้ว คำบรรยายนั้นไม่สามารถตีความเป็นตัวอักษรได้เพราะคุณค่ามันล้นเกินที่จะพรรณนาความ อีกทั้งครอบครัวศิริสาธิตกิจ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พรไทย ศิริสาธิตกิจ อีกท่านที่เปรียบเสมือนร่มเงาแห่งต้นไม้ใหญ่ที่ทำหน้าที่ปกป้อง และแวนส่องทางในภาควิชาการ

ขอขอบพระคุณท่าน ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อาแว มะแส ประธานสอบวิทยานิพนธ์ ท่านอาจารย์เปรียบเสมือนหนึ่งผู้เป็นต้นแบบทางวิชาการ และดูแลข้าพเจ้ามาตั้งแต่ระดับปริญญาโท จนทำให้ข้าพเจ้ามีเส้นทางที่แน่วแน่และมั่นคง

ขอขอบพระคุณท่าน รองศาสตราจารย์ ดร.วันชัย ธรรมสังการ กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ท่านเป็นทั้งครูและผู้ปกครองคอยให้คำแนะนำศิษย์ตลอดมา วิชาและประสบการณ์ของท่านเป็นสิ่งทรงคุณค่า คำว่า ผมเชื่อมั่นในตัวคุณ เป็นแรงผลักดันอย่างดีที่ทำให้ข้าพเจ้าเดินบนถนนสายวิชาการต่อไปอย่างภาคภูมิใจ

ขอบพระคุณคณาจารย์ทุกท่าน ณ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ คุณกิตติปัทม์ แสงงาม น้องตาล ที่ช่วยเหลือตลอดระยะเวลาในการเป็นส่วนหนึ่งของลูกพระบิดา และจะเป็นตลอดไป

ขอขอบคุณมหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราชที่เปรียบเสมือนบ้านอีกหลังหนึ่งของข้าพเจ้า ให้ชีวิตและอนาคตแก่ข้าพเจ้า อันหมายรวมถึงทุนการศึกษาในระดับปริญญาเอกเช่นกัน ข้าพเจ้าจักขอตอบแทนในสิ่งที่ท่านทำเพื่อข้าพเจ้าให้ดีที่สุดเพื่อบ้านหลังนี้

ขอบพระคุณ พี่ เพื่อน น้อง ๆ ร่วมชั้นเรียน พี่อ้อต พี่นเมย์ น้องจ๊ีบ น้องตั้ม สำหรับความช่วยเหลือทุกสิ่งอย่างที่ผ่านมา หวังว่าในอนาคตจะได้ร่วมงานกันในแวดวงวิชาการ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน

ขอบพระคุณมิตร ผู้ให้ข้อมูลหลักของข้าพเจ้าทุกท่าน ทั้งนายบ้าน ภรรยา พี่ใหญ่ บังสบ บังเหมิม บังปราโมทย์ และมิตรร่วมเดินทางทุกท่าน ถึงแม้งานชิ้นนี้จะเสร็จสิ้นตามท้องเรื่อง แต่ความสัมพันธ์ยังคงอยู่ และจะสานต่อฐานคิดร่วมกันเพื่อทะเลสาบสงขลา

ขอบพระคุณ พี่ ๆ น้อง ๆ ที่ไถ่ถามสารทุกข์ ตลอดระยะเวลาในการศึกษาต่อในระดับปริญญาเอก

ขอบพระคุณครอบครัว มุหะหมัด เจะ มะ น้อง ๆ ทั้งสองคน กำลังใจสำคัญครับ กำลังใจเปลี่ยนคนที่ท้อถอยให้มีแรง มีพลังเดินต่อ ขอขอบคุณที่เชื่อมั่นในตัวข้าพเจ้า

ขอบคุณภรรยา ลูกสาว และครอบครัววิลลิหมัด ที่อยู่เคียงข้างข้าพเจ้าในยามที่เหน็ดเหนื่อย
ล้า รอยยิ้ม เสียงหัวเราะนั้นหมายถึงการต่อลมหายใจที่ร่ายรินยามสิ้นหวังได้เป็นอย่างดี
ขอบคุณตัวข้าพเจ้าเองที่ไม่ท้อ ไม่ถอย ก้าวมัน เชื้อมันในหนทางของตนเอง
สุดท้ายวิทยานิพนธ์เล่มนี้ขอมอบให้กับ ะหมาด และ ะเยาะ (ท่านกลับสู่อ้อมกอดของ
พระเจ้า) ท่าน คือ “ส่วนหนึ่งในชีวิตของข้าพเจ้า”

أمین

เชษฐา มุหะหมัด

สารบัญ

เนื้อหา	หน้า
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
คำถามในการวิจัย.....	7
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	7
ประโยชน์ของการวิจัย.....	7
ขอบเขตของการวิจัย.....	7
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	9
2 มโนทัศน์ในการศึกษาและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	10
มโนทัศน์เรื่องนิเวศวิทยาสังคม.....	10
มโนทัศน์เรื่องการจัดการร่วม (co-management)	14
มโนทัศน์เรื่องภาวะวิกฤตความทันสมัย.....	17
มโนทัศน์เรื่องการให้ความหมายเชิงพื้นที่.....	24
มโนทัศน์เรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจ สิทธิชุมชน	31
มโนทัศน์เรื่องปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน.....	40
แนวคิดในการวิจัย.....	48
3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	51
การเลือกพื้นที่วิจัย.....	51
หน่วยที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล.....	52
ผู้ให้ข้อมูล.....	52
การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	53
การวิเคราะห์ข้อมูล.....	54

สารบัญ (ต่อ)

เนื้อหา	หน้า
บพที่	
4 พลวัตทางนิเวศวิทยาสังคมของชาวการประมงในพื้นที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา.....	55
พลวัตทางนิเวศวิทยาสังคมกับบริบทการทำประมงแบบยังชีพ (subsistence) (ก่อนช่วงปี พ.ศ. 2501).....	57
เดินเลียบ ๆ เคียง ๆ ชุมชนหัวเขา: ลงเรือ เปิดตูสู่เสาบสงขลา.....	57
จังหวะเดินเท้า จังหวะเครื่องยนต์: จังหวะเวลาในการเข้าหาชาวประมง....	59
จากพวกเขา พวกฉันแล้วกลายเป็นพวกเรา:	
การสร้างความกลมกลืนกับคนเล.....	61
การเป็นส่วนหนึ่งของผู้ถือหางเสือของเรือหางยาว.....	63
ประวัติศาสตร์หัวเขาในบริบทการปกครอง	
และความสัมพันธ์ในนิเวศวิทยาสังคม.....	63
จากประวัติศาสตร์ที่มาสู่การตั้งถิ่นฐานของผู้คนในชุมชนหัวเขา.....	65
ชุมชนหัวเขาภาคประวัติศาสตร์: การสร้างบ้านแปลงเมือง.....	68
นิเวศวิทยาสังคม: ระบบความสัมพันธ์ของกลุ่มคน	
ในการเข้าถึงทรัพยากรประมง.....	84
ชุมชนหัวเขา: ย่างก้าวของมโนทัศน์การพัฒนา	
และการอิงแอบในระบบตลาด.....	86
พลวัตทางนิเวศวิทยาสังคมกับบริบทการประมงในเศรษฐกิจแบบตลาด (market economy) (ช่วงปี พ.ศ. 2501-2550).....	90
เศรษฐกิจแบบตลาด (market economy): การแปรเปลี่ยนวิถีการผลิต และวิถีวัฒนธรรม.....	90
ชาวชุมชนหัวเขากับอาชีพหาปลา ปักหลักโพงพาง	
และการเริ่มปฏิสัมพันธ์กับตลาด.....	92
ตลาดหัวเขา ตลาดบ้านเล ตลาดบ่อยาง: คนมุสลิม	
คนพุทธ พื้นที่แห่งการปฏิสัมพันธ์ทางการตลาด.....	95

สารบัญ (ต่อ)

เนื้อหา	หน้า
บทที่	
คนหัวเขา: โพงพาง ไซตุ้และการติดต่อค้าขายกับเจ้าแก้วเมืองสงขลา.....	98
ทะเลสาบสงขลา: ยุคเสื่อมถอยและการรุกรัดในทะเลแบบล้นเกิน.....	102
ชาวประมงหัวเขา: คนสืบทอดและการผันตนเข้าสู่อุตสาหกรรมการผลิต..	104
นายทุน: การทำประมงแบบล้นเกิน.....	105
ระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจ: การสร้างความหมายเงื่อนไข ในการเข้าถึงทรัพยากรประมงอันหลากหลายของชุมชนหัวเขา.....	107
ระบบความสัมพันธ์: การยึดหยุ่นและการเลื่อนไหลของทรัพยากรประมง..	115
พลวัตทางนิเวศวิทยาสังคมกับบริบทการทำประมงในภาวะ	
ขาดแคลนทรัพยากรประมง (ช่วงปี พ.ศ. 2551-2561).....	117
เลแคบกว่าคน: ความร่อยหรอและภาวะด้นรนด้านทรัพยากรประมง.....	117
วาทกรรมชาวบ้าน: การต่อรองและการช่วงชิงพื้นที่ในทะเลสาบ ของชาวประมงชุมชนหัวเขา.....	119
การช่วงชิงพื้นที่ส่วนรวมเพื่อการอ้างสิทธิส่วนบุคคลระหว่าง ชาวประมงหัวเขากับกลุ่มชาวประมงในพื้นที่อื่น.....	120
การช่วงชิงพื้นที่ในทะเลสาบ: ชาวประมงหัวเขากับรัฐ.....	121
5 ภาคปฏิบัติการประจำวันของชาวประมงชุมชนหัวเขาในการเข้าถึงทรัพยากร	
ประมง.....	125
ภาคปฏิบัติการประจำวัน: รูปแบบการดำรงชีพของชาวประมง	
ชุมชนหัวเขา.....	130
อวนลอย อวนติดตา: เครื่องมือแห่งการทำลายล้าง.....	131
อวนจมปู (crab gill nets).....	132
อวนรุน: กับการรุนกุ้ง.....	133
ไชนั่ง: กัดกัสดักน้ำ.....	134
ยอปีก: ไชมาน.....	135

สารบัญ (ต่อ)

เนื้อหา	หน้า
บทที่	
โพงพาง (bottom fixed set nets).....	137
ไซตัวหนอน หรือ “ไอโง้”: ฆาตกรเงียบใต้น้ำบนผิวดิน.....	138
การดำรงชีพ: การสร้างกลยุทธ์การต่อสู้ต่อรองของชาวประมง	
ชุมชนหัวเขา.....	139
การเลี้ยงแกะและแพะแบบปล่อยทิ้ง: การต่อสู้ต่อรองในภาวะ	
ขาดแคลนของชาวประมง.....	140
ผู้หญิงกับการเป็นแรงงานในชุมชน: ปฏิบัติการประจำวัน	
ในภาวะขาดแคลน.....	141
การแปรรูปทรัพยากรประมง: และแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม.....	141
ถอดก้าม ถอดกระดูก: การรับจ้างแกะปู.....	142
6 สองเขา หนึ่งเล เสเริน: แนวทางการจัดการทรัพยากรประมงร่วม	
ชุมชนหัวเขา.....	144
ภูมิภาควิทยาและภูมิภาคสังคม.....	146
ภูมิภาคชุมชนหัวเขา.....	146
ภูมิภาคชุมชนบ้านใหม่ ชุมชนชายหิน ชุมชนบ่อหลา.....	151
สองเขา หนึ่งเล เสเริน: รูปแบบการจัดการทรัพยากรประมงร่วม.....	152
แผนแม่บทชุมชน: จุดเริ่มต้นของการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรประมง.....	153
กฎ กติกาของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรประมงในเขต	
สองเขา หนึ่งเล เสเริน.....	155
สองเขา หนึ่งเล เสเริน: ภาคร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรประมง.....	156

สารบัญ (ต่อ)

เนื้อหา	หน้า
บทที่	
ฟาร์มทะเล: การจัดการทรัพยากรร่วมใน สองเขา หนึ่งเล เสเริน.....	157
ซั้งปลา บ้านแห่งการพักพิง: การจัดการทรัพยากรร่วมใน สองเขา หนึ่งเล เสเริน.....	164
ป่าโกงกางกับการจัดการทรัพยากรร่วมใน สองเขา หนึ่งเล เสเริน.....	185
การปลูกหญ้าทะเลเพื่อฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา.....	195
7 บทสรุปและการอภิปรายผล.....	199
บทสรุป.....	199
อภิปรายผลการวิจัย.....	205
ข้อเสนอแนะของการวิจัย.....	207
บรรณานุกรม.....	208
บุคลากร.....	224
ภาคผนวก.....	231
ประวัติผู้เขียน.....	289

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1 พื้นที่ชุมชนหัวเขา.....	64
2 พื้นที่ทะเลสาบสงขลา.....	64
3 ประวัติและความเป็นมาของทะเลสาบสงขลา.....	65
4 ผังเมืองโบราณสงขลา.....	67
5 แผนที่โบราณของเมืองสงขลา.....	68
6 แผนที่เมืองสงขลาเขียนโดยฝรั่งเศส ปี พ.ศ. 2230.....	69
7 ผังเมืองโบราณสงขลา.....	70
8 ป้อมปืนใหญ่เมืองสงขลา.....	71
9 มัสยิดยาบัลโรดเหรีาะหม๊ะ.....	72
10 อุทยานประวัติศาสตร์เมืองสงขลาเก่าหัวเขาแดงในปัจจุบัน.....	73
11 แผนที่เทศบาลเมืองสิงหนคร.....	74
12 บ้านหัวเขา.....	75
13 ท่าเทียบเรือขนส่งบ่อয়งและหัวเขาแดง.....	87
14 แพขนานยนต์ในช่วงเร่งด่วน.....	88
15 สะพานติณสูลานนท์ฝั่งเขาแดง.....	89
16 แนวโพงพางปากอ่าวทะเลสาบตอนล่าง.....	92
17 ปลาชนิดต่างๆ ในตลาดนัดชุมชนหัวเขา.....	95
18 ความคึกคักของตลาดนัดชุมชนหัวเขา.....	96
19 พื้นที่ขายปลาตลาดหน้าเมืองหรือบ้านเล.....	98
20 แนวโพงพางปากอ่าวทะเลสาบตอนล่าง.....	99
21 การวางไข่ตู้.....	100
22 ประกาศศูนย์อุตุนิยมวิทยา.....	128
23 แผนที่สภาพอากาศกรมอุตุนิยมวิทยา.....	129
24 อวนลอยปลากระบอก.....	132
25 การใช้อวนรุนของชาวประมง.....	133
26 ไซนั่งชนิดใหม่โดยการใช้การวางคู่.....	135
27 โพงพางปัก.....	136

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
28 ช่องโพงพาง.....	138
29 ไซตัวหนอน.....	139
30 ชุมชนหัวเขา บ้านบ่อหลา บ้านใหม่ บ้านท่าหิน.....	145
31 ด้านหน้าของมัสยิดสุลต่านสุลัยมาน ชาร์.....	149
32 สุสานสุลต่านสุลัยมาน ชาร์.....	149
33 สุสานต้นตระกูล ณ สงขลา.....	150
34 วัดในชุมชนหัวเขา.....	150
35 การประชุมกลุ่ม.....	154
36 การประชุมกลุ่ม.....	155
37 เขตฟาร์มทะเลชุมชนบ้านใหม่ ชุมชนบ่อหลา ชุมชนชายหิน.....	159
38 เขตฟาร์มทะเลชุมชนหัวเขา.....	160
39 กิจกรรมการสร้างบ้านปลา.....	165
40 กิจกรรมการสร้างบ้านปลา.....	165
41 พื้นที่การอนุรักษ์ทั้ง 4 ชุมชน.....	167
42 พื้นที่การอนุรักษ์ ชุมชนบ้านใหม่ ชุมชนบ่อหลา ชุมชนชายหิน.....	168
43 พื้นที่การอนุรักษ์ชุมชนหัวเขา.....	169
44 สถานที่ทำการศูนย์อนุรักษ์ชุมชนบ้านใหม่และชุมชนชายหิน.....	170
45 สัญลักษณ์หมายเลข ๙ ศูนย์อนุรักษ์ชุมชนบ้านใหม่และชุมชนชายหิน.....	171
46 บ้านปลาทดลองชุมชนบ้านใหม่และชุมชนชายหิน.....	171
47 การทดลองปลูกต้นโกงกางชุมชนบ้านใหม่และชุมชนชายหิน.....	172
48 ศูนย์อนุรักษ์ชุมชนบ่อหลา.....	172
49 กฎกติกาชุมชนบ่อหลา.....	173
50 บรรยากาศกลุ่มชุมชนบ่อหลาฟาร์มทะเล.....	173
51 บรรยากาศกลุ่มชุมชนบ่อหลา.....	174
52 บรรยากาศกลุ่มชุมชนบ่อหลา.....	174
53 ศาลาพิทักษ์เลในเขตพื้นที่ทั้ง 4 ชุมชน โดยตั้งอยู่หมู่ที่ 2 ชุมชนบ่อหลา.....	181
54 แนวเขตการอนุรักษ์จากชุมชนหัวเขาไปถึงชุมชนบ่อหลา.....	181
55 แนวการทำซั้งปลาชุมชนชายหิน.....	182
56 แนวการทำซั้งปลาชุมชนชายหินกับชุมชนบ้านใหม่.....	182

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
57 สัญลักษณ์หมายเลข 9 ของชุมชนบ้านใหม่.....	183
58 ซั้งปลาชุมชนบ้านใหม่.....	183
59 สัญลักษณ์ หัวใจทะเลของชุมชนบ่อหลา.....	184
60 แนวซั้งปลาของชุมชนบ่อหลา.....	184
61 แนวซั้งปลาของชุมชนบ่อหลาเสริมบ่อซีเมนต์.....	185
62 การมีส่วนร่วมของนักเรียนร่วมกันปลูกต้นโกงกางในแปลงเพาะชำ.....	188
63 การเพาะชำต้นโกงกางในแปลงเพาะชำ.....	188
64 ต้นโกงกางในท่อซีเมนต์.....	189
65 ป่าชายเลน.....	190
66 อาคารหลังใหม่ของศูนย์อนุรักษ์ป่าโกงกาง.....	190
67 สมเด็จพระเทพรัตนฯสุดา สยามบรมราชกุมารีพระองค์เสด็จร่วมปลูกป่า.....	191
68 สมเด็จพระเทพรัตนฯสุดา สยามบรมราชกุมารีพระองค์เสด็จเยี่ยมผืนป่า.....	192
69 ป่าโกงกางชุมชนหัวเขา.....	193
70 ป่าโกงกาง.....	193
71 ป่าโกงกาง.....	194
72 ความสมบูรณ์ของป่าโกงกาง.....	194
73 ทางเดินเยี่ยมชมป่าโกงกาง.....	195
74 หล้าทะเลชุมชนบ้านใหม่.....	196
75 แปลงทดลองปลูกหล้าทะเล.....	196

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
1 ชนิดของสัตว์น้ำที่พบก่อนและหลังปี พ.ศ. 2520.....	80

สารบัญกราฟ

กราฟที่	หน้า
1 ประชากรเทศบาลเมืองสิงหนคร.....	76
2 ความเคลื่อนไหวของประชากรเทศบาลเมืองสิงหนคร.....	76
3 ความเคลื่อนไหวของประชากรเทศบาลเมืองสิงหนคร.....	78

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ทะเลสาบสงขลาเป็นพื้นที่แห่งการดำรงชีพ และในฐานะที่เป็นพื้นที่สำคัญของปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของชาวประมงตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา อันประกอบด้วยพื้นที่ทั้งหมด 9,807 ตารางกิโลเมตร หรือ 6,129,375 ไร่ โดยมีพื้นที่ผิวน้ำ 653,775 ไร่ ครอบคลุม 3 จังหวัด คือ สงขลา พัทลุง และนครศรีธรรมราช (ฝ่ายข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติและการจัดการสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา, 2537) ยังเชื่อมติดต่อกันกับส่วนต่างๆ ที่เรียกชื่อต่างกันได้แก่ ทะเลน้อย ทะเลสาบตอนบน ทะเลสาบตอนกลาง และทะเลสาบตอนล่าง โดยมีลักษณะพิเศษ คือ เป็นระบบนิเวศแบบ 3 น้ำ ซึ่งมีการผสมผสานทั้งน้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม มีความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายทางชีวภาพสูง โดยเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของนกน้ำ พืชน้ำ และสัตว์น้ำนานาชนิด นอกจากนี้ยังมีความสำคัญมากในทางสังคม คือ เป็นแหล่งประกอบอาชีพที่สำคัญของประชาชน (เกิดวา บุญปรากฏ, 2559) ความสำคัญข้างต้นส่งผลต่อชาวประมงในบริเวณรอบ ๆ ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาตลอดมาซึ่งเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่และการดำรงชีพที่ผูกพันกันมาตลอดเวลา อีกทั้งยังเชื่อมโยงกับการตั้งถิ่นฐาน สะท้อนจากการที่พบชุมชนประมงรอบทะเลสาบสงขลา รวมทั้งสิ้น 152 หมู่บ้าน ซึ่งมีครอบครัวชาวประมง 8,010 ครอบครัว และพบการกระจายตัวของชุมชนประมงรอบทะเลสาบตอนบนที่มีหมู่บ้านประกอบอาชีพประมง รวม 147 ตำบล 26 อำเภอ (สถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำและการเกษตร, 2555) และยังเป็นพื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์อย่างยาวนาน

ในอีกด้านหนึ่งของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในอดีตยังเป็นแหล่งอารยธรรมโบราณซึ่งมีรอยเชื่อมต่อกับอารยธรรมอินเดียที่ยังปรากฏในบริเวณนี้มาอย่างช้านาน ส่งผลให้ชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาเกิดการผสมผสานทางสังคมและวัฒนธรรมเรื่อยมาทุกยุคสมัย ซึ่งฐานทรัพยากรที่สำคัญของชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา คือ ทรัพยากรประมงได้หล่อเลี้ยงชีวิตประจำวันของชาวประมงที่ดำรงชีพในทะเลสาบสงขลาด้วยเครื่องมือประมงที่หลากหลาย ซึ่งแตกต่างกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน (อุทิศ สังขรัตน์, 2546) ไม่เว้นแม้กระทั่งชุมชนหัวเขา ซึ่งเคยเฟื่องฟูในอดีตและเคยเป็นหน่วยหนึ่งของการปกครองในสยาม ซึ่งในแง่มุมมองของทรัพยากรประมงแล้วมีความเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันในด้านการดำรงชีพของชาวประมงในพื้นที่ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา

จากการลงพื้นที่ภาคสนามโดยการนำของผู้มีประสบการณ์สูงในพื้นที่ ได้สะท้อนพลวัตทางนิเวศของทรัพยากรประมง และนิเวศสังคมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันในอดีตว่า

“...ชุมชนหัวเขาเป็นพื้นที่ติดกับทะเลสาบสงขลา ซึ่งถือว่ามีความสมบูรณ์ ทั้งในแง่ของทรัพยากรประมง และทรัพยากรอื่น ๆ แม้กระทั่งในด้านประวัติศาสตร์ ตั้งแต่ในยุคสุลต่านสุลัยมานปกครองเมือง ผู้คนเมื่อก่อน ก็ยึดถืออาชีพประมงมา ตอนเด็กๆ ในสมัยนั้นยังไม่มีเรือ เครื่อง (เรือติดเครื่องยนต์) และร่องโพงพางมีการประมูล ย้อนกลับไปเมื่ออายุ 17 ปี ตอนนั้นการเข้าถึงทรัพยากร ประมงยังเป็นเรือแจว เนื่องจากยังไม่มีเรือเครื่อง ช่วงตอน อายุ 22 หรือ 23 ปี เราไปดำกโดยการแจวเรือแถวข้างใต้ (เลยสะพานดินสุลต่านน) ต่อมาจึงจะมีเรือเครื่องเรียบริ้วแล้ว แต่ก็ไม่ใช่เหมือนทุกวันนี้...” (หมัด, สัมภาษณ์วันที่ 11 สิงหาคม 2559)

ในขณะที่แกนนำชุมชนอีกท่านหนึ่งได้อธิบายการเข้าถึง และการใช้ประโยชน์ จากทรัพยากรประมงในพื้นที่ว่า ในอดีตเมื่อจะเข้าถึงทรัพยากรหรือออกหาปลาจะใช้เครื่องมือที่เกิด จากภูมิปัญญา ใช้การแจวตั้งแต่หัวเขาแดงไปยังปากอ่าว รูนปู รูนย่า เขาเล่าให้ฟัง เขาเริ่มแจวจาก ตอนค่ำ หลังจากละหมาดอีซา (ละหมาดในช่วงต้นของกลางคืน) การเดินทางไปยังกลางทะเล และไป นอนกันที่นั่น (ชุมชนหัวเขาแดงติดกับปากอ่าวของทะเลสาบสงขลา) ซึ่งเราต้องแจวอ้อมเขา หรือบางครั้งก็แจวไปยังเกาะยอหรือเขาเรียกกันว่า “ข้ามทะเล” ซึ่งในขณะนั้นช่วงปี 2500 สมัยที่เรา เกิดและเรายังเด็ก ๆ ตอนนั้นเราเกิดมาก็มีการแจวกันแล้ว เราทันในสมัยนั้นพอดี เราก็เริ่มเริ่มหัดแจว แถวบริเวณหน้าบ้าน ซึ่งอายุประมาณ 16-17 ปี ตอนนั้นเราเรียนอยู่ที่อำเภอจะนะ โรงเรียนปอเนาะ (โรงเรียนสอนศาสนาอิสลาม) เรียนด้วยและทำงานด้วยโดยการดักโพงพาง ต่อมามีการให้สิทธิ โดยรูปแบบการประมงจากรัฐหรือจากกรมประมง ส่งผลให้เกิดการแย่งในพื้นที่เกิดการทะเลาะในช่วง ของการประมง ซึ่งมีการกำหนดเป็นร่อง ร่องละ 2-3 หมื่นบาท ถ้าเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมหรือเป็นพื้นที่ ปากอ่าวจะมีการแข่งขันสูง การประมงได้ก่อนกำหนดไว้ 7 พื้นที่ ได้แก่ พื้นที่แถวหน้าบ้านอยู่บริเวณ ใต้สะพานดินฯ ปัจจุบัน คือ แถวบ่อนสี แถวข้างกั้ง แถวหัวปาร์ม แถวมุสัง แต่เมื่อยกเลิกสัมปทาน และประกอบกับการใช้เครื่องมือที่ทันสมัยขึ้นเพื่อรองรับตลาด ชาวประมงก็พยายามเข้าถึงทรัพยากร เข้มข้นขึ้นจนถึงทุกวันนี้ (เกาะ, สัมภาษณ์วันที่ 27 สิงหาคม 2559)

เสียงสะท้อนดังกล่าวบ่งชี้ถึงพลวัตทางนิเวศวิทยาสังคมของทรัพยากร ซึ่งในอดีต ทรัพยากรในพื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์ การเข้าถึงทรัพยากรโดยใช้ภูมิปัญญาที่ถูกสืบทอดมายังรุ่นสู่รุ่น ในขณะที่ในปัจจุบันได้มีความพยายามสร้างพื้นที่เพื่อเบียดแทรก หรือลักลอบในการทำประมง ซึ่งเกิดคำถามเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรประมงและชุมชน ซึ่งเป็นข้อค้นพบเชิงพื้นที่ และทางวิชาการ นำมาซึ่งการอธิบายภายใต้แนวคิดนิเวศวิทยาสังคมในชุมชนหัวเขา

ชุมชนหัวเขาเป็นส่วนหนึ่งของตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา ตั้งอยู่ริมทะเลสาบสงขลาตอนล่าง โดยอยู่ห่างจากตัวเมืองสงขลา ประมาณ 10 กิโลเมตร สามารถเดินทางโดยแพขนานยนต์และสะพานดินสุลานนท์ อยู่ห่างจากหาดใหญ่ประมาณ 40 กิโลเมตร ถือเป็นพื้นที่ปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน และยังเป็นพื้นที่การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นจากการปฏิสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและการเมือง ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ ในเชิงประวัติศาสตร์ชุมชนหัวเขายังสัมพันธ์เชิงพื้นที่กับทะเลสาบสงขลา และมีผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับภาคปฏิบัติการของชีวิตประจำวันในการใช้ประโยชน์เชิงพื้นที่ในทะเลสาบสงขลา เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2501 ซึ่งทะเลสาบสงขลาเริ่มเกิดวิกฤติการณ์ด้านทรัพยากรประมง สืบเนื่องจากการพัฒนาภายใต้นโยบายความทันสมัยผ่านแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504) ซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างยืงยวด ในความเป็นจริงแล้วการให้ความสำคัญกับการพัฒนาเศรษฐกิจหรือการเพิ่มผลผลิตมวลรวมประชาชาติ มักเป็นหัวใจหลักของแนวคิดการพัฒนาที่มุ่งสร้างการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจตามแนวทางความทันสมัย เมื่อนำมาใช้ในพื้นที่จึงเกิดการปรับเปลี่ยนแนวทางการผลิตจากการประมงแบบยังชีพไปให้ความสำคัญกับการผลิตเพื่อการค้ามากขึ้น อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเข้ามาของนายทุนภายในท้องถิ่นและระดับชาติ มีการนำเรืออวนลาก เรืออวนรุน และเรือคราดหอย ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ทันสมัยที่เข้าข่ายการทำลายล้างมาใช้ เมื่อเวลาผ่านไประยะหนึ่งชาวประมงเริ่มเล็งเห็นถึงความสำคัญของผลตอบแทนด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก เกิดความเลื่อมล้ำระหว่างกลุ่มชาวประมงและพื้นที่ทำการประมง อีกทั้งยังส่งผลต่อการขัดแย้งระหว่างชุมชนกับภาครัฐและเอกชน โดยที่การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วนี้เกิดไปพร้อม ๆ กับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การขยายตัวของอุตสาหกรรม (industrialization) และความเป็นเมือง (urbanization) (อาแว มะแส และคณะ, 2550 อ้างจาก Phongpaichit & Baker, 2005; Wyatt, 2003; industrial and finance cooperation of Thailand, 1990) อีกทั้งยังส่งผลให้บทบาทของระบบตลาดได้เข้ามามีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของชาวประมงเป็นอย่างมาก โดยที่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด (market economy) ได้รุกคืบเข้าสู่วิถีชีวิตประจำวันเกือบทุกด้านและทุกพื้นที่รอบทะเลสาบสงขลา วิถีชีวิตแบบดั้งเดิมของชาวประมง (traditional way of life) ที่เคยมีต้องปฏิสัมพันธ์กับตลาดมากขึ้น ทำให้มีความพยายามในการเข้าถึงทรัพยากรอย่างเข้มข้นโดยเครื่องมือที่ทันสมัยชนิดต่าง ๆ รวมถึงวิธีการประมงก็ถูกนำมาใช้อย่างเข้มข้นตามลำดับ (เชษฐา มุหะหมัด, 2553)

จากข้อค้นพบทางวิชาการดังกล่าวข้างต้น ผนวกกับแนวนโยบายความทันสมัยที่รัฐใช้เป็นแนวทางหลักในการพัฒนาระยะหนึ่งแล้ว ก่อเกิดเป็นวิกฤติทรัพยากรและวิกฤตความทันสมัยที่ส่งผลให้ทรัพยากรประมงค่อย ๆ ร่อยหรอลงอย่างต่อเนื่อง นำไปสู่การตั้งคำถามในประเด็นปฏิบัติการประจำวันของชาวประมงในชุมชนหัวเขา และการเข้าถึงทรัพยากรภายใต้วิกฤติการณ์ในปัจจุบัน รวมถึงการพยายามสร้างอำนาจในการต่อรอง จากการลงพื้นที่ภาคสนามเบื้องต้น และได้พูดคุยแลกเปลี่ยนกับผู้ให้ข้อมูลในชุมชนได้รับการบอกเล่าว่า

“...เมื่อกระแสของการพัฒนาเข้ามาสู่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา เริ่มมีกลไกตลาดเข้ามาเกี่ยวข้อง ทำให้ปัจจุบันชาวประมงมีปฏิบัติการในชีวิตประจำวันในการเข้าถึงทรัพยากรสัตว์น้ำมากขึ้น (หมัด, สัมภาษณ์วันที่ 11 สิงหาคม 2559) และมีการเปิดสัมปทานโพงพาง...”

“...ต่อมามีการปราบปรามและจับกุมโดยกรมประมง ซึ่งร่วมมือกับทหารเรือและกรมเจ้าท่า และได้ยกเลิกเครื่องมือที่ผิดกฎหมาย ชาวบ้านจึงถูกจำกัดสิทธิ ชาวประมงเริ่มขัดแย้งกับรัฐ หรือแม้กระทั่งกับกลุ่มประมงด้วยกัน การพยายามสร้างอำนาจต่อรองเพื่อเข้าถึงพื้นที่ทำกินรุนแรงขึ้น ถึงขั้นประท้วง ชุมนุม การจับกลุ่มนิทนามีการพยายามที่จะสร้างเครื่องมือที่สามารถเข้าถึงทรัพยากรง่ายขึ้น การสร้างพื้นที่เพื่อต่อรองและสร้างพื้นที่ทำกินในชีวิตประจำวันของเขาอย่างต่อเนื่อง การเกิดความขัดแย้งโดยเฉพาะคนมีอำนาจ ชาวบ้านจะไม่มีใครกล้าสะท้อนความเป็นจริงเนื่องจากกลัวอิทธิพล (นักการเมือง) การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลต่อพื้นที่และนำไปสู่การแย่งชิง และการเข้าถึงทรัพยากรอย่างเข้มข้น จึงเกิดการต่อสู้ ต่อรองระหว่างรัฐและชาวบ้าน ซึ่งเป็นพลวัตมาจนถึงทุกวันนี้...”(หมัด, สัมภาษณ์วันที่ 11 สิงหาคม 2559)

“...ปัจจุบันชาวประมงมีวิธีการต่อสู้เพื่อเข้าถึงทรัพยากรสัตว์น้ำเข้มข้น ทั้งเครื่องมือ วิธีการ รวมถึงกลยุทธ์เพื่อเข้าถึงทรัพยากรประมงอย่างแยบยลขึ้น เครื่องมือ เช่น ไซตุ้ ไซหนอน (ไอโง่) โม่ระระ โพงพาง แนวน้อมเพิ่มขึ้นตามลำดับ ชาวบ้านบางส่วนก็ปรับตัว บางส่วนก็ไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม เพราะเกิดภาวะการณ์คนล้นเล ทรัพยากรที่มีก็เริ่มลดลงตามลำดับ ชาวบ้านจึงพยายามทุกวิถีทางที่จะสร้างวิธีการ เพื่อที่จะเข้าถึงทรัพยากรประมงเหล่านั้น ถึงแม้จะขัดแย้งกับรัฐบาลบ้าง ขัดแย้งกันเองบ้าง แต่ก็พยายามรวมกลุ่มชาวประมงด้วยกันเองในการพยายามก่อตั้งชมรมเพื่อการจัดการทรัพยากรประมงร่วม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการพยายามสร้างวิถีในการเข้าถึงทรัพยากร และทางรอดที่ต้องเผชิญอยู่เสมอมา...”(หมัด, สัมภาษณ์วันที่ 11 สิงหาคม 2559)

ปรากฏการณ์ข้างต้นสะท้อนถึงวิกฤติทรัพยากรประมง และผลกระทบด้านหนึ่งของความทันสมัยที่รุนแรงที่สุด อันส่งผลต่อการแปรเปลี่ยนพื้นที่วัฒนธรรม ความเชื่อ และที่สำคัญเมื่อตลาดเริ่มมีบทบาทในการกำหนดการผลิตของชาวประมง การพยายามสร้างอำนาจในการเข้าถึงพื้นที่และสร้างอำนาจในการต่อรอง ทั้งการต่อรองในระดับปัจเจกที่สูงขึ้นภายใต้ธรรมเนียมในการจับจองพื้นที่ทะเลสาบ และพื้นที่หน้าบ้านของตัวเองอย่างเข้มข้น การปักหลักโพงพาง การวางไซตุ๋ไซหนอน ในขณะที่ชาวประมงในทะเลสาบสงขลาได้รับผลกระทบจากนโยบายการทำประมงและพื้นที่ในการทำประมงของรัฐ ที่พยายามสร้างความหมายของพื้นที่ในเชิงของการอนุรักษ์ และกำหนดสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร ชาวประมงชุมชนหัวเขาเริ่มรวมตัวกันในระดับกลุ่มเพื่อต่อรองกับรัฐในการเข้าถึงการใช้ประโยชน์ในเชิงพื้นที่ ในขณะที่เดียวกันก็รวมตัวกันเพื่อสร้างแหล่งอาหาร เช่น การพยายามสร้างแนวเขตอนุรักษ์ฟาร์มทะเล การทำบ้านปลา และการจัดการป่าโกงกาง เพื่อเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาและกุ้งรวมถึงสัตว์น้ำนานาชนิดร่วมกันโดยชุมชนและภาคส่วนต่าง ๆ เพื่อสร้างจิตสำนึกในการดูแลรักษาเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำรอบทะเลสาบสงขลา ดังนั้นในเชิงพื้นที่แล้วชุมชนหัวเขาถือเป็นยุทธศาสตร์สำคัญของการจัดการทรัพยากรประมงร่วม (fishery co-management) และได้ขยายไปสู่พื้นที่ใกล้เคียง

จากการที่ผู้วิจัยได้สังเกตในภาคสนาม และติดตามแกนนำชุมชนเบื้องต้นก่อนดำเนินการวิจัยเรื่องนี้ รวมถึงการทบทวนเอกสารงานวิจัยยังพบอีกว่า ในช่วงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2545 เป็นต้นมาพบว่า มีรายงานการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเกินศักยภาพ ขาดความสมดุล และขาดการดูแลอย่างเป็นระบบจากหน่วยงานของรัฐ อันส่งผลให้เกิดปัญหาตามมาหลายประการ เช่น ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ความตื่นเงินของทะเลสาบสงขลา การลดน้อยลงของสัตว์น้ำ คุณภาพน้ำที่เน่าเสียไม่เหมาะแก่การเจริญเติบโตของสัตว์น้ำ และความขัดแย้งของกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาที่มีต่อทรัพยากรประมงที่ต่างกัน เป็นผลให้เกิดวิกฤตทางการประมงของทะเลสาบสงขลาตลอดมา (วิชัย กาญจนสุวรรณ และดุสิตา แก้วสมบุญ, 2546) นอกจากนี้ งานวิจัยของ นฤทธิ ดวงสุวรรณ (2545) รายงานว่า ในช่วงปี พ.ศ. 2541 ถึงปี พ.ศ. 2551 ชาวประมงพื้นบ้านยังต้องประสบกับปัญหาจากการทำการประมงเชิงพาณิชย์ และการเข้ามาของอุตสาหกรรมหนักที่บุกรุกแย่งพื้นที่ทำกินของชาวประมงพื้นบ้านในเขตชายฝั่ง ถือเป็นการทำประมงเพื่อแสวงหาผลกำไร โดยใช้เครื่องมือประมงที่ทำลายล้างทรัพยากรประมงเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ นับตั้งแต่การใช้ระเบิด ยาเบื่อ โพงพาง อวนรุน อวนลาก จนถึงเรือปั่นไฟปลากะตัก อีกทั้งยังมีการกล่าวถึงการปิดปากกระวะหรือปากคลองระโนด ถือเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ทะเลสาบสงขลาทั้งระบบมีความเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็ว เพราะสัตว์น้ำไม่สามารถสืบพันธุ์ในทะเลสาบได้ตามธรรมชาติ

ในอีกด้านหนึ่งของปัญหาการจัดการทรัพยากรประมงในพื้นที่ทะเลสาบสงขลา คือ การได้รับผลกระทบจากการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาใช้โดยชาวประมงพาณิชย์ ที่มีการนำอวนลากและอวนรุนเข้ามาในพื้นที่เป็นผลให้แนวปะการัง ปลาเล็ก ปลาน้อยถูกเรืออวนรุน อวนลากทำลาย อีกทั้งยังมีการใช้ระเบิด ยาเบื่อ ทำให้สัตว์น้ำ เช่น ปลา กุ้ง ฯลฯ ลดลง (นฤทธิ ดวงสุวรรณ, 2545ก, 2545ข) การทำประมงพาณิชย์เหล่านี้ส่งผลต่อเครื่องมือ และวิธีการของชาวประมงขนาดเล็กด้วย ในขณะที่ เกิดลวาท บุญปรการ (2551) ได้บ่งชี้ถึงภาวะของชาวประมงพื้นบ้านและครอบครัวว่า ตกอยู่ในสภาพอ่อนแอ แต่ละครอบครัวมีหนี้สินจากการใช้ต้นทุนสูงแต่ผลผลิตตกต่ำ ภาวะหนี้สิน

เหล่านี้มีผลทำให้ชาวประมงส่วนใหญ่ได้รับความเดือดร้อน บางรายถึงกับประสบกับปัญหาล้มละลาย กลายสภาพมาเป็นแรงงานรับจ้างในเรือประมงพาณิชย์ ตลอดจนการเป็นส่วนหนึ่งของแรงงานรับจ้างในเมืองและในโรงงานอุตสาหกรรม ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับผลการศึกษาทางด้านทรัพยากรประมงที่กำลังร่อยหรอและได้เปลี่ยนแปลงไปสู่ผลกระทบโดยตรงต่อวิถีการผลิต ซึ่งถือเป็นองค์ประกอบสำคัญของการดำรงชีพของชาวบ้าน ที่มักจะต้องพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต้องปรับเปลี่ยนไป เมื่อสภาพของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เป็นฐานสำคัญของการดำรงชีพได้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่เสื่อมโทรมลง ชาวประมงซึ่งมีการปรับตัวในการดำรงชีพเพื่อตอบสนองต่อความต้องการ (needs) และความปรารถนา (aspirations) ก็อาจจะถูกกระตุ้นให้เพิ่มการเก็บเกี่ยวทรัพยากรจากการพัฒนาตามแนวนี้ ดังนั้นภายใต้บริบทการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ทรัพยากรธรรมชาติก็ได้รับผลกระทบอย่างหลีกเลี่ยงได้ยาก ระบบความสัมพันธ์ของคนทุกกลุ่มอาชีพไม่เว้นแม้แต่ชาวประมงขนาดเล็กที่อาจจะต้องแสวงหาวิธีใหม่ ๆ ในการใช้ชีวิตประจำวันเพื่อการดำรงชีพของประมงและอาชีพอื่น ๆ ควบคู่กันไป (เชษฐา มุหะหมัด, 2553) ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ผู้คนหลายกลุ่มเข้ามาจับจองเพื่อประกอบอาชีพประมงอย่างหนาแน่น อันเป็นปัญหาของการช่วงชิงทรัพยากรประมงในทะเลสาบสงขลา

สาเหตุหนึ่งของปัญหาการช่วงชิงทรัพยากรประมงในปัจจุบัน มาจากปัญหาการบังคับใช้สิทธิในเชิงกีดกัน โดยเฉพาะสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรของส่วนรวมที่ถูกละเลยความสำคัญโดยรัฐ ซึ่งเน้นแต่ระบบกรรมสิทธิ์ของรัฐและของเอกชนเท่านั้น ซึ่งตามแนวคิดการจัดการทรัพยากรประมงร่วมโดยทั่วไปนั้นจะมองว่า สิทธิในการจัดการเป็นของรัฐมีนัยยะทางกฎหมาย แต่ในทางปฏิบัติดูเหมือนว่าทรัพยากรประมงจะเปิดให้ทุกคนเข้าไปใช้ได้โดยเสรี ไม่มีการกีดกัน ทุกคนยังสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้อย่างอิสระ แม้ว่าความเป็นจริงแล้วมักจะพบว่า ทรัพยากรประมงในแต่ละพื้นที่กลับไม่ได้เปิดเสรีทั้งหมด โดยมักจะมีการควบคุมอยู่ระดับหนึ่ง เช่น การกำหนดเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาของชุมชนเป็นการจัดการทรัพยากรร่วม ซึ่งห้ามมิให้สมาชิกชุมชนหรือคนนอกชุมชนเข้าไปทำการประมงเป็นต้น อีกทั้งยังปรากฏให้เห็นถึงการเข้าไปจับจองสิทธิของเอกชนบางรายในการวางเครื่องมือประมงประจำที่ รวมทั้งมีการซื้อขายสิทธิกัน จึงทำให้เกิดความเป็นธรรมในกรรมสิทธิ์ส่วนรวม และการรุกรานทรัพยากรประมงที่ควรจะเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนรวม (Vandergeest, 1997 อ้างถึงใน เก็ดถวา บุญปรากฏ, 2551) การกระทำเหล่านี้ส่งผลต่อนิเวศวิทยาสังคมภายใต้ระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนและทรัพยากรในพื้นที่เป็นอย่างยิ่ง จากปรากฏการณ์ที่กล่าวสะท้อนถึงพลวัตนิเวศวิทยาสังคมที่น่าสนใจ จึงทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาพลวัตทางนิเวศวิทยาสังคมที่เกี่ยวข้องกับการประมงในพื้นที่ชุมชนหัวเขา รวมทั้งรูปแบบของปฏิบัติการประจำวันและแนวทางในการจัดการทรัพยากรประมงร่วม เพื่อให้สอดคล้องกับนิเวศวิทยาสังคมในพื้นที่ทะเลสาบสงขลาที่มีความเคลื่อนไหวท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง ซึ่งถูกแรงบีบทางสังคมและเศรษฐกิจภายใต้การพัฒนาตามกระบวนการทันสมัย

คำถามในการวิจัย

1. พลวัตทางนิเวศวิทยาสังคมมีส่วนเกี่ยวข้องกับการประมงในพื้นที่ชุมชนหัวเขาอย่างไร
2. ชาวประมงชุมชนหัวเขาสร้างรูปแบบการปฏิบัติการประจำวันในการเข้าถึงทรัพยากรประมงในพื้นที่อย่างไร
3. ชาวประมงชุมชนหัวเขามีแนวทางในการจัดการทรัพยากรประมงที่สอดคล้องกับนิเวศวิทยาสังคมอย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

ในการศึกษาที่ผู้วิจัยได้วางวัตถุประสงค์ไว้ดังนี้ คือ

1. เพื่อศึกษาพลวัตทางนิเวศวิทยาสังคมที่เกี่ยวข้องกับการประมงในพื้นที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา
2. เพื่อศึกษาปฏิบัติการประจำวันของชาวประมงชุมชนหัวเขาในการเข้าถึงทรัพยากรประมง ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา
3. เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรประมงในชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา ที่สอดคล้องกับนิเวศวิทยาสังคม

ประโยชน์ของการวิจัย

การศึกษาประเด็นดังกล่าวเพื่อประโยชน์ในการสร้างองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับปฏิบัติการประจำวันของชาวประมง และเป็นแนวทางในการจัดการทรัพยากรประมง ซึ่งสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการจัดการทรัพยากรประมงร่วมให้สอดคล้องกับนิเวศวิทยาสังคมในพื้นที่ทะเลสาบสงขลาได้อย่างเหมาะสมในอนาคต

ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษารุ่นนี้ได้กำหนดขอบเขตของการศึกษาข้างต้น ได้แก่ ขอบเขตของการศึกษาเชิงพื้นที่ ขอบเขตเชิงเนื้อหา ขอบเขตด้านระยะเวลา และนำเสนอดังต่อไปนี้

ขอบเขตเชิงพื้นที่

ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตเชิงพื้นที่โดยการเลือกแบบเจาะจง คือ ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา เป็นพื้นที่หลัก ซึ่งติดกับทะเลสาบสงขลาตอนล่างในส่วน of ชุมชนบ่อหลา ชุมชนบ้านใหม่ และชุมชนชายหิน ตำบลสิงหนคร อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา เป็นพื้นที่รอง

ขอบเขตเชิงเนื้อหา

เนื้อหาในการศึกษาครอบคลุมประเด็นเรื่อง พลวัตทางนิเวศวิทยาสังคม และปฏิบัติการประจำวันของชาวประมงชุมชนหัวเขาในการเข้าถึงทรัพยากรประมงเพื่อการดำรงชีพ โดยในประเด็นทั้งสองมีการเจาะลึกเนื้อหา ทั้งในส่วนของประวัติศาสตร์ของชุมชนหัวเขาที่มีความสัมพันธ์เชิงพื้นที่กับทะเลสาบสงขลา และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับการเข้าถึงทรัพยากรประมง

ข้อมูลด้านประวัติศาสตร์สามารถเชื่อมโยงกับพลวัตการใช้ประโยชน์เชิงพื้นที่ในบริบทของทะเลสาบสงขลา โดยแบ่งพลวัตทางนิเวศวิทยาและการเข้าถึงทรัพยากร ออกเป็น 3 ช่วง ได้แก่ ช่วงแรก ก่อนปี 2501 ซึ่งบ่งชี้ถึงพลวัตของการดำรงชีวิตของชาวประมงที่พึ่งพิงอยู่กับทรัพยากรและการทำประมงแบบยังชีพ (subsistence) ก่อนเกิดวิกฤตความทันสมัย ซึ่งมีผลกระทบต่อความสมบูรณ์ของทรัพยากร ช่วงที่สอง ในปี พ.ศ. 2501-2550 เพื่อศึกษาพลวัตการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์ในภาวะวิกฤตความทันสมัย ซึ่งถือยุคทองแห่งการแข่งขันแบบตลาดเสรี โดยมีกลไกตลาดเข้ามาเกี่ยวข้องพร้อมกันนโยบายของภาครัฐในการพัฒนาตามแนวทางกระแสหลัก และช่วงที่สาม ในปี พ.ศ. 2551-2561 เน้นการศึกษาถึงผลของการสร้างความหมายที่สามารถเชื่อมโยงให้เห็นถึงภาคปฏิบัติการประจำวันของชาวประมงในการเข้าถึงทรัพยากรประมงในปัจจุบัน การศึกษาดังกล่าวจะช่วยนำเสนอให้เห็นถึงปฏิบัติการ รวมถึงการสร้างความหลากหลายในการเข้าถึงทรัพยากร ซึ่งเป็นภาคปฏิบัติการของชีวิตประจำวันที่ต้องการค้นหาวิธีการในการดำเนินชีวิต และต้องใช้ไหวพริบปฏิภาณในการที่จะอยู่รอดภายใต้การเกาะกุม ครอบงำกลไกของอำนาจและมวลชน ไม่ให้เป็นเพียงผู้บริโภครที่ถูกกระทำอยู่ตลอดเวลา แต่มีวิธีการ (ways of operating) ที่สัมพันธ์กับอำนาจด้วยการพยายามสร้างกลไกการต่อรองขึ้น เพื่อสร้างรูปแบบและความหลากหลายของการดำเนินชีวิต อันจะนำไปสู่แนวทางการจัดการทรัพยากรร่วมเชิงพื้นที่ และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้เหมาะสม

ขอบเขตด้านระยะเวลา

ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ครอบคลุมระยะเวลา 3 ช่วงหลัก ๆ ได้แก่ ช่วงแรกก่อนปี พ.ศ. 2501 ซึ่งเน้นพลวัตทางนิเวศวิทยาสังคมในการเข้าถึงทรัพยากรและการใช้ประโยชน์ ก่อนภาวะวิกฤตความทันสมัยในช่วงที่ทรัพยากรประมงยังคงอุดมสมบูรณ์ ช่วงที่สอง ในปี พ.ศ. 2501 จนถึงปี 2550 เป็นช่วงที่มีการปรับเปลี่ยนนโยบายการพัฒนากระแสหลักหรือการปรับให้ความทันสมัย และช่วงที่สาม ในปี พ.ศ. 2551-2561 เน้นภาคปฏิบัติการประจำวันของชาวประมงชุมชนหัวเขาในการเข้าถึงทรัพยากรประมง และการสร้างแนวทางในการจัดการทรัพยากรประมงร่วมในชุมชนหัวเขาในยุคปัจจุบัน

นิยามศัพท์เฉพาะ

ชาวประมงชุมชนห้วยเขา หมายถึง ชาวชุมชนห้วยเขา ตำบลห้วยเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา ที่ประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน และอาศัยอยู่ใกล้กับทะเลสาบสงขลา โดยการใช้เครื่องมือทั้งที่เป็นแบบประจำที่และไม่ประจำที่

นิเวศวิทยาสังคม หมายถึง ระบบความสัมพันธ์ของชาวประมงและทรัพยากรในพื้นที่ชุมชนห้วยเขาและพื้นที่โดยรอบ ซึ่งครอบคลุมกระบวนการก่อเกิดการดำรงชีพ และการเปลี่ยนแปลงทางด้านต่าง ๆ ของสังคมและวัฒนธรรมอย่างเป็นองค์รวมไม่แยกส่วน

ปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน หมายถึง กลวิธีที่ชาวประมงชุมชนห้วยเขาพยายามสร้างพื้นที่เพื่อเบียดแทรก (insinuate) การเอาตัวรอดหรือการลักลอบ (poaching) ในการทำประมง ซึ่งหมายรวมถึงการใช้ความคิดสร้างสรรค์ที่เกิดขึ้นในภาวะวิกฤตความทันสมัย หรือที่สถานการณ์บังคับที่ชาวประมงพยายามใช้วิธีการ (tactic) ในการกำหนดยุทธศาสตร์ที่ชัดเจนมากขึ้น และคิดว่าเหมาะสมกับสภาพการณ์ที่เป็นไปต่อการเข้าถึงทรัพยากรประมงในวิกฤตความทันสมัย

การเข้าถึงสิทธิ หมายถึง ความสามารถในการเข้าใช้ประโยชน์จากทรัพยากร และแหล่งทรัพยากรประมงของชาวประมงชุมชนห้วยเขา

ทรัพยากรประมง หมายถึง บรรดาสรรพสิ่งทั้งหลายที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ และเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ได้แก่ สัตว์น้ำ ซึ่งชาวประมงใช้ประโยชน์ในการดำรงชีพ

การจัดการทรัพยากรร่วม หมายถึง แนวทางในการจัดการที่สามารถผสมผสานความร่วมมือจากภาคส่วนต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่และเป็นไปในชุมชน ทั้งภาครัฐ และภาคประชาสังคม โดยสามารถเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรได้

บทที่ 2

มโนทัศน์ในการศึกษาและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในงานวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ผู้วิจัยใช้แนวคิดพื้นฐาน (concept) ในการศึกษาเกี่ยวข้องกับประเด็นหลักอันประกอบด้วย มโนทัศน์เรื่องนิเวศวิทยาสังคม ซึ่งผู้วิจัยเน้นไปยังการเปิดพื้นที่บริบทชุมชนหัวเขา มโนทัศน์เรื่องการจัดการทรัพยากรร่วม มโนทัศน์เรื่องภาวะวิกฤติความทันสมัย มโนทัศน์การให้ความหมายเชิงพื้นที่ มโนทัศน์เรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจ สิทธิชุมชน และมโนทัศน์เรื่องปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน ซึ่งผู้วิจัยได้นำเสนอการทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและมโนทัศน์ที่ใช้ในการศึกษาดังนี้

มโนทัศน์เรื่องนิเวศวิทยาสังคม

นักวิชาการได้ให้การนิยามความหมายที่เกี่ยวข้องกับนิเวศวิทยา และคำว่าสังคม (society) อันหมายรวมถึง การตั้งถิ่นฐานและการอยู่อาศัยร่วมกันของมนุษย์ โดยเข้าสังกัดเป็นกลุ่มขนาดต่าง ๆ เพื่อสนองตอบธรรมชาติของการเป็นสัตว์สังคม และจำเป็นต้องอยู่ด้วยกันเป็นหมู่เหล่า ในหน่วยทางสังคมขนาดเล็ก ได้แก่ ชุมชน (community) และครอบครัว (family)

นิเวศวิทยาสังคมกับการนิยามความหมาย

การรวมกลุ่มของปัจเจกบุคคล ซึ่งมีสำนึกและจุดหมายบางประการร่วมกันมากกว่าสองคนขึ้นไป เมื่ออยู่รวมกันเป็นกลุ่มและรวมตัวกันเป็นหน่วยทางสังคมแบบต่าง ๆ มนุษย์จำเป็นต้องสร้างวิถีประพฤติปฏิบัติเพื่ออยู่ร่วมกันในระบบสังคมด้วยสันติสุข สร้างวิถีสื่อสารและสร้างความเข้าใจกัน ก่อให้เกิดวัฒนธรรมภาษาและระบบสัญลักษณ์ต่าง ๆ การสั่งสมประสบการณ์ บันทึก ถ่ายทอด และกลุ่มเกลาสมาชิกให้สามารถปรับตัว และเรียนรู้เพื่อเจริญเติบโตให้เกิดความงอกงาม ก่อให้เกิดวัฒนธรรมในการเรียนรู้และจัดการศึกษาอบรมจัดระบบเพื่อการผลิต การทำมาหากินและจัดการเกี่ยวกับปัจจัยในการดำเนินชีวิต ก่อให้เกิดวัฒนธรรมทางการผลิต การแลกเปลี่ยน การแบ่งปัน การบริโภค ความต้องการในการกล่อมเกลาพัฒนาชีวิต ความจำเป็นในการจัดความสัมพันธ์ ทั้งในเชิงแข่งขันและร่วมมือสมานกลมกลืนกันระหว่างสังคมและหมู่คณะ ที่แตกต่างกันทำให้เกิดวัฒนธรรมในการติดต่อสื่อสาร คมนาคม การสร้างวัฒนธรรมในการแลกเปลี่ยน ตลอดจนทำกิจกรรมเศรษฐกิจสังคมในระดับต่าง ๆ ด้วยกัน (วดีนา จันทศิริ และสิริพิชญ์ วรรณภาส, 2548)

ความสัมพันธ์เหล่านี้ส่งผลต่อนิเวศวิทยาสังคม (social ecology) ซึ่งมุ่งเน้นการวิเคราะห์องค์ประกอบ 3 ประการ คือ วิถีชีวิต เศรษฐกิจ และสังคมที่สามารถเปลี่ยนแปลงตามพลวัตของการพัฒนาสังคมกระแสหลักที่มุ่งพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

อาจจะสรุปได้ว่า ระบบนิเวศทางสังคมเป็นองค์รวมในระบบความสัมพันธ์ของมนุษย์ และสิ่งแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งครอบคลุมกระบวนการก่อเกิดการดำรงอยู่ พัฒนาการ ความเคลื่อนไหวและความเปลี่ยนแปลงทางด้านต่าง ๆ ของสังคมและวัฒนธรรมแบบไม่แยกส่วน นับตั้งแต่ความเป็นองค์รวมของจิตใจจิตวิญญาณกับกายภาพและวัตถุ ระบบสังคมและสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติ ระบบสิ่งแวดล้อมทางชีวภาพ ระบบความรู้และเทคโนโลยี ระบบความเชื่อและสิ่งศรัทธา ศาสนา ศิลปะ เมื่อก้าวถึงระบบความสัมพันธ์ของทรัพยากรสามารถทำความเข้าใจดังนี้

นิเวศวิทยาสังคมกับระบบความสัมพันธ์และการยึดหยุ่นของทรัพยากร

มุมมองทางสังคมวิทยาชนบทต่อชุมชน ทรัพยากร และการโต้ตอบกับแหล่งข้อมูลที่มีความเสี่ยง โดยเฉพาะในบริบทของการพึ่งพาทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับชุมชน และบุคคลที่มีระเบียบทางสังคม และยังเพิ่มมากขึ้นในบริบทของชุมชนชายฝั่ง (Peluso et al., 1994; Bailey and Pomeroy, 1996) ภายใต้แนวคิดการพึ่งพา การส่งเสริมความชำนาญด้านเศรษฐกิจและกิจกรรมที่มีผลเชิงลบในแง่ของความเสี่ยงสำหรับบุคคลภายในของชุมชนเอง ความยืดหยุ่นทางสังคมจึงถูกสังเกตด้วยการตรวจสอบด้านบวกและด้านลบของการยกเว้นทางสังคม (marginalization) และสังคมเมืองหลวงที่ส่งผลต่อการดำรงชีวิตและความมั่นคง เป็นหน้าที่โดยตรงของการผลิตทรัพยากรของเศรษฐกิจในท้องถิ่น (Machlis et al., 1990) ซึ่งมีหลายองค์ประกอบที่มีการพึ่งพาสามารถสังเกตได้จากเสถียรภาพ รายได้ ความมั่นคงทางสังคม และการโยกย้าย การพึ่งพาบุคคลภายในระบบทรัพยากรไม่ได้ขึ้นอยู่กับการพึ่งพาการเพาะปลูกหรือการเลี้ยงปลาเพียงอย่างเดียว แต่ในบางสถานการณ์เกี่ยวข้องกับการพึ่งพาระบบนิเวศรวม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรณีชายฝั่งทะเล โดยที่ Bailey and Pomeroy (1996) ได้ศึกษาพื้นที่ชายฝั่งทะเลพบว่า ชุมชนประมงเข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรซึ่งขึ้นอยู่กับระบบนิเวศโดยรวม การขยายความเข้าใจเรื่องทรัพยากรชายฝั่งทะเลเขตร้อน คือ ภัยแล้งไปสู่เสถียรภาพของครัวเรือนและชุมชน ในเขตชายฝั่งของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นตัวอย่างของความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศและความยืดหยุ่นทางสังคม ความต้องการทรัพยากรที่หลากหลาย การยึดหยุ่นบางส่วนจะเป็นตัวกำหนดตำแหน่งที่ตั้งสำหรับการตั้งถิ่นฐานที่แตกต่างกัน ความเข้มข้นของประชากรทั่วทั้งภูมิภาค สะท้อนถึงระดับความแตกต่างในด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมของแต่ละพื้นที่ ชุมชนมิได้ขึ้นอยู่กับทรัพยากรแร่ใต้ดินเพียงอย่างเดียว (Freudenburg, 1992) ส่วนหนึ่งเป็นเพราะแหล่งทรัพยากรใต้ผิวดินดูเหมือนจะกระจายแบบสุ่มทั่วพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ โดยความคมชัดของทรัพยากรชายฝั่งเป็นสิ่งที่น่าสนใจสำหรับการเติบโตทางเศรษฐกิจและการสนับสนุนการเพิ่มสัดส่วนของประชากรโลก และมีความยืดหยุ่นเมื่อเทียบกับพื้นที่ขึ้นอยู่กับทรัพยากร ซึ่งในบริบทของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ Bailey and Pomeroy (1996) ได้พิจารณาถึงระบบสังคมที่ขึ้นอยู่กับทรัพยากรชายฝั่งทะเล โดยเนื้อแท้ความยืดหยุ่นแม้จะพึ่งพาระบบนิเวศเพียงแห่งเดียว คือ ชุมชนประมงชายฝั่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีการพึ่งพาทรัพยากร และมีความซับซ้อนของระบบทรัพยากรชายฝั่งทะเลเขตร้อน ช่วยลดความเสี่ยงได้อย่างมาก ภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจอย่างกะทันหันและความไร้เสถียรภาพของชุมชน ความซับซ้อนและความอ่อนแอดังกล่าวในบริบทเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขึ้นกับโฮสต์ของการจัดสถาบันที่ซับซ้อน สิทธิในทรัพยากรระดับท้องถิ่นเชื่อมโยงกับทรัพยากรชายฝั่ง ตัวอย่างเช่น ความซับซ้อนของรัฐเอกชน

การควบคุมและคอมมอนส์ที่ไม่ได้รับการควบคุม ซึ่งมักซ่อนอยู่ภายในซึ่งกันและกันและกันและมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาเมื่อเวลาผ่านไป (Walters, 1994; Adger and Luttrell., 2000) ช่องโหว่และความยืดหยุ่นขึ้นอยู่กับบริบทโดยมีปัจจัยทางสังคมและสถาบันเหล่านี้ ซึ่งชุมชนชายฝั่งจะสามารถพึ่งพาชายฝั่งทะเลได้มากหรือน้อยตามลำดับ

ในส่วนของทรัพยากรสำหรับการดำรงชีพ ข้อมูลเหล่านี้อาจมีความหลากหลายและหมายรวมถึงการท่องเที่ยว การประมง การใช้ประโยชน์จากแหล่งต่าง ๆ และการขนส่ง มักจะเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ว่า ระบบนิเวศชายฝั่งมีความยืดหยุ่นมากขึ้นหรือมีเสถียรภาพมากขึ้น และชุมชนชายฝั่งทะเลมีความยืดหยุ่นมากขึ้น แต่เศรษฐกิจยังคงพึ่งพากระแสหลักหากเกิดการรั่วไหลของน้ำมัน มีผลต่อชายหาดก็จะมีผลต่อการท่องเที่ยว การตกปลา และมีผลต่อระบบนิเวศอื่น ๆ จากการศึกษาช่องแคบมะละกา คาบสมุทรมมาเลเซีย Dow (1999) ได้แสดงให้เห็นว่าส่วนต่าง ๆ ของชุมชนชายฝั่งทะเลได้รับผลกระทบสำคัญจากเหตุการณ์การรั่วไหลของน้ำมัน หากมลพิษเหล่านี้เกิดขึ้นบ่อยครั้งและรุนแรง ชุมชนประมงก็ต้องเผชิญกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในระบบการดำรงชีวิตของพวกเขาเช่นกัน ในขณะที่ Costanza (1995) ชี้ให้เห็นถึงความยืดหยุ่นของชายฝั่งทะเลและน้ำเค็ม ขึ้นอยู่กับความหลากหลายของฟังก์ชันที่พวกเขาทำ เช่น ฟังก์ชันการควบคุมและฟื้นฟูตัวเองได้อย่างรวดเร็ว ทั้งความเร็วในการฟื้นตัวและความสามารถในการเป็นกันชนของชายฝั่งทะเล เมื่อเกิดการรั่วไหลของน้ำมันอย่างรุนแรงและต่อเนื่อง ส่งผลต่อความเสี่ยงของระบบนิเวศชายฝั่งและความสามารถในการงอกใหม่ของทรัพยากรรวมถึงการดูดซับแร่ธาตุ อีกทั้งยังมีปัจจัยสำคัญ คือ ความแปรปรวนของตลาดแต่ชุมชนที่พึ่งพาทรัพยากรทั้งทางการเกษตรและชายฝั่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในประเทศกำลังพัฒนาจะได้รับผลกระทบจากตลาด ความหลากหลายของกิจกรรมของการดำรงชีวิตของพวกเขา ยังคงมีอยู่ ความยืดหยุ่นของชุมชนดังกล่าวจึงอาจได้รับผลกระทบทั้งทางบวกและลบ Bayliss-Smith (1991) พยายามแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของระบบ เริ่มต้นโดยการบูรณาการระหว่างเศรษฐกิจแบบตลาดและการเกษตรสมัยใหม่ ส่งผลกระทบท่อช่องโหว่ทั้งระบบนิเวศทางกายภาพและสังคม เช่น การศึกษาใน New Guinea Highlands พบว่า ช่องโหว่ดังกล่าวมีความแตกต่างกันทางสังคมมีผลต่อความเปราะบาง ความไม่มั่นคงของอาหาร เนื่องจากการพึ่งพาเงินสดพืช ซึ่งหลายแห่งมีความไม่เหมาะสมทางด้านนิเวศวิทยา และเป็นเหตุให้เกิดความไม่มั่นคงเช่นเดียวกับในปาปัวนิวกินี แนวโน้มทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการผนวกเข้าสู่ตลาด มีผลต่อเสถียรภาพและความยืดหยุ่นของระบบนิเวศของพื้นที่ภูเขาและพื้นที่ชุ่มน้ำ Bayliss-Smith (1991) สรุปว่าความอ่อนแอของการเชื่อมต่อระหว่างอาหาร ความปลอดภัย และสิ่งแวดล้อม อาจเป็นผลที่ร้ายและเป็นอันตรายที่สุดของการพัฒนา ซึ่ง Sage (1996) และ Parnwell and King (1998) ได้สรุปว่าการพึ่งพาอาศัยกันโดยตรงของชุมชนภายในระบบนิเวศ มีผลต่อความยืดหยุ่นทางสังคมและความสามารถในการรับมือกับแรงกระแทก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทของอาหาร การรักษาความปลอดภัย และการรับมือกับอันตราย ความยืดหยุ่นเหล่านี้สามารถถูกทำลายโดยความแปรปรวนสูง (หรือการรบกวนในแง่ของนิเวศวิทยา) ในระบบตลาดหรือระบบสิ่งแวดล้อม ความยืดหยุ่น (resilience) จึงขึ้นอยู่กับความหลากหลายของระบบนิเวศ และกฎระเบียบที่ควบคุมระบบสังคมด้วยเช่นกัน

นิเวศวิทยาทางสังคมกับการพัฒนาและการจัดการทรัพยากร

Ostrom (2009) ได้ให้ความสำคัญต่อทรัพยากร และกล่าวถึงการสูญเสียศักยภาพของการประมง ป่าไม้ และแหล่งน้ำ ความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการที่นำไปสู่การปรับปรุง หรือการเสื่อมสภาพของทรัพยากรธรรมชาติซึ่งมีข้อจำกัด เนื่องจากสาขาวิชาทางวิทยาศาสตร์ที่ใช้แนวคิดและภาษาต่าง ๆ ในอธิบายระบบนิเวศทางสังคมและสิ่งแวดล้อมที่ซับซ้อนของ social ecological system (SES) ได้กล่าวถึง ผู้ใช้ทรัพยากรจะไม่สามารถจัดระเบียบตนเองเพื่อรักษาทรัพยากรของตน และรัฐบาลต้องกำหนดแนวทางแก้ไข อย่างไรก็ตามการวิจัยในหลายสาขาวิชาพบว่า รัฐบาลบางแห่งมีนโยบายเร่งการทำลายทรัพยากร ในขณะที่ผู้ใช้ทรัพยากรบางส่วนใช้เวลาและแนวทางเพื่อให้เกิดความยั่งยืน โดยมีกรอบการทำงานเพื่อให้เกิดความพยายามที่จะบรรลุอย่างยั่งยืนภายใต้การถูกคุกคาม ส่งผลต่อทรัพยากรธรรมชาติรวมทั้งการประมง ทะเลสาบ และป่าไม้ การลดความหลากหลายทางชีวภาพและภัยคุกคามที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ ทรัพยากรที่มนุษย์ใช้ทั้งหมดฝังตัวอยู่ในระบบทางสังคมและระบบนิเวศที่ซับซ้อน ประกอบด้วยหลายระบบย่อยและตัวแปรภายในระบบย่อยในหลายระดับ เช่น ระบบทรัพยากร (ประมงชายฝั่ง) หน่วยทรัพยากร (กึ่งกัมภกราม) (fishers) และระบบการกำกับ (กฎระเบียบที่ควบคุมการประมงชายฝั่ง) มีความสัมพันธ์ในการผลิตได้ค่อนข้างมาก นอกจากนี้นักวิชาการยังมีแนวโน้มที่จะพัฒนาระบบ เพื่อช่วยในการเข้าถึงแบบเปิดกว้าง อันจะนำไปสู่การพัฒนาและบรรเทาฐานในการจัดการทรัพยากรอีกทางหนึ่งเช่นกัน

Ostrom (2009) ยังกล่าวถึงระบบนิเวศสังคมที่ซับซ้อน (SES) ที่มีผลต่อนโยบายด้านสิ่งแวดล้อมและการจัดการแม้ว่าจะมีแนวทางปฏิบัติที่ดี แต่การศึกษาที่ยังคงขาดการเชื่อมต่อการศึกษาระหว่างการศึกษาด้านวิทยาศาสตร์และข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับผู้กำหนดนโยบาย และการขาดการยอมรับในมิติของมนุษย์ ถือเป็นหัวใจสำคัญในการประสบความสำเร็จในการวางแผนและการดำเนินการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การจัดการตามระบบนิเวศการประมง การจัดการและการอนุรักษ์ทางทะเล การขาดข้อมูลทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ บริบทเฉพาะเหล่านี้ส่วนใหญ่จะถูกกลืนหายไป ซึ่งมักจะกีดกีดร่อนประสิทธิภาพของทรัพยากรใด ๆ การจัดการหรือการอนุรักษ์มีการเรียกร้องซ้ำสำหรับวิธีการแบบสหวิทยาการ โดยรวมเอา นิเวศวิทยา สังคมวิทยา มานุษยวิทยาทางการเมือง วิทยาศาสตร์เศรษฐศาสตร์ และสาขาอื่น ๆ เพื่อเพิ่มคุณค่าในทางปฏิบัติต่อการวางแผนการอนุรักษ์ การจัดการทรัพยากรทางทะเล กระบวนการวางแผน การดำเนินการตามแผน และการรวมความยืดหยุ่นในการปรับตัวเพื่อให้สอดคล้องกัน

กล่าวโดยสรุป การนำแนวคิดระบบนิเวศทางสังคมมาอธิบายความสัมพันธ์ของคนในชุมชนและสิ่งแวดล้อมทางสังคม ในอีกแง่มุมหนึ่งเพื่อทำความเข้าใจความยืดหยุ่นของทรัพยากรในการรองรับความสามารถและรับมือกับแรงกระแทกในบริบทของอาหาร การรักษาความปลอดภัย การรับมือกับอันตราย และความยืดหยุ่นที่สามารถถูกทำลายโดยความแปรปรวนในระบบตลาดหรือระบบสิ่งแวดล้อมรวมถึงความยืดหยุ่น (resilience) มักจะขึ้นอยู่กับความหลากหลายของระบบนิเวศ กฎระเบียบที่ควบคุมระบบสังคม และสอดคล้องกับบริบทของชุมชนในการจัดการทรัพยากรร่วมอย่างเป็นระบบ

มโนทัศน์เรื่องการจัดการร่วม (co-management)

นักวิชาการทั้งในและต่างประเทศให้การนิยามความหมายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการร่วม (co-management) ของทรัพยากรรวมถึงข้อจำกัด กฎ กติกาของการจัดการทรัพยากรดังต่อไปนี้

Ostrom ได้กล่าวถึงมโนทัศน์ว่าด้วยการจัดการทรัพยากรร่วม (common pool resources) ซึ่งได้รับการยอมรับไปทั่วโลกโดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศไทย จะเห็นได้ว่าการนำแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมมาอธิบายทรัพยากรในลักษณะที่เป็นสมบัติสาธารณะ และมีข้อจำกัดต่าง ๆ มาจากความต้องการที่ล้นเกินกว่าทรัพยากรที่มีอยู่ ในขณะที่เดียวกันก็อาจมาจากการดูแลทรัพยากรที่ไม่ดีพอ จนทำให้ระบบทรัพยากร (resource system) มีผลต่อผลผลิตของทรัพยากร ดังนั้นการใช้ทรัพยากรให้เหมาะสมกับความสามารถในระบบการผลิต หรือการเพิ่มความสามารถในการผลิตของระบบทรัพยากร จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นเพื่อให้ทรัพยากรสามารถถูกใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน (ชล บุญนาค, 2554)

ในขณะที่ประเทศไทยนำแนวคิดดังกล่าวมาใช้ในการจัดการทรัพยากรในลักษณะต่าง ๆ เช่น รัฐเป็นผู้จัดการดูแลทรัพยากรร่วม การจัดตั้งเขตป่าสงวนเพื่ออนุรักษ์ป่าไม้ และทรัพยากร อื่น ๆ ภายในป่า โดยกันมิให้มีผู้ใดเข้าไปใช้ประโยชน์ใด ๆ การจัดการโดยการได้รับสัมปทานจากรัฐกับเอกชนในการใช้ประโยชน์และดูแลทรัพยากร และผู้ใช้ทรัพยากรเป็นผู้กำหนดกติกาในการใช้และการดูแลทรัพยากร เช่น กรณีของป่าชุมชน หรือการจัดการน้ำระหว่างหมู่บ้านที่ใช้แหล่งน้ำร่วมกัน เป็นต้น

ทรัพยากรร่วมกับการนิยามความหมาย (common-pool resources)

นักวิชาการได้ให้นิยามความหมายของทรัพยากรร่วม (common-pool resources) ผ่านมุมมองในเชิงเศรษฐศาสตร์ว่า ทรัพยากรร่วม อาจมีลักษณะบางประการเหมือนสินค้าเอกชนและบางประการเหมือนสินค้าสาธารณะ กล่าวคือ ทรัพยากรร่วมมีลักษณะกีดกันได้ยาก เนื่องจากขอบเขตของทรัพยากรมีขนาดใหญ่ ในขณะที่เดียวกันตัวทรัพยากรเองก็มีลักษณะต้องแข่งขันเพื่อให้ได้มาซึ่งการบริโภค (rivalries) ยิ่งบริโภคหรือเก็บเกี่ยวในปริมาณที่ล้นเกิน จะส่งผลต่อจำนวนทรัพยากร ตัวอย่างเช่น ป่าและทรัพยากรประมงหมายถึงปลาชนิดต่าง ๆ ดังนั้นปัญหาเกิดจากการที่มีผู้ใช้ทรัพยากรมากไป และปัญหาการใช้ทรัพยากรเกินพอดี จึงเป็นปัญหาของการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรร่วม ขณะเดียวกันผู้ใช้ก็ไม่มีแรงจูงใจที่จะดูแลรักษา เพราะไม่สามารถกีดกันคนอื่นที่ไม่ได้ร่วมแบ่งปันต้นทุนและการดูแลรักษาทรัพยากรได้ จุดสำคัญที่แบ่งแยกทรัพยากรร่วมกับสินค้าสาธารณะ คือ ปัญหาการใช้ทรัพยากรเกินความพอดี เพราะสินค้าสาธารณะนั้นคนสามารถบริโภคร่วมกันได้ ในขณะที่ทรัพยากรร่วมนั้นเมื่อมีคนบริโภคตัวทรัพยากรแล้วทำให้ทรัพยากรที่เหลืออยู่ลดลง (ชล บุญนาค, 2559)

ในความหมายข้างต้น การจัดการร่วม (co-management) จึงเป็นแนวทางหนึ่งในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในฐานะแนวคิดการจัดการที่สามารถผสมผสานความร่วมมือจากภาคส่วนต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่ในชุมชน ทั้งการจัดการโดยรัฐและการจัดการโดยชุมชน ซึ่งได้รับการพัฒนาโดยสามารถเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

ต่าง ๆ สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรได้อย่างมีนัยสำคัญ (Carlsson and Berks, 2004 อ้างถึงใน วิสุทธิ์ ทองย้อย, เก็ดถวา บุญปรากร, อรมาศ สุทธินุ่น, ประภาพร แสงกาญจนวนิช, 2559) โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรที่มีลักษณะเป็นทรัพยากรร่วม หรือทรัพยากรของส่วนรวม (common pool resource) มักจะประสบปัญหาในการบริหารจัดการอยู่เสมอ เช่น ทรัพยากรป่าไม้ ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง (Dolsak and Ostrom, 2003) แนวทางการจัดการร่วมจึงเป็นแนวคิดที่ได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ตัวอย่างการจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งร่วมทั้งในประเทศไทยและในต่างประเทศ (Pomeroy, 1995) สำหรับประเทศไทยแนวคิดการจัดการร่วมได้รับการกล่าวถึงอย่างกว้างขวาง เช่น การจัดการป่าชุมชน แต่ในด้านการจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งยังมีการกล่าวถึงอยู่น้อยมาก (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2543) และมีความพยายามในการนำรูปแบบการจัดการร่วมมาปรับใช้ โดยโครงการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง (coastal habitats and resources management project: CHARM) ได้หยิบยกพื้นที่อ่าวพังงาและอ่าวบ้านดอนมาเป็นพื้นที่ในการศึกษา โดยผลการดำเนินโครงการดังกล่าวสามารถสร้างความร่วมมือในการบริหารจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งได้เป็นอย่างดี (สัญญาชัย ตัณฑวิช, ประเสริฐ ชัญญุกรณ์, 2551) แต่ก็ไม่ได้รับการหยิบยกขึ้นมาพัฒนาต่อโดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างเป็นทางการ ทั้งในพื้นที่เดิมและการขยายพื้นที่เพื่อยกระดับการจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งของประเทศไทย (อ้างถึงใน วิสุทธิ์ ทองย้อย, เก็ดถวา บุญปรากร, อรมาศ สุทธินุ่น, ประภาพร แสงกาญจนวนิช, 2559)

นอกจากนี้แนวคิดการจัดการร่วม ซึ่งเป็นแนวทางการจัดการที่เกี่ยวข้องกับการแบ่งอำนาจหน้าที่ในการจัดการระหว่างรัฐและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Carlsson and Berks, 2004 อ้างถึงใน วิสุทธิ์ ทองย้อย, เก็ดถวา บุญปรากร, อรมาศ สุทธินุ่น, ประภาพร แสงกาญจนวนิช, 2559) ได้รับการยอมรับและมีความเหมาะสมสำหรับใช้ในการจัดการทรัพยากรส่วนรวม โดยพิจารณาควบคู่กับแนวคิดการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน เนื่องจากการจัดการร่วมและการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนมักไม่สามารถแยกจากกันได้อย่างชัดเจน ทั้งสองรูปแบบจะมีพัฒนาการร่วมกันอยู่ในทุกชุมชนที่มีการมีส่วนร่วม ในความเป็นจริงการจัดการทรัพยากรและการจัดการร่วมจะไม่สามารถบรรลุผลสำเร็จได้ หากขาดการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนที่ได้รับการพัฒนาเป็นมาเป็นอย่างดี เนื่องจากการจัดการร่วมมีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ ชุมชนผู้ใช้ทรัพยากร และหากการจัดการร่วมอยู่ในลักษณะที่มีชุมชนเป็นศูนย์กลางบนพื้นฐานของทรัพยากรของชุมชน สามารถเรียกการจัดการในลักษณะนี้ว่า การจัดการร่วมโดยมีศูนย์กลางที่ชุมชน (community-centered co-management) ถือได้ว่าเป็นแนวคิดที่สามารถบูรณาการกับแนวทางการจัดการที่มีอยู่ให้สามารถเพิ่มความรับผิดชอบอำนาจ และบทบาทของชุมชนในฐานะผู้มีส่วนร่วมในการจัดการ เพื่อให้การจัดการทรัพยากรทางทะเล และชายฝั่งมีประสิทธิภาพมากขึ้น (Pomeroy, 2001) สอดคล้องกับการศึกษางานด้านการจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งร่วมระหว่างรัฐ ชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชน และสถาบันวิชาการในพื้นที่เขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำวัยอ่อนสี่หมูบ้าน หรือ เขตเล-เสบ้าน (วิสุทธิ์ ทองย้อย, เก็ดถวา บุญปรากร, อรมาศ สุทธินุ่น, ประภาพร แสงกาญจนวนิช, 2559) ครอบคลุมพื้นที่เขตปกครองบ้านน้ำราบ บ้านเกาะมุกด์ บ้านควนตุงกู และบ้านฉางกลาง จังหวัดตรัง ผลการวิจัยพบว่า ก่อนปี พ.ศ. 2540 หน่วยงานรัฐมีอำนาจในการจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งเพียงฝ่ายเดียว มีการทำประมงโดยใช้เครื่องมือหนัก ส่งผลให้ทรัพยากรสัตว์น้ำ ป่าชายเลน หล้าทะเล และปะการังในพื้นที่เสื่อมโทรมลง

อย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งมีการจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งโดยชุมชน ในช่วงปี พ.ศ. 2540-2548 ทรัพยากรจึงได้รับการฟื้นฟูและเลิกใช้เครื่องมือประมงแบบทำลายทรัพยากรในช่วงปี พ.ศ. 2547 ต่อมาในปี พ.ศ. 2548 จึงมีการพัฒนากลไกการจัดการร่วม และมีการทำบันทึกข้อตกลงความร่วมมือ เพื่อการบริหารจัดการเขตเล-เสบ้านอย่างเป็นทางการ ในปี พ.ศ. 2550 ได้ประกาศเป็นข้อบัญญัติขององค์การบริหารส่วนตำบลเกาะลิบงว่าด้วยการอนุรักษ์พะยูน ในปี พ.ศ. 2554 ได้กำหนดรูปแบบการจัดการร่วมในพื้นที่การจัดการร่วม ซึ่งรัฐและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้มีการทำงานร่วมกัน และมีการตัดสินใจร่วมให้สอดคล้องกับบริบทชุมชนและระบบทรัพยากรของพื้นที่ อีกทั้งยังสามารถนำไปเป็นกรณีศึกษาสำหรับพื้นที่อื่น ๆ ได้ นอกจากนี้การเสริมสร้างกระบวนการจัดการทรัพยากรร่วม ส่งผลทำให้ชุมชนเริ่มจัดทำฐานข้อมูลทรัพยากรของพื้นที่เขตเล-เสบ้าน เกิดการทบทวน กฎ กติกา ข้อตกลงของชุมชน และจัดทำร่างแผนการจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งบ้านน้ำราบ

ข้อกำหนดและกฎกติกาในการจัดการร่วม

อย่างไรก็ตามเมื่อก้าวถึงการจัดการทรัพยากรร่วม จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องคำนึงถึงกฎและกติกา ซึ่ง ชล บุญนาค (2554) ได้อธิบายแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมของ Ostrom ไว้ 2 ประการ คือ ระบบทรัพยากร (resource system) และ ตัวทรัพยากร (resource unit) ระบบทรัพยากรมีลักษณะเป็นคลัง (stock) ที่จะต้องคงอยู่เพื่อก่อเกิดการผลิตใหม่ของทรัพยากรนั้น ๆ อาทิ เช่น ทรัพยากรปลาที่จะคงอยู่และอาจจะเพิ่มขึ้นหรือเท่าเดิม ป่าชายเลนซึ่งเป็นพื้นที่เพาะพันธุ์สัตว์น้ำหรือแม้กระทั่งการใช้ประโยชน์ต่าง ๆ ในอาณาเขตดังกล่าว ในส่วนของตัวทรัพยากรมีลักษณะเคลื่อนไหล (flow) ที่มาจากระบบทรัพยากรที่ถูกเก็บเกี่ยว ซึ่งการกำหนดกติกาขึ้นอยู่กับตัวทรัพยากร ระบบทรัพยากรกับตัวทรัพยากรอาจจะไม่จำเป็นต้องเป็นอย่างเดียวกัน ในขณะเดียวกันเมื่อทรัพยากรถูกใช้ประโยชน์ จำเป็นอย่างยิ่งต้องมีผู้ดูแลหรือจัดการทรัพยากรเหล่านั้นด้วย เช่น ผู้ใช้ (appropriator) คือ ผู้ที่เก็บเกี่ยวตัวทรัพยากรไปใช้ประโยชน์ ในที่นี้อาจจะกล่าวถึงชาวประมงหรือใครก็ตามที่ใช้ประโยชน์หรือถ่ายโอนทรัพยากรนั้น ๆ ต่อมา คือ ผู้จัดการ (provider) ซึ่งเป็นเจ้าภาพในการจัดการทรัพยากรหรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย อาจจะเป็นหน่วยงานเอกชนหรือรัฐที่เป็นองค์กรหลักในการประสานให้เกิดกฎและกติกาในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรร่วม สุดท้าย คือ ผู้ผลิต (producer) ซึ่งทำหน้าที่ในการสร้างบำรุงรักษาและจัดการทรัพยากรเหล่านั้น

ในขณะเดียวกันการจัดการทรัพยากรของชุมชน ซึ่งต้องคำนึงถึงกฎและกติกาในการศึกษาของ Ostrom (อ้างถึงใน ชล บุญนาค, 2554) ได้แบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ กติกาในระดับปฏิบัติการ (operational rules) คือ กติกาที่ผู้ใช้จะต้องปฏิบัติสามารถกำหนดเครื่องมือช่วงเวลา ปริมาณ ต่อมา คือ กติกากำกับทางเลือกร่วมโดยผู้ใช้ทรัพยากร (collective-choice rules) ในที่นี้ผู้มีอำนาจจากภายในหรือเจ้าหน้าที่ทำหน้าที่ออกนโยบายในการบริหารทรัพยากร กติกานี้มีผลทางอ้อมกับกติกาในระดับปฏิบัติการ สุดท้าย คือ กติกาในระดับธรรมนูญ (constitutional rule) เป็นตัวกำหนดสิทธิของบุคคลในการมีส่วนร่วม สามารถกำหนดออกแบบกติกากำกับทางเลือกร่วมและยังมีผลทางอ้อมเช่นกัน ดังนั้นสิทธิที่สืบเนื่องมาจากกติกาสามารถอธิบาย ได้ 5 ประเภท ประเภทแรก คือ สิทธิในการเข้าใช้ทรัพยากร (access) ประเภทที่สอง คือ สิทธิในการใช้ประโยชน์จากระบบ

ทรัพยากร (withdrawal) ประเภทที่สาม คือ สิทธิในการจัดการ (management) สิทธิที่อนุญาตให้ผู้มีสิทธิ์สามารถกำหนดรูปแบบการใช้ประโยชน์ตามสภาพของระบบทรัพยากร ประเภทที่สี่ คือ สิทธิในการกีดกัน (exclusion) ซึ่งกำหนดว่าใครที่จะสามารถเข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ประเภทสุดท้ายคือ สิทธิในการขายหรือการให้ยืม ซึ่งสอดคล้องกับข้อค้นพบของ นฤตม ทิมประเสริฐ (2554) ในการศึกษาการจัดการทรัพยากรชายฝั่งของรัฐ ภายใต้การกำหนดกติการ่วมกันผ่านระบบสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร ทั้งสิทธิการใช้ประโยชน์แบบชั่วคราวและถาวร ต่อมา คือ สิทธิของผู้มาก่อนในการใช้เครื่องมือประมงแบบไม่ทำลายล้าง และสิทธิเพื่อนำทรัพยากรมาใช้ สุดท้าย คือ สิทธิในการใช้ทรัพยากรโดยละเมิดสิทธิผู้อื่นและสร้างความเดือดร้อน

ในขณะที่ วิสุทธิ์ ทองย้อย (2559) ได้กล่าวถึงการจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งร่วม โดยมีศูนย์กลางที่ชุมชนกรณีศึกษาบ้านน้ำราบ จังหวัดตรัง พบว่า มีแรงผลักดันจากการที่ต้องเผชิญกับปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรอย่างหนัก จนนำมาสู่การจัดการทรัพยากรโดยชุมชน แนวทางดังกล่าวได้ผลักดันไปสู่การยกระดับการจัดการที่เชื่อมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้เข้ามาทำงานโดยชุมชนเป็นแกนนำ และมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามามีบทบาทในการจัดการทรัพยากรของชุมชน ซึ่งมีทั้งหน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถาบันทางวิชาการและหน่วยงานภาคเอกชน นำไปสู่การจัดการทรัพยากรร่วม

กล่าวโดยสรุปการจัดการทรัพยากรร่วมโดยมีศูนย์กลางที่ชุมชน ซึ่งมีรูปแบบการจัดการร่วมของชุมชนและภาคส่วนต่าง ๆ โดยความสำคัญของแนวทางดังกล่าวเกิดขึ้นโดยเพิ่มบทบาทของชุมชน ภาครัฐ เอกชน องค์กรการพัฒนาเอกชน รวมถึงการยอมรับในสิทธิของภาคส่วนอื่น ๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการ ทำให้ชุมชนสามารถได้เรียนรู้และปรับตัวได้ทันกับแนวโน้มในการพัฒนา อีกทั้งยังสามารถนำไปสู่การจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งของชุมชนหัวเขาอีกด้วย

มโนทัศน์เรื่องภาวะวิกฤติความทันสมัย

การเปลี่ยนแปลงในโลกตะวันตก ซึ่งก่อเกิดเป็นโลกยุคใหม่ได้แผ่ขยายไปทั่วอนุของสังคม มีแนวโน้มที่กำลังการแพร่กระจายโดยมีเทคโนโลยีและระบบเศรษฐกิจ จากสังคมที่พัฒนาแล้วไปสู่สังคมที่กำลังพัฒนา นักสังคมวิทยา มองการเปลี่ยนแปลงในสังคมส่วนใหญ่รวมทั้งสังคมไทยว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงจากสังคมประเพณีไปสู่สังคมแบบใหม่ เรียกว่า การเข้าสู่ความทันสมัย (modernization) หมายถึง การทำให้เป็นแบบสังคมตะวันตก (westernization) ลักษณะของความเป็นตะวันตก ได้แก่ การมีระบบเศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรม ระบบทุนนิยม และการเป็นสังคมเมือง แต่โดยความเป็นจริงแล้วสังคมทันสมัยส่วนใหญ่เป็นสังคมอุตสาหกรรม เพราะระบบอุตสาหกรรมเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ เช่น การเติบโตของเมือง ระบบการเมืองแบบประชาธิปไตย แต่ก็มีบางสังคมที่เป็นสังคมทันสมัยโดยไม่มีอุตสาหกรรมเป็นกิจกรรมหลักโดยอาศัยการค้าและเศรษฐกิจภาคบริการ นอกจากนี้ความทันสมัยไม่ใช่ความเจริญทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว อันหมายรวมถึงการเปลี่ยนแปลงแบบแผนของระบบทางการเมือง บรรทัดฐานทางสังคม โครงสร้างทางชนชั้นและบุคลิกภาพของสมาชิกสังคมด้วย นอกจากนี้สังคม

ที่กำลังเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัยยังมีสภาพแตกต่างกันมาก กล่าวคือ การมีระบบเศรษฐกิจภาคเกษตรกรรมควบคู่ไปกับภาคอุตสาหกรรม และมีความไม่เท่าเทียมกันระหว่างเกษตรกรกับเจ้าของธุรกิจการค้าและอุตสาหกรรมแตกต่างกัน (เก็ตถวา บุญปรากร, 2551)

Waters (1999) ได้เสนอว่า modernization เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องที่ค่อย ๆ เติบโตขึ้นเป็นความทันสมัย (modernity) กระบวนการหลัก คือ การแยกตัวเชิงโครงสร้าง (structural differentiation) ที่เพิ่มสูงขึ้น ดังนั้นการแบ่งแยกเชิงโครงสร้างจึงเป็นกระบวนการที่หน่วยหนึ่งของโครงสร้างสังคมแตกตัวออกเป็นสองหรือมากกว่านั้น โดยมีเป้าหมายเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการทำหน้าที่ การจัดเรียงตัวทางสังคมที่นำไปสู่การแยกตัวทางโครงสร้างสามารถเกิดขึ้นได้หลายมิติ ทั้งมิติกาลและเทศะ เช่น การแบ่งแยกระหว่างที่บ้าน ที่ทำงานหรือเวลาทำงาน เวลาว่าง เวลาที่บ้าน ภายใต้สภาวะสมัยใหม่การแบ่งแยกต่าง ๆ เกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง หน่วยโครงสร้างสังคมทั้งหลายที่แตกตัวออกมาต่างไม่สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยตัวเอง แต่ต้องหลอมรวมขึ้นเป็นระบบขนาดใหญ่ การแลกเปลี่ยนระหว่างหน่วยต่าง ๆ จึงยิ่งทวีความซับซ้อนและก่อให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องผลิตสถาบันใหม่ขึ้นมา เพื่อตอบสนองการติดต่อเชื่อมโยงระหว่างหน่วยโครงสร้างทั้งหลายสถาบันต่าง ๆ ที่ก่อตัวขึ้นมาเพื่อเป็นตัวเชื่อมต่อก็คือ หน่วยที่แตกแยกขึ้นใหม่ ทั้งสินค้า บริการ อิทธิพล อำนาจ ล้วนถูกแลกเปลี่ยนส่งผ่านไปมาระหว่างหน่วยต่าง ๆ ซึ่งดำเนินไปภายใต้ระบบกฎหมายที่ซับซ้อน ขณะที่โครงสร้างสังคมเริ่มแบ่งแยกตัวเองออกมามากขึ้นเรื่อย ๆ ก็เริ่มรวมศูนย์มากขึ้นด้วยเช่นกัน หากมองกลับเข้าไปที่ระบบยั๊กซ์มีหิมา ที่บรรจุไว้ด้วยโครงสร้างย่อยซับซ้อนและเกี่ยวพันกันไปทั้งหมดก็คือ ชาติ มีเป้าหมายของโครงสร้างย่อยทั้งหมดเพื่อตอบสนองเป้าหมายของชาติ ในแง่นี้สังคมสมัยใหม่จึงมีลักษณะสำคัญประการหนึ่ง คือ มีระบบการบริหารรัฐที่พัฒนาขึ้นในระดับสูง ทั้งนี้เพื่อประสานทุกส่วนของสังคมให้เป็นองค์เดียว สังคมสมัยใหม่จึงมีความเป็นระบบราชการสูง เมื่อมีการแบ่งซอยส่วนย่อย ๆ ขึ้นมากมาย ส่วนงานสาธารณูปโภคที่สนับสนุนการทำงานและการผลิตของส่วนอื่น ๆ จึงเกิดขึ้นตามมา ซึ่งก็หมายความว่าสังคมสมัยใหม่มีความเป็นเมืองสูง (highly urbanized) ในลักษณะของการบริหารเมืองแบบรวมศูนย์ นอกจากนี้กระบวนการทำให้เข้าสู่ความทันสมัย ยังสะท้อนภาพตัวเองออกมาในรูปความสัมพันธ์ทางสังคมนั้นคือ การเกิดความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีลักษณะสากลเพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากสังคมที่มีขนาดใหญ่ทำให้สมาชิกของสังคมต้องปฏิสัมพันธ์กับผู้คนแปลกหน้ามากมายอยู่ตลอดเวลา

ในบทความของ Therborn (1995 อ้างถึงใน เก็ตถวา บุญปรากร, 2551) เสนอไว้ว่า ในพื้นที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นพื้นที่ที่เป็นสภาวะสมัยใหม่ โดยการตกเป็นอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจต้องยอมรับและเรียนรู้วัฒนธรรมของเจ้าอาณานิคม ซึ่งนำเข้าไปโดยที่ไม่สามารถเลือกสรรได้ ดังนั้นการยอมรับและเรียนรู้วัฒนธรรมดังกล่าวจึงจำเป็นต้องปรับตัวให้กลมกลืน แม้แต่อัตลักษณ์ของชาติก็ไม่สามารถทำให้เป็นเอกภาพของชาติได้ ในขณะที่สภาวะความทันสมัยจะถูกเชื่อมโยงกับเรื่องของความก้าวหน้า แต่มักถูกตั้งคำถามและวิพากษ์จากหลายฝ่าย โดยพุ่งเป้าไปที่ฐานคิดสำคัญเพราะการทำให้ทันสมัยมีอคติที่ซ่อนเร้นว่าการพัฒนาตามแนวทางแบบตะวันตกและอุตสาหกรรม การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเป็นวิถีทางที่เหนือกว่าการพัฒนาในแบบอื่น ทั้งนี้ น่าจะมีเส้นทางพัฒนาอีกมากมายที่ไม่จำเป็นต้องซึมซับ (assimilate) วิถีทางวัฒนธรรมแบบตะวันตก และในขณะเดียวกันก็ไม่ต้องอยู่ภายใต้กับดักความล่าช้า ในสนามการแข่งขันทางเศรษฐกิจ

แบบทุนนิยม ดังนั้นจึงมักจะมีการวิพากษ์ว่าสถานะความทันสมัยส่วนหนึ่งก็คือ ขบวนการครอบงำทางชาติพันธุ์และชนชั้น

แม้กระทั่ง Giddens (1992) ยังชี้ให้เห็นว่า ความทันสมัยทำให้เกิดความแตกต่าง (different) กีดกันแบ่งแยก (exclusion) และทำให้เกิดลักษณะของชายขอบนำไปสู่สภาพการณ์ที่เรียกว่า วิกฤติการณ์ของความทันสมัย (crisis of modernity) Giddens (1992) ได้อธิบายว่าภาวะความทันสมัยเป็นที่รู้จักกันดีในสังคมยุโรปในช่วงศตวรรษที่ 19 และมีอิทธิพลแผ่ขยายไปยังนานาประเทศทั่วโลก บางประเทศได้รับอิทธิพลจากความทันสมัยมาก บางประเทศกลับได้รับอิทธิพลจากกระแสความทันสมัยน้อยแตกต่างกันออกไป จนกระทั่งเข้าสู่ศตวรรษที่ 20 สังคมมนุษย์ทั่วโลกได้ก้าวเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ที่เรียกว่า ยุคแห่งความทันสมัย หลายอย่างได้ถูกเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของข้อมูลข่าวสาร ส่วนใหญ่มักเข้าใจค่าว่าการเข้าสู่ความทันสมัย (modernization) ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงให้เป็นแบบสังคมตะวันตก (westernization) คือ การมีระบบแบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่เน้นระบบอุตสาหกรรมและการเป็นสังคมเมือง โดยความเป็นจริงแล้วสังคมทันสมัยส่วนใหญ่เป็นสังคมอุตสาหกรรม ซึ่งระบบอุตสาหกรรมเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลง แต่ก็ไม่จำเป็นเสมอไปเนื่องจากมีสังคมบางสังคมที่ไม่ได้อาศัยระบบการอุตสาหกรรมในการนำตนเข้าสู่ภาวะความทันสมัย แต่กลับใช้การค้าขายและการบริการในการผลักดันสังคมไปสู่ความทันสมัยแทน

มโนทัศน์ความทันสมัยในมุมมองของ Giddens ประกอบด้วย ประการแรก คือ การใช้พลังงานทางวัตถุและเครื่องจักรในกระบวนการผลิต ประการที่สอง คือ พัฒนาการและการขยายตัวอย่างรวดเร็วของระบบทุนนิยม ประการสุดท้าย คือ การกำเนิดของรัฐชาติสมัยใหม่ โดยเฉพาะรัฐชาติในความหมายขององค์กรที่มีขนาดใหญ่ มีโครงสร้างสลับซับซ้อนมีอำนาจเด็ดขาด และระบบควบคุมสั่งการที่มีประสิทธิภาพเหนือประชากร ในสังคมลักษณะขององค์กรของรัฐและองค์กรสมัยใหม่จะมีความแตกต่างจากองค์กรดั้งเดิมอย่างชัดเจนในแง่ของอำนาจ การควบคุมความสัมพันธ์ทางสังคมของสมาชิกที่ครอบคลุมทุกมิติของสถานที่และเวลา ความทันสมัยจึงเป็นผลผลิตของการปฏิวัติอุตสาหกรรม การเปลี่ยนผ่านของยุคสมัยที่เกิดขึ้นในทวีปยุโรป ถือเป็นความทันสมัยที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงจากสังคมศักดินาไปสู่สังคมอุตสาหกรรม ในสังคมศักดินาวิถีชีวิตของคนในสังคมส่วนใหญ่จะดำรงอยู่ด้วยการประกอบอาชีพทางเกษตรกรรม และรูปแบบของระบบสังคมที่แบ่งออกเป็นกษัตริย์ เจ้าของที่ดิน และชาวนาชาวไร่ แต่ในสังคมอุตสาหกรรมจะมีรูปแบบของระบบสังคมที่มีความแตกต่างกันออกไปอย่างสิ้นเชิง กล่าวคือ ในสังคมอุตสาหกรรมจะมีการปฏิรูปที่ดิน การปฏิรูปทางการเมือง เพื่อนำเอาระบบประชาธิปไตยหรือระบบคอมมิวนิสต์เข้ามาแทนที่การปกครองด้วยระบบกษัตริย์แบบดั้งเดิม ตามความคิดของกิดเดนส์แล้วหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมาถือได้ว่า เป็นสังคมในยุคทันสมัยตอนปลาย (late-modern world) หรือที่เรียกกันว่า ยุคหลังความทันสมัย (post-modernism) เนื่องจากช่วงเวลาดังกล่าวเกิดจุดเปลี่ยนขึ้นหลายอย่างด้วยกัน เช่น การสิ้นสุดของลัทธิอาณานิคม การเดินทางออกไปสำรวจอวกาศของมนุษย์โลก การพัฒนาระบบการสื่อสาร การสิ้นสุดของสงครามเย็น ความพ่ายแพ้ของลัทธิคอมมิวนิสต์ และชัยชนะของระบบทุนนิยม

อย่างไรก็ตาม ภายใต้สถานการณ์โลกความทันสมัยที่เคยมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนทั่วโลกนับตั้งแต่ศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมาได้เดินทางมาถึงจุดหนึ่ง ซึ่งเหล่านักวิชาการหลายท่านเชื่อว่าเป็นสภาพที่ก่อให้เกิดปัญหาและสภาพความเป็นอยู่ของมนุษย์ทั่วโลก การปฏิวัติเทคโนโลยี การสื่อสาร การคมนาคม มีส่วนสำคัญที่ทำให้วิถีชีวิตของคนทั่วโลกเปลี่ยนแปลงไป พรหมแดงของรัฐชาติเริ่มไม่มีความหมายในการขวางกั้นการปฏิสัมพันธ์กันระหว่างสังคมมนุษย์ เทคโนโลยีได้รับการพัฒนาขีดความสามารถอย่างสูงสุด ถูกใช้เป็นเครื่องมือในการแลกเปลี่ยนกิจกรรมระหว่างสังคม Moore (1963) และ Hoselitz (1967) มองการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศกำลังพัฒนาว่าเป็นกระบวนการไปสู่ความทันสมัยซึ่งเป็นผลมาจากการเป็นสังคมอุตสาหกรรม ดังนั้นสังคมอุตสาหกรรม จึงมีความหมายเช่นเดียวกับการสร้างความทันสมัยและการทำให้เป็นตะวันตก Moore (1963) อธิบายถึงการสร้างความทันสมัยว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงของสังคมดั้งเดิมโดยสิ้นเชิง และนำสังคมดั้งเดิมเข้าไปสู่รูปแบบของความเป็นตะวันตกที่มีลักษณะสำคัญ คือ การใช้เทคนิควิทยาการ การใช้การจัดองค์การทางสังคมที่ก้าวหน้ามีเศรษฐกิจเฟื่องฟู และการมีเสถียรภาพทางการเมือง

ในขณะที่ความทันสมัยไม่ใช่ความเจริญทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่รวมไปถึงการเปลี่ยนแปลงแบบแผนของระบบทางการเมือง บรรทัดฐานทางสังคม โครงสร้างทางชนชั้น และบุคลิกภาพของคนในสังคม อันจะส่งผลให้เกิดช่องว่างทางสังคมที่มากขึ้น สังคมใดที่พยายามเปลี่ยนแปลงตนเองไปสู่ความทันสมัย จะต้องเผชิญกับภาวะความไม่เท่าเทียมกันระหว่างภาคเกษตรกรกับเจ้าของธุรกิจการค้า และอุตสาหกรรมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่ง Giddens อธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่างความทันสมัยกับการเมืองการปกครองไว้ว่า modernization (การทำให้เป็นสมัยใหม่) พร้อมกับอิทธิพลของมหาอำนาจตะวันตกในยุโรป การขับเคลื่อนอิทธิพลตะวันตกให้เป็นวัฒนธรรมของโลกที่ทันสมัย การเผยแพร่และการผลักดันพร้อมกับกำลังความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ที่เป็นกำลังในการครอบงำบังคับในรูปของลัทธิล่าอาณานิคม (colonialism) หลังจากการล่าอาณานิคมประเทศต่าง ๆ ที่ไม่มีอำนาจในการต่อกรก็ต้องรับการปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางการเมือง เศรษฐกิจ การปรับเปลี่ยนที่ทันสมัยในสมัยศตวรรษที่ 19 คือ การปฏิรูประบบราชการ และการวางรากฐานของการพัฒนาทุนนิยม รวมถึงการปลุกรากฐานระบบคิดแบบเหตุผลและวิทยาศาสตร์ ซึ่งแน่นอนว่ากระแสการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีการขยายตัวแผ่กว้างเป็นปรากฏการณ์ระหว่างประเทศ

ผลของการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยในระดับโลกได้ค่อย ๆ เกิดวิกฤติความทันสมัย ทำให้ประเทศต่าง ๆ มีการติดต่อเชื่อมโยงกันอย่างเข้มข้นมากขึ้น โดยเฉพาะในยุคสมัยปัจจุบัน การปฏิวัติทางเทคโนโลยี การคมนาคมและระบบการติดต่อสื่อสารกลายเป็นหัวใจสำคัญในการผูกร้อย และเชื่อมโยงผู้คนที่มีความแตกต่างกันทั้งสถานที่ เวลา รวมถึงวัฒนธรรมเข้าไว้ด้วยกัน ดูเหมือนกับว่าโลกนั้นแคบลง อันจะส่งผลให้เกิดการหุบยืมผสมผสานกันทางวัฒนธรรม การเชื่อมโยงโลกเข้าไว้ด้วยกัน จนทำให้เกิดการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนกันทางวัฒนธรรม จึงทำให้เหล่านักวิชาการได้ในนิยาม คือ ยุคของโลกาภิวัตน์ (globalization) ซึ่ง Giddens มองยุคโลกาภิวัตน์ว่าเป็นผลลัพธ์โดยตรงของภาวะวิกฤติความทันสมัย โดยมีลักษณะสากลขึ้น คือ การมีนัยแสดงถึงแนวโน้มสากลทำให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคมในแบบลัทธิทุนนิยมขึ้น อีกประเด็น คือ เวลาและระยะทางที่เป็นอิสระจากกันทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมขยายออกไป ข้ามข้อจำกัดในด้านระยะทาง Giddens ยังได้

อธิบายอีกว่า globalization คือ ความเข้มข้นของความสัมพันธ์ ซึ่งเชื่อมระยะพื้นที่ที่ห่างไกลกัน โดยสิ่งที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นหนึ่งอาจจะถูกกำหนด หรือได้รับอิทธิพลจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหลายไมล์ออกไป และเช่นเดียวกันเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นห่างไกลออกไปหลายไมล์ อาจจะได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น Giddens ให้ความสำคัญกับเรื่องการขยายชีวิต หรือความสัมพันธ์สังคมข้ามเวลาและพื้นที่หรือที่เรียกว่า การจัดความสัมพันธ์ข้ามเวลาและพื้นที่ (time-space distanciation) เนื่องจากสังคมเปลี่ยนแปลงจากรูปแบบเดิม หรือวิถีชีวิตที่ยึดติดถิ่นที่ และมีการติดต่อกันใกล้ชิดไปสู่สังคมสมัยใหม่ที่ผู้คนสามารถติดต่อสัมพันธ์ทางไกลกับคนอื่น ๆ ข้ามเวลาและพื้นที่ ผ่านระบบคมนาคมและการสื่อสาร สังคมสมัยใหม่จึงแยกชีวิตสังคมออกจากขอบเขตจำกัดของสถานที่ และช่วยผลักดันให้เกิดความสัมพันธ์ การเชื่อมโยงกันระหว่างคนที่อยู่ในพื้นที่กับผู้ที่คนที่ไม่อยู่ในพื้นที่ พูดอีกอย่างก็คือ สังคมสมัยใหม่แยกหรือยกความสัมพันธ์สังคมออกจากบริบทท้องถิ่นหรือท้องถิ่นหนึ่ง ๆ แล้วนำไปจัดเป็นระบบความสัมพันธ์ใหม่ ข้ามมิติเวลาที่ยาวนานและพื้นที่กว้างขวางกว่าเดิมหมายถึงในเงื่อนไขชีวิตสังคมสมัยใหม่ สิ่งที่อยู่ในที่หนึ่งจะถูกบวกรวมด้วยสิ่งที่ไม่ได้อยู่ที่เดียวกัน ชะตาชีวิตและความเป็นอยู่ของผู้คนในที่หนึ่ง ๆ ถูกกำหนด ไม่ใช่แค่จากสิ่งที่ปรากฏอยู่ให้เห็นและสัมผัสรับรู้ได้ใกล้ ๆ แต่รวมถึงสิ่งที่อยู่ไกลหูไกลตาออกไปด้วยสถานที่ และถิ่นที่ตั้งในสังคมใหม่ จึงเป็นที่ตั้งของความสัมพันธ์ทางไกลที่ขยายขอบเขตข้ามเวลาและพื้นที่ โลกาภิวัตน์จึงเป็นกระบวนการที่เร่งระบบความสัมพันธ์ข้ามเวลาและพื้นที่ให้ขยายกว้างและเข้มข้นมากขึ้น ควบคู่ไปกับการยืดขยายความสัมพันธ์การเชื่อมโยงระหว่างกิจกรรมหรือการกระทำ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นและที่เกิดในถิ่นที่ห่างไกลออกไป

นอกจากนี้ Giddens (1992) ยังอธิบายถึง มิติความทันสมัยที่เป็นผลผลิตของการปฏิวัติอุตสาหกรรม ประกอบไปด้วยการใช้เทคโนโลยีการผลิตเพื่อให้ได้ผลผลิตจำนวนมาก และการขยายตัวอย่างรวดเร็วของระบบทุนนิยม ทั้งยังชี้ให้เห็นว่า ความทันสมัยทำให้เกิดความแตกต่าง (different) กีดกันแบ่งแยก (exclusion) และนำไปสู่สภาพการณ์ที่เรียกว่า วิกฤตการณ์ของความทันสมัย (crisis of modernity) เนื่องจากบริบทความทันสมัยในโลกสมัยใหม่ (modern world) มีความหมายครอบคลุมถึงผลผลิตของอุตสาหกรรม ความจำเป็นในการควบคุมการทำงานของสังคม และการบริโภคทำให้ผู้บริโภคเปลี่ยนแปลงแบบแผนการบริโภคต่าง ๆ กระบวนการกลายเป็นสินค้าของผู้คนและสิ่งของ จึงมีความเกี่ยวเนื่องกับยุคแห่งความทันสมัยเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เป็นเพราะกรรมวิธีในการผลิตในปัจจุบันมีความสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจ กลุ่มนายทุนเข้ามามีบทบาทและเกี่ยวข้องในการจัดการ การใช้เทคโนโลยีในการผลิตและเผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร ส่งผลให้ผู้บริโภคปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในการบริโภคที่เปลี่ยนไป เช่น การดูรายการเกมโชว์ทางโทรทัศน์ การโฆษณาสินค้าผ่านโทรทัศน์หรืออินเทอร์เน็ต การวิ่งตามกระแสบริโภคนิยมหรือตามแฟชั่น ซึ่งต้องอาศัยเทคโนโลยีที่เป็นภาวะของความทันสมัยเข้ามาช่วย จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความทันสมัย ซึ่งมีเป็นจำนวนมาก ตัวอย่างเช่น งานศึกษาของ Miller (1994) ได้ศึกษาเกาะเล็ก ๆ แถบทะเลแคริบเบียนในประเทศทรินิแดด โดยมุ่งพิจารณาไปที่เรื่องของการบริโภค และได้สังเกตเห็นลักษณะทวินิยมทางวัฒนธรรมที่เกิดจากการบริโภคสินค้าและความคิดต่าง ๆ ถูกนำเข้ามาในสังคม เขาพบการแบ่งขั้วทวีภาคของค่านิยมที่แสดงออกอย่างชัดเจนในงานเทศกาล 2 เทศกาล คือ คริสต์มาสกับคาร์นิวัล ซึ่งเกี่ยวข้องกับสภาวะความทันสมัย ภาพแทนของเทศกาลคริสต์มาสกับคาร์นิวัลแสดงให้เห็น

เห็นนัยของวัฒนธรรมของทรินิแดดที่วางอยู่บนฐานของความไม่ลงรอยกัน นอกจากนั้น มิลเลอร์ ยังพบว่า สภาวะความทันสมัยไม่ใช่กระบวนการที่เป็นพิมพ์เดียวกัน ผู้คนในทรินิแดดสนองตอบผ่าน ปฏิบัติการมากมายของการเปลี่ยนแปลงและปรับใช้อย่างสร้างสรรค์ ในกรณีของทรินิแดดนั้น การเข้ามาของการบริโภคแบบมวลชน (mass consumption) คือสิ่งที่ทำให้เห็นชัดเจนถึงระดับขอบเขต ที่ทรินิแดดต้องพึ่งพาทั้งสินค้าและภาพลักษณ์ที่นำเข้ามา จุดนี้เองที่ทำให้ชาวทรินิแดดต้องเผชิญ กับความจำเป็นในการมีกฎเกณฑ์ทางเลือกที่จะใช้ตัดสินตัวพวกเขาเองมากกว่ากฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่ได้มาจากจารีตที่ไม่ช่วยให้เกิดการสะท้อนมองสิ่งใด

เมื่อพิจารณาการเข้าสู่ความทันสมัยในประเทศไทย สามารถแบ่งออกเป็น 2 ระยะ ที่สำคัญ ระยะแรก คือ ในสมัยของรัชการที่ 5 การปฏิรูปโครงสร้างประเทศ ซึ่ง ชาลววิทย์ เกษตรศิริ (2559) กล่าวถึง การปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยกลายเป็น “รัฐชาติ” (nation-state) เช่นในปัจจุบันและการเสด็จประพาสยุโรปของรัชการที่ 5 ส่งผลต่อการปฏิรูปการศึกษาและโครงสร้างอีกหลายประการ โดยเน้นความสำคัญกับการเป็นนานาชาติระยะประเทศเช่นในยุโรป และทรงนำมาดัดแปลงใช้ในสยามประเทศ ในระยะที่สอง คือ ในสมัยรัฐบาลของ จอมพล ป.พิบูลสงคราม มีการเปลี่ยนชื่อประเทศจาก “สยามเป็นไทย” โดยให้ใช้ชื่อว่า “ประเทศไทย” (thailand) และให้ใช้สัญชาติว่า “ไทย” (thai) และมีการประกาศให้วันที่ 24 มิถุนายน ของทุกปีเป็น “วันชาติ” มีการเปลี่ยนวิถีการดำเนินชีวิตของประชาชน โดยนำแบบอย่างมาจากชาวตะวันตก เช่น การแต่งกาย มีการสวมเสื้อชั้นนอกให้สะอาด เรียบร้อย นุ่งผ้าถุง ใส่หมวก สวมรองเท้า ถือว่าการเปลี่ยนแปลงตามตะวันตกหรือการทำให้ไทยเป็นอารยะ (ชาลววิทย์ เกษตรศิริ, 2548) สำหรับงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสร้างประเทศไทยให้เข้าสู่ภาวะความทันสมัย คือ งานศึกษาของ ภาณุ ชาญประโคน (2550) พบว่า ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการริเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงด้านการเมือง การจัดการบริหารบ้านเมือง ด้วยระบบการบริหารแบบกระทรวงเป็นที่ยอมรับในยุโรป มีการพัฒนาด้านสาธารณูปโภคขั้น ทรงสั่งให้มีการยกเลิกระบบไพร่ ทาส และประเพณีที่ล้าสมัย เช่น ทรงผมและการหมอบคลานต่อพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ ส่วนการสร้างทันสมัยในยุคของ จอมพล ป.พิบูลสงคราม นั้นไม่เน้นด้านโครงสร้างมากนัก แต่เน้นเรื่องของการแต่งกายและธรรมเนียมการปฏิบัติที่ทันสมัย ซึ่งทั้งสองยุคสมัยผู้นำต่างใช้วิธีการเชิงบังคับ และชักจูงในการเปลี่ยนแปลงที่นำโดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มากกว่าจอมพล ป.พิบูลสงคราม รวมถึงการปรับเปลี่ยนแบบแผนการดำเนินชีวิตที่มีความทันสมัยและเป็นสากลมากขึ้น นอกจากนั้นงานวิจัยที่สำคัญอีกชิ้นหนึ่ง คือ การศึกษาความทันสมัยในสังคมไทยของ Mills (1999) เรื่อง *thai woman in the global labor force* ได้อธิบายว่า ความทันสมัยของสังคมไทยจำเป็นต้องพิจารณาท่ามกลางบริบทของประวัติศาสตร์รัฐชาติ ความทันสมัยเป็นวาทกรรมหนึ่งที่มาพร้อมกับวาทกรรมว่าด้วยอารยธรรม ความเจริญและการพัฒนา ซึ่งสัมพันธ์กับอำนาจรัฐผู้สถาปนาการเมือง การศึกษา การกำหนดทิศทางการผลิต โดยอาศัยวาทกรรมการพัฒนาที่ต่อสู้กับความไม่รู้และความยากจน โดยรัฐไทยยึดต้นแบบความคิดว่าด้วยความทันสมัยจากสังคมยุโรปด้วยรูปแบบการล่าอาณานิคม ซึ่งกระทบต่ออำนาจกษัตริย์ที่จะสร้างความชอบธรรมในการใช้ระบอบอาณานิคมภายในผ่าน การอ้างอุดมการณ์ชาติ และการสร้างประวัติศาสตร์ชาติ กระบวนการสร้างชาติของรัฐไทยได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของผู้คนในพื้นที่ เช่น นโยบายผสมกลมกลืน (assimilation) เพื่อบูรณาการให้

เกิดเอกลักษณ์ชาติ และนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ล้วนนำไปสู่การกำหนดโครงสร้าง ความสัมพันธ์ของผู้คนในรูปแบบใหม่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตและวิถีชีวิต อันจะส่งผลกระทบต่อ การเลือกแสดงตัวตนของผู้คนกลุ่มต่าง ๆ ตัวอย่างที่เกิดขึ้นเป็นประจำ คือ ปรากฏการณ์ ของแรงงานรับจ้างที่ไปทำงานยังถิ่นอื่น ได้นำวัฒนธรรมบริโภคความทันสมัยกลับมาสู่ท้องถิ่นบ้านเกิด โดยการนำแฟชั่นการแต่งกายตามสมัยนิยมเข้ามาเผยแพร่ในหมู่บ้าน การซื้อสิ่งของเครื่องใช้อำนวย ความสะดวกกลับมาใช้ที่บ้าน รวมทั้งการนำรูปแบบการสร้างบ้านจากสังคมเมืองมาใช้ในสังคมชนบท นอกจากนั้นผู้คนในชนบทได้นำเทคโนโลยีมาใช้ในวิถีการผลิตและวิถีชีวิต ซึ่งมองว่าได้รับความ สะดวกสบายและแสดงว่าเป็นคนทันสมัยหรือมีความเจริญทัดเทียมกับผู้อยู่ในเมือง

งานวิจัยที่น่าสนใจอีกเรื่องหนึ่งที่สะท้อนการแผ่ขยายแนวความคิดความทันสมัยสู่ภูมิภาค และสู่ชุมชน ซึ่ง วัฒนา สุภักดิ์ (Wattana Sugunnasil, 2005) ได้อธิบายถึง การบริโภคสินค้า และการแพร่กระจายข่าวของเครื่องใช้จากตลาดโลกเข้าสู่ชุมชนชนบท ล้วนแต่เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมตะวันตกที่กำลังแผ่ขยายไปทั่วโลก นอกจากนั้น วัฒนา สุภักดิ์ ยังชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องพิจารณาวัฒนธรรมบริโภคความทันสมัยของแรงงานรับจ้าง ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบสังคมโลก ซึ่งประกอบด้วยกระแสความเคลื่อนไหวที่หลากหลาย ซับซ้อนและเชื่อมโยงกันทั่วทุกมุมโลก โดยมีสินค้าข่าวของเครื่องใช้ทุน บริการ แรงงาน ข้อมูลข่าวสาร ค่านิยมและกระแสเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมเป็นองค์ประกอบสำคัญ คือ กระแสความเคลื่อนไหวไม่ได้ จำกัดเฉพาะในเรื่องเศรษฐกิจเท่านั้น หากแต่เป็นการเคลื่อนไหวที่มีมิติด้านวัฒนธรรมและการ เคลื่อนย้ายความหมาย ความคิด สัญลักษณ์ ภาพลักษณ์ ค่านิยม และความเชื่อ การเปลี่ยนแปลง โครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนชายแดนไทย ซึ่งถูกผนึกรวมกับการเปลี่ยนแปลงระบบ เศรษฐกิจและระบบตลาดของประเทศและของโลก ทำให้วัฒนธรรมการบริโภคของแรงงานรับจ้างเข้าสู่สภาวะความทันสมัยเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นการบริโภคยานพาหนะข่าวของเครื่องใช้ในครัวเรือนที่ อำนวยความสะดวกสบาย เช่น รถยนต์ รถจักรยานยนต์ โทรทัศน์ วิทยุ หม้อหุงข้าว เต้าแก๊ส ตู้เย็น นอกจากนั้นกลุ่มแรงงานรับจ้างที่เผชิญกับสภาวะความทันสมัย ยังต้องข้ามแดนไปเป็นแรงงานรับจ้าง ยังประเทศมาเลเซียเพื่อให้ได้มาซึ่งสินค้าและบริการเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตประจำวันได้

เมื่อความทันสมัยที่เข้ามาสู่ประเทศไทยและยังมีเงื่อนไขสำคัญที่ผนวกเข้าสู่ท้องถิ่น โดยเฉพาะหัวเมืองหลักของภาคใต้ในงานของ ศุภมาน นฤมล วงศ์สุภาพ (2547) ที่ศึกษาเมือง หาดใหญ่คนจีนกับการสร้างเมืองการค้าในภาคใต้พบว่า การสร้างรถไฟสายใต้จากเพชรบุรีถึงหัวเมือง ภาคใต้ ในปี พ.ศ. 2452 ส่งผลให้เกิดการเคลื่อนไหวทางการค้า จากศูนย์กลางการปกครองไปยัง หัวเมืองต่าง ๆ ในภาคใต้ เช่น หาดใหญ่ และสงขลา ผลให้เกิดการกระตุ้นเศรษฐกิจ การค้าขายใน บริบทพื้นที่ สอดคล้องกับงานของ ศุภการ สิริไพศาล (2553) ที่ศึกษาเรื่องยิวแห่งบูรพาทิศชาวจีนโพ้น ทะเล ในทัศนะชนชั้นปกครองสยามได้กล่าวถึง การสร้างความทันสมัยของเมืองสงขลาผ่านคนจีน และมีบทบาทในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม การเมือง โดยเฉพาะในหัวเมืองทางภาคใต้ของไทย และได้ก้าวเข้าสู่ระบบการเมืองการปกครองในหัวเมืองสงขลา อีกแง่มุมหนึ่งของการพัฒนาภายใต้ ความทันสมัยในสังคมไทย ผ่านแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ในปี พ.ศ. 2504 ซึ่งได้ทำ การรวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่สอดรับแล้วข้างต้น นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต ของชาวประมงและพื้นที่ทะเลสาบสงขลา เกิดการขยายตัวอย่างรวดเร็วของระบบทุน ส่งผลให้

ชาวประมงเกิดความความแตกต่างในระบบการผลิต (different) เกิดการกีดกัน แบ่งแยก (exclusion) และนำไปสู่สภาพการณ์ที่เรียกว่า วิกฤติการณ์ของความทันสมัย

กล่าวโดยสรุป การนำแนวคิดความทันสมัยเพื่ออธิบายภาวะวิกฤติความทันสมัย ซึ่งมีกลไกตลาดเข้ามาเกี่ยวข้องและควบคุม ประการที่สำคัญ คือ การผนวกกับนโยบายของภาครัฐ ในการพัฒนากระแสหลักตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ซึ่งความทันสมัยของภาคใต้ อาจจะถูกยึดโยง กับนโยบายเงินผันสู่ชนบทในสมัยรัฐบาล จอมพล ป พิบูลสงคราม การปรับเปลี่ยนโครงสร้าง ทางเศรษฐกิจ โครงสร้างทางการคมนาคม สนับสนุนให้มีถนนหนทางรถไฟจากหัวเมืองหลักกระจาย ความเจริญสู่ท้องถื่นและผนวกเข้าสู่ท้องถื่นไม่เว้นแม้กระทั่งชุมชนหัวเขา นโยบายดังกล่าวทำให้เกิด การกีดกันชาวประมง และถูกทำให้อยู่ชายขอบของการพัฒนาภายใต้ประมงพาณิชย์ ภาวะการณ์ ดังกล่าวนำไปสู่การลดลงทรัพยากรและจำนวนผลผลิตทางการประมง ผลจากมโนทัศน์ความทันสมัย ทำให้เกิดการสร้างความหมายเชิงพื้นที่ของกลุ่มต่าง ๆ ที่เข้าไปใช้ประโยชน์ แม้กระทั่งกลุ่มภาครัฐ โดยการเข้าไปใช้ประโยชน์จากการถมพื้นที่ป่าชายเลนเพื่อเป็นตลาดชุมชน ในขณะที่ภาคเอกชน ก็พยายามทำลายเครื่องมือประมงของชาวบ้าน เพื่อสะดวกในการเดินเรือสัญจรในปากอ่าว ของทะเลสาบสงขลา เป็นเงื่อนไขให้ชาวประมงพยายามสร้างเครื่องมือที่เข้มข้นขึ้นอันจะนำเสนอ ต่อไป

มโนทัศน์เรื่องการให้ความหมายเชิงพื้นที่

การให้ความหมายของทรัพยากรประมงในความหมายของกลุ่มต่าง ๆ อาทิ เช่น การให้คำนิยามความหมายของทรัพยากรประมง ทรัพยากรประมงกับการให้คำนิยามความหมาย เชิงพื้นที่ของรัฐ ทรัพยากรกับการนิยามความหมายเชิงพื้นที่ของชุมชนและผู้ประกอบการ นโยบาย ที่เกี่ยวข้องกับการประมง โดยสำรวจสถานภาพงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาไว้ดังต่อไปนี้

ทรัพยากรประมงกับการนิยามความหมาย

การนิยามความหมายของทรัพยากร (resources) ซึ่งนักสังคมศาสตร์ได้พยายาม ให้ความหมาย และการจำแนกทรัพยากรจากสภาพแวดล้อมธรรมชาติของมนุษย์ในสังคมภายใต้กรอบ ของระบบวัฒนธรรม หรือกล่าวอีกนัยที่สำคัญประการหนึ่ง คือ ระบบสังคมวัฒนธรรม เป็นพื้นฐานสำคัญในการกำหนดหรือจำแนกว่า สภาพแวดล้อมที่มีอยู่ในแต่ละท้องถื่นนั้นส่วนใด สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ เพราะโดยทั่วไปทรัพยากรมีความหมายลึกซึ้งต่อความอยู่รอดของมนุษย์ มากกว่าสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ (เก็ดถวา บุญปรการ, 2550)

เมื่อพิจารณาตามแนวคิดของ Rambo (1991 อ้างถึงใน เก็ดถวา บุญปรการ, 2550) ทรัพยากรอาจถูกให้ความหมายเป็นเพียงสภาพแวดล้อม ซึ่งในทางนิเวศวิทยาสภาพแวดล้อม ของสิ่งที่มีชีวิตย่อมประกอบไปด้วยปัจจัยที่มีผลต่อการดำรงชีวิต ไม่ว่าจะเป็นสภาพภูมิอากาศ อาหาร หรือแม้กระทั่งสิ่งที่มีชีวิตชนิดอื่น ๆ ทั้งที่เป็นศัตรูและไม่เป็นศัตรูที่อาศัยอยู่ในบริเวณเดียวกัน ในขณะที่พื้นที่ธรรมชาติและสิ่งแวดลอมของ Rambo ต่างจาก Foucault ในฐานะเป็นพื้นที่เฉพาะแบบ หนึ่ง (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฟาร, 2545) ที่มีการช่วงชิงการนำในการนิยามหรือการพยายามสร้าง

ความหมายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งสามารถสั่นไหวและเปลี่ยนแปลงได้ขึ้นอยู่กับ การสร้าง กลยุทธ์ในการต่อสู้ทางความคิดของมนุษย์ที่เกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การเมืองของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อสร้างค่านิยมในการจัดการกับพื้นที่ การแย่งชิงทรัพยากรของคนในสังคม ส่วนใหญ่เริ่มจากการต่อสู้เพื่อช่วงชิงความหมาย (พรพันธ์ เชมคุณาศัย, 2549) หรือแม้กระทั่งงาน ของ ธงชัย วินิจจะกุล ที่พยายามนิยามความเป็นอื่นให้กับความเป็นไทย โดยการสร้างความหมาย ให้แก่ความเป็นไทยด้วยการระบุความไม่ใช่ไทย

การนิยามเหล่านี้ส่วนหนึ่งอาจกล่าวได้ว่า การพยายามสร้างค่านิยมผ่าน วาทกรรม ในงานของ สุริชัย หวันแก้ว (2546) ได้กล่าวถึงมโนทัศน์แบบตายตัว (fixity) ของผู้ปกครอง เป็นที่ตั้ง ด้วยการนิยามความเป็นอื่น (the otherness) เขาเห็นว่าความเป็นอื่น คือ สิ่งที่เราเปรียบเทียบ หรือเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ การเอาภาพฝังใจ (stereotype) อันอยู่ในรูปของความรู้และการแยกแยะ ที่จะพยายามเข้าไปจัดการด้วยยุทธศาสตร์ของวาทกรรมชุดต่าง ๆ ซึ่งความพยายามให้ตัวแบบนี้ จัดการทุกอย่างในระบบความสัมพันธ์ให้ได้เบ็ดเสร็จ ผู้ปกครองได้ใช้กลไกของอำนาจที่เรียกว่า การสร้างความอหังการอหืออหือ (process of ambivalence) ขึ้นมาโดยผ่านความรังเกียจ ความลำเอียง และการจัดการแบ่ง ภายใต้การนิยามแบบนี้จะเกิดกลุ่มคนที่กลายเป็นคนชายขอบสังคม ตามวาทกรรมที่ว่าด้วยความเป็นอื่นที่พวกเขาผู้ปกครองอาณานิคมเป็นผู้นิยามขึ้น (พรพันธ์ เชมคุณาศัย, 2550) ในขณะที่งานของ ชูศักดิ์ วิทยานัก (2541) กล่าวถึงประเด็นการสร้างความหมายของรัฐผ่าน วาทกรรมให้กับชาวเขาเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการเปิดพื้นที่การท่องเที่ยว ในทางกลับกันก็พยายามกีด กันพวกเขาให้ออกจากทรัพยากรป่าเพราะรัฐมองว่าเป็นการบุกรุกทำลายป่า

เมื่อพิจารณาการสร้างความหมายหรือวาทกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อค้นพบ ของ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2541) กล่าวว่า วาทกรรมเป็นระบบและกระบวนการในการสร้าง การผลิต (constitute) เอกลักษณ์ (identity) และความหมาย (significance) ให้กับสรรพสิ่งต่าง ๆ ในสังคมที่ห่อหุ้มเราอยู่ ไม่ว่าจะเป็นความรู้ ความจริง อำนาจ หรือตัวตนของเราเอง นอกจากนี้ วาทกรรมยังตรึงสิ่งที่เราสร้างขึ้นให้ดำรงอยู่ และเป็นที่ยอมรับของสังคมในวงกว้าง (valorize) ขณะเดียวกันวาทกรรมก็ทำหน้าที่เก็บกด ปิดกั้น ไม่ให้เอกลักษณ์และความหมายของบางอย่างเกิดขึ้น (subjugate) หรือไม่ก็ทำให้เอกลักษณ์ และความหมายของบางอย่างดำรงอยู่แล้วในสังคมเลื่อนหายไป ได้พร้อม ๆ กันด้วย สอดคล้องข้อค้นพบของ พรพันธ์ เชมคุณาศัย (2550) ถึงการนิยามความหมาย ของรัฐในการครอบครองและควบคุมพื้นที่ภายนอกในอาณาเขตของรัฐ (internal territorialization) โดยการสร้างความหมายใหม่ให้กับพื้นที่ เช่น ทฤษฎีการครอบครองพื้นที่ (theory territoriality) มีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ การจำแนกประเภทพื้นที่ (classification) การสื่อความหมาย ด้วยเครื่องหมายเขตแดน (communication) และการมีกลไกบังคับ (enforcement) เช่น การกำหนดเขตอนุรักษ์ในรูปแบบเขตอุทยานแห่งชาติ เขตรักษาสัตว์ป่า เขตลุ่มน้ำชั้น 1A เขตศูนย์วิจัยและพัฒนาการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่งทะเล รวมไปถึงพื้นที่การใช้พลังงานต่าง ๆ และโครงสร้างการพัฒนาอื่น ๆ ของรัฐ

ในขณะที่เดียวกันเมื่อวิเคราะห์ถึงทรัพยากรประมง อาจมีความหมายเฉพาะเจาะจงถึงบางส่วนของสภาพแวดล้อมของสิ่งมีชีวิตในท้องทะเลทุกชนิด อาทิเช่น สัตว์น้ำ กุ้ง หอย ปู ปลาในพื้นที่ทะเลสาบสงขลา เพื่อใช้ในการดำรงชีพและเพื่อความอยู่รอด ทรัพยากรประมงจึงไม่ใช่ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ (natural phenomenon) แต่เป็นโครงสร้างความคิดทางวัฒนธรรม (human cultural construct) ของมนุษย์ที่กำหนดขึ้น ถ้าจะพิจารณาความหมายของ Zimmerman ได้กล่าวไว้ว่า ทรัพยากรประมงเป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งของสภาพแวดล้อม มนุษย์นำมาใช้ในการดำรงชีพและให้ความหมาย การกำหนดคุณค่าให้กับทรัพยากรประมง สามารถให้ข้อสรุปเบื้องต้นว่า มนุษย์ในแต่ละสังคมใช้โครงสร้างความคิดทางวัฒนธรรมของตนเอง เป็นพื้นฐานในการกำหนดความหมายของคำว่าทรัพยากรประมง แล้วใช้ประโยชน์จากสิ่งเหล่านั้นในฐานะที่เป็นสิ่งที่มีคุณค่าต่อการดำรงชีวิต และสืบทอดสังคมวัฒนธรรมของมนุษย์ (สุริยา สมุทคุปต์ และคนอื่นๆ, 2536) การศึกษาในที่นี้จะเน้นความหมายที่ถูกกำหนดโดยโครงสร้างความคิดทางวัฒนธรรมของมนุษย์เป็นสำคัญ เพราะต้องการทำความเข้าใจระบบหรือโครงสร้างความคิดทางวัฒนธรรมของมนุษย์ที่มีต่อสภาพแวดล้อมและทรัพยากรชนิดนั้น ๆ ด้วยโครงสร้างความคิดทางวัฒนธรรมของมนุษย์แต่ละสังคมนี้อาจเป็นรากฐานสำคัญ และเป็นที่มาของการกำหนดสิทธิหรือกรรมสิทธิ์ และกำหนดระบบการจัดการทรัพยากร รวมทั้งการใช้ประโยชน์เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรของแต่ละสังคม

เมื่อทรัพยากรประมงซึ่งมีความหมายในทางเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เนื่องจากมีมูลค่าสามารถซื้อขายแลกเปลี่ยนเพื่อประโยชน์ในการบริโภคได้ การมองทรัพยากรประมงในฐานะที่เป็นสินค้า และบริการในทางเศรษฐกิจมากกว่าอย่างอื่น โดยความเป็นจริงแล้วความหมายของทรัพยากรประมง ควรจะเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับกรรมสิทธิ์การจัดการ และอำนาจในการจัดการมากกว่า ทั้งนี้เพราะทรัพยากรประมงจะมีความหมายลึกซึ้งต่อวิถีชีวิตของคนวางอยู่บนรากฐานของระบบสังคมวัฒนธรรมชุมชนนั้น ๆ เสมอ และยังเป็นสื่อกลางที่สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของแต่ละท้องถิ่นอีกด้วย สิ่งที่ควรพิจารณาคือ โครงสร้างความคิดเกิดจากการสรรสร้างทางวัฒนธรรมของมนุษย์ ที่เกิดขึ้นเหนือทรัพยากรประมงก็คือ สิทธิ (rights) เพื่อกำหนดบทบาทหน้าที่ในการใช้ทรัพยากรประมงร่วมกันของคนในสังคม ซึ่งการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยให้ความสนใจในเรื่องสิทธิในการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์ ที่มีรากฐานสำคัญมาจากอำนาจและสิทธิอำนาจ (power and authority) รวมถึงการจัดองค์กรทางเศรษฐกิจและสังคม (socio-economic organization) ซึ่งแน่นอนว่าหลักเกณฑ์ดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างความคิดทางวัฒนธรรมของมนุษย์ในสังคม ที่ใช้เป็นแนวคิดควบคุมแบบแผนพฤติกรรมทุกอย่างของมนุษย์ ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคมที่เกิดและเติบโตในวัฒนธรรมนั้น ๆ ซึ่ง Bromley (1991) และ Hardin (1968) ได้กำหนดหลักเกณฑ์ของทรัพยากรประมง สามารถแบ่งตามระบอบกรรมสิทธิ์ (property regime) ประการที่หนึ่ง ทรัพยากรที่ไม่มีเจ้าของ (open-access resources) หมายถึง ทรัพยากรประมงที่มีอยู่ในสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ มีลักษณะเปิดเสรีไม่มีบุคคลหรือกลุ่มบุคคลผู้ใดเป็นเจ้าของ ดังนั้นกรรมสิทธิ์และการครอบครองจึงไม่จำกัดอยู่ที่คนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง โดยเฉพาะการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จึงเป็นไปในลักษณะเมื่อใครยาวสาวได้สาวเอาตามแนวคิดเรื่อง The Tragedy of The Commons ของ Hardin (1968) อ้างถึงใน เกิดถวาท บุญปราการ, 2550) ทรัพยากร

ประมงประเภทนี้จึงไม่ได้เป็นของใครคนใดคนหนึ่ง ประการที่สอง ทรัพยากรที่เป็นของรัฐ (state property resources) หมายถึง ทรัพยากรประมงที่อยู่ภายใต้กรรมสิทธิ์ และการครอบครองของรัฐ หรือรัฐกำหนดให้เป็นเขตอนุรักษ์หรือคุ้มครอง เช่น เขตห้ามทำประมงบริเวณชายฝั่ง 3,000 เมตร เขตห้ามล่าสัตว์ป่า เขตอุทยาน ทรัพยากรประเภทนี้ในทางกฎหมายแล้วจะถูกนำมาใช้เพื่อผลประโยชน์ และการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของรัฐ หรือของส่วนรวมในส่วนที่รัฐบาลรับผิดชอบเท่านั้น ประการที่สาม ทรัพยากรที่เป็นของเอกชน (private property resources) หมายถึง ทรัพยากรประมงที่อยู่ภายใต้การครอบครองโดยปัจเจกบุคคล กลุ่มบุคคล ในฐานะที่เป็นเจ้าของมีสิทธิที่จะอนุญาตหรือห้ามไม่ให้คนอื่นเข้ามาใช้ประโยชน์เกี่ยวข้องกับทรัพย์สินสมบัติของตนได้ เช่น สั่งห้ามทรัพยากร และสั่งห้ามทรัพยากรชนิดต่าง ๆ ทรัพยากรประเภทนี้ มักจะมีกฎหมายหรือกฎระเบียบของรัฐรองรับอย่างชัดเจน ประการสุดท้าย ทรัพยากรที่เป็นส่วนรวม (common or communal property resources) หมายถึง ทรัพยากรประมงที่เป็นเจ้าของ โดยกลุ่มบุคคลในฐานะที่เป็นสมาชิกของชุมชนแห่งหนึ่งมีกฎกติกาของชุมชนในการใช้ประโยชน์ มีการอนุญาตให้ใช้ประโยชน์ได้เฉพาะบางกลุ่ม และบางเวลา เช่น กรณีของแหล่งประมงของชุมชนที่มีกฎระเบียบห้ามทำประมงในช่วงฤดูกลางวงไข่ ซึ่งอาจเรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่า ทรัพยากรประมงที่ชุมชนเป็นเจ้าของร่วมกันหรือส่วนรวม (common-pool resources) (เก็ดถวา บุญปรการ, 2550)

กล่าวโดยสรุป การให้ความหมายของทรัพยากรในการศึกษา ซึ่งเน้นความสำคัญกับนิยามทรัพยากรประมงในฐานะที่เป็นชุดความรู้ที่กดทับชุดความรู้อีกชุด หรือเรียกอีกอย่างว่า การสร้างวาทกรรมเพื่อครอบครองพื้นที่ อีกนัยเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศที่มีความสำคัญต่อวิถีการดำรงชีพของชาวประมงชุมชนหัวเขาและปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน ภายใต้บริบททางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง การปกครอง ประกอบด้วย ป่าชายเลน ปู ปลา กุ้ง หอย เพราะทรัพยากรประมงเหล่านี้ต่างก็มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตและกลยุทธ์ในการต่อรอง เพื่อสร้างความอยู่รอดของชาวประมง ทั้งนี้เนื่องจากผู้วิจัยต้องการจะศึกษาการสร้าง ความหมาย และความสำคัญของการอ้างสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรประมง ผนวกกับกรรมสิทธิ์ในการครอบครองที่มีความเหลื่อมล้ำในทรัพยากรในการเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่

ทรัพยากรประมงกับการนิยามความหมายเชิงพื้นที่

การพยายามสร้างความหมายให้พื้นที่ผ่านอำนาจของรัฐ ซึ่งพยายามตั้งคำถามและการวิพากษ์งานทางด้านมานุษยวิทยาตลอดในระยะหลายปีที่ผ่านมา งานการศึกษาที่สำคัญที่ส่งผลโดยรวมของชุมชนในกระแหลังทันสมัย (อานันท์ กาญจพันธ์, 2546) อันได้แก่ การศึกษาคนชายขอบ คนไร้โอกาส และถูกเปียดขับออกจากพื้นที่ เด่นชัดยิ่งขึ้นเมื่อมีการศึกษาการเปียดขับคนด้อยอำนาจออกจากพื้นที่และให้อยู่ภายใต้ชายขอบของอำนาจรัฐ ภายใต้นโยบายในการสร้างชาติหรือความเป็นหนึ่งเดียวในด้านการปกครอง (ชูศักดิ์ วิทยาภัก, 2541) ซึ่งสอดคล้องกับงานของ Anna Lowenhaupt Tsing (1993) ที่ศึกษาชาวเมอร่าที่สประเทศอินโดนีเซีย การพยายามขยายพื้นที่ของอำนาจรัฐเพื่อควบคุมทรัพยากรและความมั่นคงทางอาหาร และการพยายามให้ชาวเมอร่าที่สกลายเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนา แต่ในขณะเดียวกันกลับพบว่า ชุมชนพยายามสร้างพื้นที่เพื่อช่วงชิงความหมายผ่านปฏิบัติการทางภาษา ในที่สุดชาวเมอร่าที่สก็ย้ายถิ่นฐานและผนวกให้เขาเป็นส่วนหนึ่ง

ของอินโดนีเซีย สอดคล้องกับงานของ Nash (1979) ที่ชาวบ้านพยายามสร้างวัฒนธรรมแห่งการต่อสู้กับรัฐตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาเช่นกัน

เมื่อพิจารณาในการศึกษางานทางด้านมานุษยวิทยาของไทย เช่น งานของ ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2541) ที่ศึกษา ชาวเขาจากการสถาปนาความเป็นรัฐ และเบียดขับชาวเขาให้ตกอยู่ในภาวะชายขอบของสังคม ในขณะที่เดียวกันรัฐไทยก็พยายามสร้างวาทกรรมขึ้นมา 3 ชุด คือว่าด้วยเรื่องความมั่นคงของชาติ วาทกรรมเรื่องยาเสพติด และวาทกรรมเรื่องสิ่งแวดล้อม อันนำไปสู่ความชอบธรรมในการจัดการพื้นที่ และขยายพื้นที่ในความดูแลควบคุมโดยรัฐผ่านโครงการพัฒนาบนพื้นที่สูง สอดคล้องกับงานของ ทวิช จตุรพรฤกษ์ (2541) ที่ศึกษา เสียงของคนชายขอบในการต่อสู้และการปรับตัวของชุมชนลี้ซอกจากการขยายตัวของอำนาจรัฐ โดยที่ชุมชนพยายามใช้พิธีกรรมเพื่อเป็นเครื่องมือและปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ การช่วงชิงและการพยายามผลิตซ้ำวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนให้กลับคืนมา สอดคล้องกับงานของ Komart Chuengsatiansup (1998) พยายามศึกษาชาวกุกุในจังหวัดสุรินทร์ ที่รัฐพยายามกีดกันออกจากวัฒนธรรมการเลี้ยงช้างของชุมชนและความพยายามของรัฐที่จะทำให้ชุมชนกลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยว ในขณะที่เดียวกันก็กีดกันชาวกุกุเหล่านี้ให้กลายเป็นคนชายขอบ และไม่สามารถรักษาวัฒนธรรมของตนเองไว้

เมื่อพิจารณามุมมองในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของรัฐ ซึ่ง Vandergeest and Peluso (1995 อ้างถึงใน พรพันธ์ เขมคุณาศัย, 2549) เสนอว่า การจัดการทรัพยากรของรัฐที่ผ่านมา รัฐพยายามนิยามเรื่องขอบเขตแห่งอาณาเขต ซึ่งเป็นวิธีควบคุมพลเมืองและทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ชนบท โดยใช้วิธีการ 3 ประการ เพื่อให้สามารถควบคุมประชาชนประการแรก รัฐนิยามพื้นที่ของหมู่บ้านและกำหนดเขตแดนโดยรอบ ประการที่สอง รัฐพยายามครอบงำจัดการเหนือสิทธิในพื้นที่และใช้กฎหมาย การให้โฉนดที่ดินโดยยึดถือการสำรวจของจังหวัด ประการที่สาม รัฐพยายามควบคุมการใช้พื้นที่ภายใต้พรมแดนรัฐ โดยการปักเขตพร้อมนิยามความหมายของป่าหรืออ้างสิทธิ์ความเป็นเจ้าของป่าไม้ ซึ่งตัวแทนรัฐจะได้รับการมอบอำนาจเหนืออาณาบริเวณดังกล่าว และผูกขาดจัดสรรปันส่วนในการใช้อำนาจเหนือพื้นที่เหล่านั้น ด้วยเหตุนี้อำนาจ และความรู้จึงปฏิบัติการอย่างเชื่อมโยงไปพร้อม ๆ กันภายในขอบเขตพื้นที่ของอาณาบริเวณ ในขณะเดียวกัน เมื่อก้าวถึงกระบวนการควบคุมทรัพยากรในท้องถิ่นให้อยู่ภายใต้การจัดการของรัฐในการครอบครองอาณาบริเวณ (territorialization) กล่าวคือ รัฐสามารถเข้าควบคุมและการกระทำด้วยการลากเส้นเขตแดน หรือขอบเขตโดยรอบพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ และการแยกประเภทจัดหมวดหมู่กีดกันบุคคลออกไปจากพื้นที่เหล่านั้น และห้ามกระทำใด ๆ ภายในพื้นที่ที่วางไว้ การนิยามพื้นที่ของรัฐ-ชาติ (nation state) ทำหน้าที่กีดกันความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกลุ่มคนที่ดำรงอยู่ร่วมกันภายใต้กฎเกณฑ์ของจารีตประเพณีอันหลากหลาย ดังนั้นการให้การนิยามของรัฐแฝงนัยยะที่ผูกพันกับกระแสการพัฒนาแบบทุน ในแง่ของการสร้างความหมายที่ลุ่มลึกมากในการจัดการทะเลหรือจัดการป่า (Vandergeest, 1996) ซึ่งสอดคล้องกับ ชูศักดิ์ วิทยาภัก (2541) และไพสิฐ พาณิชย์กุล (2544) ได้กล่าวถึงการประกาศพื้นที่ป่าอนุรักษ์โดยรัฐกำหนดอาณาเขตของป่าที่ยึดถือตามหน้าที่ทางนิเวศวิทยาเป็นเกณฑ์ (functional territorialization) ทำให้การควบคุมการเข้าถึงทรัพยากรป่าไม้สามารถทำได้อย่างเข้มงวดมากขึ้น โดยการออกมาตรการทางกฎหมายมารองรับให้สามารถบังคับใช้ และควบคุมเชิงพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพภายใต้

ความสัมพันธ์แบบรัฐสมัยใหม่ ในขณะที่การให้ความหมายผ่านโครงสร้างกลไกอำนาจรัฐมักจะตอกย้ำการให้ความหมายเดียวที่เป็นประโยชน์ต่อรัฐและคนเฉพาะกลุ่มเท่านั้น เมื่อก้าวถึงนโยบายของรัฐที่มีผลต่อการให้ความหมายต่อการทำประมง ซึ่งบังคับใช้อย่างเข้มข้น เช่น มาตรการสั่งการและควบคุมเกี่ยวกับทรัพยากรประมงตามพระราชบัญญัติการประมง พ.ศ. 2490 มีมาตราสำคัญที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรประมงดังนี้ คือ มาตรา 7-9 ว่าด้วยการออกประกาศพื้นที่รักษาพืชพันธุ์เพื่อควบคุมการทำประมงและอนุรักษ์สัตว์น้ำ ห้ามมิให้บุคคลใดทำการประมงหรือเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำเว้นแต่ได้รับอนุญาตจากอธิบดี มาตรา 19 ห้ามใช้วัตถุมีพิษจับสัตว์น้ำหรือกระทำการใด ๆ อันทำให้สัตว์น้ำมีนเมา เว้นแต่เพื่อเป็นการทดลองทางวิทยาศาสตร์ที่ได้รับอนุญาตจากพนักงานเจ้าหน้าที่ มาตรา 20 ห้ามใช้กระแสไฟฟ้าทำการประมง มาตรา 32 กำหนดขนาดตาและระยะช่องของเครื่องมือการทำประมง (กรมประมง, 2560) ซึ่งมีผลต่อการเข้าไปใช้ทรัพยากรของชาวประมงทั้งสิ้น

กล่าวโดยสรุป การนิยามความหมายเชิงพื้นที่ของรัฐ หมายถึง การควบคุม กำกับ และดูแล โดยผ่านเครื่องมือและการจัดระเบียบการใช้ทรัพยากรเพื่อบรรลุอุดมการณ์ของรัฐผ่านกฎหมายและกฎระเบียบต่าง ๆ ไม่เพียงแต่การนิยามหรือเปลี่ยนแปลงความหมายของพื้นที่หากยังจัดแบ่งพื้นที่ และจัดวางกลุ่มคนตามตำแหน่งซึ่งรัฐได้กำหนดไว้ ในขณะเดียวกันก็กีดกันกลุ่มต่าง ๆ อีกร่วมหนึ่งก็ทำหน้าที่เอื้อประโยชน์ หรือกีดกันผู้อื่นออกไปจากการใช้ทรัพยากร

ทรัพยากรประมงกับความหมายเชิงพื้นที่ของชุมชนและผู้ประกอบการ

ในช่วง 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา การนิยามความหมายพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากร เป็นที่ถกเถียงอย่างยิ่งถึงแนวคิดยุคหลังสมัยใหม่ที่ชุมชนพยายามสร้างอำนาจในการต่อรอง และการพยายามสร้างความหมายเชิงพื้นที่ในการเข้าถึงทรัพยากร ทั้งกรณีของต่างประเทศและในประเทศ อันจะเห็นได้จากงานการศึกษา อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544) ในเรื่องป่าชุมชนในประเทศไทย ซึ่งพบว่า ชาวบ้านพยายามสร้างความหมายของป่าชุมชนในฐานะที่เป็นฐานการผลิตในภาคการเกษตร ในขณะเดียวกันก็พยายามเชื่อมโยงกับวัฒนธรรม จารีต และระบบความสัมพันธ์ในฐานะเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ อีกทั้งยังประกอบด้วยความเชื่อในเรื่องของป่าทำให้เกิดประเพณี ส่งผลต่อการย้ายถิ่นและเห็นคุณค่าของป่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคเหนือโดยที่ชุมชนส่วนใหญ่พึ่งพิงอยู่กับทรัพยากร ข้อค้นพบของ อานันท์ พยายามชี้ให้เห็นถึง การพยายามรักษาทรัพยากรธรรมชาติผ่านการสร้างความหมายเชิงพื้นที่ให้สามารถเข้าถึง และการจัดการทรัพยากรได้นอกเหนือจากการควบคุมพื้นที่ของรัฐเพียงฝ่ายเดียว

เมื่อพิจารณาการเข้าถึงพื้นที่สิ่งที่ อานันท์ กล่าวถึงอีกประเด็น คือ การพยายามสร้างความหมายเรื่องสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร ในฐานะระบบกรรมสิทธิ์ร่วมและการจัดการเชิงซ้อน ขณะเดียวกันก็กล่าวถึงสิทธิในกระบวนการทางสังคมเพื่อเรียกร้องการมีส่วนร่วมจากภาครัฐและสุดท้าย คือ สิทธิชุมชนกับทางเลือกในการพัฒนา เพื่อให้ชุมชนสามารถกำหนดทิศทางของตัวเองมากกว่าการถูกควบคุมโดยรัฐ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ฉลาดชาย รมิตตานนท์, อานันท์ กาญจนพันธุ์ และสันธิฐิตา กาญจนพันธุ์ (2536) ซึ่งชาวบ้านพยายามให้ความหมายและสร้างพื้นที่ป่าชุมชน โดยการจำแนกป่าชุมชนตามประโยชน์ใช้สอยออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ ประเภทแรก คือ

ประการต่อมา คือ การนิยามความหมายเพื่อสิทธิในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ประเด็นสุดท้าย คือ การพยายามสร้างความหมายในปฏิบัติการที่พยายามสร้างแนวทางในการจัดการทรัพยากรประมง ประเด็นที่กล่าวมาข้างต้นนำไปสู่การสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และการสร้างสิทธิของชุมชน

มโนทัศน์เรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจ สิทธิชุมชน

การศึกษาครั้งนี้พยายามทำความเข้าใจในแนวคิดเกี่ยวกับอำนาจ (power) เป็นประเด็นที่นักสังคมศาสตร์ให้ความสนใจกันอย่างแพร่หลาย เพราะถือว่าเป็นแนวคิดหลักที่สำคัญจะช่วยให้เข้าใจถึงระบบสังคมของมนุษย์ จากการศึกษาแนวคิดดังกล่าวมีนักวิชาการแสดงความคิดเห็นในเรื่องอำนาจที่แตกต่างกัน จึงมีผลทำให้ต้องตีความเพื่อนำไปสร้างความเข้าใจ และวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางสังคมให้สอดคล้องกับเงื่อนไขและบริบทของเรื่องที่จะต้องศึกษาให้มากที่สุดเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับทรัพยากรและระบบการจัดการทรัพยากร ภายใต้บริบททางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนนั้น อาจกล่าวได้ว่าอำนาจ และสิทธิอำนาจ (power and authority) เป็นแนวคิดชุดหนึ่งที่มีความสำคัญเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เพราะระบบการจัดการทรัพยากรที่ว่าด้วยการครอบครองกรรมสิทธิ์ โดยแบ่งประเด็นดังนี้

1. อำนาจ (power) ตามความหมายของพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2538) หมายถึง สิทธิของการมีอิทธิพลที่จะบังคับให้ผู้อื่นยอมทำตามไม่ว่าจะสมัครใจหรือไม่ เช่น อำนาจบังคับตามกฎหมาย กล่าวอีกนัยหนึ่งอำนาจ หมายถึง ความสามารถที่บันดาลให้เป็นไปตามความประสงค์ เช่น อำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ในขณะที่ ยศ สันตสมบัติ (2533) ได้ให้ทัศนะว่า อำนาจเป็นมโนทัศน์ที่มีความหมายหลากหลาย มีขอบเขตกว้างขวางครอบคลุมถึงปรากฏการณ์ต่าง ๆ มากมาย และมีความเข้าใจที่แตกต่างกันออกไปในสังคมและวัฒนธรรมต่าง ๆ อำนาจตามนัยยะดังกล่าวจึงไม่ได้ดำรงอยู่ในตำแหน่งแห่งที่ ณ ที่ใดที่หนึ่งเท่านั้น แต่ในทางตรงกันข้าม อำนาจกลับมีอยู่ทั่วทุกแห่งและอำนาจมีนมาจากทุกหนทุกแห่ง (ธเนศ วงศ์ยานนาวา, 2529) สำหรับงานในกลุ่มของ post modern ในประเด็นอำนาจ ซึ่ง Bourdieu (1993) ได้อธิบายว่า อำนาจมาจากปริมณฑลสนามแห่งอำนาจสี่แหล่ง ประการแรก คือ วัฒนธรรม เป็นอำนาจมาจากจารีตประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้เป็นที่ก่อให้เกิดอำนาจในเชิงสัญลักษณ์สื่อสารด้วยรหัสหมายในพื้นที่ต่าง ๆ เพื่อทำการครอบงำทางสังคมของพื้นที่อื่น ๆ เช่น ค่านิยม อุปนิสัยของชนชั้นหนึ่ง ๆ (habitus) ประการต่อมา คือ เศรษฐกิจ เป็นอำนาจมาจากการมีทรัพยากรที่สำคัญด้วยผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เช่น ทรัพย์สินต่าง ๆ และอีกประการ คือ สังคม เป็นอำนาจมาจากการดำรงอยู่ของสถานภาพทางสังคม เช่น การมีชื่อเสียงเกียรติยศ และสุดท้าย คือ การเมือง เป็นอำนาจมาจากระบบกลไกในการสร้างความชอบธรรมเพื่อใช้อำนาจในกระบวนการทางการเมืองของกลุ่มผลประโยชน์ พรรคการเมือง รัฐสภา

ดังนั้นการเข้าถึงพื้นที่ต่าง ๆ ของแหล่งอำนาจเหล่านั้น ต้องมียุทธวิธีในการปฏิบัติการตามกระบวนการที่ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขและบริบทของพื้นที่นั้น ๆ โดยเฉพาะแต่ละพื้นที่จะมีชนชั้นที่มีค่านิยมที่ฝังอยู่กับคนในพื้นที่เป็นการเฉพาะ หรือมีอัตลักษณ์ของตนเอง ซึ่งเป็นทุนของตัวเองนำมาผลิตซ้ำด้วยรูปแบบที่ต่างกันไป เพื่อต่อรองระหว่างกลุ่มที่มีอำนาจเป็นรองกับกลุ่มที่มีอำนาจเหนือกว่า แนวคิดเรื่องอำนาจได้รับการอธิบายและขยายความโดยนักวิชาการทางสังคมศาสตร์

ในการศึกษาของ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544) ได้กล่าวถึง มุมมองของแนวคิดเรื่องอำนาจที่แตกต่างกัน โดยให้ความหมายของแต่ละกลุ่มดังนี้ กลุ่มแรก มองอำนาจในฐานะที่เป็นทรัพยากร แนวคิดของกลุ่มนี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความคิดเกี่ยวกับคุณสมบัติของอำนาจ ในฐานะที่เป็นเสมือนสิ่งของหรือทรัพยากรอย่างหนึ่งที่มีอยู่แล้วในธรรมชาติ และสามารถยึดถือเป็นคุณสมบัติของตัวมนุษย์และสังคมได้ จากความหมายอำนาจของนักคิดกลุ่มนี้เอง อำนาจได้กลายเป็นแนวคิดพื้นฐานในการตั้งคำถามทางสังคมวิทยาอีกมากมาย ซึ่งมุ่งจะอธิบายแนวทางและความเป็นไปได้ในการจัดสรรอำนาจภายในระบบสังคม ตั้งแต่สังคมแบบกลุ่มขนาดเล็กไปจนถึงองค์กรที่เป็นทางการ และสังคมที่จัดการแบบอำนาจนิยม ซึ่งตามนัยยะดังกล่าวอำนาจมักถูกนำมาอธิบายในฐานะองค์ประกอบสำคัญของการจัดช่วงชั้นทางสังคม เพราะถือว่าเป็นช่องทางในการเข้าถึงทรัพยากรที่ทำให้เกิดความเท่าเทียมกัน พร้อมกับความขัดแย้งต่าง ๆ ควบคู่กันไปด้วย กลุ่มต่อมา เป็นการมองอำนาจในความหมายของความสัมพันธ์ทางสังคม กลุ่มนี้หันมาให้ความสนใจกับความหมายของอำนาจในมุมมองทางสังคม ซึ่งถือว่าเป็นเงื่อนไขของการมีอำนาจ ดังนั้นอำนาจในความคิดของกลุ่มนี้จึงไม่ใช่สิ่งของหรือทรัพยากรที่เป็นหน่วย แต่เป็นสภาวะเงื่อนไขที่กำหนดความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งจะมีลักษณะแตกต่างกันไป ไม่ว่าจะเป็นการบังคับ การครอบงำ การต่อรอง การช่วงชิง ความขัดแย้ง ตลอดจนการยอมรับตกเป็นเบี้ยล่างของระบบความสัมพันธ์ที่เป็นพื้นฐาน โดยเฉพาะการบังคับครอบงำและตกเป็นเบี้ยล่างของแต่ละชนชั้น ซึ่งต่างก็พยายามที่จะสร้างเงื่อนไขที่เหนือกว่าให้กับชนชั้นของตนเอง การมองอำนาจของกลุ่มนี้ชี้ให้เห็นว่า แม้ชนชั้นผู้ใช้แรงงานจะตกอยู่ในสภาพที่เสียเปรียบในความสัมพันธ์ทางการผลิต แต่ก็สามารถสร้างเงื่อนไขต่อรองกับนายทุนได้ด้วยการรวมตัวกันในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งจะช่วยให้สามารถปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจได้เช่นกัน สำหรับกลุ่มสุดท้าย เป็นการมองอำนาจในความหมายของความรู้ ความจริง กลุ่มนี้ได้พยายามขยายมุมมองเกี่ยวกับคุณสมบัติของอำนาจออกไปอีกอย่างกว้างขวาง จากแง่มุมมองที่จำกัดอยู่เฉพาะในด้านความสัมพันธ์ทางสังคม จนครอบคลุมไปถึงความรู้ ความจริงด้วย ในขณะที่เดียวกันก็มองอำนาจเป็นอิสระหลังจากที่เคยมองว่าอำนาจผูกติดอยู่กับสภาพของบุคคล สถาบัน และโครงสร้างทางสังคม โดยมองว่าอำนาจนั้นขึ้นอยู่กับบริบทของยุทธวิธีที่สลับซับซ้อน ที่เกิดขึ้นในสังคมใดสังคมหนึ่งมากกว่า ซึ่งจะเห็นได้จากการสร้างวาทกรรมต่าง ๆ เพื่อครอบงำอีกฝ่ายหนึ่งอยู่เสมอ การต่อต้านในชีวิตประจำวัน (everyday resistance) กลายเป็นพื้นที่ทางสังคมและวัฒนธรรมให้กลุ่มของพวกเขาสามารถแสดงควมมีตัวตนได้ ในปัจจุบันเราเรียกการแสดงออกของอำนาจเช่นนี้ว่า อำนาจชุมชน

2. สิทธิอำนาจ (authority) เป็นกรอบแนวคิดอีกชุดหนึ่งที่จะต้องทำความเข้าใจให้ชัดเจนสิทธิตามความหมายของพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน หมายถึง อำนาจที่จะกระทำการใด ๆ ได้อย่างอิสระตามนัยยะแห่งการใช้สิทธิจะต้องควบคู่กันไปกับอำนาจ จึงจะสำเร็จผลในการกระทำต่อสิ่งนั้น ๆ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงมีการบัญญัติศัพท์ขึ้นในภาษาไทยโดยราชบัณฑิตยสถานคือ สิทธิอำนาจขึ้นมาใช้แทนคำว่า ผู้มีสิทธิอำนาจ (authority) มีความหมายว่า กำลังอำนาจ กฎ หรือคำสั่งในกลุ่มสังคมและการเมือง เช่น สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเป็นผู้มีสิทธิอำนาจในฐานะตัวแทนของประชาชน สิทธิอำนาจจึงมีความหมายแตกต่างจากอำนาจ ด้วยเหตุว่าเป็นอำนาจอันชอบธรรมที่สมาชิกในสังคมมอบให้ นอกจากนี้ยังมีคำที่มีความหมายในลักษณะเดียวกัน คือ สิทธิอำนาจทางสังคม (social authority) หมายถึง สิทธิอำนาจที่มาจากการสำนึกของผู้คนในกลุ่มว่า

ระบบคุณค่าที่กลุ่มกำหนดเป็นอุดมคติร่วมกันนั้นมีคุณค่าตีเหนือกว่าระบบอื่น ๆ การสำนึกหรือรับรู้นี้ นอกจากจะต้องอบรมปลูกฝังกันแล้ว ยังต้องควบคุมกวดขันกันอย่างรัดกุมอีกด้วย (พจนานุกรมศัพท์ สังคมวิทยา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2532)

ในมุมมองสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาภายใต้มนทัศน์ว่าด้วยเรื่องสิทธิอำนาจ เป็นแนวคิดที่ได้รับการกล่าวถึงและประยุกต์ใช้กันอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะในการศึกษาการเมือง ศาสนาและวัฒนธรรมต่าง ๆ ทั่วโลก อย่างไรก็ตามนักสังคมวิทยาที่มีบทบาทในการพัฒนาแนวคิดนี้ ด้วยสิทธิอำนาจมากที่สุด และผลงานมีอิทธิพลต่อวงวิชาการทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา เป็นอย่างมาก ได้แก่ Max Weber นักสังคมวิทยาชาวเยอรมัน ตามความคิดของ Weber สิทธิอำนาจ (authority) เป็นรูปแบบต่าง ๆ ของอำนาจ ไม่ว่าจะเป็นอำนาจทางการเมือง หรืออำนาจทางศาสนา รวมทั้งเป็นแนวคิดพื้นฐานที่สำคัญในการพิจารณาความชอบธรรมในการใช้อำนาจของผู้มีอำนาจ ดังกล่าวด้วย ทั้งนี้เพราะความชอบธรรมของผู้ถืออำนาจในการออกคำสั่งมักจะวางอยู่บนพื้นฐานของระเบียบข้อบังคับที่กำหนดขึ้นอย่างเป็นเหตุเป็นผลด้วยการบังคับตกลง หรือกำหนดสั่งการ และคำสั่งรูปแบบต่าง ๆ เหล่านี้จะอยู่ในรูปแบบของบรรทัดฐานมากกว่าที่จะเป็นสิทธิอำนาจ ส่วนบุคคลผู้มีอำนาจแต่ละคนจะไม่เคยใช้อำนาจในนามของปัจเจกบุคคล แต่จะใช้อำนาจหรือออกคำสั่งในนามกลุ่มหรือสถาบัน

เมื่อพิจารณาในงานของกลุ่ม Modern ซึ่ง Weber ได้อธิบายถึงการเกิดอำนาจที่ชอบธรรมว่า เกิดจากพื้นฐานของการบังคับให้เกิดการยอมรับ (domination) ซึ่งสามารถแบ่งลักษณะของสิทธิอำนาจ (authority) เป็น 3 ประเภท ได้แก่ สิทธิอำนาจตามประเพณี (traditional authority) หมายถึง อำนาจที่ชอบธรรมตามความเชื่อที่ดำรงอยู่เดิมในสังคม ผู้ใช้อำนาจมีความชอบธรรมในฐานะผู้สืบทอดอำนาจตามประเพณี สิทธิอำนาจประเภทนี้มักจะเป็นลักษณะของรัฐจารีตที่พบในสังคมไทยในอดีต เช่น การปกครองในสมัยสุโขทัยและอยุธยา การเกิดสิทธิอำนาจขึ้นอยู่บนฐานความผูกพันกันแบบเครือญาติ เช่น อำนาจของเพศชายอยู่ในฐานะของพ่อ สามี ผู้อาวุโสของครอบครัว ลูกชายคนโตถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของความชอบธรรมในการใช้อำนาจที่มีพื้นฐานมาจากประเพณีที่สืบทอดกันมาจนกลายมาเป็นความคุ้นเคยในสังคม สิทธิอำนาจตามกฎหมาย (legal authority) หมายถึง สิทธิอำนาจในระบบสังคมที่มีการปกครอง โดยใช้หลักกฎหมายบังคับคนทุกคนในสังคมอย่างเท่าเทียมกัน ผู้มีอำนาจตามกฎหมายจะได้รับการเลือกตั้งหรือแต่งตั้งขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่รักษา หรือบังคับพฤติกรรมของคนในสังคมนั้น ๆ ให้เป็นไปตามกฎหมายที่กำหนด การมีอำนาจตามกฎหมายจึงไม่ได้ผูกติดอยู่กับสถานภาพของบุคคล หากแต่เคารพในตัวกฎหมายซึ่งเป็นกรอบของสังคมที่วางไว้มากกว่า สิทธิอำนาจบุญบารมี (charismatic authority) หมายถึง อำนาจที่เกิดขึ้นจากคุณสมบัติพิเศษของผู้นำในงานของ Max Weber อธิบายว่า ผู้นำที่มีอำนาจบารมีนั้นมักจะเกิดขึ้นตามธรรมชาติในช่วงภาวะวิกฤตทางสังคม ทั้งในสังคมของรัฐจารีตและรัฐสมัยใหม่ เพราะอำนาจจารีตและอำนาจกฎหมายไม่สามารถปรับตัวให้เข้ากับความต้องการของผู้คนที่อยู่ในสภาวะวิกฤตได้ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544) ต่อมาได้มีผู้นำเอาอำนาจในความหมายนี้ไปใช้อธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยในหลายกรณี เช่น ผู้นำที่ก่อให้เกิดขบถผู้มีบุญ ผู้นำกลุ่ม หรือผู้นำองค์กร ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในเรื่องต่าง ๆ เป็นต้นว่า ผู้นำกลุ่มสมัชชาคนจน ผู้นำสมัชชาเกษตรกร รายย่อยภาคอีสาน หรือแม้กระทั่งผู้นำเผด็จการทางการเมืองด้วย ผู้นำประเภทนี้มีพื้นฐานอำนาจ

มาจากบุญบารมีความเชื่อถือและการอุทิศตนต่อคุณสมบัติพิเศษ ซึ่งเป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนือจากคุณสมบัติหรือความสามารถของมนุษย์ธรรมดา พื้นฐานที่มาของความเชื่อเหล่านี้ก็มาจากความมหัศจรรย์ในชัยชนะของการต่อสู้ หรือความสำเร็จในการจัดสวัสดิการให้กับผู้ได้ปกครองและความสำเร็จอื่น ๆ

ดังนั้นการทำความเข้าใจในเรื่องสิทธิเชิงอำนาจ สามารถทำได้สองประการ ประการแรก คือ การใช้สิทธิอำนาจในระดับปัจเจกบุคคลและระดับองค์กร เช่น ผู้นำในสถาบันครอบครัว ได้แก่ พ่อ พี่ชายคนโต และผู้นำประเภทอื่น ๆ การใช้อำนาจในระดับองค์กร ได้แก่ องค์กรของรัฐ สถาบันทางสังคม สิทธิอำนาจของปัจเจกบุคคลและองค์กรทั้งที่ได้มาตามประเพณี บุญบารมี และกฎหมายต่างก็ช่วยให้บุคคลมีอำนาจในการตัดสินใจมีความมั่นใจ และมีลักษณะเป็นผู้นำที่มีอำนาจเหนือสมาชิกของกลุ่ม รวมทั้งได้รับการยอมรับและความร่วมมือจากสมาชิกในกลุ่ม ซึ่งอำนาจเหล่านี้อาจจะปรากฏในรูปแบบต่าง ๆ เช่น สถานะทางเศรษฐกิจ ความมีชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับในสังคม เป็นต้น ส่วนประการที่สอง คือ การใช้สิทธิอำนาจในรูปแบบความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับพัฒนาการทางสังคม เช่น เศรษฐกิจ สังคม และการเมือง สิทธิอำนาจบุญบารมีและสิทธิอำนาจตามประเพณีอาจพบได้โดยทั่วไปในสังคมแบบดั้งเดิม แต่จะมีบทบาทน้อยลงในสังคมสมัยใหม่ ในขณะที่สิทธิอำนาจตามกฎหมายเป็นระบบความชอบธรรมของการใช้อำนาจ ที่มีบทบาทสำคัญในสังคมสมัยใหม่ ซึ่งมีการจัดระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ซับซ้อน อาศัยหลักเหตุผลและระบบระเบียบเป็นสำคัญ เช่น รัฐ ระบบราชการ บริษัทหรือสมาคมต่าง ๆ

อย่างไรก็ตามอำนาจของรัฐเหนือชุมชนในด้านต่าง ๆ เป็นประเด็นที่ชัดเจน โดยเฉพาะผ่านกฎหมายและกลไกการทำงานของระบบราชการ แต่ในความเป็นจริงการทำงานของอำนาจและสิทธิอำนาจของรัฐในสังคมชาวประมงนั้น มิใช่จะได้รับการตอบรับในลักษณะสยบยอมในทุกเรื่องไป แต่เมื่อใดที่ใช้อำนาจของรัฐที่ปราศจากความชอบธรรม ก็จะได้รับต่อต้านและขัดขืน ดังกรณีของการต่อต้านอำนาจรัฐในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การประท้วง การเดินขบวน และการต่อสู้โดยขบวนการทางการเมือง เป็นต้น การมีโครงสร้างอำนาจและสิทธิอำนาจไม่ได้มีเฉพาะรัฐเพียงฝ่ายเดียว ภายในชุมชนเองก็มีโครงสร้างอำนาจและสิทธิอำนาจของชาวประมงเช่นกัน จะแตกต่างกันก็แต่รากฐานที่มาของอำนาจและสิทธิอำนาจเท่านั้น โดยทั่วไปรากฐานที่มาของอำนาจและสิทธิอำนาจ(playout)ในรูปแบบต่าง ๆ ของสังคม ชาวประมงส่วนใหญ่อยู่ภายใต้กรอบโครงสร้างความคิดทางวัฒนธรรม(cultural construct) ดั้งเดิมของชุมชน ดังนั้นอำนาจและสิทธิอำนาจของชาวประมงจึงแสดงออกผ่านสถาบันทางสังคม จารีตประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อทางศาสนา ภูตผี วิญญาณและสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ ในขณะที่คำสั่ง กฎระเบียบ นโยบาย โครงการหรือการดำเนินงานของเจ้าหน้าที่รัฐจากหน่วยงานต่าง ๆ มักจะได้รับการสนองตอบจากชาวบ้านในบางเรื่อง ทั้งนี้เพราะการใช้อำนาจ และสิทธิอำนาจของรัฐในหลาย ๆ กรณีก็ไม่ได้สอดคล้องกับสถานการณ์และความเป็นจริงในท้องถิ่น และที่สำคัญอำนาจของรัฐดังกล่าวแม้ว่าจะมีความชอบธรรมตามกฎหมายและกรอบนโยบายของรัฐ แต่ชาวบ้านเห็นว่าไม่มีความชอบธรรม (สุริยา สมุทคุปต์ และคณะ, 2536) ดังนั้นชุมชนชาวประมงจึงต่อต้านอำนาจและสิทธิอำนาจของรัฐเสมอ ซึ่งรูปแบบการต่อต้านดังกล่าว ก็แตกต่างกันไปตามระดับความรุนแรง นับตั้งแต่การต่อต้านในชีวิตประจำวัน เช่น การลักลอบจับปลาในเขตอนุรักษ์ การเมินเฉยไม่ปฏิบัติตาม การหลีกเลี่ยง การไม่เข้าร่วมประชุม

การเดินขบวนต่อต้าน การประท้วง ไปจนถึงการใช้ความรุนแรง การให้ความสำคัญในประเด็นสิทธิและอำนาจ เพื่ออธิบายการเข้าถึงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร โดยทั่วไปแล้วกระแสความคิดหลักเกี่ยวกับทรัพยากร เท่าที่ผ่านมาทั้งในและต่างประเทศต่างให้ความสำคัญกับสิทธิในทรัพยากรเพียง 2 ประเภท ได้แก่ สิทธิของรัฐ และสิทธิของเอกชน เพราะถือเป็นวิธีคิดเกี่ยวกับสิทธิที่สำคัญในการแก้ปัญหาการทำลายทรัพยากร ซึ่งเกิดจากการปล่อยให้การเข้าถึงทรัพยากรเป็นแบบเปิดอย่างเช่นในอดีต ซึ่งทำให้หลาย ๆ ประเทศบัญญัติกฎหมายเกี่ยวกับลักษณะของสิทธิไว้เฉพาะกรรมสิทธิ์ของรัฐ และกรรมสิทธิ์ของเอกชน หรือกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลเท่านั้น (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2543) ทั้ง ๆ ที่ในทางทฤษฎีสิทธิแบ่งออกได้ถึง 4 ประเภท ได้แก่ ความไม่มีสิทธิหรือการที่ทรัพยากรตกอยู่ในสภาพเปิดให้เข้าถึงเสรี (non-property) สิทธิส่วนรวม (common property) สิทธิส่วนบุคคล (private property) และสิทธิของรัฐ (state property)

Ribot and Peluso (2003) ได้อธิบายการเข้าถึงว่าเป็นการใช้ประโยชน์จากทรัพย์สินและแหล่งทรัพยากรของชนชั้นทางสังคม เป็นเรื่องความสามารถที่ได้รับผลประโยชน์จากความคิดและการนิยามความหมาย การเข้าถึงส่วนใหญ่ นั่นคือ กลุ่มอำนาจที่สัมพันธ์กับทรัพย์สินที่คลุมเครือของกลุ่มที่ปกติ คือ การวางกฎเกณฑ์ในวงกว้างของความสัมพันธ์ทางสังคม บีบบังคับ หรือสามารถทำให้เกิดการใช้แหล่งทรัพยากรซึ่งเป็นทรัพย์สินที่เกิดจากความสัมพันธ์นั้น ความหมายของการเข้าถึงคือ ความสามารถเพื่อให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์จากสิ่งของ โดยเน้นไปที่ความสามารถที่แฝงไว้ด้วยอำนาจ สิ่งนี้เป็นการพัฒนาที่นำไปสู่การจัดอันดับเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งสามารถบังคับหรือทำให้คนได้ผลประโยชน์จากทรัพยากรโดยปราศจากการเน้นไปที่ความสัมพันธ์ในเชิงทรัพย์สิน แต่เพียงอย่างเดียว ในทางทฤษฎีทรัพย์สินเหล่านี้ล้วนเป็นกฎเกณฑ์ที่ยืดหยุ่นในวงกว้างของความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งสามารถที่จะบีบบังคับหรือทำให้คนยอมมอบผลประโยชน์จากแหล่งทรัพยากรภายนอกได้

ในประเด็นเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางทรัพย์สิน การเข้าถึงจึงเป็นเครือข่ายของโครงสร้างของอำนาจที่มีความตั้งใจจะบีบบังคับเครือข่ายอื่น ๆ ของกระบวนการที่เป็นพลวัตในพื้นที่ปรากฏการณ์ ซึ่งปัจจุบันแนวคิดนี้เป็นเครื่องมือที่ช่วยสนับสนุนการวิเคราะห์บริบทแวดล้อมว่ามีใครได้ประโยชน์บ้างตามความเป็นจริงจากความคิดนี้ และพวกเขามีกระบวนการอะไรที่สามารถทำมันให้เกิดขึ้น การเข้าถึงจึงเป็นการศึกษาปรากฏการณ์จริงมุ่งไปที่กรณีศึกษาว่า ใครทำอะไร (ใครไม่ทำอะไร) และได้ประโยชน์อะไรในครั้งนี้อย่างไร และใช้วิธีการอย่างไร เมื่อใดคือความสามารถในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาตินั่นเอง

Ribot and Peluso (2003) ยังรวบรวมรูปแบบการเข้าถึงทรัพยากรด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การเข้าถึงทรัพยากรโดยการนำเทคโนโลยีมาใช้ก็เป็นรูปแบบหนึ่ง เพราะทรัพยากรบางอย่างไม่สามารถนำออกมาใช้ได้โดยปราศจากเครื่องมือเทคโนโลยีที่ทันสมัย เช่น การนำก๊าซธรรมชาติ หรือน้ำมันดิบมาผลิตเป็นสินค้าประเภทต่าง ๆ สำหรับการบริโภคจะต้องใช้เครื่องมือและเทคโนโลยีที่ทันสมัยมาใช้มาใช้ในกระบวนการผลิตสินค้า ดังนั้นผู้ใดมีความสามารถในการใช้เทคโนโลยีที่เหนือกว่าก็จะเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ได้มากขึ้น ซึ่งสามารถพิจารณาได้ดังต่อไปนี้

กรณีการนำเทคโนโลยีมาใช้ในการเข้าถึงทรัพยากรประมง จะเห็นความแตกต่างได้อย่างชัดเจน เช่น การทำประมงพาณิชย์ โดยการใช้เรดาร์เพื่อค้นหาฝูงปลาในทะเลจะสามารถ

จับปลาได้มากกว่าการทำประมงพื้นบ้านที่ใช้เทคโนโลยีต่ำมีการจับปลาได้น้อย อย่างไรก็ตามการที่จะได้มาซึ่งเครื่องมือที่ทันสมัย ปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่ง คือ ทุนทรัพย์ การเข้าถึงทรัพยากรด้วยทุนเป็นอีก รูปแบบหนึ่งสามารถนำไปสู่การขยายบริการการผลิต การปรับเปลี่ยนการว่าจ้างแรงงานและอื่น ๆ ดังนั้นทุนจึงเป็นตัวควบคุมทรัพยากร โดยผ่านการซื้อสิทธิ์ประเภทต่าง ๆ ในรูปแบบการจ่าย ค่าเช่า ค่าธรรมเนียม และค่าแรงงาน รวมทั้งปัจจัยในการผลิตสิ่งเหล่านี้ยังเป็นนัยยะความหมายของสิทธิขั้นพื้นฐานของการเข้าถึงทรัพยากรอีกด้วย ในกรณีทรัพยากรประมงผู้มีทุนมากก็สามารถประมูลเพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิในการจับปลาในแหล่งน้ำต่าง ๆ เช่น การประมูลจับปลาของนายทุนขนาดใหญ่ ในทะเลสาบประเทศกัมพูชา เป็นต้น (Piseth, 2001) การดำเนินการเกี่ยวกับสิทธิในทรัพยากรอย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้ใดมีเงินทุนก็สามารถเข้าถึงทรัพยากรนั้นได้เช่นกัน

นอกจากนั้นการเข้าถึงทรัพยากร โดยการใช้ระบบตลาดก็มีรูปแบบและวิธีการที่หลากหลาย ส่งผลต่อความสามารถในทางธุรกิจการค้าทำให้ได้ผลประโยชน์จากทรัพยากรเพิ่มขึ้น (Ribot and Peluso, 2003) การผูกขาดการซื้อ การกีดกันผู้อื่นในการเข้าถึงทรัพยากร ระบบของตลาดย่อมมีบทบาทต่อสิ่งเหล่านี้เป็นอย่างยิ่ง โดยส่วนใหญ่ถ้ามองการเข้าถึงตลาดเป็นความสามารถของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลต่อการควบคุมผลกำไรที่เพิ่มขึ้น หรือการเข้าไปรักษาความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนสินค้า โครงสร้างของรูปแบบการเข้าถึงต่อรูปแบบจากสิ่งของที่แตกต่างกันกับขนาดของตลาดและความแน่นอนมากขึ้น โดยวิธีทางอ้อมทำให้มูลค่าของทรัพยากรอาจจะมากเมื่อทรัพยากรเป็นสินค้าที่เกี่ยวกับการพาณิชย์ของชาติหรือของนานาชาติ หรือตัวแทนของรัฐที่เริ่มนำเอาทรัพยากรออกมา ในทางกลับกันก็จะมีผลต่อกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรนั้น ๆ ด้วย การเข้าถึงทรัพยากรโดยการใช้แรงงานก็เป็นปัจจัยสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่มีผลต่อการเข้าถึงทรัพยากร ตัวอย่างเช่น ครอบครัวของชาวประมงที่มีสมาชิกในวัยทำงานเป็นจำนวนมาก การจับปลาก็จะได้จำนวนมากเพิ่มขึ้น เพราะการจับปลามีความจำเป็นในการใช้แรงงานเป็นจำนวนมากโดยเฉพาะการลากอวน ดังนั้นการทำประมงจึงจำเป็นต้องใช้แรงงานจำนวนมากจากการจ้างงาน ซึ่งนับได้ว่าเป็นการเข้าถึงทรัพยากรด้วยทุนรวมอยู่ด้วยเช่นกัน การเข้าถึงทรัพยากรโดยใช้ความรู้เป็นแนวทางที่สำคัญอีกทางหนึ่ง การได้มาซึ่งความรู้เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในการเข้าถึงทรัพยากรนั้นมีหลายวิธี เช่น ความรู้ที่ได้มาจากการศึกษาตามแบบสมัยใหม่ และหรือความรู้ที่เกิดจากการสังสมประสบการณ์ที่ถูกถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษจากรุ่นสู่รุ่น หรือความรู้ที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างความรู้สมัยใหม่กับความรู้ที่มาจากประสบการณ์ที่มีลักษณะเป็นพลวัต ตัวอย่างเช่น อดีตชาวประมงจับปลาด้วยการใช้โม่ระโดยใช้ไม้ไผ่เป็นวัสดุสานเป็นคอก แต่ปัจจุบันไม้ไผ่ลดน้อยลงประกอบกับจับปลาได้ไม่มากนัก จึงหันมาทำอวนลอยจับปลา โดยคิดเป็นหัว หัวละ 20 เมตร คนหนึ่งก็ทำหลายหัว ประมาณ 5-30 หัว ทำให้การจับปลาด้วยอวนลอยได้ปลาเพิ่มมากขึ้น ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าผู้ใดมีความรู้ ความชำนาญในเรื่องใดย่อมเข้าถึงทรัพยากรได้มากกว่าผู้มีความรู้ในเรื่องนั้น ๆ น้อยกว่า

ในขณะที่การเข้าถึงทรัพยากร โดยใช้อำนาจมีความสำคัญที่สามารถเชื่อมต่อกันเป็นเครือข่ายของอำนาจ ทำให้คนสามารถได้ผลประโยชน์จากทรัพยากร รูปแบบของการเข้าถึงภายใต้อิทธิพลของอำนาจมีทั้งทางตรงและทางอ้อม ทั้งที่ถูกกฎหมายและไม่ถูกกฎหมาย การใช้อำนาจมีทั้งส่วนบุคคลและสถาบัน ในส่วนบุคคล เช่น ข้าราชการบางคนใช้อำนาจหน้าที่ของตนเองที่มีอยู่เพื่อให้ได้อิทธิพลในการเข้าถึงทรัพยากร ซึ่งการกระทำนั้นอาจจะถูกต้องตามกฎหมายหรือผิด

กฎหมายก็ได้ ในส่วนองค์กรหรือสถาบัน เช่น รัฐก็จะใช้อำนาจผ่านกฎหมายในการควบคุมและเข้าถึงทรัพยากร (Ribot and Peluso, 2003) เมื่อมองถึงทรัพยากรประมง รัฐได้ใช้อำนาจผ่านกฎหมายการประมงหลายฉบับเพื่อควบคุม และจัดการทรัพยากรประมงให้เป็นไปตามนโยบายของรัฐ ต่อมา คือ การเข้าถึงด้วยอัตลักษณ์ทางสังคมเป็นความรู้สึกที่ลุ่มลึก การเข้าถึงเป็นสื่อความทรงจำร่วมในชุมชนกลุ่มหรือภายในกลุ่มโดยอายุ เพศชาติพันธุ์ ความฉลาด สถานภาพ อาชีพ พื้นที่ของการกำเนิดร่วมกันศึกษาและอื่น ๆ รวมทั้งสัญลักษณ์ประจำตัวสิ่งเหล่านี้ประกอบกันขึ้นเป็นอัตลักษณ์ทางสังคม (Ribot and Peluso, 2003) การเข้าถึงทรัพยากรด้วยอัตลักษณ์ทางสังคมมีหลายรูปแบบ เช่น การใช้ประวัติศาสตร์ชุมชนในการเข้าถึงป่าชุมชน โดยการเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับการก่อตั้งชุมชน การหาอาหารจากป่าด้วยการล่าสัตว์ เก็บผัก หักฟืน พฤติกรรมเหล่านี้สามารถให้ความหมายทางอ้อมในการควบคุม หรือคงไว้ซึ่งการเข้าถึงทรัพยากรได้ด้วยเหมือนกัน ประการสุดท้ายคือ การเข้าถึงโดยผ่านการต่อรอง เป็นความสัมพันธ์ทางสังคมของมิตรภาพ ความเชื่อถือ การตอบแทน การอุปถัมภ์ การพึ่งพาอาศัย และรูปแบบที่มีการตรวจทานแก้ไขอย่างเข้มข้นในการเข้าถึงเครือข่ายอัตลักษณ์ที่เหมือนกัน ซึ่งโดยความเป็นจริงแล้วความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นศูนย์กลางสภาพแวดล้อมของการเข้าถึง ดังนั้นการเจรจาต่อรองบนฐานของสภาพแวดล้อมการเข้าถึง จึงเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา อาจกล่าวได้ว่าที่ไหนมีการช่วงชิงที่นั่นมีการต่อรองเกิดขึ้นเสมอ ส่วนการต่อรองจะได้ผลมากน้อยอย่างไรนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัย และเงื่อนไขเป็นตัวกำหนดบทบาทในการต่อรอง ในความเป็นจริงการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชนมีระบบการจัดการทรัพยากรโดยกฎเกณฑ์ จารีตของชุมชนอยู่ก่อนที่รัฐจะเข้าไปจัดการก่อนหน้านี้ กฎเกณฑ์ที่สำคัญประการแรก คือ ผู้มีสิทธิที่จะเข้าไปใช้ทรัพยากรจะต้องเริ่มต้นด้วยการเป็นสมาชิกของชุมชนใดชุมชนหนึ่งที่ตั้งบนฐานทรัพยากรนั้น ๆ (เลิศชาย ศิริชัย, 2546) การเข้าเป็นสมาชิกของชุมชนจะต้องได้รับการยอมรับจากคนในชุมชน ซึ่งมีหลายวิธี เช่น การแต่งงานกับคนในชุมชน การย้ายมาจากถิ่นอื่น และการเข้ามาอยู่กับญาติพี่น้อง เป็นต้น ถ้าการใช้ทรัพยากรจากหลาย ๆ ชุมชน ที่ตั้งอยู่บนฐานทรัพยากรอันเดียวกัน เช่น การใช้ป่าสาธารณะร่วมกัน การใช้ ห้วย หนอง คลอง บึงร่วมกัน ชุมชนก็จะเป็นเครือข่ายในการใช้ทรัพยากรร่วมกัน เมื่อมีผู้สงสัยก็มักจะซักถามว่ามาจากบ้านไหน ชื่ออะไร ญาติพี่น้องเป็นใคร เมื่อเป็นสมาชิกของชุมชนใดชุมชนหนึ่งก็จะบอกได้ และเป็นการรับรู้ในการใช้ทรัพยากรการร่วมกัน

3. สิทธิในการจัดการทรัพยากร (management rights) หมายถึง สิทธิในการกำหนดกฎเกณฑ์แบบแผนในการใช้ทรัพยากร ถ้าพิจารณาการจัดแบ่งทรัพยากรตามสิทธิในการครอบครองและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรแต่ละประเภท ต่างก็มีระบบการจัดการเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ การกระจาย การอนุรักษ์ โดยมีองค์กร สถาบันหรือปัจเจกบุคคลที่ทำหน้าที่รับผิดชอบ ดังนั้นระบบการจัดการทรัพยากรโดยรัฐกับท้องถิ่น จึงแบ่งออกเป็น 4 ระบบ ได้แก่ ระบบการจัดการทรัพยากรของรัฐ ระบบการจัดการทรัพยากรระหว่างรัฐกับชุมชน ระบบการจัดการทรัพยากรแบบเปิด และระบบการจัดการทรัพยากรระดับท้องถิ่น (Acheson, 1989) ในขณะที่ระบบการจัดการทรัพยากรของรัฐซึ่งใช้กฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับ เป็นเกณฑ์ในการกำหนดกติกาที่ระบบการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่น เช่น การจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นชาวอีสาน มาจากฐานคิดในเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติและประสบการณ์ของชุมชน โดยมีการปลูกฝังผ่านสถาบันครอบครัว ผู้อาวุโส เครือญาติ ศาสนา ความเชื่อ ซึ่งเป็นระบบการจัดการทรัพยากรที่มีรากฐานมาจากประเพณี

หรือวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน (ชลธิรา สัตยาวัฒนา, 2547) ดังนั้นการจัดการทรัพยากรแท้ที่จริงก็คือ การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ในแต่ละสังคมด้วยระบบสังคมวัฒนธรรมของชุมชนนั้น ๆ ซึ่งมนุษย์ในทุกสังคมและวัฒนธรรม ต่างก็สร้างแบบแผนระบบการจัดการและวิธีการใช้ประโยชน์ การกระจายและการอนุรักษ์ทรัพยากรของตนขึ้น และที่สำคัญ คือ โครงสร้างความคิดทางวัฒนธรรม (human cultural construct) มนุษย์จึงสามารถกำหนด หรือสร้างความหมายของทรัพยากรจากสภาพแวดล้อมธรรมชาติรอบตัว ทรัพยากรจึงไม่ใช่สภาพแวดล้อมธรรมชาติ แต่เป็นสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ เพื่อการดำรงชีพที่มนุษย์เป็นผู้กำหนดความหมายขึ้นมา (Rambo, 1991) เพื่อตัวมนุษย์เอง

ในความเป็นจริงทรัพยากรประมงมีลักษณะแตกต่างจากทรัพยากรชนิดอื่น ๆ คือสามารถเคลื่อนที่ได้ (fugitive resources) ไม่สามารถกำหนดพื้นที่ ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยหรือแหล่งหากินของสัตว์น้ำได้แน่นอนเพราะสัตว์น้ำเคลื่อนย้ายที่อยู่ไปตามฤดูกาลได้ ดังนั้นทรัพยากรประมงจึงเป็นได้ทั้งสิทธิส่วนบุคคล สิทธิส่วนรวม และระบบไม่มีกรรมสิทธิ์หรือเปิดโดยเสรี (Tomas, 1996) นอกจากนี้ Schlager, Blomquist and Tang (1992) ได้เสนอว่า ควรจัดทรัพยากรประมงอยู่ในประเภทที่มีการเคลื่อนไหวไหลเวียน (mobil flow) เพราะทรัพยากรประเภทนี้มีการเคลื่อนไหวไหลเวียนไปตามพื้นที่ต่าง ๆ โดยไม่มีขอบเขตที่แน่นอนทำให้ผู้ใช้ทรัพยากรมีกลวิธี และรูปแบบการจัดการที่แตกต่างกัน ในความแตกต่างกันนี้จะขึ้นอยู่กับลักษณะทางกายภาพของทรัพยากร โดยทั่วไปเมื่อวิเคราะห์การจัดการทรัพยากรประมงมักจะมีมุมมองในเชิงสิทธิในการจัดการเป็นของรัฐในทางกฎหมาย ในทางปฏิบัติทรัพยากรประมงดูเหมือนจะเปิดให้ทุกคนเข้าไปใช้ได้โดยเสรีไม่มีการกีดกัน ทุกคนเข้าไปใช้ประโยชน์ได้อย่างอิสระ แต่ในความเป็นจริงแล้วพบว่า ทรัพยากรประมงไม่ได้เปิดเสรีทั้งหมดจะมีการควบคุมอยู่ในระดับหนึ่ง เช่น เขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาของชุมชน ซึ่งห้ามมิให้สมาชิกชุมชนหรือคนนอกชุมชนเข้าไปทำการประมง แสดงให้เห็นว่าทรัพยากรประมงไม่ได้ใช้สิทธิในการเป็นเจ้าของแบบผูกขาด แต่เป็นการผสมผสานสิทธิประเภทต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมในการใช้ทรัพยากร รวมทั้งการทำให้สิทธิของรัฐกลายเป็นสิทธิชุมชนอีกด้วย หรือสิทธิของชุมชนกลายเป็นสิทธิของรัฐ เมื่อมีการประกาศเขตอนุรักษ์ การที่ทรัพยากรประมงเป็นทรัพยากรที่เคลื่อนที่ได้ไม่ผูกติดอยู่กับพื้นที่ ทำให้มีการพิจารณาในการจัดการด้วยสิทธิเชิงซ้อนในพื้นที่เดียวกันของหลาย ๆ ฝ่าย ทั้งฝ่ายรัฐและชุมชน โดยรัฐจะใช้กฎหมายเข้ามาควบคุมการใช้ทรัพยากร รวมทั้งชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรเพื่อช่วยลดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชน ซึ่งมีผลทำให้ทรัพยากรประมงเป็นทั้งระบบสิทธิของรัฐและระบบสิทธิชุมชนหรือสิทธิส่วนรวมที่ทับซ้อนกันได้ (complexity of rights) ซึ่งจะส่งผลให้การจัดการทรัพยากรประมงมีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับระบบการจัดการทรัพยากรที่สำคัญ 2 ระบบ คือ ระบบการจัดการทรัพยากรของรัฐและระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชน ซึ่งระบบดังกล่าวมีความแตกต่างกันอย่างมาก โดยเฉพาะพื้นฐานความคิดเรื่องอำนาจและสิทธิอำนาจเป็นตัวกำกับบังคับให้เป็นไปตามสิทธิในการจัดการทรัพยากร การนำเอาแนวคิดการเข้าถึง และการจัดการมาใช้ในการศึกษาจะต้องพิจารณาในหลายระดับ เช่น การเข้าถึงทรัพยากรในระดับชุมชน ระดับกลุ่ม ระดับครอบครัว ดังนั้นเพื่อให้เข้าใจในปฏิบัติการอ้างสิทธิจำเป็นจะต้องเน้นไปที่ตัวแสดง (actor) ต่าง ๆ ที่อยู่ในเวทีการต่อสู้ต่อรองที่ปรากฏขึ้น เช่น ชาวประมง เจ้าหน้าที่ของรัฐ พ่อค้าปลา นักการเมืองท้องถิ่น ผู้นำท้องถิ่น ผู้นำองค์กรประมงกลุ่มแกนนำ เจ้าหน้าที่องค์กร

พัฒนาเอกชน ว่าตัวแสดงเหล่านั้นมีบทบาทและสถานภาพทางสังคมอย่างไร มีวิธีคิดเกี่ยวกับการเข้าถึงทรัพยากรอย่างไร สามารถนำไปสู่ปฏิบัติการเข้าถึงทรัพยากรด้วยวิธีไหนและอย่างไร

เมื่อมองในมุมมองของการจัดการทรัพยากรร่วมในฐานะที่ชุมชนเป็นส่วนได้เสีย Ostrom (1990) ได้อธิบายอย่างสอดคล้องกับข้างต้นว่า ในชุมชนชาวประมงขนาดเล็กหลายพื้นที่ ภายใต้การมีส่วนร่วมของชุมชน ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของการจัดการทรัพยากรร่วม จะมีกลไกและนโยบายของรัฐมีส่วนช่วยให้การจัดการเป็นไปได้อย่างรวดเร็วมากขึ้น ทั้งนี้ถ้าในกรณีที่ชุมชนมีส่วนได้เสีย และได้รับผลประโยชน์จากทรัพยากรเหล่านั้น ยิ่งเป็นแรงผลักดันให้พวกเขา ร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากร แต่เมื่อใดที่ชุมชนมีลักษณะเป็นปัจเจก เขาอาจจะใช้ทรัพยากรแบบสิ้นเปลือง จากการศึกษายังพบอีกว่า สำนักงานนโยบายและแผนมหาดไทย (2536) ได้จำแนก ทรัพยากรออกเป็น 4 ประการ ประการที่หนึ่ง คือ การสงวน (preservation) การรักษาโดยปล่อยให้ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้มีการเจริญเติบโต และความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกัน และกันตามธรรมชาติทุกประการ โดยที่ไม่มีใครสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ ประการที่สอง คือ การอนุรักษ์ (conservation) อันหมายรวมถึง การป้องกัน ดูแล รักษา ปรับปรุง ซ่อมแซม และการเข้าถึงการใช้ประโยชน์ให้คุ้มค่าที่สุด โดยไม่ทำลายและให้เกิดความเสียหายน้อยที่สุด การอนุรักษ์จึงมิได้จำกัดแค่การเก็บรักษาทรัพยากรไว้อย่างเดียว แต่ต้องให้ความสำคัญกับการใช้ ประโยชน์อย่างคุ้มค่า ประการที่สาม คือ การพัฒนา (development) หมายถึง การปรับปรุง การบูรณะธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้น สามารถนำไปใช้ประโยชน์ พื้นฟู ประการสุดท้าย คือ การใช้ประโยชน์ (utilization) การนำทรัพยากรมาใช้ประโยชน์ เพื่อตอบสนองการใช้ประโยชน์สูงสุด (เชษฐา มหะหมัด, 2553)

กล่าวโดยสรุป การนำมโนทัศน์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และสิทธิชุมชน ดังกล่าวมา พิจารณาบทบาทและสถานภาพทางสังคมที่แตกต่างกัน ย่อมนำไปสู่รูปแบบและวิธีการเข้าถึง ทรัพยากรที่แตกต่างกัน เช่น ชาวประมงอาจจะมีสถานภาพทางสังคมที่ต้อยกว่านักการเมืองท้องถิ่น ในขณะที่นักการเมืองท้องถิ่นเองก็มีข้อจำกัดในเรื่องบทบาทหน้าที่ในการเข้าถึงทรัพยากร เพราะไม่ใช่ ผู้เข้าถึงทรัพยากรได้โดยตรงอย่างชาวประมง หรือแม้กระทั่งบุคคลคนเดียวก็อาจจะมียุทธศาสตร์ และสถานภาพทางสังคมที่ทับซ้อนกันอยู่ในตัว กรณีนักการเมืองท้องถิ่นเป็นชาวประมงและเป็นผู้นำ ในองค์กรประมง หรือผู้นำองค์กรประมงเป็นประมงอาสา บุคคลเหล่านี้เลือกที่จะนำเสนอบทบาท และสถานภาพทางสังคมของตนภายใต้บริบท และสถานการณ์ที่แตกต่างกัน ดังนั้นในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะใช้แนวคิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจและสิทธิชุมชนมาวิเคราะห์ตัวแสดง (actors) ต่าง ๆ ที่อยู่ ภายใต้บริบททางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมืองการปกครอง เพื่อชี้ให้เห็นความสลับซับซ้อน ของสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรประมงด้วยกลวิธีรูปแบบ และวิธีการอันหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นการ เข้าถึงด้วยทุน การเข้าถึงด้วยแรงงาน ตลาด ความรู้ อำนาจ เทคโนโลยี การต่อรอง จารีตประเพณี สิ่งเหล่านี้ยังขึ้นอยู่กับสถานการณ์ต่าง ๆ ที่อยู่ภายใต้บริบททางสังคมที่ตัวแสดงเหล่านั้นเลือกที่จะ นำเสนอตัวเองในปรากฏการณ์นั้น ๆ ผ่านมโนทัศน์ปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน

มโนทัศน์เรื่องปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน

การศึกษามโนทัศน์การปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน (everyday life practice) ซึ่งในช่วงที่ผ่านมา ชีวิตประจำวัน (everyday life) ได้รับความสนใจอย่างแพร่หลายในแวดวงการศึกษา วัฒนธรรม ทั้งในแง่ที่เป็นวัตถุของการวิเคราะห์บริบท และเป็นเครื่องมือของการวิเคราะห์ปฏิบัติการของชาวประมง กระแสความสนใจชีวิตประจำวันในช่วงตั้งแต่ปี 1990 เริ่มมาจากปัจจัยหลายอย่าง ส่วนหนึ่ง คือ จากความต้องการที่จะหันเหจากข้อจำกัดของการวิเคราะห์ที่มองปรากฏการณ์ทางสังคมในแง่ตัวบท สัญญะ (sign) และภาพแทน (representation) ตามแนวทางของโครงสร้างนิยม โดยกลับมาให้ความสำคัญกับประสบการณ์จริง ประสบการณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะบริบทและความรู้ที่ได้มาจากสัญชาตญาณ นอกจากนี้การที่ชีวิตประจำวันได้รับความสำคัญในแง่หนึ่ง ก็สัมพันธ์อยู่กับสิ่งละอันพันละน้อย เรื่องราวเล็ก ๆ ของคนเล็ก ๆ และวิธีคิดที่ว่า เวทีของการต่อสู้ไม่ได้จำกัดอยู่ แต่การเล่าเรื่องใหญ่ ๆ อย่างการเมือง เศรษฐกิจ สังคม หรือเรื่องราวที่ถ้อยกันว่ายิ่งใหญ่สลักสำคัญเท่านั้น ชีวิตประจำวันในฐานะที่เป็นประเด็นที่นำมาวิเคราะห์ จะให้ความสำคัญกับการเมืองจุลภาค (micro-politic) และขบวนการการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ (new-social movements) ชีวิตประจำวันในมุมมองของวัฒนธรรมศึกษา จึงผูกโยงอยู่กับความเป็นอื่น เช่น กลุ่มชายขอบ กลุ่มที่อ่อนแอ กลุ่มที่ถูกกดขี่ และปฏิกริยาต่อต้านแข่งขัน เป็นการใช้นิเวศวิทยาเกี่ยวกับชีวิตประจำวัน ในการวิเคราะห์กลุ่มที่เป็นอื่นในทางสังคมวัฒนธรรม (อ้างถึงใน สุธาริน คุณผล, 2550)

อีกแง่มุมหนึ่งชีวิตประจำวันได้รับความสนใจ เพื่อที่จะเน้นถึงความสำคัญของความรู้สึก และประสบการณ์ของแต่ละบุคคลที่มีส่วนกำหนดความเป็นไปได้ในสังคม ไม่ใช่เรื่องการครอบงำ กำหนดจากโครงสร้างแต่เพียงอย่างเดียว ชีวิตประจำวันในความหมายนี้ปรากฏชัดขึ้นในแวดวงสังคมศาสตร์ที่ต้องการก้าวพ้นจากแนวคิดโครงสร้างนิยม (structuralism) และปฏิฐานนิยม (positivism) ในช่วงระหว่างสงครามโลกครั้งที่สองเรื่อยมาจนถึงทศวรรษที่ 1980 ปฏิกริยาดังกล่าวสะท้อนออกมาในแนวทางของกลุ่มที่เรียกว่า สังคมวิทยาจุลภาค (micro sociology) ซึ่งเน้นไปที่การหาวิธีอธิบายรายละเอียดของประสบการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน กลุ่มนี้ถือว่าชีวิตประจำวันเป็นส่วนสำคัญที่หล่อหลอมความคิด และพฤติกรรมของคนในสังคม นอกเหนือจากระบบระเบียบที่กำหนดโดยโครงสร้างใหญ่ ความคิดเรื่องชีวิตประจำวันตามแนวทางของสังคมวิทยาจุลภาค ได้อิทธิพลมาจากสำนักปรากฏการณ์วิทยา (phenomenology) ที่ให้ความสำคัญกับประสบการณ์ในชีวิตประจำวัน เพราะถือว่าเป็นความรู้ที่ไม่ได้ผ่านการตรึงตรอง เป็นความรู้ที่เกิดจากความเคยชิน จนเป็นนิสัย และมาจากสามัญสำนึกมากกว่าความรู้ที่เป็นศาสตร์ ชีวิตประจำวันในความหมายนี้เป็นหน่วยพื้นฐานของประสบการณ์ทางสังคมและเป็นประสบการณ์ที่ตายตัว (สุธาริน คุณผล, 2550 อ้างอิงจาก Bovone, 1989)

การมองชีวิตประจำวันในอีกความหมายหนึ่งเชื่อมโยงอยู่กับกลุ่มที่เรียกรวมกันอย่างกว้าง ๆ ในกลุ่มของ post modern อาทิ เช่น งานของกลุ่มมาร์กซิสม์ใหม่ ที่กล่าวถึงการครอบงำ ลึกลงไปในชีวิตประจำวัน นักคิดกลุ่มนี้มองชีวิตประจำวันในฐานะที่เป็นผลผลิตของภาวะทุนนิยมสมัยใหม่ที่ครอบงำลึกลงไปในชีวิตประจำวัน สังคมบริโภคนิยมทำให้ชีวิตประจำวันถูกครอบงำด้วยความไม่แท้ (inauthenticity) ความแปลกแยก (alienation) และความดาษดื่น (banality)

กลุ่มนี้ต้องการขยายการมองปัญหาของภาวะสมัยใหม่ออกไปจากเรื่องของการผลิต และการครอบงำทางอุดมการณ์ให้ครอบคลุมไปถึงการบริโภค และการดำเนินชีวิตประจำวันตั้งแต่เดิมมักถูกมองว่าไม่สลักสำคัญ แต่ในขณะที่นักคิดจำนวนหนึ่งในกลุ่มนี้ อย่างเช่น สำนักแฟรงเฟิร์ต (frankfurt school) เห็นว่าชีวิตประจำวันถูกยึดครองจนไม่สามารถจะกอบกู้คืนมาได้แล้ว อีกกลุ่มหนึ่งกลับมองว่าถึงแม้ชีวิตประจำวันถูกครอบงำ โดยกลไกของภาวะสมัยใหม่จนไร้ชีวิตชีวาน่าเบื่อ เหลือแต่กากเดนของความเป็นมนุษย์ แต่ชีวิตประจำวันยังเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตมนุษย์ และมีศักยภาพที่จะพลิกฟื้นความมีชีวิตชีวาหรือปลุกจิตสำนึกขึ้นมาใหม่ได้ ชีวิตประจำวันในความหมายหลังนี้ปรากฏชัดในงานของมาร์กซิสต์ใหม่อย่าง Heller (1970) และ Lefebvre (1987 อ้างถึงใน สุธาริน คุณผล, 2550) นักคิดชาวฝรั่งเศส (Heller, 1970) นักคิดทั้งสองคนเห็นตรงกันว่า จำเป็นที่จะต้องให้ความสำคัญกับชีวิตประจำวันเพราะมนุษย์ไม่อาจจะสมบูรณ์ได้ ถ้าชีวิตประจำวันยังถูกครอบงำโดยจิตสำนึกที่ผิดพลาด และเน้นว่าชีวิตประจำวันไม่ใช่ประสบการณ์ที่แน่นอนตายตัว แต่พลิกผันเปลี่ยนแปลงได้ ในด้านหนึ่งก็เป็นส่วนที่ถูกครอบงำจนไร้ชีวิต แต่ขณะเดียวกันก็ยังมีพลังที่แฝงอยู่ที่จะเป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิบัติเปลี่ยนแปลงเพื่อนำไปสู่สังคมอุดมคติ (utopia) แต่ Heller ให้ความสำคัญกับการหาวิธีศึกษาชีวิตประจำวันในฐานะที่เป็นประสบการณ์ร่วมของมนุษย์ในสังคมสมัยใหม่ เพื่อที่จะเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล และวิธีการที่แต่ละคนทำความเข้าใจสังคมรอบตัว เพราะ Heller เห็นว่าความคิดที่มุ่งหวังให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในสังคม ไม่อาจจะมียผลได้ถ้าไม่เข้าใจความรู้สึกของคนตัวเล็ก ๆ

แต่ภายใต้งานของ Lefebvre (1987 อ้างถึงใน สุธาริน คุณผล, 2550) ให้ความสำคัญกับการหาจังหวะเวลา และปัจจัยที่จะพลิกให้สภาวะของความตายซากน่าเบื่อหน่ายของชีวิตประจำวันในภาวะสมัยใหม่ กลายเป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิบัติเปลี่ยนแปลง Lefebvre เห็นว่า การปฏิบัติจะมีพลังอย่างแท้จริง ถ้าเริ่มมาจากเนื้อในของสังคมที่ผูกเรือน การมองชีวิตประจำวันของ Lefebvre ที่มองว่ามนุษย์ถูกครอบงำจากกลไกบางอย่างที่แทรกซึมเข้าไปแทนที่ความจริงจนไม่รู้สึกรู้ตัว การเปลี่ยนแปลงต้องเกิดขึ้นจากภายใน แต่ต้องมีเงื่อนไขจากปัจจัยภายนอกเข้ามาชี้นำเพื่อที่มนุษย์จะหลุดพ้นจากภาพลวงตา Lefebvre จึงแยกแยะระหว่างชีวิตประจำวันในความหมายของชีวิตประจำวัน (everyday life, daily life) ซึ่งหมายถึง กิจกรรมที่เป็นความจำเป็นพื้นฐานในชีวิตมนุษย์กับความจำเจซ้ำซากที่ Lefebvre ใช้คำว่า everydayness เป็นสิ่งที่เขาเห็นว่ามากับภาวะสมัยใหม่ Lefebvre เห็นพ้องกับประเด็นการเคลื่อนไหวของนักคิดในสาย surrealists และ situationists ที่มองหาความโดดเด่นในความดาษดื่นของชีวิตประจำวัน เพื่อแสวงหาวิธีที่จะทำให้แสงทองส่องอำไพของการปฏิบัติเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นได้ แต่อย่างไรก็ตามแนวคิดเกี่ยวกับชีวิตประจำวันของ Lefebvre ไม่เป็นที่นิยมมากนัก ในยุค 1990 เรื่อยมาซึ่งเป็นไปในแนวทางที่สอดคล้องกับกระแสความคิดแบบหลังสมัยใหม่หลังโครงสร้างนิยมมากกว่า โดยมุ่งตั้งคำถามเกี่ยวกับการแยกแยะว่าอะไรคือความจริง อะไรคือสิ่งลวงตาหรือมายาตรวด อย่างเช่น อะไรคือความแท้ ความไม่แท้และวิธีคิดแบบที่มีเป้าหมายอยู่ที่สังคมอุดมคติ ในแง่นี้แนวคิดเกี่ยวกับชีวิตประจำวันในงานของนักคิดชาวฝรั่งเศสอีกคนที่ร่วมสมัยกับ Lefebvre นั่นคือ de Certeau (1988 อ้างถึงใน สุธาริน คุณผล, 2550) จะสอดคล้องกับบรรยากาศแห่งยุคสมัยและมีอิทธิพลอย่างสำคัญ ในการทำให้เรื่องราวในชีวิตประจำวันเป็นประเด็นที่นำมาศึกษาวิเคราะห์อย่างแพร่หลายในการศึกษา

วัฒนธรรม

ในขณะที่ de Certeau (1988 อ้างถึงใน สุธาริน คุณผล, 2550) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับชีวิตประจำวันไว้ในงานสองเล่ม คือ *practice of everyday life* เล่มหนึ่งและเล่มสอง โดยทั้งสองเล่มตีพิมพ์เป็นภาษาฝรั่งเศสในปี 1980 เป็นผลมาจากโครงการวิจัยของ de Certeau และคณะทำให้กับหน่วยงานของฝรั่งเศส เล่มแรกแปลเป็นภาษาอังกฤษเมื่อปี 1984 ในช่วงที่เขายังมีชีวิตอยู่ และสอดคล้องกับจังหวะที่แนวคิดด้วยชีวิตประจำวัน กำลังเป็นที่สนใจในแวดวงวิชาการแองโกลแซกซอน ในขณะที่เล่มที่ 2 แปลเป็นภาษาอังกฤษในอีก 10 ปีให้หลัง ความสนใจในชีวิตประจำวันของ de Certeau ได้แรงบันดาลใจจากเหตุการณ์เดือนพฤษภาคม 1968 ในกรุงปารีสจากการลุกฮือของประชาชน และขยายวงกว้างไปด้วยตัวของมันเอง ครั้งนั้นเป็นตัวอย่างที่น่าชื่นชมของการบ่มเพาะจากชีวิตประจำวัน (Highmore, 2002) de Certeau ต้องการให้เห็นพลังที่สร้างสรรค์ของชีวิตประจำวัน เช่นเดียวกับ Lefebvre แต่ด้วยจุดมุ่งหมายและวิธีการที่แตกต่างกัน สิ่งที่ de Certeau เสนอไว้ใน *the practice of everyday life* มีเป้าหมายหลักอยู่ 2 ประการ คือ ประการแรก เน้นความสำคัญของการบริโภค ประการที่สอง เน้นการตั้งคำถามกับการศึกษาชีวิตประจำวัน สำหรับประการแรก ความต้องการเน้นความสำคัญของการบริโภคได้ผูกโยงอย่างแนบแน่นกับเรื่องราวของชีวิตประจำวัน เขาปฏิเสธความคิดของกลุ่มซ้ายใหม่ที่ดูแคลนวัฒนธรรมสมัยนิยมและสังคมบริโภค ว่าลדתอนคุณค่าของความเป็นมนุษย์ โดยพยายามชี้ว่าการบริโภคมีด้านบวกด้วยไม่ใช่เรื่องราวของการขึ้นอำนาจอย่างเดียว แต่ย้ำว่ามวลชนไม่ได้เป็นผู้บริโภคที่ถูกกระทำอยู่ตลอดเวลา แต่มีวิธีการ (ways of operating) ที่จะสัมพันธ์กับอำนาจ การให้ความสำคัญและเห็นศักยภาพของการบริโภคและกิจกรรมในชีวิตประจำวัน เช่น การอ่าน การเดิน การทำกับข้าว ทำให้แนวคิดของชีวิตประจำวันของเขาเป็นที่ถูกใจในวงการวัฒนธรรมศึกษาแนวหลังโครงสร้างนิยม ส่วนเป้าหมายประการที่สอง คือ การตั้งคำถามกับการศึกษาชีวิตประจำวัน เพื่อนำไปสู่จุดหมายทางการเมืองอย่างใดอย่างหนึ่งที่มีข้อสรุปไว้ก่อนแล้ว เพียงแต่ใช้ชีวิตประจำวันเป็นเครื่องมือนำไปสู่จุดหมายนั้น เขาเห็นว่ากลไกของอำนาจในภาวะสมัยใหม่ที่ชีวิตประจำวันต้องต่อรองด้วย นั้นหมายถึงความพยายามนำชีวิตประจำวันไปใส่กรอบทางทฤษฎีของนักวิชาการที่สนใจชีวิตประจำวัน โดยที่ไม่ทำให้ชีวิตประจำวันกลายเป็นเพียงวาทกรรม อีกทั้งยังให้ความสนใจกระบวนการผลิตที่เกิดขึ้นในขั้นตอนที่คนธรรมดาสามัญบริโภคสิ่งของหรือระบบสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่กำหนดขึ้นมาโดยระบบที่อยู่เหนือการควบคุมของพวกเขา de Certeau มองว่าการที่จะเข้าใจกระบวนการที่วุ่นนี้ได้ต้องให้ความสนใจกับเรื่องราวในชีวิตประจำวัน อาจกล่าวได้ว่าสิ่งที่เขาเสนอเปรียบเสมือนเหรียญ อีกด้านหนึ่งในงานของ Foucault (1995 อ้างถึงใน สุธาริน คุณผล, 2550) ในขณะที่ฟูโกต์ต้องการแจกแจงให้เห็นว่าอำนาจมีกลไกอย่างไร ในการเข้าไปแทรกซึมชีวิตประจำวันโดยไม่รู้ตัว และได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีคิดจิตใจของกลุ่มเป้าหมายที่ต้องการควบคุมทำให้ไม่เกิดการต่อต้านชัดเจน de Certeau ต้องการจะชี้ให้เห็นว่า อำนาจไม่อาจจะครอบครองชีวิตประจำวันได้ทั้งหมดอย่างที่ฟูโกต์กล่าวไว้ สิ่งที่ de Certeau สนใจ คือ วิธีการที่ฝ่ายอ่อนแอหรือถูกครอบงำใช้จังหวะเวลา และโอกาสที่มีอยู่ฉวยประโยชน์จากฝ่ายที่มีอำนาจเหนือกว่า เขามองว่าการดำเนินชีวิตประจำวันเป็นเรื่องของการแย่งชิงและต่อรองความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (power relations) ระหว่างผู้กำหนดกับผู้ใช้อย่างนี้ไม่ใช่ความสัมพันธ์ทางเดียว แต่เป็นวงจรของอำนาจที่หมุนเวียนอย่างไม่สิ้นสุดในชีวิตประจำวัน จุดนี้เองที่ทำให้ชีวิตประจำวันมีมิติทางการเมือง

de Certeau (1988 อ้างถึงใน สุธาริน คุณผล, 2550) อธิบายการต่อรองความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ผ่านการใช้ศัพท์ทางทหาร คือ ยุทธศาสตร์ (strategy) กับกลวิธี (tactic) ในการอธิบายถึงพลวัตของความสัมพันธ์เชิงอำนาจในชีวิตประจำวัน ยุทธศาสตร์ (strategy) หมายถึง การกระทำของอำนาจที่มีฐานที่มั่นชัดเจน ซึ่งเป็นตัวกำหนดการจัดวางความสัมพันธ์กับส่วนอื่น ๆ ที่อยู่ภายนอกวงโคจรตรรกะของการเมือง เศรษฐกิจ วิทยาศาสตร์ถูกสร้างขึ้นในรูปแบบยุทธศาสตร์ ส่วนกลวิธี (tactic) หมายถึง การกระทำที่ไม่มีตำแหน่งแห่งที่ของตัวเอง แต่แฝงอยู่ในเครือข่ายของอำนาจอาศัยจังหวะและโอกาสในการฉกฉวยประโยชน์หรือต่อรองกับอำนาจ การทำงานของกลวิธีเป็นเรื่องชั่วคราวและไม่ได้ครอบครองผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น ความสำเร็จอยู่ที่การหาช่องจังหวะเวลาที่จะแปลงสถานการณ์เฉพาะหน้าให้เป็นโอกาส de Certeau มองว่ากิจกรรมในชีวิตประจำวันมีกระบวนการทำงานของกลวิธีแฝงอยู่ไม่ว่าจะเป็นการเล่น การอ่าน การเดินทาง การจับจ่ายซื้อของ การทำกับข้าวและอื่น ๆ เพื่อช่วงชิงต่อรอง และจัดวางความสัมพันธ์เชิงอำนาจ คำกริยาที่ de Certeau ใช้เพื่อแสดงถึงการทำงานของกลวิธีสื่อถึง การเบียดแทรก (insinuate) เข้าไปในพื้นที่ของอำนาจ การเอาตัวรอด (make do/get by) หรือการลักลอบ (poaching) เหล่านี้เป็นความคิดสร้างสรรค์ที่เกิดขึ้นในภาวะที่สถานการณ์บังคับ หรือถ้าจะเปรียบกับการทำสงคราม ยุทธศาสตร์หมายถึง การรบที่มีการวางแผนไว้ล่วงหน้า แต่วิธีการ คือ การรบแบบเล่นไปตามเพลงที่ไม่อาจกำหนดยุทธศาสตร์ที่แน่นอนตายตัวได้ขึ้นอยู่กับว่าจะฉวยโอกาสได้เมื่อไหร่ จุดสำคัญในการอธิบายวิธีการทำงานของชีวิตประจำวันอยู่ที่สนใจการกระทำและวิธีการ ถึงแม้เขาจะชอบบทบาทของผู้บริโภคแต่ก็ไม่ใช่ว่าผู้บริโภคที่เป็นปัจเจก อีกนัยหนึ่งก็คือ ผู้บริโภคจะเป็นใครไม่สำคัญความสำคัญอยู่ที่เขาหรือเธอทำอะไรในการต่อรองและจัดวางความสัมพันธ์ทางอำนาจ

de Certeau ชี้ให้เห็นว่าความสนใจชีวิตประจำวันของเขาแตกต่างจากแนวทางที่ใช้วัตถุ (subject) เป็นตัวตั้งเพราะเขามองเห็นภาวะที่ไม่แน่นอนตายตัวของวัตถุ (subject) แต่สิ่งที่เขาแสวงหา คือ ศิลปะในการถ่ายทอดท่วงทำนองของชีวิตประจำวันหรือเครื่องมือที่จะสังเกต ความเป็นไปในชีวิตประจำวันได้ลึกซึ้งกว่ากรอบที่ใช้วิเคราะห์แบบเดิม ๆ วิธีการที่ละเอียดอ่อนและสั่นไหวเพียงพอที่จะสะท้อนความหลากหลายที่ไม่ปะติดปะต่อกันในชีวิตประจำวัน เครื่องมือที่ว่านี้ ไม่จำเป็นต้องมีรูปแบบเพียงอย่างเดียว อาจมาจากการผสมผสานหลากหลายวิธี de Certeau เรียกวิธีนี้ว่า polemological approach ซึ่งปฏิเสธการวิเคราะห์แบบตายตัวของสายโครงสร้างนิยมที่พยายามถอดรหัสสังคมโดยจับใส่กรอบของโครงสร้างของภาษา

ด้วยเหตุนี้ de Certeau จึงให้ความสำคัญกับการเล่าเรื่อง (narrativity) เพื่อนำเสนอการปฏิบัติการของชีวิตประจำวัน โดยเน้นว่าการเล่าเรื่องแตกต่างจากการอธิบาย (description) การบรรยาย หรือเล่าเรื่องไม่ได้มีเป้าหมายที่จะให้รายละเอียดเพื่อให้เห็นความจริง แต่ต้องการสร้างพื้นที่สมมติที่อยู่นอกเหนือจากการควบคุมของวาทกรรมเกี่ยวกับความจริง เพื่อนำมาให้เกิดกระบวนการที่จะเข้าใจความจริงเฉพาะกาลเฉพาะบริบท เขาถือว่าการเล่าเรื่องเป็นวิธีการอย่างหนึ่งในการนำเสนอชีวิตประจำวัน โดยเน้นการพรรณนาถึงกลุ่มสังคมที่ศึกษาที่ผู้เล่าไม่ได้ผูกขาดการเล่าเรื่อง หรือแยกตัวเองออกมาจากสิ่งที่ตนเองพรรณนาถึง ในขณะที่เดียวกันก็เปิดโอกาสให้เสียงอื่น ๆ เล่าเรื่องด้วย de Certeau ไม่เพียงแต่ชี้ให้เห็นความสำคัญของชีวิตประจำวัน หรือการมองความสัมพันธ์เชิงอำนาจจากมุมมองของกระบวนการบริโภคเท่านั้น แต่ต้องการเน้นถึงจรรยาบรรณ

ของกระบวนการสร้างความรู้ด้วย โดยเตือนให้ผู้ศึกษาตระหนักอยู่เสมอถึงปัญหาในกระบวนการสร้างภาพตัวแทนในการศึกษา และการกำหนดวัตถุ (ผู้หญิง ผู้ชาย ผู้บริโภค คนดูโทรทัศน์) ถูกกำหนดขึ้นมาได้อย่างไร ในการศึกษาที่มีกระบวนการอะไรบ้างที่เกี่ยวข้องกับการสร้างตัวบทในชีวิตประจำวัน จะต้องทำอะไรบ้าง โดยจะเปิดโอกาสให้พูดถึงชีวิตประจำวันได้ กระบวนการศึกษาวิจัยจำเป็นต้องใส่ใจกับสถานการณ์เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการสร้างความรู้ นั้น ๆ ขึ้นมา เช่น กลุ่มคนที่เป็นผู้บริโภค ลักษณะของสินค้าที่บริโภค และเครือข่ายอำนาจที่ปรากฏออกมาในกิจกรรมการบริโภคในกาลเทศะนั้น ๆ

ชีวิตประจำวันในความหมายของ de Certeau ไม่ได้มีความสัมพันธ์กันในลักษณะคู่ตรงกันข้าม (non-oppositional binary) แต่เป็นวงจรของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เชื่อมโยง และมีส่วนกำหนดความหมายซึ่งกันและกันเช่นเดียวกับความสัมพันธ์ระหว่างการผลิต (production) กับการบริโภค (consumption) หรือพื้นที่ (space) กับสถานที่ (place) กลวิธี (tactic) เกิดขึ้นได้ และทำงานภายใต้ความสัมพันธ์กับยุทธศาสตร์ (strategy) อำนาจ และการต่อต้าน ในความหมายของ de Certeau ไม่ได้แยกออกจากกัน เขาเชื่อว่าชีวิตประจำวันมีความพิเศษอยู่แล้ว และมีพลังในการท้าทายอำนาจอยู่ตลอดเวลา แต่ไม่จำเป็นต้องแสดงออกซึ่งการตอบโต้อย่างถาวรถาวรจนโค่นเป้าหมายจึงอยู่ที่ว่าจะทำอะไร ที่จะทำให้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการทำงานของชีวิตประจำวันเป็นที่ประจักษ์ สิ่งที่สำคัญที่สุด คือ การทำให้ความเป็นอื่นนี้มีเสียงเรื่องของชีวิตประจำวัน ในความหมายของเขาจึงไม่ได้เสนอทางออกหรือวิธีล้มล้างการควบคุมกดขี่ แต่เสนอหนทางที่จะเปิดช่องให้ชีวิตประจำวันได้แสดงศักยภาพที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้วยตัวเอง (Highmore, 2002 อ้างถึงใน สุธาริน คุณผล, 2550)

ในด้านหนึ่งชีวิตประจำวันถูกมองว่าเป็นเรื่องซ้ำซากจำเจน่าเบื่อ แต่อีกด้านก็ถูกมองว่าแฝงด้วยพลังสร้างสรรค์ ชีวิตประจำวันไม่จำเป็นต้องเป็นเรื่องของความแปลกแยก ครอบงำ ชัดขึ้นเสมอไป แต่ในขณะเดียวกันได้ให้ความสำคัญกับเรื่องธรรมดา คำถามที่ตามมาด้วยเสมอ คือ ทำไมเรื่องธรรมดาสามัญในชีวิตประจำวันถึงได้รับความสนใจ และถูกหยิบยกขึ้นมาศึกษาการปฏิบัติการในชีวิตประจำวันสอดคล้องกับการต่อสู้ต่อรอง (resistance) ผ่านงานของ Scott (1985) ได้นำเสนอไว้ใน *weapon of the weak everyday forms of peasant resistance* โดยการศึกษาถึงสังคมชาวนา ซึ่งมีหลายระดับ และในแต่ละระดับจะมีการต่อสู้ต่อรอง การขัดขืนของชนชั้นชาวนาที่ถูกกดทับจากปฏิบัติการของชนชั้นชาวนากับนายทุนในท้องถิ่น โดยเขาได้ศึกษาสังคมชาวนาในรัฐทางตอนเหนือของมาเลเซีย ในปฏิบัติการของการต่อต้านขัดขืนของชาวนาที่ถูกกดทับ มีการแสดงออกในลักษณะที่แตกต่างกัน เช่น การไม่ทำตามการขัดขืน การหลบหลีก การหลีกเลี่ยง การนินทา (เก็ดถวา บุญปรากฏ, 2551) สอดรับกับประเด็นการต่อสู้ต่อรองของ เก็ดถวา บุญปรากฏ (2551) ได้นำแนวคิดของ Scott มาวิเคราะห์ปรากฏการณ์ของผู้ค้ามุสลิมข้ามแดน มีความแตกต่างจากสังคมชาวนา ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นและมีการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนหนึ่ง ๆ เท่านั้น แต่ในการมองปรากฏการณ์ของผู้ค้ามุสลิมข้ามแดน มีความสลับซับซ้อนและหลากหลายมากกว่าสังคมชาวนาของ Scott แต่สามารถนำมาอธิบายปรากฏการณ์บางอย่างในการต่อต้าน และขัดขืนของกลุ่มผู้ค้ามุสลิมข้ามแดนในการขนส่งสินค้าข้ามแดนวันละเล็กวันละน้อย หรือเมื่อถูกเจ้าหน้าที่รัฐจับได้ก็จะใช้วิธีการต่อต้านขัดขืนโดยการต่อรอง นินทา ก่นดา รอเวลาให้เจ้าหน้าที่จากไปและหลบหลีกจากการ

ปะทะ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดปฏิบัติการในชีวิตประจำวันเช่นงานของ เดซา ตั้งสีฟ้า (2547) นำเสนอในบทความเรื่อง มองผ่านดวงตาของกะเหรี่ยงคนอื่นสู่วิถีวิทยาเพื่อการศึกษาผู้ถูกบังคับพลัดถิ่นในพื้นที่ระหว่างไทย-พม่า โดยที่ เดซา ได้ทำทนายโน้ตที่สำคัญของ Appadurai (2000) และตั้งคำถามว่า ใครคือคนที่เคลื่อนย้ายเหล่านี้ ซึ่งแน่นอนว่าผู้คนที่เคลื่อนย้ายย่อมมีความแตกต่างกัน ระหว่างบุคคลทั่วไปที่มีกฎหมายคุ้มครองกับผู้ถูกบังคับพลัดถิ่นที่ไม่มีอาภรณ์ทางกฎหมายต่อหุ้มเรือนกายอย่างเพียงพอที่จะรับมือกับปริมาณพลสารณะข้ามชาติ และที่น่าสนใจมากกว่านั้น คือ การนำแนวคิดวิถีชีวิตในแต่ละวัน (quotidian life) มาใช้ควบคู่กับแนวคิดชีวิตเปลือยเปล่าที่ไม่ถูกรับรู้ (imperceptible naked-lives) โดยให้ความสำคัญกับการกลายเป็นผู้ถูกทำให้ต้องบังคับพลัดถิ่นในวิถีชีวิตแต่ละวันของกะเหรี่ยง รูปแบบของการดำรงอยู่จะแตกต่างจากวิถีชีวิตของผู้ลี้ภัยหรือผู้อพยพย้ายถิ่นหรือคนพลัดถิ่นโดยทั่วไป ทั้งนี้เพราะสถานการณ์ที่ชนชาติเหล่านี้ต้องเผชิญ คือ การที่พวกเขาเปลี่ยนจากการเป็นผู้ถูกบังคับพลัดถิ่นภายในรัฐพม่า มาเป็นผู้หนีภัยจากการสู้รบในรัฐไทย ซึ่งเป็นลักษณะของการดำรงอยู่ที่ปราศจากประวัติศาสตร์หรือตัวตนทางการเมือง ไม่มีแม่แต่สัญชาติหรือการบริการจากรัฐ ทั้งนี้เพราะการสถาปนารัฐชาติไทยและรัฐชาติพม่าได้กำหนดให้ชาวกะเหรี่ยงชนพื้นถิ่นและชนกลุ่มน้อยอื่น ๆ เหล่านี้ต้องตกอยู่ในสภาพที่ต้องหนีไปยังพื้นที่ที่ปลอดภัยกว่า ซึ่งต้องข้ามภูเขาสูงแล้วลูกแล้วไม่มีอาหารตกลึงท้องปวดร้าวและเจ็บป่วย ดังนั้นงานวิจัยเรื่องนี้ได้เปิดพื้นที่เพื่อให้ผู้ถูกบังคับให้พลัดถิ่นมีโอกาสยืนยันตัวตน และให้เสียงที่ไม่เคยมีใครรับรู้หรือได้ยิน เพื่อให้โลกได้รับรู้และได้ยิน

งานของ บุญเลิศ วิเศษปรีชา (2546) ได้เปิดพรหมแดนโลกของคนไร้บ้าน ซึ่งจะให้เห็นรูปแบบชีวิตประจำวันและกลยุทธ์การต่อรองเพื่อความอยู่รอดของคนไร้บ้าน โดยเขาต้องการทำความเข้าใจวิถีชีวิตของคนที่ย้ายถิ่นในพื้นที่สาธารณะเป็นที่หลบนอน เพื่อจะค้นหาคำตอบว่าพวกเขาเป็นใครมาจากไหน ทำไมจึงต้องมานอนข้างถนน พวกเขาใช้ชีวิตรอดกันอย่างไร นำหวาดระแวงหรือไม่ และอนาคตของเขาจะเป็นอย่างไรในสังคมไทย ซึ่งพบว่า ชีวิตของคนไร้บ้านซับซ้อนกว่าที่จะคาดการณ์ได้ และจำต้องยอมรับว่ายังมีเมืองใดในโลกที่รัฐสามารถดึงคนไร้บ้านออกจากท้องถนน เพราะมีคนจำนวนหนึ่งเลือกที่จะอยู่บนท้องถนน เลือกที่จะมีชีวิตสันโดษและอิสระ การใช้ชีวิตในแต่ละวันของเขาเป็นการต่อสู้ต่อรองที่จะมีชีวิตรอดทั้งเรื่องการกินอยู่หลับนอน ตลอดจนความปลอดภัยขณะที่นอนหลับในที่สาธารณะ การเอาตัวรอดจากเหตุการณ์และภัยที่คุกคามในแต่ละวัน ทั้งจากคนไร้บ้านด้วยกันเองจากคนกลุ่มอื่น และอำนาจรัฐที่มองคนไร้บ้านเป็นผู้ที่เป็นปัญหาของสังคม

ในขณะที่ เชษฐา พวงหัตถ์ (2548) มองว่าปฏิบัติการดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงความสามารถของมนุษย์ในการปรับเปลี่ยนสภาพการณ์ที่พวกเขาเข้าไปเกี่ยวข้องกับพร้อม ๆ กับผลิตซ้ำเงื่อนไขทางสังคมที่สืบทอดมาจากอดีต ซึ่งแน่นอนว่ามนุษย์ตั้งใจกระทำสิ่งต่าง ๆ ในสถานการณ์ทางสังคม เช่น การเอาชนะเกมส์การแข่งขันหรือการเข้าใจเรื่องใดเรื่องหนึ่ง โดยที่การกระทำการดังกล่าวนั้นเป็นการผลิตซ้ำเครือข่ายทางสังคมที่เป็นตัวกำหนดกฎเกณฑ์การแข่งขัน มาตรฐานทางสังคมปทัสสถานในการร่วมมือกันขึ้นมาอย่างไม่ตั้งใจ การเน้นถึงความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ความหมายที่แท้จริงของโครงสร้างชีวิตทางสังคม สามารถมองเห็นได้ทั้งในแง่เป็นสื่อกลางและผลลัพธ์ของกิจกรรมทางสังคม การกระทำของบุคคลหรือกลุ่มนั้นผ่านการรับรู้ว่ามีอยู่ และการ

กระทำนั้นอาจจะไม่ได้เป็นไปตามที่โครงสร้างกำหนดไว้เสมอไป บุคคลจึงมีความสามารถในการคิด และการปฏิบัติการ รวมถึงการใช้ระบบในสังคมกำหนดการกระทำของตนเอง เช่นเดียวกับงานศึกษา ของ เก็ดถวา บุญปรากร (2559) ได้ศึกษาถึงปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของผู้สวมใส่เสื้อผ้าข้ามแดน ที่มีได้ถูกจัดการโดยบริโศคนิยมอย่างสิ้นเชิง แต่ได้พยายามต่อรองโดยการปรับเปลี่ยนการสวมใส่ เสื้อผ้าด้วยการใช้ประโยชน์เสื้อผ้าในแง่มุมที่แตกต่างหลากหลาย เช่น โอกาสในการสวมใส่พื้นที่ ที่ผู้สวมใส่เสื้อผ้าปรากฏกายหรือแสดงตัวตน นอกจากนี้ยังพบว่า การดำเนินกิจกรรมทางการค้า ของผู้ค้ามุสลิมข้ามแดนมีการต่อรองกับกฎระเบียบของรัฐ-ชาติ กฎ ตลาด และต่อรองกับหลักการ ของศาสนาอิสลาม ไม่ว่าจะเป็นทั้งสินค้าข้ามแดนที่สูงกว่าราคาสินค้าในไทย การขนส่งสินค้าข้ามแดน ที่ต้องลักลอบนำสินค้าข้ามแดนจากไทยมาขายยังตลาดอาเก็ด การหลบหลีก การตรวจจับของ เจ้าหน้าที่ซึ่งต้องใช้หลากหลายวิธี เช่น กองทัพมด การเตะเข้าเตะออก การยัดใส่ เป็นต้น ทำให้เห็น กลวิธีที่ซับซ้อนและหลากหลายของกลุ่มผู้ค้ามุสลิมข้ามแดน ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า การที่สินค้าเดินทางข้ามแดนจากไทยมีความเสี่ยง และผู้ขนส่งได้ต่อรองกับกฎของรัฐบาลที่ต้องเผชิญ กับความไม่แน่นอน เป็นการเคลื่อนผ่านความสัมพันธ์เชิงอำนาจชุดหนึ่งไปสู่ความสัมพันธ์ เชิงอำนาจอีกชุดหนึ่งที่มีความแตกต่างกัน เช่นเดียวกับงานของ Doorairajo (2002) ได้อธิบายถึงเด็ก หนุ่มอายุที่ออกจากบ้านในปัตตานี ซึ่งเผชิญกับภาวะความขาดแคลนของทรัพยากรประมงไปทำงาน ในร้านต้มยำกุ้งที่มาเลเซียต้องต่อรองกับกฎการข้ามแดน เพื่อให้สามารถเอาตัวรอดได้ สอดคล้องกับ งานวิจัยของ ออมสิน บุญเลิศ (2551) ประเด็นการต่อรองและปรับตัวของคนพลัดถิ่นนักศึกษาชาวไทย ใหญ่พลัดถิ่นในเมืองเชียงใหม่ พบว่า การต่อรองและปรับตัวของชาวไทยใหญ่พลัดถิ่นเกิดขึ้นในภาวะ ที่ชาวไทยใหญ่พลัดถิ่นต้องเผชิญกับการถูกทำให้เป็นอื่น และแปลกแยกจากรัฐชาติที่เข้าซ้อน ทั้งจากรัฐ ชาติพม่าและรัฐชาติไทยที่ควบคุมผู้คนภายใต้แนวความคิดความมั่นคงของชาติ ดังนั้นการถูกจัดวาง ตำแหน่งแห่งที่ในฐานะแรงงานต่างด้าวของชาวไทยใหญ่พลัดถิ่น จึงไม่ใช่เพียงปัจจัยการผลิตในระบบ ทุนนิยม อีกทั้งการควบคุมและกีดกันชาวไทยใหญ่พลัดถิ่นไว้นอกสังคมไทยที่ปฏิบัติการผ่านระบบ ทะเบียนบัตรประจำตัวที่ระบุสิทธิของผู้เป็นเจ้าของบัตร กฎระเบียบ กฎหมาย และการสร้างมายาคติ ผ่านสื่อต่าง ๆ นั้นก็ไม่ได้มีอำนาจเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ชาวไทยใหญ่พลัดถิ่นปฏิบัติการต่อรองโดยการให้ ความหมายและให้คุณค่าใหม่กับสิ่งเหล่านั้นตลอดเวลา ในการมีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มคนอื่น ๆ และยุทธวิธีในการปรับตัวของชาวไทยใหญ่พลัดถิ่นก็หลากหลายสัมพันธ์กับตำแหน่งแห่งที่ และทุนทาง สังคมของเขาเธอเหล่านั้น ซึ่งสามารถเชื่อมโยงกับพื้นที่และสถานการณ์ของการปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น การนิยามอัตลักษณ์ความเป็นไทยใหญ่จึงมีความยืดหยุ่นและหลากหลาย

สำหรับงานวิจัยของ พรรณภัทร ปลั่งศรีเจริญสุข (2551) พบว่าการเดินทางไปทำงาน ต่างประเทศเป็นปฏิบัติการหนึ่งในการต่อรองของชาวบ้านในชนบทกับการพัฒนา ด้วยการปรับสร้าง อัตลักษณ์ของพวกเขาเมื่อคืนถิ่น ท่ามกลางบริบทการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงไปสู่ ความเป็นสมัยใหม่พบว่า แรงงานชายข้ามชาติคืนถิ่นนำเอารายได้ ความรู้ และประสบการณ์จาก การทำงานในต่างประเทศมาปรับใช้ในการผลิตซ้ำ หรือปรับสร้างอัตลักษณ์บางประการ เพื่อเพิ่มพูน สถานภาพของหัวหน้าครอบครัวในฐานะพ่อบ้าน ผู้หารายได้เลี้ยงครอบครัว โดยแสดงผ่านการบริโภค อุปโภคและการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่าง ๆ ซึ่งสัมพันธ์ต่อการปรับเปลี่ยน ความสัมพันธ์ทั้ง ในครอบครัว ชุมชน ตลอดจนนำมาปรับใช้เพื่อเพิ่มศักยภาพการต่อรองในระดับชุมชนกับภายนอก

เพื่อนำการพัฒนาไปสู่ชุมชน ยังพบว่าอีกว่า แรงงานคืนถิ่นจำนวนหนึ่งสามารถนิยามความมีตัวตนของพวกเขา และสมาชิกในครัวเรือนว่าเป็นคนที่ประสบความสำเร็จ จากการทำงานในต่างประเทศ ผ่านการครอบครองสินค้าสมัยใหม่ หรือการปรับสร้างกิจกรรมก่อรายได้ที่เคลื่อนออกไปจากการดำรงชีพแบบดั้งเดิม

ในงานศึกษางานกลุ่มกลยุทธ์ปฏิบัติการในชีวิตประจำวันที่สร้างกลยุทธ์การต่อสู้ต่อรองเพื่อความอยู่รอด เช่น งานของ ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ (2552) และงานของ มาริยา บิลและ (2555) อ้างถึงใน เก็ดถวา บุญปรากฏ, 2559) พบว่า มีสร้างกลยุทธ์ในการต่อสู้ของแรงงานข้ามชาติจากชายแดนกัมพูชา-ลาว ที่ทำงานในประเทศไทยภายใต้กระแสการพัฒนาอนุภาคลุ่มน้ำโขงในการเป็นแรงงานข้ามแดนที่ผิดกฎหมาย โดยอาศัยกระบวนการค้าแรงงานข้ามชาติ ซึ่งมีนายหน้าที่เป็นคนลาวเรียกว่าสายใหญ่ใช้การเดินทางโดยเรือ และเดินเท้าผ่านพื้นที่ป่าเพื่อหลบด่านของเจ้าหน้าที่ไทย แรงงานเหล่านี้ถูกส่งไปทำงานที่ใช้แรงหนัก เรียกว่า ถูกขายหัว ขณะที่การส่งเงินกลับบ้านต้องจ่ายเงินผ่านธนาคารชายแดน ซึ่งต้องมีการหักค่าใช้จ่ายโดยพ่อค้าเงินทั้งฝั่งไทยและลาว ซึ่งต่างจากงานของมาริยา ที่ศึกษากลุ่มแรงงานรับจ้างข้ามแดนจากไทยไปยังมาเลเซีย และสร้างกลวิธีในการต่อรองในพื้นที่ของการข้ามแดน โดยการหลีกเลี่ยงกฎของการข้ามแดน โดยไม่ได้ประทับตราเอกสารเข้า-ออกที่ด่านเป็นประจำทุกวัน และแรงงานรับจ้างมุสลิมมีการต่อรองกับนายจ้าง การพยายามสร้างความน่าไว้วางใจ และยังใช้ความเป็นตัวตนที่สามารถสื่อสารภาษามลายูต่อรองกับนายจ้าง ทำให้เกิดการยอมรับและสามารถทำงานในร้านของคนจีนมาเลเซีย นอกจากนี้การต่อรองของแรงงานรับจ้างมุสลิมยังต่อรองกับหลักการอิสลาม เมื่อเผชิญกับความทันสมัยในพื้นที่ทำงาน แรงงานหญิงที่อายุน้อยได้แต่งกายตามสมัยนิยมด้วยเสื้อแขนสั้นรัดรูปเพื่อจะได้ขายสินค้าเสื้อผ้าที่ทันสมัยได้เป็นจำนวนมาก

ถึงกระนั้นก็ตามเมื่อวิเคราะห์ถึงการศึกษาในต่างประเทศของ Murray (1992 อ้างถึงใน เก็ดถวา บุญปรากฏ, 2559) ถึงความขัดแย้งระหว่างการใช้ชีวิตประจำวัน (everyday life) กับการอยู่รอด (survival) ของผู้หญิงชนชั้นล่างในชุมชนแมงกาโร กรุงจาการ์ พบว่า กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ไม่เป็นทางการเป็นเครื่องค้าหลักต่อชีวิตของชนชั้นล่างที่อาศัยตามตรอกซอกซอยในเมือง และให้โอกาสผู้หญิงมีส่วนร่วมในลักษณะของผู้ค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ ในตลาดหรือผู้ค้าขายที่มีแผงอยู่ริมทางเดินเท้ารวมทั้งหาบเร่ กิจกรรมหลักของผู้หญิงเหล่านี้เกี่ยวข้องกับการจัดเตรียมและการค้าขายอาหาร รวมถึงขยายไปสู่งานในครัวเรือนด้วย ยังพบว่าผู้หญิงมีความสามารถต่อรองการปรับตัวเกี่ยวกับกลยุทธ์การอยู่รอดในชีวิตประจำวัน (survival strategy) ที่ต้องเผชิญกับความยากจนและความยากลำบากในการดำรงชีวิตในเมืองและในครัวเรือนที่ยากจน สมาชิกจะตระหนักและเห็นด้วยกับสถานภาพของผู้หญิง ที่มีคุณภาพต่อการหารายได้ให้กับครัวเรือนในการประกอบอาชีพค้าขาย แม้ค่าจะมีความยืดหยุ่นในการดำเนินการค้าขายและชั่วโมงของการทำงาน แม้ว่าวิธีการค้าขายแสดงให้เห็นว่ามีการปฏิสัมพันธ์กันเล็กน้อยระหว่างผู้ค้าขายสินค้าชนิดเดียวกัน แต่การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมการร่วมมือกันระหว่างผู้ขายสินค้า หรือบริการที่ต่างชนิดกันและระหว่างเพื่อนบ้าน สมาชิกในครัวเรือน ล้วนมีความสำคัญอย่างมากต่อการอยู่รอดของผู้หญิงเหล่านี้

กล่าวโดยสรุปผู้วิจัยได้นำแนวคิดปฏิบัติการในชีวิตประจำวันมาอธิบายวิธีการที่ชีวิตประจำวันใช้ไหวพริบปฏิภาณในการที่จะอยู่รอดภายใต้การเกาะกุม ครอบงำของตรรกะและกลไกของอำนาจและมวลชน ไม่ได้เป็นผู้บริโภคที่ถูกกระทำอยู่ตลอดเวลา แต่มีวิธีการ (ways of

operating) ที่จะสัมพันธ์กับอำนาจ เพียงแต่ใช้ชีวิตประจำวันเป็นเครื่องมือนำไปสู่จุดมุ่งหมาย และเห็นว่ากลไกของอำนาจในภาวะสมัยใหม่ที่ชีวิตประจำวันผ่านกลยุทธ์ต่าง ๆ ในการเข้าถึงทรัพยากรประมงเพื่อสร้างพื้นที่เบียดแทรก (insinuate) เอาตัวรอดหรือการลักลอบ (poaching) ในการทำประมง รวมถึงความคิดสร้างสรรค์ที่เกิดขึ้นในภาวะวิกฤตความทันสมัย ซึ่งชาวประมงพยายามใช้วิธีการ (tactic) ในการกำหนดยุทธศาสตร์ที่แน่นอนตายตัวในการเข้าถึงทรัพยากร ซึ่งจะนำเสนอผ่านกรอบแนวคิดดังนี้

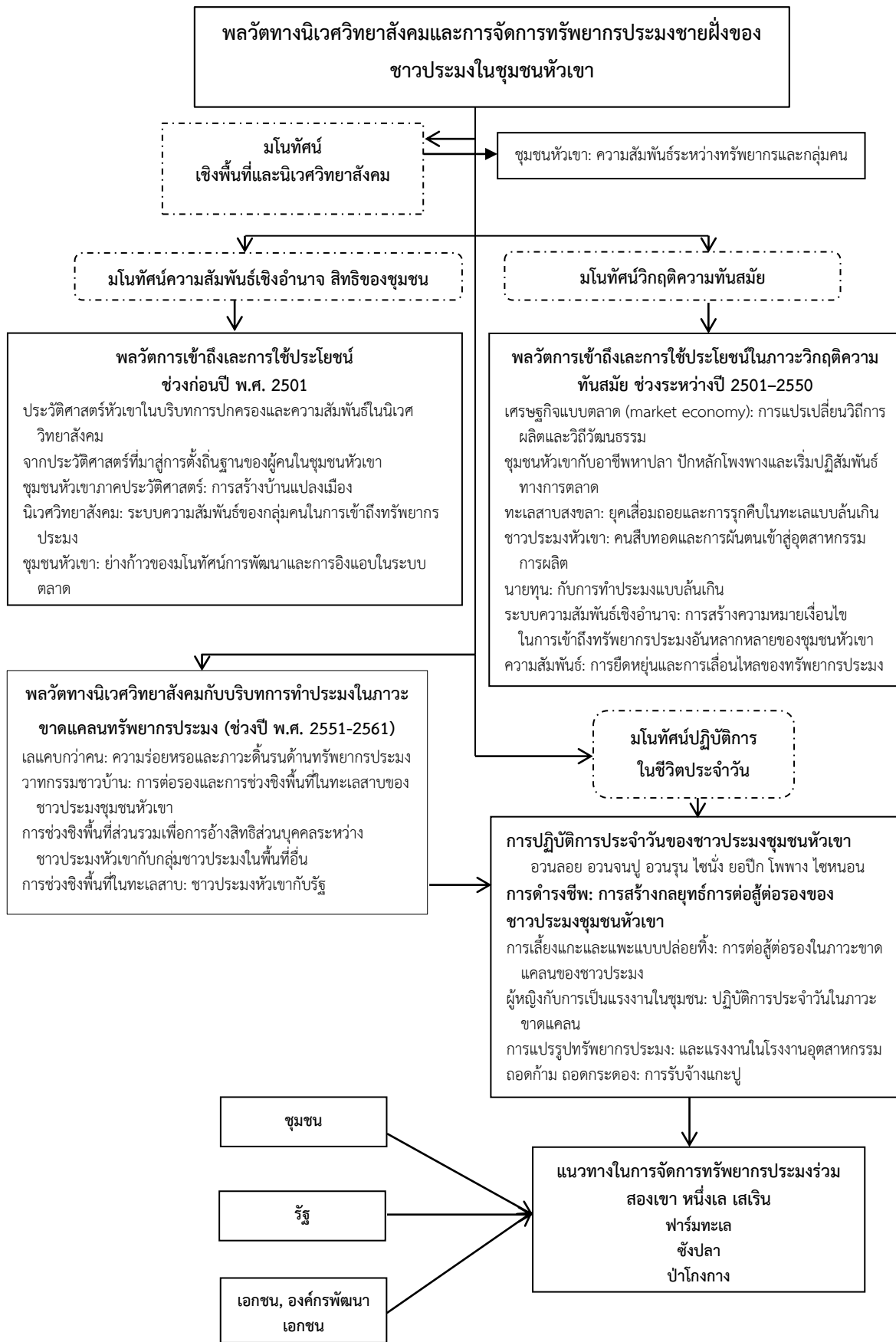
แนวคิดในการวิจัย

ในงานวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยใช้มโนทัศน์พื้นฐาน (concept) ประกอบด้วย มโนทัศน์ว่าด้วยเรื่องนิเวศวิทยาสังคม ซึ่งผู้วิจัยเน้นไปยังการศึกษาพลวัตทางนิเวศวิทยาของชาวประมงชุมชนห้วยเขา ในการพยายามบ่งชี้ถึงพลวัตของชาวประมงชุมชนห้วยเขาและวิธีการของชาวประมง และการพึ่งพิงอยู่กับทรัพยากรประมงในการทำประมงแบบยังชีพ (subsistence) ภายใต้ความสมบูรณ์ของทรัพยากร เมื่อความทันสมัยเข้ามามีบทบาทและกำหนดเศรษฐกิจและสังคม การเข้าถึงทรัพยากรในพื้นที่มีความเข้มข้นภายใต้การปรับเปลี่ยนนโยบายความทันสมัย ทั้งในระดับประเทศและระดับภูมิภาค การผนวกรวมพื้นที่ชุมชนห้วยเขาที่ส่งผลต่อจำนวนทรัพยากรประมงลดลง จึงเกิดภาวะวิกฤตความทันสมัย ในส่วนนี้ผู้วิจัยได้อธิบายผ่านมโนทัศน์ความทันสมัย (modernization) ของ Giddens (1992) เพื่อทำความเข้าใจความทันสมัยภายใต้ทุนที่ผนวกเข้าสู่ชุมชน และทำให้ชาวประมงกลายเป็นหนึ่งของนโยบายนี้ ผ่านกลไกของตลาดและการเข้าถึงทรัพยากรอย่างเข้มข้น จึงส่งผลต่อจำนวนทรัพยากรประมงที่ลดลง อาจกล่าวได้ว่าความทันสมัยทำให้เกิดความแตกต่าง (different) กีดกันแบ่งแยก (exclusion) และทำให้เกิดลักษณะของชายขอบซึ่งนำไปสู่สภาพการณ์ที่เรียกว่า วิกฤตการณ์ของความทันสมัย (crisis of modernity)

ผลดังกล่าวข้างต้นทำให้ชาวประมงชุมชนห้วยเขา พยายามสร้างความหมายเชิงพื้นที่เพื่อเข้าถึงทรัพยากรประมง ซึ่งผู้วิจัยอธิบายผ่านแนวคิดของ อานันท์ กาญจนพันธ์ (2544) ในการให้ความหมายของทรัพยากรในความหมายของกลุ่มต่าง ๆ อาทิเช่น ทรัพยากรกับการนิยามความหมายเชิงพื้นที่ของรัฐ ทรัพยากรกับความหมายเชิงพื้นที่ของชุมชนและผู้ประกอบการ นำไปสู่การสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรประมงในฐานะทรัพยากรร่วมผ่านตัวแสดง (actors) ต่าง ๆ ที่อยู่ภายใต้บริบททางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมืองและการปกครอง เพื่อชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ และความสลับซับซ้อนในสิทธิการเข้าถึงทรัพยากรประมงด้วยกลวิธี และวิธีการอันหลากหลายไม่ว่าจะเป็นการเข้าถึงทุน แรงงาน ตลาด ความรู้ อำนาจ เทคโนโลยี การต่อรอง และจารีตประเพณี จนส่งผลต่อทรัพยากรประมงที่เสื่อมโทรมลงจนกลายเป็นความขาดแคลนทรัพยากรประมง

ในส่วนนี้ผู้วิจัยได้นำ มโนทัศน์ปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของ de Certeau (1988) มาอธิบาย วิธีการที่ชีวิตประจำวันใช้ไหวพริบบริภูมิปัญญาในการอยู่รอดภายใต้การเกาะกุม ครอบงำของตรรกะและกลไกของอำนาจและมวลชนที่ถูกกระทำอยู่ตลอดเวลา ซึ่งชาวประมงมีวิธีการที่จะสัมพันธ์กับอำนาจ เพียงแต่ใช้ชีวิตประจำวันเป็นเครื่องมือนำไปสู่จุดมุ่งหมาย และเห็นว่ากลไก

ของอำนาจในภาวะสมัยใหม่ที่ชีวิตประจำวันใช้ผ่านกลยุทธ์ต่าง ๆ ในการเข้าถึงทรัพยากรประมง เพื่อสร้างพื้นที่เบียดแทรก (insinuate) เอาตัวรอด การลักลอบ (poaching) ในการเข้าถึงทรัพยากรประมง รวมถึงความคิดสร้างสรรค์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในภาวะวิกฤตความทันสมัย ซึ่งชาวประมงพยายามใช้วิธีการ (tactic) ในการกำหนดยุทธศาสตร์ที่แน่นอนตายตัว ในการเข้าถึงทรัพยากรประมงอย่างเข้มข้น การพยายามหาทางออกโดยการสร้างแนวทางการจัดการทรัพยากรประมงร่วม ถือเป็นแนวทางหนึ่งในพื้นที่ ซึ่งผู้วิจัยอธิบายภายใต้แนวคิดของ Ostrom (2009) ในการจัดการทรัพยากรร่วมระหว่างผู้มีส่วนได้เสียต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ เอกชน ภาคประชาสังคม รวมถึงภาคีที่เกี่ยวข้องเพื่อให้สอดคล้องกับนิเวศวิทยาสังคมในพื้นที่ทะเลสาบสงขลาในอนาคต

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

งานคุณวุฒิพนธ์ฉบับนี้ ดำเนินตามแนวทางการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการเลือกพื้นที่ภาคสนามแบบเจาะจง และใช้ความสัมพันธ์ของกลุ่มชาวประมงเป็นหน่วยหลักในการวิเคราะห์ข้อมูล ในบทนี้จะกล่าวถึงการกำหนดผู้ให้ข้อมูลในการศึกษา การเก็บรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อใช้เป็นแนวทางในการดำเนินการวิจัย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

การเลือกพื้นที่วิจัย

การเลือกพื้นที่ชุมชนห้วยเขาแบบเจาะจง เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวติดกับทะเลสาบสงขลา ตอนล่าง เป็นส่วนหนึ่งของตำบลห้วยเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา และชุมชนบ่อหลา ชุมชนบ้านใหม่ ชุมชนชายหิน ตำบลสทิงหม้อ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา ซึ่งมีลักษณะเป็นพื้นที่ร่องทั้ง 4 ชุมชนอยู่ห่างจากตัวเมืองสงขลา ประมาณ 10 กิโลเมตร โดยเส้นทางแพขนานยนต์และผ่านทางสะพานติณสูลานนท์ อยู่ห่างจากหาดใหญ่ประมาณ 40 กิโลเมตร ชุมชนห้วยเขาเป็นทั้งพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ทางการปกครอง ในขณะที่เดียวกันก็ยังเป็นพื้นที่ปฏิบัติการและพื้นที่ทำกินจากการปฏิสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมในระดับท้องถิ่นกับระดับชาติ

โดยผู้วิจัยเลือกพื้นที่ชุมชนห้วยเขา และพื้นที่ร่องทั้ง 3 ชุมชน เนื่องจากเป็นพื้นที่ทำอาชีพประมงและการจัดการทรัพยากรร่วม ซึ่งผู้วิจัยได้จัดแบ่งเนื้อหา โดยการสำรวจเอกสารและการลงพื้นที่ภาคสนาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคประวัติศาสตร์ของชุมชนห้วยเขาที่มีความสัมพันธ์เชิงพื้นที่กับทะเลสาบสงขลา และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับภาคปฏิบัติการในชีวิตประจำวันเชื่อมโยงกับการใช้ประโยชน์เชิงพื้นที่ในบริบททะเลสาบสงขลา ซึ่งได้แบ่งพลวัตการเข้าถึงทรัพยากร ออกเป็น 3 ช่วงได้แก่ ช่วงแรก ก่อนปี พ.ศ. 2501 ซึ่งบ่งชี้ถึงพลวัตของการดำรงชีวิตของชาวประมงที่พึ่งพิงอยู่กับทรัพยากรและการทำประมงแบบยังชีพ (subsistence) ก่อนวิกฤตความทันสมัยภายใต้ความสมบูรณ์ของทรัพยากร ช่วงที่สอง ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2501–2550 แสดงถึงพลวัตการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์ในภาวะวิกฤตความทันสมัย ถือเป็นยุคทองแห่งการแข่งขันแบบตลาดเสรี ซึ่งมีกลไกตลาดเข้ามาเกี่ยวข้องพร้อมกันนโยบายของภาครัฐในการพัฒนากระแสหลัก และช่วงที่สามปี ในระหว่างปี พ.ศ. 2551–2561 เน้นศึกษาถึงผลของการสร้างความหมาย ที่สามารถเชื่อมโยงให้เห็นถึงภาคปฏิบัติการประจำวันในการจัดการทรัพยากรประมงในปัจจุบัน โดยการศึกษาดังกล่าวพยายามนำเสนอให้เห็นถึงปฏิบัติการ รวมถึงการสร้างความหลากหลายในการเข้าถึงทรัพยากร ซึ่งเป็นภาคปฏิบัติการของชีวิตประจำวันที่ต้องการค้นหาวิธีการในการดำเนินชีวิตประจำวันที่ต้องใช้ไหวพริบปฏิภาณในการที่จะอยู่รอดภายใต้การเกะกะกุม ครอบงำกลไกของอำนาจ และมวลชนไม่ได้เป็นผู้บริโภคที่ถูกกระทำอยู่ตลอดเวลาแต่มีวิธีการ (ways of operating) ที่จะสัมพันธ์กับอำนาจด้วยการพยายามสร้างกลไกการต่อรองขึ้นเพื่อนำไปสู่รูปแบบและการสร้างความหลากหลายของการดำเนินชีวิต ซึ่งผลลัพธ์ที่ตามมา

ของภาคปฏิบัติการจะนำไปสู่แนวทางการจัดการทรัพยากรเชิงพื้นที่ และนำไปประยุกต์ใช้อย่างเหมาะสม

หน่วยที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

หน่วยที่ใช้ในการวิเคราะห์ คือ ความสัมพันธ์ของกลุ่มชาวประมงที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติการประจำวันของชาวประมงชุมชนหัวเขา และแนวทางในการจัดการทรัพยากรประมงร่วมสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในบริบทพื้นที่อย่างเหมาะสม

ผู้ให้ข้อมูล

ในงานการศึกษาผู้วิจัยกำหนดผู้ให้ข้อมูลในการศึกษาโดยแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มดังต่อไปนี้

1. กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก

ผู้วิจัยใช้กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก คือ ชาวประมงในพื้นที่จำนวน 82 คน เป็นกลุ่มที่มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวที่จะศึกษาเป็นอย่างดี สามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับพลวัตของทะเลสาบสงขลา รวมถึงการใช้ประโยชน์ในแต่ละยุคได้อย่างสมบูรณ์ในเชิงเนื้อหา และปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน เช่น รูปแบบกิจกรรม แนวทางในการจัดการประมงร่วมรวมถึงการนำไปใช้ในพื้นที่ ผู้วิจัยเลือกเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักในประเด็นข้างต้นได้เป็นอย่างดี และสามารถแนะนำผู้ให้ข้อมูลอื่น ๆ ได้ โดยการทำสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview)

2. กลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้องกับการทำประมงชายฝั่ง

กลุ่มนี้เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญทางการประมงเป็นผู้ที่ให้ความร่วมมือในการสัมภาษณ์ และทำการสัมภาษณ์กลุ่ม (group interview) ได้แก่

2.1 กลุ่มครอบครัว ญาติพี่น้องและเพื่อนของผู้ประกอบอาชีพประมง ในกลุ่มนี้จะให้ข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องความสัมพันธ์ เครือข่ายทางการค้าของชาวประมงในพื้นที่ ตลอดจนวิถีชีวิตและเครือข่ายทางสังคมที่มีความสัมพันธ์กันอย่างไร

2.2 กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน (non-government organizations) กลุ่มนี้จะให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ในการทำประมง การเรียกร้องสิทธิในการเข้าถึงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรประมง รวมถึงนโยบายของภาครัฐ การฟื้นฟู รวมทั้งมุมมองด้านทรัพยากร และด้านต่าง ๆ ในการพัฒนาพื้นที่ทะเลสาบสงขลา

2.3 กลุ่มเจ้าหน้าที่รัฐ เช่น เจ้าหน้าที่ประมงจังหวัด เจ้าหน้าที่พานิชนาวิ กลุ่มนี้จะให้ข้อมูลเกี่ยวกับกฎระเบียบที่เกี่ยวข้องกับการประมง การกำกับดูแลเรื่องทรัพยากรประมง และความคิดเห็นของเจ้าหน้าที่รัฐที่มีต่อการประมงชายฝั่ง มุมมองของรัฐที่มองการจัดการทรัพยากรในการใช้พื้นที่ของชาวประมง

2.4 กลุ่มพ่อค้าแม่ค้าปลาและแรงงาน ซึ่งกลุ่มดังกล่าวผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการจำหน่าย การเลื่อนไหลของทรัพยากรประมง รวมถึงแหล่งที่มาและที่ไปของทรัพยากรประมงที่ได้จากชุมชนหัวเขา และรอบทะเลสาบสงขลา รวมถึงการใช้แรงงานในภาคประมง

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล 2 ประการ ดังต่อไปนี้

1. การเก็บรวบรวมข้อมูลทางเอกสารวิชาการ

การสำรวจสถานภาพการศึกษาในแง่มุมทางวิชาการจากเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง อันได้แก่ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับทะเลสาบสงขลาจากคณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ และสถาบันทักษิณคดีศึกษา การเก็บข้อมูลเบื้องต้นด้านพื้นที่ รวมถึงบริบทที่เกี่ยวข้องกับทะเลสาบสงขลา

2. การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม

การศึกษาข้อมูลภาคสนามแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ

2.1 ก่อนลงพื้นที่

ผู้วิจัยลงพื้นที่เก็บข้อมูลจากสำนักงานเทศบาลตำบลหัวเขา ผ่านแผนพัฒนาเทศบาลประจำปี พ.ศ. 2558 และทำการสืบค้นข้อมูลทางเอกสารงานวิชาการ เช่น หนังสือประวัติศาสตร์ของชุมชนหัวเขา 100 ปี มัลลิตยาวัลโรตเหรีาะหม๊ะ และการเข้ามาของชนกลุ่มต่าง ๆ เช่น ชาวมุสลิม ชาวจีน ชาวพุทธ จากการสัมภาษณ์ผู้รู้ในชุมชนหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ และให้ผู้รู้เหล่านั้นแนะนำไปหาผู้รู้คนอื่น ๆ จนได้ข้อมูล เมื่อได้ข้อมูลเบื้องต้นในพื้นที่จากนั้นจึงเขียนข้อมูลถึงการเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในการเข้าพื้นที่

2.2 การลงพื้นที่เก็บข้อมูลในพื้นที่

การเก็บข้อมูลผู้ให้ข้อมูลหลัก คือ ชาวประมงบ้านหัวเขา จำนวน 82 คน โดยการทำสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) ถึงข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับพลวัตของทะเลสาบสงขลา และการใช้ประโยชน์ในแต่ละยุค เริ่มตั้งแต่ช่วงก่อนปี พ.ศ. 2501 ช่วงที่สอง ปี พ.ศ. 2501–2550 และช่วงที่สามปี พ.ศ. 2551–2561 รวมถึงปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน รูปแบบกิจกรรมและแนวทางในการจัดการประมงร่วมรวมถึงการนำไปใช้ในพื้นที่ ผู้วิจัยเลือกเป็นผู้ให้ข้อมูลที่ผูกพันอยู่กับวิถีการดำรงชีพเป็นอย่างดี และสามารถแนะนำผู้สัมภาษณ์คนอื่น ๆ ได้

การลงพื้นที่เก็บข้อมูลกับกลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้องกับการทำประมงชายฝั่ง โดยการเก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลในกลุ่มต่าง ๆ ของชาวประมงในพื้นที่ โดยการทำสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) และการสัมภาษณ์กลุ่ม (group interview) เพื่อหาข้อมูลที่เกี่ยวกับปฏิบัติการ

ในการจัดการทรัพยากรประมง เช่น รูปแบบกิจกรรม แนวทางในการจัดการประมงร่วม ในแต่ละกลุ่มดังนี้

กลุ่มที่ 1 กลุ่มครอบครัว ญาติพี่น้อง ของผู้ประกอบการอาชีพประมง กลุ่มนี้ จะให้ข้อมูลเกี่ยวกับประเด็นการค้าขาย วิถีชีวิตและเครือข่ายทางสังคมและมีส่วนเกี่ยวข้องกับการ ประมงตลอดจนเครือข่ายต่าง ๆ ในพื้นที่ โดยการใช้การสัมภาษณ์กลุ่ม (group interview)

กลุ่มที่ 2 กลุ่มองค์การพัฒนาเอกชน (non-government organizations) กลุ่มนี้จะให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ในการทำประมง การเรียกร้องสิทธิในการเข้าถึงการใช้ประโยชน์ จากทรัพยากรประมง รวมถึงนโยบายของภาครัฐ การฟื้นฟู รวมทั้งมุมมองด้านทรัพยากรด้านต่าง ๆ ในการพัฒนาพื้นที่ทะเลสาบสงขลา โดยการใช้การสัมภาษณ์กลุ่ม (group interview)

กลุ่มที่ 3 กลุ่มเจ้าหน้าที่รัฐ โดยการใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) กับเจ้าหน้าที่ประมงจังหวัด เจ้าหน้าที่พานิชนาวิ กลุ่มนี้จะให้ข้อมูลเกี่ยวกับกฎระเบียบ ที่เกี่ยวข้องกับการประมง การกำกับดูแลเรื่องทรัพยากรประมง และความคิดเห็นของเจ้าหน้าที่รัฐ ที่มีต่อการประมงชายฝั่ง มุมมองของรัฐต่อการจัดการทรัพยากร และการใช้พื้นที่ของชาวประมง

กลุ่มที่ 4 กลุ่มพ่อค้าแม่ค้าปลาและแรงงาน ซึ่งกลุ่มดังกล่าวผู้วิจัยรวบรวม ข้อมูลโดยการใช้การสัมภาษณ์กลุ่ม (group interview) ที่เกี่ยวข้องกับการจำหน่าย การเคลื่อนไหล แหล่งที่มา และที่ไปของทรัพยากรประมง ที่ได้จากชุมชนหัวเขาและรอบทะเลสาบสงขลา รวมถึงการใช้แรงงาน ในภาคประมง

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์และการนำเสนอข้อมูลที่ผู้วิจัยได้จากการสังเกต การสัมภาษณ์แบบ เจาะลึกจากผู้ให้ข้อมูลหลักและการสัมภาษณ์คนเฒ่าคนแก่ และทำการวิเคราะห์ข้อมูลทุกระยะ ขณะที่ทำงานวิจัย โดยฝังตัวในชุมชนและทำการบันทึกข้อมูลภาคสนาม (field note) ทำความเข้าใจ กับความหมายของเรื่องต่าง ๆ หลังจากนั้นนำปรากฏการณ์หรือข้อมูลที่มีความสลับซับซ้อนมาจำแนก และจัดระบบ การวิเคราะห์ ระหว่างการเก็บรวบรวมข้อมูล และตรวจสอบข้อมูลเพื่อให้เข้าใจ แบบแผนของปรากฏการณ์ให้ชัดเจนยิ่งขึ้นเพื่อถอดรหัสและตีความได้อย่างถูกต้อง และจัดประชุม ชาวบ้านในชุมชนเพื่อให้ผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียมารับฟังผลการศึกษา ตรวจสอบข้อมูลร่วมกันผู้วิจัย ตลอดจนตรวจสอบความถูกต้องของแต่ละประเด็นเป็นระยะ และวิเคราะห์ข้อมูลด้วยพรรณนา ผ่านเรื่องเล่า (narrative)

บทที่ 4

พลวัตทางนิเวศวิทยาสังคมของชาวการประมงในพื้นที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอลำลูกกา จังหวัดสงขลา

ระบบนิเวศวิทยาทางสังคม (social ecology) เป็นองค์รวมในระบบความสัมพันธ์ของมนุษย์ สิ่งแวดล้อมในทางสังคมและวัฒนธรรม Ostrom (2009) ได้อธิบายถึงกระบวนการก่อเกิด การดำรงอยู่ พัฒนาการ ความเคลื่อนไหว และความเปลี่ยนแปลงทางด้านต่าง ๆ ของสังคม และวัฒนธรรมโดยไม่แยกส่วนและเน้นความเป็นองค์รวมของจิตใจ จิตวิญญาณ กับกายภาพและวัตถุ ระบบสังคมและสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ระบบสิ่งแวดล้อมทางชีวภาพ ระบบความรู้และเทคโนโลยี ระบบความเชื่อ สิ่งศรัทธา ศาสนา ศิลปะ เมื่อกกล่าวถึงระบบความสัมพันธ์ของทรัพยากรภายใต้การนำ แนวคิดนิเวศทางสังคมมาอธิบายความสัมพันธ์ของคนในชุมชน และสิ่งแวดล้อมในมุมมองทางสังคม ในอีกแง่มุมหนึ่งเป็นการทำความเข้าใจความยืดหยุ่นของทรัพยากร เพื่อรองรับความสามารถในการรับมือกับแรงกระแทกในบริบทของอาหาร การรักษาความปลอดภัย การรับมือกับอันตราย และความเปราะบาง ความยืดหยุ่นดังกล่าวสามารถถูกทำลายโดยความแปรปรวนสูงในระบบตลาด หรือระบบสิ่งแวดล้อม ความยืดหยุ่น (resilience) จึงขึ้นอยู่กับความหลากหลายของระบบนิเวศน์ กฎระเบียบที่ควบคุมระบบสังคม และสอดคล้องกับบริบทของชุมชนภายใต้พลวัตของทรัพยากร อย่างเป็นระบบ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับทรัพยากร รวมถึงวัฒนธรรมสามารถสะท้อนในแง่มุม ดังกล่าวที่ว่า

อยู่ที่ไหนก็ไม่สบายเหมือนอยู่บ้านฉัน	อยากกินไอหริก็ได้กินทั้งนั้น อิ่มอกอิ่มใจ
ไม่ต้องเวอร์แพชั่นในเมืองที่ทันสมัย	คนบ้านฉันอยู่แบบบายๆ สไตล์พอเพียง
เลิกใส่ น้ำก็ใสแลเห็นฝูงปลา	ใกล้เดือนห้า ต้นข้าวในนาออกรวงสีทอง
ฟ้าใกล้สาง น้ำย่างพาราภิรมไหลล่อง	อยู่ร่วมกันแบบพี่น้อง ไทยพุทธ มุสลิม
ฉันหลงรักเลใน ลุ่มน้ำสายใต้ปลายด้ามขวาน	จะปกป้องเอาไว้ ให้แสนนาน ลูกหลาน จำขึ้นใจ
เขา ป่า นา เล ลุ่มน้ำเลสาบสงขลา	หล่อเลี้ยงชีวิทุกนนานมา ตั้งแต่ปู่ย่าตายาย
เมืองคนดี คนเลใน น้ำใจไม่เค็มเหมือนน้ำเล	จะอยู่ที่ไหนฉันไปแล้วเพเมืองสองเล
	จังหวัดสงขลา
เขา ป่า นา เล ลุ่มน้ำเลสาบสงขลา	หล่อเลี้ยงชีวิทุกนนานมา ตั้งแต่ปู่ย่า ตายาย
เมืองคนดี คนเลใน น้ำใจไม่เค็มเหมือนน้ำเล	จะอยู่ที่ไหน ฉันไปแล้วเพ เมืองสองเล
จังหวัดสงขลา ไม่ต้องเดินห้าง ไม่เห็นสำคัญ	หลายนัดบ้านฉัน โหม้เราจั่งเอ
อยู่แบบพอเพียง ตามคำสอนพ่อ	น้องรู้จักพอ พี่รู้จักเพียง
เขา ป่า นา เล ลุ่มน้ำเลสาบสงขลา	เขา ป่า นา เล ลุ่มน้ำเลสาบสงขลา บ้านฉัน
เขา ป่า นา เล ลุ่มน้ำเลสาบสงขลา บ้านเรา	

ที่มา: เต้ เข้าท่า และสุวรรณ นาคบุตร 2560

ข้อความข้างต้นสะท้อนพลวัตนิเวศวิทยาสังคมได้เป็นอย่างดี ซึ่งครอบคลุมถึงวิถีการดำรงชีพของทรัพยากร ระบบนิเวศ และระบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นตามยุคสมัย ในการศึกษาครั้งนี้จะครอบคลุมถึงพลวัตในยุคต่าง ๆ เริ่มต้นด้วยยุคแห่งการประมงแบบยังชีพ (subsistence) (ก่อนช่วงปี พ.ศ. 2501) ภายใต้ทรัพยากรประมงที่เชื่อมโยงต่อระบบความสัมพันธ์ระหว่างคน ระบบการผลิต การใช้เทคโนโลยี การทำประมงพื้นบ้านของชุมชนห้วยเขา และชาวประมงรอบทะเลสาบสงขลา ที่มีรูปแบบการดำรงชีวิตจากการผลิตเพื่อยังชีพได้เปลี่ยนแปลงไป เป็นการผลิตที่สัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจแบบทุนภายใต้กลไกของตลาด ในช่วงที่ 2 คือ ยุคแห่งเศรษฐกิจแบบตลาด (market economy) (ช่วงปี พ.ศ. 2501-2550) เนื่องจากกระแสความทันสมัยที่เข้ามาสู่อาณาบริเวณชุมชนประมงรอบทะเลสาบสงขลาและชุมชนห้วยเขา การเข้าสู่ความทันสมัยเกิดจากนโยบายรัฐที่ส่งเสริมให้จับปลาเพื่อป้อนเข้าสู่ระบบโรงงานอุตสาหกรรม หรือนำเป็นสินค้าส่งออกไปต่างประเทศ และนโยบายการนำเรือติดเครื่องยนต์มาใช้แทนเรือแจว การนำไนลอนเข้ามาใช้ในการถักทอ กัดแห อวน แทนการใช้เครื่องมือประมงที่ทำจากวัสดุในท้องถิ่นด้วยภูมิปัญญาของชาวบ้าน โดยเปลี่ยนมาใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ที่สามารถถักทอจากโรงงานอุตสาหกรรมที่ผลิตได้คราวละมาก ๆ จากแหหรือกั๊ดที่ทำเองด้วยภูมิปัญญา โดยใช้ด้ายในการถักทอตาห่างสามารถจับสัตว์น้ำที่ขนาดใหญ่หันมาใช้แหตาถี่ขึ้นและจำนวนมากขึ้น ปลาตัวเล็กตัวน้อยที่ไม่ต้องการก็พลอยติดร่างแหเข้ามาด้วย โดยมีการเร่งจับปลาเพื่อให้ได้มาซึ่งเงินตราเพื่อใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน ประกอบกับการได้รับความคิด คำนิยม และความเชื่อใหม่ ๆ ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบแผนในการดำรงชีวิต แบบแผนการผลิต แบบแผนการบริโภคของผู้คนในสังคมที่อยู่ในกระแสความทันสมัย ในช่วงสุดท้าย คือ ยุคแห่งการขาดแคลนทรัพยากรประมง (ช่วงปี พ.ศ. 2551-2561) โดยที่ชาวประมงพยายามสร้างความหลากหลายของเครื่องมือประมง การบริโภคสิ่งของเครื่องใช้แบบฟุ่มเฟือยในชีวิตประจำวัน เช่น รถยนต์ โทรทัศน์ พัดลม ตู้เย็น หม้อหุงข้าวไฟฟ้า ปรากฏการณ์ในการจับปลาเพื่อการตลาด และแบบแผนการบริโภคความทันสมัยดังกล่าวทำให้เกิดภาวะการใช้ทะเลแบบสิ้นเกิน ส่งผลกระทบในมิติของความสัมพันธ์ต่อสภาวะแวดล้อม และการดำรงอยู่ของกลุ่มชาวประมง เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันในโลกสมัยใหม่ที่ต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจ และระบบตลาดของประเทศ อีกทั้งยังมีผลต่อการปฏิสัมพันธ์กับทรัพยากรประมงที่กำลังเสื่อมโทรมและร่อยหรอลงเท่านั้น แต่ยังคงปะทะกับกลุ่มอำนาจต่าง ๆ ที่รุกคืบเข้ามาในชุมชนทำให้ชาวชุมชนห้วยเขามีการปรับเปลี่ยนรูปแบบในการดำรงชีวิตเพื่อให้สามารถอยู่รอดได้ในภาวะวิกฤติจากความทันสมัย โดยการสร้างพื้นที่ใหม่ในสังคม ดังนั้นเราจึงเห็นได้ว่าชาวประมงบางคนไม่ได้ทำประมงเพียงอย่างเดียว แต่พยายามสร้างความหลากหลายในการดำรงชีพ และการปฏิสัมพันธ์กับทรัพยากรเริ่มเปลี่ยนแปลงไป ในส่วนนี้ผู้วิจัยนำเสนอประเด็นเกี่ยวกับพลวัตต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม เพื่อให้เห็นพัฒนาการทางนิเวศวิทยาสังคม รวมถึงพัฒนาการการทำประมงในชุมชนห้วยเขาดังต่อไปนี้

พลวัตทางนิเวศวิทยาสังคมกับบริบทการทำประมงแบบยังชีพ (subsistence) (ก่อนช่วงปี พ.ศ. 2501)

“...ต้องย้อนกลับไปสู่อดีตเรายังทำประมงที่ต้องสัมพันธ์กับทรัพยากร เช่น ฝน ฟ้า ฤดูกาล การทำประมงในแต่ละครั้งต้องใช้ภูมิปัญญามากกว่าการใช้เครื่องมือที่ทันสมัยเช่นทุกวันนี้ เมื่อก่อนทะเลมีอันจะกิน ปลาว่ายวนเหมือนฝูงผึ้งแตกรัง ตักกันจนมือพอง (บวม) ในรอบหลายปีที่ผ่านมาผลกระทบในหลาย ๆ อย่าง ทำให้ทะเลสาบสงขลาเปลี่ยนไป ทะเลเสื่อมโทรม ปลาเริ่มน้อยลง น้ำไม่เป็นไปตามฤดูกาล น้ำเค็ม น้ำกร่อย น้ำจืด วนกันมั่วไปหมด ชีวิตที่ต้องพึ่งพากันและกันก็หดหาย ความสัมพันธ์เริ่มไม่สัมพันธ์...” (หมัด, สัมภาษณ์วันที่ 10 มีนาคม 2561)

เสียงสะท้อนข้างต้นกล่าวถึง ระบบความสัมพันธ์ระหว่างนิเวศวิทยา และระบบสังคมได้อย่างดี ระบบความสัมพันธ์ยังสะท้อนระหว่างทรัพยากรประมงและชาวประมง ซึ่งเป็นผู้มีส่วนได้เสียโดยตรงจากทรัพยากรเหล่านี้ การสะท้อนให้เห็นว่าพลวัตทางนิเวศวิทยาสังคมของกลุ่มต่าง ๆ ที่เข้าไปใช้ประโยชน์ในทะเลสาบสงขลา ซึ่งในอดีตมีทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะทรัพยากรประมงมีสัตว์น้ำหลากหลายชนิด และพึ่งพาซึ่งกันและกัน สำหรับในส่วนนี้ผู้วิจัยขอเสนอให้เห็นถึงพลวัตของชุมชนหัวเขาที่ผูกพันกับทะเลสาบสงขลา ตลอดจนการกำเนิดและพัฒนาการทางการประมงของชุมชนหัวเขา โดยเน้นในอาณาบริเวณพื้นที่ของการวิจัย คือ ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา สำหรับข้อมูลที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมจากเอกสาร งานวิจัย และลงศึกษาภาคสนามจากการสังเกต สัมภาษณ์เจาะลึก คนเฒ่าคนแก่ ชาวบ้านที่ประกอบอาชีพประมงและเคยทำประมงแต่ปัจจุบันไม่ได้ทำแล้ว โดยใช้การเก็บรวบรวมข้อมูลประวัติศาสตร์ ความเป็นมาระบบความสัมพันธ์ต่าง ๆ การสังเกตสภาพภูมินิเวศสังคมจากผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยมีวิธีในการเก็บข้อมูลการวิจัยภายใต้ความสัมพันธ์เชิงพื้นที่กับทรัพยากรประมงดังนี้

เดินเลียบ ๆ เคียง ๆ ชุมชนหัวเขา: ลงเรือ เปิดดูสู่ทะเลสาบสงขลา

กลางเดือนสิงหาคม 2559 ผู้วิจัยเริ่มลงพื้นที่ทะเลสาบสงขลาซึ่งถือเป็นครั้งแรกที่ผู้วิจัยเริ่มเข้าพื้นที่ภาคสนามอย่างจริงจัง ซึ่งก่อนหน้านี้ได้ทำการสังเกตพื้นที่และการปฏิบัติการของชาวประมงชุมชนหัวเขา การลงพื้นที่ของผู้วิจัยไปพร้อมกับพ่อตา โดยการเดินลงจากบ้านซึ่งเป็นตรอกเป็นซอยเล็ก ๆ ตามลแวกชุมชน บ้านเรือนส่วนใหญ่จะอยู่ติด ๆ ตามความลาดชันของไหล่เขามีตรอกซอยเล็ก ๆ เพื่อใช้สัญจรรถมอเตอร์ไซค์ของชาวบ้าน บ้างก็จอดเรียงรายตามตรอกตามซอย การขับรถต้องใช้ความระมัดระวังเป็นอย่างสูงเพราะทางแคบมาก สองข้างทางของถนนเรียงรายด้วยกระชังตากปลาแห้งที่แปรรูปแล้ว บางกลุ่มนั่งแกะเนื้อปูเพื่อขายและส่งต่อไปยังร้านอาหาร บ้างก็นั่งมาดแหและกั๊ด เพื่อเตรียมความพร้อมสู่การปฏิบัติการในยามค่ำหรือหลังละหมาดอีซา (การละหมาด

ในช่วงเวลาประมาณ 2 ทุ่ม การเดินเลียบ ๆ เคียง ๆ ชายทะเล ทำให้ผู้วิจัยได้เห็นมุมมองและพื้นที่ในบริเวณรอบหมู่บ้านได้ง่ายขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็เห็นถึงวิถีการทำประมงของชุมชน หัวเขาได้ในอีกหลายแง่มุม การเดินทางของข้าพเจ้าผ่านท้ายหมู่บ้าน พอตาได้แนะนำให้ผู้วิจัยกับ วะเลาะ คนต้นทางที่จะพาผู้วิจัยลงพื้นที่ทะเลสาบสงขลา ถือเป็นเปิดประตูพื้นที่ภาคสนาม (เปิดตุล) วะเลาะ เป็นคนหัวเขาโดยกำเนิด ในชีวิตเติบโตและผูกพันกับทะเลมาตั้งแต่เกิด การรู้จักกับ วะเลาะ ซึ่งเป็นชาวประมงและเป็นส่วนหนึ่งในการวิจัยของผู้วิจัยร่วมกับพ่อตา การแนะนำพื้นที่ที่ข้าพเจ้าไม่เคยสัมผัสมาก่อนกับชีวิตของชาวประมงริมน้ำ หลังจากได้คุยได้คุยก็เดินทางลัดเลาะชายทะเลต่อเพื่อดูบริบทรอบ ๆ ของชุมชนหัวเขา จากการสังเกตเบื้องต้นพบว่า พื้นที่ชุมชนหัวเขามีความเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาตั้งแต่รุ่งสางจนถึงเช้า ทั้งชาวบ้านที่ประกอบอาชีพประมง แม่ค้าปลา รวมทั้งตลาดความเคลื่อนไหวดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยสามารถแทรกซึมเพื่อหาข้อมูลเชิงลึกได้อย่างดี และสามารถเข้าถึงการปฏิบัติการของชาวประมงและกลุ่มต่าง ๆ ได้การเข้าถึงกลุ่มต่าง ๆ ในพื้นที่โดยการแนะนำตัวและพูดคุย

ปลายเดือนสิงหาคม ปี พ.ศ. 2559 ผู้วิจัยเริ่มหาข้อมูลประวัติศาสตร์ของชุมชนหัวเขา โดยการเข้าไปในสำนักงานเทศบาลตำบลหัวเขา เจ้าหน้าที่เทศบาลบอกว่า ประวัติศาสตร์ของชุมชนไม่ได้เขียนไว้คิดจะเขียนเหมือนกันแต่ก็ยังไม่ได้เริ่มทำ ผู้วิจัยได้ขอแผนพัฒนาเทศบาลประจำปี 2558 แต่พบว่าข้อมูลส่วนใหญ่เป็นข้อมูลทั่วไป ด้านงบประมาณ รายรับ รายจ่าย รวมทั้งโครงการในการพัฒนาแต่ละปี ซึ่งไม่ครอบคลุมข้อมูลที่จะใช้ได้เลย มีแค่บางส่วนเพียงเท่านั้นที่จะหยิบยกมาได้ แต่เจ้าหน้าที่ได้แนะนำให้ผู้วิจัยไปหาข้อมูลของมัศยิตยาบัลโรดเหราะหะหมะ ผ่านโต๊ะอิหม่ามของชุมชน เนื่องจากมัศยิตดังกล่าวสร้างขึ้นในอดีตและมีอายุครบ 100 ปีแล้ว ผู้วิจัยทำการสืบค้นข้อมูลทางเอกสารงานวิชาการ และประวัติศาสตร์ที่นักวิชาการเขียนไว้ และส่วนหนึ่งจากการสัมภาษณ์นึ่งคุยกับคนเฒ่าคนแก่ หรือผู้สูงอายุพอที่จะเล่าเรื่องราวเรื่องชาติพันธุ์ ในระยะแรกที่เข้ามาในพื้นที่ชุมชนหัวเขา คือ มุสลิม จากการเริ่มร้อยเรียงประวัติศาสตร์ของชุมชนหัวเขา ซึ่งสอดคล้องกับเอกสาร 100 ปี มัศยิตยาบัลโรดเหราะหะหมะ และจะเห็นได้จากการก่อสร้างมัศยิตหลังแรกของชุมชนที่ตั้งตระง่านอยู่กลางชุมชน ต่อมาคือ ชาวจีนและชาวพุทธ เห็นได้จากจากสุสานชาวจีนและวัด ซึ่งไม่ทราบว่ชาติพันธุ์ใดมาก่อนหรือหลัง เป็นที่น่าสังเกตว่าสุสานชาวจีนจะมีลักษณะถูกจัดวางอยู่ตามไหล่เขาซึ่งจะเป็นตระกูลใหญ่ในอดีต จึงเป็นจุดเริ่มต้นสำรวจว่ามีกลุ่มชาติพันธุ์ใดบ้างอยู่ในพื้นที่ กลุ่มใดที่มีสัดส่วนมากที่สุด และรองลงมาแต่ละกลุ่มประกอบอาชีพอะไร หลังจากนั้นจึงเริ่มต้นพูดคุยเพื่อหาผู้รู้ในชุมชนว่ากลุ่มใดเข้ามาในพื้นที่ก่อน หลัง เข้ามาตั้งแต่เมื่อไหร่ มาจากไหน เข้ามาทำอะไร เพราะฉะนั้นข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ชุมชน จึงเป็นข้อมูลสนามจากการสัมภาษณ์ผู้รู้ในชุมชนหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ และให้ผู้รู้เหล่านั้นแนะนำไปหาผู้รู้คนอื่น ๆ จนได้ข้อมูลครบถ้วนแต่อาจไม่สมบูรณ์ร้อยเปอร์เซ็นต์เพราะไม่ได้สัมภาษณ์ทุกคน

ในคำวันดังกล่าวผู้วิจัยได้พูดคุยกับพ่อตา และขอคำแนะนำเกี่ยวกับการศึกษาประวัติศาสตร์ของชุมชน การเข้ามาในพื้นที่และตั้งรกรากในพื้นที่ ข้อมูลที่ได้ก็ไม่สามารถเชื่อมโยงได้ในเย็นวันต่อมา พ่อตาได้ขับรถพาผู้วิจัยไปยังที่หนึ่งคือ “เล่าไก่” เล่าไก่ คือ พื้นที่โรงเรียนไก่ของวะเลาะ ซึ่งเป็นกลุ่มญาติ ๆ เพื่อน ๆ ของพ่อ ได้มานั่งพูดคุยแลกเปลี่ยนโดยมีลักษณะเป็นวงน้ำชาจากการพูดคุยเสวนาผ่านสภาพพบปะ กลุ่มมุสลิมเป็นกลุ่มแรกที่เข้ามาในพื้นที่ และจากนั้นจึงได้

ไปพูดคุยกับมุสลิมคนอื่น ๆ ที่ทะเลาะและเพื่อนแกล้งแนะนำว่ามีใครบ้างที่เข้ามาช่วงหลัง ๆ เมื่อได้ข้อมูลของกลุ่มมุสลิมแล้ว

ผู้วิจัยได้เข้าไปคุยกับกลุ่มคนไทยพุทธซึ่งส่วนใหญ่อยู่โซนหน้าหมู่บ้าน พ่อตาได้นำผู้วิจัยไปทำความรู้จัก ยายเถียน เป็นคนเฒ่าคนแก่ในยุคแรก ๆ ที่เข้ามาพร้อมกับคนมุสลิมในพื้นที่เมื่อเชื่อมโยงในภาคประวัติศาสตร์จากบางกลุ่มที่ยังสืบทอดสายตระกูลมาจากสุลต่านสุลัยมาน ผู้วิจัยพยายามติดต่อและพยายามเดินเข้าพื้นที่ โดยได้ขึ้นไปสำรวจเบื้องต้นที่สุสานคนจีน เพื่อหาว่าจะได้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องอย่างเช่น ต้นตระกูลที่อยู่หน้าหลุมฝังศพ เพื่อเป็นข้อมูลเบื้องต้นในการสืบสาวเรื่องราวของคนจีน และการพยายามค้นหาคนพุทธการสืบเชื้อสายมาจนถึงปัจจุบัน ในอีกแนวทางหนึ่ง คือ การพยายามศึกษาทางด้านวิชาการที่เขียนบันทึกเรื่องราวของคนจีนในพื้นที่ เมื่อได้ข้อมูลเบื้องต้นในพื้นที่ จากนั้นจึงเขียนข้อมูลและเริ่มเขียนถึงการเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในการเข้าพื้นที่

จังหวะเดินเท้า จังหวะเครื่องยนต์: จังหวะเวลาในการเข้าหาชาวประมง

ก่อนหน้าเดือนสิงหาคมปี พ.ศ. 2559 ซึ่งก่อนหน้าที่ผู้วิจัยจะตัดสินใจเรียนระดับปริญญาเอก และตัดสินใจที่จะทำวิทยานิพนธ์เรื่องดังกล่าว ระยะเวลาาร่วม 1 ปี กว่า ในการใช้ชีวิตที่ชุมชนหัวเขาในฐานะลูกเขย สังเกตเรื่องราวของผู้คนในพื้นที่ในการทำประมง และพื้นที่ทะเลสาบ การได้ยินเสียงคลื่นได้รับรู้ถึงข่าวสาร และเสียงร่ำพิงถึงเรื่องราวทรัพยากรประมง ช่วงปลายเดือนหลังจากลงพื้นที่เบื้องต้นเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ซึ่งก่อนหน้านี้อาจข้อมูลบางส่วนได้เชื่อมโยงกับสิ่งที่ผู้วิจัยวางกรอบไว้

หลังจากนั้นผู้วิจัยก็เริ่มต้นในการศึกษาพลวัตการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเชิงพื้นที่ช่วงแรกของการศึกษาข้อมูลเบื้องต้น พบว่า ในปี พ.ศ. 2559 เกิดการประท้วงอย่างรุนแรงระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐและประชาชนในพื้นที่ เนื่องจากการบังคับใช้กฎหมายเพื่อรื้อถอนโพงพางบริเวณปากอ่าว ซึ่งส่งผลกระทบต่อการเดินทางและการปิดช่องทางทะเลของน้ำ การประท้วงพื้นที่เพื่อปิดท่าเรือและการปิดแพขนานยนต์มิได้จ่ายค่าชดเชยให้กับชาวบ้าน การประท้วงที่เกิดขึ้นถือเป็นการรวมตัวของชาวบ้านครั้งสำคัญมีการรวมกลุ่ม รวมเงินเรียไรจากชาวบ้าน การเก็บรวบรวมเงินโดยการบริจาคเพื่อการบริหารจัดการกลุ่มโดยมีแกนนำในการนำขบวน

ในอีกกรณีหนึ่งที่เกิดขึ้น คือ การปิดทะเลสาบสืบเนื่องจากการรื้อถอนโพงพางและมิได้เสียค่าใช้จ่ายหรือเงินชดเชยให้แก่ชาวบ้าน บางส่วนก็ได้รับเงินชดเชยไม่ครบ การลงพื้นที่เบื้องต้นพบว่า การเข้าหาข้อมูลเชิงลึกประเด็นของพลวัตที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรค่อนข้างลำบากค่อนข้างที่จะมีกำแพงสำหรับผู้วิจัยเป็นอย่างยิ่ง ถึงแม้ว่าส่วนหนึ่งจะมีข้อได้เปรียบ เนื่องจากอยู่ในพื้นที่และความเป็นนักวิชาการก็ตาม ผู้วิจัยอาศัยการเข้าหาผู้นำบ่อย ๆ บ่อยครั้งที่นั่งรถประเด็นทรัพยากรหรือแม้กระทั่งนั่งวิพากษ์การเมืองทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่น ที่ส่งผลกระทบต่อปากท้องของชาวบ้าน การใช้กระบวนการทั้งสังเกตแบบมีส่วนร่วมที่ทำให้เข้าถึงข้อมูลได้สะดวกขึ้น จนประโยคดังกล่าวตั้งอยู่ในความคิดของผู้วิจัยตลอดเวลา

“...ตอนนี้ปลาในทะเลไม่รู้ไปอยู่ไหนหมด ไม่ค่อยคุ้มเท่าไร
แต่ทำไงได้ละไม่รู้จะทำอะไรนี่ย ออกละนี้แหละ อาชีพแรกและ
อาชีพเดียว...”(เลาะ สัมภาษณ์วันที่ 27 สิงหาคม 2559)

การสะท้อนปัญหาของชาวบ้านเมื่อทบทวนถึงงานวิทยานิพนธ์ของผู้วิจัย ซึ่งสอดคล้องกันในแง่ของการปฏิบัติการของชาวประมง พลวัตการเข้าถึงทรัพยากรรวมถึงการต่อรอง การเริ่มต้นศึกษาพลวัตการเข้าถึงทรัพยากรจึงเกิดขึ้นหลังจากการพูดคุยกับกลุ่มแกนนำชาวประมง ซึ่งเป็นกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก

ประมาณต้นเดือนกันยายน ปี พ.ศ. 2559 หลังจากที่พูดคุย และได้รับคำชี้แนะ จากอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้วิจัยลงพื้นที่อย่างจริงจังเพื่อสำรวจเรื่องของพลวัตการเข้าถึง และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร รวมถึงพัฒนาการของทะเลสาบสงขลา และปฏิบัติการ ในชีวิตประจำวันของชาวประมง ซึ่งผู้ให้ข้อมูล คือ ชาวประมงที่ประกอบอาชีพประมงในพื้นที่ชุมชน หัวเขา

ผู้วิจัยเริ่มต้นด้วยการเลียบ ๆ เคียง ๆ เพื่อสำรวจข้อมูลเบื้องต้นอยู่ระยะหนึ่งจนสร้างความสนิทสนมและสามารถพูดคุย ผลของการสำรวจเบื้องต้นพบว่า ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่ที่ว่างเว้นจาก ทะเลก็จะพบปะพูดคุยกันเป็นกลุ่ม ๆ ซึ่งง่ายต่อการติดต่อหรือจุดนัดพบ สถานที่แรก คือ อู่เรือ อู่เรือในความหมายนี้ คือ ที่รวมของปราชญ์ทางการซ่อมแซม ทั้งเด็ก วัยรุ่นและคนที่มีอายุ จะรวมกันอยู่ที่นี่ ผู้วิจัยลงไปครั้งแรกด้วยการชักนำของวะหมัด (พ่อตา) ที่เดินลัดเลาะไปตาม ชายทะเล อู่เรือนอกเหนือจากความหมายในการปฏิบัติการ ยังเป็นพื้นที่แสดงความคิดเห็นทางการเมือง และเป็นสนามของการต่อรอง ต่อต้าน การประชุมและเปลี่ยนความรู้ประสบการณ์ในวิถี ของประมง และอื่น ๆ มากมาย ผู้วิจัยใช้ความได้เปรียบในเรื่องของวัยอันหลากหลายในการเก็บข้อมูล ของผู้ให้ข้อมูล รวมทั้งเครื่องมือวิธีการในการปฏิบัติการ ในการเก็บข้อมูลด้านของพลวัต และพัฒนาการเชิงพื้นที่และข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากอู่ต่อเรือแห่งนี้ และอีกหนึ่งสถานที่ที่สำคัญ คือ ร้านน้ำชา ซึ่งไม่ต่างจากอู่ต่อเรือมากนัก แต่กลุ่มทั้งสองจะต่างกันตรงที่ความชอบ บ้างก็สามารถเลื่อน ไหลได้ตามสถานการณ์ ร้านน้ำชาส่วนใหญ่จะเป็นที่ปฏิบัติการทางการเมือง การวิพากษ์ ซึ่งไม่ บ่อยนักที่ผู้วิจัยจะเข้าไปปฏิสัมพันธ์กับร้านน้ำชา ด้วยข้อจำกัดทางด้านเวลา แต่ร้านน้ำชา คือ พื้นที่ หนึ่งที่จะทราบเรื่องราวเกี่ยวกับประมงเป็นอย่างดี และอีกพื้นที่ที่ผู้วิจัยสามารถเข้าถึงข้อมูล นอกเหนือจากทั้งสองประการแล้ว คือ งานนุหรี (ทำบุญ) ต่าง ๆ ที่ชุมชนจัดขึ้น พื้นที่นี้อาจจะจำเพาะ แก่กลุ่มต่าง ๆ แต่ความหลากหลายของกลุ่มจะมีปัจเจกที่เลื่อนไหลอยู่ตลอดเวลา การพบปะพูดคุย ทำให้ทราบถึงข้อมูลใหม่ ๆ ได้เช่นกัน ถึงแม้ข้อจำกัดของงานบุญอาจจะไม่มีบ่อยนัก เมื่อเทียบกับการเข้าถึงชาวประมงโดยตรง

จากการอยู่ในพื้นที่เพื่อสัมภาษณ์ชาวประมงแล้ว ผู้วิจัยยังได้พบปะพูดคุยกับกลุ่ม ต่าง ๆ ที่กำหนดให้เป็นผู้ให้ข้อมูลในการทำวิทยานิพนธ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูลของงาน วิทยานิพนธ์ เช่น ช่วงเย็นของแต่ละวันผู้วิจัยลงพื้นที่ตลาดนัดใกล้บ้าน ซึ่งเป็นตลาดนัดที่ใหญ่แห่งหนึ่ง ของเทศบาล ชื่อว่า ตลาดสดหน้าเมืองสิงหนคร (ตลาดบ้านเลในความหมายชาวบ้าน) เพื่อสัมภาษณ์กลุ่มครอบครัว ญาติ พี่น้อง และแม่ค้าปลาในตลาด เพื่อน แรงงานรับจ้างในตลาดกลุ่มนี้

จะให้ข้อมูลเกี่ยวกับประเด็นการค้าขาย เครือข่ายทางการค้ากับชาวประมงในพื้นที่ ตลอดจนวิถีชีวิต และเครือข่ายทางสังคมและมีส่วนเกี่ยวข้องกับการประมง รวมถึงแนวทางในการจัดการทรัพยากรประมงร่วม และอีกกลุ่ม คือ กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มนี้จะให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ในการทำประมง การเรียกร้องสิทธิในการเข้าถึงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรประมง รวมถึงนโยบายของภาครัฐ การฟื้นฟู รวมทั้งมุมมองด้านต่าง ๆ ในการพัฒนาพื้นที่ทะเลสาบสงขลา กลุ่มเจ้าหน้าที่รัฐ เช่น เจ้าหน้าที่ประมงจังหวัด เจ้าหน้าที่พานิชนาวิ กลุ่มนี้จะให้ข้อมูลเกี่ยวกับกฎระเบียบที่เกี่ยวข้องกับการประมง การกำกับดูแลเรื่องทรัพยากรประมง และความคิดเห็นของเจ้าหน้าที่รัฐที่มีต่อการประมงชายฝั่ง มุมมองของรัฐที่มองการต่อรองของในการใช้พื้นที่ของชาวประมง

ดังนั้นการเข้าถึงข้อมูลของแต่ละกลุ่มผู้วิจัยกำหนดระยะเวลาในการเข้าหาชาวประมงเพื่อเก็บข้อมูลในการวิจัยให้ละเอียดและข้อมูลเชิงลึก จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม โดยไม่ได้ถูกแบ่งแยกระหว่างผู้วิจัยกับผู้ให้ข้อมูล

จากพวกเขา พวกฉันแล้วกลายเป็นพวกเรา: การสร้างความกลมกลืนกับคนเล

ในช่วงปลายเดือนสิงหาคม ปี พ.ศ. 2559 รุ่งสางในวันออกบวชหรือที่เรียกว่า ฮารีรายอ (hari rayo) วันอีดหรืออิดิลอัลดฮา (ภาษาอาหรับ) เป็นวันเฉลิมฉลองในศาสนาอิสลาม ผู้วิจัยได้ทำการร่ายหรือออกบวชที่หาดใหญ่ ประมาณ 07:00 นาฬิกา และหลังจากนั้นได้เลยทางไปยังชุมชนหัวเขา ผู้วิจัยคุยกับพ่อในความหวังว่า วันนี้จะเป็นวันแรกที่ผู้วิจัยจะออกไปยังทะเลสาบ เพื่อเป็นชาวประมงอย่างเต็มตัว หลังจากที่เดินเลียบ ๆ เคียง ๆ ชายทะเลอยู่ระยะหนึ่ง ครอบครัวยาวประมงตั้งแต่เช้าตรู่ (ละหมาดซุบฮี เวลาประมาณ 05:20 นาฬิกา) เพื่อเตรียมตัวละหมาดในวันฮารีรายอฮาญี (รายอฮัจญ์) มุสลิมทุกคนไปรวมตัวกันที่มัสยิดยาบัลโรดเหราะหิมะ หลังละหมาดเสร็จต่อด้วยการฟังคุตบะฮ์ (การอบรมตักเตือนในเรื่องของศาสนา และการดำเนินชีวิตในแนวทางของพระเจ้า) ซึ่งในชุมชนหัวเขาจะเป็นครอบครัวใหญ่ ทุกคนล้วนแล้วแต่เป็นญาติ หลังจากเสร็จจากพิธีกรรมทางศาสนา ต่างคนต่างลุกลุกกลนเตรียมหาอาหารเพื่อร่วมในการรับประทาน ตกเที่ยงเวลา 12:30 นาฬิกา เสียงอาซานดังขึ้นเพื่อเรียกบรรดามุสลิมทั้งหลายได้เดินทางไปยังมัสยิดอีกครั้ง โดยเฉพาะผู้ชายเพื่อละหมาดวันศุกร์ การละหมาดวันนี้มีลักษณะเด่นกว่าปกติ คือ คนเยอะมาก เนื่องจากไม่บ่อยนักที่วันรายอจะตรงกับวันศุกร์และเป็นวันแห่งการเฉลิมฉลอง หลังจากละหมาดเสร็จผู้วิจัยเดินทางกลับบ้านตรอกซอยเข้าบ้านตามปกติ สังเกตเห็นผู้หญิงคนหนึ่งนั่งแกะปู ด้วยความสงสัยผู้วิจัยจึงได้นั่งคุยอยู่ครู่หนึ่ง “กะปุนี่แกะไปไหน” ด้วยความสงสัยที่มาที่ไป เนื่องจากบ้านของภรรยาของผู้วิจัยก็รับซื้อเนื้อปูจากลูกค้าเพื่อส่งยังพ่อค้าแม่ค้าคนกลาง ผู้วิจัยอยากทราบว่าตลาดเดียวกันหรือไม่หรือตลาดปูที่รองรับผลผลิตจะกว้างขึ้น คำตอบ คือ “เขาจะส่งไปทางร้านอาหารแถวนี้แหละนี่เอง” ผู้วิจัยจึงแนะนำตัวว่าเป็นใคร ช่วงแรกของการพูดคุยถึงที่มาและที่ไปของอาชีพนักแกะปู กะยะบอกว่าเขาต้องไปรับปูจากบ้านแม่ค้าปูเพื่อนำมาแกะ ปูที่นำมาแกะนั้นมาจากทะเลสาบสงขลา โดยชาวประมงจะเอามารวมกันและขายยังบ้านที่เขาไปรับซื้อปู การแยกและวัดขนาดจะแบ่งเป็นปูขนาดเล็ก ปูขนาดกลาง และปูขนาดใหญ่ ราคาจะขึ้นอยู่กับขนาด และอีกประเด็นเมื่อแกะปูแล้วจะนำมาซังอีกครั้งหนึ่งเพื่อดูน้ำหนักและคิดตามราคาจากน้ำหนักของปู โดยเขากล่าวว่า เนื้อก้าม กิโลกรัมละ 180 บาท เนื้อก้อน กิโลกรัมละ 530 บาท และปูที่เป็นเนื้อผง กิโลกรัมละ 180 บาท ตรงกับสิ่งที่ผู้วิจัย

สังเกตการณ์รับซื้อปูของแม่ยายของข้าพเจ้าซึ่งเป็นกิจวัตร (เฉพาะในช่วงฤดูกาลของปู) และยุ่งมาก เพราะมีลูกค้ามารับเกือบทั้งคืน ถึงตอนเช้าจะมีลูกค้าที่มารับซื้อปูตอนกลางคืน เพื่อนำเนื้อปูมาซัง และรับเงินกันตรงนั้น

หลังจากกลับมาถึงบ้านช่วงประมาณ 14:30 นาฬิกา ผู้วิจัยได้โอกาสลงทะเลสาบ สงขลาเพื่อลงไปวางโพงพาง การวางโพงพางต้องดูเรื่องของทิศทางลมและการขึ้นลงของน้ำ ผู้วิจัย และหลาน ๆ ร่วมกับพ่อออกเดินทางโดยการนั่งเรือหางยาว การลงพื้นที่ครั้งนี้เต็มไปด้วยเสียงอึกทึก ครึกโครม เนื่องจากเด็ก ๆ ไปด้วย ความประหลาดใจที่เกิดขึ้นกับเด็ก ๆ เต็มไปด้วยคำถามมากมาย บางคำถามผู้วิจัยพยายามที่จะหาคำตอบ บางคำถามเมื่อวิเคราะห์แล้วก็เชื่อมโยงกับนโยบายรัฐบาล เป็นประโยชน์บอกเล่าถึงคำถาม

“...ถ้าเราโตขึ้น ในทะเลจะยังมีปลาให้เราทานอีกไหม...”

ผู้วิจัยรู้สึก “อึ้ง” ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้วิจัยกำลังหาคำตอบให้หลาน ๆ เรือได้วิ่งรอบ ๆ ทะเลสาบสงขลาวนอยู่พักหนึ่ง เพื่อให้ผู้วิจัยได้ดูบรรยากาศของพื้นที่ที่เต็มไปด้วยเครื่องมือของชาวประมงนานาชนิด และเห็นซั้งปลาที่กำลังก่อสร้าง และได้จอดแวะพักบริเวณเพลิงพักกลางทะเล มีลักษณะเก่า ๆ เรียงด้วยไม้กระดานที่ผ่านแดดฝนมายาวนานไว้สำหรับหลบแดดและพายุฝน สอบถามได้ความว่า เมื่อก่อนเพลิงพักแห่งนี้เป็นขนาดขนาดเล็ก ๆ สำหรับเป็นที่พักเพราะบริเวณนี้ใช้เลี้ยงปลากะพงในกระชัง แต่ตอนนี้ได้ล้มเลิกไปนานแล้ว และได้คุยกับคนที่เลี้ยงปลาในกระชังระยะหนึ่ง พ่อจึงขับเรือต่อไปยังชาวประมงที่กำลังวางโพงพาง จึงใช้วิธีการเทียบเรือและพูดคุย เนื่องจากเป็นเพื่อนของพ่อจึงใช้ระยะเวลาไม่นานนัก ในขณะที่นั้นในทะเลเต็มไปด้วยเสียงของเครื่องยนต์ ตกช่วงที่น้ำขึ้นเต็มที่เรือของผู้วิจัยได้เทียบกับจุดวางโพงพางใช้เวลาสักระยะ ผู้วิจัยนั่งสังเกตการวางโพงพางไม่ได้ง่ายอย่างที่คิด มีขั้นตอนเยอเยอไปหมด ใช้เวลาประมาณ 45 นาที ทุกอย่างเสร็จสิ้น เริ่มต้นปฏิบัติการอีกครั้งในตอนกลางคืนเพื่อเก็บผลผลิต หลังจากนั้นเรือของผู้วิจัย จึงขับกลับมายังท่าเทียบ ซึ่งจอดไว้ที่บ้าน

การสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มแกนนำชาวประมงเป็นไปด้วยดี เนื่องจากความไว้วางใจ เชื่อใจหลังจากที่ผู้วิจัยเก็บข้อมูลภาคสนาม โดยการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม สัมภาษณ์กลุ่มผู้รู้ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก กลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมกับชาวประมงบางส่วน และกลุ่มที่ศึกษาจนได้ข้อมูลเป็นที่น่าพอใจ ในช่วงแรก ๆ ผู้วิจัยใช้วิธีการบันทึกข้อมูลสนามทุกสัปดาห์ที่บ้านของภรรยา เนื่องจากต้องไป ๆ มา ๆ ในระหว่างการเรียนและระหว่างการเดินทางโครงร่างวิทยานิพนธ์ ข้อมูลบางอย่างได้จากการพูดคุยกับผู้ให้ข้อมูล บางอย่างได้จากการสืบค้นทางวิชาการ เฉพาะข้อมูลที่เกี่ยวข้องและเชื่อถือได้ ข้อมูลบางอย่างต้องอาศัยการเดินทางไปค้นข้อมูลที่หอจดหมายเหตุชินวิทยา สถาบันทักษิณคดีศึกษา ได้เอกสาร และรูปภาพทางประวัติศาสตร์จำนวนหนึ่ง นอกจากนั้นเป็นข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับมโนทัศน์ที่ใช้ในการศึกษา ซึ่งเป็นเอกสารภาษาต่างประเทศที่ผู้วิจัยได้อ่านและแปล เพื่อได้พยายามทำความเข้าใจ โดยการชี้แนะจากอาจารย์ที่ปรึกษาในการเขียนโครงร่างวิทยานิพนธ์

การเป็นส่วนหนึ่งของผู้ถือหางเสือของเรือหางยาว

การเปิดพื้นที่ทะเลสาบสงขลาของผู้วิจัย ซึ่งข้อจำกัดของผู้วิจัย คือ การไม่สามารถออกทะเลได้บ่อยนัก เนื่องจากต้องใช้เวลาไปกับการสอนหนังสือในรั้วมหาวิทยาลัย แต่บ่อยครั้งที่ได้ซักถามและสังเกตการณ์ได้เห็นพัฒนาการ พลวัตของการเข้าถึงทรัพยากรในทะเลสาบและข้อคิดเห็นจากชาวประมงถึงความยากลำบากในการดำเนินตามวิถีประมงอย่างในอดีต ทั้งในเรื่องของข้อจำกัดทางการประมงที่ถูกเชื่อมโยงเชิงพื้นที่ที่เกี่ยวข้องทางด้านกฎหมายซึ่งบังคับใช้ตลอดมา แต่สำหรับชาวประมงบางส่วนก็ยังต่อรองทางกฎหมายอยู่เสมอ การลักลอบทำประมง การนิทนา เจ้าหน้าที่รัฐหรือแม้กระทั่งความขัดแย้งที่เกิดขึ้น หรือเงื่อนไขที่เกิดขึ้นจากกลุ่มชาวประมงด้วยกันในการเข้าถึงการใช้ประโยชน์เชิงพื้นที่ ความเสี่ยงที่เกิดขึ้นบนพื้นที่ปฏิบัติการของพวกเขาเหล่านั้น ทั้งนี้เนื่องจากพื้นที่ปฏิบัติการที่เขาเหล่านั้นต้องเผชิญมาจากแรงกดดันที่หลากหลายและซับซ้อน อาจเกิดจากอำนาจและกลไกรัฐที่เหนือกว่าจากเจ้าหน้าที่รัฐผู้นำกฎระเบียบมาใช้ควบคุมการทำประมงผิดกฎหมายก็ตาม ผู้วิจัยพยายามเข้าพื้นที่เพื่อสร้างความไว้วางใจเชื่อใจทำให้พวกเขาเชื่อใจว่า การเป็นส่วนหนึ่งของผู้ถือหางเสือเรือหางยาว จะทำให้ผู้วิจัยสามารถเก็บข้อมูลในการศึกษาครั้งนี้ได้สำเร็จ ลุล่วงไปได้ ในขณะที่เดียวกันผู้วิจัยเชื่อว่ามุมมองความเป็น “เขยทะเลสาบ” หรือ “กระบวนกรกลายเป็นลูกน้ำเค็ม” ทำให้ผู้วิจัยเข้าใจปรากฏการณ์ และการปฏิบัติการของชาวประมงได้ดียิ่งขึ้น ซึ่งสุดท้ายแล้วผู้ศึกษาก็ไม่อาจสลัดตัวตนของนักวิจัย ความเป็นเขย การเป็นนักวิชาการลงได้เพราะมันเลื่อนไหลและพร่ามัวอยู่ตลอดเวลา ถึงแม้งานวิจัยจะเสร็จสิ้นลุล่วงก็ตามแต่ถ้าให้เล่าเรื่องราวของพื้นที่ทะเลสาบ การปฏิบัติการของชาวประมงคงไม่มีวันจบเพราะการต่อสู้ ช่วงชิงการเข้าถึงทรัพยากรในพื้นที่มีอยู่ตลอดเวลา ทะเลสาบสงขลา คือ ลมหายใจและทรัพยากรประมงอันหลากหลายชีวิตที่เติบโตที่นี่ จนนำไปสู่การลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลประวัติศาสตร์ รวมทั้งการวิเคราะห์ข้อมูลการวิจัยเรื่องพลวัตนิเวศวิทยาสังคมในยุคต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ประวัติศาสตร์หัวเขาในบริบทการปกครองและความสัมพันธ์ในนิเวศวิทยาสังคม

ผู้วิจัยลงพื้นที่ภาคสนามชุมชนหัวเขา ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ถูกเลือกในการศึกษาการปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน ซึ่งมีอาณาบริเวณติดกับทะเลสาบสงขลา ถือเป็นพื้นที่หน้าด่านเนื่องจากติดอำเภอไทย การค้นคว้าประวัติศาสตร์ชุมชนหัวเขาที่ถูกรวบรวมไว้ทั้งที่เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์สยามและการเก็บข้อมูลประวัติศาสตร์ท้องถิ่นดังนี้

ภาพที่ 1 พื้นที่ชุมชนหัวเขา
ที่มา: Google Maps (GPS), 2560

ภาพที่ 2 พื้นที่ทะเลสาบสงขลา
ที่มา: Google Maps (GPS), 2560

จากประวัติศาสตร์ที่มาสู่การตั้งถิ่นฐานของผู้คนในชุมชนหัวเขา

บริบทของชุมชนหัวเขาสามารถเชื่อมโยงภายใต้แหล่งทรัพยากรธรรมชาติ และระบบนิเวศประกอบไปด้วยประวัติศาสตร์อันยาวนานซึ่งกล่าวไปแล้วข้างต้น อีกทั้งยังเป็นแหล่งชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ภายใต้บริบทรอบ ๆ ทะเลสาบสงขลา เริ่มต้นเมื่อราวกว่า 6,000 ปีมาแล้ว ที่มีผู้คนเริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ด้านตะวันตกของทะเลสาบ มีคนเข้ามาอาศัยทั้งในพื้นที่สูงและพื้นที่ราบโดยพบหลักฐานกระดูกมนุษย์ เครื่องปั้นดินเผาต่าง ๆ และพบขวานหินขัดสมัยหินใหม่ไม่ต่ำกว่า 100 ชิ้น ตามภูเขาและถ้ำหินปูนในจังหวัดพัทลุง หลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าการเกิดชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์อย่างแท้จริง ได้แก่ เศษเครื่องปั้นดินเผาจำนวนมากที่พบในถ้ำล่องลมเขาชัยสน อำเภอเขาชัยสน และถ้ำลำเลียง ตำบลบ้านนา กิ่งอำเภอศรีนครินทร์ พื้นที่ทางฝั่งตะวันออก และทางตอนใต้ของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา (จังหวัดสงขลาในปัจจุบัน) (อ้างถึงใน เก็ดถวา บุญปรากฏ, 2550) พบหลักฐานการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในหลายพื้นที่ มีหลักฐานพบตามป่าและภูเขาในจังหวัดสงขลา เช่น พบภาชนะดินเผาแบบหม้อสามขา ภาชนะดินเผาลายเชือกทาบ ขวานหินขัดและโครงกระดูกมนุษย์และสัตว์ในสมัยหินใหม่ฝังอยู่ในถ้ำและเพิงทางทิศเหนือของเขารักเกียรติ อำเภอรัตภูมิ ยังพบภาชนะดินเผาลายเชือกทาบสมัยหินใหม่จำนวนมากที่ถ้ำเขารูปช้าง อำเภอสะเดา พบขวานหินขัดที่บ้านสวนตุลและคาบสมุทรสทิงพระ ซึ่งน่าจะเป็นการตั้งถิ่นฐานในยุคแรกและใช้ชีวิตด้วยการล่าสัตว์และหาของป่าในช่วงระหว่าง 5,000-3,000 ปีมาแล้ว ซึ่งได้มีการอพยพมายังที่ราบและชายฝั่งการใช้ชีวิตด้วยการเพาะปลูกและจับสัตว์น้ำ และได้มีการติดต่อกับภายนอก โดยเฉพาะชาวอินเดียและจีนเมื่อประมาณ 3,000-2,000 ปีมาแล้ว (คณะกรรมการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, 2554)

ภาพที่ 3 ประวัติและความเป็นมาของทะเลสาบสงขลา
ที่มา: ประวัติและความเป็นมาของทะเลสาบสงขลา, 2561

ระยะต่อมาเป็นแหล่งชุมชนสมัยกึ่งก่อนประวัติศาสตร์ ชุมชนในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ได้มีการพัฒนาจนเจริญรุ่งเรืองเป็นชุมชนเมืองโบราณบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-18 มีหลักฐานการเป็นเมืองสำคัญทั้งคูน้ำ คันดิน และกำแพงเมืองโบราณ มีการติดต่อสัมพันธ์กับต่างชาติ ทั้งจีน อินเดีย และอาหรับ ชุมชนโบราณที่สำคัญประกอบไปด้วย ชุมชนโบราณปะโอ อำเภอสิงหนคร ชุมชนโบราณสทิงพระ ตั้งอยู่บริเวณเขาคูหา-เขาพะโคะ อำเภอสทิงพระ และชุมชนโบราณสีห์ยังอยู่ในอำเภอระโนด ทั้งหมดตั้งอยู่ในจังหวัดสงขลา (คณะกรรมการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, 2554)

จากการศึกษาของ เกตถวา บุญปรากฏ (2550) พบอีกว่า การตั้งถิ่นฐานของผู้คนในยุคประวัติศาสตร์ เริ่มตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ดินแดนบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ได้พัฒนาจนเจริญรุ่งเรืองอย่างรวดเร็วทั้งด้านฝั่งตะวันตก ซึ่งมีศูนย์กลางที่เมืองพัทลุงและฝั่งตะวันออกมีศูนย์กลางที่เมืองสงขลา เหตุการณ์ทางการเมืองในสมัยนั้นทำให้มีการโยกย้ายเมืองหลายครั้ง จนกระทั่งย้ายมาอยู่ตรงเมืองพัทลุงและสงขลาในปัจจุบัน ชุมชนประมงรอบทะเลสาบสงขลาที่เป็นชุมชนดั้งเดิมอันได้แก่ ชุมชนที่อยู่ชายทะเลรอบ ๆ ทะเลสาบ ทั้งฝั่งตะวันออกและฝั่งตะวันตก แต่การทำประมงของชุมชนเหล่านี้ยังไม่อาจกล่าวได้ว่าเป็นอาชีพ แต่เป็นการทำเพื่อการบริโภคมักใช้เวลาว่างจากการทำมาทำการประมง ชุมชนประมงที่สำคัญเกิดขึ้นในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 22 เมื่อกลุ่มชนมุสลิมได้อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งบริเวณหัวเขาแดงตรงข้ามกับเมืองสงขลา หลังจากนั้นชุมชนมุสลิมก็ขยายตัวเข้าสู่ชุมชนรอบ ๆ ทะเลสาบ ชุมชนมุสลิมเหล่านี้ส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพทำการประมง ชุมชนประมงที่มีขนาดใหญ่อันได้แก่ ชุมชนในเขตตำบลคูซูด กลุ่มบ้านหาดไร่เต่า กลุ่มบ้านควน กลุ่มท่าเสา-บ้านใหม่ บ้านหัวเขา กลุ่มลำปำ กลุ่มปากพะยูน (คณะกรรมการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, 2554)

จากปรากฏการณ์ข้างต้นสอดคล้องกับงานวิจัยของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพูนศักดิ์ ชานิกรประดิษฐ์ (2540 อ้างถึงใน เกตถวา บุญปรากฏ, 2550) ที่กล่าวถึงการแพร่กระจายเข้ามาของชาวมุสลิมในภาคใต้ฝั่งตะวันออก โดยสรุปไว้ว่าชาวประมงริมฝั่งทะเลตะวันออกส่วนมากจะเป็นมุสลิม ซึ่งอพยพเร่ร่อนโดยทางเรือมาจากทะเลทางตอนใต้ ครั้งแรก ๆ ก็อาจจะเข้ามาตั้งเพิงพักตามเกาะแก่งหรือตามริมฝั่งน้ำเพื่อจับปลาตามช่วงฤดูกาล นานเข้าก็เริ่มปลูกสร้างที่อยู่อาศัยที่มั่นคงขึ้น เมื่อมีผู้อพยพเร่ร่อนมาเพิ่มเติมสมทบก็เริ่มขยับขยายกลายเป็นชุมชนขึ้นมาตามลำดับในบริเวณเกาะหมากซึ่งอยู่ลึกเข้ามาในทะเลสาบ โดยมีทะเลสาบตอนนอกเป็นส่วนเชื่อมต่อกับทะเลฝั่งตะวันออกหรืออ่าวไทยสามารถหลบพายุในฤดูกาลมรสุมได้อย่างดี มีกุ้ง ปลาชุกชุม เหมาะสำหรับการหากินและอยู่อาศัยก็ย่อมมีโอกาสได้ต้อนรับชาวมุสลิมจากทะเลทางตอนใต้เช่นกัน ดังที่ คณะ เกื้อทองสั้น ชาวบ้านแหลมหลา ตำบลเกาะหมาก อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง อายุ 64 เล่าให้ฟังว่า ชาวมุสลิมเข้ามาอยู่ที่ตำบลเกาะหมากประมาณ 4 หรือ 5 ชั่วอายุคนมาแล้ว ในช่วงแรกพวกเขาเข้ามาตั้งเพิงหรือ “ทับ” ชั่วคราวหาปลาอยู่ที่บ้านแขกและบ้านอาจจาด หลังจากนั้นก็เริ่มขยับขยายไปตั้งหลักแหล่งเป็นชุมชนที่ชัดเจนขึ้นที่เกาะหมาก สืบเกิดได้จากความเก่าแก่ของมัสยิดและกุโบร์ ก่อนจะกระจายชุมชนไปที่บ้านช่องพิน เกาะเสื่อ บ้านท่าทอน และมีอัตราส่วนประมาณร้อยละ 40 ของประชากรตำบลเกาะหมากในปัจจุบัน นอกจากนั้นในงานวิจัยของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพูนศักดิ์ ชานิกรประดิษฐ์ ยังกล่าวถึงชาวบ้านที่ชื่อ พัน จิตประสงค์ ซึ่งเป็นชาวบ้านโพธิ์สี ตำบล

เกาะหมาก อำเภอบางปะอิน จังหวัดพิจิตร อายุ 63 ปี ได้อธิบายถึงสภาพทางธรรมชาติที่มีผลต่ออาชีพ และที่อยู่อาศัยของผู้คนในตำบลเกาะหมากไว้ว่า เกาะในทะเลสาบสงขลาส่วนมากจะมีลักษณะทางกายภาพไม่แตกต่างกัน คือ ทางฝั่งตะวันตกมักมีสภาพเป็นโขดหินและหน้าผาสูงชัน ในขณะที่ฝั่งตะวันออกจะมีสภาพเป็นที่ราบชายฝั่ง เนื่องจากลมตะวันตกจะพัดแรงและยาวนานกว่าลมตะวันออก ทางฝั่งตะวันตกของเกาะ จึงอยู่ในสภาพที่ต้องปะทะคลื่นลมที่แรงและยาวนานกว่าฝั่งตะวันออก ชาวจีนจึงมักจะเลือกบริเวณทางฝั่งตะวันออกของเกาะเป็นที่อยู่อาศัย เพราะเป็นทำเลที่เหมาะสมสำหรับการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ ในขณะที่ชาวมุสลิมก็จะเลือกบริเวณฝั่งตะวันตกของเกาะเป็นที่ตั้งเพิงพัก เพราะยังไม่มีผู้คนอาศัยและสะดวกในการออกเรือหาปลา

ส่วนการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในปลายพุทธศตวรรษที่ 24 และต้นพุทธศตวรรษที่ 25 มีหลักฐานของความเจริญรุ่งเรืองในยุคนี้มากมายทั้งที่เป็นวัด เช่น วัดเขียนบางแก้ว วัดจะทิ้งพระและหลักฐานจากซากเมือง เช่น โคกเมืองบางแก้ว กำแพงเมืองสงขลาที่เขาดง กำแพงเมืองพัทลุงที่เขาศัยบุรี พระพุทธรูป เนินดิน และสระน้ำ การตั้งถิ่นฐานของประชาชนในลุ่มน้ำในปัจจุบันกระจุกกระจายเป็นกลุ่มตามบริเวณพื้นที่ราบรอบ ๆ ทะเลสาบสงขลา โดยการตั้งถิ่นฐานเป็นเมืองหรือชุมชนใหญ่โดยเฉพาะเมืองสงขลา เมืองหาดใหญ่และเมืองพัทลุง เมืองเหล่านี้ชุมชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพประมงจะตั้งอยู่บริเวณริมชายฝั่งทะเลสาบ เนื่องจากต้องพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรชายฝั่งเป็นสำคัญ (เกิดถวา บุญปรากร, 2550)

ภาพที่ 4 ฝั่งเมืองโบราณสงขลา
ที่มา: ฝั่งเมืองโบราณสงขลา, 2560

ชุมชนหัวเขาภาคประวัติศาสตร์: การสร้างบ้านแปลงเมือง

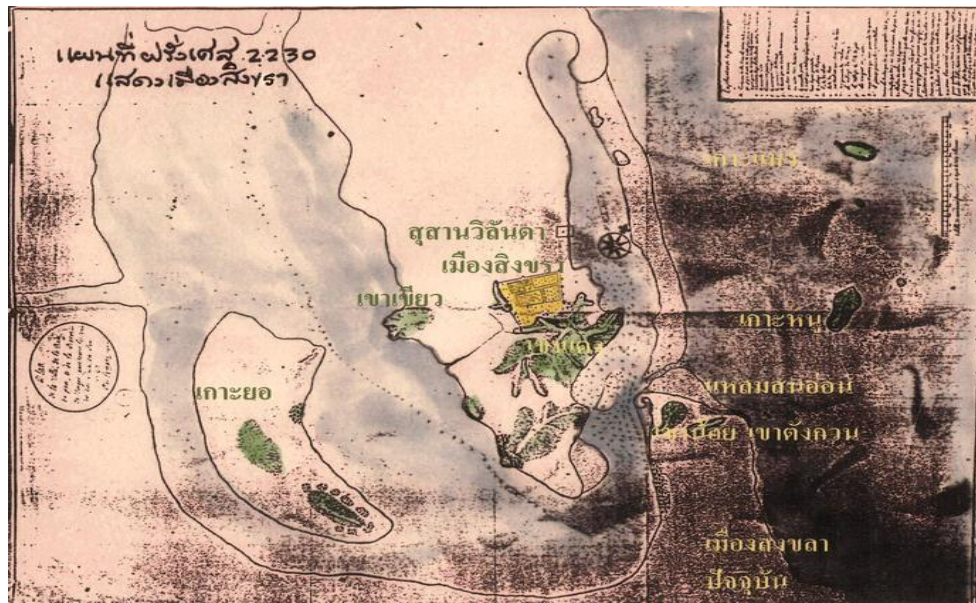
จากการลงพื้นที่ของผู้วิจัยเพื่อเก็บข้อมูลทางประวัติศาสตร์ชุมชนหัวเขา และศึกษาเอกสารทางราชการ ซึ่งเรียงร้อยเรื่องราวเชิงประวัติศาสตร์ว่า ในปี พ.ศ. 2154 ดาโต๊ะ โคมอลล์ เจ้าเมืองซาเหละ ได้อพยพครอบครัวเพื่อหนีภัยการล่าเมืองขึ้นของกองทัพเรือฮอลันดามาจนถึงปากน้ำหัวเขาแดง โดยขบวนเรือดังกล่าวได้จอดพักที่แนวหาดหน้าชุมชนหัวเขา เป็นชัยภูมิที่เหมาะสม มีภูเขาสูงชันล้อมบ้านเมืองทางทิศใต้ และชัยภูมิดังกล่าวเหมาะแก่การค้าขาย จึงได้สร้างบ้านแปลงเรือนปักหลักปักฐานในพื้นที่แห่งนี้ (100 ปี มัสยิดยาบัลโรตเหราะหะมะ) (กฤษ พิทักษ์कुมพล, 2558)

ภาพที่ 5 แผนที่โบราณของเมืองสงขลา

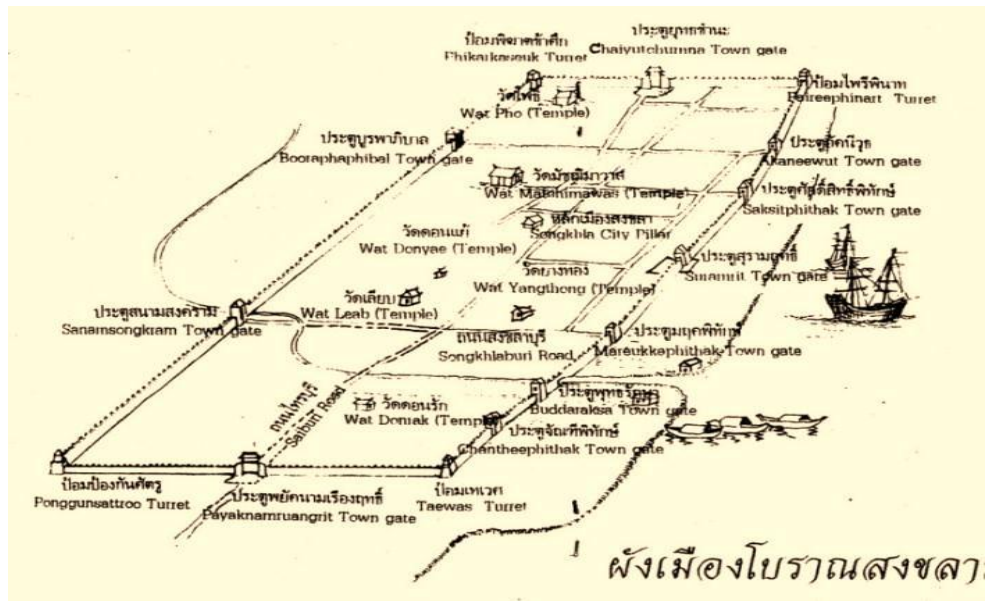
ที่มา: กฤษ พิทักษ์कुมพล, 2558

ครั้งเมื่อสร้างกำแพงเมืองและจวนผู้สำเร็จราชการ มัสยิดหลวงประจำเมือง ทำเทียบเรือสำหรับการค้าขนาดใหญ่ กิตติศัพท์ได้ล่องรู้ไปยังกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระเอกาทศรถจึงมี ท้องตราห่วงให้ตราดาโต๊ะโมกอลล์เป็นข้าหลวงผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา และได้บริหารบ้านเมือง สืบมา

ภาพที่ 6 แผนที่เมืองสงขลาเขียนโดยฝรั่งเศส ปี พ.ศ. 2230
ที่มา: กฤษ พิทักษ์คุณพล, 2558

ต่อมาดาโต๊ะโกมอลล์ ข้าหลวงผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาถึงแก่กรรมสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงธรรม พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาทรงแต่งตั้ง สุลัยมาน บุตรชายคนโตเป็นข้าหลวงสำเร็จราชการเมืองสงขลาแทน สุลัยมาน ได้แต่งตั้งบุตรชายคนโตชื่อ มุขตาฟา เป็นรายา มุดา หะซัน และฮูเซน เป็นผู้ช่วยในการบริหารงาน นอกจากนี้ยังได้ส่ง ฟารีซี น้องชายของท่านไปเป็นเจ้าเมืองพัทลุงอีกด้วย ภายหลังจากพระเจ้าอยู่หัวทรงธรรมเสด็จสวรรคต ในปี 2172 เกิดการจลาจลและการแย่งอำนาจระหว่างบรรดาโอรสกับพระยากลาโหมสุรียวงศ์ และพระยากลาโหมสุรียวงศ์ ได้ปราบดาภิเษกเป็นสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง สุลัยมาน ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาจึงประกาศไม่ยอมรับอำนาจ และสถาปนาตัวเองขึ้นเป็นองค์สุลต่าน มีนามตามอย่างมาลาญว่า สุลต่านสุลัยมาน ชาห์

ภาพที่ 7 ผังเมืองโบราณสงขลา
ที่มา: ผังเมืองโบราณสงขลา, 2560

สุลต่านสุลัยมาน ซาห์ ได้ครองเมืองสงขลาด้วยความสงบสุขเรียบร้อยจนถึงปี พ.ศ. 2173 กองทัพปัตตานีภายใต้การนำของราชินีบีรู ได้ยกกำลังจำนวนมากเข้าโจมตีเมืองสงขลา การเข้าตีเมืองสงขลาในขณะนั้นส่งผลต่อความเสียหายเป็นอย่างมาก ภายหลังจากการเสร็จศึกก็ได้สร้างป้อมปืนใหญ่บนภูเขาและที่ราบบนชัยภูมิถึง 20 ป้อม รวมถึงการสร้างประตูเมืองเพื่อป้องกันการเข้าโจมตีโดยพระเจ้าปราสาททอง ถึง 2 ครั้ง ภายในสองปีแต่ก็ประสบความพ่ายแพ้ ภายหลังจากพระเจ้าปราสาททองเสียชีวิต ในปี พ.ศ. 2199 พระนารายณ์ได้ขึ้นครองราชย์สมบัติ สุลต่านสุลัยมานครองราชย์จนถึงปี พ.ศ. 2212 ก็เสด็จสวรรคต อยู่ในราชสมบัติได้ 39 ปี เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาภายใต้กรุงศรีอยุธยา 10 ปี โอรสองค์ใหญ่ คือ รายนมุดา มุตตาฟา ขึ้นครองราชย์เป็นสุลต่านมุตตอฟา ซาห์ (กลุซ พัททังคุมพล, 2558)

ภาพที่ 8 ป้อมปืนใหญ่เมืองสงขลา
ที่มา: ป้อมปากน้ำแหลมทราย, 2560

ในปี พ.ศ. 2223 เมืองสงขลาโดนกองทัพกรุงศรีอยุธยาตีแตก สมเด็จพระนารายณ์ จึงแบ่งราชภรณ์สงขลาออกเป็น 4 กลุ่ม โดยกลุ่มแรก คือ ชายฉกรรจ์ถูกนำไปยังกรุงศรีอยุธยา กลุ่มที่สอง ได้ติดตามเสด็จสุลต่านมูฮตาดาฟาไปยังเมืองไชยยา กลุ่มที่สาม ไปยังเมืองพัทลุงที่เขาไชยบุรี กลุ่มที่สี่ คือ กลุ่มที่รักษาเมืองไว้ ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของหัวเขาและชุมชนใกล้เคียง และกลุ่มสุดท้ายนี้ได้สร้างมัสยิด ซึ่งเป็นสถานที่สำคัญทางศาสนาขึ้น ชื่อว่า มัสยิดยาบัลโรดเหรีาะห๊ะ

ภาพที่ 9 มัสยิดยาล์โรดเหรีาะหมีะ
ที่มา: กฤษ พิทักษ์คุณพล, 2558

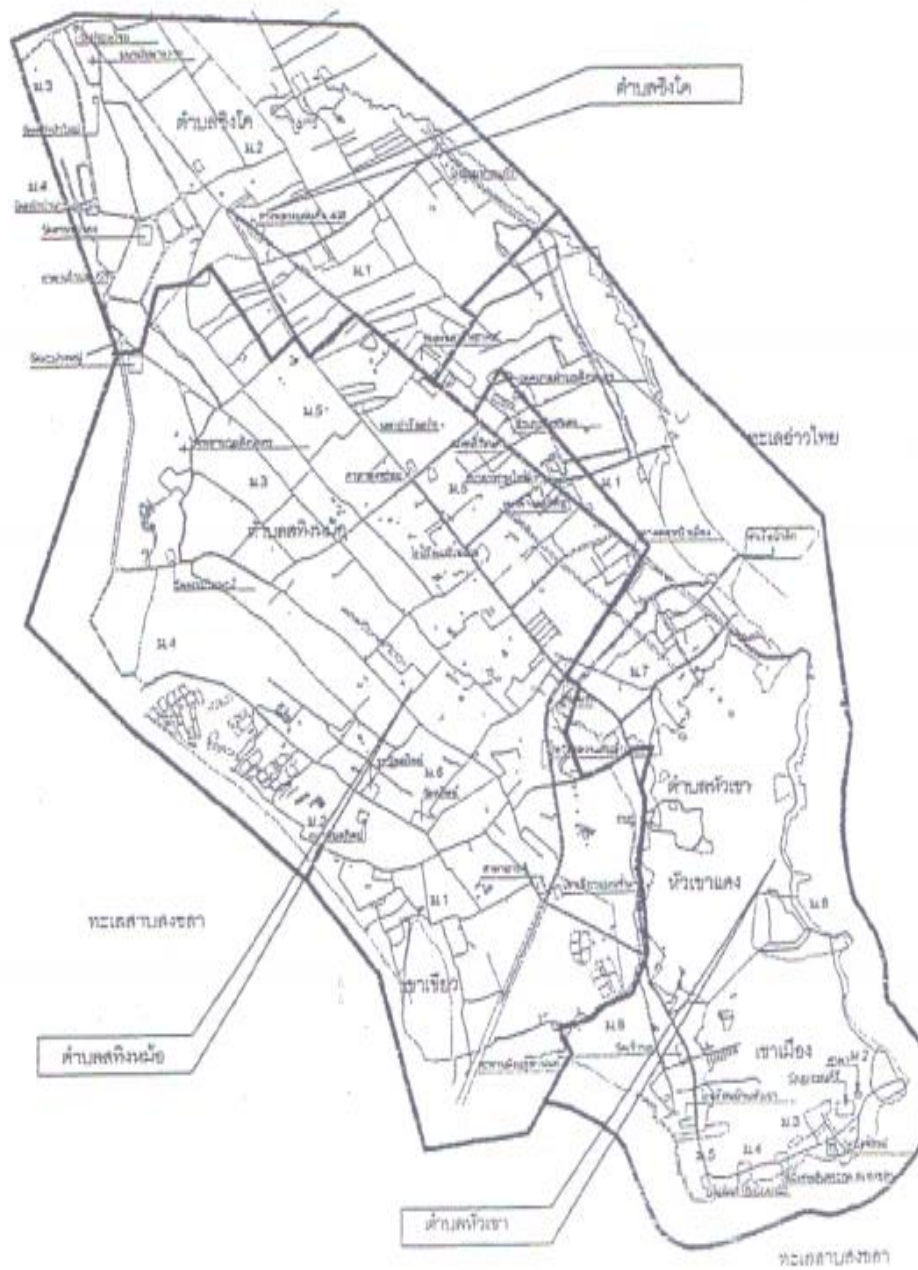
เมื่อมีการบูรณะมัสยิดขึ้นและใช้ปฏิบัติศาสนกิจยังทุกวันนี้ ประกอบกับลักษณะภูมิประเทศที่เอื้อต่อการประกอบอาชีพประมง ทำให้ชาวมุสลิมหัวเขาประกอบอาชีพทำประมงตลอดมาจนปัจจุบัน

ภายใต้บริบทเชิงประวัติศาสตร์ และการผนวกเข้าสู่การพัฒนาจะเห็นถึงพัฒนาการต่าง ๆ ของชุมชนหัวเขา ซึ่งในงานวิทยานิพนธ์เล่มนี้จะกล่าวถึงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2501 เป็นต้นมา ซึ่งเริ่มรับและบังคับใช้นโยบายความทันสมัยอย่างเข้มข้น และถูกผนวกกับชาวบ้านในพื้นที่ตลอดมา และสามารถเชื่อมโยงระหว่างพลวัตเชิงพื้นที่ ประวัติศาสตร์ และนิเวศวิทยาสังคม ที่เกี่ยวข้อง กับระบบความสัมพันธ์กับทรัพยากรประมง และชุมชนได้ถูกผนวกเข้าสู่รูปแบบการปกครองของอำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา ในปัจจุบัน

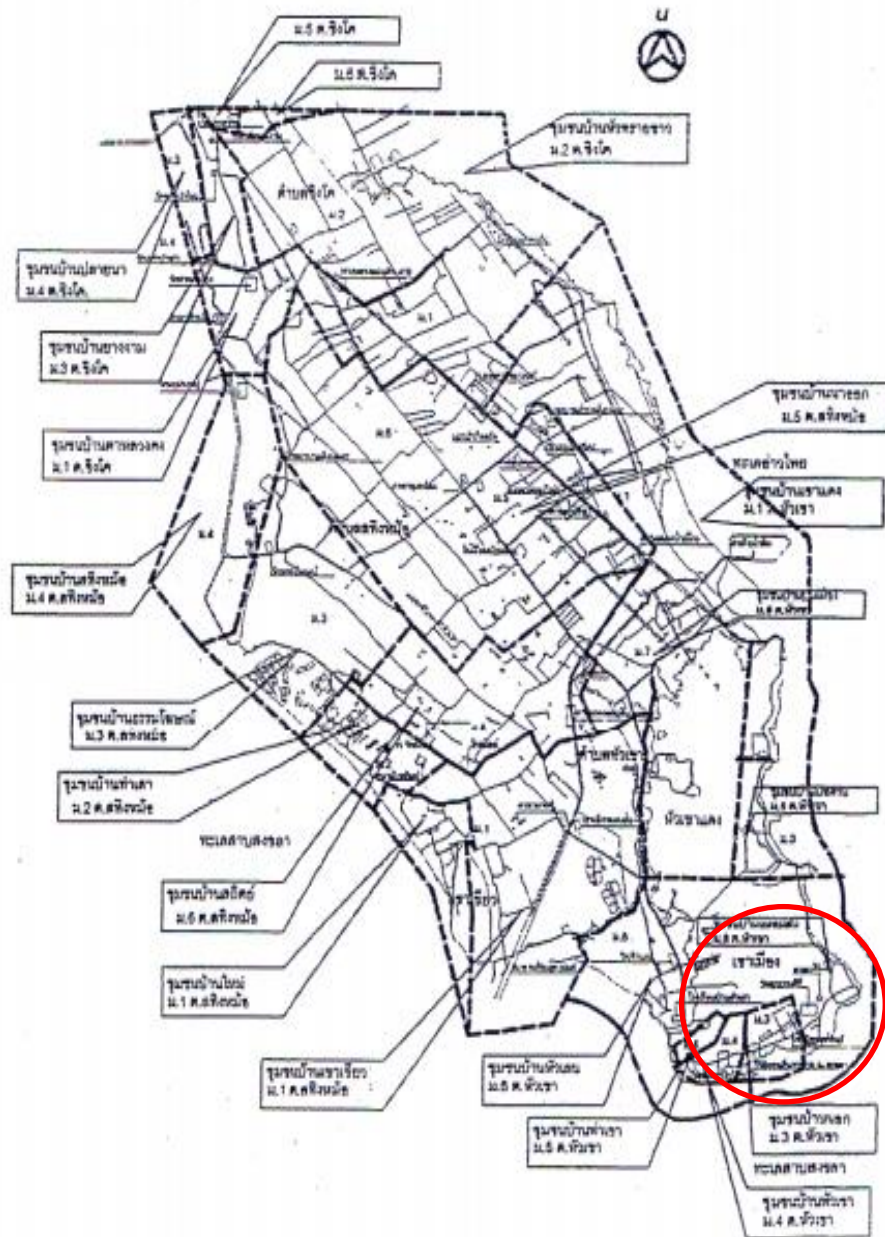

ภาพที่ 10 อุทยานประวัติศาสตร์เมืองสงขลาเก่าหัวเขาแดงในปัจจุบัน
ที่มา: อุทยานประวัติศาสตร์เมืองสงขลาเก่าหัวเขาแดง, 2561

ในปัจจุบันชุมชนหัวเขา คือ หน่วยงานหนึ่งของการปกครองเทศบาลเมืองสิงหนคร จังหวัดสงขลา มีที่ตั้งและอาณาเขตในเทศบาลเมืองสิงหนคร ตั้งอยู่หมู่ที่ 5 ตำบลสิงหน้อย อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา โดยมีอาณาเขตที่ตั้งดังนี้ ทิศเหนือ ติดต่อหมู่ที่ 1 และ หมู่ที่ 3 ของตำบลท่านบ หมู่ที่ 5 และ หมู่ที่ 6 ของตำบลชิงโค ทิศใต้ ติดต่อทะเลสาบสงขลาและทะเลอ่าวไทย ทิศตะวันออก ติดต่อกับทะเลอ่าวไทย ทิศตะวันตก ติดต่อทะเลสาบสงขลา

ภาพที่ 11 แผนที่เทศบาลเมืองสิงหนคร
ที่มา: เทศบาลเมืองสิงหนคร, 2561

ภาพที่ 12 บ้านหัวเขา
ที่มา: เทศบาลเมืองสิงหนคร, 2561

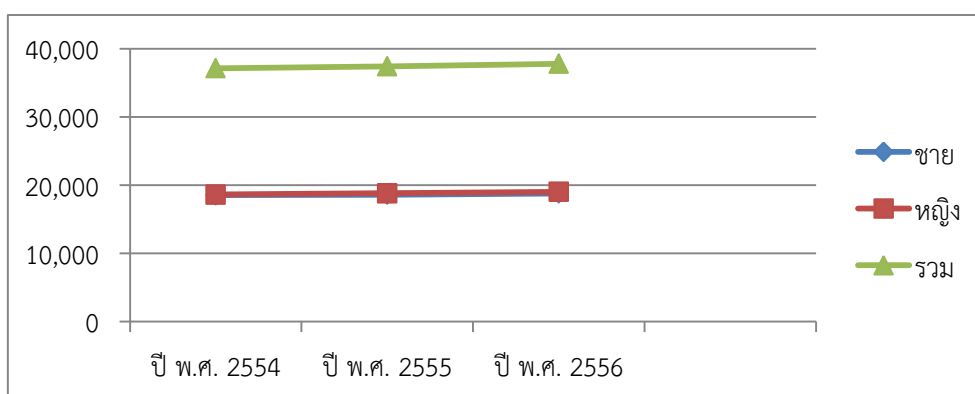
การแบ่งเขตพื้นที่การปกครองของเทศบาลเมืองสิงหนคร ตามพระราชบัญญัติ
ยกฐานะเปลี่ยนแปลงท้องที่สุขาภิบาลสิงหนคร เป็นเทศบาลตำบลสิงหนคร พ.ศ. 2542 มีพื้นที่ 33.90
ตารางกิโลเมตร ประกอบด้วยตำบลหัวเขา หมู่ที่ 1-8 ตำบลสิงหนคร หมู่ที่ 1-6 ตำบลชิงโค หมู่ที่ 1-4
และบางส่วนของหมู่ที่ 5 และ 6 ตำบลท่ายาง บางส่วนของหมู่ที่ 1 และ 3 รวมพื้นที่ในเขต

การปกครองของเทศบาลเมืองสิงหนครทั้งสิ้น 4 ตำบล 22 หมู่บ้าน ต่อมาได้ประกาศเปลี่ยนแปลงฐานะเป็นเทศบาลเมืองสิงหนคร ตั้งแต่วันที่ 23 พฤศจิกายน พ.ศ. 2548

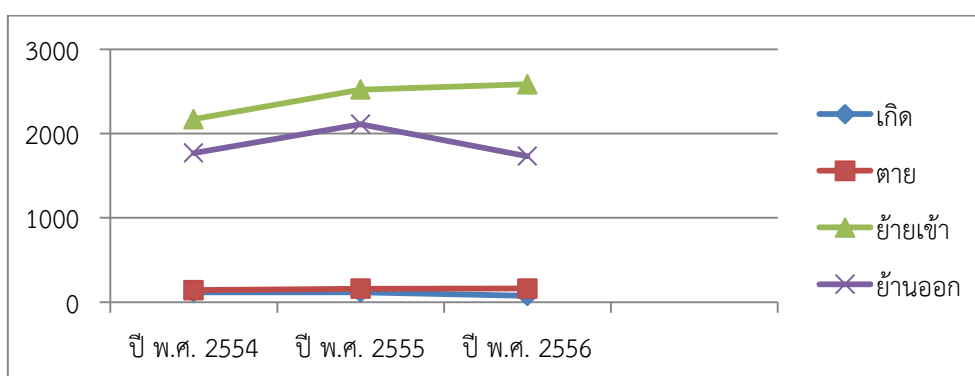
ข้อมูลด้านประชากรของเทศบาลเมืองสิงหนคร มีครัวเรือนทั้งสิ้นในปี พ.ศ. 2554 จำนวน 10,138 ครัวเรือน ในปี พ.ศ. 2555 มีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น จำนวน 10,596 ครัวเรือน ในปี พ.ศ. 2556 มีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น จำนวน 11,146 ครัวเรือน

ข้อมูลโครงสร้างของประชากรในเทศบาลเมืองสิงหนคร

กราฟที่ 1 ประชากรเทศบาลเมืองสิงหนคร
ที่มา: สำนักทะเบียนท้องถิ่น เทศบาลเมืองสิงหนคร, 2557

ข้อมูลความเคลื่อนไหวของประชากรในเทศบาลเมืองสิงหนคร

กราฟที่ 2 ความเคลื่อนไหวของประชากรเทศบาลเมืองสิงหนคร
ที่มา: สำนักทะเบียนท้องถิ่น เทศบาลเมืองสิงหนคร, 2557

สภาพเศรษฐกิจในเทศบาลเมืองสิงหนคร โดยแบ่งเป็นพื้นที่ชุมชนเมือง สภาพความเป็นเมืองของเทศบาลเมืองสิงหนครยังมีไม่มากนัก พื้นที่ส่วนใหญ่ยังเป็นพื้นที่ใช้สอยเพื่อการเกษตรกรรม โดยพื้นที่ที่นับว่าเป็นพื้นที่เมืองมีการกระจุกตัวของสิ่งปลูกสร้าง ผู้คน และกิจกรรมประเภทเมือง มี 4 บริเวณ ประกอบด้วย (เทศบาลเมืองสิงหนคร, 2557)

บริเวณที่ 1 บริเวณศูนย์ราชการของเมืองสิงหนคร ที่เป็นที่ตั้งของที่ว่าการอำเภอสิงหนคร สำนักงานเทศบาลเมืองสิงหนคร และสถานที่ราชการต่าง ๆ ตลอดจนบ้านพักข้าราชการ พนักงาน และคลังน้ำมันเชื้อเพลิงขนาดใหญ่ของบริษัทน้ำมัน ซึ่งตั้งอยู่ใกล้เคียงทางด้านทิศเหนือ

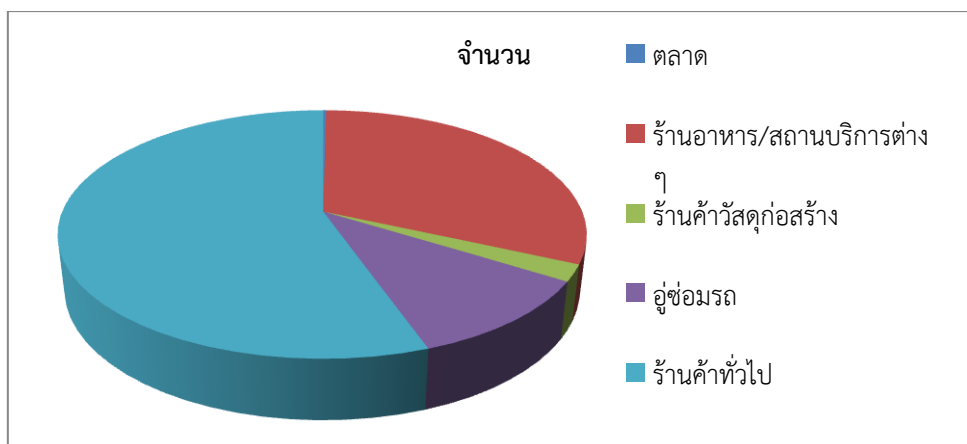
บริเวณที่ 2 บริเวณท่าเรือน้ำลึกสงขลา ซึ่งเป็นพื้นที่ตั้งยื่นลงในทะเลห่างจากฝั่งประมาณ 100 เมตร ตลอดถึงบริเวณข้างเคียงอันเป็นที่อยู่อาศัย ลักษณะชุมชนแออัดขนาดใหญ่ (ชุมชนบ้านเล)

บริเวณที่ 3 บริเวณบ้านหัวเขา ซึ่งตั้งอยู่ริมทะเลสาบสงขลาตอนล่างสุดของกลุ่มเขาแดงและเป็นที่ตั้งเมืองสงขลาในอดีต บริเวณนี้มีสภาพอาคารบ้านเรือนกระจุกตัวอย่างหนาแน่น และแออัดเช่นเดียวกับท่าเรือน้ำลึกสงขลา

บริเวณที่ 4 บริเวณบ้านใหม่ริมทะเลสาบสงขลาด้านใน ตั้งอยู่ด้านตะวันตกของเขาเขียวมีลักษณะเป็นชุมชนกลุ่มใหญ่ แต่ไม่มีความหนาแน่นและการกระจุกตัวแออัดแบบบ้านหัวเขา และท่าเรือน้ำลึกสงขลา

พื้นที่การเกษตรกรรม ในเขตการปกครองเทศบาลเมืองสิงหนคร มีลักษณะการใช้ที่ดินแบบชนบททั้งสิ้น ประกอบด้วยพื้นที่ตำบลหัวเขาและตำบลสทิงหม้อ ใช้ในการประกอบอาชีพด้านการประมง การเลี้ยงปลากะพง การแปรรูปอาหารทะเล การทำนา กุ้ง ในส่วนพื้นที่ส่วนใหญ่ของตำบลชิงโคและตำบลท่าบ ซึ่งพื้นที่สำหรับการเกษตร คือ การทำไร่ การทำนา และการทำสวนผสม โดยพื้นที่ที่เป็นไร่ นา ประมาณ 8,702 ไร่ ทำสวนประมาณ 850 ไร่ และที่เหลือเป็นพื้นที่ว่างและที่สาธารณะมีอยู่ทั่วไปในเขตเทศบาลเมืองสิงหนคร ประมาณ 10,730 ไร่

ในส่วนของธุรกิจการค้า การพาณิชย์และอุตสาหกรรมในเขตเทศบาลเมืองสิงหนคร ประกอบด้วย ตลาด จำนวน 1 แห่ง ร้านอาหาร สถานบริการต่าง ๆ จำนวน 146 แห่ง ร้านค้าวัสดุก่อสร้าง จำนวน 10 แห่ง อู่ซ่อมรถ จำนวน 50 แห่ง ร้านค้าทั่วไป จำนวน 257 แห่ง การพาณิชย์ในเขตเทศบาลเมืองสิงหนคร ประกอบด้วย ธนาคาร จำนวน 3 แห่ง ท่าเรือน้ำลึก จำนวน 1 แห่ง สถานบริการน้ำมัน จำนวน 11 แห่ง โรงแรม จำนวน 2 แห่ง อพาร์ทเมนท์ จำนวน 2 แห่ง รีสอร์ท จำนวน 20 แห่ง แพขนานยนต์ จำนวน 2 แห่ง คลังน้ำมัน จำนวน 4 แห่ง โกดังเก็บสินค้า จำนวน 40 แห่ง ในส่วนของธุรกิจอุตสาหกรรม ประกอบด้วย โรงต่อเรือ จำนวน 3 แห่ง โรงซ่อมทาสีเรือ จำนวน 2 แห่ง ร้านแปรรูปไม้จำนวน 4 ร้าน อู่เรือ จำนวน 2 อู่ ร้านกลึงโลหะ จำนวน 7 ร้าน ร้านซ่อมเครื่องจักร จำนวน 4 ร้าน ร้านซ่อมไดนาโม จำนวน 4 ร้าน ร้านทำเหล็กตัด จำนวน 5 ร้าน บริษัทซ่อมบำรุงท่อก๊าซ จำนวน 15 บริษัท

กราฟที่ 3 ความเคลื่อนไหวของประชากรเทศบาลเมืองสิงหนคร
ที่มา: สำนักทะเบียนท้องถิ่น เทศบาลเมืองสิงหนคร, 2557

แหล่งท่องเที่ยวและโบราณสถานภายในเทศบาลเมืองสิงหนคร ได้แก่ บ่อน้ำโบราณ-บ่อทรัพย์ (วัดบ่อทรัพย์) ชุมพระพุทธรูป (เขาน้อย) ชุมประตูปอแก้ว (หมู่ที่ 8 ตำบลหัวเขา) เจดีย์สองพี่น้ององค์ขาว-องค์ดำ และแก่งจัน กำแพงเมืองเก่า ศาลาหลบเสือ ป้อมปืนเมืองโบราณ สุสานสุลต่านสุลัยมาน ฯลฯ ศาสนสถานประกอบด้วย วัดเขาน้อย และเจดีย์เขาน้อย วัดมะม่วงหมู่ วัดบ่อทรัพย์ วัดสุวรรณคีรี วัดโลการาม วัดศิริวรรณवास วัดภูผาเบิก วัดธรรมโฆษณ์ วัดเจ้านครปู่ เจ้าเขาเขียว หลวงปู่ ทวดเหยียบน้ำทะเลจืด ปู่ทวดเขาแดง

แหล่งศูนย์รวมทางวัฒนธรรมชุมชน จำนวน 1 แห่ง ได้แก่ ชุมชนสทิงหม้อ หมู่ที่ 4 (ป็นหม้อ) สถานที่ท่องเที่ยวตามธรรมชาติ 2 แห่ง ได้แก่ หาดทรายแก้ว หาดแก้วจุลดิศ ในส่วนของเทศกาลและประเพณีที่สำคัญ ได้แก่ วันสงกรานต์ ประมาณช่วงต้นเดือนเมษายนของทุกปี มีการถือศีลอดของมุสลิมของทุกปี การฉลองศาลเจ้าปู่ ทวดเขาเขียว ประมาณช่วงเดือนมิถุนายนของทุกปี วันสารทเดือนสิบ ประมาณช่วงเดือนมิถุนายน-ตุลาคม ของทุกปี งานเมอลิต ประมาณช่วงเดือนสิงหาคมของทุกปี งานชักพระประมาณช่วงต้นเดือนตุลาคมของทุกปี ประเพณีการลอยกระทง ประมาณช่วงเดือนตุลาคม-พฤศจิกายนของทุกปี ประเพณีแต่งงานนางไม้ ประเพณีแต่งงานพญานาค

ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในเขตเทศบาลเมืองสิงหนคร ประกอบด้วยศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก จำนวน 7 แห่ง มีนักเรียน จำนวน 213 คน ศูนย์ปฐมวัย จำนวน 9 แห่ง มีเด็ก จำนวน 1,348 คน โรงเรียนประถม จำนวน 12 แห่ง มีนักเรียน จำนวน 2,909 คน โรงเรียนมัธยม จำนวน 5 แห่ง มีนักเรียน จำนวน 1,522 คน สถานศึกษานอกระบบ จำนวน 1 แห่ง มีนักเรียน จำนวน 929 คน (สำนักทะเบียนท้องถิ่น เทศบาลเมืองสิงหนคร, 2560)

อาชีพของประชากรในพื้นที่เทศบาลเมืองสิงหนคร ประกอบด้วย ประชากรในพื้นที่ตำบลชิงโค ตำบลทันทบ และบางส่วนของตำบลสทิงหม้อ ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น การทำนา การทำสวน การทำไร่สวนผสม และอาชีพเสริมรายได้ในครัวเรือน เช่น การทำน้ำตาลโตนด การทำน้ำตาลแว่น การแปรรูปอาหารจากผลิตภัณฑ์เกษตร เช่น การทำน้ำตาลเปรี้ยว การทำน้ำส้ม การขนมพื้นเมือง ประชากรในพื้นที่เขตชุมชนหนาแน่น และบางส่วนของริมถนนทางหลวง

แผ่นดิน สาย 408 ประกอบอาชีพด้านธุรกิจการค้า รับจ้างทั่วไปในอาชีพประมง และอุตสาหกรรมต่อเนื่อง ประชากรในพื้นที่ตำบลหัวเขา ตำบลสทิงหม้อ บางส่วนดำรงชีพด้วยการเลี้ยงปลาในกระชัง การแปรรูปอาหารทะเล การทำนากุ้ง ด้านการประมงมีการจับสัตว์น้ำในทะเลอ่าวไทยและทะเลสาบสงขลา ซึ่งวิถีการดำรงชีพจึงมีความผูกพันอยู่กับทรัพยากรประมงเป็นหลัก

อาจจะกล่าวได้ว่า ชุมชนหัวเขามีการดำรงชีพของที่พึ่งพิงในระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ และมีการติดต่อแลกเปลี่ยนกับภายนอก ในขณะเดียวกันก็มีการพึ่งพาในสังคมสูง อีกทั้งยังเชื่อมโยงถึงทรัพยากรประมง เนื่องจากในอดีตมีประชากรจำนวนน้อยและประกอบกับความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร การเปลี่ยนแปลงเริ่มเกิดขึ้นเมื่อมีความทันสมัยเข้ามามีบทบาทสำคัญ ในแง่มุมทางเศรษฐกิจเป็นเงื่อนไขผลักดัน เริ่มเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เกิดการขยายตัวของชุมชน อย่างต่อเนื่อง ส่งผลต่อกลุ่มต่าง ๆ ที่เข้ามาในพื้นที่อย่างเข้มข้น จากการสะท้อนแง่มุมความสัมพันธ์พบว่า

“...ในอดีตทรัพยากรบ้านเราสมบูรณ์มาก เงินไม่มีผลต่อการทำมาหากินมากนัก ส่วนใหญ่มีการแลกเปลี่ยนปลากับข้าว...”(บังสัน, สัมภาษณ์วันที่ 11 มีนาคม 2561)

“...บ้านเราเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์เลยก็ได้นะ เรามีวัดมีมัสยิดที่เก่าแก่ เรามีเมืองโบราณและการตั้งถิ่นฐานที่มีบริเวณติดทะเลสาบ อาหารสมบูรณ์...”(ผู้ใหญ่บ้านนนท์, สัมภาษณ์วันที่ 5 ตุลาคม 2561)

“...ทะเลสาบสงขลาบ้านเรา ถ้าศึกษากันหมดคงไม่ไหวแต่ถ้าเชื่อมโยงประวัติศาสตร์แล้วมีคนศึกษาเยอะมาก บ้านเรา คือ แหล่งอารยธรรมเลยก็ว่าได้...”(บังเส็น, สัมภาษณ์วันที่ 10 มิถุนายน 2561)

“...การเข้ามาของคนในพื้นที่ส่วนใหญ่จะมีกลุ่มต่าง ๆ เช่น คนจีน มุสลิม ชาวพุทธ ซึ่งเข้ามาปักหลักอาศัยบริเวณนี้...การทำมาหากินของกลุ่มต่าง ๆ ในพื้นที่เข้มข้นมาก มุสลิมหาปลาคนพุทธรับซื้อและไปขายยังภายนอกชุมชน...”(บังเลาะ, สัมภาษณ์วันที่ 10 มกราคม 2561) (หมัดอุสัน, สัมภาษณ์วันที่ 10 มิถุนายน 2561)

“...กลุ่มต่าง ๆ ที่เข้ามาอยู่ในพื้นที่นี้ โดยมากแล้วจะไม่ขัดแย้งกันนะ ส่วนใหญ่เป็นพี่เป็นน้องกันถ้อยทีถ้อยอาศัยซึ่งกันและกัน...”(วะเย็บ, สัมภาษณ์วันที่ 15 กุมภาพันธ์ 2561)

“...บางคนก็เป็นต้นตระกูลเดียวกันนะ แต่พอแต่งงานข้ามวัฒนธรรมบางคนก็เข้ารับนับถืออิสลามเป็นมุสลิม และขยายครอบครัวใหญ่ขึ้น...”(วะหมาด, สัมภาษณ์วันที่ 10 มีนาคม 2561)

จากปรากฏการณ์ดังกล่าวข้างต้น ทำให้เห็นความเป็นมาของทะเลสาบสงขลา และชุมชนหัวเขา ในขณะที่เดียวกันก็ทำให้เห็นพัฒนาการเชิงพื้นที่และภาคประวัติศาสตร์ ซึ่งอย่างไรก็ตาม ชาวชุมชนหัวเขาส่วนใหญ่ยังพึ่งพาตนเอง (self-reliant) โดยใช้ทะเลเป็นพื้นที่ในการผลิตและการบริโภคในครัวเรือน

ในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2501 จะเห็นว่าวิธีการผลิตที่ต้องพึ่งพาทรัพยากร จากการลงพื้นที่ตามคำบอกเล่าของนายหมัด พบว่า ตั้งแต่รุ่น ป๊ะแก่ (ปู่) มะแก่ (ย่า) ป๊ะ (พ่อ) ม๊ะ (แม่) ก็ประกอบอาชีพประมงอยู่แล้ว การบอกเล่าของชาวบ้านยังพบว่า ชุมชนหัวเขาถูกไล่เรียงและร้อยเรียงเชิงประวัติศาสตร์เรื่อยมาและมีกลุ่มต่าง ๆ ที่เข้ามาในชุมชน เช่น ชาวจีน ชาวพุทธ แต่ละกลุ่มก็ใช้ทะเลเป็นพื้นที่ในการประกอบอาชีพ และยิ่งเล่าอีกว่าตั้งแต่เกิดมา ป๊ะ (พ่อ) เขาเป็นคนที่นี่ ตั้งรกรากที่นี่ จึงพอจะกล่าวได้ว่าส่วนใหญ่ชาวบ้านจะเป็นคนที่ตั้งรกรากอยู่บริเวณนี้ ส่วนน้อยที่อพยพมาจากที่อื่น ชาวบ้านจะทำประมงพื้นบ้านแบบยังชีพ คนเฒ่าคนแก่จบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ซึ่งเป็นการศึกษาภาคบังคับ หรือปอเนาะ (โรงเรียนสอนศาสนาอิสลาม) ซึ่งในอดีตบริเวณนี้จะมีคนอยู่กันมากมีอาชีพทำประมงเป็นหลัก ต่อมาได้มีการอพยพมาเป็นจำนวนมากซึ่งมาจากไหนไม่มีใครรู้ ในช่วงหลัง ๆ คนที่อพยพเข้ามาส่วนใหญ่จะเป็นเขยหรือแม่ก็จะเป็นสะใภ้ ผู้วิจัยได้พูดคุยกับคนเฒ่าคนแก่ในชุมชน ส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม โดยให้คำจำกัดความว่าบัง (พี่) หรือ ป๊ะ (พ่อ) ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านยังเล่าให้ฟังว่า ป๊ะเรา อายุ 85 ปี ม๊ะ อายุ 80 ปี เกิดมาก็เห็น ป๊ะ กับ ม๊ะ หาปลาแล้ว ทุกคนในชุมชนบริเวณนี้ส่วนใหญ่ก็หาปลาแทบทุกคน ในสมัยก่อนใช้เรือแจวเรือใบ ซึ่งช่วยกันหาปลาหลายคน เครื่องมือประมงก็จะเป็นกัต อวน โพงพาง โม่ระ (โปะะ) ภายใตฎุมิ ปัญญาเป็นการทำประมง 2 น้ำ คือ น้ำเค็มกับน้ำกร่อย (ตามความหมายของชาวบ้านน่าจะจะเป็นน้ำกร่อยในช่วงฤดูน้ำหลากพื้นที่นี้จะเป็นน้ำกร่อยและน้ำจืด) หลังจากเรียนจบชั้น ป. 4 เป็นการช่วยพ่อแม่ทำมาหากินในสมัยนั้น ทุกครั้งที่ออกทะเลก็ได้ปลาได้มาเต็มลำเรือ ในอดีตยังพบอีกว่ามีปลาหลากหลายชนิด กุ้ง กั้ง ขนาดใหญ่ ซึ่งสอดคล้องกับข้อค้นพบของ เชษฐา มุหะหมัด (2553) จากศึกษาพื้นที่ทะเลสาบสงขลา ดังตารางเปรียบเทียบดังต่อไปนี้

ตารางที่ 1 ชนิดของสัตว์น้ำที่พบก่อนและหลังปี พ.ศ. 2520

ชนิดสัตว์น้ำ	ก่อนปี พ.ศ. 2520	หลังปี พ.ศ. 2520
ปลาอีคุต	✓	✗
ปลาทองเที้ยว	✓	✓
ปลานาค	✓	✗
ปลาหมึก	✓	✓
ปลากันหลาว	✓	✓
ปลาโคประดง	✓	✗
ปลาโคป (มัน)	✓	✓

ชนิดสัตว์น้ำ	ก่อนปี พ.ศ. 2520	หลังปี พ.ศ. 2520
ปลาโคป (แป้ง)	✓	✗
ปลาทราย	✓	✗
ปลากระบอก	✓	✓
ปลาหัวอ่อน	✓	✓
ปลากดขี้ลิง	✓	✓
ปลาคางค้ะ	✓	✓
ปลาลิบง	✓	✗
ปลาขี้ตัง	✓	✓
ปลาสำลี	✓	✓
ปลาผีหลัง	✓	✓
ปลาเหยียง	✓	✗
ปลายอดม่วง	✓	✗
ปลาช่างกุล	✓	✗
ปลาหังเว่ยเขื้อ	✓	✗
ปลากระเบน	✓	✓
ปลาขี้เกะ	✓	✓
ปูม้า	✓	✓
ปูดำ	✓	✓
กั้ง	✓	✓
กั้งหางแดง	✓	✓
กั้งหัวมัน	✓	✓
กั้งแซบ้วย	✓	✓
กั้งหัวแข็ง	✓	✓
รวม	30 ชนิด	20 ชนิด

หมายเหตุ ✓ หมายถึง ยังพบอยู่ ✗ หมายถึง ไม่พบแล้ว
ที่มา: เศรษฐา มุหะหมัด, 2553

ในขณะที่เดียวกันยังพบอีกว่า เมื่อผลผลิตในภาคประมงเริ่มลดลง ในขณะที่การเข้าไปใช้ประโยชน์ไม่ได้ลดลงตามความน่าจะเป็น ดังคำสนทนาระหว่างผู้วิจัยกับผู้ให้ข้อมูลดังนี้

“...บังเฮ้อ บังเป็นคนไหน เป็นคนที่นี่มั้ย และคนที่นี่เมื่อก่อนมาก ม้ายครึบ และมาจากไหนกันมั่ง...”(ผู้วิจัย)

“...เป็นคนที่นี่เกือบทุกคนครึบ โดยเฉพาะคนเฒ่า คนแก่ ฮันนะ ทุกคน อยู่ตั้งแต่เกิด เกิดมาก็เป็นคนแถวนี้แล้ว...เป็นญาติกันทั้งนั้น...” (ผู้ใหญ่บ้านนนท์)

“...ผู้ใหญ่บ้านละครึบ เริ่มอาชีพทำไไร่มั่งครึบ จำได้มั้ย ช่วยเล่า ให้ฟังหน่อย...”(ผู้วิจัย)

“...ผมทำแรกสมัยพ่อขุนแหละ...อายุประมาณ 10 ปี ก็ช่วยพ่อหา ปลาแล้ว ตอนนี้อยู่เกษียรตัวเองแล้ว มาทำป้าชายเลน ...”(ผู้ใหญ่บ้าน)

“เอ้าหวางนี่ก็ไปเลไม่ไซหรือ ...”(น้ำเสริฐ)

“...ถึงสมัยก่อนประมงเค้าทำกันพันหรือ...ประมงนี้ไซ้ไไร่หา ปลา...”(ผู้วิจัย)

“...เรือแจว...”(ผู้ใหญ่บ้านนนท์)

“...เรือแจว ถึงที่นี้เวลาไปหาไไร่หาไไร่กลมั้ยครึบ ออกจากชายฝั่งนี้ ประมาณก็ไล่ได้หรือไปเกาะยอ...แต่ก่อนนี้เครื่องมือเค้าไซ้ไไร่หรือ...” (ผู้วิจัย)

“...กะมันไม่ไกล เมื่อก่อนไซ้วางกัดกันหน้าบ้านนิหลานเฮ้อ บางส่วนไซ้กัดไซ้วนโพงพางกัน ได้กึ่ง ปลา เพราะมันเข้ามาได้ เดียวนี้เข้า ไม่ได้แล้ว...ได้ปลามา 100 โลได้สมัยแรกก่อน...”(ผู้ใหญ่บ้านนนท์)

“...ถึงปลาที่เรากัดสมัยก่อนไม่ว่าจะเป็นกัดกะตี โมะระ กะตี หรือ ว่าเป็นเครื่องมือชนิดอื่นกะตี...ได้ปลานี้เยอะมาก...พวกปลาหลาว ปลาทุเลลา ปลาทุต ปลาละปัง ปลาแมว กุ้งแม่น้ำกะมากันตัวเท่าข้อมือเลย...กุ้งแม่น้ำช่วงเวลาน้ำจืดนั้นเป็นแม่กุ้ง...ในสมัยก่อนอวนลากก็มีนะ ได้กึ่ง อวน ล้อมน้ำเค็ม น้ำจืด น้ำจืดนี้มาเทียมเดือนสิบเอ็ดเดือนสิบสองเพราะฝนตก...” (ผู้ใหญ่บ้านนนท์)

“...หากินเลนี้เหม็ด...พวกหาตใหญ่ นี้หากินเลที่นี้หมดเลยไปถึง พัทลุง นคร เลเดียวกันแหละ แต่บ้านเราได้เปรียบเพราะ...บริเวณนี้ปลาชุก ชุมแหละ...”(ผู้ใหญ่บ้านนนท์)

“...หวางนี้ไซ้ไม่ตีลูกบ่าวเฮ้อ (เรียกผู้วิจัย)...ช่วงนี้มีของใหม่แล้ว ไชหนอน...ตัวดีเลย...เอาหมดทั้งเล...ติดยันขยะในเล...ลูกบ่าวคิดแลตะ...” (น้ำเสริฐ)

จากคำสนทนาดังกล่าวข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่า การทำประมงในสมัยก่อนได้ปลาจำนวนมากและหลากหลายชนิด การใช้เรือจะเป็นเรือแจวเนื่องจากยังไม่มีเครื่องยนต์ เครื่องมือประมงที่ใช้จะเป็นเครื่องมือที่ทำขึ้นเอง โดยใช้ไม้ไผ่ที่หาได้ในชุมชนโดยการสาน การถักด้วยด้าย เช่น กัด ไซ อวน โม่ระ โพงพาง ดักได้ทั้งกุ้ง ทั้งปลาตัวใหญ่ และการทำมาหากินก็ไม่ต้องออกแรงมากนัก ใช้เวลาไม่นานก็สามารถหาปลาได้มากจนเต็มลำเรือ ดังคำสนทนาของผู้วิจัยกับคนที่เคยทำประมงก่อนหน้านี้พบว่า

“...ตอนที่เรายังเล็ก ๆ จะเล่าให้ฟัง เคยได้ยีนม้าย...ทำน้อย...ได้มาก สมัยนี้ทำแค่ตายแต่น้อย...แต่ราคามันไม่ได้น้อยตามนะ แรกก่อนออกเลที่หนึ่ง ใช้เวลาแค่ชนิดเดียว บางคืนได้มาเป็นสอ (กระสอบ) ลูกบ่าวเคยเห็นสอ ปานม้ายนั้นแหละบางคืนใส่สอปานไม้โຈະนะ...หวางนี้ออกไปที่นึ่งกะไม่ หลุดค่าน้ำมัน ยิ่งก่อนหน้านี้น้ำมันแพงมีแต่คนบ่นว่าไม่ได้ไหลลูกบ่าวแฮ้ว ว่าจะไม่ขาดทุนนะ...เพราะวะชายเรือหาอาชีพใหม่เสียก่อน...” (วะเลาะ)

“...แรกก่อนปลา มันมากหนัดนี้...ปลาโคป...ปลาผีหลัง..คนน้อยไม่ เหมือนตอนนี้...แรกก่อนกุ้งนี้ติดขึ้นมาบนตลิ่ง มีทุกชนิดอีเอากุ้งไหร่ มีทั้งเพ ลุขหมด...ถ้าแหล่งเรื่องปูหล่าว มีทุกยี่ห้อ มีทุกฤดูไม่จำกัดเหมือนทุกวันนี้ หวานนี้หรือต้องฤดูกาลมันเท่านั้น ถึงว่าฤดูกาลมันบางทีก็ยังไม่...” (ผู้ใหญ่บ้านนนท์)

จากปรากฏการณ์ข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่า การดำรงชีพในอดีตชาวชุมชนหัวเขา ได้ประโยชน์จากทรัพยากรประมง โดยเฉพาะทรัพยากรสัตว์น้ำเป็นจำนวนมากทั้ง กุ้ง ปู ชนิดต่าง ๆ และปลาหลากหลายชนิด เช่น ปลาลาโก ปลากาว ปลาทุเลลา ส่วนกุ้งก็จะมีหลายชนิด เช่น กุ้งหาง แดง กุ้งหัวมัน ปูม้า กุ้งไซ แต่ปัจจุบันแทบไม่มีให้จับเพราะสูญเสียพื้นที่เกือบหมด สมัยก่อนไม่ต้องลงแรง มากนักก็ได้สัตว์น้ำปริมาณมาก แต่ปัจจุบันลงแรงมากแต่ได้น้อยเพราะมีปัญหาหลายอย่าง ในความเป็นจริงแล้ว ในอดีตมีการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนและไม่ค่อยมีอุปสรรคมากนัก ไม่ว่าจะเป็น ฤดูกาลหรือความเกี่ยวข้องกับตลาด ปัจจุบันมีเงื่อนไขหลายประการที่ทำให้ความอุดมสมบูรณ์เหล่านี้ แปรเปลี่ยนไป การใช้เครื่องมือประมงก็เปลี่ยนไปตามเงื่อนไขความต้องการของตลาด และการนำเข้า เทคโนโลยี ซึ่งเมื่อย้อนกลับไปในอดีตชาวประมงส่วนใหญ่ใช้เรือแจวหรือเรือใบออกหาปลา ในทะเลสาบสงขลา ภายใต้วิถีเล วิถีลม วิถีใบ วิถีแจว ซึ่งมีพัฒนาการของการทำประมงเรื่อยมา เริ่มตั้งแต่การใช้เรือใบเป็นหลักและต่อมาได้เปลี่ยนมาเป็นเรือแจว ซึ่งมีขนาดเล็กและต้นทุนต่ำกว่า วัตถุประสงค์ของการทำประมงในช่วงนี้ เป็นการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนเพียงอย่างเดียว แม้ครัวเรือนส่วนใหญ่มีฐานะค่อนข้างยากจน แต่ก็ไม่ได้เป็นอุปสรรคในการหาปลาที่มีอยู่อย่างสมบูรณ์ ตามแหล่งน้ำธรรมชาติ โดยใช้เครื่องมือง่าย ๆ ที่ไม่แตกต่างกันมากนักระหว่างครัวเรือน สอดคล้องกับการศึกษาของ เศษฐา มุหะหมัด (2553) และ เก็ดถวา บุญปรากฏ (2550) ในขณะที่การทำประมงถูก จำกัดด้วยฤดูกาลและประสบการณ์ของชาวประมง เนื่องจากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีไม่มีบทบาทมากนัก ชาวประมงส่วนใหญ่ใช้เรือใบและเรือแจวในการออกหาปลาทั้งในทะเลและในลำคลอง

การทำประมงในลำคลองจะมีลักษณะที่คล้ายกับการทำประมงในทะเล แตกต่างกันที่เครื่องมือบางชนิดและระยะเวลาที่ออกหาปลา ซึ่งการทำประมงในลำคลองจะใช้เครื่องมือจับสัตว์น้ำอย่างง่าย ๆ ที่สามารถผลิตขึ้นเอง เช่น ไซ เบ็ด อวน และใช้เวลาในการหาปลารายวัน ในขณะที่การออกทะเลส่วนใหญ่จะนับรอบสัปดาห์หรืออาทิตย์ละหนึ่งครั้ง และใช้เวลานานกว่าจะกลับบ้านหรือเรียกอีกอย่างว่า “แจวรอบเกาะยอ” ในส่วนของเครื่องมือประมงหลัก ๆ ที่ใช้ คือ กัด เมื่อก่อนต้องทำเองโดยการซื้ออุปกรณ์มาจากฝั่งบ่ออย่าง (สงขลาในปัจจุบัน) มีขั้นตอนการทำงานง่าย ๆ คือ การนำด้ายมาผูกกัดที่ใช้ลักษณะตาห่างประมาณ 9-10 เซนติเมตร (วะเย็บ, สัมภาษณ์วันที่ 15 กุมภาพันธ์ 2561) ใช้เวลาในการวางไม่ถึงครึ่งชั่วโมง

กล่าวโดยสรุปวิถีการดำรงชีพดำรงอยู่ภายใต้การผลิตแบบยังชีพของคนชุมชนหัวเขามีความสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในพื้นที่ อาชีพที่ทำนอกจากจะอิงอยู่กับธรรมชาติยังผันแปรตามฤดูกาลและยุคสมัย หลายครอบครัวที่ประกอบอาชีพหลายอย่าง โดยหมุนเวียนเปลี่ยนไปตามฤดูกาลที่สอดคล้องกับสภาพของทรัพยากรประมง และยังมีปัจจัยในการยังชีพที่เพียงพอตลอดปี มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเพียงพอตามความต้องการของครัวเรือนวิถีที่เกื้อกูลกับธรรมชาติ อีกทั้งยังดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในพื้นที่ เช่น การทำบุญ การทำนุหรือในโอกาสต่าง ๆ ของชาวมุสลิมและชาวพุทธ ประเพณีและพิธีกรรมดังกล่าวนี้เป็นการแสดงออกที่สำคัญที่มีคุณค่าต่อการดำรงชีพ

นิเวศวิทยาสังคม: ระบบความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในการเข้าถึงทรัพยากรประมง

จากการสังเคราะห์ชุมชนภายใต้นิเวศวิทยาสังคม (social ecology) โดย วิชา จันทรศิริ และสิริพิชญ์ วรรณภาส (2548) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบ 3 ประการ อันได้แก่ วิถีชีวิต เศรษฐกิจ และสังคม ที่สามารถเปลี่ยนแปลงตามพลวัตและการพัฒนาสังคมกระแสหลัก อันจะมุ่งพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ในอีกแง่มุมหนึ่งอาจจะกล่าวได้ว่า ระบบนิเวศทางสังคมเป็นองค์รวมในระบบความสัมพันธ์ของมนุษย์และสิ่งแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งครอบคลุมกระบวนการก่อเกิดการดำรงอยู่ พัฒนาการความเคลื่อนไหวและความเปลี่ยนแปลงทางด้านต่าง ๆ ของสังคมและวัฒนธรรมแบบไม่แยกส่วน เมื่อก้าวถึงระบบความสัมพันธ์ของทรัพยากรประมงชุมชนหัวเขาสามารถทำความเข้าใจดังนี้

ชาวประมง: มิติความสัมพันธ์กับทรัพยากรประมง

ชาวประมงชุมชนหัวเขาในมิติความสัมพันธ์กับทรัพยากรประมงกับการทำประมงแบบยังชีพ (subsistence) (ก่อนช่วงปี พ.ศ. 2501) ชาวประมงในชุมชนหัวเขาส่วนใหญ่พึ่งพิงอยู่กับทรัพยากรเป็นหลัก ประชาชนในพื้นที่ไม่มีบทบาทมากนักในการมีส่วนร่วมอนุรักษ์ และการจัดการทรัพยากรมีลักษณะตัวใครตัวมัน อาจจะมีการแลกเปลี่ยนทรัพยากรด้วยกันเอง จากการลงพื้นที่ การจัดประชุมผู้นำชุมชนรวมถึงกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน คณะกรรมการชุมชนและคนเฒ่า คนแก่ ในชุมชน พบว่า คนในอดีตการดำรงชีพภายใต้วัฒนธรรมที่สำคัญของชุมชน และมีการจดบันทึกเพื่อเป็นฐานข้อมูลสำคัญ อันจะเห็นได้จากการสร้างมัสยิดที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของมุสลิมในละแวกนั้น ในอดีตมีการประชุมแลกเปลี่ยนข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาในการประมง และสอดคล้องกับฤดูกาล

เป็นหลัก คนในชุมชนได้เรียนรู้ถึงความสำคัญต่าง ๆ สามารถปรับการดำรงชีพในมิติความสัมพันธ์กับระบบนิเวศและเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสม การดำรงชีพจึงมีความสัมพันธ์และมีความเชื่อมโยงของวิถีชีวิตชุมชนวัฒนธรรมท้องถิ่น และที่สำคัญ คือ การอยู่กันอย่างญาติพี่น้องเกิดเป็นครอบครัวเดียว

จากการสนทนายังพบอีกว่า ชุมชนหัวเขาพยายามสร้างศูนย์เรียนรู้เพื่อเป็นแหล่งค้นคว้าหาข้อมูลในเชิงประวัติศาสตร์ของคนกลุ่มต่าง ๆ ทั้งคนในชุมชนและผู้สนใจจากภายนอกก่อให้เกิดการบูรณาการพัฒนาในด้านอื่น ๆ อย่างกลมเกลียว ทั้งด้านการศึกษา ด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรม โดยมีแกนนำชาวบ้านเข้าร่วมเรียนรู้กับชุมชน และร่วมกันการส่งเสริมทำให้เกิดยุวชน แกนนำ เพื่อการรักษาวัฒนธรรมและทรัพยากรประมงไว้ เป็นแรงพลังผลักดันในการดำเนินงาน และเผยแพร่ข้อมูลความรู้ทั้งภายในชุมชนของตน และกลุ่มบุคคลจากภายนอกพื้นที่ที่เข้ามาศึกษาดูงานในอนาคต

ภาครัฐและเอกชน: มิติความสัมพันธ์กับทรัพยากรประมง

ภาครัฐในมิติความสัมพันธ์กับทรัพยากรประมงกับการทำประมงแบบยังชีพ (subsistence) (ก่อนช่วงปี พ.ศ. 2501) ในช่วงนี้ภาครัฐเริ่มมีบทบาทในการจัดการทรัพยากรประมง ในส่วนของนโยบายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เริ่มต้นด้วยการพยายามสร้างกิจกรรมอนุรักษ์และส่งเสริมให้เห็นถึงคุณค่าสามารถดำเนินการร่วมกันหลายหน่วยงาน เป็นการทำงานเชิงการบูรณาการ โดยร่วมกันค้นหากรรมวิธีในการอนุรักษ์ทรัพยากรประมงเบื้องต้น โดยรัฐเป็นผู้กำหนดนโยบายกำหนดทิศทางการทำประมง มีการดำเนินงานโครงการประกอบด้วย กิจกรรมเวทีสร้างความรู้ ความเข้าใจที่เกี่ยวข้องกับการทำประมง ต่อมาประมาณ ในปี พ.ศ. 2501 เป็นต้นมา รัฐเริ่มให้สัมปทานแก่ชาวประมง เพื่อเป็นการควบคุมการใช้เครื่องมือประมง ที่เริ่มเข้ามามีบทบาทสำคัญในแปรเปลี่ยนการดำรงชีวิต จากคำสัมภาษณ์พบว่า

“...ในขณะนั้นปี 2500-2504 สมัยที่เราเกิดและเรายังเด็ก ๆ ซึ่งตอนนั้นเราเกิดมา ก็มีการแจวกันเราทันในสมัยนั้นพอดี เราก็เริ่มเริ่มหัดแจวแถวบริเวณหน้าบ้าน ซึ่งอายุ 16-17 ปี ตอนนั้นเราเรียนอยู่ที่จะนะ โรงเรียนปอเนาะ (โรงเรียนสอนศาสนาอิสลาม) เรียนด้วย ทำงานด้วยการดักโพงพางมีการให้สิทธิ โดยรูปแบบการประมงจากรัฐหรือจากกรมประมง ส่งผลให้เกิดการแย่งพื้นที่ ทะเลาะกันเพื่อแย่งประมงระยะเวลา 2 ปี ประมงหนึ่งครั้ง กำหนดเป็นร่อง ร่องละ 2-3 หมื่น ถ้าเป็นพื้นที่ที่เหมาะสม หรือเป็นพื้นที่ปากอ่าวมีการแข่งขันกันสูง การประมงเมื่อก่อนกำหนดไว้ 7 พื้นที่ ได้แก่ พื้นที่แถวหน้าบ้านอยู่บริเวณใต้สะพานดินฯ ปัจจุบัน คือ แถวบ่อนสี แถวข้างกั้ง แถวหัวปาร์ม แถวมุสัง แต่เมื่อยกเลิกสัมปทานและประกอบกับการใช้เครื่องมือที่ทันสมัยขึ้นเพื่อรองรับตลาด ชาวประมงก็พยายามเข้าถึงทรัพยากร เข้มข้นขึ้นจนถึงทุกวันนี้...”(เลาะ, สัมภาษณ์วันที่ 27 สิงหาคม 2559)

หลังจากหน่วยงานภาครัฐได้ออกนโยบายประมุขร่องโพงพางในบริเวณทะเลสาบสงขลา และไม่สามารถควบคุมจำกัดจำนวนชาวประมงและเครื่องมือได้ หน่วยงานประมงจึงยกเลิกการประมุขดังกล่าว ผลสืบเนื่องจากการประมุขทำให้ชาวประมงจับจองพื้นที่ และขยายพื้นที่รอบไปยังรอบ ๆ ทะเลสาบสงขลา และพื้นที่อื่น ๆ รอบเกาะยอ ในขณะที่เดียวกันก็ถูกกระตุ้นด้วยนโยบายความทันสมัยภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจ ฉบับที่ 1 เป็นต้นมา ส่งผลต่อระบบความสัมพันธ์ระหว่างชาวประมงและทรัพยากรประมง ในขณะเดียวกันช่วงก่อนปี พ.ศ. 2501 ภาคเอกชนไม่ค่อยมีบทบาทมากนัก แต่หลังจากปี พ.ศ. 2501 เริ่มมีบทบาทสำคัญในการทำประมงเครื่องมือทันสมัยถูกเริ่มเข้ามาใช้ในทะเลสาบสงขลา นอกเหนือจากพื้นที่อ่าวไทยเริ่มมีเรือคราดหอยและเรืออวนล้อมเข้ามาในพื้นที่ทะเลสาบสงขลาเพิ่มมากขึ้นจนเกิดข้อพิพาทระหว่างชาวประมงรัฐ และเอกชน ซึ่งแกนนำชาวประมงเล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า “...ตอนนั้นเราจับเรือเครื่องแล้วได้เครื่องมือใหม่ ๆ เรารวมตัวกัน 10 กว่าลำ เพื่อขับไล่เรืออวนรุนพาณิชย์ที่เข้ามาทำประมงในเขตพื้นที่ทะเลสาบสงขลา จนทำให้ประมงพาณิชย์ต้องล่าถอยไปในที่สุด...” (มุตตาเลียบ, สัมภาษณ์วันที่ 20 มีนาคม 2561) ผลที่ตามมา คือ ทรัพยากรเริ่มถูกตัดทวงเพิ่มขึ้นตามระบบและกลไกของตลาด และนโยบายของรัฐ

ชุมชนหัวเขา: ย่างก้าวของมโนทัศน์การพัฒนาและการอิงแอบในระบบตลาด

ผู้วิจัยลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูล 2 ระยะ ระยะแรก คือ การเก็บข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับแนวนโยบายของรัฐผ่านงานวิจัยและงานวิชาการที่เกี่ยวข้องกับทะเลสาบสงขลา และความเกี่ยวข้องของระบบตลาดรวมถึงทรัพยากร ระยะที่ 2 คือ การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องทั้งหมดทั้งรัฐและชาวประมงชุมชนหัวเขา พบว่า ในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา ถือเป็นช่วงที่สำคัญและเป็นยุคแห่งการเปลี่ยนผ่านของการดำรงชีพในชุมชนหัวเขา จากระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ หรือจากการผลิตแบบยังชีพ (subsistence economy) ไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด (market economy) เนื่องจากการขยายอิทธิพลของตลาดที่เข้ามามีบทบาทในชุมชนมากขึ้น ส่งผลให้ครัวเรือนส่วนใหญ่ที่มีอาชีพประมงต้องปรับตัว อันนำไปสู่การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต รวมทั้งระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนและระบบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับภายนอก โดยที่ชุมชนมีการเรียนรู้และปฏิสัมพันธ์กับตลาดยิ่งขึ้น ซึ่งปรากฏออกมาให้เห็นในรูปของการเกิดตลาดบ้านเล หรือตลาดหน้าเมืองและการเกิดขึ้นของเรือรับ-ส่งผู้โดยสาร ระหว่างเมืองสงขลา กับชุมชนหัวเขา นอกเหนือจากเงื่อนไขการปฏิสัมพันธ์แล้ว ยังพบอีกว่าปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทำให้ชุมชนหัวเขาสามารถติดต่อกับภายนอกและชุมชนใกล้เคียงได้สะดวกขึ้น ซึ่งพบว่าในระยะแรกประมาณ ปี พ.ศ. 2509 ได้เริ่มมีเรือยนต์และเรือหางยาวของคนในชุมชนหัวเขาบริการรับส่งผู้โดยสาร การมีเรือรับจ้างจากตัวเมืองสงขลาในปัจจุบันมายังบ้านหัวเขา “...เมื่อก่อนเราใช้การแจวเรือรับส่งนะ ต่อมาก็ใช้เรือหางยาวและมีแพขนานยนต์...”

ภาพที่ 13 ท่าเทียบเรือขนส่งบ่อยางและหัวเขาแดง
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 15 ตุลาคม 2561

ในปัจจุบันท่าเทียบเรือยังคงให้บริการในการคมนาคมอยู่ ต่อมาในปี พ.ศ. 2015 ได้มีการสร้างถนนในหมู่บ้าน ในระยะแรกเป็นใช้แรงงานของคนในหมู่บ้านเป็นหลัก ชาวบ้านใช้วิธีการลากถาดหญ้าผ่านที่ดินที่ได้รับการบริจาคจากคนในชุมชนเพื่อใช้เป็นทางในการสัญจร ซึ่งแรงงานส่วนใหญ่เป็นคนในพื้นที่เป็นการลงแรงช่วยกัน สภาพของถนนในช่วงนี้รถยนต์ยังผ่านไม่ได้ การเดินทางใช้รถจักรยานในการคมนาคม ต่อมารัฐได้เริ่มเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ชุมชนมากขึ้น ต่อมาในปี พ.ศ. 2518 ในสมัยที่หม่อมราชวงศ์ คึกฤทธิ์ ปราโมทย์ เป็นนายกรัฐมนตรี ทุกหมู่บ้านได้รับงบประมาณในการทำถนนผ่านโครงการ “เงินผันสู่ชนบท” ทำให้ชุมชนสามารถติดต่อกับภายนอกที่สะดวกขึ้น เมื่อถนนหนทางสะดวกขึ้นจึงเริ่มมีการบริการด้วยรถจักรยานยนต์เพิ่มจำนวนขึ้น ในขณะเดียวกันรายจ่ายในระดับครัวเรือนก็เพิ่มขึ้นไปพร้อมกับความต้องการของคนในชุมชนตามลำดับ ต่อมาเริ่มมีรถกระบะเพื่อบรรทุกสินค้าประมงและเริ่มก่อเกิดธุรกิจโดยสารในชุมชน คนในชุมชนในช่วงนี้เริ่มมีการแปรเปลี่ยนการใช้ประโยชน์จากเรือมาเป็นการใช้ถนนมากขึ้นเพื่อเชื่อมการติดต่อกับภายนอก ทั้งระหว่างหมู่บ้านใกล้เคียงและกับชุมชนอื่น ๆ ที่อยู่รอบ ๆ พื้นที่ชุมชนหัวเขา ทำให้ชุมชนเริ่มรับนโยบายและการปรับวิถีของการผลิต “จากเรือสู่ยานยนต์” การแปรเปลี่ยนรูปแบบการใช้ประโยชน์ผ่าน “การปรับเปลี่ยนระบบคิด” และเริ่มมีการออกมาทำงานนอกชุมชนของคนวัยหนุ่มสาว ในขณะเดียวกันคนภายนอกเริ่มเข้ามาสู่หมู่บ้านเพื่อตั้งถิ่นฐานและประกอบอาชีพ (วะหมืด, วะเลาะ, วะหมัด, วะสบ, บังสัน, สัมภาษณ์วันที่ 27 มีนาคม 2561) นอกจากนี้การที่ชุมชนหัวเขาสามารถติดต่อกับภายนอกเช่นนี้ ยังเป็นการเปิดพื้นที่ภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนอย่างสมบูรณ์ เนื่องจากชุมชนเปรียบเสมือนศูนย์กลางประมงตามคำสะท้อนว่า “ถ้าจะทานของดี ๆ (ทรัพยากรประมง) ต้องมาทานที่บ้านเรา” ช่วงนี้เริ่มมีการแลกเปลี่ยนข้าว และการ

แลกเปลี่ยนปลาก่อเกิดเป็นวัฒนธรรม “ไอ้เกลอ ไอ้ค้อ” ภายในชุมชนหัวเขา (วะหมัด, วะเลาะ, วะหมัด, วะสบ, บังสัน, สัมภาษณ์วันที่ 27 มีนาคม 2561)

ส่วนที่สอง คือ การสร้างแพขนานยนต์ หลังจากมีถนนเข้ามาเชื่อมโยงชุมชนหัวเขา การคมนาคมเริ่มมีพัฒนาการอย่างต่อเนื่อง นอกเหนือจากการมีเรือรับจ้างแล้ว ยังเริ่มมีแพขนานยนต์ที่เข้ามามีบทบาทสำคัญในการคมนาคม และยังเป็นเงื่อนไขในการเร่งความเจริญในพื้นที่สามารถเชื่อมระหว่างเมืองสงขลาและหัวเขาแดงฝั่งเมืองเก่าอีกทางหนึ่ง

ภาพที่ 14 แพขนานยนต์ในช่วงเวลาเร่งด่วน
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 15 ตุลาคม 2561

ในส่วนที่สาม คือ ในปี พ.ศ. 2524 รัฐบาลมีนโยบายพัฒนาจังหวัดสงขลา และอำเภอหาดใหญ่ให้เป็นเมืองหลัก ได้จัดสร้างสะพานติณสูลานนท์ตัดผ่านจากสงขลามายังอำเภอสิงหนคร ผ่านเกาะยอและสะพานติณสูลานนท์สามารถเชื่อมเกาะยอ 2 ด้าน ระหว่างฝั่งบ้านน้ำกระจายอำเภอเมืองสงขลาและบ้านเขาเขียว อำเภอสิงหนคร ความยาวของสะพาน 2 ช่วง ช่วงแรก ระยะทาง 940 เมตร และช่วงที่ 2 ระยะทาง 1,700 เมตร ตามลำดับ รวมเป็น 2,640 เมตร ก่อสร้างขึ้นในสมัย พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี จึงทำให้ชุมชนหัวเขาสามารถติดต่อศูนย์กลางทางการค้าเมืองหาดใหญ่ เมืองสงขลา หรือแม้กระทั่งทะเลสาบด้วยกัน

ภาพที่ 15 สะพานติณสูลานนท์ฝั่งเขาแดง
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 15 ตุลาคม 2561

ในช่วงเวลาดังกล่าว การผลิตเพื่อการค้าได้เริ่มขึ้นอย่างจริงจังและขยายตัวเพิ่มขึ้นตามลำดับ คราวเรือนเริ่มมีการปรับตัวเข้าสู่ระบบตลาด มีการแลกเปลี่ยนสินค้าโดยใช้เงินเป็นสื่อกลางอย่างชัดเจน ในขณะที่มีการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีสมัยใหม่เริ่มเข้ามามีบทบาทสำคัญ ถึงแม้การผลิตแบบดั้งเดิมจะยังคงอยู่ แต่ก็ถูกจำกัดอยู่ในคราวเรือนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างยากจน ในช่วงนี้การประมงถือว่าเป็นอาชีพหลักของคนส่วนใหญ่ ในส่วนของแรงงานในการทำประมงในยุคของการเปลี่ยนผ่านยังคงอาศัยแรงงานของคราวเรือนและเครือญาติ และยังมีผลต่อการสร้างวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนอีกด้วย ถือได้ว่าระบบตลาดเริ่มมีอิทธิพลต่อการผลิตและระบบสังคมมากขึ้น อันจะพบเห็นจากการเปลี่ยนผ่านจากระบบการผลิตแบบยังชีพ (subsistence) ภายใต้อิทธิพลของระบบตลาด (market economy) ทำให้ระบบความสัมพันธ์เริ่มเปลี่ยนแปลง อันจะเห็นได้จากยุคต่อมา

พลวัตทางนิเวศวิทยาสังคมกับบริบทการประมงในเศรษฐกิจแบบตลาด (market economy) (ช่วงปี พ.ศ. 2501-2550)

...“วันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2504 ได้มีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติแผนแรกในประเทศไทย แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับนี้เป็นแผนพัฒนาฉบับเดียวของประเทศที่เป็นแผน 6 ปี จาก พ.ศ. 2504 ถึง พ.ศ. 2509 โดยแบ่งเป็น 2 ช่วง เป็นเวลาช่วงละ 3 ปีคือ ช่วงแรก พ.ศ. 2504 ถึง พ.ศ. 2506 และช่วงที่ 2 จาก พ.ศ. 2507 ถึง พ.ศ. 2509 และเป็นแผนพัฒนาฉบับเดียวที่มีชื่อเพียงแค่แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ แผนฉบับต่อมามีชื่อขยายเพิ่มเรียกว่า แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ...”(นรนิติ เศรษฐบุตร, 2550)

จากการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่และความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศและสังคมอย่างยั่งยืน ในเชิงพื้นที่แล้วการผนวกรวมกับนโยบายรัฐการเปลี่ยนผ่านจากระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง และยังชี้นำสู่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด การประกาศใช้นโยบายที่เชื่อมโยงกับการดำรงชีพและความสัมพันธ์ดังนี้

เศรษฐกิจแบบตลาด (market economy): การแปรเปลี่ยนวิถีการผลิตและวิถีวัฒนธรรม

จากการลงพื้นที่เก็บข้อมูลในพื้นที่ชุมชนหัวเขา พบว่า ในช่วงก่อนปี พ.ศ. 2501 ถือเป็นยุคแห่งความรุ่งเรืองของทรัพยากรประมงแบบยังชีพ และมีการพึ่งตัวเองมากที่สุด หลังจากมีแผนพัฒนาส่งผลต่อการแลกเปลี่ยนด้วยระบบเงินตรา เครื่องยนต์ของเรือเริ่มมีบทบาทแทนเรือใบและเรือแจว โดยเครื่องยนต์ชนิดแบบเหวหัวเข้ามา ต่อมามีการปรับเปลี่ยนเป็นเครื่องยนต์ดีเซลและเบนซิน แต่ขนาดเรือประมงที่ใช้ในทะเลสาบสงขลาและบริเวณรอบ ๆ ยังมีขนาด 20 แรงม้า จากการสัมภาษณ์พบว่า ในช่วงปี พ.ศ. 2495 บริษัทญี่ปุ่นได้นำเอาเนื้ออวนประเภทเส้นใยสังเคราะห์ เช่น อวนไนลอนเข้ามาจำหน่ายในประเทศ และส่งเสริมให้ชาวประมงไทยใช้แทนเนื้ออวนที่ทำจากเส้นใยพืช (จำพวกด้ายดิบ ป่าน ปอ เชือกกามะพร้าว) ต่อมาได้รับความนิยมเพิ่มขึ้นตามลำดับ ปัจจุบันชาวประมงเปลี่ยนมาใช้เชือก และเนื้ออวนที่ทำจากเส้นใยสังเคราะห์ทั้งหมด ได้แก่ อวนไนลอน จากที่กล่าวมาเป็นการทำประมงพาณิชย์ของเรือใหญ่ที่อยู่บริเวณอ่าวไทย ซึ่งวิถีการผลิตดังกล่าวจะเชื่อมโยงถึงกันหมด ส่งผลให้ประมงหัวเขาได้หันมาใช้เครื่องยนต์ติดเรือแทนการใช้เรือแจว และใช้เครื่องมือประมงที่ผลิตจากไนลอนมากขึ้น (กรมประมง, 2540) ในขณะเดียวกันยังพบว่า เงื่อนไขที่สำคัญในการแปรเปลี่ยนการผลิตแบบยังชีพสู่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด ยังมีนโยบายของการพัฒนาของรัฐ รวมถึงการคมนาคมที่เป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกประการหนึ่ง จากปรากฏการณ์ข้างต้นสอดคล้องกับงานศึกษาของ ทิพสุคนธ์ พิมพ์พิมล (2554) พบว่า ในขณะที่มีการประมงทะเลซึ่งเป็นประมงพาณิชย์ ได้มีการพัฒนาอย่างรวดเร็วมีผลผลิตเพิ่มขึ้นอย่างมหาศาล จนติดอันดับ 1 ใน 10 ของโลก (ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2515 เป็นต้นมา) การแปรรูปผลิตภัณฑ์สัตว์น้ำก็ได้รับการพัฒนาควบคู่กันไปด้วยมี “โรงน้ำแข็ง” เกิดขึ้นนับร้อยแห่ง ห้องเย็น และโรงงานแปรรูปประเภท

แข่งซึ่งสู้กับโรง นอกเหนือไปจากโรงงานน้ำปลา โรงงานปลากระป๋อง หรือผลิตภัณฑ์ปลาเค็มปลาแห้งที่มีอยู่เดิม และที่สำคัญก็คือ มีโรงงานผลิตปลาป่นเพื่อทำเป็นวัตถุดิบอาหารสัตว์ (โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาหารสำหรับเลี้ยงไก่) โดยใช้ปลาหรือเศษปลา (trash fish) ที่เป็นผลพลอยได้จากการประมงประเภทอวนลากเป็นวัตถุดิบ ซึ่งจากสถิติที่เก็บได้มีจำนวนโรงงานปลาป่นทั่วทุกจังหวัดชายทะเลจำนวนถึง 63 โรง ในปี พ.ศ. 2516 (กรมประมง, 2540 อ้างถึงใน เกียรติวา บุญปรากฏ, 2550) ทางด้านการประมงปลาผิวน้ำได้มีการพัฒนามาก่อนหน้านี้ ด้วยเครื่องมืออวนตังเกนนำต้นแบบมาจากชาวจีน (หน่วยสำรวจแหล่งประมง, 2512) ก็ได้มีการดัดแปลงจากการใช้เรือไล่ จำนวน 2 ลำ มาเป็นการทำประมงด้วยเรือลำเดียวในการล้อมปลา และเปลี่ยนจากอวนมาเป็นชนิดไนลอนสีดำ จึงนิยมเรียกใหม่ว่า “เรืออวนดำ” โดยที่ เกียรติวา บุญปรากฏ (2550) ได้กล่าวถึงเรือชนิดนี้ว่าเป็นที่นิยมจับปลาทุ และปลาลังเป็นส่วนใหญ่และสามารถใช้งานดีเป็นอย่างดี แต่อย่างไรก็ตามผลประกอบการของเรืออวนดำที่จับปลาผิวน้ำนี้เทียบกับผลผลิตที่ได้จากเครื่องมืออวนลากไม่ได้ จึงไม่ทำให้ผลผลิตปลาผิวน้ำเพิ่มมากขึ้นเท่าใดนัก อย่างไรก็ตามเครื่องมือประมงที่มีความสำคัญในช่วงปี พ.ศ. 2503-2515 คือ เครื่องมือประเภทอวนลาก อวนล้อม และอวนติดตาชนิดต่าง ๆ ในขณะที่เครื่องมือประมงประเภท โม่ระ (โปะ) ลดจำนวนและความสำคัญลงตามลำดับ (ทิพสุคนธ์ พิมพ์พิมล, 2554)

จากข้อค้นพบในพื้นที่ประกอบกับการศึกษางานวิชาการยังพบอีกว่า ในช่วงปี 2520 ผลพวงจากการสร้างถนนภายใต้ “นโยบายเงินผันสู่ชนบท” ของรัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรีทำให้การคมนาคมสะดวกมากขึ้น ในขณะเดียวกันจากข้อค้นพบเชิงพื้นที่บริเวณรอบทะเลสาบสงขลาที่มีการสร้างโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่เกิดขึ้นหลายโรงงาน ทำให้มีการปล่อยน้ำเสียลงในแหล่งน้ำทะเลสาบสงขลา โดยเฉพาะการเติบโตของเมืองสงขลาและการเปลี่ยนแปลงของกิจกรรมการผลิตอื่น ๆ ส่วนใหญ่เกิดขึ้นในช่วงนี้ ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ อีกทั้งยังเป็นการเปิดพื้นที่ทำการเกษตรแผนใหม่โดยการใช้สารเคมี ทำให้น้ำในทะเลสาบสงขลาเกิดมลภาวะ แต่อย่างไรก็ตามชุมชนประมงรอบทะเลสาบสงขลาก็ยังพัฒนาเครื่องมือเครื่องใช้ในการประมงเพิ่มขึ้นตามลำดับ ผลกระทบจากการพัฒนาดังกล่าวนำไปสู่ความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศ และความร่อยหรอของทรัพยากรประมง (สุสบ, สัมภาษณ์วันที่ 9 มีนาคม 2561) และอีกประการ คือ การนำเครื่องมือสมัยใหม่เข้ามาในดำรงชีพของชาวประมง เริ่มมีการนำเครื่องยนต์ของเรือหางยาวเข้ามาใช้ภายในชุมชน หลังจากนั้นชาวประมงหันมาใช้เรือติดเครื่องยนต์แทนเรือแจวมากขึ้นทำให้ประสิทธิภาพการทำประมงเพิ่มขึ้น ส่งผลให้วัตถุประสงค์ของการผลิตจากยังชีพสู่การผลิตเพื่อการค้า (หมัด, สัมภาษณ์วันที่ 9 มีนาคม 2561) นับแต่นั้นมาชุมชนประมงหัวเขาและบริบทพื้นที่ใกล้เคียง ได้มีการปฏิสัมพันธ์กับระบบตลาดอย่างเข้มข้น ส่งผลให้ชาวบ้านจับสัตว์น้ำตามความต้องการของตลาดเพิ่มขึ้นตามลำดับ

ชาวชุมชนหัวเขากับอาชีพหาปลา ปักหลักโพงพางและการเริ่มปฏิสัมพันธ์กับ

ตลาด

จากการลงพื้นที่พบว่า ภายใต้นโยบายรัฐและการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยี ในช่วงระยะ ปี พ.ศ. 2500-2535 เป็นช่วงที่ชาวประมงหัวเขาปฏิสัมพันธ์กับคนนอกชุมชนมากขึ้นอย่างต่อเนื่องจนก่อให้เกิดตลาดในชุมชน ในขณะที่เดียวกันก็มีการสร้างถนนเชื่อมระหว่างชุมชนหัวเขากับชุมชนต่าง ๆ รอบทะเลสาบสงขลา เกิดการแลกเปลี่ยนสิ่งของโดยใช้วิธีเงินตราและมักจะไปแลกเปลี่ยนกันที่ตลาดนัดที่สำคัญ คือ “ตลาดบ้านเล” ส่วนการจับปลาในช่วงนี้ใช้เครื่องมือประมงที่ทำล่าย้างมากขึ้น เรือที่เคยใช้ก็เริ่มมีการติดตั้งเครื่องยนต์เพื่อให้สามารถแล่นได้ระยะทางไกลขึ้น เป็นการอำนวยความสะดวกทั้งในการประกอบอาชีพและการไปมาหาสู่มากขึ้น (หมัด, สัมภาษณ์วันที่ 9 มีนาคม 2561) ในช่วงนี้ถึงแม้จะได้ปลากันจำนวนมากแต่รายจ่ายก็เพิ่มขึ้นตามตัว จากที่เคยหาวัสดุในท้องถิ่นมาใช้เอง กลับต้องซื้อเครื่องมือประมงจากตลาดในตัวเมืองสงขลา โดยการแล่นเรือไปมาเป็นประจำ ซึ่ง มุตตาเล็บ (สัมภาษณ์วันที่ 20 มีนาคม 2561) กล่าวว่า ภูมิปัญญาจากท้องถิ่นเริ่มจะถูกลืม เมื่อมีการนำกัตไนลอนเข้ามาแทนที่ ในขณะเดียวกันการเปลี่ยนแปลงขนาดของเรือที่เคยเป็นเรือขุดและเคยแจวเรือลำเล็กก็ลำใหญ่ขึ้น และติดเครื่องยนต์โดยใช้เครื่องคอลเลอร์ 20 แรงม้า เป็นยี่ห้อของอเมริกาเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เครื่องแดง ในช่วงแรก ๆ ที่นำเรือยนต์เข้ามาใช้พื้นที่ทะเลสาบสงขลายังคงอุดมสมบูรณ์ ปลามีราคาสูงเพราะมีตลาดใกล้ ๆ ชุมชน การเริ่มใช้โพงพางที่มีความถี่ของตาข่ายขึ้นประมาณ 3-6 เซนติเมตร การวางไซตุ้มก็มากขึ้นตามลำดับ

ภาพที่ 16 แนวโพงพางปากอ่าวทะเลสาบตอนล่าง
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 10 มิถุนายน 2561

นอกจากการทำประมง ชาวบ้านยังมีอาชีพอื่น ๆ ตามมา เช่น การทำกุ้งแห้งเพื่อส่งให้กับเจ้าแก้มในชุมชนหรือเจ้าแก้มจากภายนอก และใช้สัญลักษณ์เป็นผลิตภัณฑ์ของเกาะยอ ถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งในการปฏิสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจแบบตลาดอย่างเข้มข้น ซึ่งจากการลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลวิจัยได้พูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูลดังนี้

“...บังเฮ้อ ในหัวเขานี้มีคนในพื้นที่อื่นมาอยู่มากมายครับ หรือมีเฉพาะคนที่เกิดที่นี่อย่างเดียว...เขาเข้ามาแล้วเขาทำอะไรมั่งครับ บังช่วยเล่าให้ฟังที...”(ผู้วิจัย)

“...โอ้...คนที่นั่นดั้งเดิมนะส่วนใหญ่เขาทำเล...”(สบ, สัมภาษณ์วันที่ 21 มีนาคม 2561)

“...คนดั้งเดิมที่นั่นนะ ส่วนใหญ่เป็นคนแขกเรานี้แหละ...ส่วนมากนะเขาทำเลกัน เมื่อก่อนนะเครื่องมือส่วนใหญ่เราทำกันเอง...”(บังดิน, สัมภาษณ์วันที่ 21 มีนาคม 2561)

“...ในช่วงแรก ๆ นะเขาก็ใช้ภูมิปัญญานั้นแหละ คนแต่แรกเขาวางระบบไว้ดีนะ ทำกีด มาดแหกันเอง แต่ส่วนใหญ่แล้วบ้านเราไม่ค่อยมากนะ ส่วนใหญ่ช่วงแรกเขาทำโพงพางกัน จากปากน้ำที่หัวแพมาถึงสะพานดินมีแต่โพงพางเพแหละ...”(บังมีด, สัมภาษณ์วันที่ 21 มีนาคม 2561)

“...ใช่ ๆ... คนบ้านเราส่วนมากนะเขาทำโพงพาง...ส่วนที่อื่นเขาวางกีด แต่ถ้าแลให้ดีนะ ถ้าเลยพานดินไปจะมีไซมาก ส่วนใหญ่จะเป็นของคนท่าเสานะ เขาจะแยกกัน ลองไปอยู่ที่พานดินแลตะ...(วะเลาะ, สัมภาษณ์วันที่ 21 มีนาคม 2561)

“...ปลาที่ได้นะส่วนใหญ่จับมากะขายหมดเลย...ขายส่งพวกแม่ค้า...บางคนกะไปขายเองทำกำไรหืดแหละดีหว่าขายแม่ค้า...ถ้าขายแม่ค้าได้เบี่ยเร็วแหละ”(สุหยบ, สัมภาษณ์วันที่ 21 มีนาคม 2561)

“...คิดว่าไปรับของคนอื่นมาบอกว่าปลาที่นี่มีเยอะบัง... อ้อ ตรงนี้ส่วนใหญ่เป็นโพงพางนะบัง...”(ผู้วิจัย)

“...ใช่ ๆ ส่วนใหญ่ตรงนี้เป็นหัวน้ำเค็มนะ เขาเรียกเพราะสมบูรณ์อยู่ติดปากอ่าวนะ พอได้กิน...”(บังแหละ, สัมภาษณ์วันที่ 21 มีนาคม 2561)

“...ใครได้โพงพางที่ตรงหัวแพได้เปรียบ ปลาเข้าได้เป็นลำเรือแหละ หัวน้ำเค็มนั่น...”(วะเลาะ, สัมภาษณ์วันที่ 21 มีนาคม 2561)

“...แล้วตอนประกาศให้เอาโพงพางออกละครับ พันหรือมั่ง...”(ผู้วิจัย)

“...หนัก...ทางการประกาศชัดเจนนะ คนที่ได้มันกะถอนมีข้อตกลง ส่วนคนที่ไม่ได้มันกะยังทำต่อนะ ทำพร้อให้มันไปหากินตรงไหน สวนยางก็ไม่ มี เราคคนเลนนะ ต้องทำเล...”(บังหล้า, สัมภาษณ์วันที่ 21 มีนาคม 2561)

“...มันเอาโพงพางออกเพราะกีดเรื่อน้ำมันมายละ...”(วะหมีด, สัมภาษณ์วันที่ 21 มีนาคม 2561)

“...กับแต่ก่อนจับปลาได้มากมายครับ...”(ผู้วิจัย)

“...อะไม่ต้องหลงถึง ได้เป็นสอบ ๆ แต่รายจ่ายก็ถือว่าแค่นิดนะ จ่ายค่าน้ำมันเรือ ค่าซื้อกัตไนล่อน...ชื่อของที่ตลาดสงขลามั่ง บ้านเลมั่ง ช่วงนี้มีห้างเพิ่งมา...จับปลาได้มากก็รายจ่ายก็มาก...เครื่องมือมีมากก็ต้องซื้อเขา...ไอ้ไหนใหม่ ๆ เข้ามา คนซื้อกันทุกครัว รถมอเตอร์ไซด์สองสามคัน...”(บังดิน, สัมภาษณ์วันที่ 21 มีนาคม 2561)

จากคำสนทนาดังกล่าวข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่า ชาวประมงชุมชนหัวเขาเริ่มปฏิสัมพันธ์กับเศรษฐกิจที่อิงระบบตลาดมากขึ้นและมีการทำประมงเพื่อขาย โดยนำไปขายยังตลาดนัดใกล้บ้าน และส่วนหนึ่งเป็นแม่ค้าที่เกิดขึ้นในชุมชน หลังจากพื้นที่บริเวณทะเลสาบสงขลาได้มีการประกาศเวนคืนโพงพาง ชาวประมงส่วนใหญ่เกิดการต่อต้านอำนาจรัฐที่มาจากนโยบายของกรมประมง ในขณะที่บางส่วนไม่ได้รับค่าชดเชยตามที่รัฐได้สัญญาไว้ก่อนหน้านี้ จะเห็นได้ว่าชาวบ้านได้ทำโพงพางอย่างต่อเนื่อง ในขณะเดียวกันเครื่องมือประมงก็เป็นเครื่องมือที่สานตาข่ายถี่ขึ้น ยังผลให้ชาวบ้านสามารถจับปลาได้มากขึ้นกว่าเดิม อย่างไรก็ตามตามรายจ่ายก็มีมากขึ้นตามตัว แต่ที่เป็นปัญหามากที่สุดก็คือ ตอนนี้ชาวประมงจะหันมาใช้ประมงที่ผิดกฎหมายมากขึ้นเช่นเดียวกัน ดังคำสนทนา กลุ่มชาวประมงพบว่า (บังหล้า, สัมภาษณ์วันที่ 21 มีนาคม 2561; บังดิน, สัมภาษณ์วันที่ 21 มีนาคม 2561; บังเหละ, สัมภาษณ์วันที่ 21 มีนาคม 2561)

“...ที่บ้านเราตรงนี้น้ำมันมีแต่การทำโพงพางอย่างเดียวหรือครับ หรือมีการกำหนดมายาวว่าต้องทำไรมั่งหรืออะไรที่ทำไม่ได้ตรงนี้...”(ผู้วิจัย)

“...อ้อ อย่างที่บอกแรกเดียวแหละตรงนี้มีแต่โพงพาง ผิดกฎหมายมาย ก็ผิดนะและอีกอย่างคือ เครื่องมือซ้อต กะเค้ามันนั้นแหละเครื่องมือผิดกฎหมายอยู่เต็มทะเลตามใจตรงไหน ส่วนหนึ่งอะเหม็ดกับพวกซ้อตนี้แหละ ปลาพอไปซ้อตแล้วกะเหม็ดสิทธิแล้วไม่ได้แล้ว...”(บังหล้า)

“...มีอุปกรณ์ไรมั่งครับที่ผิด...”(ผู้วิจัย)

“...อ้อ เต็มหมดครับ ที่ซ้อตปลาข้างโพงพางก็ผิดนะ เอาเป็นว่าผิดหมดละในทะเลนะถ้าว่ากันด้วยกฎหมาย...”(บังดิน)

“...ถึงคิดว่าจะช่วยกันพันพร้อมมั่งครับถ้าพันนี้...”(ผู้วิจัย)

“...บ้านเราหลงง่าย ๆ คนดื้อนเพ ใครอีเข้าไปยุ่ง ตายเปล่า ๆ ปัญหาจิงहुเหม็ดในเลถึงที่แก้ไม่ได้เพราะไหร เพราะว่าภาครัฐเค้าไม่เอาจิงเอาจิง ถ้าแก้จิง ๆ ต้องใช้งบประมาณสูง ...”(บังหล้า)

“...ถึงคิดว่าอีแก้จิงจิงอิทำพันพร้อม ถึงที่จับเขาประกาศเขตห้ามจะทำพร้อม...”(ผู้วิจัย)

“...ประมงเขาก็จับนะ...เขาอีทำพริ้อละ...ให้รื้อถอนโพงพางทั้งหมด ก็เป็นไปไม่ได้หรอก แต่ถ้ามีเขตอนุรักษ์นะ บังว่าพอไปได้ ตอนนีเขาก็ทำ อยู่นะ มีหน่วยงานหลายหน่วยงานที่เข้ามาช่วย...”(บังแหละ)

กล่าวโดยสรุปในช่วงนี้การปฏิสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจแบบตลาด ของชาวประมง ถึงแม้จะจับปลาได้เป็นจำนวนมากก็ตาม แต่เครื่องมือประมงก็จะเป็นเครื่องมือประมง ที่ทำลายล้างมากยิ่งขึ้น ซึ่งนำไปสู่การเสื่อมโทรมและร่อยหรอของทรัพยากรประมง สะท้อนให้เห็นถึง การพยายามทำประมงอย่างเข้มข้นขึ้นเพื่อหวังผลเชิงเศรษฐกิจ จะเห็นได้จากการที่ตลาดเข้ามามี บทบาทสำคัญในภาคการประมงและการค้าขายในชุมชนหัวเขา

ตลาดหัวเขา ตลาดบ้านเล ตลาดบ่อยาง: คนมุสลิม คนพุทธ พื้นที่แห่งการ ปฏิสัมพันธ์ทางการตลาด

พัฒนาการเชิงพื้นที่ของชุมชนหัวเขาในการเริ่มเข้าสู่ยุคของการพัฒนา ตลาดถือเป็นพื้นที่สำคัญแห่งการแลกเปลี่ยนทรัพยากรประมง ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก ความสะดวกรวดเร็วประกอบกับราคาปลาที่ดีขึ้น ทำให้ชาวประมงเพิ่มความถี่ในการหาปลามากขึ้น อีกทั้งยังใช้กีดที่มีตาลังด้วย ในช่วงที่มีการนำเทคโนโลยีไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะชาวประมงเท่านั้น ในช่วงของการเปลี่ยนแปลงพื้นที่นอกเหนือจากการทำประมง ยังประกอบอาชีพอีกอย่าง คือ การค้าขาย ซึ่งถือเป็นการสร้างผลกำไรได้เท่าตัว ชาวประมงเป็นทั้งผู้ทำประมงและแม่ค้าพร้อม ๆ กัน การปรับตัว เช่นนี้ก็เกิดการสร้างตลาดในชุมชนนอกเหนือจากตลาดภายนอกชุมชน

ภาพที่ 17 ปลาชนิดต่าง ๆ ในตลาดนัดชุมชนหัวเขา
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 12 มีนาคม 2561

ภาพที่ 18 ความคึกคักของตลาดนัดชุมชนหัวเขา
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 12 มีนาคม 2561

ในช่วงนี้มีการปรับตัวให้เข้ากับเทคโนโลยีและการรुकืบของตลาด อย่างไรก็ตามเกิดผลกระทบทางสังคมตามมาเช่นกัน สอดคล้องกับข้อค้นพบของ เกียรติวาท บุญปรากฏ (2550) ได้บ่งชี้ถึง เงินที่เข้ามามีความสำคัญมากขึ้นในการใช้จ่ายมีส่วนทำให้การขอแรง การวานเปลี่ยนไปจากระบบเดิมกลายเป็นค่าตอบแทนด้วยค่าจ้าง นอกจากนี้การทำประมงด้วยเครื่องยนต์มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง (บังหมัด; นัน; ก่อแถม, สัมภาษณ์วันที่ 15 มีนาคม 2561) จากขนาด 7 แรงม้า เปลี่ยนเป็นขนาด 12 แรงม้า และ 20 แรงม้า ตามลำดับ (เครื่องดำ) มีผลให้จับสัตว์น้ำเพิ่มขึ้นไปและด้วยราคาก็สูงขึ้นตามลำดับ จากราคากิโลกรัมละ 100 บาท เป็น 150 บาท เป็นไปตามระบบกลไกของอุปสงค์และอุปทาน เกิดการแข่งขันกันสูงขึ้นในการทำประมง นอกจากนั้นกลุ่มชาวพุทธที่เข้ามามีบทบาททางการค้า เช่น การเก็งกำไรหรือการตัดราคาทางการตลาดเพิ่มขึ้น จากการสนทนากลุ่มพบว่า

“...บั้งครับในช่วงหลังปี 2501-2550 หลังจากปรับนโยบายเป็น พันพร้อมัง...ชาวบ้านที่ออกเล...แล้วคนที่ไม่ทำเล...เขาทำไหร่กันมั่งครับ...”
(ผู้วิจัย)

“...ในช่วงแรกเราใช้เรือสัญจรต่อมามีแพ และตามด้วยถนนแดงเข้ามาในชุมชนของเรา...เรามีตลาดนัดในบ้านของเราและเกิดตลาดบ้านเล...ชาวบ้านที่ทำเลก็เอาปลา กุ้ง ไปตั้งขายกัน...แต่ปลาอาจจะขายไม่ค่อยได้นะ ถ้าบ้านเราเพราะทุกคนทำเล แต่ผักขายดีมีการแลกเปลี่ยนกัน...เรือก็เอาเครื่องยนต์มาติดแล่นได้เร็วขึ้นไปไกลขึ้น เครื่อง 20 เครื่องดำ เข้ามาบ้านเราเสียงดังหนัด...ได้เปี้ยเยอะสมัยโน้น...ปลาก็มาก กุ้งก็มาก...เครื่องมือต่าง ๆ

ทันสมัยเริ่มมีการแปรรูปปลากระป๋องรายได้ดี...”(กบ, สัมภาษณ์วันที่ 15 มีนาคม 2561)

“...ความเจริญที่เข้ามาส่งผลต่อความสัมพันธ์พันพ้องระหว่างคนกับเล...”(ผู้วิจัย)

“...ก็อย่างที่เห็นนะเพราะความเจริญเข้ามาความสัมพันธ์ก็เริ่มเปลี่ยนแปลง ชุมชนใหญ่ขึ้นคนย้ายเข้ามามากขึ้นต่างคนต่างทำงาน...”(บังดิน, สัมภาษณ์วันที่ 15 มีนาคม 2561)

“...แล้วเราจะทำหรือละครับแบบนี้...”(ผู้วิจัย)

“...เราก็อยู่กับพื้นที่แหละนะ ต่างคนต่างอยู่ สัมพันธ์กันระหว่างคนที่รู้จักสนิทสนมกันจริง ๆ เป็นกลุ่มก้อน กินน้ำชาวันเย็น ๆ คุยการเมือง ... ส่วนเรื่องทรัพยากรช่วงนี้มีหลายหน่วยงานนะที่เข้ามาดูแล การทำเขตอนุรักษ์ เช่น ป่าชายเลน ธนาคารปู แต่ที่สำคัญ คือ ให้องค์กรรัฐควรเป็นจุดยืนให้ แต่ชาวบ้านหลายคนก็ไม่ค่อยให้ความร่วมมือนะบางคนก็เข้าร่วมเพราะเห็นว่าต่อไปถ้าเป็นแบบนี้ปลาคงหมดเล...”(วะหลิม, สัมภาษณ์วันที่ 15 มีนาคม 2561)

จากปรากฏการณ์ข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่า หลังจากปี พ.ศ. 2501 เป็นต้นมา นโยบายของรัฐเข้ามามีบทบาทสำคัญในการสร้างสาธารณูปโภค เส้นทางคมนาคม รวมทั้งการมีพ่อค้าต่างถิ่นที่เข้ามาค้าขาย และจับจองพื้นที่ทะเลเป็นกรรมสิทธิ์ของตัวเอง จึงทำให้ชาวประมงชุมชนหัวเขาส่วนใหญ่หันไปผลิตเพื่อขายแทนการผลิตเพื่อยังชีพ การปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตเริ่มต้นและเป็นผลให้เกิดมือใครยาวสาวได้สาวเอา ซึ่งทำให้ต้องเร่งทำการประมงเพื่อหวังผลในปริมาณมาก ๆ และซื้อสิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน พร้อมทั้งอุปกรณ์เครื่องมือประมงที่ทันสมัย และมีประสิทธิภาพมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็ปฏิสัมพันธ์กับตลาดเพิ่มขึ้น เช่น ตลาดสดหน้าเมืองหรือบ้านเล และตลาดในตัวเมืองบ่อียงหรือสงขลาในปัจจุบัน

ภาพที่ 19 พื้นที่ขายปลาตลาดหน้าเมืองหรือบ้านเล
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 12 มีนาคม 2561

การปฏิสัมพันธ์กับคนพุทธในชุมชนหัวเขาจะพบว่า ส่วนใหญ่แล้วคนพุทธจะเป็นแม่ค้าจากภายนอก ที่เข้ามาเป็นคณกลางในการถ่ายเททรัพยากรประมงออกจากชุมชน ในขณะที่เดียวกันก็สร้างอาชีพด้วยการขายอุปกรณ์ประมง ตลอดจนรับซื้อปลาแบบเหมาลำ เนื่องจากได้รับความสะดวกสบายในการคมนาคมขนส่ง จึงเป็นการเพิ่มโอกาสในการติดต่อและปฏิสัมพันธ์กับคนภายนอกผ่านระบบตลาดนัดทั้งในชุมชนและตลาดภายนอกได้มากขึ้น ทำให้ชาวบ้านหัวเขาซึ่งเป็นชุมชนประมง ได้หันไปใช้วิถีการผลิตที่สัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจแบบตลาดอย่างเข้มข้น ส่งผลให้ชาวบ้านหาปลาเพื่อขายมากกว่าผลิตแบบยังชีพเหมือนอดีตที่ผ่านมา

คนหัวเขา: โพงพาง ไซตุ้ และการติดต่อค้าขายกับเจ้าแม่เมืองสงขลา

ผู้วิจัยได้ติดตามชาวประมงเพื่อลงไปยังทะเลทำการเก็บภาพเครื่องมือต่าง ๆ ที่ชาวประมงใช้ในการประกอบอาชีพได้พูดคุยแลกเปลี่ยนกันบนเรือ ชาวประมงชี้ให้เห็นบริเวณแนวเขตการอนุรักษ์และเครื่องมือในการทำประมง ผู้วิจัยได้พบเห็นโพงพางและไซตุ้เป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังบอกอีกว่าข้างล่างยังมีสิ่งที่ไม่เห็น คือ ไซหนอน “ตัวทำลายล้างในปัจจุบัน” ชาวประมงชุมชนหัวเขายังเล่าอีกว่า ในช่วงนี้ปฏิสัมพันธ์กับความเป็นเมืองได้ใกล้ชิดกว่าชุมชนประมงอื่น ๆ เนื่องจากอยู่ใกล้เมืองสงขลา การเดินทางไปมาหาสู่กับบุคคลภายนอกมีโอกาสมากกว่าระบบเศรษฐกิจแบบตลาดได้เข้ามาเยือนวิถีชีวิตของชุมชนหัวเขามากกว่าที่อื่น เพราะบริเวณชุมชนแห่งนี้เป็นชุมชนเปิด สามารถเดินทางไปยังตัวเมืองสงขลาได้ทั้งทางเรือและทางบกได้ใกล้กว่าชุมชนอื่น ๆ การหาปลาโดยใช้เครื่องมือประมงที่ทันสมัยและใช้เรือติดเครื่องยนต์ โดยเฉพาะ การนำไซตุ้เข้ามาทำประมงจนกระทั่งปัจจุบัน ซึ่งไซตุ้กำลังเป็นปัญหาต่อทะเลสาบสงขลาเป็นการขัดขวางการไหลของน้ำ ทำให้ทะเลสาบสงขลามีโอกาสฟื้นคืนเงินได้มากกว่าการทำประมงแบบอื่น แต่อย่างไรก็ตาม

ชาวบ้านหัวเขายังคงใช้เครื่องมือประมงหลากหลายรูปแบบ เช่น โพงพาง อวนลาก กัด โม่ระระ (โป๊ะ) ในการทำประมงพื้นบ้าน ส่วนประมงพาณิชย์ได้ใช้เครื่องมือประมงประเภทอวนลาก เรืออวนขนาดใหญ่ อีกทั้งการลักลอบนำไซหนอนมาวาง บางส่วนเกิดความขัดแย้งมีการปะทะกันบ่อยครั้ง ชาวบ้านเล่าว่า ในช่วงของการเก็บโพงพางบางครั้งตีไซหนอนขึ้นมา ถ้าไม่พบเจ้าของก็จะเก็บขึ้นมาบนเรือและนำมาทำลายบนฝั่ง ครั้งหนึ่งเจอทั้งเจ้าของและไซเกิดการปะทะขึ้นกลางทะเล แต่เจ้าของไซหนอนก็ล่าถอย ไซหนอนถือเป็นตัวทำลายนิเวศอย่างดี เนื่องจากสัตว์น้ำจะเข้าทุกประเภท ทั้งปลาเล็กปลาน้อย แม้กระทั่งหอย ปลา ปู ตัวเล็ก ซึ่งใช้ประโยชน์ไม่ได้ก็ต้องทิ้ง ปลาตัวเล็กตัวน้อยตายหมด จึงเป็นที่มาของการสูญพันธุ์ของสัตว์น้ำในเวลานี้ ชาวบ้านจึงมีการรวมตัวกันเพื่อเฝ้าระวัง แต่ส่วนใหญ่คนที่เข้ามาวางไซหนอนจะเป็นคนนอกพื้นที่ เพราะคนในส่วนใหญ่แล้วรู้จักกันหมดมีน้อยมากที่จะนำอุปกรณ์เหล่านี้มาใช้ (บังหล้า, สัมภาษณ์วันที่ 14 กรกฎาคม 2561)

ภาพที่ 20 แนวโพงพางปากอ่าวทะเลสาบตอนล่าง
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 10 มิถุนายน 2561

ภาพที่ 21 การวางไซตุ้

ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 10 มิถุนายน 2561

หลังจากที่หัวหน้าเขาได้เข้าสู่การคมนาคมอย่างสมบูรณ์แบบ ระยะต่อมาได้พัฒนาจากถนนแดงมาเป็นถนนดำ (แอสฟัลติก) เพิ่มช่องทางการติดต่อภายในชุมชนและภายนอก การเชื่อมต่อกับจังหวัดสงขลา ทำให้ชาวประมงสามารถใช้เครื่องมือประมงที่มีประสิทธิภาพสูง ประกอบกับสภาพน้ำในทะเลสาบสงขลาที่ทำให้สามารถจับสัตว์น้ำได้ทั้งน้ำเค็ม น้ำกร่อย น้ำจืด (ช่วงฝนตกหนัก) ดังคำสนทนาระหว่างคณะผู้วิจัยกับ พี่สาว บังอะหลี บังชูอึบ และน้านวย (พี่สาว, สัมภาษณ์วันที่ 25 มีนาคม 2561; บังอะหลี, สัมภาษณ์วันที่ 25 มีนาคม 2561; บังชูอึบ, สัมภาษณ์วันที่ 25 มีนาคม 2561; น้านวย, สัมภาษณ์วันที่ 25 มีนาคม 2561)

“...บ้านเรามีสามน้ำใช้ไหมครับ...ในช่วงน้ำเค็มเราออกเลอันนี้เข้าใจ แต่ในช่วงเปลี่ยนน้ำละเราทำไรมั่ง...” (ผู้วิจัย)

“...น้ำเค็ม น้ำจืด น้ำจืดนี้มาเทียมเดือนสิบ เดือนสิบเอ็ดเดือนสิบสองเพราะฝนตก...” (พี่สาว)

“...บ้านเราอยู่ในพื้นที่นี้ได้เปรียบกว่าที่อื่นมาก จะไปทางเลก็ได้ใช้เรือ...จะไปทางบกก็ได้ใช้ถนนหรือไม่ก็ไปทางแพ...เข้าเมืองสงขลา...ตลาดนัดก็มีแถวบ้าน ถ้าจะขายปลาก็เอาใส่เรือไปขายสงขลา...สะดวก เครื่องมือประมงก็ทันสมัยซื้อจากตลาด...ไม่ต้องเสียเวลาทำเองจับปลาได้มากกว่า...” (น้านวย)

“...แน่นอนน้ำเค็มได้ดีหว่า กุ้ง ปลาหมึกดีหว่า เมื่อก่อนนี่มันจะเป็นเค็มพอน้ำจืดปลาไหลหมด ในช่วงหลังจากนั้นแหละไม่มีไหรแล้ว...” (พี่สาว)

ทำไมละครับ (ผู้วิจัย)

“...ยกตัวอย่างนะ ในช่วงนี้ก่อนเดือนสิบนิ ปูมันเริ่มจะมีแล้วในแต่ ละปีนะ แต่ถ้ามีฝนตกมาสักห้าวัน หลังจากนั้นสักสองสามวันในทะเลจะไม่ มีอะไรแล้วนะ คนเองก็ต้องคิดแล้วหล่าวว่าจะทำไหร่ ตรงไหนดี..” (บังอะหลี่)

“...นอกเหนือจากโพงพางจะทำไหร่มั่ง...”(ผู้วิจัย)

“...นอกเหนือจากโพงพาง บางคนก็จมไชนะ เคยเห็นแล้วยังไซท์ คล้ายกับลอบนะ ได้ดีเหมือนกันแต่บ้านเราไม่ค่อยทำกัน เพราะไม่ค่อยมี พื้นที่เท่าไหร่ ส่วนใหญ่คนทำเสาจะทำกันนะ...”(บังชูอึบ)

“...ตอนนั้นปี 2527 ที่จริงนะมีคนเฝ้าคนแก่เคยเล่าให้ฟังว่าโพงพาง มันมาจากญี่ปุ่นได้ ตอนที่ญี่ปุ่นขึ้นฝั่งที่เลสาบนะ เขาใช้วิธีนี้แหละในการดัก ปลา คนบ้านเราเห็นเลยเอามาทำมั่ง หลังจากนั้นก็มีโพงพางขึ้นเต็มหมด ในทะเลสาบบ้านเรา เช่นเดียวกับไซตุ้นั้นแหละแต่ไม่ทราบว่าเป็นมาจากไหน ตอนนีเหมือนกับแบ่งเขตกันนะ ช่วงนี้เขตนี้ไซตุ้มาก ช่วงนั้น โพงพาง ดักตัดหน้ากันไม่ได้นะ...”(บังชูอึบ; บังอะหลี่)

แล้วเครื่องมืออย่างอื่นละครับนอกเหนือจากสองอย่างนี้ (ผู้วิจัย)

“...หมายถึง ดัก โม่ระะ บ้านเราไม่ค่อยมี ชาวบ้านไม่ค่อยนิยมกัน ...”(น่านวย)

“...ตอนนี้หรือคนที่ไม่ทำเลบางคนนะเขาขายร่องโพงพางได้ คนละ สาม สี่แสน ออกจากนี้ไปซื้อสวนยางข้างนอกกันมากพอสมควรนะ เพราะ ในเลไม่ค่อยได้กินเท่าไหร่ บางคนกะไปซื้อที่ซื้อทางทำอาชีพอื่นกันก็มากพอสมควร...”(น่านวย)

จากปรากฏการณ์ข้างต้นสะท้อนในมิติทางเศรษฐกิจเป็นการบ่งชี้ถึงการดำรงอยู่ ชาวประมงชุมชนหัวเขาที่เชื่อมโยงกับเมืองสงขลาอย่างใกล้ชิด ทำให้สามารถใช้เครื่องมือประมง และเรือที่มีประสิทธิภาพมากกว่าชุมชนอื่น ๆ ที่กล่าวถึง โดยชาวประมงสามารถจับปลาได้มากขึ้น จนสามารถนำเงินไปสร้างบ้านได้ หลังจากที่เก็บไว้ใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน บางคนก็สามารถเก็บเงิน ซื้อที่ดินทำสวนยางพาราได้อีก นอกจากนั้นยังพบว่า แหล่งกำเนิดของโพงพางมาจากการใช้เครื่องมือ ของญี่ปุ่นที่ถูกปึกหลักครั้งแรกในทะเลสาบสงขลา จนกระทั่งเป็นปัญหาการตื่นเงินของน้ำในทะเลสาบ ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศทรัพยากรประมง และความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในพื้นที่ และอีกทั้งยังเป็น ขนวนให้ทรัพยากรเสื่อมโทรมและร่อยหรอในเวลาต่อมา

ทะเลสาบสงขลา: ยุคเสื่อมถอยและการรุกคืบในทะเลแบบล้นเกิน

ช่วงประมาณปี พ.ศ. 2538 เกิดภาวะน้ำท่วมเมืองหาดใหญ่และมวลน้ำได้ไหลเข้าสู่ทะเลสาบสงขลาเป็นอย่างมาก และประการสำคัญที่ทำให้ทะเลสาบสงขลาเผชิญกับมลภาวะทุกรูปแบบ ทั้งที่มาจากโรงงานอุตสาหกรรมซึ่งผุดขึ้นเป็นดอกเห็ด กิจกรรมทางการเกษตรโดยใช้สารเคมีแหล่งน้ำเสียจากชุมชนที่กลายเป็นเมือง ตลอดจนการรุกรคืบท่าเรือของชาวประมงที่รุกล้ำพื้นที่การถมทะเลเพื่อการพัฒนาพื้นที่ของเอกชนและชาวบ้าน การปล่อยน้ำเสียลงสู่ทะเลสาบสงขลา รวมทั้งการทำประมงแบบทำลายล้าง ผลจากกระแสความทันสมัยและเป็นผลพวงจากการพัฒนาของรัฐ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างถนนหนทาง การสร้างโรงงานอุตสาหกรรม การส่งออกที่เร่งให้เกิดการสัตว์น้ำเป็นจำนวนมาก

เงื่อนไขดังที่กล่าวมาข้างต้นทำให้วิถีการผลิตและวัฒนธรรมต่าง ๆ เปลี่ยนไป การใช้ภูมิปัญญาเริ่มลดน้อยลง เครื่องจักรหรือเทคโนโลยีที่ทันสมัยเข้ามามีความสำคัญ ประกอบกับในช่วงปี 2538 เกิดการขยายตัวของพื้นที่ริมฝั่งทะเล การแปรเปลี่ยนพื้นที่เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงนิเวศของรัฐในพื้นที่ชุมชนหัวเขาเช่นเดียวกัน การรุกล้ำของพื้นที่น้ำจืดที่ทำให้ชาวประมงต้องปรับตัวเป็นอย่างสูงเนื่องจากไม่สามารถประกอบอาชีพได้ การพยายามที่จะสร้างอาชีพเสริมจึงเกิดขึ้นภายใต้วิกฤตทรัพยากรประมง ส่วนหนึ่งจึงหันมาแปรรูปผลผลิตจากการทำประมง ถึงแม้ปริมาณไม่เยอะแต่ก็พอที่จะเป็นทางออกในการแก้วิกฤตดังกล่าวข้างต้น อีกประการหนึ่งคือหน่วยงานภาครัฐพยายามส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ของชุมชนหัวเขา โครงการพัฒนาของรัฐที่เข้ามาในชุมชน และกิจกรรมที่รัฐเข้ามาส่งเสริมให้หัวเขาเป็นแหล่งรองรับนักท่องเที่ยวจากต่างถิ่นทั้งในประเทศและต่างประเทศ เช่น ชาวมาเลเซีย เป็นต้น การเปิดกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงนิเวศและเชิงวัฒนธรรมจึงเกิดขึ้น ซึ่งกิจกรรมต่าง ๆ ส่งผลให้ชาวบ้านในรอบ ๆ ชุมชนหัวเขามีรายได้อีกทางหนึ่งนอกเหนือจากการทำประมง ในขณะเดียวกันก็รองรับการขยายตัวของพื้นที่สู่ชุมชนรอบ ๆ ทะเลสาบสงขลา จะเห็นได้ว่าวิถีชีวิตของคนบริเวณนั้นได้เข้าสู่เศรษฐกิจแบบตลาดอย่างเต็มรูปแบบ และการดำเนินชีวิตประจำวันที่อยู่ใกระแสการอุปโภค และการบริโภคบนพื้นฐานของกระแสความทันสมัย

ภายใต้แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรมของรัฐ กิจกรรมต่าง ๆ ในพื้นที่หัวเขามีมากขึ้น อาจส่งผลต่อการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ และการใช้ทะเลทำประมงแบบล้นเกินเพื่อรองรับความต้องการของนักท่องเที่ยว ถึงแม้เจ้าหน้าที่ประมงจะมาปล่อยพันธุ์ปลาที่ไม่สามารถเจริญเติบโตและรอดพ้นเงื้อมมือของเครื่องมือประมงตาถี่ไปได้ จึงทำให้ทรัพยากรประมงเริ่มเสื่อมถอยและร่อยหรอลง จากที่เคยจับปลาได้จำนวนมากกลับจับปลาได้ลดลง และได้ตัวเล็กลง เนื่องจากแหวนตาถี่ขึ้น จากการประชุมกลุ่มกับผู้ให้ข้อมูล พบว่า ชาวประมงส่วนหนึ่งมีการปรับเปลี่ยนยุทธวิธีในการดำรงชีพตามสภาพการณ์ในขณะนั้น จากการสนทนาต่อไปนี้

“...ช่วงนี้ทำอะไรมั่งครับ...”(ผู้วิจัย)

“...โอ้ยทำทุกอย่างลูกบ่าว งานแรงงาน...พอทำแล้วได้เบียร์...รับจ้างกะเอา...บางคนถึงกับต้องวิ่งรถรับจ้างกันก็ยังมีนะ...”(สาโรจน์, สัมภาษณ์ วันที่ 9 เมษายน 2561)

“...ทำงานหลายหน้าครับ...”(ลุงนีก, สัมภาษณ์วันที่ 9 เมษายน 2561)

“...อ้อ...สู้ไม่ได้ดิ พอเป็นพันนี้ นี่ก็ต้องเสียค่าเทอมแล้วหล่าว ถึงเวลา ก็ต้องตื่นตามสภาพ ออกเลไม่ได้ก็ต้องพยายามแปรรูปปลาแก้ม รับจ้างแกะปู เลือกกุ้งกันมั่ง...”(สาโรจน์, สัมภาษณ์วันที่ 9 เมษายน 2561)

“...แล้วเรื่องการท่องเที่ยวละ บ้านเรามีประวัติศาสตร์ไม่ใช่หรือครับ...”(ผู้วิจัย)

“...เลิกทำนะ บางทีรับนักท่องเที่ยวไปชมเกาะยอกี่มี...”(ลุงนีก, สัมภาษณ์วันที่ 9 เมษายน 2561)

“...แล้วคิดฝันหรือเวลาพาเขานั่งเรือเที่ยว...”(ผู้วิจัย)

“...อ้อ ก่อนหน้านี้มันขึ้นกับว่าจะติดต่อทางไหนนะ แต่ส่วนมากจะเป็นคนใกล้ชิด และคนที่สนิทกันจะชวนกันไป...แต่มันก็ไม่แน่นอนดิ...”(น้ำก้อย, สัมภาษณ์วันที่ 9 เมษายน 2561)

“...แต่ช่วงนี้ไม่มีแล้วนะ...”(พี่พัน, สัมภาษณ์วันที่ 9 เมษายน 2561)

“...พอโครงการเจียบ...คนก็เจียบตาม...กลับกลายเป็นการท่องเที่ยวเริ่มหาย...”(น้ำเสริม, สัมภาษณ์วันที่ 9 เมษายน 2561)

“...เอาแล้วทำหรือละครับ...”(ผู้วิจัย)

“...ส่วนใหญ่ก็จะเป็นนักศึกษาแหละ อาจารย์ที่เขามาดูงาน มาทำวิจัย...”(หลวงผล, สัมภาษณ์วันที่ 9 เมษายน 2561)

“...เราอาจจะได้รายได้จากตรงนั้น แต่มันก็ไม่แน่นอนครับ วันละเที่ยว หรือขึ้นอยู่กับว่าเขามาลงพื้นที่บ่อยแค่ไหน...”(ผู้วิจัย)

“...ช่วงนี้นะ...ทำอะไรก็ลำบาก...เจ้าหน้าที่รัฐ กรมประมงเขาปล่อยพันธุ์ปลาก็ไม่ช่วยให้อะไรดีขึ้น...”(น้ำก้อย, สัมภาษณ์วันที่ 9 เมษายน 2561)

“...เอามาปล่อยเท่าใดกะเหม็ด...อย่าเสียเวลาปล่อยต้องห้ามดักเครื่องมือสมควรให้หยุดกะให้หยุด...ถึงมาฆ่าตัวเองเพ...แต่นั้นแหละมันติดไอโหมนี่เหม็ด ถ้าเป็นแบบนี้ต่อไปคงไม่ต้องทำเลกันแล้ว คิดดูว่าปลาน้อยคนมาราคาสูง บ้านหนึ่งมีเรือ สอง สามลำ โพงพาง 3-4 หาง ก็ไม่พอกิน...”(ลุงนีก, สัมภาษณ์วันที่ 9 เมษายน 2561)

“...ใช่ ๆ โพงพางหางหนึ่งได้สักครึ่งตะกร้า กุ้งมั้ง ปลาหมึก ยังไม่ได้สัก 200 คำน้ำมันไปไปแล้ว 100 ว่าหนักอะหะบ้านเรา...”(หลวงผล, สัมภาษณ์วันที่ 9 เมษายน 2561)

“...ใช่ครับ...อย่างที่เรารู้ ๆ กัน คนบ้านเราเอาแม่กระทิงลูกปลา
ที่มันเพิ่งเกิดนะ แม่แต่ปู่ไข่ มันยังเอาแทนที่จะปล่อยลงทะเล แต่จะปล่อย
หรือละ ถ้าปล่อยเดี๋ยวมันก็ไปติดโพงพางเพื่อนเขาหล่าว คิดแลปู่ดำโล 450
บาท ได้สักตัวก็คุ้มแล้วสินหนึ่ง...”(น้ำก้อย, สัมภาษณ์วันที่ 9 เมษายน
2561)

“...ถ้าพูดถึงหน่วยงานรัฐที่มาช่วยนะ เขามาช่วยเยอะเยอะนะครับ
ไม่ว่ารัฐไม่ช่วย แต่พอรัฐช่วยชาวบ้านมันก็จับ...แต่เพราะรัฐจับมั้งชาวบ้าน
เดือดร้อนประท้วง ปิดเลมั้ง ปิดแพมั้ง พวกมันมั่วหมดครับ...”(พี่พัน,
สัมภาษณ์วันที่ 9 เมษายน 2561)

“...สถานที่อนุรักษ์ก็มีแค่นี้เดียว...แต่คนที่จะกินมันมีมาก พันหรือ
กุง ปลา ปู มันก็ใหญ่ไม่ทัน ครั้นจะให้มันเข้ามาทางปากอ่าวมันจะเข้าหรือละ
ปากอ่าวมันตักกันซะแล้ว กว่าจะมาถึงเรา กะเหลือตัวเล็ก...”(สาโรจน์,
สัมภาษณ์วันที่ 9 เมษายน 2561)

“...มันจะเข้ามาวางไข่พันหรือได้ อย่างมากกะแอบ ๆ เดี๋ยว ว่าย
ตามหลัง ว่าย ๆ เอ้ามีคนตกเบ็ดอยู่หล่าว พันนี้ก็สูญหมดครับทรัพยากรเรา
...”(น้ำเสริม, สัมภาษณ์วันที่ 9 เมษายน 2561)

จากการสัมภาษณ์ข้างต้น นอกเหนือจากการสนับสนุนในเชิงนโยบายของภาครัฐ
ในการอนุรักษ์ทรัพยากรประมง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรมประมง แต่ด้วยสาเหตุที่กล่าวมาข้างต้นส่งผล
ต่อการลดลงของทรัพยากรประมงบางชนิดได้สูญพันธุ์ไปจากทะเลสาบสงขลา หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
เช่น กรมประมงได้รณรงค์ให้มีการอนุรักษ์ทรัพยากรประมง มีการกำหนดเขตพื้นที่อนุรักษ์สัตว์น้ำ
นอกจากนี้ยังได้ทำการปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำในวันสำคัญต่าง ๆ โดยการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่
เพื่อการเพิ่มปริมาณสัตว์น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติ ในทางตรงกันข้ามกลับพบว่า ปริมาณของทรัพยากร
ประมงไม่ได้เพิ่มขึ้นอย่างที่ควร ชาวบ้านจึงหารายได้เสริมและหลายครอบครัวที่ต้องพึ่งพิงภายนอก
ส่วนหนึ่งก็เข้าสู่โรงงานอุตสาหกรรมจนไร้คนสืบทอดการทำประมงในที่สุด

ชาวประมงหัวเขา: คนสืบทอดและการผันตนเข้าสู่อุตสาหกรรมการผลิต

จากพื้นที่ประมงสู่การสืบทอดอาชีพที่เกิดขึ้นภายใต้ภูมิปัญญาในการดำรงชีวิต
เมื่อมีการคมนาคมที่ทันสมัยสะดวกสบาย การตัดถนนผ่าน มีการตั้งโรงงานอุตสาหกรรมบริเวณ
สงขลาและหาดใหญ่ จึงทำให้คนรุ่นหนุ่มรุ่นสาวของชุมชนหัวเขาหลาย ๆ ครัวเรือน ตัดสินใจเดินเข้าสู่
การเป็นแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม แทนการทำประมงสืบต่อจากบรรพบุรุษ เนื่องจากการทำ
ประมงในช่วงนี้ไม่ค่อยได้ผลประกอบกับน้ำมันแพง เครื่องมือประมงก็มีล้นเกินทะเลสาบ จึงทำให้การ
จับปลาได้น้อยลง คนเฒ่าคนแก่ที่เคยทำประมงต้องการจะให้ลูกหลานสืบทอดกิจกรรมการทำประมง
แต่ลูกหลานเมื่อเรียนสูงขึ้นก็มักจะจากบ้านไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่อื่น จึงทำให้ในชุมชนมีเฉพาะคนชรา
กับเด็ก ชาวบ้านที่ไม่ได้เรียนหนังสือสูง ๆ และทำประมงเท่าที่จะทำได้ รับจ้างทั่วไปเล็ก ๆ น้อย ๆ

(เกีตถวา บุญปรากฏ, 2551; เศรษฐา มุหะหมัด, 2553; ละเมาะ, สัมภาษณ์วันที่ 30 เมษายน 2561) ส่วนคนหนุ่มสาวก็เข้าสู่การเป็นแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรมในพื้นที่ใกล้เคียง

“...ตอนนี้เด็กวัยรุ่นจะไม่ทำประมงกันแล้วนะ...” (หลี่, สัมภาษณ์ วันที่ 11 พฤษภาคม 2561)

“...บางคนขายเรือ เนื่องจากไม่มีคนสืบทอดหรือครับ...” (ผู้วิจัย)

“...ช่วงนี้หลายครัวเรือนเข้าสู่โรงงานอุตสาหกรรมกันเป็นจำนวนมาก เนื่องจากทะเลไม่มีคนทำหรือทำแล้วรายได้น้อย ส่วนใหญ่ไปเป็นแรงงานอุตสาหกรรมกันหรือบางคนก็ไปประกอบอาชีพอื่น...” (ยูม, สัมภาษณ์วันที่ 11 พฤษภาคม 2561)

“...บางคนขึ้นควน ขายโปงพาง ซื่อสวนยางยึดอาชีพกรีดยาง...” (ผู้วิจัย)

“...ทุกวันนี้เด็กเขาเรียนหนังสือ บางคนไปอยู่ข้างนอก บางคนไม่เรียนแต่ก็ไม่ทำประมง บางคนก็ไปโรงงาน บ้านเราเยอะนะครับที่ไปทำงานโรงงาน เพราะถือว่ามันคงกว่าการทำประมง...” (พีเสาะ, สัมภาษณ์วันที่ 11 พฤษภาคม 2561)

ในปัจจุบันทัศนคติ ค่านิยม ความเชื่อ และวัฒนธรรมได้เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย โดยเฉพาะการได้รับอิทธิพลจากสังคมภายนอก การพึ่งพากันในสังคมมีน้อย เช่นเดียวกับโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่ได้เปลี่ยนแปลงไปเกิดการแข่งขันมากขึ้น ซึ่งชุมชนหัวเขาเริ่มปรับตัวในการเป็นแรงงานสู่ภาคอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้น การเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตและการบริโภคเช่นเดียวกัน

นายทุน: กับการทำประมงแบบล้นเกิน

ในช่วงประมาณ ปี พ.ศ. 2538 เป็นต้นมา เริ่มเกิดนายทุนที่เข้ามาเพื่อซื้อ ร่องโปงพาง กวาดซื้อไซตุ้ และเปิดให้คนรอบบริเวณสงขลาเช่า การพยายามวางเครื่องมือประมง จำพวก ไซตุ้ โพงพาง กัด อวนลอย ที่เป็นเครื่องมือชนิดตาถี่ และเครื่องมือประมงหลายลูกจึงทำให้ ปลาที่จับได้มีขนาดเล็ก การใช้แห อวน กัดก็ใช้ตาถี่ขึ้นเหลือ 1-2 เซนติเมตร เพื่อสามารถจับสัตว์น้ำ เป็นจำนวนมาก ส่งผลให้ชาวบ้านแถวนั้นได้เช่าเครื่องมือในการทำประมง โดยใช้การปันส่วน 50 ต่อ 50 ทำให้ได้ปลาตัวเล็กตัวน้อยยังไม่ทันได้เจริญเติบโตเต็มที่ก็ถูกจับ ถึงแม้ประมงจังหวัดจะนำพันธุ์ สัตว์น้ำมาปล่อยจำนวนครั้งละ ประมาณ 1-2 ล้านตัว ก็ไม่สามารถอยู่ได้จนได้ขนาดตัวโตเพราะโดน ดักจับหมด ดังคำสนทนาระหว่างผู้วิจัยกับผู้ให้ข้อมูลดังนี้

“...การวางโพงวางแต่ละครั้งก็ได้ปริมาณน้อยมาก บางวันได้ไม่ถึง 2 กิโลด้วยซ้ำ...”(สารโจนน์, สัมภาษณ์วันที่ 9 เมษายน 2561)

“...วันหนึ่ง ๆ ได้ปุ๋ยไม่ถึง 10 ตัวเลย เพราะช่วงนี้มันหายาก อาจจะมีในช่วงของมันแต่ก็ไม่เหมือนเมื่อก่อนนี้...”(พีพั้น, สัมภาษณ์วันที่ 9 เมษายน 2561)

“...ตอนนี้ชาวประมงบางส่วนเช่าที่ทำประมงกันแล้วนะ เพราะไม่ต้องลงทุนอะไรมากออกไปทำตามเวลา การเช่าของนายทุนหรือเจ้าแก่ในชุมชนก็มี...”(วะหลิม)

“...พอปลา มันหายาก คนไม่ค่อยลงทุนกันแล้ว บางคนขายเรือโพงวาง และเช่าที่ของนายทุน รายได้ก็พอประมาณนะ แต่ปริมาณที่ได้ อาจจะไม่เหมือน ๆ กันทุกคนเพราะปลามันไม่ค่อยมีตอนนี้ แต่ก็ยังดีกว่านะครับ ไม่ต้องลงทุนอะไรมาก แคล้งแรง ค่าน้ำมันก็ไปเบิกจากเจ้าแก่ รายได้ก็แบ่งคนละครั้งกัน...”(น้ำก้อย, สัมภาษณ์วันที่ 9 เมษายน 2561)

“...ตอนนี้ไม่ทำแล้วครับ ปล่อยให้เขาดีกว่า ไม่ต้องออกแรงเอง ได้มันไม่ได้มันก็พออยู่ได้ แต่ต้องอย่าจ่ายเหมือนแต่ก่อน ตอนนี้มาลงทุนเลี้ยงปลาในกระชังดีกว่าครับ เมื่อก่อนเราก็เลี้ยงปลาในกระชังนะรายได้ดีมาก แต่พอหลัง ๆ ปลาเริ่มกินกระชังและขาดทุน เนื่องจากสภาพแวดล้อมไม่ค่อยดีน้ำไม่เหมือนก่อนบางทีน้ำจืดปลาก็ตายหมด...”(หลิม, สัมภาษณ์วันที่ 9 เมษายน 2561)

“...บังเต็บโตมาจากการออกเล่นะ ในตอนแรกบังก็ทำเลเหมือนเพื่อน ดักโพงวางจับจองพื้นที่และสืบทอดมาจากป๊ะ เมื่อก่อนได้ดีนะ พอเริ่มมีคนมาก เราก็ปรับมาเป็นการวางไซetonนี้ไซ่ก็ยังมี... พอสักพักเริ่มคิดแล้วว่าถ้าทำโพงวางดักไซ่อย่างเดียวน่าจะไปไม่รอด เลยต้องทำหลายอย่าง ปี 2548 เริ่มเลี้ยงปลาในกระชัง ตอนนั้นลงปลากะพงไว้หลายพันตัวนะ ช่วงน้ำแรกได้ดีมากเลย ได้กำไรพอลงน้ำสองก็ยิ่งถือว่าดีนะ แต่พอน้ำท่วมครั้งล่าสุดของหาดใหญ่ขาดทุนยับเลย แต่ทุกวันนี้ก็ยังเลี้ยงนะ แต่ลดปริมาณลงหรือไม่ก็เพิ่มเพื่อลดการตายของปลา เพราะทุกวันนี้เต็ยน้ำจืดเต็ยน้ำเค็ม ทำให้ปลามันช็อคน้ำบางทีตายหมดเลยไม่ยอมลงทุนแล้ว ช่วงนี้ก็ให้เขาเช่าหมดทั้งร่องและโพงวาง...”(บังอัด, สัมภาษณ์วันที่ 9 เมษายน 2561)

“...ทุกวันนี้มันมีเจ้าแก่เยอะนะ บางคนกวาดซื้อร่องและให้คนมาเช่าเป็นรายวัน พอได้ก็แบ่งครั้งกันก็ตีเหมือนกันไม่ต้องลงทุนอะไร เจ้าแก่เขารับผิดชอบหมดนะ เราแค่ออกแรงทำอย่างเดียวน...”(สารโจนน์, สัมภาษณ์วันที่ 9 เมษายน 2561)

จากปรากฏการณ์ข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่า ภายใต้บริบทของการพัฒนา เกิดกิจกรรมต่าง ๆ ส่งผลกระทบต่อทรัพยากร การก่อเกิดเก้าอี้ในชุมชนหรือนายทุนต่างถิ่นที่กวาดซื้อสิทธิในพื้นที่เครื่องมือในการทำประมง ส่งผลให้ชาวบ้านเข้าสู่กระบวนการกลายเป็นแรงงานในภาคประมง อีกทั้งนโยบายที่กระทบต่อทรัพยากรประมง ก่อเกิดความเสื่อมโทรมและร่อยหรอลง อาทิ เช่น โรงงานอุตสาหกรรม บ่อกักในรอบพื้นที่ทะเลสาบสงขลา ทำเรื่อน้ำลึกที่เป็นเขื่อนปิดปากอ่าวทำให้ปลาไม่สามารถเข้ามาวางไข่ได้ นอกเหนือจากเครื่องมือประมงแบบทำลายล้างที่วางอยู่เต็มทะเลสาบสงขลาซึ่งเกิดภาวะการล้นเกิน ชาวบ้านจึงพยายามสร้างเงื่อนไขในการต่อรองขึ้นเพื่อให้สามารถดำรงอยู่ได้ในสถานการณ์ที่เกิดขึ้น และส่งผลต่อระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจขึ้นในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง

ระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจ: การสร้างความหมายเงื่อนไขในการเข้าถึงทรัพยากรประมงอันหลากหลายของชุมชนหัวเขา

พลวัตการเข้าถึงทรัพยากรประมงของชุมชนหัวเขา จากการลงพื้นที่สังเคราะห์ข้อมูลพบว่า เงื่อนไขที่สำคัญ คือ ความสามารถ (capacity) และการต่อรอง (negotiation) ของชาวประมงชุมชนหัวเขาในแต่ละบริบทมีเงื่อนไขที่ซับซ้อนและหลากหลาย ภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจของกลุ่มคนแต่ละกลุ่มที่เข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรประมงเพิ่มขึ้น ส่งผลต่อความสัมพันธ์เชิงอำนาจในมิติต่าง ๆ ซึ่งจะนำเสนอ ดังนี้

ทรัพยากรประมง: ความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับการเข้าถึงภายใต้เทคโนโลยีและทุน (capital)

“...อันที่จริงแล้วการนำเทคโนโลยีเข้ามาขายได้เพิ่มขึ้นจากวันละ 500 บาท กลายเป็นวันละ 1,000 กว่าบาทเลยนะ ใช้เวลาวางโพงพวงครึ่งชั่วโมง เกือบอีก ครึ่งชั่วโมงนะ อวนตาก็ขึ้นติดหมด ในขณะเดียวกัน คนที่มีทุนก็สามารถตัดดวงได้มากขึ้น...” (สารโรจน์, สัมภาษณ์วันที่ 9 เมษายน 2561)

ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นสะท้อนความสัมพันธ์เชิงอำนาจเป็นอย่างดี โดยมีเงื่อนไขที่สำคัญ คือ เทคโนโลยีมาและทุนที่มีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ ซึ่งในชุมชนถือได้ว่าผู้ใดมีเทคโนโลยีสูง และมีต้นทุนการผลิตที่สูงจะทำให้สามารถเข้าถึงทรัพยากรได้มากขึ้นตามลำดับ หลังจากที่มิดนและสะพานติณสูลานนท์ตัดผ่านพื้นที่ชุมชนและเข้ามาในชุมชน ซึ่งเชื่อมต่อกับหาดใหญ่และเมืองสงขลา เป็นตัวขับเคลื่อนให้ชาวประมงสามารถใช้เครื่องมือประมงที่มีประสิทธิภาพสูง การนำเทคโนโลยีมาใช้ในการเข้าถึงทรัพยากรประมงจะเห็นความแตกต่างได้อย่างชัดเจน เช่น การทำประมงพาณิชย์ เครื่องจักรกลแรงสูงเพื่อจับปลาในทะเล และสามารถจับปลาได้ปริมาณที่มากกว่าการทำประมงพื้นบ้านที่ใช้ภูมิปัญญา หรือมีต้นทุนทางเทคโนโลยีต่ำมีการจับปลาได้

น้อย อย่างไรก็ตามการที่จะเข้าถึงเทคโนโลยีที่ทันสมัยต้องอาศัยเครื่องมือที่ทันสมัยประกอบด้วยปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งก็คือ การมีทุน

การเข้าถึงทรัพยากรประมงของเรือประมงพาณิชย์ คือ การใช้เทคโนโลยีขั้นสูง โดยพิจารณาจากเครื่องมือประมงและเรือขนาดใหญ่ เช่น เรืออวนลุนอวนลากขนาดใหญ่ จากคำบอกเล่าของชาวบ้านหัวเขาหลังจากการรวมกลุ่มพูดคุยกับ สาโรจน์, ลุงนิก, พี่พัน, น้ำเสริม (สัมภาษณ์ วันที่ 9 เมษายน 2561)

“...เราโชคดีกว่าที่อื่นนะ เราอยู่ใกล้สงขลาจะไปทางเลก็ได้ใช้เรือ ... จะไปทางบกก็ได้ใช้ถนนมีสะพานติณฯ หรือข้ามแพ...เข้าเมืองสงขลา ตลาดนัดก็มีแถวบ้าน นอกบ้านก็มีตลาดบ้านเล จะขายปลาก็เอาใส่เรือ ไปขายสงขลา...สะดวก เครื่องมือประมงก็ทันสมัยซื้อจากตลาด...ไม่ต้อง เสียเวลาทำเอง...”(สาโรจน์)

“...ทะเลสาบนี้ ถ้าเราพูดถึงมันเป็นของธรรมชาติที่เขาสร้างไว้ให้ นะ พอถึงฤดูของมัน มันจะเข้ามาวางไข่ ถ้าบ้านเราก็มาทงปากอ่าว ซึ่งในสมัยก่อนนะมีปลา กุ้งห้วมัน บางคนก็ดักกัก ดักไซ ทอดแห ตาม เครื่องมือที่มีอยู่ พอตอนนี้เครื่องมือแบบนั้นไม่ค่อยนิยมหลายคร้วนะ ที่ใช้และลงทุนเครื่องมือที่ทันสมัย...”(ลุงนิก)

“...เราใช้ภูมิปัญญาพื้นหรือมั้งครับเมื่อก่อน...”(ผู้วิจัย)

“...อ้อ ภูมิปัญญานะหรือ เมื่อก่อนก่อนจะออกทะเลนะ เราดูลม ลม นอก ลมใน ที่พัดเข้ามา เครื่องมือก็ทำเอาจากไม้ไผ่บ้างหรืออะไรที่ทำได้ จากชุมชนนี้แหละ ปลาก็ได้เยอะ ปลามีเยอะตามน้ำเค็มมา...”(พี่พัน)

“...คนสมัยก่อนเขาใช้ภูมิปัญญานะ ปลามีมาก เทคโนโลยีไม่ค่อย มีนะ ยกเว้นเค้าแก่หรือคนนอกพื้นที่นะที่เข้ามาขาย หลัง ๆ ช่วงปี 2510 ได้มายไม่รู้จำไม่ค่อยได้ ตอนนั้นเราบ่าว ๆ แหละ ได้เครื่องจากญี่ปุ่นมา ไปซื้อที่สงขลาพายเรือกันไป...”(น้ำเสริม)

“...ตอนนี้เครื่องมือที่ทำลายมันมากนะ ใครมีทุนก็สามารถ กอบโกยได้ ในยุคหนึ่งมีเครื่องเข้ามาใหม่ ๆ นะ บ้านเราเหมือนอยู่ใน เมือง เสียงเครื่องของเรือเหมือนวิ่งรถในถนนหลวง แต่ละคนกอบโกย ปลา กุ้ง ปู มีการติดต่อกับภายนอกมากมายทั้งแม่ค้า นายทุน เค้าแก่ ชาวประมงทั้งในทั้งนอก พักหลังมีนักการเมืองท้องถิ่นขึ้นมาอีกกลุ่ม ชาวบ้านที่ไม่มีทุนบางทีก็เข้าหานักการเมืองเพื่อหาทุน ที่สุดแล้วก็ไปเป็น หัวคะแนน หรือบางทีมีปัญหากับเจ้าหน้าที่ก็ให้นักการเมืองมาเคลีย...” (สาโรจน์)

“...พักหลังทรัพยากรมันหายาก คนก็ต้องการปลามากขึ้นนะ ความสัมพันธ์คนกับเลมันก็เปลี่ยนไป มีนายทุนเข้ามา คนก็ต้องไปหา นายทุนเพื่อได้ทุนมา เช่น เขาออกเครื่องให้ ซื้อเรือให้ (ผ่อนเอานะ)

ความสัมพันธ์ก็มั่วกันหมด ยิ่งคนในชุมชนก็เริ่มเกิดความขัดแย้งกันไม่ใช่
เรียบง่าย หมายความว่าทุกอย่าง คือ การเมืองทั้งหมด...”(น้ำเสริม)

จากคำพูดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับการเข้าถึงภายใต้เทคโนโลยีและทุน (capital) โดยชาวบ้านที่ใช้เทคโนโลยีแบบพื้นบ้านเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิม เครื่องมือ
ประมงที่ใช้ จึงทำให้ไม่สามารถจับสัตว์น้ำได้มากเท่ากับกลุ่มทุนที่เข้ามาในพื้นที่ ในสมัยก่อนที่สามารถ
จับสัตว์น้ำได้มากเป็นเพราะว่าทรัพยากรประมงยังไม่เสื่อมโทรม และร่อยหรอเช่นทุกวันนี้
สำหรับการเข้าถึงทรัพยากรประมงด้วยทุนเป็นปัจจัยสำคัญ สามารถทำให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์
จากการเข้าถึงทรัพยากร การเข้าถึงทรัพยากรด้วยทุนสามารถนำไปสู่การขยายบริการ การผลิต
การปรับเปลี่ยนและอื่น ๆ ดังนั้นทุนจึงเป็นตัวควบคุมทรัพยากร โดยผ่านการซื้อสิทธิ์ประเภทต่าง ๆ
ในรูปแบบการจ่าย ค่าเช่า ค่าธรรมเนียมและค่าแรงงานรวมทั้งปัจจัยในการผลิต สิ่งเหล่านี้ยังเป็น
นัยยะความหมายของสิทธิขั้นพื้นฐานในการเข้าถึงทรัพยากรอีกด้วย ในขณะที่เดียวกันระบบ
ความสัมพันธ์ก็เริ่มเปลี่ยนไป นายทุน นักการเมือง เข้ามาเกี่ยวข้องในฐานะความสัมพันธ์เชิงอำนาจ
มากขึ้นในการเข้าถึงทรัพยากรนอกเหนือจากการใช้เทคโนโลยี

จากข้อค้นพบเชิงพื้นที่ เมื่อวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจผ่านการเข้าถึง
เทคโนโลยี และกลุ่มทุน โดยที่ Ribot and Peluso (2003) ได้กล่าวถึง การเข้าถึงทรัพยากรด้วยวิธีการ
ต่าง ๆ เช่น การเข้าถึงทรัพยากร โดยการนำเทคโนโลยีมาใช้ก็เป็นรูปแบบหนึ่งในหลาย ๆ
รูปแบบเพราะทรัพยากรบางอย่างไม่สามารถนำออกมาใช้ได้ โดยปราศจากเครื่องมือเทคโนโลยี
ที่ทันสมัย การบริโภคจะต้องใช้เครื่องมือและเทคโนโลยีที่ทันสมัยมาใช้ในกระบวนการผลิตสินค้า
ดังนั้นผู้ใดมีความสามารถในการใช้เทคโนโลยีที่เหนือกว่าก็จะเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ได้มากขึ้น Ribot
and Peluso (2003) ยังกล่าวอีกว่า นอกเหนือจากการใช้เทคโนโลยีและกลุ่มทุนต่าง ๆ ยังมีระบบ
ตลาดเข้ามาเกี่ยวข้องอีกด้วย เช่น การผูกขาดการซื้อขาย การกีดกันผู้อื่นในการเข้าถึงทรัพยากร ระบบ
ของตลาดย่อมมีบทบาทต่อสิ่งเหล่านี้เป็นอย่างยิ่ง และขึ้นอยู่กับว่าชาวประมงจะมีความสามารถ
ได้มากน้อยเพียงไร

ทรัพยากรประมง: ความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับการเข้าถึงโดยระบบตลาด

“...ระบบตลาด คือ เครื่องมือในการเข้าถึงทรัพยากรประมง
โดยมีรูปแบบและวิธีการที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นความสามารถในทาง
ธุรกิจการค้า และยังทำหน้าที่ผูกขาดการซื้อขาย การกีดกันผู้อื่น
ในขณะที่เดียวกันการเข้าถึงตลาดก็ขึ้นอยู่กับความสามารถของบุคคลหรือ
กลุ่มบุคคลต่อการควบคุมผลกำไรที่เพิ่มขึ้น หรือการเข้าไปรักษา
ความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนสินค้า อีกทั้งยังมีบทบาทต่อทรัพยากร
และเป็นเงื่อนไขในการกำหนดกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรด้วย...”(Ribot
and Peluso, 2000)

เมื่อพิจารณาระบบตลาดที่เข้ามามีบทบาทสำคัญที่ส่งผลต่อความสัมพันธ์ในการเข้าถึงทรัพยากรประมง จะเห็นได้ว่าชุมชนหัวเขาที่ได้รับอิทธิพลจากกลไกตลาดอย่างเด่นชัด การกำเนิดตลาดภายในชุมชนหรือตลาดภายนอก ซึ่งกลไกตลาดมีบทบาทอย่างยิ่ง ตัวอย่างข้อค้นพบในชุมชนหัวเขา เช่น การจับจองสิทธิในการทำโพงพางและไซตุ้ ไซปึก ชาวประมงถือเป็นสิทธิหน้าบ้าน และเครื่องมือเหล่านี้ทำให้เกิดกำไรเป็นอย่างมาก สะท้อนถึงการปฏิสัมพันธ์กับระบบตลาด ในช่วงแรก คือ “เงินถุง เงินถัง” เพราะใช้ในการปฏิบัติการไม่นานก็สามารถขายได้ราคาดี ในขณะที่การวางเครื่องมือประเภทอื่นเป็น “เงินงอกเงย” และสามารถวิเคราะห์ได้ว่า กลไกตลาดมีส่วนผลักดันให้คนในชุมชนหัวเขาปรับเปลี่ยนและต้องพึ่งพาตลาด อย่างไรก็ตาม ตลาดยังนำมาซึ่งกลุ่มต่าง ๆ เข้ามาในชุมชนอีกด้วย อาทิเช่น การก่อเกิดจากนายทุนที่เข้ามาทำแพปลา ขายอาหารปลา และอุปกรณ์ การทำกระชัง รวมทั้งรับซื้อ และขายปลา ดังข้อค้นพบของ เก็ดถวา บุญปรากฏ (2550) ที่พูดถึงนายทุนเหล่านี้ส่วนใหญ่มาจากชาวประมงด้วยกันเอง ที่มองเห็นผลกำไรในการทำแพปลาได้ กลายมาเป็นพ่อค้าคนกลาง โดยรับซื้อสัตว์น้ำจากชาวประมงและส่งตลาด การเข้าถึงทรัพยากรประมงโดยกลไกตลาดขึ้นอยู่กับทุนเป็นส่วนใหญ่ ผู้ใดมีทุนมากก็สามารถเข้าถึงทรัพยากรประมงได้มาก และผลักดันเข้าสู่ระบบตลาดได้มากขึ้น ขณะที่ราคาปลาในตลาดก็ยังเป็นปัจจัยสำคัญเช่นเดียวกันที่ทำให้ชาวประมงเข้าถึงทรัพยากรประมงได้มากขึ้น ตลาดก็สามารถกำหนดแรงงานในการผลิตอีกด้วย การปรับเปลี่ยนแรงงานนอกเหนือจากการเป็นแรงงานการผลิตในภาคประมงแล้ว อีกทั้งยังเป็นส่วนหนึ่งในระบบตลาดอีกเช่นกัน

นอกจากระบบตลาดที่เป็นกลไกสำคัญที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ในการเข้าถึงทรัพยากรแล้ว ในอีกแง่มุมหนึ่ง คือ การวิเคราะห์ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและระบบเศรษฐกิจในระบบอุปถัมภ์ที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในการพึ่งพาซึ่งกันแล้วกัน นอกเหนือจากการแข่งขันในระบบทุน ในแง่มุมทางเศรษฐกิจการก่อเกิดเศรษฐกิจชุมชน หรือรูปแบบการผลิตขนาดย่อมในชุมชนหัวเขาก่อเกิดกลุ่มแม่ค้าปลา เพื่อสร้างอำนาจในการต่อรองทางการตลาดกับกลุ่มทุนนอกชุมชน หรือพ่อค้าคนกลาง อำนาจในการต่อรองส่งผลให้แม่ค้าสามารถควบคุม ต่อรอง กำหนดราคา “...เรารวมกลุ่มกันนะเพื่อต่อรองราคากับแม่ค้าคนกลางที่เข้ามาซื้อในชุมชน ถ้าเราไปขายในตลาดจะเป็นราคาหนึ่ง แต่ถ้าเรากำหนดเองได้ เราจะต่อรองกับพ่อค้าที่มารับซื้อได้...” (นาง, สัมภาษณ์วันที่ 15 มีนาคม 2561) “...นอกเหนือจากตลาดนอกชุมชนแล้วนะ เรากำหนดราคาได้เลย แต่การกำหนดราคาก็ต้องอิงตลาดใหญ่ด้วยนะ แต่บ้านเราปลามันดี คุณภาพดี ถึงแม้จะน้อยแต่ถ้ามันราคาดี มันก็คุ้มนะพี่ว่า...” (กะเสาะ, สัมภาษณ์วันที่ 15 มีนาคม 2561) และ “...เราว่าถ้าเรากำหนดราคาปลาได้ต่อรองได้จะดี กลุ่มเกิดจากกลุ่มเล็ก ๆ นะ ค่อย ๆ เติบโตขึ้น เงินก็ไหลเวียนในชุมชน...” (กะ, สัมภาษณ์วันที่ 15 มีนาคม 2561) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่สามารถสร้างการไหลเวียนเศรษฐกิจภายในชุมชนเช่นกัน

ในขณะที่ตลาดก็ส่งผลต่อแรงงานทั้งแรงงานในภาคประมง และแรงงานนอกเหนือภาคประมง แรงงานยังเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่ง ที่มีผลต่อการเข้าถึงทรัพยากรประมง อย่างเช่น ครอบครัวของชาวประมงที่มีสมาชิกในวัยทำงานเป็นจำนวนมาก การจับปลาก็จะได้จำนวนมากเพิ่มขึ้น เพราะการประมงต้องอาศัยแรงงานเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะการลากอวน การวางเครื่องมือประมง ดังนั้นการทำประมงจึงจำเป็นต้องใช้แรงงานจำนวนมากจากการจ้างงาน หรือการใช้

แรงงานจากครัวเรือน ญาติพี่น้อง ซึ่งนับได้ว่าเป็นการเข้าถึงทรัพยากรด้วยทุนรวมอยู่ด้วย จากการลงพื้นที่ผู้วิจัย พบว่า แรงงานส่วนใหญ่จะอยู่ในครัวเรือนและสืบทอดกันมา หรือเป็นเครือญาติกันก็จะช่วยให้สามารถเข้าถึงทรัพยากรประมงได้มากยิ่งขึ้น แรงงานนี้ยังหมายรวมถึง ระบบอุปถัมภ์แบบเก่าแก่ซึ่งทำให้ชาวบ้านเคลื่อนไหวไม่หยุดนิ่ง และเปิดโอกาสให้ชาวบ้านเข้าถึงทุนต่าง ๆ มากขึ้น เช่น การกั๊ยมเครื่องมือในภาคประมง เป็นต้น

ทรัพยากรประมง: ความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับการเข้าถึงโดยความรู้และภูมิปัญญา (wisdom)

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับการเข้าถึงทรัพยากรประมงโดยความรู้และภูมิปัญญา (wisdom) ภูมิปัญญาถือเป็นความรู้ที่สำคัญที่ก่อเกิดและถูกสืบทอดมาจากอดีต จากรุ่นสู่รุ่นและยังเป็นแนวทางที่สำคัญในการเข้าถึงทรัพยากรประมง อีกทั้งภูมิปัญญาที่เกิดจากการปรับ ประยุกต์ตามยุคสมัยใหม่ ดังนั้นการได้มาซึ่งความรู้เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ให้เข้าถึงทรัพยากร หรือความรู้ที่เกิดจากการสังสมประสบการณ์ที่ถูกถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษจากรุ่นสู่รุ่นซึ่งเรียกว่า ภูมิปัญญา หรือความรู้ที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างความรู้สมัยใหม่กับความรู้ที่มาจากประสบการณ์ ที่มีลักษณะเป็นพลวัต จากการบอกเล่าในพื้นที่ยังพบว่า “...ในอดีตเราใช้เรือแจวนะและมันพัฒนามาเรื่อย ๆ จนมันมีเรือโดยสารจากฝั่งหัวเขาแดง...ไปเมืองสงขลา...ไปเกาะยอ...เมื่อก่อนน้ำมันดินนะ ตอนนั้นแจวกันไปพาตะเกียงกระป๋องไปนะ เสร็จแล้วก็มีการพัฒนามาเรื่อย ๆ เปลี่ยนมาเป็นเรือเครื่อง เครื่องมือก็เปลี่ยนจากกัต แห มาเป็นโพงพาง บางคนกะใช้โม่ระ...ไชนั่ง...แต่ก่อนนั้นไม่มีเพราะว่าน้ำมันจะลืกมาก ชาวบ้านจากท่ามาหากินกะออกไปแค่ตอนกลางคืน พันคอกปลาพงมาหีดเดียนะครับ แล้วเค้าจะดักโม่ระที่ทำจากไม้ไผ่ เมื่อก่อนจะทำโม่ระสักทีกะต้องใช้เวลาเนานะ ระหว่างเดือนมกราไปเดือนกุมภาพันธ์หรือว่าพฤษภาคมตรงนี้ละครับ การท่ามาหากินในช่วงนั้นนอกจากกัตยังมีวนลอย พื้นที่ทั้งหมดนี้จะวางเปล่าทั้งหมดเลยครับ แล้วกะมาถึงเดือน 9 ลมตะวันตกมันลง ส่งผลต่อความตื้นเขิน ชาวบ้านก็จะไปดักโม่ระ...ตรงนั้น พอเดือน 9 ถึงเดือน 11 ประมาณ 3-4 เดือน การดักโม่ระตรงนี้มันก็ไม่เหมือนการดักไซปัจจุบัน เพราะการดักไซปัจจุบัน พอดักแล้วกะไม่เอาขึ้นนะครับปักอยู่อย่างนั้นแหละ...” (น้ำเสริฐ, สัมภาษณ์วันที่ 8 ตุลาคม 2561) และอีกมุมมองหนึ่งของผู้ให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับวิถีแห่งภูมิปัญญา “...เราว่าในอนาคตนะชาวบ้านจะอยู่ยากมากครับ เนื่องจากปลาน้ำทะเลหมดโอกาสแล้วสำหรับลูก ๆ หลาน ๆ ต่อไป ชาวบ้านเรานี่แหละต้องช่วยกัน ร่วมกันปลูกป่า ปลูกโกงกาง บางครั้งปลูกกันมาหลายปีแล้ว แต่ถามว่ามันติดไม้ก็ดันใช้เพื่อเป็นที่พักของปลานะ เราต้องอนุรักษ์ไว้บ้างเพื่อลูกหลาน และก็ต้องถ่ายทอดไปยังลูก ๆ หลาน ๆ นะผมว่า...” (ผู้ใหญ่บ้านนนท์, สัมภาษณ์วันที่ 8 ตุลาคม 2561) และ “...ส่วนหนึ่งมาจากชาวประมงนะ ความคิดมันคนละอย่างกัน บางคนก็ตักดวง ความคิดของชาวประมงมันค่อย ๆ เพิ่มขึ้นไป การทำประมงมันทำอยู่แบบนี้แหละจนเป็นชีวิตประจำวัน บางวันได้มั่ง บางวันก็ได้น้อย มันกะปีบริดให้การทำประมงต่อไป อนาคตก็ต้องเลิกแหละ ผมว่าจริง ๆ พุดถึงเรื่องน้ำ น้ำเค็มขึ้นแป็บเดียว ...อ้าวเป็นน้ำจืดอีกแล้ว กุ้งหาย ปูหาย ปลาหนีน้ำ ...” (น้ำเสริฐ, สัมภาษณ์วันที่ 8 ตุลาคม 2561)

จากคำสัมภาษณ์ดังกล่าวสะท้อนความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญา ให้เห็นว่าการที่ชาวประมงใช้ความรู้ในการสั่งสมในอดีต ความรู้อันได้แก่ฤดูกาล เช่น น้ำจืด น้ำเค็ม น้ำขึ้น น้ำลง และเป็นวิถีแห่งการดำรงชีพเพื่อการเข้าถึงทรัพยากรประมง โดยผ่านองค์ความรู้ที่สั่งสมและถ่ายทอดมาจากรุ่นสู่รุ่น และการเรียนรู้ การอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ โดยใช้ป่าโกงกางเพื่อเป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์ ความสัมพันธ์เหล่านี้จะสามารถให้ชาวประมงดำรงอยู่ได้

ทรัพยากรประมง: ความสัมพันธ์เชิงอำนาจและการต่อรอง

การเข้าถึงทรัพยากรประมงโดยอาศัยความสัมพันธ์เชิงอำนาจ นับว่ามีความสำคัญที่เชื่อมต่อกันเป็นเครือข่ายของอำนาจ ทำให้คนสามารถได้ผลประโยชน์จากทรัพยากร ซึ่ง Ribot and Peluso (2003) กล่าวว่า รูปแบบของการเข้าถึงทรัพยากรภายใต้อิทธิพลของอำนาจ มีทั้งทางตรงและทางอ้อม ทั้งที่ถูกกฎหมายและไม่ถูกกฎหมาย การใช้อำนาจมีทั้งส่วนบุคคลและสถาบัน ในส่วนบุคคล เช่น ข้าราชการบางคนใช้อำนาจหน้าที่ของตนเองที่มีอยู่ เพื่อให้ได้อิทธิพลในการเข้าถึงทรัพยากร ซึ่งการกระทำนั้นอาจจะถูกต้องตามกฎหมายหรือผิดกฎหมายก็ได้ ในส่วนองค์กรหรือสถาบัน เช่น รัฐก็จะใช้อำนาจผ่านกฎหมายในการควบคุมและเข้าถึงทรัพยากร อย่างเช่น ทรัพยากรประมง รัฐได้ใช้อำนาจผ่านกฎหมายการประมงหลายฉบับ เพื่อควบคุมและจัดการทรัพยากรประมงให้เป็นไปตามนโยบายของรัฐ (เก็ดถวา บุญปรการ, 2550)

จากแนวคิดดังกล่าวสามารถสังเคราะห์ชุมชนประมงได้ในฐานะการพยายามสร้างเครื่องมือของการต่อรองเป็นวิธีการ (tactic) อย่างหนึ่งของชาวประมงที่จะต่อรองกับอำนาจผ่านระบบอุปถัมภ์ การพึ่งพาอาศัย และรูปแบบที่มีการตรวจทานแก้ไขอย่างเข้มข้นในการเข้าถึงเครือข่ายอัตลักษณ์ที่เหมือนกัน โดยความเป็นจริงแล้วความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นศูนย์กลางสภาพแวดล้อมของการเข้าถึง ดังนั้นการเจรจาต่อรองบนฐานของสภาพแวดล้อมการเข้าถึงจึงเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา อาจกล่าวได้ว่าที่ไหนมีการช่วงชิงที่นั่นมีการต่อรองเกิดขึ้นเสมอ ภายใต้กระบวนการของอำนาจ ส่วนการต่อรองจะได้ผลมากน้อยอย่างไรนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยและเงื่อนไขเป็นตัวกำหนดบทบาทในการต่อรอง

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจของชาวประมงในอาณาบริเวณพื้นที่ทะเลสาบสงขลา ซึ่งเป็นทะเลสาบเปิดติดกับอ่าวไทยอยู่ในพื้นที่จังหวัดสงขลาและพัทลุง โดยมีพื้นที่ประมาณ 650,375 ไร่ มีระดับน้ำลึกประมาณ 1-2 เมตร ลักษณะตอนกลางเป็นที่ราบลุ่มต่ำคล้ายแอ่งกระทะ มีลำคลองหลายสายไหลลงทะเลสาบแห่งนี้ จากสภาพพื้นที่ที่เป็นทะเลเปิด ส่งผลให้ความเค็มของน้ำมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ (กรมประมง, 2550) โดยสภาพความแตกต่างกันทางกายภาพในทะเลสาบสงขลา ทำให้ลักษณะของนิเวศวิทยาของสิ่งมีชีวิตไม่ว่าจะเป็นพืชหรือสัตว์จะมีลักษณะแตกต่างกัน และระบบความสัมพันธ์เปลี่ยนไปด้วยเช่นกัน ทั้งนี้เพราะพื้นที่และดินฟ้าอากาศที่แตกต่างกันน้ำในทะเลสาบมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เนื่องจากมีลำคลองส่งน้ำจืดลงมาหล่อเลี้ยงมากมาย และมีลักษณะเป็นทะเลสาบเปิดมีทางออกติดต่อกับอ่าวไทย ดังนั้นทะเลสาบตอนเหนือสุดและทะเลน้อยจึงเป็นแหล่งน้ำจืด ความเค็มจะค่อยเพิ่มขึ้นตามลำดับจนถึงปากทะเลสาบ ระบบนิเวศมีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง จึงทำให้ทะเลสาบสงขลาเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพสูงมากตั้งแต่อดีตเนื่องจากมีทั้งสัตว์น้ำจืดและสัตว์น้ำกร่อย จากการสำรวจในปี 2528 พบว่า พันธุ์สัตว์น้ำ และพรรณไม้

น้ำในทะเลสาบสงขลา มีทั้งสิ้นมากกว่า 770 ชนิด ส่งผลให้ประชาชนที่อาศัยอยู่บริเวณรอบแหล่งน้ำ โดยส่วนใหญ่ทำการประมง ทั้งในแง่ของการประกอบอาชีพเป็นอาชีพหลักและเป็นการชั่วคราว จากการรายงานพบว่า ในปี 2515 มีชาวประมงอาศัยอยู่บริเวณรอบๆ ทะเลสาบประมาณ 4,000 ครัวเรือน และเพิ่มเป็น 10,363 ครัวเรือน โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณทะเลสาบสงขลาตอนนอก ในการสำรวจในปี 2527-2529 และจากการสำรวจในปี 2537-2538 พบว่า ในทะเลสาบสงขลา มี ครัวเรือนชาวประมงถึง 8,010 ครัวเรือน โดยพบว่า ทะเลสาบตอนในหรือทะเลหลวง ในบริเวณนี้มี ชาวประมงอยู่ถึง 4,579 ครัวเรือน โดยชาวประมงในบริเวณนี้ส่วนใหญ่จะทำการประมงเป็นอาชีพหลักแต่จะมีอาชีพอื่นเสริม ทั้งนี้เนื่องจากบริเวณนี้เป็นบริเวณที่ราบกว้างใหญ่ประชากรมีอาชีพ ทำนาเป็นส่วนใหญ่ และสัตว์น้ำที่จับได้เป็นสัตว์น้ำจืดที่มีราคาต่ำยกเว้นกุ้งก้ามกราม ชาวประมง ในบริเวณนี้ส่วนใหญ่จะใช้เครื่องมือประจำที่ เช่น ตาข่ายจับกุ้ง ตาข่ายจับปลา ไช้หนัง ไช้หนอน และโพงพาง (เชษฐา มุหะหมัด, 2553; เก็ดถวา บุญปรากฏ, 2550; กรมประมง, 2550; ฝ่ายข้อมูล ทรัพยากรธรรมชาติและจัดการสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา, 2537)

ชาวประมงชุมชนหัวเขาใช้รูปแบบการเข้าถึงทรัพยากรประมง จะขึ้นอยู่กับ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างการจับจองพื้นที่ในการวางเครื่องมือที่มีอยู่อย่างล้นเกิน คุณภาพน้ำใน ทะเลสาบที่แย่งลง เนื่องจากโรงงานและชุมชนปล่อยน้ำเสียลงสู่ทะเลสาบสงขลา ทะเลสาบต้นเขิน ทำให้การทำประมงไม่ได้ผล วิธีการต่อรองของชาวประมงส่วนหนึ่งหันไปทำงานอย่างอื่นแทน เช่น ค้าขาย ทำสวน ทำนา หรือผันตัวเองเข้าสู่โรงงานอุตสาหกรรม แต่บางคนก็พยายามต่อสู้กับสิ่งที่ เป็นอยู่ เพื่อให้สามารถดำรงอยู่ได้โดยการร่วมกับชุมชนจัดการป่าโกงกาง และการสร้างซั้งปลาถือเป็น ที่พักพิงสัตว์น้ำ (พีพิน, สัมภาษณ์วันที่ 9 เมษายน 2561; น้ำเสริม, สัมภาษณ์วันที่ 9 เมษายน 2561; ผู้ใหญ่บ้านนนท์, สัมภาษณ์วันที่ 8 ตุลาคม 2561; น้ำเสริม, สัมภาษณ์วันที่ 8 ตุลาคม 2561; กะยะ, สัมภาษณ์วันที่ 8 ตุลาคม 2561) จากการสะท้อนในบางแง่มุมพบว่า

“...เรามีวิธีการแบบไหนบ้างครับที่จะสร้างหรือเข้าถึงทรัพยากร ประมงในสถานการณ์เช่นนี้...” (ผู้วิจัย)

“...บางทีก็ลักลอบกันมั้งแหละ เพราะอะไรทะเลอุปกรณ์มันแพง เรือ... เครื่อง...ไซ เพราะว่าเรือเครื่องกะเป็นแสนแล้วลำนี้... มีการขโมย กัด ไซ ที่นี่ก็ยืมเค้าแก่...ถึงใครจะเอาเรือผ่อนให้ก็มี...จำนวนปลาลด น้อยลง...ดักไซนี้แถวนี้ตรงนี้แถวนี้คนมันมากไม่มีที่ทำกิน...แน่นเหม็ด แล้ว...คุณภาพน้ำก็แย่ โรงงาน ชุมชนปล่อยน้ำเสีย...มีนาุ้งเพิ่มขึ้นอีก... สัตว์น้ำหายเหม็ดทรัพยากรเสื่อมโทรมทำให้หาปลาไม่ได้...” (พีพิน)

“...นั่นแหละ บางวันวันก็ไม่คุ้มนะต้องหาอะไรมาทำเสริมรายได้ ...” (น้ำเสริม)

“...ผมว่าทำเรือ คือ ตัวการนะครับ บางทีการไหลเวียนของปลา มันก็ไม่ค่อยสะดวกนะ การประมงก็ได้แบบฉาบฉวย เต็มวันก็เกิดขึ้น อีก กุ้งปลาไม่ต้องเอามาปล่อย...ขอให้เปิดเขื่อนที่ปิดไว้แถวปากอ่าว... ปลาไม่ต้องพักวางไซ...” (น้ำเสริม)

“...ผมว่าชาวบ้านต้องพยายามที่จะหาทางออกแล้วนะครับ ความร่วมมือน่าจะเป็นทางออกที่ดีที่สุด เพราะทุกวันนี้ทั้งโรงงานผลทำให้ปลาสูญพันธุ์ไปแล้วหลายชนิด ปลาหัวอ่อนกะสูญพันธุ์ไปแล้ว ปลาหัวโหม่ง ปลาแมว ปลาภูเกล้า สูญหาย ปลาลาโคป ปลานู ก็หายหมด...”(พี่พัน)

“...ถึงเวลาแล้วนะผมว่า ถ้าต่อรองเชิงอำนาจผมว่าไม่ได้ผลนะแน่นอนว่าเราสามารถสร้างอำนาจในการต่อรองได้ แต่คิดดูสิ่งที่เราทำอยู่มันก็ผิดนะที่เข้าไปใช้ประโยชน์จากของส่วนร่วม การจับจองพื้นที่ผมว่าการพยายามสร้างอาชีพใหม่ ๆ ขึ้นมาน่าจะดีกว่านะ และที่สำคัญคือ ผมว่าหลาย ๆ หน่วยงานที่มาสนับสนุนตอนนี้นะ เช่น การจัดการป่า โกงกางก็ดี การพยายามทำฟาร์มก็ดี การกำหนดเขตและกติกาก็ดี การทำธนาคารปูก็ดี นี่อาจจะเป็นทางออกก็ได้นะผมว่า แต่ปัญหาคือเราจะสร้างรูปแบบวิธีการพันธุ์หรือให้คนมันเข้ามาาร่วมกันใช้กติกาเดียวกัน ไม่ใช่ต่างคนต่างทำ การประท้วงไม่ใช่ทางออกที่ดีนะ อำนาจที่รัฐใช้กับสิ่งที่ชาวบ้านทำได้แค่จับกลุ่มคุยกัน นิินทาเจ้าหน้าที่ ที่สุดแล้วก็ทำไรไม่ได้นะผมว่า...”(ผู้ใหญ่บ้านนนท์)

“...คนบ้านเราหาปลา หากุ้งได้ มีแม่ค้ามารับซื้อถึงบ้าน ยกตัวอย่าง เราทำกุ้งแห้ง ทำปลาจิ้งจิง จะมีแม่ค้าจากเกาะยอมารับซื้อถึงที่ และเขาก็เอาไปติดฉลากเป็นของเขา ทั้ง ๆ ที่ปลาเราเป็นคนผลิตเองทำให้เราเสียเปรียบเรื่องราคา ราคาที่เขาซื้อจากเรามากและเขาเอาไปขายได้กำไร ดังนั้นเราจึงพยายามที่จะตั้งกลุ่มขึ้นมาเพื่อต่อรองกับแม่ค้าคนกลางที่มารับซื้อของเรา ตอนนี้เราก็พยายามที่จะทำผลิตภัณฑ์เป็นของชุมชนเอง...”(กะยะ, สัมภาษณ์วันที่ 8 ตุลาคม 2561)

จากปรากฏการณ์ดังกล่าวข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่า การพยายามสร้างกลยุทธ์ในการต่อสู้ต่อรองของชาวประมงหัวเขาที่ถูกกดทับจากโครงการพัฒนาของรัฐ เอกชน และกลไกตลาด การที่ชาวประมงชุมชนหัวเขาพยายามสร้างกิจกรรมที่หลากหลาย กิจกรรมข้างต้นส่งผลกระทบต่อทรัพยากรประมงเกิดความเสื่อมโทรมและร่อยหรอลงอย่างเช่น จากโรงงานอุตสาหกรรมบ่อเลี้ยงกุ้ง ทำเรื่อน้ำลึกที่สร้างเขื่อนปิดกั้นทางน้ำ ทำให้ปลาในทะเลไม่สามารถเข้ามาวางไข่ได้นอกเหนือจากเครื่องมือประมงแบบทำลายล้างที่วางอยู่เต็มทะเลสาบสงขลา ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นภาวะคนล้นทะเล จากความสัมพันธ์เชิงอำนาจของโครงการพัฒนาของรัฐดังกล่าว ส่งผลให้ชาวประมงหมดหนทางสู้ จนต้องหาทางออกโดยการผันตัวเองไปประกอบอาชีพอื่น เมื่อรู้สึกเพลี่ยงพล้ำจึงต้องหาวิธีการให้ตนเองอยู่รอดได้ แต่บางกลุ่มก็พยายามที่จะฟื้นคืนชีพทะเลให้สามารถอยู่ได้ โดยการจัดการทรัพยากรร่วมภายใต้กติกาขึ้นมาดูแล และเน้นมีจิตความสัมพันธ์ระหว่างคนกับทรัพยากรอีกครั้ง

ทรัพยากรประมง: ความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับการเข้าถึงและการดำรงอัตลักษณ์ทางสังคมของชาวประมง

จากการสังเคราะห์งานของ Ribot and Peluso (2003) ที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ในการเข้าถึงทรัพยากรด้วยอัตลักษณ์ทางสังคมมีหลายรูปแบบ เช่น การใช้ประวัติศาสตร์ชุมชนในการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชน โดยการเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับการก่อตั้งชุมชนเพื่ออ้างสิทธิในการครอบครองป่าหรือใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนโดยการหาอาหารจากป่าด้วยการล่าสัตว์ เก็บผัก หักฟืน เป็นต้น พฤติกรรมเหล่านี้สามารถให้ความหมายโดยทางอ้อมในการควบคุม หรือคงไว้ซึ่งการเข้าถึงทรัพยากรได้ด้วยเหมือนกัน เป็นความรู้สึกที่ลุ่มลึกของการแบ่งสรรผลประโยชน์จากสิ่งของการเข้าถึงในลักษณะนี้จึงเป็นสื่อความทรงจำร่วมในชุมชนหรือกลุ่ม หรือภายในกลุ่มที่มีลักษณะที่ใกล้เคียงกัน เช่น อายุ เพศ ชาติพันธุ์ ความฉลาด สถานภาพ อาชีพ พื้นที่ของการกำเนิดร่วมกัน การศึกษาและอื่น ๆ รวมทั้งสัญลักษณ์ประจำตัว สิ่งเหล่านี้ล้วนประกอบกันขึ้นเป็นอัตลักษณ์ทางสังคม การให้ความหมายของชุมชนประมงผ่านกลุ่มชาติพันธุ์มุสลิม จึงเป็นสิ่งที่สำคัญ ผู้คนบอกเล่าเรื่องราวผ่านการทำประมง

ในมุมมองอัตลักษณ์ทางสังคมของชาวประมงชุมชนหัวเขา ส่วนหนึ่งเมื่อเรานึกถึงชาวประมง เราจะนึกถึงการตั้งถิ่นฐานของมุสลิมที่นับถือศาสนาอิสลามหรือที่เป็นมุสลิม ทั้งนี้เนื่องจากมุสลิมส่วนใหญ่จะตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ริมชายฝั่งและมีอาชีพประมงหรือแปรรูปสัตว์น้ำ หรือไม่ก็รับจ้างแกะกุงให้กับเจ้าของแพปลาที่รับซื้อ และเตรียมนำส่งตู้แช่เพื่อเข้าโรงงานอุตสาหกรรม กลุ่มชาวประมงที่เป็นมุสลิมถือว่าทะเลเป็นสิ่งที่พระเจ้าประทานให้มา ทุกคนมีสิทธิในการเข้าถึงได้ตลอดเวลา เพราะฉะนั้นความทรงจำร่วมทางสังคมของชุมชนมุสลิมในการอ้างสิทธิการเข้าถึงทรัพยากรประมงอาณาบริเวณทะเลสาบสงขลา จึงเป็นความทรงจำร่วมที่ถ่ายทอดประสบการณ์การทำประมง และความเป็นเจ้าของทะเลจากบรรพบุรุษ แม้ปัจจุบันชาวประมงได้สร้างฟาร์มทะเลและซีปปลาเพื่อที่จะอนุรักษ์พันธุ์ปลาในเขตชายฝั่งชุมชน เพื่อใช้ในการอ้างสิทธิการเข้าถึงทรัพยากรประมงของชุมชนก็ตาม

ระบบความสัมพันธ์: การยึดหยุ่นและการเลื่อนไหลของทรัพยากรประมง

ในแง่มุมทางวิชาการอย่าง Peluso et al (1994; Bailey and Pomeroy, 1996) ได้กล่าวถึง การพึ่งพาระบบนิเวศร่วมโดยเฉพาะอย่างยิ่งชายฝั่งทะเล Bailey and Pomeroy (1996) กล่าวว่า ชุมชนประมงที่มีการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรขึ้นอยู่กับระบบนิเวศโดยรวม และยังขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศและความยืดหยุ่นทางสังคม ความต้องการทรัพยากรที่หลากหลายและยืดหยุ่นบางส่วนจะเป็นตัวกำหนด ตำแหน่งที่ตั้งสำหรับการตั้งถิ่นฐานที่แตกต่างกัน ความเข้มข้นของประชากรทั่วทั้งภูมิภาค สะท้อนถึงระดับความแตกต่างในด้านเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมของแต่ละพื้นที่ และยังพิจารณาถึงระบบสังคมขึ้นอยู่กับทรัพยากรชายฝั่งทะเล โดยเนื้อแท้การยึดหยุ่นแม้จะพึ่งพาบบนิเวศเพียงแห่งเดียว คือ ชุมชนประมงชายฝั่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีการพึ่งพาทรัพยากร มีความซับซ้อนของระบบทรัพยากรชายฝั่งทะเลเขตร้อนช่วยลดความเสี่ยงได้อย่างมาก ภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจอย่างกะทันหันและความไร้เสถียรภาพของชุมชน ความซับซ้อนและความอ่อนแอดังกล่าวในบริบทเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขึ้นกับไฮสตรักเจอร์ของการจัด

สถาบันที่ซับซ้อน สิทธิในทรัพย์สินระดับท้องถิ่นเชื่อมโยงกับทรัพยากรชายฝั่ง ตัวอย่างเช่น ส่วนผสมที่ซับซ้อนของรัฐเอกชนและควบคุมและคอมมอนส์ที่ไม่ได้รับการควบคุม ซึ่งมักซ้อนอยู่ภายในซึ่งกันและกันและมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เมื่อเวลาผ่านไป (Walters, 1994; Adger and Luttrell, 2000) ช่องโหว่และความยืดหยุ่นขึ้นอยู่กับบริบทโดยมีปัจจัย ทางสังคมและสถาบันเหล่านี้ชุมชนชายฝั่งจะสามารถพึ่งพาชายฝั่งทะเลได้มากหรือน้อย สอดคล้องกับข้อค้นพบเชิงพื้นที่พบว่า ทรัพยากรประมงมีการไหลเวียนอยู่ตลอดเวลา และอาจจะไม่จำเป็นต้องขึ้นอยู่กับฤดูกาลมากนัก จากการสัมภาษณ์พบว่า

“...ปลาจะเข้ามาในทะเลสาบ การเข้ามาส่วนหนึ่งอาจจะมาตามฤดูกาลของมัน ในแต่ละช่วงแต่บางชนิดมันเข้ามาตลอด ดังนั้นเวลาเราจับปลาอาจจะได้มากหรือน้อยมันขึ้นอยู่กับสองอย่างนี้นะ...” (พีแอน, สัมภาษณ์วันที่ 8 ตุลาคม 2561)

“...ถ้ากรมประมงบอกว่านี่ คือ เขตอนุรักษ์นะ แสดงว่าสิทธิของรัฐใช้ใหม่ เราไม่สามารถเข้าไปจับปลาในบริเวณนั้นเพราะเป็นพื้นที่ต้องห้ามและผิดกฎหมายทันที... แต่ถ้าปลามันว่ายออกมาจากเขตอนุรักษ์ เราสามารถจับได้ใหม่ เราจับได้ใช้ใหม่ครับเพราะปลามันว่ายออกมาเองนี่ แต่สำคัญ คือ ถ้าปลามันไข่ บุกมันไข่ เราจับได้ เราจะทำอย่างไรกับมันละ โดยสำนึกแล้วเราต้องปล่อยใช้ใหม่เพื่อการขยายพันธุ์ต่อไปในอนาคต แต่ในความเป็นจริงมันเป็นแบบนี้ใหม่ ผมว่าน่าจะไม่นะครับ...” (ผู้ใหญ่บ้านนนท์, สัมภาษณ์วันที่ 8 ตุลาคม 2561)

“...ใช้ครับ เพราะเขื่อนนั้นมันเลยเป็นที่มาของการมีส่วนร่วมของชุมชนไง นายบ้านเราสามารถร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากรประมงตรงนี้ได้ใหม่ เราจะจับใหม่ ถ้าเห็นมันไข่ ยกโพงพางขึ้นมา แล้วเห็นปูไข่นอกกระดองเต็มไปหมดเราจะทิ้งลงทะเลไปเลย หรือเราจะวิ่งเรือกลับเพื่อเอาปูไปใส่ไว้ในเขตอนุรักษ์นั้น ผมว่าอันนี้และเป็นช่องโหว่ทางจิตสำนึกของคนเรา เราวัดไม่ได้ นะครับ แต่เราปลูกได้เช่นเดียวกับที่เราปลูกฝั่งยาวชนให้ร่วมกันอนุรักษ์ เพราะวันหนึ่งถ้าปลามันไม่สามารถเข้ามายังทะเลสาบเพื่อวางไข่ได้ เราจะทำอย่างไร ที่สุดแล้วผมว่าความขาดแคลนทรัพยากรน่าจะหนักกว่านี้นะครับ เพราะเขื่อนนั้นเราต้องพึ่งพาซึ่งกันและกัน ในทะเลมีปลาข้างทะเลต้องมีป่าเพื่อให้มันวางไข่ เช่น ป่าโกงกางนี่แหละผมว่าแนวทางที่จะรักษาไว้ได้นะครับ...” (น้ำเสริฐ, สัมภาษณ์วันที่ 8 ตุลาคม 2561)

จากการสะท้อนข้างต้นว่าถึงแม้รัฐจะมีการประกาศเป็นเขตอนุรักษ์ แต่ในทางกลับกันทำให้เห็นว่าทรัพยากรประมงมีการไหลเวียนอยู่ตลอดเวลา สอดคล้องกับงานของ Schlager, Blomquist and Tang (1992) ได้เสนอว่า ควรจัดทรัพยากรประมงอยู่ในประเภทที่มีการเคลื่อนไหวไหลเวียน (mobil flow) เนื่องจากทรัพยากรประมงที่มีการเคลื่อนไหวไหลเวียนไปตามพื้นที่ต่าง ๆ โดยไม่มีขอบเขตที่แน่นอนทำให้มีผู้ใช้ทรัพยากรมีกลวิธี และรูปแบบการจัดการที่แตกต่างกัน ในความแตกต่างกันนี้จะขึ้นอยู่กับลักษณะทางกายภาพของทรัพยากร ดังนั้นการที่จะทำให้ทรัพยากรดำรงอยู่ต้องคำนึงถึงกระบวนการทางสังคมนั้น คือ การเน้นการมีส่วนร่วมระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ที่เข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อไม่ให้ทรัพยากรขาดแคลน อันจะกล่าวต่อไป

พลวัตทางนิเวศวิทยาสังคมกับบริบทการทำประมงในภาวะขาดแคลนทรัพยากรประมง (ช่วงปี พ.ศ. 2551-2561)

การลงพื้นที่เก็บข้อมูลของผู้วิจัยโดยอาศัยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และฝังตัวอยู่กับชาวประมงในระยะหนึ่ง ก่อนหน้านั้นผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลเบื้องต้นที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์และพลวัตทางนิเวศวิทยาสังคม จนเห็นความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรกับกลุ่มคนต่าง ๆ ที่เข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ทะเลสาบสงขลา จากการเก็บข้อมูลและนำมาสู่การแบ่งยุคในด้านพัฒนาการเชิงพื้นที่ที่จะพบว่า เงื่อนไขที่สำคัญประการหนึ่ง คือ กระแสของความทันสมัยและนโยบายของรัฐและตลาดที่เข้ามามีบทบาทสำคัญกระทบต่อการทำประมง และทรัพยากรประมงจนทำให้วิถีการผลิตเปลี่ยนไป อีกทั้งยังส่งผลต่อวิถีการบริโภค (consumers) ที่เปลี่ยนไปด้วยเช่นกัน ดังนั้นการพยายามเข้าถึงทรัพยากรประมงที่เข้มข้น และการพยายามสร้างความหมายใหม่ ๆ (re-present) ของทรัพยากรประมง รวมถึงชุดวาทกรรม (discourse) (Michel Foucault, 1995) การพยายามสร้างอำนาจในการต่อรองเพื่อเข้าถึงทรัพยากรประมงอยู่เสมอ

เลแคบกว่าคน: ความร่อยหรอและภาวะดึนรนด้านทรัพยากรประมง

ในปี พ.ศ. 2550 เป็นต้นมาถือได้ว่าทรัพยากรประมงมีราคาสูงมาก โดยตลาดมีบทบาทสำคัญในขณะที่ทรัพยากรประมงเริ่มขาดแคลน จำนวนการผลิตต้องใช้ความถี่มากขึ้น การแบกรับภาระที่ต้องเพิ่มขึ้นเช่นกัน เมื่อระบบตลาดเข้ามาเกี่ยวข้องอย่างเข้มข้นในพื้นที่จะเห็นได้จากคำกล่าวของ วะแฉม ที่ว่า “ตอนนี้เลแคบกว่าคน” (วะแฉม, สัมภาษณ์วันที่ 4 กุมภาพันธ์, 2561) คำกล่าวข้างต้นของวะแฉมนำไปสู่การศึกษาเชิงลึกของผู้วิจัย ถึงสาเหตุความร่อยหรอและภาวะที่ชาวประมงชุมชนหัวเขาต้องดึนรนในการเข้าถึงทรัพยากรประมง ในขณะที่พบข้อจำกัดต่าง ๆ ที่ต้องเผชิญกับภาวะการณ์ดังกล่าว

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับทะเลสาบสงขลาและการลงพื้นที่เชิงลึกที่สะท้อนบางแง่มุมถึงสภาพการณ์ปัจจุบัน ประการที่สำคัญเกิดจากวิถีการผลิตการชาวประมงในการตักตวงทรัพยากรจนล้นเกิน (overuse) โดยการตักตวงทรัพยากรประมงมากเกินไป และเกินกว่าทรัพยากรประมงจะฟื้นตัวเองตามธรรมชาติ (โครงการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง, 2549) ประการต่อมา คือ การเปลี่ยนวิถีการผลิตที่พึ่งพาตลาด และเทคโนโลยีอย่างเข้มข้น เครื่องมือบางชนิด

มีศักยภาพในการทำลายระบบนิเวศ และส่งผลกระทบยาวในมิติความสัมพันธ์ต่อระบบสังคมเช่นกัน ซึ่ง สมบูรณ์ เจริญจิระตระกูล และคณะ (2545) ระบุว่า มีการพัฒนารูปแบบในการจับสัตว์น้ำ เช่น การช้อนปลาเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก และมีการลักลอบใช้งานตลอดเวลา ในขณะเดียวกันจำนวนเครื่องมือทั้งที่เป็นฤดูกาลและต่างฤดูกาลก็เพิ่มขึ้นเช่นเดียวกัน ในทะเลสาบสงขลาตอนล่างมีโพงพางจำนวน 2,074 ช่อง ไช้หนัง 354 แถว และไม้ระ 307 แถว จำนวน 9,687 ลูก (กรมประมง, 2546) ซึ่งทางโครงการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง (2549) ได้กล่าวถึง เครื่องมือเหล่านี้เป็นภัยต่อทรัพยากรประมง (destructive gear) หรือเป็นเครื่องมือแบบทำลายล้าง (อ้างถึงใน เชษฐา มหะหมัด, 2553)

ประการที่สอง การเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ ไม่ว่าจะเป็นน้ำเสียที่เกิดจากการปล่อยของชุมชนเมือง โรงงานอุตสาหกรรม ร้านอาหาร การทำการเกษตรแบบการใช้สารเคมี และการตื่นเงินของทะเลสาบสงขลา ซึ่งจากการสำรวจพบว่า มีโรงงานจำนวนมากตั้งอยู่ในพื้นที่โดยรอบทะเลสาบสงขลา (คณะกรรมการพัฒนาชุมชนประมงขนาดเล็ก, 2533; สำนักวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, 2537; คณะกรรมการอนุกรรมการเพื่อแก้ไขความเสื่อมโทรมของทะเลสาบสงขลา, 2539) ทั้งโรงงานอุตสาหกรรมปลากระป๋อง โรงงานแปรรูปอาหาร โรงงานแปรรูปยางพารา อีกทั้งยังมีแนวโน้มว่าจะเพิ่มจำนวนขึ้น โดยที่ชุมชนและโรงงานอุตสาหกรรมเหล่านี้มักจะปล่อยน้ำทิ้งลงสู่ทะเลสาบสงขลาปริมาณมากในแต่ละวัน น้ำเสียที่ปล่อยลงสู่ทะเลสาบสงขลานี้มีผลกระทบต่อคุณภาพน้ำซึ่งส่งผลเชื่อมโยงให้สัตว์น้ำมีปริมาณลดลง การลดลงของปริมาณสัตว์น้ำดังกล่าวส่งผลกระทบโดยตรงต่อวิถีการดำรงชีพและทรัพยากรประมงเป็นอย่างยิ่ง เห็นได้จากการสะท้อนของคนในพื้นที่ดังนี้ (หมัด, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561; หมัด, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561; เลาะ, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561; เส็ม, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561)

“...ทุกวันนี้ปลาหายากมาก หลายชนิดสูญพันธุ์ไปหมดแล้ว แหล่งพักพิงก็ถูกทำลายโดยคนที่เข้าไปใช้ประโยชน์...”(หมัด, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561)

“...บางคนบางกลุ่มตัดดวงแต่ทรัพยากรจนล้มการอนุรักษ์ วันนี้ชาวประมงหลายคนเปลี่ยนอาชีพไปทำอย่างอื่นที่มั่นคงกว่า ได้เงินมากกว่าการออกทะเล...”(หมัด, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561)

“...กุ้งที่เคยมีเยอะจนบางครั้งกระโดดขึ้นเรือ ทุกวันนี้สถานการณ์แบบนี้หายากแทบจะไม่มีเลย ต้นทุนก็สูง เครื่องมือต้องทันสมัยไม่เช่นนั้นจะสู้กับคนอื่นไม่ได้...”(เลาะ, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561)

“...ทุกวันนี้ไม่ต้องดูฤดูกาลกันแล้ว ภูมิปัญญาในพื้นที่เราไม่มีประโยชน์ การดูน้ำขึ้นน้ำลงสู้กับเรด้าของเทคโนโลยีไม่ได้ ชาวบ้านต้องสู้กับนายทุน ถึงแม้จะเป็นนายทุนในพื้นที่ หรือแม้กระทั่งนายทุนต่างถิ่น ยิ่งแล้วใหญ่เลย...”(เส็ม, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561)

“...สิ่งแวดล้อมก็ไม่ดี น้ำเสียเยอะ คนต้องปรับตัวกันใหญ่ บางคนเลือกที่จะไปโรงงาน เยาวชนยิ่งแล้วใหญ่เลยขาดคนสืบทอด มีแต่

คนแก่ ๆ ที่ออกทะเล ลุงก็ออกทะเลทำไปยั้งนั่นแหละ ไม่มีอะไรทำ ครั้นจะไปอยู่ที่อื่นก็ไม่ได้ เพราะเกิดที่นี่ คือ บ้าน...”(เลาะ, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561)

“...ตอนนี้ถ้าเปรียบทะเลนะ เล คือ ฝ่ามือ แต่ตอนนี้คนที่มาอยู่ในเลเต็มฝ่ามือหรือล้นมือแล้ว ปลา กุ้ง ปู ไม่ทันเติบโต จับกันสั้นหอยที่ตายแล้ว จับสั้นขวดน้ำส้มสายชู คิดแล้วว่าในพื้นที่ใต้น้ำจะอยู่แบบหรือคิดแล้วท้อแต่มันคงเปลี่ยนแปลงอะไรลำบาก เปลี่ยนแปลงคนยิ่งลำบากใหญ่...”(หมัด, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561)

“...ครั้งหนึ่งทางการมาปล่อยปลาในทะเลนะ คิดดูทางนี้ปล่อยอีกฝั่งยื่นทอดแหสะแล้ว แล้วมันอีใหญ่ทันพันหรือ...”(เลาะ, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561)

“...ทุกวันนี้คนบ้านเราพยายามทุกวิถีทางเพื่อหาทางรอด หาปลาใช้ทุกอย่างที่ใช้ได้ต้องการเงินต้องการรายได้ คนที่อยู่ข้างหลังโต๊ะมันไม่รู้อิท่าหรือแล้ว...”(หมัด, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561)

จากการสะท้อนแง่มุมที่เกี่ยวข้องกับความร่อยหรอ และภาวะด้นรณด้านทรัพยากรประมงที่มาจากสาเหตุของระบบนิเวศที่เปลี่ยนไป เงื่อนไขทางการตลาดที่มีเป้าหมายในการอุปโภคและบริโภคจนล้นเกินความจำเป็น อีกทั้งเทคโนโลยีที่ทันสมัยมีบทบาทสำคัญที่เปลี่ยนวิธีการผลิตของคนเร่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบนิเวศ และระบบความสัมพันธ์ของคนที่ใช้ไปใช้ประโยชน์ในแต่ละกลุ่มจนก่อเกิดความขัดแย้งในชุมชน เกิดการช่วงชิงพื้นที่ในการเข้าถึงทรัพยากรในพื้นที่ทะเลสาบสงขลา

วาทกรรมชาวบ้าน: การต่อรองและการช่วงชิงพื้นที่ในทะเลสาบของชาวประมงชุมชนหัวเขา

จากการสะท้อนและข้อค้นพบเชิงพื้นที่ หลังจากปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา เมื่อตลอดมีบทบาทสำคัญทางเศรษฐกิจ จึงเกิดการแข่งขันกันอย่างรุนแรง จนก่อเกิดวาทกรรมเชิงพื้นที่ในมุมมองของชาวประมงชุมชนหัวเขา ทรัพยากรประมงถือเป็นประเด็นหลักในการปกป้องผลประโยชน์ของตัวเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งทะเลสาบสงขลาถือเป็นพื้นที่ในการทำมาหากิน ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างคนในชุมชนและชุมชนอื่น ๆ การอ้างสิทธิการเข้าถึงการใช้ประโยชน์เชิงพื้นที่ร่วมกัน อีกทั้งยังใช้เครื่องมือที่ทันสมัยและยังมีเครื่องมือที่สอดคล้องกับฤดูกาล สามารถเข้าถึงทรัพยากรประมงได้เป็นอย่างดี ในช่วงดังกล่าวก่อเกิดนายทุนต่างพื้นที่ได้เข้ามาใช้พื้นที่เช่นกัน การเข้ามาเพื่อปักโปงพางและไชนั่งในบริเวณทะเลสาบสงขลา ในขณะเดียวกันการเข้าครอบครองพื้นที่เพื่อเลี้ยงปลากระพงขาว ชาวบ้านบางส่วนเริ่มมีการรวมตัวกันเพื่อต่อต้านนายทุนนอกพื้นที่ การกระจายข่าว ทั้งข่าวโคมลอยได้แพร่ไปอย่างรวดเร็วผ่านสังคมออนไลน์ ดังที่แกนนำในช่วงนั้นเล่าให้ฟังว่า (หมัด, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561; เลาะ, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561)

“...เราได้ยินข่าวว่ามีการปักหลักพื้นที่ของนายทุน เราก็เริ่มมีการประชุม ช่วงแรกเรามีข้อถกเถียงกันปกติตามสภาภาพ และข่าวในสังคมออนไลน์ ต่อมาเริ่มมีการประชุมกลุ่มย่อย ๆ และเริ่มใหญ่ขึ้นจนต้องมีการจัดการอะไรบางอย่างเพื่อรักษาสิทธิของเราในการหาปลา...”
(เลาะ, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561)

รวมทั้งมีชาวบ้านบางส่วนได้เล่าถึงเหตุการณ์ช่วงนั้นว่า

“...เรารวมตัวกันเพื่อเรียกร้องให้กลุ่มนายทุนนอกพื้นที่ออกนอกพื้นที่ ผลจากต่อรองออกมาว่านายทุนจะไม่บุกรุกหรือรื้อถอนโพงพางที่ปักหลักเพิ่ม จากผลการเจรจาที่เป็นไปอย่างด้วยดี ต่างคนก็ใช้พื้นที่ในการทำมาหากิน จะไม่มีการบุกรุกซึ่งกันและกัน...”(หมีด, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561)

จากการสัมภาษณ์ดังกล่าว สะท้อนความขัดแย้งของคนกลุ่มคนในพื้นที่ในการเข้าถึงการใช้ประโยชน์จากทะเลสาบสงขลาและการใช้ทรัพยากรประมง การเข้ามาของนายทุนนอกพื้นที่ส่งผลต่อความมั่นคงทางอาหารในภาวะขาดแคลนเป็นอย่างดี ชาวประมงหัวเขาเริ่มรวมตัวกันเพื่อปกป้องพื้นที่หน้าบ้านของตัวเอง โดยไม่ให้กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเข้าถือครองพื้นที่ที่ตัวเองใช้ประโยชน์ และเกิดการสูญเสีย ซึ่งถือเป็นพื้นที่หลักในการดำรงชีพจนเกิดปฏิกิริยาโต้ตอบอย่างรุนแรงในขณะเดียวกันก็เกิดการร้องสิทธิในใช้ประโยชน์จากทรัพยากรประมงในพื้นที่เช่นเดียวกัน

การช่วงชิงพื้นที่ส่วนรวมเพื่อการอ้างสิทธิส่วนบุคคลระหว่างชาวประมงหัวเขากับกลุ่มชาวประมงในพื้นที่อื่น

หลักจากเกิดความขัดแย้งระหว่างชาวประมงกับนายทุนนอกพื้นที่ ยังมีผลต่อเนื่องจากความขัดแย้งระหว่างชาวประมงหัวเขา และชาวประมงในพื้นที่อื่นเช่นเดียวกัน ความขัดแย้งเริ่มบานปลายในช่วงปี พ.ศ. 2555 เป็นต้นมา การขยายตัวของครีวเรือประมงและเครื่องมือภายใต้นโยบายความทันสมัยจากรัฐ ก่อเกิดการอ้างระบบกรรมสิทธิ์ที่ถือครองโดยคนในพื้นที่และระบบกรรมสิทธิ์ของนายทุนโดยรัฐ จากข้อค้นพบของ พรพันธ์ เขมคุณาศัย (2549) พบว่า รัฐได้พยายามให้ระบบสิทธิ์เอกชนเพื่อเข้ามาดำเนินการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ ส่งผลให้เกิดความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ทำให้ชาวบ้านต่างคนต่างอยู่ ต่างคนต่างทำมาหากิน ระบบความสัมพันธ์แบบพี่น้องถูกกลดทอนลง อีกทั้งยังเกิดขึ้นพร้อมกับตลาดที่เข้ามาเกี่ยวข้องในชีวิตประจำวันด้วยเช่นกัน ซึ่งข้อค้นพบของ พรพันธ์ เขมคุณาศัย (2549) สอดคล้องกับคำบอกเล่าในพื้นที่ชุมชนหัวเขาว่า

“...เมื่อก่อนเราอยู่กันอย่างพี่น้อง พอมีกลุ่มต่าง ๆ เข้ามาในทะเลสาบสงขลา ความขัดแย้งเกิดขึ้นส่งผลให้ต่างคนต่างอยู่ต่างคนต่างทำมาหากิน ไม่ค่อยได้ยุ่งกันสักเท่าไร ไม่เหมือนเมื่อก่อนแล้ว...”(เส็ม, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561)

“...ชาวบ้านบางกลุ่ม บางคน เห็นแก่ตัวมากขึ้น ลักลอบ ลักเล็ก ขโมยน้อยจากโพงพางและไซตุ้ความขัดแย้งจึงตามมา ประกอบกับการมีกลุ่มมากมายที่เข้ามา ทะเลไม่เหลือแล้วสำหรับที่ทำมาหากิน ตอนนี้เหมือนจะวิ่งเรือชนกันแล้ว...”(หมัด, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561)

“...พื้นที่ที่เคยเป็นของส่วนรวมถูกบุกรุกโดยกลุ่มต่าง ๆ มากขึ้น ทั้งคนบ้านเรา ชาวบ้านชุมชนอื่น ๆ กลุ่มนายทุนที่มีนักการเมืองหนุนหลัง พวกนี้มีอิทธิพลมากมีการยิงกันด้วยนะ ตอนนี้น่ากลัวมาก...”(เส็ม, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561)

จากการสะท้อนดังกล่าวสามารถสรุปได้ว่า หลังจากรัฐมีนโยบายให้เอกชนมาถือครองพื้นที่ได้เกิดความขัดแย้งจากกลุ่มต่าง ๆ มากมาย ทั้งความขัดแย้งของกลุ่มชาวประมงด้วยกัน และกลุ่มชาวประมงในพื้นที่อื่น ๆ รวมถึงชาวประมงกับนายทุนนอกพื้นที่ในการเข้าถึงทรัพยากร ส่งผลต่อความสัมพันธ์ต่อกันกลุ่มต่าง ๆ มิติความสัมพันธ์แบบถ้อยทีถ้อยอาศัยเริ่มมีการแปรเปลี่ยน กลุ่มต่าง ๆ เริ่มเข้าไปจับจองพื้นที่ที่มีการซื้อขายสิทธิทำกิน การเปลี่ยนการถือครองโพงพาง กลุ่มอำนาจเก่า กลุ่มอำนาจใหม่ ตัวอย่างเช่น กลุ่มอำนาจเก่าที่เคยทำประมงมาตั้งแต่บรรพบุรุษ และสืบทอดกรรมสิทธิ์กันมาหลายชั่วอายุคน กลุ่มอำนาจใหม่ที่เกิดจากนายทุนและนักการเมืองหนุนหลัง กลุ่มที่ซื้อสิทธิในการครอบครองพื้นที่ส่วนรวม

การช่วงชิงพื้นที่ในทะเลสาบ: ชาวประมงหัวเขากับรัฐ

ในปี พ.ศ. 2537 รัฐได้มีนโยบายห้ามใช้เครื่องมือในการในการจับสัตว์น้ำบางชนิด และในปี พ.ศ. 2558 รัฐมีนโยบายในการรื้อถอนโพงพางออกจากทะเลสาบสงขลา ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งเชิงพื้นที่เพิ่มขึ้นในกลุ่มต่าง ๆ ในขณะเดียวกันรัฐก็ถือสิทธิ์ในการเข้าครอบครองพื้นที่เพื่อกำหนดเป็นเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำชายฝั่งมีผลกระทบต่อชุมชนหลายกลุ่ม ทั้งกลุ่มที่เป็นอำนาจเก่า และกลุ่มอำนาจใหม่ในพื้นที่ที่มีนักการเมืองท้องถิ่นหนุนหลัง และกลุ่มแทรกซึมลงไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่แบบฉาบฉวย

อย่างไรก็ตามในพื้นที่ได้ก่อเกิดกลุ่มต่าง ๆ ที่เข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรประมงดังต่อไปนี้ กลุ่มพวกเรา กลุ่มพวกเขา เจ้าหน้าที่รัฐ สมุนนักการเมือง ส่งผลต่อความสัมพันธ์ที่เปราะบางยิ่งขึ้น และความขัดแย้งของชาวบ้านยังมีความซับซ้อนมากขึ้น และแตกแยกออกเป็นกลุ่มต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

กลุ่มที่หนึ่ง คือ กลุ่มชาวบ้านที่เป็นหัวอำนาจเก่าที่ได้สิทธิถือครองพื้นที่โดยรัฐ แต่หลังจากได้สัมปทานและถูกยกเลิก กลุ่มเหล่านี้ก็ยังถือครองสิทธินั้นอยู่ และทำมาหากินเรื่อยมาจนถึงปัจจุบันมีอำนาจต่อรองสูงเนื่องจากเป็นคนในพื้นที่

กลุ่มที่สอง คือ กลุ่มนายทุน กลุ่มนี้จะเข้ามาพร้อมกับการหนุนหลังจากการนักการเมืองท้องถิ่น ซึ่งมีบารมีในการสั่งการดำเนินการที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจของสองกลุ่มนี้แน่นแฟ้นมากเพราะมีผลประโยชน์ต่างตอบแทน ในอีกแง่มุมหนึ่งก็มีความสัมพันธ์กับกลุ่มอำนาจเก่า เนื่องจากไว้ต่อรองกับอำนาจรัฐในบางสถานการณ์

กลุ่มที่สาม คือ กลุ่มประมงในพื้นที่อื่นที่เข้ามาจับจองพื้นที่ กลุ่มนี้อาจจะเคยอยู่ในพื้นที่มาก่อนหรือบางส่วนจะเข้ามาจากที่อื่น กลุ่มนี้จะใช้วิธีการซื้อสิทธิ์ในพื้นที่จากอำนาจเก่า ในชุมชน การเปลี่ยนการถือครองมีราคาค่อนข้างสูงมาก ซึ่งในทางกฎหมายแล้วพื้นที่ส่วนรวมไม่สามารถซื้อสิทธิ์หรือถือครองกันได้

กลุ่มที่สี่ คือ กลุ่มที่ลักลอบไม่มีอำนาจในการต่อรองใด ๆ แต่เข้ามาใช้ประโยชน์ในพื้นที่ในการทำประมง เช่น การทอดแห การลอบกัดเป็นครั้งคราว กลุ่มนี้เข้าได้กับทุกกลุ่ม หากฝ่ายไหนได้ประโยชน์ก็จะเข้าร่วมกับกลุ่มนั้น

ในปี พ.ศ. 2559 เกิดการประท้วงอย่างรุนแรงระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐและประชาชนในพื้นที่ เนื่องจากการบังคับใช้กฎหมายเพื่อรื้อถอนโพงพางบริเวณทะเลสาบสงขลาตอนล่างซึ่งส่งผลกระทบต่อการจราจรอย่างมาก การประท้วงในพื้นที่เพื่อปิดท่าเรือและการปิดแพขนานยนต์เนื่องจากชาวบ้านส่วนหนึ่งไม่ได้รับค่าชดเชยจากรัฐ ในขณะที่รัฐได้รื้อถอนโพงพางบางส่วนที่อยู่ติดกับปากอ่าวตอนล่าง การประท้วงที่เกิดขึ้นถือเป็นการรวมตัวของชาวบ้านครั้งสำคัญ มีการรวมกลุ่มเรียกร้องการบริจาควิวบ้าน มีการบริหารจัดการกลุ่มโดยมีแกนนำในการนำขบวน ถือเป็นการปิดทะเลสาบครั้งใหญ่ที่สุดโดยมีกลุ่มต่าง ๆ เข้าร่วมและสังเกตการณ์ จากเหตุการณ์ดังกล่าวนำมาซึ่งการไกล่เกลี่ยและมีมติร่วม คือ จะไม่มีการรื้อถอนโพงพาง และจะไม่มีการสร้างโพงพางเพิ่มเติมในที่ที่รัฐไม่สามารถอนุญาต เช่น การวางโพงพางปากอ่าวตอนล่าง เนื่องจากกระทบต่อการจราจรทางน้ำและการขนส่งทางเรือ ใครหรือผู้ใดทำการฝ่าฝืนจะดำเนินการถูกรื้อถอนโพงพาง และจะไม่มีค่าใช้จ่ายใด ๆ ทั้งสิ้น ในขณะที่เดียวกันก็ถูกเปรียบเทียบปรับตามกฎหมาย ดังการสนทนาพบว่า (หมัด, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561; หมัด, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561; เลาะ, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561; เส็ม, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561)

“...ในปีนั้นเกิดเหตุการณ์ประท้วงกันอย่างรุนแรง มีคนมากมายไปปิดล้อมแพขนานยนต์ที่ฝั่งหัวเขาแดง เนื่องจากรัฐได้รื้อโพงพางบางส่วนออก...”(หมัด, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561)

“...การประท้วงเกิดขึ้นโดยการกระจายข่าวไปรอบ ๆ บ้านเราพอประชาชนได้ข่าวมากันเยอะมาก เราเรียกร้องในสิ่งที่เราทำกินมาตั้งแต่บรรพบุรุษ...”(หมัด, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561)

“...ถ้าจะรื้อโพงพางหรือเครื่องมือก็ต้องรื้อทั้งเลสาบ ไม่ใช่รื้อบางส่วน รังแกคนไม่มีทางสู้...”(เลาะ, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561)

“...การประท้วงครั้งนั้นมีการตั้งเต็นท์เครื่องเสียง เวที มีนักการเมือง เจ้าหน้าที่ ตำรวจ ทหาร มากันเยอะมาก...”(เส็ม, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561)

“...ก่อนหน้าที่จะประท้วง เจ้าหน้าที่รัฐบางส่วนไล่รื้อโพงพาง ชาวบ้านโดยไม่ได้แจ้ง จึงเกิดความไม่พอใจ ยิ่งไม่พอใจมากเข้าก็เกิดการ ระเบิดอารมณ์ใส่กัน...”(หมัด, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561)

“...เราขับเรือไล่เจ้าหน้าที่รัฐเลย ถ้าเกิดอะไรขึ้นเราว่าจะถึงขั้น การลงมือลงไม้...”(เลาะ, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561)

“...ตำรวจขับเรือหนี เราขับตามไล่กันเหมือนขับรถเครื่องไล่กัน ลูกบ่าวเฮ้อ...”(เส็ม, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561)

“...ทั้งเจ้าหน้าที่ประมง ทหารเรือ ตำรวจน้ำ นักการเมืองมากัน เต็มหมด สุดท้ายก็ช่วยอะไรไม่ได้...คนที่ถูกรื้อโพงพางบางส่วนก็ได้เงิน บางส่วนก็ได้ไม่ครบเป็นที่มาของการประท้วง ...หลายเรื่องลูกบ่าวเฮ้อที่ พูดไม่ได้เพราะกระทบ ...คนโน้น...คนนี้...(คนมีอำนาจ)...บางทีคนนี้ แหะละที่ช่วยเราอยู่...”(หมัด, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561)

อย่างไรก็ตามความขัดแย้งระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ก็ดำเนินการมาอย่างต่อเนื่อง ทั้งรัฐ ชาวบ้าน นายทุน นักการเมืองในพื้นที่ หรือแม้กระทั่งกลุ่มคนที่มาใช้ประโยชน์ในทะเลสาบ สงขลา ความขัดแย้งเหล่านี้ส่งผลให้เกิดความทับซ้อนในพื้นที่แห่งการดำรงชีพ และความสัมพันธ์ ของคนรวมถึงวิถีชีวิต เศรษฐกิจ และสังคม ถือเป็นพัฒนาการของพื้นที่ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลง ทางนิเวศวิทยาสังคมในแต่ละยุคสมัย เริ่มตั้งแต่การทำประมงแบบยังชีพ (subsistence) การประมง ในเศรษฐกิจแบบตลาด (market economy) การทำประมงในภาวะขาดแคลนทรัพยากรประมง ในขณะเดียวกันเมื่อทรัพยากรเริ่มร่อยหรอปฏิบัติการประจำวันในรูปแบบต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง กับทรัพยากรประมงในชุมชนหัวเขาก็ก่เข้มข้นด้วยเช่นกัน ทั้งในด้านเครื่องมือและยุทธวิธี (strategy) รวมถึงวิธีการ (tactic) ต่าง ๆ ถูกนำมาใช้อย่างเข้มข้นในพื้นที่ชุมชนหัวเขา อันจะกล่าวถึงในบทต่อไป

บทสรุป

การศึกษาพลวัตทางนิเวศวิทยาสังคมของชาวประมงในพื้นที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา โดยผู้วิจัยได้แบ่งพลวัตของพื้นที่ออกเป็น 3 ช่วง ดังนี้ คือ ช่วงที่ 1 คือ การประมงแบบยังชีพ (subsistence) (ก่อนช่วงปี พ.ศ. 2501) การทำประมงที่มีรูปแบบการดำรงชีวิตจากการผลิตเพื่อยังชีพ ซึ่งเชื่อมโยงต่อระบบความสัมพันธ์ระหว่างคน และระบบการผลิต ต่อมาเกิดการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนโดยให้ความสำคัญกับระบบเศรษฐกิจแบบตลาด นำมาซึ่งการแบ่งการศึกษาช่วงที่ 2 ที่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด (market economy) ส่งผลต่อพลวัตทางนิเวศวิทยาสังคมกับบริบทการประมง (ช่วงปี พ.ศ. 2501-2550) เนื่องจากกระแสความทันสมัยที่เข้ามาสู่อาณานิคมบริเวณชุมชนประมงรอบทะเลสาบสงขลา การเข้าสู่ความทันสมัยเกิดจากนโยบายรัฐที่ส่งเสริมให้เข้าถึงทรัพยากรประมงเพื่อป้อนเข้าสู่โรงงานอุตสาหกรรม ในขณะเดียวกันก็สัมพันธ์กับนโยบายในการนำเทคโนโลยีเข้ามาปรับใช้ในการดำรงชีพ เช่น การนำไนลอนเข้ามาใช้ในการถักทอ กัด แห อวน แทนการใช้เครื่องมือประมงที่ทำจากวัสดุในท้องถิ่นด้วยภูมิปัญญา เนื่องจากสามารถจับสัตว์น้ำในปริมาณที่เพิ่มขึ้นเท่าตัว ประกอบกับการได้รับความคิด ค่านิยม และความเชื่อใหม่ ๆ ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบแผนในการผลิต แบบแผนการบริโภค ผลดังกล่าวนำไปสู่ช่วงสุดท้าย คือ พลวัตทางนิเวศวิทยาสังคมกับบริบทการทำประมงในภาวะขาดแคลนทรัพยากรประมง (ช่วงปี พ.ศ. 2551-2561) ซึ่งชาวประมงปรับรูปแบบปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน รวมถึงเครื่องมือทำการประมง เพื่อเข้าถึงทรัพยากรประมงที่เข้มข้นขึ้นตามลำดับ อันจะกล่าวในบทต่อไป

บทที่ 5

ภาคปฏิบัติการประจำวันของชาวประมงชุมชนหัวเขาในการเข้าถึงทรัพยากรประมง

จากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชุมชนหัวเขาในบริบททะเลสาบสงขลา ผู้วิจัยพยายามสะท้อนปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันต่อภาวะการณ์ดำรงอยู่ของคน ทรัพยากรประมงที่เกิดขึ้นภายใต้นโยบายความทันสมัยจนเกิดวิกฤตต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชาวประมงชุมชนหัวเขา ซึ่งในบทนี้จะวิเคราะห์ผ่านแนวคิดความทันสมัย (modernization) ของ Giddens (1991) ประกอบด้วยการใช้เทคโนโลยีในการเพิ่มผลผลิตทางการประมง เพื่อรองรับการขยายตัวของระบบทุนอย่างยิ่งยวด ในขณะที่ความทันสมัยยังมีบทบาทในการกีดกัน แบ่งแยก ซึ่ง Giddens (1991) เรียกสภาพการณ์นี้ว่า ภาวะวิกฤติความทันสมัย ซึ่งเชื่อมโยงในพื้นที่ชุมชนหัวเขา ในบทนี้ได้อธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น และส่งผลต่อปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของชาวประมงในฐานะเป็นส่วนหนึ่งในการเข้าสู่โลกสมัยใหม่ (modern world) หรือในบริบทความทันสมัย อันจะครอบคลุมถึงผลผลิตของอุตสาหกรรม และความจำเป็นในการควบคุมการทำงานของสังคมและการบริโภค ซึ่งเป็นสังคมที่มีลักษณะปฏิบัติการผ่านรัฐ และระดับปฏิบัติการดังกล่าวมีเป้าหมายซึ่งมีอิทธิพลต่อชีวิตประจำวัน เช่นเดียวกับกับชุมชนประมงที่อยู่ในวังวนของกระแสความทันสมัย ทั้งในการนำเทคโนโลยีการผลิตรูปแบบใหม่เข้ามาใช้ในชีวิตประจำวันผ่านการทำประมงชุมชนหัวเขา และกิจกรรมการผลิตต่าง ๆ ทางการประมง นอกจากนั้นสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยยังมีสภาพแตกต่างกันมาก เช่น ความไม่เท่าเทียมกันระหว่างกลุ่มคนต่าง ๆ ที่เข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรทั้งเจ้าหน้าที่รัฐ เอกชน ชาวประมง หรือกระทั่งแม่ค้าปลา (เกิดฉวา บุญปรากฏ, 2550) ประเด็นงานศึกษาในครั้งนี้จะครอบคลุมถึงบริบทความทันสมัย ทั้งนี้เป็นเพราะว่าวัตถุประสงค์ที่เป็นทรัพยากรประมงจะเชื่อมโยงกับระบบการผลิต การใช้เทคโนโลยี การผลิตที่มีรูปแบบการดำรงชีวิตจากการผลิตเพื่อยังชีพได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นการผลิตที่สัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจแบบตลาด ภายใต้กระแสความทันสมัยที่เข้ามาสู่อาณานิคมชุมชน กระบวนการที่ชุมชนเข้าสู่ความทันสมัยเกิดจากนโยบายรัฐ ในการเร่งเพิ่มผลผลิตและการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยี ส่งผลกระทบต่อสถานะแวดล้อมของทะเลสาบสงขลาตอนล่าง จนกลายเป็น “วิกฤติคน วิกฤติเลสาบ และวิกฤติความทันสมัย” ชาวประมงเหล่านี้จะมีปฏิบัติการอย่างไรอันจะกล่าวในบทนี้

ประการที่สอง ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ผ่านแนวคิด de Certeau (1988) เรื่องปฏิบัติการประจำวัน (practice of everyday life) ซึ่งอธิบายปฏิบัติการประจำวันที่มีความสำคัญกับการบริโภค ประการที่สองเน้นการตั้งคำถามกับการศึกษาชีวิตประจำวันในการให้ความสำคัญของการบริโภค และผูกโยงอย่างแนบแน่นกับเรื่องราวของชีวิตประจำวัน อีกประการ คือ การตั้งคำถามกับการศึกษาชีวิตประจำวันที่เป็นเครื่องมือนำไปสู่จุดหมาย ภายใต้กลไกของอำนาจในภาวะสมัยใหม่ที่ชีวิตประจำวันต้องต่อรองด้วยเช่นเดียวกับชาวประมงกำลังประสบอยู่ ในอีกมุมมองหนึ่งของ de Certeau ยังให้ความสนใจกระบวนการผลิตที่เกิดขึ้น ในขั้นตอนที่คนธรรมดาสามัญบริโภคสิ่งของหรือระบบสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่กำหนดขึ้นมา โดยระบบที่อยู่เหนือการควบคุมของพวกเขา du Certeau เห็นว่าการที่จะเข้าใจกระบวนการที่วุ่นนี้ได้ต้องให้ความสนใจกับเรื่องราวในชีวิตประจำวัน

ผ่านการควบคุมของอำนาจ ในขณะที่เดียวกันมุมมองเรื่องอำนาจของ Foucault (1995) พยายามชี้ให้เห็นว่าอำนาจมีกลไกอย่างไร เช่น การที่ชาวประมงสร้างความหมายของทรัพยากร เพื่อเป็นเครื่องมือในการต่อรอง เพื่อแทรกซึมชีวิตประจำวันโดยไม่รู้ตัว และได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีคิดของกลุ่มเป้าหมายที่ต้องการควบคุม ทำให้ไม่เกิดการต่อต้านชัดเจน de Certeau ต้องการจะชี้ให้เห็นว่า อำนาจไม่อาจจะครอบครองชีวิตประจำวันได้ทั้งหมดอย่างที่ฟูโกล์ว่าไว้ สิ่งที่ de Certeau สนใจคือ วิธีการที่ฝ่ายอ่อนแอหรือถูกรวบงำใช้จังหวะเวลา และโอกาสที่มีอยู่ฉวยประโยชน์จากฝ่ายที่มีอำนาจเหนือกว่า เขามองว่าการดำเนินชีวิตประจำวันเป็นเรื่องของการแย่งชิง และต่อรองในความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (power relations) ระหว่างผู้กำหนดกับผู้ใช้ทั้งหมดนี้ไม่ใช่ความสัมพันธ์ทางเดียว แต่เป็นวงจรของอำนาจที่หมุนเวียนอย่างไม่สิ้นสุดในชีวิตประจำวัน จุดนี้เองที่ทำให้ชีวิตประจำวันมีมิติทางการเมืองเข้ามาเกี่ยวข้อง

ดังนั้นผู้วิจัยนำแนวคิดของ de Certeau เพื่ออธิบายการต่อรองความสัมพันธ์เชิงอำนาจผ่านการใช้อยุทธวิธี (strategy) กับวิธีการ (tactic) ผ่านพลวัตของความสัมพันธ์เชิงอำนาจในชีวิตประจำวัน ซึ่งยุทธวิธี (strategy) หมายถึง การกระทำของอำนาจที่มีฐานที่มั่นชัดเจน เป็นตัวกำหนดการจัดวางความสัมพันธ์กับส่วนอื่น ๆ ที่อยู่ภายนอกวงโคจร ธรรมชาติของการเมือง เศรษฐกิจ วิทยาศาสตร์ ถูกสร้างขึ้นในรูปแบบยุทธศาสตร์ ส่วน กลวิธี (tactic) หมายถึง การกระทำที่ไม่มีตำแหน่งแห่งที่ของตัวเองแต่แฝงอยู่ในเครือข่ายของอำนาจ อาศัยจังหวะและโอกาสในการฉวยประโยชน์หรือต่อรองกับอำนาจ การทำงานของยุทธวิธีเป็นเรื่องชั่วคราว และไม่ได้ครอบครองผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น ความสำเร็จอยู่ที่การหาช่องจังหวะเวลาที่จะแปลงสถานการณ์เฉพาะหน้าให้เป็นโอกาส de Certeau ชี้ว่า กิจกรรมในชีวิตประจำวันมีกระบวนการทำงานของกลวิธีแฝงอยู่ ไม่ว่าจะเป็นการสนทนา การอ่าน การเดินทาง การจับจ่ายซื้อของ การทำกับข้าวและอื่น ๆ เพื่อช่วงชิงต่อรองและจัดวางความสัมพันธ์เชิงอำนาจผ่านกลวิธีสื่อถึงการเบียดแทรก (insinuate) เข้าไปในพื้นที่ของอำนาจ การเอาตัวรอด (make do/get by) หรือการลักลอบ (poaching) เหล่านี้เป็นความคิดสร้างสรรค์ที่เกิดขึ้นในภาวะที่สถานการณ์บังคับ จุดสำคัญในการศึกษาชีวิตประจำวันของชาวประมงให้สนใจ การกระทำและวิธีการการต่อรอง การจัดวางความสัมพันธ์ทางอำนาจในการเข้าถึงทรัพยากรประมงของชุมชนหัวเขานั่นเอง

การอธิบายวิธีการดำรงอยู่ของชาวประมงชุมชนหัวเขาก็ก็นั้นเหมือนกัน ซึ่งเกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของโลกสมัยใหม่ เต็มไปด้วยกระแสของการเปลี่ยนแปลงและความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ดังนั้นในการใช้ชีวิตประจำวันของชาวประมง จึงต้องปะทะเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจ และระบบตลาดของประเทศและของโลก กลยุทธ์ในการต่อสู้ต่อรองของชาวประมง ไม่เพียงแต่จะต้องปะทะปฏิสัมพันธ์กับทรัพยากรประมงที่กำลังเสื่อมโทรมและร่อยหรอลงเท่านั้น แต่ยังต้องปะทะกับกลุ่มอำนาจต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ซึ่งสัมพันธ์สอดคล้องกับแนวคิดนิเวศวิทยาสังคม (social ecology) (Ostrom, 2009) อย่างแยกขาด การรุกคืบเข้าสู่ชุมชนและส่งผลกระทบต่อปรับเปลี่ยนรูปแบบในการดำรงชีวิตของชาวประมง เพื่อให้สามารถอยู่รอดได้ในภาวะวิกฤตจากความทันสมัยและวิกฤตทรัพยากรประมง จนนำไปสู่การจัดการทรัพยากรร่วม (co-management) และการพยายามสร้างพื้นที่ใหม่ในสังคม ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าชาวประมงบางคนไม่ได้ทำประมงเพียงอย่างเดียว ยังมีสร้างความหลากหลายในการดำรงชีพ (diversity) (Department

for International Development (DFID), 2007) การเป็นแรงงานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม การรับจ้าง และการเข้าสู่กิจกรรมการท่องเที่ยวของชุมชน ในส่วนนี้ผู้วิจัยนำเสนอประเด็นเกี่ยวกับ รูปแบบการดำรงชีพ และกลยุทธ์การต่อสู้ต่อรองของชาวประมงชุมชนห้วยเขา ซึ่งได้รับผลกระทบจาก วิกฤตการณ์ทรัพยากร และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ดังต่อไปนี้

ผู้วิจัยย้อนกลับไปในวันที่ 4 ธันวาคม ปี พ.ศ. 2559 จุดเริ่มต้นในการเก็บข้อมูลระยะแรก หลังจากทีกรมอุตุนิยมวิทยาประกาศให้พื้นที่ภาคใต้ เป็นพื้นที่เตรียมเฝ้าระวังฝนตกหนัก น้ำท่วมฉับพลันและน้ำป่าไหลหลาก เช้าวันดังกล่าวมีเสียงอีกทีกรีกโครมตั้งแต่รุ่งเช้า ผู้วิจัยตื่นขึ้นเพื่อ ละครหมาดซุบซีและได้ลงมาจากบ้านเพื่อสังเกตการณ์และสืบหาต้นตอจากเสียงดังกล่าว ปรากฏว่ามี ชาวบ้านเต็มไปหมดทุกตรอกซอกซอยต่างก็เข็นรถบรรทุกแข่งปลา สวนกันไปมาส่งเสียงจ้าละหวั่น บ้างก็กำลังคัดกุ้งบ้าง คัดปลาบ้าง คัดปูเพื่อส่งขายยังท้องตลาด ผู้วิจัยเดินไปยังซอยเล็ก ๆ เพื่อพูดคุย และสังเกตว่าปริมาณทรัพยากรประมงที่ชาวประมงได้เยอะมากน้อยแค่ไหน บางคนถึงกลับกล่าวว่า “เราได้เยอะมากวันนี้ ไม่เคยได้อย่างนี้มานานแล้ว” ชาวบ้านบางคนกล่าวว่า “วันนี้บ้านเราครีกครื้น ตั้งแต่เช้า เนื่องจากได้ปลา กุ้งปู เยอะ”

ผู้วิจัยเกิดความสงสัยเลยเข้าไปพูดคุยกับผู้ให้ข้อมูลเพื่อความกระจ่าง เนื่องจากก่อนหน้านี้ พบว่าไม่เคยมีความวุ่นวาย ความตื่นเต้นและเสียงครีกโครมขนาดนี้มาก่อนตลอดระยะเวลาที่ผู้วิจัย มาอยู่ที่นี้และฝังตัวในการทำวิจัย “ปรากฏการณ์ดังกล่าวชาวบ้านให้ความหมายว่าปลาหนีน้ำ” ปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นไม่บ่อยนัก เกิดจากน้ำจืดไหลน้ำเค็มในทะเลสาบสงขลาทำให้สัตว์น้ำน้อยใหญ่ ออกจากทะเลสาบสงขลาลงสู่อ่าวไทย ข้อดีของชุมชนที่นี่ คือ การอยู่ติดกับปากอ่าวไทยเป็นรอยต่อ ของทะเลสาบสงขลา ช่วงดังกล่าวถือเป็นการปฏิบัติการทั้งในด้านเครื่องมือและยุทธวิธี (strategy) รวมถึงวิธีการ (tactic) ต่าง ๆ ถูกนำมาใช้อย่างเข้มข้นในพื้นที่ชุมชนห้วยเขา ผู้วิจัยจึงนำเสนอ ปรากฏการณ์รวมถึงรูปแบบปฏิบัติการประจำวันในเข้าถึงทรัพยากรประมง และการดำรงชีวิต ของชาวประมงชุมชนห้วยเขา

(สำเนา)

ประกาศศูนย์อุตุนิยมวิทยาภาคใต้ฝั่งตะวันออก
ฉบับที่ ๑๘ (๕๐/๒๕๕๙)
เรื่อง ฝนตกหนักบริเวณภาคใต้ฝั่งตะวันออก และคลื่นลมแรงบริเวณอ่าวไทย

มรสุมตะวันออกเฉียงเหนือกำลังแรงยังคงพัดปกคลุมอ่าวไทยและภาคใต้ ประกอบกับหย่อมความกดอากาศต่ำกำลังแรงปกคลุมช่องแคบมะละกาและกำลังเคลื่อนตัวทางทิศตะวันตกเฉียงเหนืออย่างช้าๆ ลักษณะดังกล่าวจะส่งผลกระทบต่อสภาวะอากาศบริเวณภาคใต้ฝั่งตะวันออกดังนี้

ในช่วงวันที่ ๔-๕ ธันวาคม ๒๕๕๙ บริเวณจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ชุมพร สุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช และพัทลุง ยังคงมีฝนตกหนักถึงหนักมากหลายพื้นที่ ขอให้ประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เสี่ยงภัยของจังหวัดดังกล่าว ระวังระวังอันตรายที่เกิดจากฝนตกหนัก น้ำท่วมฉับพลัน น้ำป่าไหลหลาก และน้ำล้นตลิ่ง ส่วนบริเวณจังหวัดสงขลา ปัตตานี ยะลา และนราธิวาส ยังคงมีฝนตกหนักบางพื้นที่ ขอให้ประชาชนระวังอันตรายที่เกิดจากน้ำป่าไหลหลาก และน้ำล้นตลิ่งต่อเนื่องไปอีก ๑-๒ วัน

สำหรับคลื่นลมในอ่าวไทยตอนล่างมีกำลังแรง ความสูงของคลื่น ๒-๔ เมตร ขอให้ชาวเรือเดินเรือด้วยความระมัดระวัง เรือเล็กควรงดออกจากฝั่งในช่วงวันที่ ๔-๕ ธันวาคม ๒๕๕๙ และขอให้ประชาชนที่อาศัยบริเวณชายฝั่งระวังอันตรายจากคลื่นที่ซัดเข้าหาฝั่งไว้ด้วย

ประกาศ ณ วันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๙ เวลา ๐๖.๐๐ น.
ศูนย์อุตุนิยมวิทยาภาคใต้ฝั่งตะวันออกจะออกประกาศฉบับต่อไป
ในวันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๙ เวลา ๑๖.๐๐ น.

(ลงชื่อ) พะเยาว์ เมืองงาม
(นางสาวพะเยาว์ เมืองงาม)

ผู้อำนวยการศูนย์อุตุนิยมวิทยาภาคใต้ฝั่งตะวันออก

สำเนาถูกต้อง

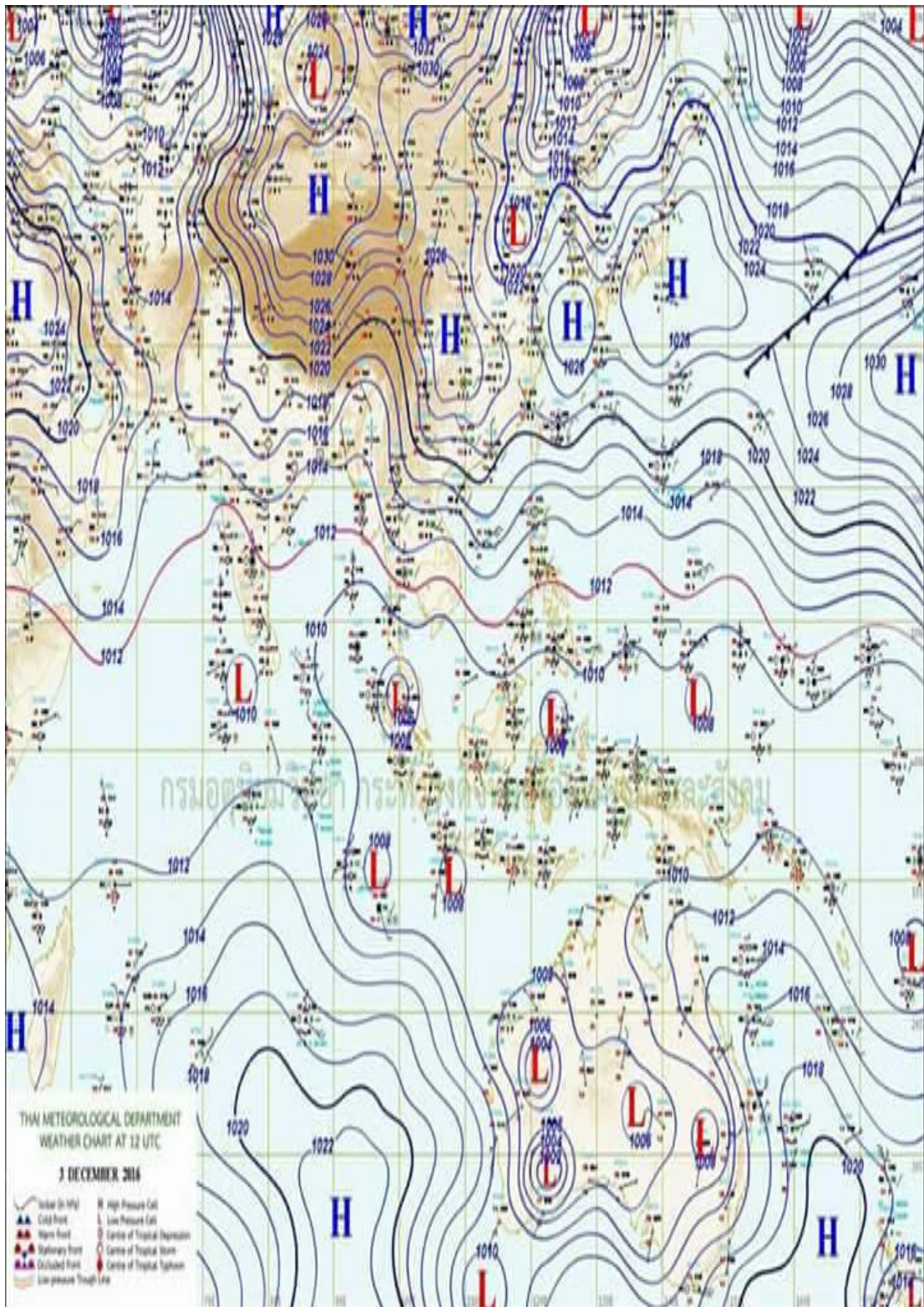
(ว่าที่ร้อยตรีหญิงพัชรี ประเทศ)

นักอุตุนิยมวิทยาปฏิบัติการ

ส่วนพยากรณ์อากาศ โทร ๐๗๕-๓๑๑-๗๖๐

โทรสาร ๐๗๕-๓๑๑-๐๖๕ e-mail: s๕๘๕๖๘@metnet.tmd.go.th

ภาพที่ 22 ประกาศศูนย์อุตุนิยมวิทยา
ที่มา: กรมอุตุนิยมวิทยา, 2559

ภาพที่ 23 แผนที่สภาพอากาศกรมอุตุนิยมวิทยา
ที่มา: กรมอุตุนิยมวิทยา, 2559

ปฏิบัติการประจำวัน: รูปแบบการดำรงชีวิตของชาวประมงในชุมชนหัวเขา

“...สมัยนี้นะทุกอย่างมันแพง...น้ำมันแพง...ค่าครองชีพสูง...มันมีปัญหาเยอะแยะเลยในทะเล...สมัยก่อนของแบบนี้มันไม่มีถึงสมัยที่อยู่มีนายทุนทำบ่อกุ้งมังกร...โรงงานเข้ามาตั้ง...น้ำเสียไหลลงไปในเลนนี่เพ...ทำเรือน้ำลึก...โพงพาง ไซ มันหลักน้ำไว้ “...ไม่ทำประมงไม่รู้จะไปทำอะไรอาจจะเพราะว่าอาชีพนี้มาจากบรรพบุรุษแล้ว...รุ่นลูกไม่รู้จะทำต่อมาย...มันไปโรงงานเหม็ด เด็ก ๆ ไปเรียนทั้งบ้านทั้งเมืองเหม็ด...” (ผู้ใหญ่บ้านนนท์, สัมภาษณ์วันที่ 8 ตุลาคม 2561)

“...ทำประมงมันก็ได้นะ ค่าขายมันก็ดี...หลายคนหาอาชีพเสริมกัน...นี่ประมงอีเล็กป่าไคกะได้อิไม่ไปวันไหนกะได้...ค่าขายไปไหนไม่ได้...ทุกวันนี้ทำอะไรได้ ก็ต้องพยายามทำกันนะ บางคนได้โอกาสไปทำอย่างอื่นก็ไป บางคนไปเป็นลูกจ้างเขา บางคนกลางคืนไปเล กลางวันรับจ้างความที่ว่าของในเลมันหายากก็พยายามยามแหละทำพรือ ลักขโมยกันบ้าง มีปัญหาเกี่ยวกับเจ้าหน้าที่มั่ง มีแหละให้นักการเมืองไปเคลียร์ให้แหละ...” (หมัด, สัมภาษณ์วันที่ 5 พฤษภาคม 2561)

ผู้วิจัยพยายามตั้งคำถามถึงปฏิบัติการประจำวันของชาวประมงชุมชนหัวเขา ซึ่งสิ่งที่สะท้อนกลับมาบ่งชี้ถึงรูปแบบในการดำรงชีวิตของชุมชนประมงมีการปรับเปลี่ยนไปจากอดีต ไม่ว่าจะเป็นวิถีการผลิตหรือแบบแผนการบริโภคที่เข้าสู่ภาวะทันสมัย ปัจจุบันเด็กรุ่นใหม่หันเข้าสู่การเป็นแรงงานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมทำให้ไม่มีคนสืบทอดอาชีพจากบรรพบุรุษ ส่วนการปรับเปลี่ยนรูปแบบการดำรงชีวิตไปทำการค้า แรงงานรับจ้างไปพร้อม ๆ กับการทำประมง เนื่องจากทรัพยากรประมงเสื่อมโทรมและร่อยหรอ อันเนื่องมาจากกิจกรรมที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพน้ำในทะเลสาบสงขลา โรงงานอุตสาหกรรมที่ปล่อยน้ำเสียลงทะเล นอกจากนั้นการสร้างเขื่อนปิดปากอ่าวไทยก็ทำให้น้ำไหลเวียนไม่สะดวก อีกทั้งต้องรับภาระค่าใช้จ่ายที่สูงตามไปด้วย เครื่องมือประมงก็มีมากขึ้น ประกอบกับนโยบายรัฐหลังปี พ.ศ. 2504 ที่ต้องการนำประเทศให้พัฒนาไปสู่ความทันสมัย การกระจายของการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในชุมชนต่าง ๆ รอบทะเลสาบสงขลา ดังคำกล่าวที่ว่า “...น้ำไหล ไฟสว่าง ทางสะดวก...” ซึ่งเป็นช่วงที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช มีนโยบายผันเงินไปสู่ชนบท รัฐมีการสร้างถนนเชื่อมต่อไปยังชุมชนต่าง ๆ นอกจากนั้นเมื่อตัดถนนผ่านชุมชน ชาวบ้านที่เคยมีวิถีชีวิตพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติเคยใช้แม่น้ำลำคลอง หรือชายฝั่งทะเลในการสัญจรไปมาหาสู่กันกลับหันไปใช้ถนนเป็นเส้นทางคมนาคม

เมื่อมีการสร้างสะพานดินสุสานนท์ และมีถนนตัดผ่านชุมชนสิ่งที่ตามมา คือ การทำให้ชุมชนมีน้ำใช้ที่สะดวกสบายและมีไฟฟ้าใช้ ถือว่าเป็นการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยอย่างแท้จริงแต่อย่างไรก็ตาม ไม่เพียงเท่านั้นการทำประมงของชุมชนหัวเขายังต้องมีปฏิสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจแบบตลาด ทั้งนี้เนื่องจากการก่อเกิดตลาดทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่ และชาวประมงก็สามารถนำปลา

ไปขายที่ตลาดได้เองง่ายขึ้น ดังนั้นชาวประมงจึงต้องพยายามทำทุกวิถีทางที่จะจับปลาให้ได้จำนวนมาก เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน ผลกระทบที่ตามมา คือ จากที่ชาวบ้านมีวิถีผลิตแบบยังชีพก็พยายามหันมาใช้เทคโนโลยีที่สมัยใหม่เพื่อให้ได้ผลผลิตจำนวนมาก และให้ได้เงินมาใช้จ่ายในครัวเรือนมากขึ้น รวมทั้งหันไปบริโภคสิ่งอำนวยความสะดวกสบายมากขึ้น ในการนำเสนอในส่วนของประเด็นปฏิบัติการประจำวันรวมถึงรูปแบบชาวประมง และครอบครัวเรือนในภาวะวิกฤติจากความทันสมัยซึ่งได้รับผลกระทบจากวิกฤตทรัพยากรประมง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ผู้วิจัยจะนำเสนอรูปแบบในการทำประมงเชิงพื้นที่ภายใต้เครื่องมือต่าง ๆ โดยการพรรณนา ดังนี้

อวนลอย อวนติดตา: เครื่องมือแห่งการทำลายล้าง

อวนติดตาในความหมายเชิงวิชาการ คือ เครื่องมือประมงที่มีลักษณะเป็นผืนอวนคล้ายสี่เหลี่ยมผืนผ้า วิธีการใช้เครื่องมือจับสัตว์น้ำจะวางขวางหรือปิดล้อมสัตว์น้ำ เพื่อให้สัตว์น้ำว่ายชนแล้วติดหรือพันตาอวน (ศูนย์วิจัยและพัฒนาประมงทะเลป่าวไทยตอนล่าง, 2561) มากกว่าเครื่องมือประมงชนิดอื่น ๆ เครื่องมือชนิดนี้มีชื่อเรียกหลายชื่อขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ในการใช้ เช่น อวนลอย อวนจม ตาข่าย กัด และอวนล้อมติด จัดว่าเป็นเครื่องมือที่ดีไม่ทำลายสัตว์น้ำมากเกินไป เพราะใช้จับสัตว์น้ำเฉพาะอย่างตามชนิดของเครื่องมือ และได้สัตว์น้ำที่มีขนาดเหมาะสม เครื่องมือประเภทนี้ชาวประมงมีการใช้มากที่สุด โดยเฉพาะชาวประมงพื้นบ้าน ความยาวของอวนในการจับปลาจากการสัมภาษณ์ชาวประมง (เลาะ, หมัด, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561) พบว่า ลักษณะของอวนที่ใช้ในการทำประมงมีขนาดตาราง 3-8 เซนติเมตร ยาวประมาณ 500 เมตร ตาสำหรับอวนลอยตาถี่กันแหล่งอาศัยของสัตว์น้ำพบมากในชุมชนหัวเขา โดยจะวางอวนในเวลากลางคืนและกู่ในตอนเช้าจะเลือกวางบริเวณที่คาดว่าสัตว์น้ำชุกชุม การทำการประมงโดยวิธีนี้สามารถทำได้ตลอดทั้งปี เครื่องมือที่นิยมใช้เรียกว่า ข่าย อวนลอย อวนจม กัด และอวนล้อมติด หรืออวนติด บางครั้งเรียกอวนแล้วตามด้วยชื่อสัตว์น้ำเป็นเป้าหมายหลัก เช่น อวนกุ้ง อวนปู และอวนปลากุหลาบ เป็นต้น เครื่องมือประเภทนี้ชาวประมงนิยมใช้กันมากที่สุด โดยมีลักษณะเครื่องมืออวนเป็นผืนอวนรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าค่อนข้างยาว ณะใช้ทำประมงผืนอวนจะวางตัวในแนวตั้ง เอนตามทิศ และความแรงของกระแสน้ำสัตว์น้ำที่จับได้ทุกตัวจะติดหรือพันที่ตาอวน ประสิทธิภาพของเครื่องมือขึ้นอยู่กับความยาวอวน ขนาดตาอวน ความลึกอวน และอัตราการย่นของเนื้ออวน โดยเฉพาะการเลือกขนาดตาอวนต้องเหมาะสมกับชนิดและขนาดของสัตว์น้ำที่เป็นเป้าหมายหลัก

วิธีใช้เครื่องมือจับสัตว์น้ำมีทั้งแบบวางเป็นแนวตรงขวางทางเดินสัตว์น้ำ โดยปล่อยผืนอวนทิ้งไว้ให้สัตว์น้ำว่ายชนตาอวน และแบบวางอวนปิดล้อมสัตว์น้ำ แล้วทำให้สัตว์น้ำตกใจว่ายน้ำเร็วกว่าปกติใช้การกระทุ้งน้ำหรือท้วงน้ำ ปลาจะว่ายชนตาอวน เครื่องมือประเภทนี้ใช้ทำการประมงได้หลายสภาพพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นบริเวณที่มีหินใต้น้ำหรือบริเวณพื้นทะเลที่ราบเรียบ บางชนิดกางกันสัตว์เฉพาะบริเวณผิวน้ำหรือที่พื้นทะเล แต่บางชนิดกางกันสัตว์น้ำตั้งแต่ผิวน้ำถึงพื้นทะเล ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกรออกแบบความลึกอวนให้เหมาะสม และสอดคล้องกับระดับการว่ายน้ำของสัตว์น้ำเป้าหมาย ชนิดของสัตว์น้ำที่จับได้มีหลายชนิด ได้แก่ กลุ่มปลาผิวน้ำ กลุ่มปลาหน้าดิน และสัตว์น้ำอื่น ๆ การจำแนกชนิดของเครื่องมือประมงอวนติดตาได้แบ่งออกเป็นหลายชนิด โดยเรียกตามชื่อชนิดสัตว์น้ำที่เป็นเป้าหมายหลักและวิธีวางอวน

อวนจมปู (crab gill nets)

เครื่องมืออวนที่ชาวประมงชุมชนหัวเขานิยมใช้ในพื้นที่ เครื่องมือที่อยู่ในกลุ่มนี้ได้แก่ อวนจมหรืออวนลอยปูม้า โดยเฉพาะอวนจมปูม้าจัดว่าเป็นเครื่องมือประมงที่พบมากที่สุด แต่ส่วนใหญ่จะเปลี่ยนไปใช้เครื่องมืออื่น ๆ ส่วนอวนจมปูทะเลมีการใช้กันน้อยมาก และมีความยาวอวนสั้นกว่าอวนจมปูม้า ส่วนใหญ่ใช้ทำการประมงในบริเวณร่องแม่น้ำ คลองน้ำเค็มที่มีปูทะเลชุกชุม

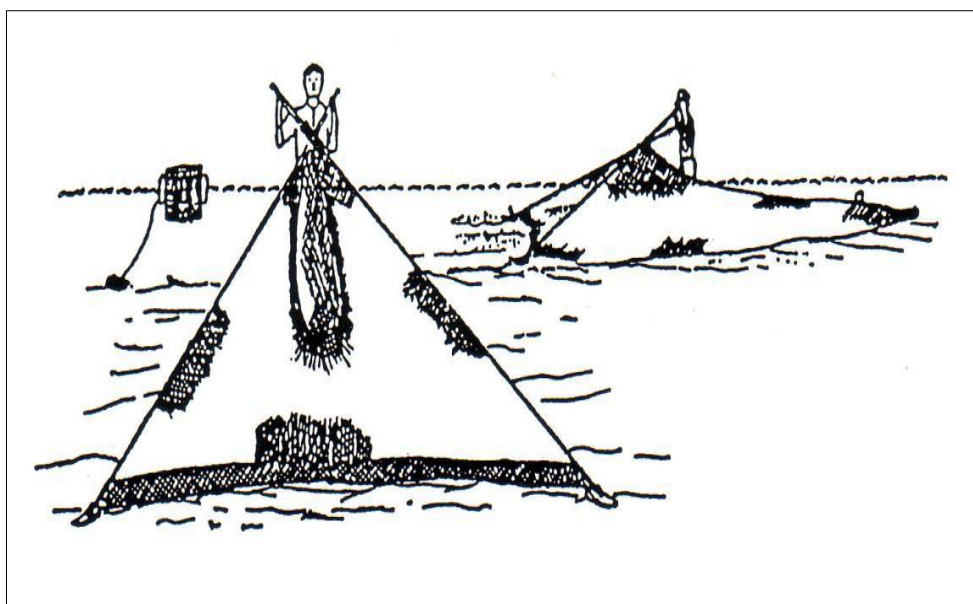
บังหมัด, บังเส้น, (สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561) อธิบายถึงการใช้เครื่องมือชนิดนี้ว่าต้องใช้เรือประมง ขนาด 4-14 เมตร เครื่องยนต์ ขนาด 5-150 แรงม้า เครื่องมือ อวนจมปูม้า มีความยาว ตั้งแต่ 350 ถึง 1,500 เมตร ขึ้นอยู่กับว่าจะนำอวนแต่ละชุดมาต่อกันมากน้อยเพียงใด อวนชุดหนึ่ง หรือห่อหนึ่งจะมีความยาวประมาณ 300-500 เมตร เนื้ออวนมี 2 ชนิด ที่นิยมใช้กันมากที่สุด คือ อวนเอ็น ขนาดเบอร์ 0.20, 0.25 หรือ 0.30 อีกชนิดหนึ่งพบน้อยเป็นเนื้ออวนไนลอนสีเขียว หรือขาว ขนาดเบอร์ 210d/4 ขนาดตาอวนที่ใช้มีหลากหลายจะขึ้นอยู่กับขนาดของปูม้า ได้แก่ ขนาดตา 75, 80, 85, 90, 100, 115, 120 มิลลิเมตร ความลึกอวน 9-30 ตา ส่วนใหญ่ 14-25 ตา ฟันพุง ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 3.80 เซนติเมตร หนา 2.20 เซนติเมตร ผูกกับเชือกคร่าวบนมีระยะห่างกัน 1.45-11.00 เมตร ส่วนใหญ่ใช้ 2.50-3.00 เมตร ฟันอีกชนิดหนึ่งเป็นฟันโพนิมัดเป็นแท่งสี่เหลี่ยม ขนาด 6.00 x 1.50 x 1.00 เซนติเมตร ผูกห่างกัน 1.70-3.00 เมตร น้ำหนักถ่วงคร่าวล่างเป็นตะกั่ว ขนาด 10 กรัม ต่อลูก ผูกห่างกัน 36-80 เซนติเมตร น้ำหนักถ่วงปลายสุดผืนอวนข้างละ 1-7 กิโลกรัม ความยาวของอวนประมาณ 400-500 เมตร แต่ระดับความลึกมากกว่าอวนจมปูม้าทั่วไป เนื้ออวนที่ใช้เป็นอวนไนลอนสีเขียว 210/4 ขนาดตาอวน 85 หรือ 90 มิลลิเมตร ลึก 100 ตา ฟันพุงอวนใช้ฟันรูป กระบอกรยาว 27 เซนติเมตร ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 8 เซนติเมตร ฟันแต่ละลูกจะมีเชือกผูก (ศูนย์วิจัยและพัฒนาประมงทะเลป่าวไทยตอนล่าง, 2561)

ภาพที่ 24 อวนลอยปลากระบอก
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 10 มิถุนายน 2561

อวนรุน: กกับการรุนกุ้ง

เครื่องมือชนิดนี้ถือว่าพบน้อยมากในชุมชนหัวเขา เนื่องจากสภาพพื้นที่ไม่เหมาะต่อการรุนกุ้ง เพราะต้องใช้แรงคนหรือเครื่องยนต์ผลักดันเครื่องมืออวนที่ยึดติดกับคันรุนเยอะ อุปกรณ์ดังกล่าวจะติดตั้งบริเวณหัวเรือให้เคลื่อนที่ในแนวราบอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้สัตว์น้ำที่อยู่ด้านหน้าไถ่ปากอวนเข้ามาติดอยู่ที่ก้นถุงอวน เครื่องมือประเภทนี้ปากอวนจะเป็นรูปสามเหลี่ยมตามคันรุน หลักการจับสัตว์น้ำเหมือนเครื่องมือประเภทอวนลาก จากการสัมภาษณ์พบว่า อวนรุนกุ้งมีข้อจำกัด คือ ไม่สามารถทำการประมงในระดับน้ำลึกเกินกว่า 15 เมตร ได้ หรือแบบรุนเคย ส่วนใหญ่ใช้ในเวลากลางวันบริเวณใกล้ชายหาดน้ำลึก 0.50-1.50 เมตร บางรายทำขามไม้จำนวน 1 คู่ ยาวประมาณ 1.00-1.50 เมตร ผูกติดกับเท้าทำให้สามารถเดินรุนเคยในระดับลึก 2-3 เมตรได้ วิธีรุนเคยก่อนอื่นต้องเดินหาเคยก่อน เมื่อพบแล้วจะกางคันรุนออกแล้วใช้มือสองข้างผลักคันรุนให้เคลื่อนที่ไปข้างหน้า ส่วนใหญ่รุนสวนกับทิศที่ฝูงเคยเคลื่อนที่ เมื่อเห็นว่าเคยเข้าถุงอวนหมดแล้วจะกู้อวนครั้งหนึ่ง นำเคยออกจากก้นถุงใส่ภาชนะแล้วหาเคยฝูงใหม่ต่อไป แบบรุนกุ้งส่วนใหญ่ใช้ในเวลากลางคืนช่วงน้ำลง ในระดับน้ำลึก 0.30-1.50 เมตร วิธีรุนกุ้งเหมือนกับแบบรุนเคย คือ กางคันรุนออกเดินผลักคันรุนไปข้างหน้าตามแนวชายฝั่ง ประมาณ 10 นาที จึงกู้อวนเสียครั้งหนึ่งนำสัตว์น้ำออกใส่ภาชนะแล้วทำการรุนต่อ สัตว์น้ำที่จับได้ คือ อวนรุนเคยจะได้เคย ส่วนอวนรุนกุ้งจะได้กุ้งขนาดเล็ก (บังสัน, สัมภาษณ์วันที่ 17 กันยายน 2561; วิชาญ ศิริชัยเอกวัฒน์, 2539)

ภาพที่ 25 การใช้อวนรุนของชาวประมง
ที่มา: วิชาญ ศิริชัยเอกวัฒน์, 2539

ไชนั่ง: กัดักสัตว์น้ำ

ไชนั่งเป็นเครื่องมือจับสัตว์น้ำที่มีเป้าหมายหลัก คือ กุ้ง พบว่ามีการทำประมงไชนั่งกระจายอยู่ทั่วไปในทะเลสาบสงขลา และพบมากในบริเวณทะเลสาบสงขลาตอนล่าง บริเวณเกาะยอและหัวเขา เนื่องจากจากบริเวณที่ติดต่อกันทะเลโดยตรง และอีกปัจจัยหนึ่ง คือ อิทธิพลจากความเค็มของน้ำทะเลและน้ำขึ้นน้ำลง จากการเปลี่ยนแปลงสภาพของน้ำดังกล่าวทำให้ทะเลสาบสงขลาตอนนอกเป็นแหล่งอาศัยของพันธุ์สัตว์น้ำหลากหลายชนิด ทั้งสัตว์น้ำเค็มและสัตว์น้ำกร่อย และบางครั้งก็มีสัตว์น้ำจืดด้วย สัตว์น้ำมักจะเป็นสัตว์เศรษฐกิจโดยเฉพาะกลุ่มกุ้ง ซึ่งพบทั้งกุ้งทะเล กุ้งน้ำกร่อย และกุ้งน้ำจืดหมุนเวียนกันตลอดปี จึงทำให้ชาวประมงจับกุ้งเป็นสัตว์น้ำหลัก

ลักษณะทั่วไปของการทำประมงเครื่องมือไชนั่งหรือลอบยีน (หมัด, หมัด, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561) เป็นเครื่องมือประจำที่ใช้กันมากบริเวณทะเลสาบตอนล่าง แถวเกาะยอและหัวเขา ทำเสา เครื่องมือชนิดนี้มักทำในน้ำตื้น ประมาณ 1-1.5 เมตร มีกระแสน้ำไหลปานกลาง ลักษณะคล้ายกล่องสี่เหลี่ยม สวนประกอบต่าง ๆ เหมือนไชนั่งทั่วไปแตกต่างกันที่ไชนั่งชนิดนี้มีตัวปีกกางออกเป็นรูปสามเหลี่ยม ลักษณะของเครื่องมือแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนตัวไชนั่ง ซึ่งเป็นโครงไม้รูปสามเหลี่ยมผืนผ้า สูง 1.5-2.0 เมตร ยาว 1 เมตร กว้าง 60-80 เมตร ข้างในบุด้วยไนลอน ขนาดช่องตา 1.5 เซนติเมตร มีช่องเปิดสำหรับสัตว์น้ำเข้า ปากช่องยาวตลอดความสูงของไชนั่งและประกอบเป็นงาแซงป้องกันสัตว์น้ำกลับออกมาทาง ทางด้านตรงข้ามทำเป็นช่องเล็ก ๆ เปิด-ปิด ได้ สำหรับเก็บรวบรวมสัตว์น้ำ การเก็บสัตว์น้ำใช้ขวานไม้ขัดซึกไชนั่งให้ลอยพื้นผิวน้ำขณะรวบรวมสัตว์น้ำ ไชนั่งแต่ละลูกมีปีก จำนวน 1 คู่ ส่วนปีกไชนั่งใช้ตาข่ายขนาดช่องตา 3 เซนติเมตร กางกันทางเดินของสัตว์น้ำทั้งซ้ายและขวาต่อนให้สัตว์เข้าตัวไชนั่ง มีความยาวข้างละ 25-30 เซนติเมตร ซึ่งปีกไชนั่งจะรองรับทางกระแสน้ำไหลลง ขณะทำการประมงจะมีส่วนที่ใล่ล้นน้ำให้เห็น และติดตั้งแสงไฟ (ตะเกียง) ไว้ที่ส่วนบนของไชนั่ง เพื่อช่วยล่อสัตว์น้ำเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพในการจับ ชาวประมงจะวางไชนั่งตอนเย็นของทุกวันและกู้ไชนั่งตอนเช้านี้ ปัจจุบันมีการพัฒนาไชนั่งให้มีขนาดสั้นลงเพื่อการประหยัดอุปกรณ์ ซึ่งการเพิ่มของเครื่องมือไชนั่งในปัจจุบันสังเกตจากการขยายพื้นที่การวางเครื่องมือเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ (สุภาพร อองสารา, 2553) ในปัจจุบันมีการพัฒนาเครื่องมือชนิดนี้โดยการใช้วอลุ่มครึ่งวงกลม และใช้ไชนั่งคู่เพื่อป้องกันไม่ให้สัตว์น้ำว่ายออกจากเขตแนวอวน ถือเป็นเครื่องมือชนิดใหม่ที่ถูกพัฒนาขึ้นในทะเลสาบสงขลา (บังเต็ม, สัมภาษณ์วันที่ 20 ตุลาคม 2561)

ภาพที่ 26 ไซนั่งชนิดใหม่โดยใช้การวางคู่
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 10 มิถุนายน 2561

จากการศึกษาทางวิชาการซึ่งปัจจุบัน พบว่า ไซนั่งที่ตั้งเรียงรายอยู่นั้น มีความสูง 2.5 เมตร กว้าง 50 เซนติเมตร ตาอวน 1.5 เซนติเมตร โครงสร้างของไซใช้งานได้ 2 ปี เนื้ออวนใช้ได้ 1 ปี เปลี่ยน 1 ครั้ง จับสัตว์น้ำได้ 10 เดือน (เชษฐวัตร เฟงพินิจ, 2560) อีกทั้งยังเป็นเสมือนกับดักมรณะที่สัตว์น้ำต้องผวาเป็นอีกหนึ่งสาเหตุสำคัญที่ทำให้ปริมาณสัตว์น้ำลดลง เพราะสัตว์น้ำไม่สามารถผ่านกับดักเหล่านี้ขึ้นไปวางไข่ และเจริญเติบโตได้ในพื้นที่ต่าง ๆ ของทะเลสาบสงขลา เครื่องมือชนิดนี้ได้ทำลายระบบนิเวศน์ของสัตว์น้ำและความสมดุล และขัดขวางการแพร่กระจายของพันธุ์สัตว์น้ำทั่วทะเลสาบสงขลา แต่ถ้าหากว่ามีการจัดโซนเครื่องมือประมงโดยเฉพาะไซนั่ง โดยเว้นช่องทางให้สัตว์น้ำสามารถขึ้นไปวางไข่ตามบริเวณต่าง ๆ ได้

ยอปีก: ไชมาน

เครื่องมือยอปีกหรือไชมานที่ชาวประมงชุมชนหัวเขาให้คำนิยาม จากการสัมภาษณ์ พบว่า โพงพางเป็นเครื่องมือชนิดหนึ่งที่มีการปักปีก เพื่อบังคับให้สัตว์น้ำเข้าถ่วงอวน และไม่มีการเก็บปีกขึ้น โพงพางปีกมีชื่อเรียกแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น เช่น ยอปีก ซ้อนปีก ยอกระดก รั้วไชมาน รั้งรอเคย สำหรับยอปีก ซ้อนปีก หรือยอกระดก จะใช้ถ่วงอวนที่ประกอบคล้ายกับอวนรุนแต่ส่วนที่เป็นถ่วงสั้นกว่า ส่วนชนิดอื่นใช้ถ่วงอวนมีลักษณะคล้ายโพงพางหลัก ขนาดของปากอวนขึ้นอยู่กับความลึกของน้ำ ลักษณะของปีกปักแถวตรงคู่กัน จำนวน 2 ปีก กางออกเป็นรูปสามเหลี่ยมยาว ประมาณ 30-200 เมตร (หมัด, เลาะ, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561)

ในทางวิชาการเรียกเครื่องมือชนิดนี้ว่า โพงพางปีก (set bag nets with wings) โพงพางชนิดที่มีการปักปีกเพื่อบังคับให้สัตว์น้ำเข้าถ่วงอวน และไม่มีการเก็บปีกขึ้นเรือ โพงพางปีกมีชื่อเรียกแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น มีลักษณะกางออกเป็นรูปสามเหลี่ยมยาวประมาณ 30-200 เมตร

ส่วนใหญ่ทำด้วยไม้ไผ่หรือใบจากจำนวนคน 1-2 คน เครื่องมือแบบที่เรียกว่า ยอปีก ซ้อนปึกหรือยอกระดกส่วนที่เป็นปึกใช้ไม้ไผ่ปักชิดกันเป็นแนวตรง จำนวน 2 แถว ยาว 100-200 เมตร และทำมุมกันประมาณ 60 องศา ด้านที่เปิดกว้างรับกับทิศกระแสน้ำไหลลง ขนาดช่องแคบปลายปึกกว้าง 1.50 เมตร ที่จุดนี้สร้างที่พักชั่วคราว (ร้าน) มีขนาด 6 x 6 เมตร สำหรับติดตั้งเครื่องมืออวนมีพื้นที่สำหรับยืน และหลังคามุงด้วยทางมะพร้าวบริเวณที่ตั้งเครื่องมือน้ำลึก 2-3 เมตร (กรมประมง, 2540)

จากการสำรวจอวนที่ใช้ประกอบโพงพางของชาวประมง มีลักษณะเหมือนอวนรุน ปลายคันใช้คันไม้ไผ่ยาว 7 เมตร จำนวน 2 ลำ ปลายข้างหนึ่งยึดติดกันแล้วใช้อวนโพลีเอทิลีนขนาดตา 15 มิลลิเมตร ตัดเป็นรูปอวนรุน แต่ส่วนกันถูงยาวน้อยกว่า ขนาดความยาวอวนด้านหน้ากว้าง 7 เมตร ด้านข้างมัดติดกับคันไม้ไผ่ยาว 4 เมตร ส่วนที่เป็นถูงยาว 2-3 เมตร ปลายกันถูงเปิดออกไม่ได้ พื้นอวนด้านนอกส่วนล่างของกันถูงผูกก้อนหินขนาด 100 กรัม จำนวน 6 ก้อน จัดเป็นคู่ จำนวน 3 คู่ พร้อมทั้งมีเชือกยาว 4 เมตร ผูกติดอยู่ด้วย ด้านหน้าที่ปักปึกหลักคู่กัน 2 ต้น เพื่อนำคันอวนมาผูกยึดเครื่องมือให้อยู่กับที่ และสามารถกระดกขึ้นลงได้เมื่อต้องการกู้อวนหรือวางอวน

โพงพางปึกชนิดอื่น (รู้วโฆมานรังรอเคย) เครื่องมือชนิดนี้ตั้งอยู่บริเวณคลองหรือแม่น้ำช่วงใกล้ทะเลน้ำลึก 2-6 เมตร ส่วนปึกใช้ไม้ไผ่ยาว 3.00-7.00 เมตร ปักชิดกันเรียงเป็นแนวตรง ยาว 50-80 เมตร จำนวน 2 แถว อยู่คู่กันเป็นรูปสามเหลี่ยม ด้านที่เปิดกว้างรับกับทิศกระแสน้ำไหลลง ด้านที่แคบ กว้าง 2-8 เมตร หรือเท่ากับความยาวด้านบนของปากอวน หากทำการประมงน้ำลึกเกินกว่า 3 เมตร จะปักหลักขนาดใหญ่ 2 ต้น คู่กันสำหรับชิงอวนด้วยไม้กดอวน (กรมประมง, 2540)

ภาพที่ 27 โพงพางปึก

ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 10 มิถุนายน 2561

วิธีทำการประมงของชุมชนหัวเขา ใช้ทำการประมงทั้งในเวลากลางวัน และกลางคืน โดยชาวประมงจะนำเรือออกไปที่ร้านและจุ่มอวนทิ้งไว้ในช่วงกระแสน้ำขึ้นเต็มที่ ปล่อยอวนทิ้งไว้จนกระทั่งน้ำลงเต็มที่ หรือน้ำหยุดไหลจึงกู้อวนนำสัตว์น้ำออกจากอวนทางด้านหน้า หากมีสัตว์น้ำชุกชุมจะอยู่ใฝ้อวนและกู้อวนบ่อยขึ้น เมื่อเลิกใช้เครื่องมือจะกระดกคืนอวนขึ้นพักไว้ บริเวณที่พักชั่วคราว สำหรับโพงพางชนิดอื่นชาวประมงจะผูกมอวนเข้ากับไม้ปลายแหลม หรือไม่กดอวน นำไปแนบติดกับหลักบริเวณช่องแคบของปากทั้งสอง ปล่อยทิ้งไว้ให้กระแสน้ำพัดพาสัตว์น้ำเข้าสู่อวน อาจอยู่ใฝ้อวนหรือแล่นเรือกลับเข้าฝั่ง เมื่อได้เวลาจึงแล่นเรือออกมากู้อวนและเก็บอวน สัตว์น้ำที่จับได้ คือ กุ้งชนิดต่าง ๆ ปลา ปู และสัตว์น้ำอื่น ๆ บริเวณชายฝั่ง

โพงพาง (bottom fixed set nets)

โพงพางเป็นที่นิยมในการทำประมงของชุมชนหัวเขา ซึ่งพบในปริมาณมาก ในทะเลสาบสงขลาตอนล่าง บริเวณหัวเขา ท่าเสา และเกาะยอ ในทางวิชาการเรียกเครื่องมือนี้ว่า โพงพางหลักใต้น้ำ (bottom fixed set nets) ชาวประมงเรียกว่า อวนปากเสือ ลักษณะเด่นของโพงพางชนิดนี้ คือ หลักที่ใช้จมอยู่ใต้น้ำ และลักษณะอวนจะมีปากอวนด้านหน้าเหมือนกับอวนลาก โดยใช้คนจำนวน 1-2 คน โดยมีเรือประมงขนาด 8-10 เมตร เครื่องยนต์ ขนาด 5-10 แรงม้า เครื่องมือประกอบด้วยหลักใต้น้ำเป็นหลักไม้ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 10-13 เซนติเมตร ยาว 3 เมตร จำนวน 2 หลักต่อปาก ปักไว้ที่พื้นจมอยู่ใต้น้ำ ห่างกัน 30-40 เมตร ช่วงบนของหลักผูกหลอดสลิง ขนาด 12-14 มิลลิเมตร หรือเชือกโพลีเอทิลีน ขนาด 16-18 มิลลิเมตร ยาว 1.50-2.00 เท่าของความลึกน้ำ และมีไม้ไผ่ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 6-8 เซนติเมตรยาว 4-6 เมตร ข้างละหนึ่งท่อน ไม้ไผ่นี้ทำหน้าที่ค้ำยันหน้าปากอวน (กรมประมง, 2540)

โพงพางใช้อวนเป็นรูปถุง และมีปากอวนรูปสามเหลี่ยมคล้ายอวนลาก ยาว 11-16 เมตร ทำด้วยเนื้ออวนโพลีเอทิลีน ขนาดตา 120 มิลลิเมตร ปากอวนรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ความยาวด้านบน 4-6 เมตร ด้านข้างลึก 3-4 เมตร ทำด้วยเนื้ออวนโพลีเอทิลีน มีขนาดตาอวนเล็กลงตามลำดับ เริ่มจากขนาดตา 120, 70, 50, 40, 30, 25 และกันถุงใช้ขนาดตา 15 มิลลิเมตร ความยาวจากปากอวนถึงปลายกันถุง 20-25 เมตร บริเวณกึ่งกลางของปากอวนหรือกันถุงผูกทุ่นขนาด 10 เซนติเมตร 1 ท่อน เพื่อบอกตำแหน่งปลายอวนกันถุงถ่วง ด้วยน้ำหนักถ่วงขนาด 0.50 กิโลกรัม

ภาพที่ 28 ช่องโพงพาง
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 10 มิถุนายน 2561

โดยมีวิธีการทำการประมงของชุมชนหัวเขา มักทำในเวลากลางวันหรือกลางคืน เฉพาะวันที่มีกระแสน้ำไหลแรง แหล่งทำการประมงในทะเลสาบ ปากแม่น้ำ หรือใกล้ปากอ่าว โดยชาวประมงจะนำปีกอวนทั้งสองข้างมาผูกยึดกับเชือกหรือสลิง ที่ต่อมาจากหลักไต้ในชวงน้ำนิ่ง เมื่อน้ำเริ่มไหลขึ้น หรือไหลลงจะทำให้อวนจมใต้ผิวน้ำ ปล่อยอวนทิ้งไว้นาน 5-6 ชั่วโมง หรือเมื่อน้ำหยุดไหล จึงออกไปกู้อวนโดยสาวอวนจากปากอวนไปหากันถุงหรือดิ่งสายทุ่นหน้ากันถุง จากนั้นนำสัตว์น้ำออกจากกันถุง สัตว์น้ำที่จับได้ คือ กุ้งขาว กุ้งหัวมัน กุ้ง ปู หมึก และปลาเขตน้ำกร่อย

ไซตัวหนอน หรือ “ไ้โง้ง”: ฆาตกรเงียบใต้น้ำบนผิวดิน

ไซตัวหนอน บางพื้นที่เรียกว่า ไ้โง้ง พบมากในทะเลสาบสงขลาในปัจจุบัน ถือเป็นเครื่องมือชนิดใหม่ที่พัฒนามาจากไซ มีลักษณะเป็นลอบพับทำด้วยอวน ขนาดตา ประมาณ 1 เซนติเมตร ความยาวแล้วแต่จะกำหนด วิธีใช้จะวางดักจับสัตว์น้ำบนพื้นท้องทะเล หรือแหล่งน้ำที่ทำการประมง ในพื้นที่ทะเลสาบสงขลามีการใช้ลอบชนิดนี้ดักจับกุ้งหัวมันเป็นกุ้งขนาดเล็ก ซึ่งกำลังเป็นนิยมใช้กันอย่างมากเพราะสะดวกในการขนย้ายและดูแลรักษา และสามารถจับกุ้งได้ปริมาณเยอะ อย่างไรก็ตามด้วยมีการเพิ่มจำนวนที่รวดเร็ว ทำให้คนในพื้นที่เริ่มคิดถึงเรื่องการจัดการกับเครื่องมือชนิดนี้ ไซหนอน ถือเป็นเครื่องมือที่มีความสุ่มเสี่ยงต่อการทำลายทรัพยากรประมงสูงมาก เพราะชาวประมงสามารถใช้ในจำนวนที่มาก ต่อ 1 ลำเรือ เพราะสะดวกในการขนลงเรือ เพื่อวางในแหล่งประมง ทำให้เกิดการทำการประมงเกินศักยภาพในการผลิตของท้องทะเล จากการสะท้อนปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น พบว่า เครื่องมือชนิดนี้ถูกใช้เป็นอุปกรณ์ในการทำประมง ถึงแม้จะบังคับใช้กฎหมายอย่างเคร่งครัดในพื้นที่รอบ ๆ ทะเลสาบสงขลาก็ตาม อีกทั้งเครื่องมือชนิดนี้ยังส่งผลต่อความขัดแย้งระหว่างชาวประมงด้วยกัน เนื่องจากเครื่องมือดังกล่าวได้ถูกวางสกัดหน้าโพงพาง

และไซตุ้ และถือเป็นเครื่องมือแห่งการทำลายล้างในปัจจุบัน (หมัด, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561; เลาะ, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561; หมัด, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561; เส็ม, สัมภาษณ์วันที่ 19 กันยายน 2561) เครื่องมือชนิดนี้มีขนาดตาอวนเล็ก ทำให้มีชาวประมงในหลาย ๆ พื้นที่ใช้จับสัตว์น้ำวัยอ่อนและใช้การวางลงบนท้องทะเล ถ้ามีการวางในจำนวนมากจะทำให้เกิดการกีดขวางการทำประมงของเครื่องมือประมงชนิดอื่น ๆ ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งซึ่งการใช้ทรัพยากรระหว่างชาวประมงด้วยกันเอง (เครือข่ายรักษ์ปลา-รักษ์ทะเล, 2560)

ภาพที่ 29 ไซตุ้หนอน
ที่มา: ประมงสตูลออกกวาดล้างไอ้โง่, 2561

การดำรงชีพ: การสร้างกลยุทธ์การต่อสู้ต่อรองของชาวประมงชุมชนหัวเขา

ในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2504 เป็นต้น มาถือเป็นช่วงที่สำคัญและเป็นยุคแห่งการเปลี่ยนผ่านของการดำรงชีพของชาวประมงรอบทะเลสาบสงขลา จากวิถีการผลิตแบบยังชีพไปสู่วิถีการผลิตในระบบเศรษฐกิจแบบตลาด และการปรับเปลี่ยนระบบความสัมพันธ์ต่าง ๆ เนื่องจากการขยายตัวของตลาดที่เข้ามามีบทบาทในชุมชนมากขึ้น ส่งผลให้ครัวเรือนส่วนใหญ่ที่มีอาชีพประมง และมีการปรับตัวอันนำไปสู่การพยายามสร้างความหลากหลายในการดำรงชีพ ในขณะเดียวกันก็มีปรับเปลี่ยนวิถีการผลิต รวมถึงระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน และระบบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับภายนอก การปฏิสัมพันธ์กับตลาดแสดงให้เห็นในการเกิดตลาดนัดชุมชนภายใต้ความทันสมัยและการบริโภค

เมื่อความทันสมัยเข้ามามีบทบาทในการพัฒนา การคมนาคมสะดวกขึ้น ถนนสายแรกของชุมชนเพื่อติดต่อกับภายนอกสะดวกขึ้น การเชื่อมโดยสะพานติณสูลานนท์ภายใต้บทบาทของรัฐในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ชุมชนมากขึ้น โดยในปี พ.ศ. 2518 ในสมัย

ที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมทย์ เป็นนายกรัฐมนตรี ทุกหมู่บ้านได้รับงบประมาณในการทำถนนผ่านโครงการ “เงินผันสู่ชนบท” ทำให้มีถนนที่สะดวกขึ้นสำหรับติดต่อกับภายนอก เมื่อถนนหนทางสะดวกขึ้น จึงเริ่มมีการบริการด้วยรถจักรยานยนต์ เนื่องจากมีรายได้ดีประกอบกับความต้องการของคนในชุมชนเพิ่มขึ้นเช่นเดียวกัน เกิดอาชีพเสริมต่าง ๆ ในชุมชน เช่น การมีมอเตอร์ไซร์รับจ้าง การใช้เครื่องมือที่ทันสมัย ในขณะเดียวกันคนในชุมชนในช่วงดังกล่าวเริ่มมีการ “ทำเลแบบล้นเกิน” การปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมในการดำรงชีวิตมากขึ้นตามลำดับ และเริ่มมีการออกมาทำงานนอกชุมชนของคนวัยหนุ่มสาว คนภายนอกเริ่มเข้ามาสู่ชุมชนเพื่อตั้งถิ่นฐานและประกอบอาชีพ นอกจากนี้การที่ชุมชนหัวเขาสามารถติดต่อกับภายนอกเช่นนี้ ยังเป็นการเปิดพื้นที่ทางการค้าเพิ่มขึ้นเช่นเดียวกัน

การที่ชาวประมงชุมชนหัวเขา ซึ่งเป็นพื้นที่ศึกษาต้องเผชิญกับนโยบายรัฐในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด ตลอดจนการก้าวเข้าสู่ภาวะการผันผวนทำให้ทรัพยากรประมงร่อยหรอและเสื่อมโทรมลงอย่างเห็นได้ชัด ชาวประมงได้ใช้กลยุทธ์การต่อสู้ต่อรองในภาวะขาดแคลนทรัพยากร โดยหันมาสร้างพื้นที่ใหม่ทางเศรษฐกิจและสังคมเพื่อความอยู่รอดท่ามกลางภาวะวิกฤติในปัจจุบัน ดังนี้

การเลี้ยงแกะและแพะแบบปล่อยทิ้ง: การต่อสู้ต่อรองในภาวะขาดแคลนของชาวประมง

ในภาวะปัจจุบันที่ชาวชุมชนหัวเขาประสบกับปัญหาทรัพยากรประมง การพยายามหาทางออกในการดำรงชีพ การเลี้ยงสัตว์ในชุมชนหัวเขาคือทางเลือกหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเลี้ยงแพะและการเลี้ยงแกะแบบปล่อยทิ้งมักจะได้รับความนิยมมากขึ้น เนื่องจากไม่ต้องรับผิดชอบมากนัก และเป็นการทำงานในภาคการเกษตรแบบไม่เต็มเวลา อีกทั้งยังเป็นแหล่งรายได้อีกหนึ่งช่องทาง ในขณะเดียวกันยังแหล่งอาหารจำพวกโปรตีนนอกเหนือจากทรัพยากรประมง วัตถุประสงค์ของการเลี้ยงนั้นเพื่อใช้เป็นอาหาร จากการสัมภาษณ์พบว่า ในช่วงก่อนหน้าที่จะมีถนนตัดผ่านชุมชนนั้นมีการค้าขายมากขึ้นชุมชนติดต่อกับตลาด เมื่อทรัพยากรประมงซึ่งเป็นแหล่งผลิตถูกเข้าไปใช้งานมากขึ้น ทรัพยากรเหล่านี้เริ่มร่อยหรอลง ทางเลือกอย่างหนึ่งที่พอจะประทังชีวิตอยู่ได้ในระหว่างฤดูกาล คือ การเลี้ยงแพะและเลี้ยงแกะแบบปล่อยทิ้ง (บังฟาด, สัมภาษณ์วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2561) นอกเหนือจากการเลี้ยงแพะและแกะแล้ว อาชีพหนึ่งสำหรับครัวเรือนที่มีพื้นที่ คือ การเลี้ยงเปิดการเลี้ยงไก่ และเปิดนั้นมักจะเลี้ยงไว้เพียงครัวเรือนละ 9-10 ตัว โดยมีการจัดทำคอกไว้เพื่อรองรับไม่ให้เปิดไปทำความเดือดร้อนแก่ชาวบ้านอื่น ๆ และการให้อาหารโดยการใช้ผลผลิตจากทะเลจำนวนปลาตัวเล็ก ๆ ที่ห้องตลาดไม่รองรับ นำมาดักกับหยวกกล้วยและใส่รำข้าวผสมกับหัวปลา และหั่นเป็นชิ้นเล็ก ๆ เพื่อเป็นอาหารของไก่และเปิด ในปัจจุบันเปิดได้รับความนิยมมากเพราะใช้บริโภคในโอกาสสำคัญ (กะนู, สัมภาษณ์วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2561) ดังนั้นเกือบทุกครัวเรือนมักจะเลี้ยงเพื่อเป็นอาชีพเสริมอีกทางหนึ่ง ทำให้ต้องดิ้นรนมากขึ้นเพื่อเอาตัวรอด และยังมีเลี้ยงวัวควายไว้ใช้แรงงานและขาย จึงเป็นทางเลือกและทางออกของชาวบ้านในช่วงนี้

ผู้หญิงกับการเป็นแรงงานในชุมชน: ปฏิบัติการประจำวันในภาวะขาดแคลน

ผู้หญิงในชุมชนหัวเขาถือเป็นแรงงานที่สำคัญมากเช่นกัน นอกเหนือจากการสนับสนุนกิจกรรมในภาคประมงแล้ว ยังเป็นส่วนช่วยสนับสนุนการเป็นแรงงานนอกภาคประมงอีก จากการลงพื้นที่ พบว่า ผู้หญิงในชุมชนหัวเขาสามารถสนับสนุนการทำงานของเพศชายได้อย่างดี และช่วยเสริมสร้างรายได้ และปัจจัยเลี้ยงชีพเลี้ยงครอบครัว รวมทั้งสนับสนุนทางการเงินภายในบ้านได้ มีข้อสังเกตประการที่สำคัญที่สนับสนุนปรากฏการณ์นี้ คือ ในช่วงที่ประสบกับภาวะขาดแคลนทรัพยากรประมง ชาวประมงไม่สามารถที่จับปลาได้ในฤดูมรสุม ผู้หญิงเหล่านี้จึงหาอาชีพเสริมที่สามารถทำได้ในชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียง เพื่อเพิ่มรายได้ช่วยเหลือครอบครัวในการดำรงชีวิตประจำวันเช่นเดียวกัน การดำรงชีพมีการเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย เช่น การรับจ้างมาดกัดและซ่อมแซมแหหรืออุปกรณ์ในภาคการประมง (การตกแต่งหรือซ่อมแซมกัดเพื่อใช้งานในการทำประมง) “...ในช่วงนี้ เราก็รับจ้างทั่วไปนะ ทำปุ๊บอะไรก็ต้องพยายามหาเงิน ค่าเทอมมั่ง ค่ากินในแต่ละวันบ้างก็ต้องหาเงินให้พอ เงินจ่ายทุกวัน แต่รายรับไม่มีเดี๋ยวก็ตาย...” หนึ่งในอาชีพรับจ้างที่ทำได้ คือ การมาดกัดและซ่อมแซมกัด トラบไคที่ครัวเรือนประมงยังออกทะเลการมาดกัดและซ่อมกัดก็ยังสามารถทำได้ และเป็นอาชีพที่ยืดหยุ่นตามสภาพของภูมิอากาศ โดยคิดราคา หัวละ 150-250 บาท และจากการสะท้อน พบว่า ในปัจจุบันนี้ในทะเลมีสิ่งกีดขวางมากทั้งไซตุ้และมหรำ เครื่องมือประมงเหล่านี้ส่งผลกระทบต่อตรงต่ออวนหรือกัด ซึ่งเป็นเครื่องมือประมงที่ใช้กันมากในทะเลสาบ ถ้าไม่ซ่อมแซมอุปกรณ์ก็ต้องทิ้งทำให้ต้องเสียค่าใช้จ่ายมากขึ้นราคา ผืนละ ประมาณ 900-1,000 บาท การเป็นแรงงานในชุมชนยังดีกว่าแรงงานภายนอกชุมชน ที่ต้องแบกรับกับค่าครองชีพสูง และไม่สามารถทำงานอื่นควบคู่กันไปด้วยไม่ว่าจะเป็นงานบ้านและการดูแลลูก ๆ ซึ่งทำให้ครัวเรือนต้องรับภาระมากขึ้นตามไปด้วยหากไม่ได้ทำเอง

การเป็นแรงงานในภาคประมงและนอกภาคประมง ถือเป็นส่วนหนึ่งในทางเลือกในการดำรงชีพ ในขณะที่เดียวกันผู้หญิงในชุมชนยังสร้างอาชีพเสริมในการแปรรูปผลผลิตจากภาคการประมง การทำปลาตากแห้งหรือที่ชาวบ้านนิยม คือ การทำปลากระตักตากแห้ง กุ้งแห้ง เพื่อส่งขายในตลาดของหมู่บ้าน และการส่งออกไปขายนอกชุมชน เช่น การส่งแม่ค้าคนกลาง ซึ่งถือเป็นรายได้ส่วนหนึ่งที่สามารถจูลเจ้าครอบครัว ถือเป็น การแบ่งเบาภาระทางเศรษฐกิจของครอบครัว ในยุคที่เงินตรามีบทบาทสำคัญมากต่อการดำรงชีวิตประจำวันใน และในภาวะที่ทรัพยากรนั้นเริ่มลดลงจนกลายเป็นวิกฤตในปัจจุบันนี้

การแปรรูปทรัพยากรประมง: และแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม

การทำปลากระตักตากแห้ง การทำกุ้งแห้ง การทำปลาแดดเดียว เป็นกิจกรรมอีกกิจกรรมหนึ่งที่มีความสนใจจากผู้หญิงในชุมชนหัวเขา เพื่อส่งขายยังตลาดนัดทั่วไป และยังมีแม่ค้ามารับซื้อถึงบ้าน จากการสัมภาษณ์กะเยาะ (กะเยาะ, สัมภาษณ์วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2561) ทำให้ทราบถึงการทำปลากระตักตากแห้ง การทำกุ้งแห้ง การทำปลาแดดเดียว ซึ่งหลังจากผลผลิตหลงเหลือจากการขายส่งทั่วไปแล้วก็นำวัตถุดิบเหล่านี้มาแปรรูป เพื่อให้มีมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ และยังเก็บไว้ได้นาน “...เพราะถ้าเราไม่แปรรูป เอาปลาเหล่านี้ไปแช่น้ำแข็งไว้นาน ๆ ปลาเหล่านี้คุณภาพจะไม่ดี เนื้อปลาจะไม่นิ่ม และถ้าหลาย ๆ วัน จะเริ่มมีกลิ่นออกมา ราคาจะไม่ดีหรือจะขาย

ไม่ได้เลย บางทีก็ต้องขายเป็นเซ่งเพื่อให้เขาเอาไปทำเป็นอาหารปลาหรือกุ้ง ทุก ๆ ตอนเช้า จะมีคนมารับซื้อตักกิโลกรัมละ 10 บาท ซึ่งไม่คุ้ม อีกทั้งยังเสียของอีก ดังนั้นถ้าขายไม่หมดก็ต้องนำมาแปรรูปอีกส่วนก็เก็บไว้ทานที่บ้าน...” (กะมะ, สัมภาษณ์วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2561)

นอกเหนือจากอาชีพที่กล่าวข้างต้นแล้ว การเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรม คือทางเลือกสุดท้ายในการพยายามหาทางเลือกในการดำรงชีพ แรงงานในโรงงานถือเป็นอีกอาชีพที่สำคัญสำหรับผู้หญิงในชุมชนนี้ ในทุกตอนเย็นผู้วิจัยเดินลงพื้นที่เพื่อสังเกตและเก็บข้อมูลพบว่า จะมีรถกระบะหลังคาสูงคอยรับส่งแรงงานเหล่านี้เพื่อออกไปทำงาน ในวันหนึ่ง ๆ มีไม่ต่ำกว่า 10 คัน หมุนเวียนกันไปตามโรงงานต่าง ๆ ในจังหวัดสงขลา หรือพื้นที่ใกล้เคียง จากการพูดคุยพบว่า กระบวนการการเป็นแรงงานนอกภาคเกษตรมีปัจจัยสำคัญ คือ ไม่สามารถเข้าถึงทุนเพื่อเป็นปัจจัยหลักในการเข้าถึงเครื่องมือในการทำประมง อีกประการหนึ่ง คือ สำหรับคนที่มีการศึกษาแล้วจะไม่กลับมาทำงานในภาคประมงอีก อันหมายถึง การหันหลังให้กับทะเลเพราะทะเลล้นคนและเต็มไปด้วยเครื่องมือในการทำประมงนั่นเอง ในชุมชนหัวเขาการเป็นแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรมถือเป็นทางเลือกอีกประการหนึ่งในภาวะที่ต้องดิ้นรนในภาวะทางเศรษฐกิจปัจจุบัน และเป็นทางเลือกและการสร้างกลยุทธ์ต่าง ๆ ในการยังชีพต่อไป (กะมะ, สัมภาษณ์วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2561)

ถอดก้าม ถอดกระดอง: การรับจ้างแกะปู

อาชีพลอกปูหรือการแกะเนื้อปูมาขายสำหรับผู้หญิงนอกเหนือจากการเป็นแรงงานในการมาตักต แรงแงานในการเลี้ยงสัตว์ แรงงานในโรงงานอุตสาหกรรมแล้ว อาชีพหนึ่งที่น่าสนใจในชุมชนหัวเขา คือ การพยายามสร้างอาชีพเสริมในช่วงฤดูกลาง อาชีพแกะปู ถือเป็นอาชีพหนึ่งที่สามารถสร้างรายได้ให้กับชาวบ้านในชุมชนได้เป็นอย่างดี ราคา กิโลกรัม ละ 550-650 บาท โดยแยกเป็นเนื้อปูเนื้อผง เนื้อก้าม ซึ่งราคาก็ต่างกันไป “ช่วงนี้ปูได้นะ เราไม่ได้ทำอะไรก็ไปรับปูมาแกะและเอาไปขายรายได้ก็ดีนะแต่ปวดหลังนอกหนอยเนื่องจากต้องนั่งเป็นเวลานาน เช่น ปู 10 กิโลกรัม จะได้เนื้อก้าม 1 กิโลกรัม และที่เหลือราคาก็ต่างกันไปแต่ก็คุ้มนะ” (กะตา, สัมภาษณ์วันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2561) ในขณะที่เดียวกันยังพบอีกว่า การรับจ้างแกะปูจะอยู่ในช่วงฤดูกาลเท่านั้น และในช่วงที่ปูนี้ออกน้ำ คือในช่วงที่ฝนตกหนัก ๆ รอบทะเลสาบสงขลา ส่งผลให้น้ำจืดใส่น้ำเค็มให้ไหลลงสู่ทะเลสาบ และยังส่งผลทรัพยากรประมงในการไหลออกสู่ทะเลสาบด้วย จากการสัมภาษณ์ยังพบอีกว่า เราลองมองดูนะมีหลาย ๆ กลุ่ม พยายามฟื้นฟูต่อยอดทรัพยากรให้มีความอุดมสมบูรณ์ เพื่อจะได้เห็นรอยยิ้มของพี่น้องบ้านเรา ทรัพยากรเกิดความสมบูรณ์และยั่งยืน สิ่งเหล่านี้ คือ ความตั้งใจของเรา ความสุขของเราและการได้เห็นชาวประมงยิ้มได้ การพยายามสร้างอาชีพ สร้างรายได้ให้เขาถือเป็นส่วนสำคัญในการดำรงชีพประจำวัน (บังสบ, สัมภาษณ์วันที่ 20 ตุลาคม 2561)

บทสรุป

จากปฏิบัติการประจำวันของชาวประมงจะพบว่า การสร้างพยายามสร้างยุทธวิธีในการดำรงชีพปรากฏออกมาในลักษณะของรูปแบบกิจกรรมที่หลากหลาย (diversity) เพื่อการดำรงชีวิต ทั้งการเป็นแรงงานทั้งในภาคประมงและแรงงานนอกภาคประมง ถือเป็นทางออกในสถานการณ์วิกฤตของทรัพยากรและวิกฤตทะเลสาบสงขลา ประการสำคัญคือ การสร้างกลยุทธ์ (strategy) และวิธีการ (tactic) ผนวกกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (hegemony) ต่าง ๆ เพื่อเข้าถึงทรัพยากรประมงของชุมชนหัวเขา และเป็นส่วนสำคัญในการนำไปสู่การจัดการทรัพยากรของชุมชน และพื้นที่ใกล้เคียง การที่ชุมชนเป็นผู้มีส่วนร่วมได้เสียโดยตรงในการใช้ทรัพยากรประมง การเล็งเห็นถึงการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร การมีส่วนร่วมในการวางกฎกติกา และมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์โดยมีรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนและภาคเอกชนคอยให้การสนับสนุน สามารถนำไปสู่การจัดการทรัพยากรประมงร่วม (co-management) ภายใต้อกรอบแนวคิด สองเขา หนึ่งเล เสเริน ซึ่งเป็นแนวทางในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ชุมชนหัวเขา และบริบทพื้นที่ใกล้เคียงได้อย่างเหมาะสมในภาวะการณ์ปัจจุบัน อันจะกล่าวในบทต่อไป

บทที่ 6

สองเขา หนึ่งเล เสเริน: แนวทางการจัดการทรัพยากรประมงร่วมชุมชนหัวเขา

“...ทรัพยากรด้านประมงจะต้องจัดเป็นระเบียบ ความสำคัญไม่ได้อยู่ที่ว่า ปล่อยพันธ์ปลาให้ดีหรือเลี้ยงปลาให้เติบโต ความสำคัญอยู่ที่ด้านบริหารการจับปลา เพื่อให้ประชาชนได้ประโยชน์จริงๆ...”

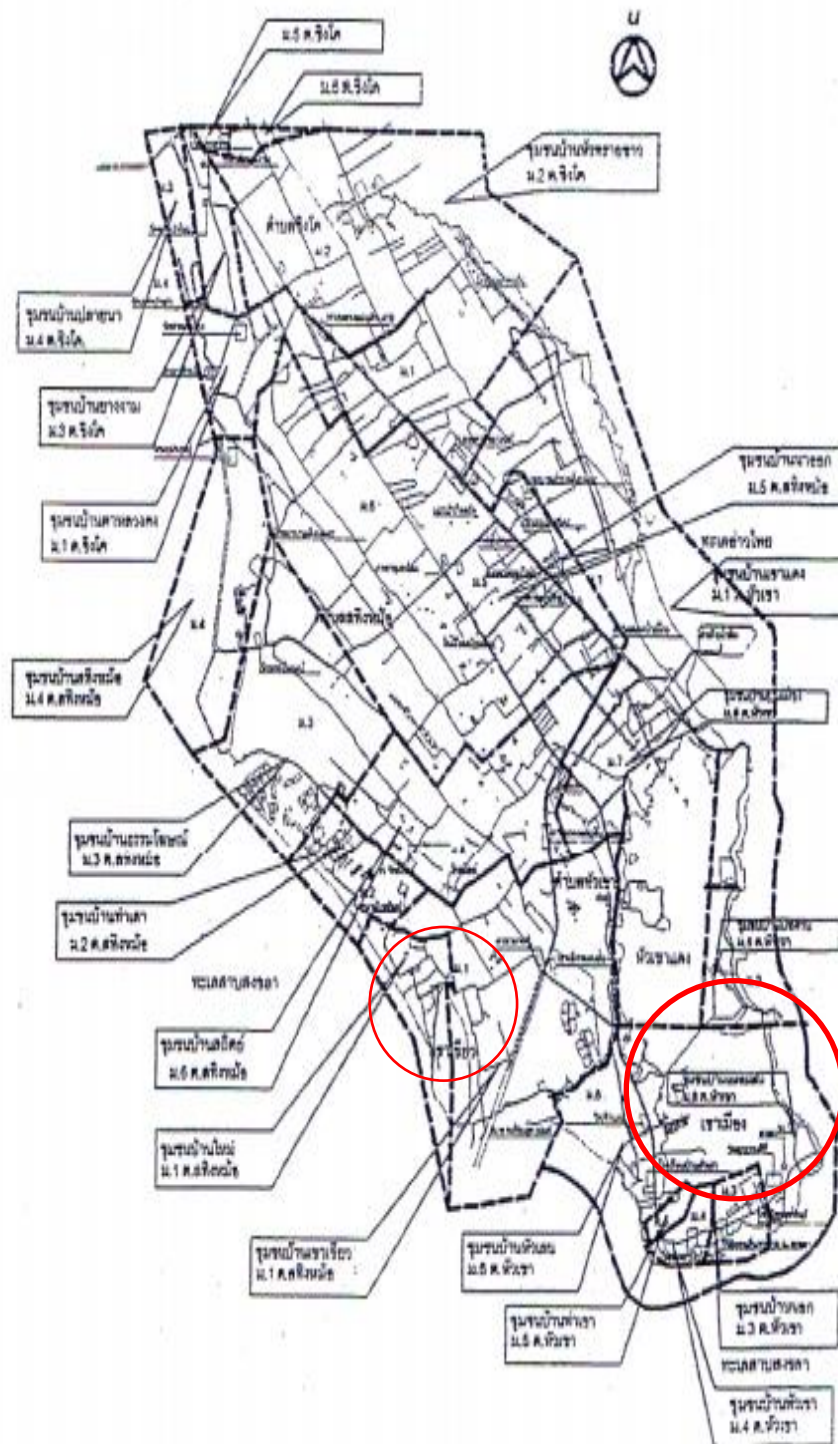
ความตอนหนึ่ง

ในพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ 9 พระราชทานแก่สมาชิกกลุ่มเกษตรกรทั่วประเทศ

ณ โครงการส่วนพระองค์สวนจิตรลดา

วันที่ 13 พฤษภาคม 2523

ผู้วิจัยขอน้อมนำ พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ที่ทรงให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการทรัพยากร และการใช้ประโยชน์เพื่อความยั่งยืนของทรัพยากร และการเชื่อมโยงไปสู่การจัดการทรัพยากรประมงร่วมในชุมชนหัวเขาบริเวณทะเลสาบสงขลา โดยมีรูปแบบ “สองเขา หนึ่งเล เสเริน” ซึ่งมีองค์ประกอบ ดังนี้ สองเขา คือ หัวเขาแดงครอบคลุมพื้นที่ชุมชนหัวเขา ในส่วนของหัวเขาเขียวประกอบด้วยพื้นที่ บ้านบ่อหลา บ้านใหม่ บ้านท่าหิน ทั้งสี่ชุมชนมีความสัมพันธ์และมีรูปแบบการจัดการทรัพยากรประมงร่วมในพื้นที่ทะเลสาบสงขลาจังหวัดสงขลา โดยผู้วิจัยใช้การรวบรวมข้อมูลเอกสารและข้อมูลภาคสนาม การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสนทนากลุ่มย่อย การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการประชุมเชิงปฏิบัติการ ผลการวิจัยพบว่า ในช่วงปี พ.ศ. 2557 จนถึงปัจจุบัน พ.ศ. 2561 โดยทั้งสี่ชุมชน มีการปรับเปลี่ยนวิถีของการผลิตผ่านกลไกตลาด โดยรัฐมีอำนาจในการจัดการทรัพยากรประมงเพียงฝ่ายเดียว มีการทำประมงโดยใช้เครื่องมือประมงแบบทำลายล้าง ส่งผลให้ทรัพยากรสัตว์น้ำ ป่าชายเลนเสื่อมโทรม ผลจากการทำประมงแบบล้นเกินส่งผลต่อภาวะความขาดแคลนทรัพยากร จนกระทั่งเกิดการรวมตัวของชุมชน ซึ่งในปัจจุบันชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้เล็งเห็นถึง การจัดการทรัพยากรประมงร่วมอย่างยั่งยืน จึงมีการพัฒนากลไกการจัดการร่วม และมีการทำบันทึกข้อตกลงความร่วมมือเพื่อการบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วม (co-management) โดยผู้วิจัยได้นำ แนวทางการจัดการทรัพยากรประมงร่วม “สองเขา หนึ่งเล เสเริน” มาเป็นรูปแบบนำร่องในการจัดการทรัพยากรร่วมระหว่างภาคีต่าง ๆ เพื่อให้สอดคล้องกับภูมินิเวศชุมชน และระบบทรัพยากรประมง รวมทั้งมิติความสัมพันธ์ทางสังคมในพื้นที่ทะเลสาบสงขลา อีกทั้งยังสามารถนำไปเป็นกรณีศึกษาสำหรับพื้นที่อื่น ๆ ได้อย่างเหมาะสม โดยผู้วิจัยนำเสนอพื้นที่ในการศึกษาดังนี้

ภาพที่ 30 ชุมชนหัวเขา บ้านปอหลา บ้านใหม่ บ้านท่าหิน
ที่มา: เทศบาลเมืองสิงหนคร, 2561

ภูมิเนเวศวิทยาและภูมิเนเวศสังคม

ภูมิเนเวศชุมชนหัวเขา

หลังจากผู้วิจัยเก็บข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ชุมชนหัวเขาถือเป็นพื้นที่หลัก และข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศและนิเวศวิทยาสังคม รวมถึงการวิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้อง หลังจากนั้นผู้วิจัยได้เดินทางลงพื้นที่ เพื่อเก็บข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรร่วมในทะเลสาบสงขลา รวมถึงพื้นที่รองอีก 3 ชุมชน ในเชิงประวัติศาสตร์หัวเขาถือเป็นหัวเมืองหลักในอดีตที่มีความเจริญรุ่งเรืองเป็นต้นมา ตั้งแต่ในสมัยการปกครองของราชวงศ์สุลต่านสุลัยมาน ชาร์ และในสมัยอยุธยา จะเห็นได้จากโบราณวัตถุและหลักฐานต่าง ๆ และหลักฐานเชิงประวัติศาสตร์ดังนี้ (กฤษ พิทักษ์คุณพล, 2558)

“...ในปี พ.ศ. 2154 ดาโต๊ะโกมอลล์ เจ้าเมืองซาเหละ ได้อพยพครอบครัวเพื่อหนีภัยการล่าเมืองขึ้นของกองทัพเรือฮอลันดาร์อนแรมมาจนถึงปากน้ำหัวเขาแดง โดยขบวนเรือดังกล่าวได้จอดพักที่แนวหาดหน้าชุมชนหัวเขาเป็นชัยภูมิที่เหมาะสมมีภูเขาสูงชันล้อมบ้านเมืองทางทิศใต้และชัยภูมิดังกล่าวเหมาะแก่การค้าขาย จึงได้สร้างบ้านแปลงเรือน ปึกฐาน ณ ที่แห่งนี้ (100 ปี มัสยิดยาลโรดเหราะหะมีะ) ต่อมาดาโต๊ะโกมอลล์ ข้าหลวงผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาถึงแก่กรรมสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระมหากรุณาธิคุณแห่งกรุงศรีอยุธยาทรงแต่งตั้งสุลัยมาน บุตรชายคนโตเป็นข้าหลวงสำเร็จราชการเมืองสงขลาแทนสุลัยมาน ได้แต่งตั้งบุตรชายคนโตชื่อ มุขตาฟา เป็นรายามุดา หะซันและฮูเซนเป็นผู้ช่วยในการบริหารงาน นอกจากนี้ยังได้ส่งฟาริซี น้องชายของท่านไปเป็นเจ้าเมืองพัทลุงอีกด้วย ภายหลังจากพระเจ้าอยู่หัวทรงพระเสด็จสวรรคตในปี 2172 เกิดการจลาจลและการแย่งอำนาจระหว่างบรรดาโอรสกับพระยาไกลาโหมสุรียวงศ์ และพระยาไกลาโหมสุรียวงศ์ได้ปราบดาภิเษกเป็นสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง สุลัยมานซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาจึงประกาศไม่ยอมรับอำนาจและสถาปนาตัวเองขึ้นเป็นองค์สุลต่าน มีนามตามอย่างมาลาเยว่า สุลต่านสุลัยมาน ชาร์ (กฤษ พิทักษ์คุณพล, 2558)

จากปรากฏการณ์ดังกล่าวข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่าเมืองสงขลาในยุคสมัยนั้นเริ่มสร้างความสัมพันธ์ทางการค้ากับต่างชาติ และนอกจากนั้นยังพบว่า จากการที่สงขลาเข้มแข็งทำให้พ่อค้าชาวอังกฤษเห็นช่องทางในการลดค่าภาษีที่จะต้องส่งให้แก่กรุงศรีอยุธยา เพียงแต่ให้ของกำนัลแก่เจ้าเมืองสิ่งขระเพียงเล็กน้อยก็สามารถทำการค้าขายในแถบนี้ได้แล้ว ดังนั้นที่กอันหนึ่งซึ่งเขียนโดยพ่อค้าชาวอังกฤษว่า

“...การตั้งคลังสินค้าขึ้นที่นี้ยังจะช่วยให้ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายสำหรับห้างอีกด้วย เพราะที่นี้ไม่เก็บอากรขนอนเลย เพียงแต่เสียของกำนัลให้แก่ ดาโต๊ะโมกอล (เจ้าเมืองสงขลา) ก็อาจนำเงินสินค้าผ่านไปได้...” (ประวัติศาสตร์สมัยเมืองสงขลาฝั่งเมืองหัวเขาแดง, 2550; อ้างถึงใน เก็ดถวา บุญปรากร, 2550)

ผลจากการประกาศแข็งเมือง และตั้งตนเป็นพระเจ้าสงขลาที่ 1 ของสุลต่านสุลัยมาน (บุตรของดะโต๊ะโมกอล) จึงเสมือนการเปิดโอกาสให้เมืองสงขลาในระยนี้เจริญถึงจุดสูงสุด ถึงขั้นมีการผลิตเงินตราขึ้นใช้เอง โดยมีคำว่า สงขลา เป็นภาษาไทยบนเหรียญ ภาษาอารบิกสองคำ อ่านว่า นะครี-ซิงเกอร์ แปลว่า นครสงขลาและมีภาษาจีนอีกห้าคำ เนื่องจากไม่ปรากฏหลักฐานในช่วงเวลาการผลิตเหรียญแต่สันนิษฐานจากภาษาแขกที่ปรากฏบนเหรียญ จึงสันนิษฐานว่าน่าจะอยู่ในช่วงเวลาที่เจ้าเมืองแขกปกครองสงขลาอยู่เกือบ 40 ปี ทำให้สามารถคาดการณ์ถึงสภาพเศรษฐกิจที่รุ่งเรืองของเมืองสงขลาในขณะนั้นได้ (ประวัติศาสตร์สมัยเมืองสงขลาฝั่งเมืองหัวเขาแดง, 2550)

จากประวัติศาสตร์เมืองสงขลาในอดีตเจริญรุ่งเรือง โดยที่ชุมชนหัวเขา คือ ส่วนหนึ่งของภาคประวัติศาสตร์ดังกล่าวข้างต้น หากจะเดินทางไปยังหัวเขาสามารถใช้เส้นทางเดียวกับทางไปชุมชนท่าเสา โดยลงจากสะพานเปรมติณสูลานนท์ถ้าจะไปบ้านท่าเสาจะเลี้ยวซ้าย แต่ถ้าจะไปบ้านหัวเขาจะเลี้ยวขวา บริเวณชุมชนหัวเขาพบว่า ที่ตั้งกลุ่มบ้านเป็นที่ราบสูงเลียบบทะเลสาบ ชาวบ้านสร้างบ้านเรือนบนเนินเขา ชาวบ้านเรียกว่า “หน้าเขา” สมัยก่อนเรียกสถานที่นี้ว่า “เมืองสิงขร” เป็นเมืองเก่า และภูเขาเหล่านี้เมื่อมองระยะห่างจากที่อื่นจะเห็นดินสีแดง ทุกคนจะเรียกภูเขาบริเวณนี้ว่า “หัวเขาแดง” ในปัจจุบันเป็นที่ตั้งของตำบล “หัวเขา” อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา เนื่องจากอาณาเขตทั้ง 3 ด้าน คือ ทิศใต้ ตะวันออก และตะวันตกที่โอบล้อม “หัวเขาแดง” ไว้ คือ ทะเลสาบสงขลาและอ่าวไทย ความสมบูรณ์ของสองทะเลจึงเป็นเส้นเลือดที่หล่อเลี้ยงชาว “หัวเขาแดง” ไว้ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน

บริเวณหัวเขาแดงจะมีศาลเจ้า ซึ่งเป็นที่เคารพของชาวบ้านและชาวประมงที่อยู่บริเวณนี้ไม่ว่าจะขับรถผ่านก็จะบีบแตรรถเพื่อขอทาง และแสดงความเคารพให้เดินทางไปได้ อย่างปลอดภัย ศาลเจ้าจะเห็นได้อย่างชัดเจน เมื่อข้ามแพมาถึงฝั่งหัวเขาแดงแล้วจะเห็นศาลเจ้าเซ่งหัวเขาแดงที่เจ้าพระยาวิเชียรคีรี (บุญสังข์ ณ สงขลา) เจ้าเมืองสงขลาที่ปกครองในช่วงปี พ.ศ. 2390-2408 สร้างไว้ ชาวประมงจะจุดประทัดเพื่อแสดงความเคารพบนยอดเขาแดง หรือเขาค่ายม่วง ซึ่งมีความสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 175 เมตร บนยอดเขามีเจดีย์สององค์ คือ เจดีย์องค์ดำ และเจดีย์องค์ขาว มองเห็นเด่นชัดจากแหลมสมิหลา (อุทยานประวัติศาสตร์เมืองสงขลาเก่าหัวเขาแดง, 2561; เก็ดถวา บุญปรากร, 2550)

เจดีย์องค์ดำ เจ้าพระยาพระคลัง หรือสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) สร้างเป็นที่ระลึกในคราวยกกองทัพลงมาปราบกบฏเมืองไทรบุรี ราวปี พ.ศ. 2373-2375 ส่วนเจดีย์องค์ขาวนั้นเป็นของพระศรีพิพัฒน์ หรือสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาคน้องของท่านดิศ) สร้างเป็นที่ระลึกเมื่อลงมาปราบกบฏหัวเมืองมลายู ราวปี พ.ศ. 2381-2384 ชาวบ้านเรียกเจดีย์สององค์นี้ว่า เจดีย์สองพี่น้อง การขึ้นไปชมเจดีย์เมื่อเดินขึ้นจากแพ

มาแล้วเลี้ยวขวามาไม่นานจะพบป้าย และบันไดทางขึ้นซึ่งค่อนข้างสูงชันขึ้นไปสักระยะจะพบป้อมปากน้ำสงขลา จุดนี้จะทำให้มองเห็นฝั่งแหลมสนอ่อนและท่าเทียบเรือสงขลาอย่างชัดเจน จากนั้นก็ต้องเดินป่าเข้าไปเป็นทางเล็ก ๆ ถึงยอดเขาแดงต้นไม้ร่มครึ้มตลอดเส้นทาง แต่ถ้ากลัวชันทางนี้ไม่ไหวให้ไปขึ้นบันไดที่อยู่ถัดไปอีกก็ได้ ซึ่งสามารถชมทิวทัศน์เมืองสงขลาในมุมที่แปลกตาจากเขาตั้งกวนเหนือศาลเจ้าขึ้นไปบนหัวเขาแดงเป็นที่ฝั่งศพสุสานสุลัยมาน ซึ่งเป็นผู้สร้างเมืองสงขลาริมหัวเขาแดง ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ชาวบ้านเรียกทวดหุ่มหรือมะระหุ่มมีศาลาคร่อมที่ฝั่งศพไว้ นอกจากนั้นหัวเขาแดงยังมีซากป้อม และกำแพงเหลืออยู่ เมื่อเมืองสงขลาริมหัวเขาแดงถูกทำลายจึงย้ายไปยังบริเวณวัดสุวรรณคีรี ที่เรียกว่า แหลมสน (หัวเขาแดง, 2551)

หัวเขาแดง เป็นชื่อที่ชาวบ้านเรียกเขาเตี้ย ๆ ที่อยู่ตรงปลายด้านใต้สุดของสันทรายคาบสมุทรสทิงพระ นั่นก็คือ ฝั่งเหนือของปากน้ำสงขลา ซึ่งเป็นบริเวณที่ทะเลสาบสงขลาติดต่อกับทะเลอ่าวไทยพอดี อยู่ในตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา หากผู้วิจัยมาจากตัวเมืองสงขลาต้องข้ามแพขนานยนต์ ซึ่งปัจจุบันโอนย้ายจากกรมทางหลวงมาให้องค์การบริหารส่วนจังหวัดสงขลาดูแล ข้ามจากฝั่งตัวเมืองไปยังฝั่งหัวเขาแดงคิดเป็นระยะทางประมาณ 500 เมตร ในช่วงก่อนการเปิดใช้สะพานติณสูลานนท์ ในปี พ.ศ. 2529 การเดินทางด้วยรถยนต์จากฝั่งหาดใหญ่ หรือสงขลาไปยังฝั่งอำเภอสทิงพระ ระโนด และต่อไปยังจังหวัดนครศรีธรรมราช ต้องใช้วิธีข้ามแพขนานยนต์ที่นั่น เมื่อนั้นคงต้องอ้อมไปทางจังหวัดพัทลุงซึ่งไกลมาก และถนนหนทางยังไม่สะดวกเหมือนปัจจุบัน ปัญหาที่เกิดขึ้นในยุคนั้น คือ เมื่อมีรถมากอาจจะต้องรอขึ้นแพเป็นเวลานาน ๆ อาจต้องรอนานถึง 2-3 ชั่วโมง ชาวบ้านเรียกว่า “ติดแพ” ซึ่งเกิดขึ้นไม่บ่อยนักในปัจจุบัน

หัวเขาแดงนับได้ว่าเป็นภูเขาสองทะเลเพราะเป็นแหลมสั้น ๆ ยื่นลงไปตรงรอยต่อระหว่างทะเลอ่าวไทยกับทะเลสาบมองเห็นเป็นสีแดงแต่ไกล เนื่องจากดินบริเวณนั้นไม่มีต้นไม้ขึ้นปกคลุม และมีสีแดงเหมือนดินลูกรัง อาณาเขตตำบลหัวเขา ทิศเหนือติดต่อกับตำบลสทิงหม้อ ทิศใต้และทิศตะวันตก เชื่อมต่อกับทะเลสาบสงขลา ส่วนทิศตะวันออก ติดต่อกับทะเลสาบสงขลาและอ่าวไทย บริเวณหัวเขาแดงมีสถานที่สำคัญที่เป็นสัญลักษณ์ของความเจริญรุ่งเรืองในอดีต คือ ป้อมปืนโบราณเจดีย์องค์ดำ องค์ขาว และสุสานสุสานสุลัยมาน ปัจจุบันมีท่าเรือน้ำลึกสงขลาอยู่ในอาณาบริเวณหัวเขา ซึ่งสะท้อนให้เห็นความเป็นเมืองท่าที่สำคัญ

ภาพที่ 31 ด้านหน้าของมัสยิดสุลต่านสุลัยมาน ชาห์
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 12 มีนาคม 2561

ภาพที่ 32 สุสานสุลต่านสุลัยมาน ชาห์
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 12 มีนาคม 2561

ภาพที่ 33 สุสานต้นตระกูล ณ สงขลา
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 12 มีนาคม 2550

ภาพที่ 34 วัดในชุมชนหัวเขา
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 12 มีนาคม 2561

ปัจจุบันนี้ชาวชุมชนหัวเขาส่วนใหญ่ยังคงยึดอาชีพประมง แม้ว่าบางคนจะผันตัวเองไปค้าขาย แต่ก็เป็นการค้าขายผลิตภัณฑ์ที่ได้จากการประมงชายฝั่ง เช่น กุ้งแห้ง ปลาแดดเดียว และบางคนก็จะทำงานเป็นแรงงานรับจ้างทั่วไปและหลายคนที่ถูกหลานรับราชการ แต่ที่น่าประหลาดใจก็คือ ชุมชนบริเวณหัวเขามีฮวงซุ้ยจีนตั้งอยู่ใจกลางของชุมชนมีวัดอยู่บนเขาสูง และมีมัสยิดอยู่ในชุมชน ทำให้ผู้วิจัยรับรู้ ชาวบ้านหัวเขาที่มีความเป็นพหุวัฒนธรรม ทั้งนี้เนื่องจากมีหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ ทั้งมุสลิม พุทธ และจีน แต่ก็สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข โดยไม่ขัดแย้งกันในเรื่องของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ เนื่องจากความเชี่ยวชาญชำนาญของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ที่ช่วยเสริมซึ่งกันและกันในการดำรงชีพ

ภูมิเนเวศชุมชนบ้านใหม่ ชุมชนชายหิน ชุมชนบ่อหลา

เขาเขียว คือ ส่วนหนึ่งของตำบลสทิงหม้อ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา เป็นหมู่บ้านซึ่งเกิดขึ้นก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยา ตำนานเล่าว่ามีชาวบ้านในหมู่บ้านมีอาชีพทำเครื่องปั้นดินเผา (เครื่องปั้นดินเผาทั้งหมดจะนำมาใช้ในครัวเรือน และบางส่วนจะบรรทุกเรือไปขายในหมู่บ้านใกล้เคียง) คนในหมู่บ้านจะมีความภาคภูมิใจในฝีมือการปั้นดินเป็นอย่างมาก ดังนั้นคำว่า สทิงหม้อ ซึ่งเป็นชื่อหมู่บ้าน คำว่า สทิง แปลว่า สวย รวมกับคำว่า หม้อ เป็น สทิงหม้อ หมายถึง หม้อที่สวยงามนั่นเอง อาชีพส่วนใหญ่ คือ การทำประมงตามลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ซึ่งประกอบด้วยศาสนสถาน คือ มัสยิดและโรงเรียนสอนศาสนาอิสลามเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนในหมู่บ้าน

ในส่วนที่ตั้งของบ้านใหม่ ซึ่งอยู่หมู่ที่ 1 ตำบลสทิงหม้อ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา ตั้งอยู่ริมฝั่งทะเลสาบสงขลาตอนล่างเป็นที่ราบ ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตกของเขาเขียว ชุมชนมีความหนาแน่น แออัด และติดต่อกับบ้านบ่อหลา ซึ่งตั้งอยู่ในหมู่ที่ 2 ตำบลสทิงหม้อ อำเภอ สิงหนคร จังหวัดสงขลา โดยหมู่ที่ 1 หมายรวมถึง ชุมชนชายหิน ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน รับจ้าง รับซื้อปลา รับซื้อกุ้ง มีการจัดตั้งอนุรักษ์ฟาร์มทะเล และกลุ่มในการเลี้ยงปลาในกระชัง และประกอบอาชีพทำสวนผลไม้ เช่น มะม่วงเบา ประชาชนทั้งหมดนับถือศาสนาอิสลาม ทั้ง 2 ชุมชน และมีประเพณี วัฒนธรรมตามแบบขนบธรรมเนียมของศาสนาอิสลาม ปัจจุบันประชากรได้เพิ่มขึ้นตามลำดับ

สองเขา หนึ่งเล เสเริน: รูปแบบการจัดการทรัพยากรประมงร่วม

ผู้วิจัยลงพื้นที่เพื่อศึกษารูปแบบการจัดการทรัพยากรประมงร่วมอันประกอบด้วย 4 ชุมชน อันได้แก่ ชุมชนหัวเขา ซึ่งเป็นพื้นที่หลัก ส่วนชุมชนบ่อหลา ชุมชนบ้านใหม่ ชุมชนชายหิน ถือเป็นพื้นที่รอง โดยมีกิจกรรมอันได้แก่ กิจกรรมการจัดการฟาร์มทะเล การทำซั้งปลา การจัดการป่าโกงกาง ซึ่งผู้วิจัยได้สังเคราะห์ผ่านแนวคิดของนักวิชาการอย่าง Ostrom (1990) ได้กล่าวถึงมโนทัศน์ว่าด้วยการจัดการทรัพยากรร่วม (common pool resources) ในการอธิบายทรัพยากรในลักษณะที่เป็นสมบัติสาธารณะ และมีข้อจำกัดในการใช้ทรัพยากรอย่างสิ้นเกิน ในขณะที่เดียวกันก็อาจมาจากการดูแลทรัพยากรที่ไม่ดีพอจนทำให้ระบบทรัพยากร (resource system) มีผลต่อการผลิตทรัพยากรเหล่านี้ด้วย ดังนั้นการใช้ทรัพยากรให้เหมาะสมกับความสามารถในระบบการผลิต หรือการเพิ่มความสามารถในการผลิตของระบบทรัพยากร จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นเพื่อให้ทรัพยากรที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน (ชล บุญนาค, 2554)

ในขณะที่เดียวกันเมื่อพิจารณาการจัดการร่วม (co-management) จึงเป็นแนวทางหนึ่งในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สามารถผสมผสานความร่วมมือจากภาคส่วนต่าง ๆ เช่น ชุมชน รัฐ และเอกชน ซึ่งสามารถเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่าง ๆ สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร (Carlsson and Berks, 2004) โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรประมงถือเป็นทรัพยากรร่วมหรือทรัพยากรของส่วนรวม (common pool resource) ซึ่งมักจะประสบปัญหาในการบริหารจัดการอยู่เสมอ เช่น ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง (Dolsak, N., and E. Ostrom, 2003) (Pomeroy, 1995) นอกจากนี้แนวคิดการจัดการร่วม ซึ่งเป็นแนวทางการจัดการที่เกี่ยวข้องกับการแบ่งอำนาจหน้าที่ในการจัดการระหว่างรัฐ และผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Carlsson and Berks, 2004) ซึ่งได้รับการยอมรับและมีความเหมาะสมสำหรับใช้ในการจัดการทรัพยากรส่วนรวม โดยพิจารณาควบคู่กับแนวคิดการจัดการทรัพยากร โดยชุมชนเป็นศูนย์กลางบนพื้นฐานของทรัพยากรของชุมชน (community-centered co-management) ซึ่งถือได้ว่าเป็นแนวคิดที่สามารถบูรณาการกับแนวทางการจัดการที่มีอยู่ให้สามารถเพิ่มความรับผิดชอบอำนาจ และบทบาทของชุมชนในฐานะผู้มีส่วนร่วมในการจัดการ เพื่อให้การจัดการทรัพยากรประมงมีประสิทธิภาพมากขึ้น (Pomeroy, 2001) ในขณะเดียวกันก็ต้องคำนึงถึงข้อกำหนดและกฎกติกาในการจัดการร่วม

อย่างไรก็ตามเมื่อกล่าวถึงการจัดการทรัพยากรร่วมจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องคำนึงถึงกฎและกติกา ซึ่ง Ostrom ได้แบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ กติกาในระดับปฏิบัติการ (operational rules) คือ กติกาที่ผู้ใช้จะต้องปฏิบัติตามกำหนดเครื่องมือ ช่วงเวลา ปริมาณ ต่อมา คือ กติกากำกับทางเลือกร่วมโดยผู้ใช้ทรัพยากร (collective-choice rules) ในที่นี้ผู้มีอำนาจจากภายในหรือเจ้าหน้าที่ในการออกนโยบายในการบริหารทรัพยากร กติกานี้มีผลทางอ้อมกับกติกาในระดับปฏิบัติการสุดท้าย คือ กติกาในระดับธรรมนูญ (constitutional rule) เป็นตัวกำหนดสิทธิของบุคคลในการมีส่วนร่วมสามารถกำหนดออกแบบกติกากำกับทางเลือกร่วม และยังมีผลทางอ้อมภายใต้สิทธิในการเข้าใช้ทรัพยากร (access) ประเภทที่สอง คือ สิทธิในการใช้ประโยชน์จากระบบทรัพยากร (withdrawal) ประเภทที่สาม คือ สิทธิในการจัดการ (management) สิทธิที่อนุญาตให้ผู้มีสิทธิสามารถกำหนดรูปแบบการใช้ประโยชน์ตามสภาพของระบบทรัพยากร ประเภทที่สี่ คือ สิทธิในการกีดกัน

(exclusion) ซึ่งกำหนดว่าใครสามารถเข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ประเภทสุดท้าย คือ สิทธิในการขายหรือการให้ยืม

ในความเป็นจริงแล้วทรัพยากรประมงมีลักษณะแตกต่างจากทรัพยากรชนิดอื่น ๆ คือ สามารถเคลื่อนที่ได้ (fugitive resources) ไม่สามารถกำหนดพื้นที่ ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยหรือแหล่งหากินของสัตว์น้ำได้แน่นอน เพราะสัตว์น้ำเคลื่อนย้ายที่อยู่ไปตามฤดูกาลได้ ดังนั้นทรัพยากรประมงจึงเป็นได้ทั้งสิทธิส่วนบุคคล สิทธิส่วนรวม และระบบไม่มีกรรมสิทธิ์หรือเปิดโดยเสรี (Tomas, 1996) นอกจากนี้ Schlager Blomquist and Tang (1994) ได้เสนอว่าควรจัดทรัพยากรประมงอยู่ในประเภทที่มีการเคลื่อนไหวไหลเวียน (mobil flow) เพราะทรัพยากรประเภทนี้มีการเคลื่อนไหวไหลเวียนไปตามพื้นที่ต่าง ๆ โดยไม่มีขอบเขตที่แน่นอนทำให้มีผู้ใช้ทรัพยากรมีกลวิธี และรูปแบบการจัดการที่แตกต่างกัน ในความแตกต่างกันนี้จะขึ้นอยู่กับลักษณะทางกายภาพของทรัพยากร

ในส่วนนี้ผู้วิจัยจะนำเสนอรูปแบบการจัดการทรัพยากรประมงร่วม อันประกอบด้วย 4 ชุมชน อันได้แก่ ชุมชนหัวเขา ชุมชนบ่อหลา ชุมชนบ้านใหม่ ชุมชนชายหิน โดยมีกิจกรรมอันได้แก่ การทำฟาร์มทะเล การทำซั้งปลา การจัดการป่าโกงกาง การปลูกหญ้าทะเล ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ของการเข้าถึงทรัพยากรประมงในมิติอันหลากหลาย และภายใต้สิทธิต่าง ๆ เพื่อเป็นแนวทางในการจัดการทรัพยากรประมงร่วมดังต่อไปนี้

แผนแม่บทชุมชน: จุดเริ่มต้นของการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรประมง

ในปี พ.ศ. 2559 เกิดกลุ่มคนกลุ่มหนึ่ง ซึ่งมีแนวความคิดจากการประสบปัญหาจากการขาดแคลนทรัพยากรประมง การก่อร่างทางความคิดจึงเกิดขึ้นภายใต้การร่วมกลุ่มขึ้นมาจากคนสองถึงสามคน จนกลายเป็นกลุ่มและก่อเกิดเป็นแผนการมีส่วนร่วมขึ้น การก่อเกิดเป็นชุมชนเพื่อส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชนทำให้รู้จักตัวเองและชุมชน การก่อเกิดกระบวนการในการแก้ไขหาเหตุแห่งปัญหา และมีเป้าหมายในการดำเนินการโดยยึดหลักการพึ่งตัวเองลดการพึ่งพาจากภายนอก และชุมชนยังเล็งเห็นถึงทรัพยากร ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรม ยังเป็นเครื่องมือในการพัฒนาและเชื่อมประสานภาคีการพัฒนาทั้งภาครัฐ และเอกชน ในการสนับสนุนทั้งงบประมาณและในระดับนโยบาย ซึ่งชุมชนได้รับการสนับสนุนในกระบวนการจัดทำแผนชุมชน โดยการจัดวางระบบข้อมูลและระบบ การติดตามเพื่อใช้ในการดำเนินการขับเคลื่อนการจัดทำแผนควบคู่กับการบูรณาการ การวางกฎ กติการ่วมกัน และเป็นเจ้าภาพหลักในการจัดการทรัพยากรประมงร่วมกันระหว่างชุมชนและเครือข่ายต่าง ๆ

ภาพที่ 35 การประชุมกลุ่ม

ที่มา: กลุ่มอนุรักษ์ชายฝั่งและฟาร์มทะเลชุมชนบ้านใหม่ หมู่ที่ 1, 2561

ภายใต้ข้อตกลงร่วมของแกนนำกลุ่มอนุรักษ์ชายฝั่งและฟาร์มทะเล สามารถสรุปบทเรียนสำคัญที่เกิดขึ้นในทะเลสาบสงขลา ประเด็นที่หนึ่ง คือ ปัญหาการปล่อยน้ำเสียจากโรงงานอุตสาหกรรม ชุมชน และนาุ้ง ประเด็นที่สอง คือ การใช้เครื่องมือผิดประเภท และทำการจับสัตว์น้ำเกินขนาดโดยทำให้สัตว์น้ำวัยอ่อนถูกทำลาย ประเด็นที่สาม คือ การทำลายป่าชายเลน หญ้าทะเล ซึ่งเป็นแหล่งเพาะฟักสัตว์น้ำทำให้สัตว์น้ำลดลง ผลที่ตามมา คือ การกู้หนี้ยืมสินจากพ่อค้าในหมู่บ้าน แลกกับสัตว์น้ำที่หามาได้ในแต่ละวันก่อเกิดภาวะหนี้สินในระยะยาว เกิดการอพยพย้ายถิ่นฐานเข้ามา ก่อให้เกิดชุมชนแออัด ประเด็นที่สี่ คือ การบุกรุกพื้นที่การทำนาุ้งทำให้ป่าไม้ลดลงการพังทลายของหน้าดินโดยการถูกชะล้าง ประเด็นที่ห้า คือ ปัญหาขยะมูลฝอยของทั้ง 4 ชุมชน ที่อยู่รอบ ๆ ทะเลสาบสงขลา และสุดท้าย คือ ปัญหาระบบนิเวศที่มีความจิตนานขึ้น หลังจากการสรุปบทเรียนจึงเป็นที่มาของการดำเนินการแก้ไขปัญหาร่วมกันดังนี้

ประการที่หนึ่ง คือ การจัดตั้งกลุ่มการอนุรักษ์ป่าชายเลน โดยการจัดการในรูปแบบป่าชายเลนของชุมชน

ประการที่สอง คือ การจัดทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ

ประการที่สาม คือ การวางซั้งปลาเพื่อเป็นแหล่งอาศัย และหลบภัยของสัตว์น้ำ

ประการที่สี่ คือ การจัดตั้งฟาร์มทะเล ซึ่งเป็นทางเลือกในการฟื้นฟูทรัพยากรประมงตามแนวทะเลสาบสงขลาโดยชุมชน ตั้งแต่ชุมชนบ่อหลา ชุมชนบ้านใหม่ ชุมชนชายหิน และขยายพื้นที่ไปสู่ชุมชนหัวเขา

ประการที่ห้า คือ การจัดตั้งกฎกติกาของชุมชน และการบังคับใช้กับการทำประมงในเขตพื้นที่การอนุรักษ์ และห้ามจับสัตว์น้ำในระยะ 500 เมตร จากฝั่ง

นอกเหนือจากการวางแผนกลุ่มในการบริหารจัดการแล้ว ยังมีการวางแผนเพื่อประชาสัมพันธ์กลุ่มอีกด้วย จะเห็นได้จากการวางแผนในการประชาสัมพันธ์ เพื่อเตรียมพื้นที่การถ่ายทำสารคดีของชุมชนเพื่อเผยแพร่แก่ภายนอก

ภาพที่ 36 การประชุมกลุ่ม

ที่มา: กลุ่มอนุรักษ์ชายฝั่งและฟาร์มทะเลชุมชนบ้านใหม่ หมู่ที่ 1, 2561

กฎ กติกาของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรประมงในเขต สองเขา หนึ่งเล เสเริน

กฎและกติการ่วมของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรประมงในเขต สองเขา หนึ่งเล เสเริน มีดังนี้

1. หากมีการฝ่าฝืนพื้นที่ในการอนุรักษ์ทรัพยากรประมง จะทำการยึดเครื่องมือประมง โดยการเสียค่าปรับไม่เกิน 5,000 บาท และหากผู้กระทำผิดรายเดิมเข้ามาลักลอบทำประมงในเขตอนุรักษ์ซ้ำ จะดำเนินการปรับเป็น 2 เท่า จำนวนไม่เกิน 10,000 บาท โดยทั้งหมดจะนำเข้าไปประชุมกรรมการกลุ่มอนุรักษ์ เพื่อพิจารณาในการกระทำผิดในแต่ละครั้ง โดยการควบคุมเรือ และยึดเครื่องมือประมง
2. คณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์ไม่มีสิทธิในการทำประมงใด ๆ ในเขตอนุรักษ์ หากกรรมการคนหนึ่งคนใดฝ่าฝืน จะมีโทษปรับ 10,000 บาท หากกระทำผิดเป็นครั้งที่ 2 จะดำเนินการปรับเป็นเงิน 20,000 บาท และให้ลาออกจากการเป็นคณะกรรมการศูนย์อนุรักษ์ด้วย
3. กรณีมีเรือมาลวง หรือก่อกวนในลักษณะการทำประมงในเขตอนุรักษ์ โดยไม่มีเครื่องมือใด ๆ จะมีความผิดโดยมีโทษปรับเป็นเงินไม่เกิน 10,000 บาท
4. กรณีประมงทำให้ซั้งหรือฟาร์มทะเลเสียหาย โดยไม่ได้ตั้งใจให้ผู้กระทำการนั้นซ่อมแซมให้กลับอยู่ในสภาพเดิมภายใน 3 วัน หลังจากเกิดเหตุ หากบุคคลท่านนั้นปล่อยปละ

ละเลย ไม่ซ่อมแซมให้เสร็จภายในเวลาที่กำหนด จะถูกปรับเป็นเงิน 2,000 บาท หรือตามที่กรรมการกลุ่มเห็นสมควร

5. การจงใจทำลายให้เกิดความเสียหายแก่ซั้งปลาหรือฟาร์มทะเล ต้องเสียค่าปรับเป็นเงิน 10,000 บาท โดยยึดเรือและเครื่องมือประมงไว้เป็นหลักประกัน หรือตามที่คณะกรรมการส่วนใหญ่เห็นสมควร

6. กรณีมีการเปลี่ยนแปลงกิจกรรม หรือข้อปฏิบัติต่าง ๆ ในอนาคตให้กรรมการพิจารณาหาข้อสรุป และประชาสัมพันธ์ให้พี่น้องประชาชนรับทราบโดยทั่วกัน เพื่อให้โครงการต่าง ๆ ของกลุ่มมีประสิทธิภาพมากขึ้น และเพื่อการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย

7. กติกา และข้อบังคับในข้อที่ 1 และข้อที่ 2 ต้องมีการประชาสัมพันธ์ให้พี่น้องประชาชนทราบโดยทั่วกัน เพื่อจะได้เข้าใจหลักเกณฑ์และข้อห้ามต่าง ๆ ภายในเขตอนุรักษ์ เพื่อคงไว้ถึงความเข้าใจและถือปฏิบัติร่วมกันในชุมชน โดยไม่ลักลอบทำประมงในเขตกลุ่มอนุรักษ์ต่อไป

สองเขา หนึ่งเล เสรี: ภาคร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรประมง

ในปี พ.ศ. 2560 ศูนย์วิจัยและพัฒนาทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งสงขลา ได้ดำเนินการร่วมกับชาวบ้านชุมชนหัวเขา ชุมชนบ่อหลา ชุมชนบ้านใหม่ และชุมชนชายหิน ในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากร และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน เพื่อก่อให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา ซึ่งสามารถนำข้อมูลที่ได้มาจัดทำเป็นฐานในการระดับชุมชนท้องถิ่นเพื่อประโยชน์ในการบริหารต่อไปในอนาคต ในขณะเดียวกันทางศูนย์วิจัยและพัฒนาทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งอ่าวไทยตอนล่าง สงขลา ได้สนับสนุนความรู้ความเข้าใจในการสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง โดยการนำผู้นำชุมชนและสมาชิกกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรประมงเดินทางไปดูต้นแบบ บ้านโคกเมือง ตำบลตันหยง อำเภอกวนเจียง จังหวัดสงขลา ที่ประสบผลสำเร็จในการสร้างชุมชนต้นแบบในการอนุรักษ์ทรัพยากรในชุมชนเพื่อนำแนวคิดมาปรับใช้กับกลุ่มต่อไป

ชุมชนบ่อหลา ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการอนุรักษ์ทรัพยากรประมง และสามารถสร้างเครือข่ายต่าง ๆ ในการจัดการเชิงระบบได้เป็นอย่างดี จากชุมชนบ่อหลาขยายพื้นที่มาสู่ชุมชนบ้านใหม่ ชุมชนชายหิน และชุมชนหัวเขา ตามลำดับ แต่ละชุมชนทำหน้าที่รักษาหน้าบ้านและความรับผิดชอบของตนเองซึ่งมีพื้นที่ร่วมกันกว่า 400 ไร่ แต่ละชุมชนมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทั้งในเรื่องของการอนุรักษ์และความสัมพันธ์เชิงสังคม รวมถึงการดำรงชีพต่าง ๆ ซึ่งจากการสะท้อนว่า “...รูปแบบการทำประมงที่เปลี่ยนไป จากอดีตที่ทรัพยากรอุดมสมบูรณ์มาถึงปัจจุบันที่เสื่อมโทรมจนถือได้ว่าอาจจะเข้าใกล้ขั้นวิกฤต โดยเฉพาะหากไม่มีการอนุรักษ์และฟื้นฟู...” คำกล่าวดังกล่าวสะท้อนถึงทรัพยากร การดำเนินงานภายใต้การมีส่วนร่วมจึงถือกำเนิดขึ้นภายใต้คนที่มีอุดมการณ์ในการอนุรักษ์ ชุมชนบ้านใหม่ ถือเป็นตัวอย่างที่สำคัญที่สามารถขยายพื้นที่ในบริบทรอบ ๆ ทะเลสาบสงขลา โดยเริ่มจากหน้าบ้านของตัวเอง เริ่มจากการดูแลชายฝั่งของหมู่บ้านไม่ให้เรือเข้ามาทำประมงวางเขตการอนุรักษ์ระยะห่างจากฝั่ง 300 เมตร หากมีการล่่วงล้ำเขตทางกลุ่มจะมีการขับไล่เรือดังกล่าวออกไป

หลังจากนั้นได้เริ่มต้นการจัดตั้งเขตฟาร์มทะเล โดยการสนับสนุนจากกรมประมง และได้ดำเนินการฟื้นฟูทรัพยากร มีการจัดการปล่อยพันธุ์กุ้งและปลาบริเวณดังกล่าว อีกทั้งศูนย์วิจัยและพัฒนาทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง ได้สนับสนุนข้อมูลการเรียนรู้ในการฟื้นฟูทรัพยากรทางทะเล โดยจัดกิจกรรมให้ความรู้เรื่องหญ้าทะเล และต้นโกงกาง เพื่อเป็นการเพิ่มแหล่งอาศัยของสัตว์น้ำ และได้มีการปลูกหญ้าทะเลร่วมกับชาวบ้านเพื่อเป็นแหล่งอาศัยของสัตว์น้ำ นอกจากนี้ยังมีภาคีการพัฒนาหลายองค์กรเข้ามามีบทบาทในการสนับสนุนส่งเสริมให้ผู้เข้าร่วมกลุ่มกันฟื้นฟูทรัพยากร โดยการจัดทำกิจกรรมต่าง ๆ เป็นการสร้างการเรียนรู้และพัฒนาความคิดความเข้าใจในการดูแลรักษาทรัพยากรประมงอย่างต่อเนื่อง (ศูนย์วิจัยและพัฒนาทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งอ่าวไทยตอนล่าง สงขลา, 2561)

ฟาร์มทะเล: กับการจัดการทรัพยากรร่วมใน สองเขา หนึ่งเล เสเริน

ฟาร์มทะเล หมายถึง เขตพื้นที่การอนุรักษ์และห้ามจับสัตว์น้ำชนิดต่าง ๆ มีการกำหนดแนวเขตพื้นที่ในการอนุรักษ์ โดยการใช้ไม้ไผ่ปักล้อมเพื่อบ่งบอกอาณาเขตพื้นที่ฟาร์มทะเล ชุมชนเป็นผู้กำหนดกติกาในการจัดการ และดูแลฟาร์มทะเลของชุมชน ฟาร์มทะเลจึงเป็นโครงการหนึ่งที่เกิดขึ้นมาเพื่อใช้ในการฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา เพื่อแก้ปัญหาในเรื่องการจัดการทรัพยากรประมงที่กำลังลดปริมาณลง ผลจากการปล่อยสัตว์น้ำในเขตการอนุรักษ์และการงดการจับสัตว์น้ำวัยละอ่อนในพื้นที่ฟาร์มทะเล เป็นผลทำให้ทรัพยากรสัตว์น้ำเริ่มกลับมาในจำนวนที่มากขึ้น กล่าวคือ เมื่อพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้านอาหาร และความปลอดภัยในชีวิตสัตว์น้ำก็ต้องการเข้ามาเพื่อใช้เป็นแหล่งที่อยู่อาศัย ส่งผลให้ทรัพยากรสัตว์น้ำเหล่านั้นรอดตาย และเจริญเติบโตได้ผลผลิตเชิงปริมาณเพิ่มขึ้น

ฟาร์มทะเลในเขตพื้นที่ ทั้ง 4 ชุมชน เช่น ชุมชนบ่อหลา ชุมชนบ้านใหม่ ชุมชนชายหิน ซึ่งเป็นพื้นที่หลัก ในส่วนของชุมชนหัวเขา ซึ่งเป็นพื้นที่รอง ถือเป็นตัวอย่างที่ดีในการจัดการทรัพยากรร่วมระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ อย่างบูรณาการ โดยมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ คือ การสร้างที่อยู่อาศัยของปลาและเพื่อสร้างระบบนิเวศภายใต้ความมั่นคงทางอาหาร และการสร้างเศรษฐกิจชุมชนยังเป็นเครื่องมือที่กระตุ้นให้ชาวบ้านรู้จักอนุรักษ์ทรัพยากรประมงในพื้นที่ใช้ประโยชน์ของตนเอง โดยมีกลุ่มเป้าหมายที่สำคัญ คือ ประชาชนมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ชายฝั่งทะเลบ้านใหม่กว่า 184 ไร่ และเมื่อรวม ทั้ง 4 ชุมชน มีพื้นที่กว่า 350 ไร่ (ศูนย์วิจัยและพัฒนาทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งอ่าวไทยตอนล่าง สงขลา, 2561)

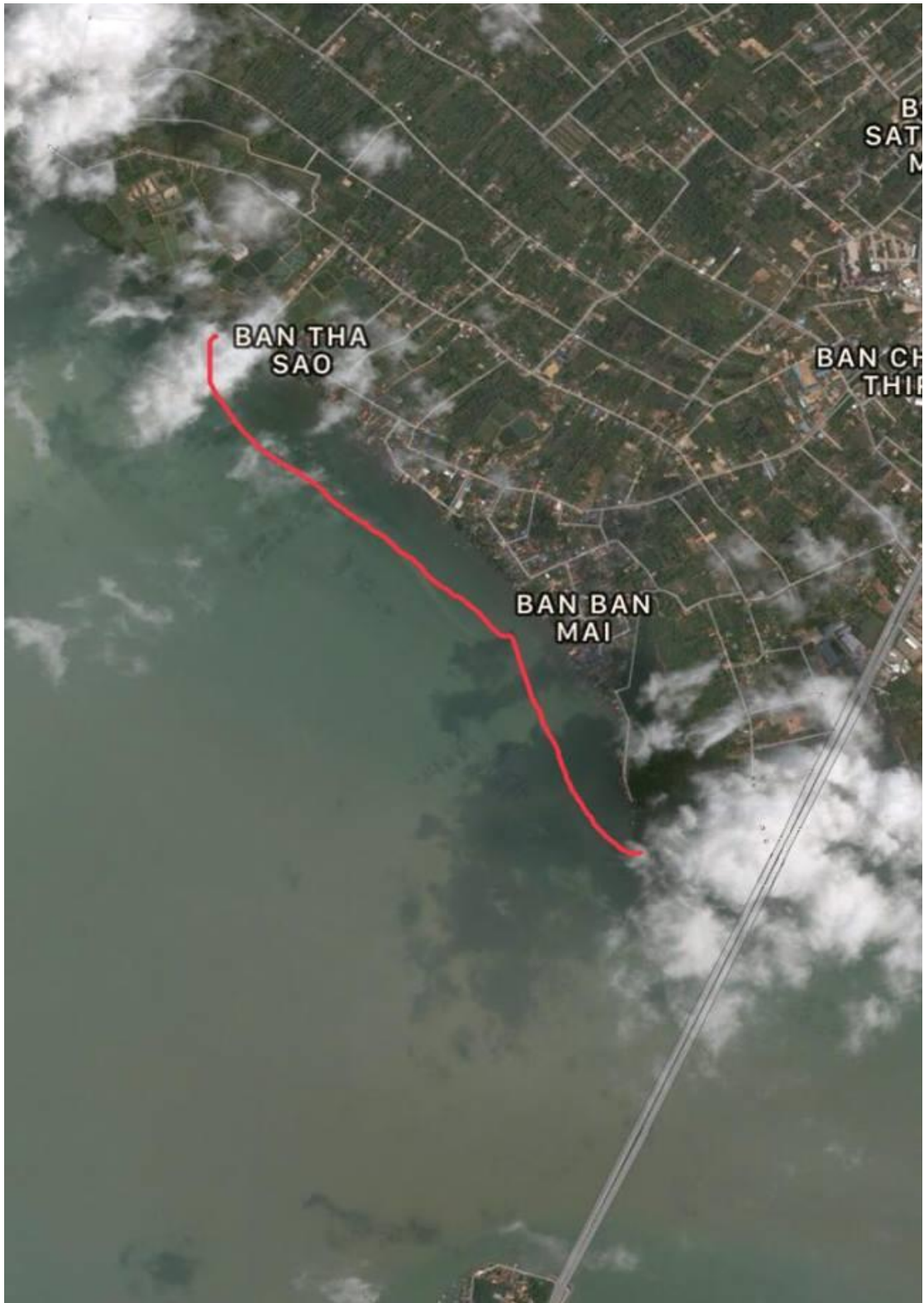
สองเขา หนึ่งเล เสเริน: การมีส่วนร่วมในการจัดการฟาร์มทะเล

ในชุมชนหัวเขา ชุมชนบ่อหลา ชุมชนบ้านใหม่ และชุมชนชายหินกับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการทำประมง และการอนุรักษ์การฟื้นฟูทรัพยากรประมง เป็นสิ่งสำคัญยิ่งนับตั้งแต่เริ่มต้นถึงปัจจุบันเป็นต้นมา ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง ภายใต้ระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนและทรัพยากรประมง สามารถเชื่อมโยงไปยังแนวคิด social ecology ของ Ostrom ที่ว่าด้วยเรื่องของระบบความสัมพันธ์ และการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรประมงและการไหลเวียนของทรัพยากรประมง ดังนั้นการจับสัตว์น้ำในบริเวณนี้จึงมีความ

เกี่ยวข้องทั้งในแง่มุมทางเศรษฐกิจ สังคม รวมถึงมิติของความสัมพันธ์ต่าง ๆ และที่สำคัญ คือ การส่งผลต่อการดำรงชีพ (livelihoods) อันจะเห็นได้จากในบริบทของชุมชนทะเลสาบสงขลา ซึ่งมีการทำประมงในอดีตและมีพลวัตต่อมาจนถึงปัจจุบัน อันจะเห็นจากทรัพยากรอุดมสมบูรณ์เริ่มกลับมาอีกครั้ง จากการสัมภาษณ์ทั้งในด้านทรัพยากรและระบบนิเวศ ที่ส่งผลต่อระบบความสัมพันธ์ และสอดคล้องกัน ดังนั้นการมีรูปแบบโดยเน้นการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ และการจัดการทรัพยากรประมงอย่างเป็นระบบ เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของชุมชน โดยเล็งเห็นถึงทรัพยากรที่เป็นหน้าบ้าน โดยเริ่มจากการดูแลชายฝั่ง เพื่อไม่ให้เรือประมงที่ผิดกฎหมายเข้ามาในหมู่บ้าน และทำลายล้างทรัพยากรของหน้าบ้านซึ่งเป็นพื้นที่ปกป้อง ในขณะเดียวกันก็มีข้อบังคับต่าง ๆ ที่เป็นกฎและกติกาของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนบ้านใหม่ ซึ่งถือเป็นแกนนำหลักในการจัดการทรัพยากร และส่งผลต่อชุมชนต่าง ๆ ในรูปแบบการจัดการทรัพยากรประมงชายฝั่ง ผลดังกล่าวนำมาซึ่งการจัดการหรือการจัดตั้งเขตฟาร์มทะเลหลังจากที่ประสบกับภาวะวิกฤตที่ผ่านมา โดยการสนับสนุนจากภาคีเครือข่ายต่าง ๆ เช่น หน่วยงานรัฐกรมประมง ศูนย์วิจัยและพัฒนาทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งอ่าวไทยตอนกลางสงขลา ภาคเอกชน อันได้แก่ ปตท.สำรวจและผลิตปิโตรเลียม (ปตท. สม.) กิจกรรมดังกล่าวนำมาซึ่งการฟื้นฟูทรัพยากรมีการจัดปล่อยพันธุ์กุ้ง การจัดการปล่อยพันธุ์ปลา และบริเวณดังกล่าว โดยมีกิจกรรมให้ความรู้เรื่องหญ้าทะเลและต้นโกงกาง เพื่อเป็นการเพิ่มแหล่งอาหารของสัตว์น้ำ และได้มีการปลูกหญ้าทะเลร่วมกับชุมชนเพื่อเป็นแหล่งอาศัยของสัตว์น้ำ นอกจากนี้ยังมีหน่วยงานภาคี การพัฒนาหลายองค์กร เข้ามามีบทบาทในการสนับสนุน ชาวบ้านในกลุ่มนี้ได้รวมตัวกันแลกเปลี่ยนความรู้ และช่วยกันจัดรูปแบบการฟื้นฟูทรัพยากร โดยจัดกิจกรรมต่าง ๆ หลากรูปแบบเป็นการสร้างการเรียนรู้ และพัฒนาความคิดประสานความเข้าใจในการดูแลทรัพยากรประมงอย่างต่อเนื่อง โดยการทำความเข้าใจพื้นที่ดังนี้

หัวเขาแดงหรือมัสยิดหลังใหญ่บนหัวเขา เมื่อยืนมองไปยังสะพานติณสูลานนท์ จะพบว่าพื้นที่ทะเลสาบสงขลาสามารถแยกออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรก ติดอยู่กับบ้านหัวเขา เป็นพื้นที่การอนุรักษ์ป่าชายเลน ส่วนที่สอง เป็นพื้นที่การทำฟาร์มทะเลทั้ง 3 ชุมชน ในทางภูมิณีเวช จะมีความสมบูรณ์และความงดงาม สามารถที่จะมองเห็นเครื่องมือในการประมง อาทิเช่น โพงพาง ไซตุ้และกระชังเลี้ยงปลาพะพงตั้งเรียงราย และทอดยาวไปทางทะเลสาบสงขลา ตั้งแต่ฝั่งหัวเขาแดงไปจนสุดขอบทะเลสาบ ผลที่ตามมา คือ เครื่องมือเหล่านี้นำมาซึ่งการเข้าถึงผลผลิตแบบสิ้นเกิน ส่งผลต่อความร่อยหรอของทรัพยากรประมงในบริเวณทะเลสาบสงขลา และก่อให้เกิดเป็นวิกฤตทะเลสาบสงขลา อีกประเด็นที่ต่อเนื่อง คือ การปรับใช้นโยบายที่ทันสมัย การเข้ามาของทุนไม่ว่าจะเป็นทุนในระดับท้องถิ่นหรือทุนระดับประเทศ ทุนเหล่านี้ส่งผลต่อผู้ประกอบการอาชีพประมงเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน 4 ชุมชน ในขณะเดียวกันเครื่องมือประมงยังเป็นตัวกีดกัน บังคับ การไหลเวียนของทรัพยากรประมง และระบบนิเวศอีกด้วย

ภาพที่ 37 เขตฟาร์มทะเลชุมชนบ้านใหม่ ชุมชนบ่อหลา ชุมชนชายหิน
ที่มา: Google Maps (GPS), 2561

ภาพที่ 38 เขตฟาร์มทะเลชุมชนหัวเขา
ที่มา: Google Maps (GPS), 2561

จากการสะท้อนของผู้ให้ข้อมูล พบว่า “...ปัญหาที่สำคัญของคนบ้านเรา คือ การเข้ามาของโรงงานอุตสาหกรรม การปล่อยน้ำเสียของโรงงานอุตสาหกรรมที่ส่งผลทำให้สัตว์น้ำ เหล่านี้ตายในที่สุด ในขณะที่เดียวกันยังส่งผลต่อระบบนิเวศความสัมพันธ์ของสัตว์น้ำและคน สิ่งที่สำคัญ กว่านั้น คือ ส่งผลต่อวัฒนธรรมในชุมชนท้องถิ่น การผนวกรวมกับทุนจนก่อเกิดวัฒนธรรมใหม่ขึ้นมา คือ มือใครยาวสาวได้สาวเอา...”(บังเอิญ สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม 2561) องค์ประกอบเหล่านี้ จะส่งผลให้เกิดการตักตวงทรัพยากร ในขณะที่เดียวกันก็จะทำให้ชาวประมงเปลี่ยนทัศนคติ โดยใช้ เครื่องมือที่ทันสมัยเพิ่มขึ้นเมื่อผนวกกับแนวคิดความทันสมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเครื่องมือประมง ที่กล่าวมาจะเป็นตัวกัดกันขัดขวาง อีกทั้งการพัฒนาของรัฐที่จัดการแหล่งท่องเที่ยวและได้ถมสิ่งปฏิกล ลงชายทะเล สิ่งทีกล่าวมาข้างต้นถือเป็นปัญหาที่สำคัญของชุมชนในการจัดการทรัพยากรระหว่าง ชุมชน รัฐ และเอกชน หรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเป็นทางออกที่สำคัญที่สุด จากการสะท้อนของผู้ให้ ข้อมูลพบว่า

...แหล่งจริง ๆ นะ บ้านเรามีคนจำนวนน้อยมากที่จะพูดถึงเรื่อง ของการอนุรักษ์ แต่ในความเป็นจริงแล้วเนี่ยนะ บ้านเราซึ่งเป็นตำบลที่มี ประวัติศาสตร์ยาวนานมาก และประวัติศาสตร์ยังเชื่อมโยงต่ออาชีพ ของเรา อาชีพของเราที่ผูกพันกับทะเลสาบสงขลามายาวนาน ทุกวันนี้ เราพยายามที่จะสร้างเขตอนุรักษ์ และเราพยายามที่จะฟื้นฟูทรัพยากร ของเราให้กลับคืนมาเหมือนในอดีต พ่อ แม่ของเรา ปู่ ย่า ตา ยาย ของเราได้เล่าให้เราฟัง ทุกวันนี้มีหน่วยงานต่าง ๆ ที่เข้ามามีส่วนร่วม ในการจัดการฟาร์มทะเลของเรา หน่วยงานหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญเลย คือ ปตท.สผ. เขาสนับสนุนให้เราจัดการป่าโกงกาง ขึ้นมาเพื่อเป็นแหล่ง เพาะฟักเป็นแหล่งพักพิงของทรัพยากรประมง ในขณะเดียวกันก็มีกรม ประมงที่จะเข้ามาสนับสนุน การปล่อยสัตว์น้ำ ปีละ 2-3 ครั้ง นื่องบ่าว เชื้อใหม่ กรมประมงสัตว์น้ำเป็นล้านตัว เขาเห็นความสำคัญมาก ๆ นะ จึงเกิดแนวคิดการจัดการฟาร์มทะเลขึ้น เพื่อรักษาความมั่นคง ทางอาหารและความมั่นคงของทรัพยากร หวังว่าทรัพยากรประมง จะกลับคืนมา ข้อดีของฟาร์มทะเล คือ เป็นแหล่งอนุรักษ์ จากเมื่อสอง สามปีก่อน ก่อนที่เราจะมีฟาร์มทะเล คนในพื้นที่พูดเป็นเสียงเดียวกัน เลยว่า ช่วงนี้เราไม่พบกุ้งเลย ช่วงนี้ปูหายากมาก ช่วงนี้ปลาบอกไม่มีเลย ช่วงนี้น้ำจืดใส่น้ำเค็มอีกแล้ว หลังจากที่เรามีฟาร์มทะเลขึ้นมาจาก การจัดการของกลุ่มพวกเรา โดยรวมตัวกัน 3-4 หมู่บ้าน รวมตัวกัน เพื่อที่จะอนุรักษ์ และการแลกเปลี่ยนความรู้ความเข้าใจซึ่งกันและกัน หรือชุมชนที่อยู่ใกล้ทะเลสาบสงขลา ทุกวันนี้น้องบ่าวเดินไปคูที่ ชายหาด เราจะพบปลากระบอกตัวเล็ก ๆ กุ้งฝอยตัวเล็ก ๆ มาว่ายวนอยู่ ที่ซั้งปลาของเรา เตี่ยวบังขับเรือแล้วพาไปทัวร์วันไหนว่าง ๆ นะ เตี่ยวเราจะไปคูให้เห็นกับตา ว่ามันมีจริงหรือเปล่า เราขับเรือออกจากฝั่ง

ไปด้วยกันวันไหนว่าง ๆ นัดมาเลย ...(บังสบ, สัมภาษณ์เมื่อ 20 ตุลาคม 2561)

ข้อมูลข้างต้นเราจะ พบว่า เขตอนุรักษ์โดยการจัดการฟื้นฟูทรัพยากรประมง หรือการมีฟาร์มทะเล ถือเป็นสิ่งที่ทำให้ชุมชนตระหนักถึงการจัดการทรัพยากรประมงได้เป็นอย่างดี และในขณะเดียวกันก็เน้นการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรประมง อีกทั้งมีหน่วยงานต่าง ๆ ที่จะเข้ามามีส่วนร่วม และมีบทบาทในการสร้างเวทีทำความเข้าใจ และอนุรักษ์ทรัพยากรประมงอย่างเป็นระบบ ยังมีการสะท้อนของผู้ให้ข้อมูลและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า ในปี พ.ศ. 2540 ได้มีการฟื้นฟูทรัพยากรสัตว์น้ำอย่างเป็นระบบและหลายรูปแบบ เพื่อให้ทรัพยากรกลับมา มีความอุดมสมบูรณ์ เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตระหนักถึงคุณค่าในด้านทรัพยากร กิจกรรมต่าง ๆ ได้ถูกจัดขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของพื้นที่ อาทิเช่น การรักษาพันธุ์สัตว์น้ำที่หายาก และที่สำคัญที่สุด คือ การประกาศเอาจริงเอจังกับการทำประมงผิดกฎหมายในพื้นที่ทะเลสาบสงขลา และพื้นที่ทั้ง 4 ชุมชน จากการสะท้อนของผู้ให้ข้อมูลพบว่า

...ในความเป็นจริงแล้วในหมู่บ้านของเราในตำบลหัวเขาประสบความสำเร็จมากนะ ในการจัดการทรัพยากรของเราในตำบลหัวเขา หรือในชุมชนหัวเขาของเรา มีอยู่ 2 ประการ ประการแรกก็คือ การพยายามที่จะรักษาหรือการอนุรักษ์ป่าโกงกางของเราให้กลับคืนมา จะพบว่าเมื่อมีป่าโกงกางกลับคืนมาความอุดมสมบูรณ์จะเกิดขึ้น อะไรจะเห็นได้จากการมีสัตว์น้ำเกิดขึ้น และเราสามารถจับสัตว์น้ำในบริเวณนั้นได้มากขึ้นโดยใช้เครื่องมือที่ไม่ใช่เครื่องมือในการทำลายล้างอย่างเช่นที่ผ่านมา วันหนึ่งเราจับกุ้งโดยวิธีแห่งภูมิปัญญา เช่น การยิงกุ้งหรือการยิงปลา วันหนึ่งเราได้เป็นกิโล เมื่อเทียบกับในอดีตหรือ 10 ปี ให้หลังเราจะไม่เจอสิ่งเหล่านี้เลย ดังนั้นการจัดการฟาร์มทะเลหรือการมีป่าโกงกางขึ้นมามันสามารถที่จะทำให้ทรัพยากรกลับมาอุดมสมบูรณ์ได้และเป็นหลักประกันความมั่นคงทางด้านอาหารได้เป็นอย่างดี ถึงแม้ปัจจุบันการพัฒนาจะเพิ่มขึ้นก็ตาม ทุกวันนี้เรามีลำคลองหลายสายมากที่ต้นน้ำเข้ามาสู่ทะเลสาบสงขลาและส่งผลให้ระบบนิเวศมันเปลี่ยนไป ระบบเมื่อระบบนิเวศมันเปลี่ยนไปก็ส่งผลกระทบต่อทรัพยากร เพราะเหตุนี้สัตว์น้ำมันจะไหลเวียนอยู่ตลอดเวลาบางที่น้ำจืดมามันก็วิ่งออกทะเล แต่เมื่อเรามีป่าโกงกางขึ้นมา ป่าโกงกางจะเป็นตัวที่ทำให้ทรัพยากรมันยังคงอยู่ แต่ตอนนี้เมื่อน้ำจืดไหลมามาก ๆ มันก็จะรออยู่ที่ปากอ่าว เนื่องจากน้ำมันไม่สามารถที่จะไหลเวียนได้ตามปกติของมัน เพราะมีเขื่อนมากั้น ลองคิดดูนะเขื่อนที่กั้นมันเปรียบเสมือนปากขวด พอเราเทน้ำมันก็จะไปออยู่ที่ปากขวด น้ำก็ไม่สามารถที่จะไหลเวียนได้สะดวก หรือตามระบบของมันนี่แหละนั่นคือเครื่องมือทำลายล้างของมนุษย์เป็นอย่างดี

และมนุษย์เรียกว่าเป็นเครื่องมือของการพัฒนา พัฒนาอะไรไม่รู้ละ มีแต่ผลกระทบทั้งนั้น ที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือว่า ตัวมนุษย์นี่แหละเป็นสิ่งที่สำคัญเลยนอกเหนือจากธรรมชาติที่จะทำลายตัวของมันเอง แล้วลองแล่นะวันไหนฝนตกหนักมาก วันนั้นจะได้ปลาเยอะไม่เชื่อไปถามชาวประมงเลย เพราะอะไร ก็เพราะน้ำจืดมันไหล ปลาน้ำเค็มให้ลงทะเลหรือไม่ลองไปเลยนะฝนตกกลางสามวันลูกปลาตายกันหมด อันนี้แหละสำคัญมากเลย เราทำร้ายตัวเองยังไม่พอ เราก็กินทำลายระบบนิเวศกันท้ายที่สุดแล้วธรรมชาติก็จะลงโทษโหมเราเหมือนที่เราเป็นอยู่ในปัจจุบันนี้แหละ... (พีใหญ่, สัมภาษณ์วันที่ 22 ตุลาคม 2561)

...ในความเป็นจริงมันมีปัญหาเรื่องเครื่องมือในการทำประมง ถือเป็นเครื่องมือในการทำลายล้าง เราทราบข่าวว่า ในทะเลสาบสงขลา มีไซกว่าหมื่นลูกที่เป็นไซตู้หรือไซนั่งที่เราเรียกกัน หรือภาษาชาวบ้านเขาเรียกว่า ไซนั่ง ในหมู่บ้านหนึ่ง ๆ มีเรืออย่างน้อย 2 ลำ สมมติว่า บ้านหัวเขามี่ จำนวน 1,000 ครั้วเรือน ใน 1 ครั้วเรือน มีเรือครั้วเรือน ละ 2 ลำ ในหมู่บ้านของเรามีเรือ จำนวน 2,000 ลำ เมื่อเทียบกับในทะเลสาบสงขลาที่มีพื้นที่อยู่ปริมาณเท่านั้นแหละ เราคิดว่าทะเลมันจะรองรับชาวประมงได้มากน้อยแค่ไหน ถ้าเราไม่มีการบริหารจัดการทรัพยากรที่มันดี ทุกวันนี้เรามีป่าโกงกาง เรามีการจัดการฟาร์มทะเล ชุมชนอื่นเราไม่รู้ละ แต่สำหรับชุมชนเราตรงนี้ เราถือว่าทรัพยากรของเรามันกลับคืนมา จากที่เราไม่เคยเห็นปลากดขี้ลิง ตอนนั้นมันมาว่ายน้ำอยู่ที่บริเวณตลิ่ง เราไม่เคยเห็นปลากระบอกนานแล้วนะ ทุกวันนี้เราเห็นปลากระบอกตัวเล็ก ๆ มากินดิน เราให้อาหารมันเหมือนมันเขียงเลยนะ ทุกวันนี้เราเห็นปู ตัวละเกือบ 1 กิโล แต่เราก็ไม่ได้จับนะ เพราะตรงนี้ คือ เขตฟาร์มทะเลที่เราอนุรักษ์กันไว้ ช่วงเย็น ๆ นะ ถ้าน้องขับรถมาแถวนี้น้องมาดูเลย ทุกวันนี้เด็กมีความสุขมากที่ได้เห็นปลา เด็กมีความสุขมากที่ได้ปลุกต้นไม้ ซึ่งเขาก็ไม่รู้หรอกว่าต้นไม้นี้เรียกว่าอะไร ทุกวันนี้เขารู้แล้วและเขาก็มีส่วนในการอนุรักษ์ เราในฐานะที่เป็นผู้ใหญ่ก็ต้องปลุกฝังเข้าไปอย่างน้อยลูกของเขาจะได้รู้ว่าปลาหรือฝูงปลาบินเป็นอย่างไร...(บังฉิม, สัมภาษณ์วันที่ 20 ตุลาคม 2561)

จากการลงพื้นที่ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า การจัดการทรัพยากรประมงแบบมีส่วนร่วม ผ่านรูปแบบการจัดการฟาร์มทะเล มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่สามารถสร้างความร่วมมือให้กับชุมชนได้ ถึงแม้จะมีเงื่อนไขบางประการที่ไม่สามารถทำให้ชาวประมงทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมได้ และในขณะเดียวกันก็มีหน่วยงานต่าง ๆ ที่จะเข้ามามีบทบาท และเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการฟาร์มทะเล อันเกิดจากการรวมกลุ่มของชาวบ้านและการสร้างความเข้มแข็งของชาวบ้าน ภายใต้การกำหนดกติการ่วมและการกำหนดกติกาต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่ความเข้มแข็งของกลุ่ม ถึงแม้ในทางปฏิบัติจะทำได้ยากที่จะเน้นให้ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมได้อย่างสมบูรณ์ ดังนั้นการจัดการฟาร์มทะเลโดยชุมชนเป็นที่พึงพิงให้กับปลา หรือการกำหนดเขตอนุรักษ์ โดยมีกติกาชุมชนอย่างชัดเจนในการเข้าถึงทรัพยากรเหล่านี้ ภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างคนและทรัพยากรประมง โดยเกิดกิจกรรมการมีส่วนร่วมในรูปแบบต่าง ๆ อาทิเช่น การทำซั้งปลา เป็นต้น

ซั้งปลา บ้านแห่งการพักพิง: การจัดการทรัพยากรร่วมใน สองเขา หนึ่งเล เสเริน

ซั้งปลาหรือบ้านพักปลาเป็นกิจกรรมที่ทั้ง 4 ชุมชน ได้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ และการจัดการทรัพยากรประมงอย่างเป็นระบบ ถือเป็นฟาร์มทะเลและเป็นโครงการที่เกิดจากการผลักดันของหน่วยงานภาครัฐ กรมประมง สถาบันเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง องค์กรพัฒนาเอกชน และชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่ที่จะช่วยเยียวยาและฟื้นฟูทะเลสาบสงขลา และต่อลมหายใจให้กับผู้คนที่วิถีชีวิตอยู่กับทะเล ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่บ้านใหม่ หมู่ที่ 1 ในวันแรกของการลงพื้นที่ผู้วิจัยได้ไปพบกับเพื่อนผู้วิจัย ซึ่งอยู่ในตำบลสทิงหม้อ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา พบว่ามีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับการทำฟาร์มทะเล และได้้นำผู้วิจัยไปพบกับญาติของเขา ชื่อว่า กะตัง ถือเป็นผู้ให้ข้อมูลอีกคน กะตังเป็นคนพื้นที่และเป็นคนพื้นเพในบ้านท่าเสาตั้งแต่กำเนิด กะตังและเพื่อนของผู้วิจัยได้ขับรถสามล้อพ่วงไปยังพื้นที่การอนุรักษ์ทรัพยากรประมง หรือเรียกอีกอย่างว่าบ้านบ่อหลา และได้ไปพบกับเลขาของกลุ่มชมรมอนุรักษ์หรือว่าการทำฟาร์มทะเล และได้พูดคุยอยู่ประมาณครึ่งชั่วโมง หลังจากนั้นได้มีสมาชิกของกลุ่มอนุรักษ์ได้มาเพิ่มขึ้น และได้พูดคุยถึงที่มาที่ไปในการทำกิจกรรมในการอนุรักษ์ในครั้งนี้ เลขาของกลุ่มได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า ครั้งแรกในการทำศูนย์อนุรักษ์ทรัพยากรประมงก็เกิดจากการมีส่วนร่วมของคนในหมู่ที่ 2 และก็ขยายพื้นที่ไปหมู่ที่ 1 และแบ่งพื้นที่ส่วนหนึ่งให้กับชุมชนชายหิน ซึ่งลักษณะของกันทำบ้านปลาแต่ละของของชุมชนเห็นจะมีลักษณะเหมือนกัน แต่ในชุมชนหัวเขาจะมีรูปแบบของการจัดการอีกรูปแบบหนึ่ง เลขาศูนย์อนุรักษ์ได้คุยกับผู้วิจัยถึงที่มาที่ไปของการจัดทำฟาร์มทะเล รวมถึงสมาชิกและเข้ากิจกรรมครั้งแรกเกิดจากการขาดแคลนทรัพยากรประมง ทรัพยากรสัตว์น้ำที่เสื่อมโทรมและทรัพยากรประมงลดลง หลังจากนั้นคนในชุมชนก็มีการพูดคุยกัน และเกิดเป็นแนวคิดในการอนุรักษ์หรือการทำซั้งปลาขึ้นในชุมชน

ภาพที่ 39 กิจกรรมการสร้างบ้านปลา
ที่มา: กลุ่มอนุรักษ์ชายฝั่งและฟาร์มทะเลชุมชนบ้านใหม่ หมู่ที่ 1, 2560

ภาพที่ 40 กิจกรรมการสร้างบ้านปลา
ที่มา: กลุ่มอนุรักษ์ชายฝั่งและฟาร์มทะเลชุมชนบ้านใหม่ หมู่ที่ 1, 2560

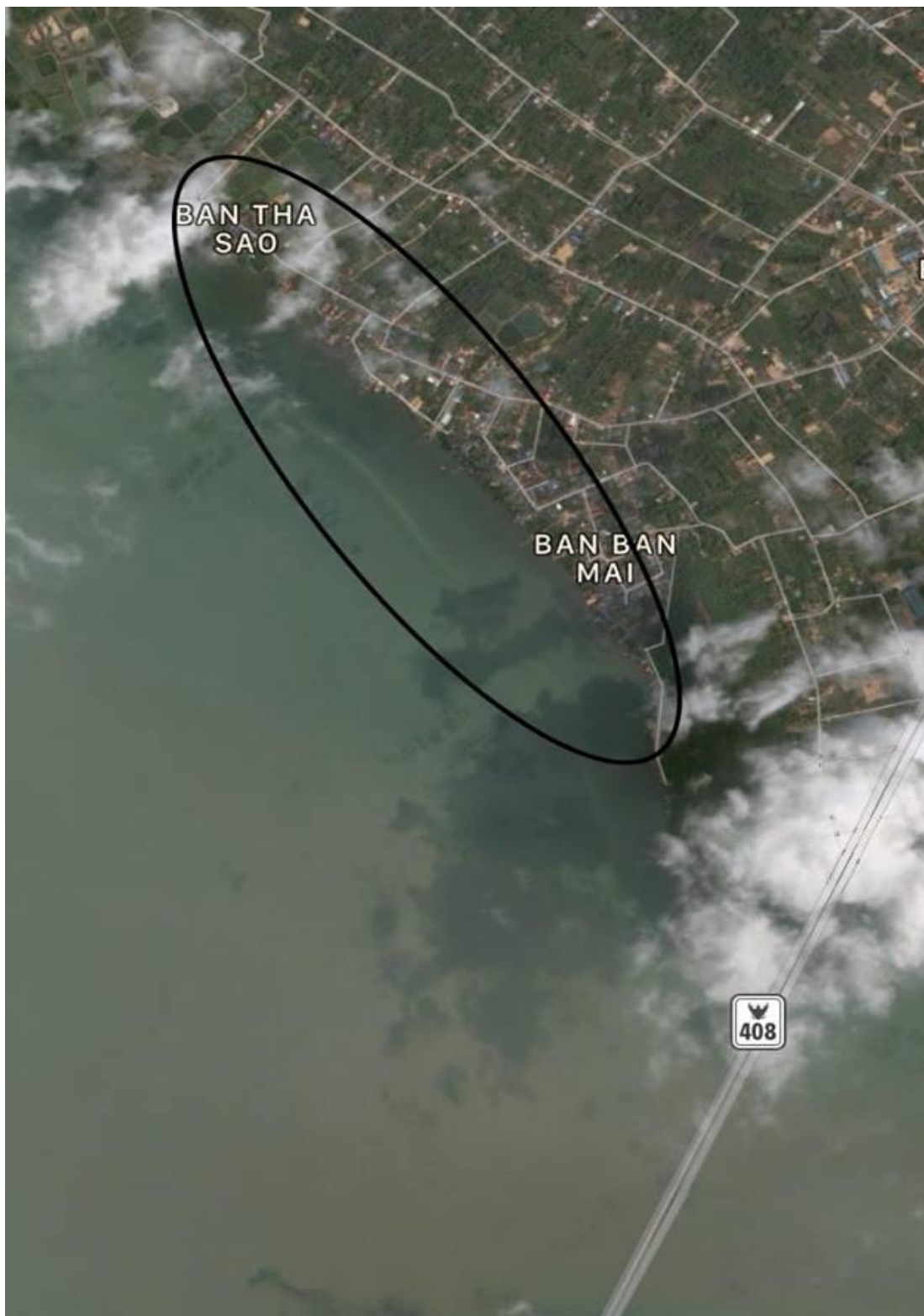

ในช่วงต้นของกิจกรรมการทำซ้ำปลากัดขึ้นภายใต้แนวคิดของ หมู่ที่ 2 หรือชุมชนบ้านบ่อหลา และขยายพื้นที่ไปยังชุมชนบ้านใหม่และชุมชนชายหิน เลขาของกลุ่มอนุรักษ์ ได้ให้ผู้วิจัยติดต่อกับอีกชุมชนหนึ่งชื่อว่า ชุมชนบ้านใหม่และชุมชนชายหิน ทั้ง 3 ชุมชน มีการพูดคุย แลกเปลี่ยนกันถึงรูปแบบในการกิจกรรมการสร้างบ้านปลากัดกว่า 100 ครีวเรือน และมีเขตในการอนุรักษ์อย่างชัดเจน กว่า 400 เมตร จากฝั่ง โดยประธานกลุ่มหมู่ที่ 1 ชื่อว่า บังสบ และได้นั่งคุย ประมาณเกือบ 1 ชั่วโมง ถึงกิจกรรมในการมีส่วนร่วมในการทำบ้านปลา บังสบ เล่าให้ฟังว่าในการทำ เขตอนุรักษ์ของพื้นที่หมู่ที่ 1 ได้ไปดูกิจกรรมของพื้นที่หมู่ที่ 2 และก็นำมากลับทำเป็นในชุมชน ของตัวเอง และได้ปรับกลุ่มการบริหารบางส่วน แต่ในรูปแบบกิจกรรมเป็นอันเดียวกัน และมีการ พูดคุยแลกเปลี่ยนกัน จากปรากฏข้างต้นทำให้ทรัพยากรสัตว์น้ำนั้นอุดมสมบูรณ์ขึ้น มีการกำหนดกฎ กติกาอย่างชัดเจน ใครก็ตามที่ทำผิดกฎกติกานั้นจะโดนปรับเงินเป็นจำนวน 3,000 บาท แม้กระทั่ง สมาชิกที่ทำผิดเองก็ตามจะต้องถูกปรับ และจะถูกขับออกจากความเป็นสมาชิกในกลุ่ม วันต่อมาผู้วิจัย และเพื่อนของผู้วิจัยได้ลงพื้นที่ได้ไปเจอกับบังเหมตามคำแนะนำของบังสบ ผู้วิจัยใช้เวลาประมาณ 5 นาที ในการเดินทางไปหาบังเหม และพูดคุยกับบังเหม เขาเล่าว่า ทุกวันนี้การใช้เครื่องมือประมงที่ผิด กฎหมายที่จะรุกล้ำเข้ามาในเขตพื้นที่ชายฝั่งได้ชาวบ้านทั้ง 3 ชุมชน นอกจากนี้ผลของการสำรวจ เบื้องต้นของชุมชนทั้ง 3 ชุมชน ภายใต้กิจกรรมการสร้างพื้นฐานให้สัตว์น้ำเพิ่มขึ้น ยังเป็นการแสดง พลังของชุมชน และทุกภาคส่วนเพื่อแสดงเจตนารมณ์ว่าจะช่วยปกป้องทรัพยากรประมงให้อุดม สมบูรณ์ขึ้นตามลำดับ ซึ่งผู้วิจัยได้นำเสนอขอบเขตของการอนุรักษ์ทั้ง 4 ชุมชนดังนี้

ภาพที่ 41 พื้นที่การอนุรักษ์ทั้ง 4 ชุมชน
ที่มา: Google Maps (GPS), 2561

ภาพที่ 42 พื้นที่การอนุรักษ์ ชุมชนบ้านใหม่ ชุมชนบ่อหลา ชุมชนชายหิน
ที่มา: Google Maps (GPS), 2561

ภาพที่ 43 พื้นที่การอนุรักษ์ชุมชนหัวเขา
ที่มา: Google Maps (GPS), 2561

การวางซั้งปลาหรือการสร้างบ้านปลา ถือเป็นการใช้ภูมิปัญญาในการเพิ่มปริมาณสัตว์น้ำและเป็นการอนุรักษ์ การวางซั้งถือเป็นเสมือนการทำปะการังเทียมให้ปลาให้วางไข่ได้เพาะสัตว์น้ำวัยอ่อนในจุดที่เหมาะสม การรวมตัวกันเพื่อที่จะทำซั้งหรือบ้านปลา โดยชุมชนบ้านใหม่ หมู่ที่ 1 หมู่ที่ 2 และชุมชนชายหินเป็นพื้นที่หน้าบ้านที่ต้องร่วมกับการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง โดยเฉพาะสัตว์น้ำที่นับวันจะเหลือน้อยลงทุกที จึงได้ร่วมมือกับหลาย ๆ ฝ่าย การทำซั้งปลาทำกันหลายรูปแบบ ทั้งที่เป็นพื้นที่เป็นพุ่มลอยน้ำ บางแห่งใช้แหเก่าอวนเก่าผูกกับไม้ไผ่แล้วทิ้งลงทะเล ดังนั้นส่วนประกอบหลัก ๆ ที่ขาดไม่ได้ คือ ไม้ไผ่ เชือก ถุงทราย แท่งปูน และทางมะพร้าว ส่วนองค์ประกอบอื่นถือเป็นการออกแบบที่ขึ้นอยู่กับท้องถิ่นนั้นว่าจะเลือกใช้สิ่งใด แต่สำหรับชาวประมงบ้านใหม่ ชาวประมงบ่อหลา และชาวประมงชายหิน ใช้กิ่งไม้เป็นองค์ประกอบสำคัญที่หาได้จากท้องถิ่น

ภาพที่ 44 สถานที่ทำการศูนย์อนุรักษ์ชุมชนบ้านใหม่และชุมชนชายหิน
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 10 ตุลาคม 2561

ภาพที่ 45 สัญลักษณ์หมายเลข ๙ ศูนย์อนุรักษ์ชุมชนบ้านใหม่และชุมชนชายหิน
 ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 10 ตุลาคม 2561

ภาพที่ 46 บ้านปลาทดลองชุมชนบ้านใหม่และชุมชนชายหิน
 ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 10 ตุลาคม 2561

ภาพที่ 47 การทดลองปลูкт้นโกงกางชุมชนบ้านใหม่และชุมชนชายหิน
 ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 10 ตุลาคม 2561

ภาพที่ 48 ศูนย์อนุรักษ์ชุมชนบ่อปลา
 ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 10 ตุลาคม 2561

ภาพที่ 49 กฎกติกาชุมชนบ่อหลา
 ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 10 ตุลาคม 2561

ภาพที่ 50 บรรยากาศกลุ่มชุมชนบ่อหลาฟาร์มทะเล
 ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 10 ตุลาคม 2561

ภาพที่ 51 บรรยากาศกลุ่มชุมชนบ่อปลา
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 10 ตุลาคม 2561

ภาพที่ 52 บรรยากาศกลุ่มชุมชนบ่อปลา
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 10 ตุลาคม 2561

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการจัดการฟาร์มทะเลในทะเลสาบสงขลา จากคณะทำงานโครงการตามแผนแม่บทการพัฒนาหลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา (2560) พบว่า ได้มีการจัดโครงการฟื้นฟูทรัพยากรประมงในทะเลสาบสงขลาในการจัดการฟาร์มทะเลขึ้น โดยชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรประมง สามารถเพิ่มผลผลิตทรัพยากรสัตว์น้ำ เพิ่มความอุดมสมบูรณ์ในทะเลสาบสงขลา เพื่อนำไปสู่แนวทางบริหารจัดการหลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาอย่างยั่งยืน โดยเน้นให้ชุมชนมีบทบาทมากขึ้น เพื่อที่สามารถดำเนินการได้โดยพึ่งพาตนเอง ซึ่งกรมประมง และหน่วยงานต่าง ๆ จะเป็นพี่เลี้ยงคอยให้ความช่วยเหลือประสานงาน ในส่วนของการดำเนินงานจากการสำรวจปริมาณสัตว์น้ำพบชนิดเด่นที่เป็นผลผลิตจากการปล่อยในเขตฟาร์มทะเล ได้แก่ กุ้งก้ามกราม 114,460.011 กิโลกรัม กุ้งกุลาดำ 17,482.5 กิโลกรัม ปลาเก็ดเหลือง 18,432.5 กิโลกรัม ปลากระพงขาว 2,575 กิโลกรัม ปลาทะกรับ 15,407.5 กิโลกรัม ปลาทะเพียนขาว 22,055.0 กิโลกรัม ปลาหมอไทย 1,630.0 กิโลกรัม ปลาลำปำ (กระแห) 5.0 กิโลกรัม ปลาเยี่ยงเทศ 675.0 กิโลกรัม ปลาเนื้ออ่อน 50.0 กิโลกรัม ปลาดุกอูย 2,900.0 กิโลกรัม ปลาชะโอน 262.5 กิโลกรัม และปลาน้ำจืด 1,945.0 กิโลกรัม นอกจากนี้ชนิดเด่นที่เป็นผลผลิตจากธรรมชาติ คือ กุ้งหัวมัน 433,912.5 กิโลกรัม และปูดำ 12,400.0 กิโลกรัม ทั้งนี้เป็นผลจากการทำงานร่วมกันทั้งการบริหารจัดการ ควบคุมการใช้เครื่องมือที่ผิดกฎหมาย และการปล่อยสัตว์น้ำชนิดที่เสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ เป็นต้น

ต่อมา ในปี พ.ศ. 2557 ผลของการสร้างฟาร์มทะเลสามารถสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน โดยสร้างจิตสำนึกให้ชุมชนในการใช้ทรัพยากรประมงอย่างรู้คุณค่า และเกิดประโยชน์สูงสุด โดยเฉพาะด้านการฟื้นฟูทรัพยากรประมง พร้อมทั้งมีกิจกรรมการจัดตั้งแพปลาชุมชนเป็นการสร้างจิตสำนึกให้กับชุมชนรอบทะเลสาบให้เห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ โดยไม่จับสัตว์น้ำที่มีไข่และมีการสร้างฟาร์มสาธิตการเลี้ยงปลาทะเลระบบปิด ซึ่งเป็นแนวทางหนึ่งที่จะปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการเป็นผู้จับมาเป็นผู้เลี้ยงบ้าง การสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนและสร้างจิตสำนึกให้รู้จักรักษาทรัพยากรประมงร่วมกัน เพื่อเติมเต็มให้ชุมชนมีความเข้มแข็งสามารถพึ่งพาตัวเองได้ ซึ่งจะนำไปสู่ความยั่งยืนของทรัพยากรสัตว์น้ำในอนาคต นอกเหนือจากนี้มีการปล่อยสัตว์น้ำ จำนวน 63.35 ล้านตัว ประกอบด้วย กุ้งกุลาดำ กุ้งแชบ๊วย กุ้งก้ามกราม ปลากระพงขาว ปลานวลจันทร์ทะเล ปูม้า และมีผลการจับ จำนวน 2,683,022.5 กิโลกรัม โดยมีสัตว์น้ำชนิดเด่น ได้แก่ กุ้งก้ามกราม 114,750.0 กิโลกรัม กุ้งกุลาดำ 19,400.0 กิโลกรัม กุ้งแชบ๊วย 60,305.0 กิโลกรัม กุ้งหัวมัน 1,284,017.5 กิโลกรัม ปลากระพงขาว 4,900.0 กิโลกรัม และปูม้า 36,650.0 กิโลกรัม (คณะทำงานโครงการตามแผนแม่บทการพัฒนาหลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา, 2560)

ในปี พ.ศ. 2558 ชุมชนได้ขยายเขตฟาร์มทะเลเพื่อให้ครอบคลุมพื้นที่รอบทะเลสาบพร้อมกับการจัดทำธนาคารกุ้งก้ามกราม โดยปล่อยให้แม่กุ้งวางไข่ก่อนจับขายเพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ให้กับทะเลสาบนอกเหนือจากการปล่อยโดยหน่วยงานภาครัฐ พร้อมทั้งมีการศึกษาข้อมูลทางวิชาการเรื่องการพัฒนาระบบฟาร์มทะเลโดยชุมชน เพื่อเพิ่มผลผลิตกุ้งก้ามกรามในทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2546-2557 นอกจากนี้ยังมีการจัดตั้งกลุ่มเครือข่ายเฝ้าระวังการทำประมง จัดตั้งจุดสกัดเฝ้าระวังการทำประมงในทะเลสาบสงขลาตอนนอก และมีการปรับปรุงแหล่งที่อยู่อาศัยสัตว์น้ำ (บ้านปลา) พร้อมจัดตั้งชุมชนประมงต้นแบบ รวมถึงอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากสัตว์น้ำในทะเลสาบสงขลาเพื่อเพิ่มมูลค่าและเสริมรายได้ให้แก่กลุ่มแม่บ้าน จัดทำสื่อ

การสอนเรื่องกุ้งทะเลสาบสงขลาในรูปแบบโปสเตอร์ เพื่อให้ชาวประมงและเยาวชนรอบทะเลสาบสงขลาได้ทราบถึงชนิดกุ้งที่มีอยู่ในทะเลสาบ ยังเป็นแนวทางในการอนุรักษ์สัตว์น้ำและได้มีการปล่อยสัตว์น้ำจำนวน 74.68 ล้านตัว

ในปี พ.ศ. 2559 ชุมชนได้ขยายเขตฟาร์มทะเลและปรับปรุงฟาร์มทะเลเก่าจำนวน 4 เขต รวมถึงสร้างจิตสำนึกให้แก่ชุมชน และนักเรียนให้ใช้ทรัพยากรประมงอย่างคุ้มค่า และเกิดประโยชน์สูงสุดควบคู่กับกิจกรรมการจัดทำธนาคารกุ้งก้ามกราม นอกจากนี้ยังมีการจัดตั้งกลุ่มเครือข่ายเฝ้าระวังการทำประมงพร้อมกับอบรม จัดตั้งจุดสกัดเฝ้าระวังการทำประมงในทะเลสาบสงขลาตอนนอก และมีการซ่อมแซมแหล่งที่อยู่อาศัยสัตว์น้ำ (บ้านปลา) เสริมสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนด้านการประมง รวมถึงการอบรมการแปรรูปอาหารจากสัตว์น้ำ และพัฒนาคุณภาพผลิตภัณฑ์ที่แปรรูปพร้อม ๆ กับการทำสื่อการสอนหนังสือเรื่อง “หลบหลังแลเลสาบ” และทำโปสเตอร์เรื่องกุ้งในทะเลสาบสงขลาและจากการปล่อยสัตว์น้ำจำนวน 64.57 ล้านตัว

ในปี พ.ศ. 2560 นอกเหนือจากการขยายเขตฟาร์มทะเลจำนวน 4 เขต การพยายามสร้างจิตสำนึกให้แก่เยาวชน และนักเรียนในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรประมง โดยมีกิจกรรมการจัดทำธนาคารกุ้งก้ามกราม การมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการทรัพยากรสัตว์น้ำ มีการจัดทำซั้งเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ ส่วนสำคัญในช่วงนี้ คือ การฝึกอบรมการส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพผลิตภัณฑ์อาหารแปรรูปจากสัตว์น้ำ เพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารและมีการศึกษาความหลากหลายของชนิดสัตว์น้ำบริเวณทะเลสาบสงขลาตอนนอก รวมถึงศึกษาวิถีชีวิตของปลาลิ้นควายชนิดดำและศึกษาปริมาณ คุณภาพเซลล์สืบพันธุ์ของปลาจักรผานเพศผู้ พร้อมทั้งมีการปล่อยสัตว์น้ำทั้งหมด 57.027 ล้านตัว

นอกจากนั้นจากการที่ผู้วิจัยสนทนากลุ่มกับชาวประมงในพื้นที่ชุมชนหัวเขา ชุมชนบ้านใหม่ ชุมชนบ่อหลา และชุมชนชายหิน พบว่า มีการทำฟาร์มทะเลของชุมชน มีการตั้งกฎกติกาขึ้นเพื่อดูแลในชุมชน เนื่องจากชาวบ้านบางส่วนได้ลักลอบเข้ามาทำประมงในเขตฟาร์มทะเลทำให้เกิดความขัดแย้ง เมื่อจับได้แล้วไม่มีอำนาจในการดำเนินการจะต้องส่งต่อไปยังเจ้าหน้าที่ของรัฐซึ่งก็ไม่ชัดเจนที่จะลงโทษคนทำผิดกติกา ถึงแม้จะมีการวางกติกาส่วนหนึ่งชาวบ้านบอกว่า คนที่ดูแลกฎเองบางครั้งเมื่อเข้าเวรก็จะจับปลาเสียเอง นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีความเห็นเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรประมง โดยการกันพื้นที่เป็นเขตอนุรักษ์จากกรณีศึกษา ดังนี้

“...ในเขตพื้นที่หมู่ที่ 2 ถ้าขับเรือล่องไปเรือตรงนั้นมันมีป้ายอยู่ หมู่ 1 และหมู่ 2 และก็แบ่งให้คนอื่นดูแล ปกติเราจะคุม 380 กว่าไร่ อย่างว่าถ้าเราไปจับผิดชอบหน้าบ้านเพื่อนมันก็ได้ มันทำงานยากส่วนข้อมูลถ้าเอาข้อมูลพื้นฐาน ซึ่งได้มีการรวบรวมเอาไว้ แต่ไม่ใช่ปัจจุบันได้ว่าจะถ้าปัจจุบันไปดูใน facebook ทั้งบ้านใหม่และชุมชนรอบข้าง ในส่วนของชุมชนเราจะมีรูปสัญลักษณ์ในส่วนชุมชนอื่น ๆ ก็อาจจะเป็นป่าโกงกาง ถ้าเราขับเรือออกไปนะ แต่ถ้าไม่ใช่เจ้าหน้าที่เขาจะไม่มีเข้าแต่ต้องไปกับเจ้าหน้าที่ ซึ่งเป็นคนดูแลและเขาจะพาไปดู โดยการนั่งเรือไปเขาจะนั่งเป็นเพื่อนไปด้วยลองไปดูนะ มีหลายหน่วยงานที่เข้ามาและจะเอาผลงานของเราไปหาเงินไปขอทุนทำวิจัยเราเลยไม่ได้ แต่ถ้าเป็นสถาบันอุดมศึกษาเพื่อการศึกษา อันนี้เรายินดีเป็นอย่างยิ่ง อาจารย์หลายท่านพนักศึกษ

มาดูงานและร่วมกับเรา และสร้างความร่วมมือกันในการทำฟาร์มทะเลมาช่วยกันสร้างบ้านปลา เพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมกัน

...แต่ของบังกับข้อมูลอีก 2 พื้นที่ อาจจะไม่ต่างกันนะอาจจะเป็นข้อมูลชุดเดียวกันด้วยซ้ำ แต่แตกต่างกันตรงที่ประวัติชุมชนเท่านั้นหรืออย่างนี้ได้เราอาจจะเขียนใน 3 ชุมชนก็ได้เพราะว่า 3 ชุมชน นั้นมันไม่แตกต่างกันหรือไม่ก็ลงที่นี้ที่เดียว เพราะที่นี้มันใช้พื้นที่เดียวกันตามทะเล แต่มันมี 3 หมู่บ้านเท่านั้นเองเป็น หมู่ 1 หมู่ 2 หรือ ถ้าหมู่ 3 ก็เป็นเขตบ่อปาด แต่ที่โน่นไม่ใช่ทำทะเลนะ แต่เป็นป่าโกงกางตอนนี้น้ำบ้านหัวเขากำลังประชุมกันอยู่ในเรื่องของฟาร์มทะเล เรากำลังมีการประชุมร่วมกัน และที่เราอาจจะร่วมกันตั้ง 4 หมู่บ้าน ในเรื่องการจัดการฟาร์มทะเล ตอนนี้น้ำชายเลนของหัวเขามีการลงพื้นที่บ่อย โดยที่หลัก ๆ ของเรา คือ การทำบ้านปลา และที่ทำโกงกางกับการรักษาพื้นที่...

...ตอนนี้พื้นที่ที่เราดูแล 300 กว่าไร่ ในเขตที่รับผิดชอบห้ามทำการประมงใด ๆ ทั้งสิ้นและทุกชนิด ตกเบ็ดก็ไม่ได้ เราจะดูแลรักษาโดยการจัดเวรยาม เช่น การดูแลด้านนอกมีคณะกรรมการอยู่ คนที่ออกไปหาปลาก็ช่วยเป็นอีกแรงหนึ่งในการดูแล หลังจากที่ที่บ้านปลาสถานการณ์ด้านทรัพยากรก็ดีขึ้นนะ วันก่อนมีการออกสกุ๊ปโดยอนุวัติมาปลาตกชี่ลิ่งก็ปรากฏให้เราเห็นเลยอยู่ชายฝั่ง มันมากันเป็นฝูง ทรัพยากรมันดีขึ้น ตั้งแต่เรามีบ้านปลา ปลาชี่ตั้งตัวเท่าฝ่ามือ แต่มันก็เป็นข้อจำกัดของเรานะ บางที่เราไม่ได้ทำวิจัยที่มันค่อนข้างที่จะชัดเจนเพื่อตอบคำถามว่าปริมาณปลามีอยู่เท่าไร แต่ในความรู้สึกมันกลับมาและอีกพื้นที่หนึ่งเป็นพื้นที่ชายหิน ถ้าในบ้านเราไปดูในพื้นที่ลงไปทางถนนตาลงไปมันจะมีป้ายอยู่แล้ว ในส่วนของปลานะพอถึงเวลาบ้านเรานั้น 3 น้ำน้ำจืดมันก็ออก ปลาน้ำเค็มก็จะเข้ามาอยู่ น้ำจืดปลาน้ำเค็มก็เข้ามาสลับกันอยู่แบบนั้น มีคนตั้งคำถามว่าทำไมเราไม่เปิดฟาร์ม เพราะเรายังไม่พร้อมกับการรับมือในเรื่องของการบริหารจัดการ ค่อย ๆ เดินค่อย ๆ เรียนรู้ให้กลุ่มมันเข้มแข็ง...

...ในส่วนของบ้านหัวเขามีป่าโกงกาง อันนี้ก็เน้นการจัดการร่วมกัน มีธนาคารปูของบ่อทรัพย์อนันต์ และยังมี การสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ แต่เราจะเดินด้วยตัวเองก่อน เราสร้างบ้านเลข 9 จุดเริ่มต้นของโครงการเราใช้ท่อ PVC เพื่อให้มันทนทาน เพราะที่อื่นมันไม่มีมีของเรที่เดียวที่ทะเลสาบที่อื่นหมดแล้ว โดยสัญลักษณ์หมายเลข 9 เราทำตั้งแต่ปี 60 ตั้งแต่ในหลวงรัชกาลที่ 9 ทรงสิ้นพระชนม์ และเราก็ได้ทำถวายแด่พระองค์ท่าน เพื่อเป็นตัวแทนแห่งความจงรักภักดีและการอนุรักษ์ทรัพยากรไว้ เรายังเริ่มตั้งแต่ปี 57 เริ่มทำตอนปลายปี มันก็เป็นแค่นั้นแหละ บางทีเขาก็ไม่ให้ข้อมูล เพราะว่ามันมีหน่วยงานหลายที่ลงมาแล้วก็ขอข้อมูล เพื่อที่จะไปเอาตั้งค์แล้วท้ายที่สุดแล้วชุมชนก็ไม่ได้อะไรเลยชุมชนก็เป็นเสียประโยชน์ เสียชื่อจนทำให้ชุมชนมันล่มสลายแล้ว ก็เราไม่สามารถที่จะจัดการอะไรได้เลย ยิ่งคนลงมาพื้นที่เยอะ ๆ เพราะพื้นที่มันขยายออกไป คือ เราไม่สามารถที่จะมีระบบจัดการได้อย่างเหมาะสม เราบอกแล้วว่าเราเน้นการมีส่วนร่วม ช่วยกันทำไปเรื่อย ๆ ไม่ได้รีบ การทำงานแบบนี้มันเป็นงานส่วนรวมก็ต้องอาศัยการมีส่วนร่วม เดี่ยวซ่อมโน้นบ้างเดี่ยวซ่อมนี้บ้างก็ทำกันไปตามระบบ เหมือนป่าโกงกางเราก้ทำนะ เราก้ช่วยกันเก็บฝักแล้วก็ต้องทำไปเรื่อย ๆ ต้องลองผิดลองถูกหรือเราจะปลูกด้านนอกทะเล เนื่องจากเราไม่มีพื้นที่ต้องอาศัยการใช้ท่อซีเมนต์ใส่ดินเข้าไป ในระยะต่อไปจะขยายพื้นที่อย่างที่เราไปดูงานป่าโกงกางที่บ้านหัวเขาก้ช่วยเราทำนะมีส่วนร่วมกันแลกเปลี่ยนความคิด พัฒนา ต่อยอด หลังจากนั้นก็จัดการฟาร์มปลา

เพื่ออนุบาล ใครได้ปลาอะไรมาเราก็เอามาใส่ไว้ในฟาร์มของเรา นี่เป็นการสร้างการอนุรักษ์อีกแบบนะ ผมมอง อย่างน้อยเราสามารถต่อยอดในสิ่งที่เรามี เรามาช่วยกันพัฒนาแทนที่จะรอหน่วยงานต่าง ๆ เข้ามาช่วย เรายืนดูมันไม่ได้ พลังต้องเกิดจากชุมชนที่จะเป็นพลังยิ่งใหญ่ได้ ในขณะเดียวกัน ก็วางระบบบริหารจัดการให้ดี ระบบจะสามารถทำให้เราดำเนินงานได้ ชุมชนข้าง ๆ เราก็ก้มไปแล้ว เพราะระบบนิเวศละ ดังนั้นถ้ามีปัญหาสำคัญ ๆ เราจะมานั่งคุยกันในกรรมการ และจากชุมชน ภายนอก เช่น ท่าเสา หัวเขา ชายหินที่กำลังเดินอยู่ตอนนี้ เราก็ต้องเป็นพี่เลี้ยงให้เขาชะ ทรัพยากร เช่น ปลาจะกลับมาแน่นอน เราเชื่อแบบนั้น...”(บังสบบ, สัมภาษณ์วันที่ 20 ตุลาคม 2561)

จากกรณีศึกษาสะท้อนการมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน และดำเนินการ การจัดการทรัพยากรประมง ภายใต้ระบบความสัมพันธ์ของชุมชนเพื่อกำหนดกฎ และกติกาในการ อนุรักษ์ และจากการสะท้อนกรณีศึกษาทั้ง 4 ชุมชน พบว่า

“...สภาพพื้นที่จากสะพานติณจะเห็นเขตอนุรักษ์ หรือการจัดการทางทะเล ลากยาวสุดสายตาไปถึงหัวโค้งของทะเลสาบสงขลาตรงนี้มีเนื้อที่ติดกันหมด เริ่มต้นตั้งแต่ชายหิน บ้านใหม่ ไปจนถึงบ้านบ่อหลาของหมู่ที่ 2 และยาวไปจนถึงอีกหมู่บ้านหนึ่ง แต่ตอนนี้เขาไม่ทำกันแล้ว เพราะเขาทะเลาะกัน เรื่องของการจับคนที่เข้ามาลักลอบ คือ ...พอจับได้ก็ยึดเบียดกันนั้นสมาชิก เขาก็คัดค้านกันแหละที่นี้ เพราะมันไม่ชอบธรรมในการบังคับใช้ กติกา จับคือจับ เอาจริง ๆ ...เรากัน พื้นที่ไว้ที่เราตกลงกันในชุมชน แล้วก็เป็นแหล่งที่ได้ออกสนับสนุนพันธุ์สัตว์น้ำได้มาปล่อย เราพบว่า เมื่อก่อนนั้นเรามีพันธุ์ปลาเกือบ 600 กว่าชนิด ทุกวันนี้ไม่ค่อยเห็นแล้วมีไม่กี่ชนิดที่เราพบนะตอนนี้ ช่วงก่อนหน้านั้นะปลาบอก ปลาซีตัง ลูกหลานเราเกือบที่จะไม่เห็นแล้วเพราะมันหายหมด ในฤดูของมันก็ไม่มีนะ ช่วงสอง-สามปี ให้หลัง หลังจากที่เรามีฟาร์มขึ้นมาจัดตั้งเป็นเขตอนุรักษ์ขึ้นมา เราเห็น ปลาบอกกลับมา เราวัดไม่ได้มันจะสมบูรณ์ไหม แต่เราก็เดาเอาว่าเมื่อมันมีที่อยู่มันก็จะเข้ามาที่ บ้านของมัน ตอนกลางคืนมาดูนะ พอได้ยินเสียงเรือ มันก็จะว่ายมายังตลิ่ง ปลามันรู้แหละว่าจะตาย ถ้าอยู่ที่เดิมมันเข้ามาในเขตอนุรักษ์ เราก็บังคับ ปลาที่พวกนี้มันกินอร่อยโดยเฉพาะปลาในเลบ้านเรา คนข้างนอกกว่ามัน เนื้อมันแน่น ถึงที่นี้ ณ ตรงนี้เกิดขึ้นได้ก็มาจากการรวมตัวกันของคนในชุมชน เกิดขึ้นครั้งแรกในหมู่ที่ 2 เขาพยายามสร้างและดูแลหน้าบ้านของเขา ก่อน นั้นหมายความว่าหน้าบ้าน ใครก็สามารถจัดและมีเขตของตัวเอง แต่เราก็มีการประชุมร่วมกันนะ เวลาที่มีการประชุมใหญ่ เราก็บังคับพี่น้องชาวบ้านทั้ง 2 หมู่บ้าน จนกระทั่งทุกวันนี้เรามาแลกเปลี่ยนข้อมูลต่าง ๆ ตอนแรก มันก็มีความขัดแย้งกันนะหนักด้วย บางคนเขาว่าของนี้เป็นของพระเจ้านะ พระเจ้าให้ทุกคนได้ใช้ แล้วพวกคุณมาบอกว่าห้ามใช้ ใช้ไม่ได้ตรงนี้เป็นเขตหวงห้าม สุดท้ายแล้วก็ต้องยอมครับเพราะคนส่วนใหญ่เขาเห็นด้วย พักหลังพอเขาเห็นว่าที่ตรงนี้มันสามารถช่วยได้จริงในเรื่องของทรัพยากร คนเหล่านั้นเขาก็เลยเข้ามาร่วมกัน เมื่อก่อนความขัดแย้งนะมีการยิงกันก็มีนะ เพราะแย่งชิงพื้นที่กัน สุดท้ายแล้วเราก็มานั่งคุยกันว่าเมื่อหมู่ที่ 2 ทำแล้ว เราในฐานะมีพื้นที่หน้าบ้านเราก็คงต้องทำ ทุกวันนี้เราก็มียุทธศาสตร์หน้าบ้านเรา หัวเขาก็มีเขตดูแลหน้าบ้านเขา ชายเขาเราช่วยกันเพราะเขา เริ่มทำ ส่วนบ่อหลาเขาทำมาก่อนเราเขาบริหารจัดการได้ชำนาญแล้ว ที่สำคัญ คือ ตอนนั้นเราก็มานั่ง คิดต่อว่า เราจะทำอย่างไรให้ทุกหน้าบ้านของตัวเองเป็นพื้นที่อนุรักษ์ ไม่มากแค่ขอพื้นที่จากฝั่งแค่

300 เมตร ที่เหลือคุณก็ทำไป เพราะไปแก้ปัญหาก็ให้เขาเรือโพงพางคงยาก รัฐยังทำไม่ได้เลย ถึงว่าทำได้อีกก็ต้องใช้งบประมาณ ผมว่าไม่ต่ำแต่หมื่นล้าน ไม่มากหรือละก็ให้ค่าเครื่องมือทุกชนิด ทุกคนลองคิดดูว่าในทะเลมีเครื่องมือเท่าไร ก็ชนิด ผมว่าเอาเงินมาลอกทะเลดีกว่า พูดถึงการลอกทะเลผมว่ามีข้อดีนะ และดีมากถ้าเขาเอาจริงเอาจังกันครับ...” (วะเส็ม, บังสบ, สนทนากลุ่มวันที่ 21 ตุลาคม 2561)

นอกเหนือจากกรณีศึกษา ยังมีการสะท้อนการอนุรักษ์ทรัพยากรของชุมชน ซึ่งผู้วิจัยได้สังเคราะห์และสามารถได้ดังนี้

“...ผมกะว่าเหมือนกัน การอนุรักษ์มันช่วยให้เราดีขึ้น บ้านเราก็ทำฟาร์มทะเล แต่ปัญหามันก็มี เราไม่ค่อยมีสิทธิ ถ้าคนบ้านเราไม่ให้ความร่วมมือก็จบ...แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นกติกาก็ต้องเป็นกติกา ยึดหยุ่นเมื่อไรก็เป็นช่องทางให้ทุจริตกันได้ ตัวอย่างก็มีแล้วข้าง ๆ ...”(เฟิ่น, สนทนากลุ่มวันที่ 21 ตุลาคม 2561)

“...พูดถึงกิจกรรมการจัดการทั้ง 4 ชุมชน ชุมชนเล็ก ๆ ที่ได้รับเกียรติในการต้อนรับท่านปลัดกระทรวงพลังงานและคณะ และบริษัท ปตท.สผ ผู้ที่นำความภาคภูมิใจมามอบแก่คนในชุมชน และยังเป็นผู้สนับสนุนหลักในการจัดกิจกรรมครั้งนี้ด้วย รวมถึงศูนย์ป้องกันและปราบปรามประมงทะเลเขต 2 (สงขลา) ที่สนับสนุนเรือที่ใช้ในกิจกรรมปล่อยกุ้ง บริษัท อากิแบม ออยล์จำกัด สนับสนุนเชื้อเพลิงให้คณะกรรมการกลุ่มฯ ผู้อำนวยการกองสาธารณสุขเทศบาลเมืองสิงหนครที่ช่วยประสานงานต่าง ๆ บรรดาครู นักเรียนโรงเรียนต่าง ๆ ในพื้นที่ แม่บ้าน อสม. ผู้นำชุมชน กลุ่มเครือข่าย อนุรักษ์หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน รวมถึงสื่อมวลชนที่เข้ามาร่วมสนับสนุนกิจกรรมเราตรงนี้มากมาย...”(เล็บ, สนทนากลุ่มวันที่ 21 ตุลาคม 2561)

“...ถ้าพูดถึงการอนุรักษ์ชาวบ้านก็มีส่วนร่วมนะ จะเห็นการขยายพื้นที่จาก หมู่ 2 มา หมู่ 1 และไปชายหิน และหัวเขา ตอนนี้อย่างไรก็ทำแล้วนะ แต่หัวเขาเขาจะเน้นการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าโกงกาง แต่ฟาร์มทะเลก็เกิดขึ้นแล้วกำลังดำเนินไปได้ดีนะ ทั้ง 4 ชุมชนมาร่วมกันจะได้เป็นพื้นที่เดียวกันลากยาวจากหัวเขามาบ้านเรา เราว่าดีหลายกิโลเลยนะ ดูจากภาพถ่ายดาวเทียมจะสวยงาม...”(บังเหม็ม, สนทนากลุ่มวันที่ 20 ตุลาคม 2550)

ในขณะการสนทนา ผู้วิจัยได้สอบถามถึงเขตอนุรักษ์ และหน่วยงานในการช่วยสนับสนุนและดูแล การสะท้อนข้อมูลโดยภาพรวมพบว่า หน่วยงานที่สำคัญ เช่น นักศึกษามหาวิทยาลัยทักษิณ วิทยาเขตสงขลา เอกพัฒนาชุมชนปีที่ 2 และ 3 มาร่วมทำกิจกรรมแปลงเพาะปลูก ต้นโกงกาง และเรียนรู้วิถีชีวิตของสมาชิกและประวัติความเป็นมาของกลุ่มในโครงการนำความรู้สู่ชุมชน ยังมีภาคเอกชน เช่น ปตท.สผ. ที่เข้ามามีบทบาทในการสร้างความรู้ และสนับสนุนโครงการต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา คณะรัฐประศาสนศาสตร์ร่วมกับเทศบาลเมืองสิงหนคร และบรรดาเหล่านักเรียนจากโรงเรียนบำรุงศาสตร์ (ปอเนาะคลองลึก) ช่วยกันปลูกซ่อมแซมต้นโกงกางในบ้านปลา อีกทั้งยังร่วมกันปล่อยกุ้ง จำนวน 800,000 ตัว ลงสู่ทะเลสาบสงขลา บริเวณเขตฟาร์มทะเลด้วย การสนับสนุนพันธุ์กุ้งจากศูนย์ป้องกันและปราบปรามประมงทางทะเลเขต 2 (สงขลา) ในการนี้ทำให้ผู้ที่เข้าร่วมในกิจกรรมต่างก็มีความสุขที่ได้ทำสิ่ง ดี ๆ ที่เป็นประโยชน์กับระบบนิเวศน์ของทะเลสาบสงขลาเพื่อความอุดมสมบูรณ์ ต่อมาเมื่อนักศึกษามหาวิทยาลัยทักษิณ วิทยาเขตสงขลา เอกพัฒนาชุมชน ยังได้ให้ความรู้แก่เยาวชนในชุมชนในเรื่อง ของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ในขณะเดียวกันกรมประมงเปิดการอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวของทะเลสาบสงขลา และปล่อยพันธุ์ปลากะพงขาว จำนวน 28,000 ตัว สนับสนุนโดยศูนย์นิ้ก้าสงขลา และได้ซ่อมแซมบ้านปลาจำนวน 2 หลัง และได้การแจกฝักของต้นโกงกางและถุ้งสำหรับปลูกคนละ 2 ต้น พร้อมอธิบายขั้นตอนการปลูกให้อีกด้วย ขณะเดียวกันชาวชุมชนร่วมกันสร้างกลุ่มอนุรักษ์ชายฝั่งทะเลชุมชนบ้านใหม่ภายใต้โมเดล “บ้านปลาของพ่อหมายเลข 9” โดยมีกลุ่มเยาวชน ชาวบ้านรวมทั้งภาครัฐ และเอกชน เข้าร่วมจัดทำ (บังสบ, วัะเส็ม, เฝิน, เล็บ, สัมภาษณ์วันที่ 20 ตุลาคม 2561)

จากการสนทนาดังกล่าวข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่า การจัดการทรัพยากรประมง โดยการตั้งเป็นเขตอนุรักษ์หรือฟาร์มทะเลเป็นสิ่งที่ดี ซึ่งเน้นการมีส่วนร่วมในภาคส่วนต่าง ๆ ที่เข้ามามีบทบาทในการสนับสนุนนอกเหนือจากการแลกเปลี่ยนทั้ง 4 ชุมชน

ภาพที่ 53 ศาลาพิทักษ์ทะเลในเขตพื้นที่หั้ง 4 ชุมชน โดยตั้งอยู่หมู่ที่ 2 ชุมชนบ่อหลา
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 10 ตุลาคม 2561

ภาพที่ 54 แนวเขตการอนุรักษ์จากชุมชนหัวเขาไปถึงชุมชนบ่อหลา
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 10 ตุลาคม 2561

ภาพที่ 55 แนวการทำซั้งปลาชุมชนชายหิน
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 10 ตุลาคม 2561

ภาพที่ 56 แนวการทำซั้งปลาชุมชนชายหินกับชุมชนบ้านใหม่
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 10 ตุลาคม 2561

ภาพที่ 57 สัญลักษณ์หมายเลข 9 ของชุมชนบ้านใหม่
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 10 ตุลาคม 2561

ภาพที่ 58 ซั้งปลาชุมชนบ้านใหม่
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 10 ตุลาคม 2561

ภาพที่ 59 สัญลักษณ์ หัวใจทะเลของชุมชนบ่อหลา
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 10 ตุลาคม 2561

ภาพที่ 60 แนวซั้งปลาของชุมชนบ่อหลา
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 10 ตุลาคม 2561

ภาพที่ 61 แนวซั้งปลาของชุมชนบ่อхлаเสริมบ่อซีเมนต์
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 10 ตุลาคม 2561

กล่าวโดยสรุป การจัดการทรัพยากรประมง โดยการตั้งเป็นเขตอนุรักษ์หรือฟาร์มทะเลสามารถสร้างความเป็นอยู่โดยไม่ลำบาก การจัดการทรัพยากรที่เน้นการมีส่วนร่วมในภาคส่วนต่าง ๆ ที่เข้ามามีบทบาทในการสนับสนุน นอกเหนือจากการแลกเปลี่ยนทั้ง 4 ชุมชน ซึ่งในเชิงพื้นที่มีการจัดการ เช่น ปลูกป่าชายเลน การทดลองปลูกหญ้าทะเล การกักกันพื้นที่เป็นเขตอนุรักษ์ หรือการตั้งโครงการฟาร์มทะเลของชุมชนภายใต้แนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วม การมีส่วนร่วมในการกำหนดกติกา ทั้ง 4 ชุมชน เพื่อพลังขับเคลื่อน และแสดงความเป็นเจ้าของในฐานะการจัดการทรัพยากรประมงรวมกันในทะเลสาบสงขลา ถึงแม้จะเป็นสิทธิเชิงซ้อนระหว่างกรมลิตธิรัฐและปัจเจกชนก็ตาม แต่ก็ยังเป็นการดีที่จะช่วยให้ทรัพยากรประมงฟื้นคืนสภาพได้อีกครั้งหนึ่งท่ามกลางวิกฤต

ป่าโกงกางกับการจัดการทรัพยากรร่วมใน สองเขา หนึ่งเล เสเริน

การปลูกป่าชายเลนเพื่อเพิ่มแหล่งที่อยู่อาศัยให้กับสัตว์น้ำของชุมชนบ้านใหม่ชุมชนชายหิน ชุมชนบ่อхла ถือเป็นกิจกรรมที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยชุมชนคิดวิธีการปลูกต้นโกงกางโดยใช้ท่อซีเมนต์ เนื่องจากพื้นที่เดิมไม่เคยมีต้นโกงกางมาก่อน แต่ชุมชนต้องการสร้างความสมบูรณ์ให้กับเขตอนุรักษ์เพื่อเพิ่มแหล่งอาศัยให้กับสัตว์น้ำ หรือทรัพยากรประมงจึงถือได้ว่ากิจกรรมเหล่านี้เป็นการค้นหาวิธีการปลูกป่าโกงกาง เพื่อให้ต้นโกงกางสามารถเจริญเติบโตได้ วิธีการ คือการใช้ท่อซีเมนต์กลมขนาดทั่วไปที่มีขายในตลาด นำมาเรียงกันเป็นแถวแล้วเอาดินเลนรอบ ๆ ใส่ในท่อลงไปให้เต็มนำต้นโกงกางจำนวน 5 ต้น ปลูกลงในดิน นับเป็นภูมิปัญญาที่ชุมชนบ้านใหม่ ชุมชนชายหิน ชุมชนบ่อхла คิดขึ้นเองภายใต้ภูมิปัญญาและระบบความสัมพันธ์ภายใต้ระบบ

นิเวศ ซึ่งจากการศึกษาพบว่า ต้นโกกงางที่เพาะปลูกในพื้นที่มี 2 ชนิด คือ ต้นโกกงางใบเล็ก และต้นโกกงางใบใหญ่

ต้นโกกงางใบเล็ก

จากการลงพื้นที่บ้านใหม่พบว่าต้นโกกงางที่ปลูกในชุมชนบ้านใหม่ และชุมชนชายหินประกอบไปด้วยต้นโกกงางใบเล็ก และต้นโกกงางใบใหญ่ โดยเฉพาะต้นโกกงางใบเล็กจัดเป็นไม้ยืนต้นขนาดกลางถึงขนาดใหญ่มีความสูงประมาณ 20 ถึง 30 เมตร ลำต้นแตกกิ่งก้านมาก เปลือกต้นเป็นสีเทาเกือบเรียบเปลือกหนาประมาณ 1.5 ถึง 3 เซนติเมตร เมื่อทุกเปลือกทิ้งไว้สักครู่ ด้านในของเปลือกจะเป็นสีแดงหรือสีแดงอมแดงไปจนถึงสีเลือดหมู ส่วนกะพี้เป็นสีเหลืองอ่อนแกมเป็นสีน้ำตาลแดง เนื้อไม้มีลักษณะเป็นมันวาว เส้นไม้ตรงมีรอยแตกตามแนวตั้งมากกว่าแนวนอน และนิยมขยายพันธุ์ด้วยวิธีการใช้ฝักโดยตรง ด้วยการเก็บฝักที่แก่และสมบูรณ์หรือจะเก็บฝักที่หล่นร่วงในน้ำ ฝักสมบูรณ์จะลอยน้ำได้เมื่อเก็บมาแล้วชาวบ้านก็จะนำไปปลูกทันที เพราะหากเก็บไว้นานความสามารถในการงอกจะลดลงไปตามระยะที่เก็บ

“...บ้านเราเราสร้างป่าโกกงางขึ้นมาเอง เพราะระบบนิเวศบ้านเราไม่ได้เอื้อให้ป่าโกกงางมันเติบโตได้เหมือนกับชุมชนหัวเขาดินบ้านเราแตกต่างจากชุมชนหัวเขา เพราะฉะนั้นเราก็ต้องมาทดลองในการทำการปลูกในพื้นที่ของเรา เราจะมีแปลงสาธิตหรือแปลงทดลองในการปลูกต้นโกกงางของเรา 2 แปลง ซึ่งติดกับศูนย์อนุรักษ์ตอนนี้ถือว่าได้ผลมากเพราะต้นโกกงางสามารถเจริญงอกงามได้ และเราจะขยายพื้นที่ไปเรื่อย ๆ รอบทะเลหรือรอบเขตอนุรักษ์ของเรา ตอนนี้เรามีโครงการปลูกต้นโกกงางและร่วมกับชุมชนชายหิน มีหน่วยงานต่าง ๆ เข้ามาสนับสนุนในอุปกรณ์ต่าง ๆ และชุมชนได้มีส่วนร่วมในการจัดซื้อหรือจัดทำหรือจัดหาท่อซีเมนต์ขนาดใหญ่ที่เขาไม่ใช้แล้ว และรับบริจาคเข้ามา ตอนนี้ถ้าเราขับเรือออกไปชายทะเลหรือเรานั่งอยู่ที่ศูนย์เราจะเห็นในซั้งปลา เราจะพยายามปลูกป่าชายเลนในซั้งปลาทุกซั้ง ๆ ละประมาณ 2-3 ต้น และเราจะทดลองและลองผิดลองถูกไปเรื่อย ๆ และเราคิดว่าต้นโกกงางสามารถที่จะขยายพันธุ์ได้ แต่เราต้องดูแลบ่อย ๆ ขยันเติมดินเลนเข้าไป และยังมีที่ปรึกษาที่มีความเชี่ยวชาญ อย่างเช่น ชาวบ้านหัวเขาก็มาช่วยเราในการดูแล หรือในการเพาะปลูก เพราะชาวบ้านหัวเขาเขาชำนาญในเรื่องป่าโกกงางอย่าง เช่น ผู้ใหญ่นนท์และสมาชิกหลาย ๆ คน บังอี ซึ่งเป็นคนดูแลป่าโกกงางร่วมกับผู้ใหญ่นนท์ในชุมชนหัวเขาก็มาช่วยเราอีกแรงนึง...” (บังสบ, สัมภาษณ์วันที่ 20 ตุลาคม 2561)

จากการสนทนากลุ่มยังพบอีกว่าสรรพคุณต่าง ๆ ของต้นโกงกางใบเล็ก ประเด็นที่สำคัญ คือ การช่วยอาการคลื่นไส้และอาเจียน โดยมีวิธีการทำจากภูมิปัญญา คือ การนำเปลือกของลำต้นโกงกางมาต้มและต้มกับน้ำ น้ำจากเปลือกใช้ในการรับประทานเพื่อแก้อาการท้องร่วง ช่วยแก้บิด (น้ำจากเปลือก) บางคนยังบอกว่าใบอ่อนของต้นโกงกาง สามารถนำมารับประทานแก้ท้องร่วงได้ ในขณะที่เดียวกันน้ำจากเปลือกก็ใช้ชะล้างแผล และใช้ห้ามเลือดได้เป็นอย่างดี หรือจะนำเปลือกมาตำให้ละเอียดใช้พอกห้ามเลือดจากบาดแผลสด หรือจะใช้ใบอ่อนนำมาเคี้ยวหรือบดให้ละเอียดใช้พอกแผลสดได้สามารถห้ามเลือดได้เช่นกัน อีกทั้งยังช่วยป้องกันเชื้อโรคได้ด้วย (ศุภยวีจัย และพัฒนาประมงทะเลอ่าวไทยตอนล่าง, 2560)

ต้นโกงกางใบใหญ่

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านบ้านใหม่ ชาวบ้านชายหิน ชาวบ้านบ่อหลาพบว่า คุณลักษณะทั่วไปของต้นโกงกางใบใหญ่มีเปลือกลำต้นสีเทาเข้มถึงดำแตกเป็นร่องรอบ ๆ โคนมีรากค้ำยันเพื่อพยุงลำต้นให้แข็งแรงสามารถดำรงตนได้ในโคลนดินใบเดี่ยวไม่ผลัดใบ เรียงเป็นคู่ตรงข้ามใบสีเขียวอ่อนมีจุดดำที่ก้านใบ ใบเกล็ดสีแดงหุ้มยอดอ่อนดอกเป็นช่อออกที่ง่าม ใบกลีบเลี้ยงสีเหลืองอ่อน มี 4 กลีบ กลีบดอกสีขาว 4 กลีบ มีกลิ่นหอมผลเดี่ยวทรงคล้ายลูกข่างสีน้ำตาลผิวของผล ผลงอกตั้งแต่อยู่บนต้นเป็นฝักกลมสีเขียวอ่อนส่วนที่ติดกับขั้วมีกลีบเลี้ยง

สรรพคุณของโกงกาง ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่า ใบและลำต้นมีสรรพคุณช่วยแก้อาเจียนเป็นเลือด โดยการใช้เปลือกของลำต้นต้มน้ำเพื่อใช้ดื่มเพื่อเป็นยาแก้ท้องร่วง หรือจะใช้น้ำจากเปลือกลำต้นนำมากินเป็นยาแก้ท้องร่วงได้เช่นกัน ในส่วนของเปลือกลำต้นนำมาต้มกับน้ำเป็นยาสมานแผล หรือนำมาตำให้ละเอียดใช้พอกบาดแผลสดก็เป็นการห้ามเลือดได้เช่นเดียวกัน ในขณะเดียวกัน ชาวบ้านยังบอกอีกว่า น้ำจากเปลือกลำต้นจะชำระล้างบาดแผลและเชื้อโรค หรือมีบางคนนำเปลือกต้นมาต้มกับน้ำใช้ชำระล้างบาดแผลเรื้อรัง (ศุภยวีจัยและพัฒนาประมงทะเลอ่าวไทยตอนล่าง, 2560)

ประโยชน์ของต้นโกงกางอีกประการ โดยไม้โกงกางซึ่งมีลักษณะตรงเป็นไม้ที่มีคุณสมบัติแข็งแรงเหนียวทนทาน จึงเหมาะสำหรับการนำมาแปรรูปทำเป็นเฟอร์นิเจอร์ เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ในการก่อสร้าง เช่น การทำกลอนหลังคาจาก รอด ตง อกไก่ของบ้าน หรือใช้ทำเสาเข็มหรือไม้ค้ำยันต่าง ๆ ในขณะที่ชาวบ้านนำไม้มาทำเสาในการค้ำยันโพงพาง ในโรงงานอุตสาหกรรมนิยมนำลำต้นมาแปรรูปทำเยื่อกระดาษ ประการที่สอง ไม้โกงกางสามารถนำมาเป็นฟืนและถ่าน ถือเป็นไม้ที่มีคุณภาพ มีเขี้ยวเนื้อและไม้เกิดสะเก็ดไฟเมื่อนำมาใช้งาน ประการต่อมา ประโยชน์ของเปลือกต้นโกงกางมีสารแทนนินและฟีนอลจากธรรมชาติสูงมาก อีกทั้งยังมีราคาที่ถูก ซึ่งสารดังกล่าวสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง เช่น ทำยา ทำหมึก ทำสี ใช้ในการฟอกหนัง ทำกาวยสำหรับติดไม้ ซึ่งเปลือกมีน้ำฝาดประเภท catechol ให้สีน้ำตาลที่สามารถนำมาย้อมสีผ้าได้ เช่น ชาวประมงนิยมนำมาใช้ย้อมผ้า ย้อมแห ย้อมอ้วน หรือย้อมหนัง เป็นต้น จากการสัมภาษณ์ชุมชนหัวเขาและชุมชนบ้านใหม่ พบว่า เมื่อมีป่าโกงกางขึ้นมาสัตว์น้ำต่าง ๆ จะเข้ามาอยู่ในป่าโกงกาง และมีหลายประเภทมากในปัจจุบัน หรือแม้กระทั่งสัตว์ทะเลบางชนิดที่คิดว่าสูญพันธุ์แล้ว อีกทั้งยังสามารถช่วยป้องกันรักษาชายฝั่งทะเล เป็นแนวกำบังคลื่นลมที่คลื่นลมในช่วงฤดูกาลต่าง ๆ เมื่อเห็น

ประโยชน์ของป่าโกงกาง จึงมีส่วนร่วมในการจัดการเพื่อให้เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ (บังสบ; ผู้ใหญ่บ้านนนท์; พีใหญ่; น้ำเกียรติ; สัมภาษณ์วันที่ 20 ตุลาคม 2561; ศูนย์วิจัยและพัฒนาประมงทะเลอ่าวไทยตอนล่าง, 2560)

ภาพที่ 62 การมีส่วนร่วมของนักเรียนร่วมกันปลูกต้นโกงกางในแปลงเพาะชำ
ที่มา: กลุ่มอนุรักษ์ชายฝั่งและฟาร์มทะเลชุมชนบ้านใหม่ หมู่ที่ 1, 2561

ภาพที่ 63 การเพาะชำต้นโกงกางในแปลงเพาะชำ
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 10 ตุลาคม 2561

ภาพที่ 64 ต้นโกงกางในท่อซีเมนต์
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 10 ตุลาคม 2561

ชุมชนหัวเขากับการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าโกงกาง

จากการลงพื้นที่เพื่อศึกษาแนวทางในการจัดการทรัพยากรร่วมของการจัดการป่าโกงกาง โดยการมีส่วนร่วมทั้ง 4 ชุมชน ซึ่งได้น้อมนำพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชบรมนาถบพิตรในรัชกาลที่ 9 ความว่า ...ในการปลูกป่าทดแทนการปลูกป่า 3 อย่างได้ประโยชน์ 4 อย่างว่า การปลูกป่าถ้าจะให้ราษฎรมีประโยชน์ ได้ให้ใช้วิธีปลูกไม้ 3 อย่าง แต่มีประโยชน์ 4 อย่าง คือ ไม้ใช้สอย ไม้กินได้ ไม้เศรษฐกิจ ประโยชน์อย่างที่ 4 คือ ได้ระบบอนุรักษ์ดินและน้ำ...

การจัดการป่าชายเลนตำบลหัวเขาถือเป็นป่าพระราชทาน เนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ในหลวงรัชกาลที่ 9 ครองราชย์เป็นปีที่ 50 โดยอาศัยกระบวนการการมีส่วนร่วมของประชาชนและหน่วยงานต่าง ๆ ประกอบด้วย คณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (กปร.) บริหารโครงการโดยสถาบันทรัพยากรชายฝั่งโคริน มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ มูลนิธิชัยพัฒนา มูลนิธิแม่ฟ้าหลวง มูลนิธิโททาล และต่อมา บริษัท ปตท. สำรวจและผลิตปิโตรเลียมจำกัด (มหาชน) หรือ ปตท. สผ. และประชาชนในตำบลหัวเขาที่เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารโครงการ และดูแลป่าโกงกางหรือป่าชายเลนในตำบลหัวเขา เพื่ออนุรักษ์และเป็นที่พักพิงสัตว์น้ำในพื้นที่ดังนี้

ภาพที่ 65 ป่าชายเลน
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 8 ตุลาคม 2561

ในปี พ.ศ 2538 มูลนิธิชัยพัฒนาได้เลือกพื้นที่ หมู่ที่ 2 ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร เพื่อดำเนินโครงการ ต่อมาสถาบันทรัพยากรชายฝั่งโคริน ปตท.สผ. ได้จัดตั้งเป็นชมรมฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าชายเลนตำบลหัวเขา ถือเป็นหน่วยงานสำคัญในการดูแลป่าโกงกางเหล่านี้

ภาพที่ 66 อาคารหลังใหม่ของศูนย์อนุรักษ์ป่าโกงกาง
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 8 ตุลาคม 2561

ในปี พ. ศ. 2550 ในวันที่ 25 สิงหาคม 2550 ชาวตำบลหัวเขาได้ร่วมกันจัดงาน 10 ปีตามรอยเจ้าฟ้า 80 พรรษาเฉลิมพระเกียรติมหาราช เพื่อเฉลิมฉลองในวโรกาสมหามงคล 80 พรรษาพระบาทสมเด็จพระปรมินพระมหาภูมิพลอดุลยเดช และน้อมนำรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณของสมเด็จพระเทพรัตนฯ สุธา สยามบรมราชกุมารี ในวโรกาสครบ 10 ปี ที่พระองค์ท่านทรงพระกรุณาเสด็จร่วมปลูกป่าด้วยพระองค์เอง

ภาพที่ 67 สมเด็จพระเทพรัตนฯ สุธา สยามบรมราชกุมารี พระองค์เสด็จร่วมปลูกป่าด้วยพระองค์เอง

ที่มา: ผู้ใหญ่บ้านนนท์, ปตท.สผ., พี่ใหญ่, 2561

ในปี พ.ศ. 2552 วันที่ 24 มกราคม พ.ศ. 2552 มูลนิธิชัยพัฒนาได้สนับสนุนให้ชมรมฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าชายเลนตำบลหัวเขา นำโดย นายหมัดแสละ เส้นลิหมื่น ประธานชมรม นายสุพจน์ วิสมิตนันท์ รองประธานชมรม และนายรอเจด บูร์ณวิจิตร โต๊ะอิหม่ามมัศยิดยาบัลไรด์ เหริะหม๊ะ เป็นที่ปรึกษาชมรม นำโครงการชุมชนพัฒนาป่าชายเลน ตำบลหัวเขา เข้าร่วมประกวดในโครงการจัดการทรัพยากรน้ำชุมชนตามแนวพระราชดำริ ครั้งที่ 2 ปี พ.ศ. 2551 จนได้รับรางวัลชมเชยในระดับประเทศ ยิ่งความซาบซึ้งแก่ชาวตำบลหัวเขาเป็นอย่างยิ่ง

ในปี พ.ศ. 2553 ในวันที่ 21 กันยายน สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้มีหมายกำหนดการในพระราชประสงค์เสด็จกลับมาเยี่ยมผืนป่าแห่งนี้อีกครั้ง ยิ่งความปลาบปลื้มเป็นล้นพ้นแก่ราษฎรที่มาเข้าเฝ้ารับเสด็จ

ภาพที่ 68 สมเด็จพระเทพรัตนฯสุดา สยามบรมราชกุมารีพระองค์เสด็จเยี่ยมผืนป่า
ที่มา: ผู้ใหญ่บ้านนนท์, ปตท.สผ., พิใหญ่, 2561

ผลสำเร็จและการมีส่วนร่วมได้เกิดการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในการจัดการป่าชายเลนหรือป่าโกงกาง ประเด็นที่สำคัญ คือ การรวมกลุ่มของคนในชุมชนเกิดเวทีแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกันระหว่างชุมชนหนึ่งกับชุมชนหนึ่ง ระหว่างชาวบ้านด้วยกัน ในการดำเนินกิจการต่าง ๆ และมีลักษณะกลุ่มเครือข่ายเพิ่มขึ้นสามารถขยายพื้นที่ป่าชายเลนกว่าร้อยละ 2 ในปัจจุบันทำให้คนหันหน้าเข้าหากันมากขึ้น โดยเฉพาะมิติความสัมพันธ์ระหว่างคนกับทรัพยากร หรือมิติความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ชาวบ้านเกิดการร่วมแรงร่วมใจกันปลูกป่าชายเลนที่เสื่อมโทรมกว่า 2 ไร่ ขยายพื้นที่กลายเป็นผืนป่าชายเลนกว่าร้อยละ 2 ในปัจจุบัน อาจจะกล่าวได้ว่าตำบลหัวเขาหรือชาวบ้านชุมชนหัวเขาร่วมกันปลูกป่าด้วยมือของชาวบ้านเองร้อยละ 100 ในขณะเดียวกันในมิติของการศึกษาป่าชายเลนหรือป่าโกงกาง ยังเป็นจุดเรียนรู้ที่สำคัญของนักเรียน นักศึกษา และประชาชนในพื้นที่ทั่วไปในจังหวัดสงขลา และพื้นที่ใกล้เคียง นำมาซึ่งความร่วมมือกันในทุกมิติเพื่อที่จะรักษาความมั่นคงทางด้านอาหารและรักษาระบบนิเวศ รวมถึงระบบความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศกับคน และระบบนิเวศกับทรัพยากร และในมิติทางวัฒนธรรมได้เป็นอย่างดี ในขณะเดียวกันก็ยังมีการสร้างเครือข่ายไปยังชุมชนต่าง ๆ พื้นที่ใกล้เคียง ในปัจจุบันมีการสร้างเครือข่ายขยายพื้นที่ และตั้งศูนย์การเรียนรู้ขึ้นมาในชุมชนและขยายสู่ชุมชนอื่น ๆ เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารเพิ่มขึ้น และมีการวางแผนในเรื่องของทรัพยากรหรือการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร หรือการปลูกป่าชายเลนในทุกมิติ

ภาพที่ 69 ป่าโกงกางชุมชนหัวเขา
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 8 ตุลาคม 2561

ภาพที่ 70 ป่าโกงกาง
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 8 ตุลาคม 2561

ภาพที่ 71 ป่าโกงกาง
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 8 ตุลาคม 2561

ภาพที่ 72 ความสมบูรณ์ของป่าโกงกาง
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 8 ตุลาคม 2561

ภาพที่ 73 ทางเดินเยี่ยมชมป่าโกงกาง
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 8 ตุลาคม 2561

นอกจากต้นโกงกางของชุมชนแล้ว ยังมีส่วนร่วมในการทดลองการปลูกหญ้าทะเลเพื่อฟื้นฟูปะเสาะบสงขลา จากการลงพื้นที่ยังพบว่า ชุมชนบ้านใหม่มีการสร้างแปลงทดลองปลูกหญ้าทะเลเพื่อฟื้นฟูปะเสาะบสงขลาและระบบนิเวศเช่นเดียวกัน

การปลูกหญ้าทะเลเพื่อฟื้นฟูปะเสาะบสงขลา

การปลูกหญ้าทะเลของชุมชนบ้านใหม่ได้ร่วมกับศูนย์วิจัยและพัฒนาทรัพยากรทางชายฝั่งอ่าวไทยตอนล่าง โดยการนำเมล็ดหญ้าคาทะเลมาเพาะจนได้กล้าต้นขนาด 45 วันนำไปปลูกในบริเวณพื้นที่เขตอนุรักษ์และเป็นแปลงทดลอง เพื่อสร้างระบบนิเวศให้สัตว์น้ำวัยละอ่อนได้เจริญเติบโตซึ่งเป็นอาหารของสัตว์น้ำต่าง ๆ ในทะเลสาบสงขลาในพื้นที่เขตอนุรักษ์ของชุมชนบ้านใหม่ในอนาคต

ภาพที่ 74 หอยทะเลชุมชนบ้านใหม่
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 10 ตุลาคม 2561

ภาพที่ 75 แปลงทดลองปลูกหอยทะเล
ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย. 10 ตุลาคม 2561

หญ้าทะเลมีคุณสมบัติและลักษณะทางพฤกษศาสตร์คุณสมบัติของหญ้าคาทะเล มีใบเรียวยาวมีความกว้างประมาณ 0.75 ถึง 1.5 เซนติเมตร ความยาวประมาณ 19.4 เซนติเมตร มีเส้นใบประมาณ 15 เส้น ปลายใบมน ขอบใบหนาเรียบไม่มีคลื่นใบ โดยมีลำต้นสูงประมาณ 1 เมตร หรือสูงกว่าลำต้นตั้งตรงขึ้นเป็นกอจากเหง้าขนาดใหญ่ ส่วนที่ทำหน้าที่คล้ายรากมีลักษณะเป็นท่อนหนา มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 1-2 เซนติเมตร ปกคลุมด้วยขนแข็งหยาบสีดำและมีรากที่แข็งแรงมาก โดยพืชทะเลชนิดนี้สามารถเจริญเติบโตได้บนพื้นโคลน หรือพื้นที่ทรายในเขตน้ำล่งต่ำสุดบริเวณชายฝั่งที่ไม่มีคลื่น โดยประโยชน์ของทะเลหญ้าคาทะเลถือเป็นพืชที่มีประโยชน์เป็นอย่างมาก อีกทั้งยังเป็นแหล่งอาหารสำหรับสัตว์น้ำและสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ใช้เป็นที่อยู่อาศัยและหลบภัยของสัตว์น้ำนานาชนิด เป็นแหล่งวางไข่ อนุบาลสัตว์น้ำวัยอ่อน ในขณะที่เดียวกันก็เป็นแนวป้องกันการพังทลายบริเวณชายฝั่ง ช่วยดักจับตะกอนที่ฟุ้งกระจายกรองและบำบัดน้ำเสียจากกิจกรรมต่าง ๆ ในทะเลสาบสงขลา (ศูนย์วิจัยและพัฒนาประมงทะเลอ่าวไทยตอนล่าง, 2560)

บทสรุป

การศึกษาการจัดการทรัพยากรสองเขา หนึ่งเล เสดเริน: รูปแบบการจัดการทรัพยากรประมงร่วม อันประกอบด้วย 4 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนหัวเขา ชุมชนบ้านใหม่ ชุมชนชายหิน ชุมชนบ่อหลา โดยมีกิจกรรมการจัดการฟาร์มทะเล การทำซั้งปลา การจัดการป่าโกงกาง ถือเป็นจัดการทรัพยากรร่วม (common pool resources) Ostrom (1990) กล่าวว่า ทรัพยากรประมงถือเป็นสมบัติสาธารณะและมีข้อจำกัดในการใช้ทรัพยากรอย่างสิ้นเกิน ในขณะเดียวกันก็อาจมาจากการดูแลทรัพยากรที่ไม่ดีพอจนทำให้ระบบทรัพยากร (resource system) ถูกทำลายส่งผลกระทบต่อผลผลิตของทรัพยากร ดังนั้นการใช้ทรัพยากรให้เหมาะสมกับความสามารถในระบบการผลิต หรือการเพิ่มความสามารถในการผลิตของระบบทรัพยากร จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นเพื่อให้ทรัพยากรสามารถถูกใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน

ในขณะเดียวกันเมื่อพิจารณาการจัดการร่วม (co-management) ถือเป็นแนวทางหนึ่งในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สามารถผสานความร่วมมือจากภาคส่วนต่าง ๆ เช่น ชุมชน รัฐ และเอกชน สามารถการเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่าง ๆ สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรร่วม (Carlsson and Berks, 2004) ในการศึกษาพบว่ามีแนวทางในการจัดการทรัพยากรร่วมดังนี้

ฟาร์มทะเลเป็นโครงการที่เกิดจากการผลักดันของหน่วยงานภาครัฐ กรมประมง สถาบันเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง องค์กรพัฒนาเอกชน และภาคเอกชน และชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่ที่เป็นกรรมสิทธิ์ร่วมกัน ถือเป็นกลยุทธ์อย่างหนึ่งของหน่วยงานภาครัฐที่จะช่วยเยียวยาและฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาตอนล่าง และต่อลมหายใจให้กับผู้คนที่วิถีชีวิตอยู่กับทะเลในการเข้าถึงทรัพยากรประมงในฐานะที่ชุมชนเป็นผู้มีส่วนร่วมในการจัดการโดยตรง

ซั้งปลาหรือบ้านปลาที่ชาวบ้านทั้ง 4 ชุมชน ได้มีส่วนร่วมในการออกแบบพื้นที่หน้าหมู่บ้านหรือพื้นที่หน้าบ้านของตนเองเพื่อเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ หรือเป็นบ้านของสัตว์น้ำแต่ละชนิดได้เป็นอย่างดี รวมทั้งเป็นแหล่งวางไข่และสามารถเป็นที่กำบังความปลอดภัยให้แก่สัตว์น้ำ

การกำหนดพื้นที่อนุรักษ์โดยมีกฎกติกาของชุมชนว่า จะต้องไม่เข้ามาจับสัตว์น้ำบริเวณบ้านปลา ถือเป็นพื้นที่ของการอนุรักษ์ทรัพยากรประมงของชุมชน

ป่าโกงกางถือเป็นส่วนหนึ่งในการจัดการร่วมในอาณาบริเวณทะเลสาบสงขลา และส่วนหนึ่งได้กันเขตเป็นพื้นที่อนุรักษ์ของชุมชน โดยชาวบ้านเล็งเห็นถึงประโยชน์และเป็นเงื่อนไขสำคัญส่วนร่วมในการจัดการป่าโกงกาง เพื่อให้เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ ซึ่งผลประโยชน์ที่ได้ไม่ใช่แค่สัตว์น้ำเท่านั้น แต่ยังเป็นแหล่งป้องกันคลื่นทะเลในช่วงฤดูกาลต่าง ๆ อีกทั้งยังเป็นแนวกำบังคลื่นลมที่เคลื่อนเข้ามาปะทะชายฝั่งได้เป็นอย่างดี

ภายใต้ข้อค้นพบเชิงพื้นที่โดยมีรูปแบบในการจัดการทรัพยากรสามารถเป็นแนวทางในการจัดการทรัพยากรร่วม โดยมีชุมชนเป็นผู้มีส่วนได้เสียเป็นผู้จัดการภายใต้การกำหนดกฎ กติกา และมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ ในขณะที่เดียวกันก็ได้รับการสนับสนุนโดยหน่วยงานต่าง ๆ ที่เข้ามามีส่วนร่วม ทั้งรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และภาคเอกชน นำไปสู่เป้าหมายของการจัดการทรัพยากร ประมงร่วม (co-management) อย่างเป็นระบบ

บทที่ 7

บทสรุปและการอภิปรายผล

การศึกษาพลวัตทางนิเวศวิทยาสังคมและการจัดการทรัพยากรประมงในชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดสงขลา มีข้อสรุปเชิงพื้นที่ และเนื้อหาในการศึกษาพลวัตทางนิเวศวิทยาสังคมที่เกี่ยวข้องกับการประมง รวมถึงปฏิบัติการประจำวันของชาวประมง และแนวทางการจัดการทรัพยากรร่วมของประมงในชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดสงขลา ที่สอดคล้องกับนิเวศวิทยาสังคม ซึ่งผู้วิจัยสรุปและอภิปรายผลได้ดังนี้

บทสรุป

การศึกษาพลวัตทางนิเวศวิทยาสังคมของชาวประมงในพื้นที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดสงขลา โดยผู้วิจัยได้แบ่งพลวัตของพื้นที่ออกเป็น 3 ช่วง ดังนี้ คือ ช่วงที่ 1 คือ การประมงแบบยังชีพ (subsistence) (ก่อนช่วงปี พ.ศ. 2501) การทำประมงที่มีรูปแบบการดำรงชีวิตจากการผลิตเพื่อยังชีพ ซึ่งเชื่อมโยงต่อระบบความสัมพันธ์ระหว่างคน และระบบการผลิตต่อมาเกิดการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนโดยให้ความสำคัญกับระบบเศรษฐกิจแบบตลาด นำมาซึ่งการแบ่งการศึกษาช่วงที่ 2 ที่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด (market economy) ส่งผลต่อพลวัตทางนิเวศวิทยาสังคมกับบริบทการประมง (ช่วงปี พ.ศ. 2501-2550) เนื่องจากกระแสความทันสมัยที่เข้ามาสู่อาณานิคมชุมชนประมงรอบทะเลสาบสงขลา การเข้าสู่ความทันสมัยเกิดจากนโยบายรัฐที่ส่งเสริมให้เข้าถึงทรัพยากรประมงเพื่อป้อนเข้าสู่โรงงานอุตสาหกรรม ในขณะที่เดียวกันก็สัมพันธ์กับนโยบายในการนำเทคโนโลยีเข้ามาปรับใช้ในการดำรงชีพ เช่น การนำไนลอนเข้ามาใช้ในการถักทอ กัด แห อวน แทนการใช้เครื่องมือประมงที่ทำจากวัสดุในท้องถิ่นด้วยภูมิปัญญา เนื่องจากสามารถจับสัตว์น้ำในปริมาณที่เพิ่มขึ้นเท่าตัว ประกอบกับการได้รับความคิด ค่านิยม และความเชื่อใหม่ ๆ ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบแผนในการผลิต แบบแผนการบริโภค ผลดังกล่าวนำไปสู่ช่วงสุดท้าย คือ พลวัตทางนิเวศวิทยาสังคมกับบริบทการทำประมงในภาวะขาดแคลนทรัพยากรประมง (ช่วงปี พ.ศ. 2551-2561) ซึ่งชาวประมงปรับรูปแบบปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน รวมถึงเครื่องมือทำการประมงเพื่อเข้าถึงทรัพยากรประมงที่เข้มข้นขึ้นตามลำดับ

พลวัตทางนิเวศวิทยาสังคมกับบริบทการทำประมงแบบยังชีพ (subsistence)

(ก่อนช่วงปี พ.ศ. 2501)

ระบบความสัมพันธ์ในช่วงดังกล่าวสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรและชาวประมง ซึ่งเป็นผู้มีส่วนได้เสียโดยตรงจากทรัพยากรประมง การสะท้อนให้เห็นว่าพลวัตทางนิเวศวิทยาสังคมของกลุ่มต่าง ๆ ที่ใช้ประโยชน์ในทะเลสาบสงขลา ในอดีตทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมยังคงอุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะทรัพยากรประมงมีสัตว์น้ำหลากหลายชนิด และพึ่งพาซึ่งกันและกัน หมายรวมถึงมิติความสัมพันธ์เชิงประวัติศาสตร์ของชุมชนหัวเขาในบริบทการปกครอง

และความสัมพันธ์ในนิเวศวิทยาสังคม อาจจะสามารถกล่าวได้ว่าชุมชนหัวเขามีการดำรงชีพของที่พึ่งพิงในระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ และมีการติดต่อแลกเปลี่ยนกับภายนอก ในขณะที่เดียวกันก็มีการพึ่งพาในสังคมสูง อีกทั้งยังเชื่อมโยงถึงทรัพยากรประมง เนื่องจากในอดีตมีประชากรจำนวนน้อยและประกอบกับความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร การเปลี่ยนแปลงเริ่มเกิดขึ้นเมื่อมีความทันสมัยเข้ามามีบทบาทสำคัญในแง่ของเศรษฐกิจ เป็นเงื่อนไขผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และเกิดการขยายตัวของชุมชนอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งยังส่งผลต่อวิถีการดำรงชีพซึ่งดำรงอยู่ภายใต้การผลิตแบบยังชีพของคนชุมชนหัวเขาที่มีความสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติ นอกจากนี้จะอิงอยู่กับธรรมชาติแล้วยังผันแปรตามฤดูกาลและยุคสมัย หลายครอบครัวที่ประกอบอาชีพหลายอย่าง โดยหมุนเวียนเปลี่ยนไปตามฤดูกาลให้สอดคล้องกับสภาพของทรัพยากรประมง และยังมีปัจจัยในการยังชีพเพียงพอตลอดปี มีทรัพยากรธรรมชาติใช้อย่างเพียงพอตามความต้องการของครัวเรือน วิธีที่เกื้อกูลกับธรรมชาติ และอีกทั้งยังดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในพื้นที่

ต่อมาเมื่อชุมชนหัวเขาเริ่มเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงหรืออย่างก้าวของโมทัศน์การพัฒนา และการอิงแอบในระบบตลาด ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 2 ระยะ ระยะแรก คือ การพัฒนาภายใต้แนวนโยบายของรัฐ ระยะที่สอง คือ การเข้าสู่ยุคตลาดอย่างเข้มข้น ถือเป็นยุคแห่งการเปลี่ยนผ่านของการดำรงชีพในชุมชนชายทะเล จากระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพหรือจากการผลิตแบบยังชีพ (subsistence Economy) ไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด (market economy) เนื่องจากการขยายอิทธิพลของตลาดที่เข้ามามีบทบาทในชุมชนมากขึ้น ส่งผลให้ครัวเรือนประมงต้องปรับตัวตาม นำไปสู่การปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตรวมทั้งระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน และระบบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับภายนอก โดยที่ชุมชนมีการเรียนรู้และปฏิสัมพันธ์กับตลาดยิ่งขึ้น ซึ่งปรากฏออกมาให้เห็นในรูปของการเกิดตลาดบ้านเลและตลาดนอกพื้นที่ ซึ่งกลไกการตลาดทำให้แปรเปลี่ยนรูปแบบการผลิตเพื่อการค้าได้เริ่มขึ้นและขยายตัวเพิ่มขึ้นตามลำดับ ครัวเรือนเริ่มมีการปรับตัวเข้าสู่ระบบตลาดมีการแลกเปลี่ยนสินค้าโดยใช้เงินเป็นสื่อกลางอย่างชัดเจน ในขณะที่มีการเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยีที่เข้ามามีบทบาทสำคัญถึงแม้การผลิตแบบดั้งเดิมจะยังคงอยู่ แต่ก็ถูกจำกัดอยู่ในครัวเรือนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างยากจน ในช่วงนี้การประมงถือว่าเป็นอาชีพหลักของคนส่วนใหญ่ ส่วนของแรงงานในการทำประมงยุคของการเปลี่ยนผ่านยังคงอาศัยแรงงานของครัวเรือนและเครือญาติ และยังมีผลต่อการสร้างวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยน ถือได้ว่าระบบตลาดเริ่มมีอิทธิพลต่อการผลิตและระบบสังคมมากขึ้น อันจะพบเห็นจากการเปลี่ยนผ่านจากระบบการผลิตแบบยังชีพ (subsistence) ภายใต้เศรษฐกิจแบบตลาด (market economy) เพิ่มขึ้นลำดับ

พลวัตทางนิเวศวิทยาสังคมกับบริบทการประมงในเศรษฐกิจแบบตลาด (market economy) (ช่วงปี พ.ศ. 2501-2550)

เศรษฐกิจแบบตลาด (market economy) ที่ส่งผลต่อการแปรเปลี่ยนวิถีการผลิตและวิถีวัฒนธรรม พบว่าในช่วงก่อนปี 2501 ถือเป็นยุคแห่งความรุ่งเรืองของทรัพยากรประมงแบบยังชีพและมีการพึ่งตัวเอง แต่เมื่อมีการแลกเปลี่ยนด้วยระบบเงินตราและเศรษฐกิจ เครื่องยนต์เริ่มมีบทบาทแทนเรือใบและเรือแจว อีกทั้งเครื่องมือประมงมีลักษณะทำลายล้างมากยิ่งขึ้น ซึ่งนำไปสู่ความเสื่อมโทรมและร่อยหรอของทรัพยากรประมง สะท้อนให้เห็นถึงการพยายามทำประมงอย่าง

เข้มข้นเพื่อหวังผลเชิงเศรษฐกิจ เมื่อเวลาผ่านไปนโยบายที่รัฐเข้ามามีบทบาทสำคัญในการสร้างสาธารณูปโภค เส้นทางการคมนาคม รวมทั้งการมีพ่อค้าต่างถิ่นที่เข้ามาค้าขาย และจับจองพื้นที่ทะเลเป็นกรรมสิทธิ์ จึงทำให้ชาวประมงชุมชนหัวเขาเล็งเห็นถึงการผลิตเพื่อขายแทนการผลิตเพื่อยังชีพ การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจึงเริ่มต้นขึ้นอย่างเต็มพื้นที่ และเป็นผลให้เกิดการเห็นแก่ตัวมือใครยาวสาวได้สาวเอาทำให้ต้องเร่งทำการประมงให้ได้ปริมาณมาก ๆ และซื้อสิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน

ระบบตลาดยังส่งผลต่อการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนต่าง ๆ เช่น ชาวไทยพุทธ ซึ่งเป็นแม่ค้าจากภายนอกมีบทบาทในการถ่ายเททรัพยากรประมงออกจากชุมชน ในขณะที่เดียวกันก็สร้างอาชีพด้วยขายอุปกรณ์ประมง การที่สามารถนำเครื่องมือประมงและเครื่องยนต์ติดเรือมาขายให้กับชาวประมง ตลอดจนรับซื้อปลาแบบเหมาลำเพื่อไปส่งขายตลาด การเปลี่ยนแปลงเริ่มเด่นชัดโดยเฉพาะการตัดเส้นทางคมนาคมทางบก เป็นการเพิ่มโอกาสในการติดต่อปฏิสัมพันธ์กับคนภายนอกผ่านระบบตลาดนัดทั้งในชุมชนและตลาดภายนอก ด้วยสาเหตุที่กล่าวมาข้างต้นส่งผลต่อการลดลงของทรัพยากรประมงบางชนิดได้สูญพันธุ์ไปจากทะเลสาบสงขลา ในขณะที่มีหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมประมงได้รณรงค์ให้มีการอนุรักษ์ทรัพยากรประมง มีการกำหนดเขตพื้นที่อนุรักษ์สัตว์น้ำ นอกจากนี้ยังได้ทำการปล่อยพันธุ์สัตว์น้ำในวันสำคัญต่าง ๆ โดยการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ เพื่อการเพิ่มปริมาณสัตว์น้ำในทะเลสาบสงขลา ในทางตรงกันข้ามกลับพบว่า ปริมาณของทรัพยากรประมงไม่ได้เพิ่มขึ้นอย่างที่ควร ชาวบ้านจึงหารายได้เสริมและหลายครอบครัวที่ต้องพึ่งพิงภายนอกส่วนหนึ่งเข้าสู่โรงงานอุตสาหกรรมจนไร้คนสืบทอดการทำประมงในที่สุด ทำให้ทัศนคติ ค่านิยม ความเชื่อและวัฒนธรรมได้เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย โดยเฉพาะการได้รับอิทธิพลจากสังคมภายนอก การพึ่งพากันในสังคมลดน้อยลงเช่นเดียวกับโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่ได้เปลี่ยนแปลงไปเกิดการแข่งขันมากขึ้น ชุมชนหัวเขาเริ่มปรับตัวในการเป็นแรงงานสู่ภาคอุตสาหกรรม การเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตและการบริโภคความทันสมัยมากขึ้นภายใต้บริบทของการพัฒนา จึงเกิดกิจกรรมต่าง ๆ กิจกรรมที่เกิดขึ้นส่งผลกระทบต่อทรัพยากร การก่อเกิดเก้าอี้แกว่งในชุมชนหรือนายทุนต่างถิ่นที่กวาดซื้อสิทธิในพื้นที่ เครื่องมือในการทำประมง ชาวบ้านเข้าสู่กระบวนการกลายเป็นแรงงานในภาคประมง อีกทั้งนโยบายที่กระทบต่อทรัพยากรประมงทำให้เกิดความเสื่อมโทรมและร่อยหรอลง อาทิเช่น โรงงานอุตสาหกรรม บ่อกักในรอบพื้นที่ทะเลสาบสงขลา ทำเรื่อน้ำลึกที่สร้างเขื่อนปิดปากอ่าว ทำให้ปลาในทะเลไม่สามารถเข้ามาวางไข่ได้ ชาวบ้านจึงพยายามสร้างเงื่อนไขในการต่อรองขึ้นเพื่อให้สามารถดำรงอยู่ได้ในสถานการณ์ที่เกิดขึ้น

ดังนั้นการเข้าถึงทรัพยากรประมงของชุมชนหัวเขา มีความสำคัญภายใต้ความสามารถ (capacity) และการต่อรอง (negotiation) ของชาวประมงชุมชนหัวเขา ในแต่ละบริบทและเงื่อนไขที่ซับซ้อนและหลากหลาย ภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจของกลุ่มคนแต่ละกลุ่มที่เข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรประมงเพิ่มขึ้น ส่งผลต่อรูปแบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจในมิติต่าง ๆ เช่นกัน

พลวัตทางนิเวศวิทยาสังคมกับบริบทการทำประมงในภาวะขาดแคลนทรัพยากรประมง (ช่วงปี พ.ศ. 2551-2561)

กระแสของความทันสมัยและนโยบายของรัฐ ตลาด ที่เข้ามามีบทบาทสำคัญกระทบต่อการทำประมงและทรัพยากรประมงจนทำให้วิถีการผลิตเปลี่ยนไป อีกทั้งยังส่งผลต่อวิถีการบริโภค (consumers) ที่เปลี่ยนไปด้วยเช่นกัน ดังนั้นการพยายามเข้าถึงทรัพยากรประมงที่เข้มข้น และการพยายามสร้างความหมายใหม่ ๆ (re-present) ของทรัพยากร รวมถึงชุดวาทกรรม (discourse) (Michel Foucault, 1995) การพยายามสร้างอำนาจในการต่อรองเพื่อเข้าถึงทรัพยากรประมงจากการสะท้อนแง่มุมที่เกี่ยวข้องกับความร่อยหรอ และภาวะด้นรณด้านทรัพยากรประมงที่มาจากสาเหตุระบบนิเวศที่เปลี่ยนไป เงื่อนไขทางการตลาดที่มีเป้าหมายในการอุปโภค และบริโภคจนล้นเกินความจำเป็น อีกทั้งเทคโนโลยีที่ทันสมัยเข้ามาบทบาทสำคัญที่เปลี่ยนวิถีการผลิตของชุมชนเกิดการเร่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบนิเวศ และระบบความสัมพันธ์ของคนที่ใช้เข้าไปใช้ประโยชน์ในแต่ละกลุ่ม จนก่อให้เกิดความขัดแย้งในชุมชนและช่วงชิงพื้นที่เพื่อเข้าถึงทรัพยากรในทะเลสาบสงขลา และยังสะท้อนความขัดแย้งคนกลุ่มคนในพื้นที่ในการเข้าถึงการใช้ประโยชน์จากทะเลสาบสงขลาและการใช้ทรัพยากรประมง การเข้ามาของนายทุนนอกพื้นที่ส่งผลต่อความมั่นคงทางอาหาร ชาวประมงหัวเขาเริ่มรวมตัวกันเพื่อปกป้องพื้นที่หน้าบ้านของตัวเอง โดยไม่ให้กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเข้าถือครองพื้นที่ที่ตัวเองใช้ประโยชน์ และเกิดการสูญเสียพื้นที่หน้าบ้าน ซึ่งถือเป็นพื้นที่หลักในการดำรงชีพจนเกิดปฏิกิริยาโต้ตอบอย่างรุนแรง ในขณะที่เดียวกันก็เกิดการร้องสิทธิในใช้ประโยชน์จากทรัพยากรประมงในพื้นที่ หลังจากรัฐมีนโยบายให้เอกชนมาถือครองพื้นที่ได้เกิดความขัดแย้งจากกลุ่มต่าง ๆ หลหลายรูปแบบ ทั้งความขัดแย้งของกลุ่มชาวประมงด้วยกันและกลุ่มชาวประมงในพื้นที่อื่น ๆ รวมถึงชาวประมงกับนายทุนนอกพื้นที่ในการเข้าถึงทรัพยากร ส่งผลต่อความสัมพันธ์ต่อกลุ่มต่าง ๆ เกิดขึ้น มิติความสัมพันธ์แบบถ้อยทีถ้อยอาศัยเริ่มมีการแปรเปลี่ยน กลุ่มต่าง ๆ เริ่มเข้าไปจับจองพื้นที่ที่มีการซื้อขายสิทธิทำกิน การเปลี่ยนมือโพงพาง กลุ่มอำนาจเก่า กลุ่มอำนาจใหม่ ตัวอย่างเช่น กลุ่มอำนาจเก่าที่เคยทำประมงมาตั้งแต่บรรพบุรุษ และสืบทอดกรรมสิทธิ์กันมาหลายชั่วอายุคน กลุ่มอำนาจใหม่ที่เกิดจากนายทุนและนักการเมืองหนุหลัง กลุ่มที่ซื้อสิทธิในการครอบครองพื้นที่ส่วนรวม ความขัดแย้งเหล่านี้ส่งผลให้เกิดความทับซ้อนในพื้นที่ทำมาหากิน การดำรงชีพและความสัมพันธ์ของคน รวมถึงวิถีชีวิตเศรษฐกิจและสังคม การปรับเปลี่ยนและเปลี่ยนแปลงถือเป็นพัฒนาการของพื้นที่ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงนิเวศวิทยาสังคมในแต่ละยุคสมัยเริ่มตั้งแต่ การทำประมงแบบยังชีพ (subsistence) การประมงในเศรษฐกิจแบบตลาด (market economy) การทำประมงในภาวะขาดแคลนทรัพยากรประมง ในขณะเดียวกันเมื่อทรัพยากรเริ่มร่อยหรอปฏิบัติการประจำวันในรูปแบบต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรประมงในชุมชนหัวเขาก็ก่เข้มข้นด้วยเช่นกัน ทั้งในด้านเครื่องมือและยุทธวิธี (strategy) รวมถึง ทักษะ (tactic) ต่างๆ ถูกนำมาใช้อย่างเข้มข้นในพื้นที่ชุมชนหัวเขา

ภาคปฏิบัติการประจำวันของชาวประมงชุมชนหัวเขาในการเข้าถึงทรัพยากรประมง

จากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชุมชนหัวเขาในบริบททะเลสาบสงขลา สะท้อนปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นต่อดำรงอยู่ของคนที่ทรัพยากรประมงในวิถีชีวิตต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายใต้นโยบายความทันสมัย (modernization) Giddens (1991) ส่งผลต่อปฏิบัติการประจำวัน (practice of everyday life) (de Certeau, 1988) ในการดำเนินชีวิตภายใต้เครื่องมือต่าง ๆ ที่เข้ามาในชุมชนหัวเขา โดยเครื่องมือชนิดแรก คือ อวนลอย อวนติดตา เครื่องมือแห่งการทำลายล้าง โดยมีวิธีใช้เครื่องมือจับสัตว์น้ำมีทั้งแบบวางเป็นแนวตรงขวางทางเดินสัตว์น้ำ โดยปล่อยผืนอวนทิ้งไว้ให้สัตว์น้ำว่ายชนตาอวนและแบบวางอวนปิดล้อมสัตว์น้ำ แล้วทำให้สัตว์น้ำตกใจว่ายน้ำเร็วกว่าปกติ โดยใช้แสงไฟหรือการกระทุ้งน้ำและว่ายชนตาอวน เครื่องมือประเภทนี้ใช้ทำการประมงได้หลายสภาพพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นบริเวณที่มีหินใต้น้ำหรือบริเวณพื้นทะเลที่ราบเรียบ บางชนิดกางกันสัตว์เฉพาะบริเวณผิวน้ำหรือที่พื้นทะเล แต่บางชนิดกางกันสัตว์น้ำตั้งแต่ผิวน้ำถึงพื้นทะเล เครื่องมือชนิดที่สอง คือ อวนจมปู (crab gill nets) เครื่องมืออวนที่จัดอยู่ในกลุ่มนี้ ได้แก่ อวนจม หรืออวนลอยปูม้า อวนจมปูทะเล หรืออวนร่อง โดยเฉพาะอวนจมปูม้าจัดว่าเป็นเครื่องมือประมงที่พบมากที่สุดเกือบทุกหมู่บ้าน บางรายใช้ตลอดปี แต่ส่วนใหญ่จะเปลี่ยนไปใช้เครื่องมืออื่น ๆ ในช่วงที่เครื่องมืออื่นทำรายได้ให้มากกว่าการใช้อวนจมปูม้า ส่วนอวนจมปูทะเลมีการใช้กันน้อยมากและความยาวอวนสั้นกว่าอวนจมปูม้า ส่วนใหญ่ใช้ทำการประมงในบริเวณร่องแม่น้ำ คลองน้ำเค็มที่มีปูทะเลชุกชุมขึ้นอยู่กับชนิดของเครื่องมือ ความยาวอวน และขนาดเรือ เครื่องมือชนิดที่สาม คือ อวนรุน เป็นเครื่องมืออวนรูปถุ้งอีกชนิดหนึ่งที่ใช้แรงคน หรือเครื่องยนต์ผลักดันเครื่องมืออวนที่ยึดติดกับคันรุน และติดตั้งบริเวณหัวเรือให้เคลื่อนที่ในแนวราบอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้สัตว์น้ำที่อยู่ด้านหน้าไถลปากอวนเข้ามาติดอยู่ที่ก้นถุ้งอวน เครื่องมือประเภทนี้ปากอวนจะเป็นรูปสามเหลี่ยมเอนตามคันรุน หลักการจับสัตว์น้ำเหมือนเครื่องมือประมงอวนลาก มีข้อจำกัด คือ ไม่สามารถทำการประมงในระดับน้ำลึกเกินกว่า 15 เมตร เครื่องมือชนิดที่สี่ คือ ไช้หนัง ถือเป็นเครื่องมือจับสัตว์น้ำที่มีเป้าหมายหลักคือกุ้ง พบว่ามีการทำประมงไช้หนังกระจายอยู่ทั่วไปในทะเลสาบสงขลา และพบมากในบริเวณทะเลสาบสงขลาตอนนอก เนื่องจากจากบริเวณที่ติดต่อกันทะเล โดยได้รับอิทธิพลจากความเค็มของน้ำทะเลและน้ำขึ้นน้ำลง และสามารถจับสัตว์ทะเลจำพวกกุ้งทะเล กุ้งน้ำกร่อย และกุ้งน้ำจืดหมุนเวียนกันตลอดปี จึงทำให้ชาวประมงจับกุ้งเป็นสัตว์น้ำหลัก เครื่องมือชนิดที่ห้า คือ ยอปัก หรือไซมาน เป็นโพงพางชนิดที่มีการปักปักเพื่อบังคับให้สัตว์น้ำเข้าถุ้งอวน และไม่มีการเก็บปักขึ้นเรือ โพงพางปักมีชื่อเรียกแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น เช่น ยอปัก ซ้อนปัก ยอกระดก รั้วไซมาน รั้วรอยเคย สำหรับยอปัก ซ้อนปักหรือยอกระดกจะใช้ถุ้งอวนที่ประกอบคล้ายกับอวนรุนแต่ส่วนที่เป็นถุ้งสั้นกว่า ส่วนชนิดอื่นใช้ถุ้งอวนมีลักษณะคล้ายโพงพางหลัก ขนาดของปากอวนขึ้นอยู่กับความลึกของน้ำ ลักษณะของปักปักแถวตรงคู่กัน จำนวน 2 ปัก กางออกเป็นรูปสามเหลี่ยมยาวประมาณ 30-200 เมตร เครื่องมือชนิดที่หก คือ โพงพาง (bottom fixed set nets) ชาวประมงเรียกว่า อวนปากเสือ มีลักษณะเด่นของโพงพางชนิดคือ หลักที่ใช้จมน้ำใต้น้ำและลักษณะอวนจะมีปักอวนด้านหน้าเหมือนกับอวนลาก จำนวนอวนรายละ 1-4 ปากจำนวนคน 1-2 คน โดยใช้เรือประมงขนาด 8-10 เมตร เครื่องยนต์นอกเรือขนาด 5-10 แรงม้า เครื่องมือประกอบด้วยหลักใต้น้ำเป็นหลักไม้ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 10-13 เซนติเมตร ยาว 3 เมตร จำนวน 2 หลักต่อปาก ปักไว้ที่พื้นคลองจมน้ำใต้น้ำห่างกัน 30-40 เมตร

ช่วงบนของหลักผูก ลวดสลิงขนาด 12-14 มิลลิเมตร หรือเชือกโพลีเอทิลีน ขนาด 16-18 มิลลิเมตร ยาว 1.50-2.00 เท่าของความลึกน้ำ และมีไม้ไผ่ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 6-8 เซนติเมตรยาว 4-6 เมตร ข้างละหนึ่งท่อนไม้ไผ่ทำหน้าที่ค้ำยันหน้าปากอวน เครื่องมือสุดท้าย คือ ไซตัวนอนหรือไอโง่ มีลักษณะเป็นลอบพับ ทำด้วยอวนขนาดตา ประมาณ 1 เซนติเมตร ความยาวประมาณ 8 เมตร วิธีใช้ จะวางดักจับสัตว์น้ำบนพื้นที่ทะเลสาบสงขลา การใช้ลอบชนิดนี้ดักจับกุ้งหัวมัน ซึ่งกำลังเป็นนิยมใช้กันอย่างมากเพราะสะดวกในการขนย้ายและดูแลรักษา เครื่องมือชนิดนี้มีความคุ้มค่าต่อการทำล่ายทรัพยากรประมง

การดำรงชีพ: การสร้างกลยุทธ์การต่อสู้ต่อรองของชาวประมงชุมชนหัวเขา

ในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมาถือเป็นช่วงที่สำคัญและเป็นยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงของการดำรงชีพของชาวประมงชุมชนหัวเขา จากวิถีการผลิตแบบยังชีพไปสู่วิถีการผลิตในระบบเศรษฐกิจแบบตลาดและระบบความสัมพันธ์ต่าง ๆ เนื่องจากการขยายตัวของตลาดที่เข้ามามีบทบาทในชุมชนมากขึ้น ส่งผลให้ครัวเรือนส่วนใหญ่ที่มีอาชีพประมงและมีการปรับตัวอันนำไปสู่การพยายามสร้างความหลากหลายในการดำรงชีพ ในขณะเดียวกันก็มีปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตรวมถึงระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน และระบบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับภายนอก โดยที่ชุมชนมีการเรียนรู้และปฏิสัมพันธ์กับตลาดการเกิดตลาดนัดชุมชนยังพบว่า การพยายามสร้างความหลากหลายในการดำรงชีพ โดยการเลี้ยงแกะและแพะแบบปล่อยทิ้ง การเป็นแรงงานในชุมชน แม่ค้ากุ้ง แม่ค้าปลา และแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม การรับจ้างมาดัก และการซ่อมแซม การรับจ้างแกะปู จากปฏิบัติการในการจัดการทรัพยากรประมงจะพบว่า มีการสร้างรูปแบบกิจกรรมที่หลากหลายเพื่อการดำรงชีวิต การสร้างกลยุทธ์เพื่อต่อรองกับอำนาจเพื่อให้รัฐยอมรับ และคุ้มครองสิทธิชุมชนให้มีบทบาทในการจัดการทรัพยากรของชุมชน การที่ชุมชนเป็นผู้มีส่วนร่วมในการจัดการมีส่วนร่วมในการวางกฎ กติกา และมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ โดยมีรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนคอยให้ความสนับสนุนนำไปสู่การจัดการทรัพยากรประมงร่วม (co-management) ภายใต้รูปแบบสองเขา หนึ่งเล เสเริน

สองเขา หนึ่งเล เสเริน: แนวทางการจัดการทรัพยากรประมงร่วมชุมชนหัวเขา

การศึกษาการจัดการทรัพยากรประมงร่วม สองเขา หนึ่งเล เสเริน รูปแบบการจัดการทรัพยากรประมงร่วม อันประกอบด้วย 4 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนหัวเขา ถือเป็นพื้นที่หลัก ส่วนชุมชนบ้านใหม่ ชุมชนชายหิน ชุมชนบ่อหลา เป็นพื้นที่รอง โดยมีกิจกรรมการจัดการฟาร์มทะเลการทำซังปลา การจัดการป่าโกงกาง ถือเป็นจัดการทรัพยากรร่วม (common pool resources) ดังนี้ คือ ฟาร์มทะเลเป็นโครงการที่เกิดจากการผลักดันของหน่วยงานภาครัฐ กรมประมง สถาบันเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง องค์กรพัฒนาเอกชน และภาคเอกชน และชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่ที่เป็นกรรมสิทธิ์ร่วมกัน ถือเป็นวิธีการ (tactic) อย่างหนึ่งของหน่วยงานภาครัฐที่จะช่วยเยียวยา และฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาตอนล่าง และต่อลมหายใจให้กับผู้คนที่วิถีชีวิตอยู่กับทะเลในการเข้าถึงทรัพยากรประมงในฐานะที่ชุมชนเป็นผู้มีส่วนร่วมในการจัดการโดยตรง ประการที่สอง คือ ซังปลาหรือบ้านปลาที่ชาวบ้านทั้ง 4 ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการออกแบบพื้นที่หน้าหมู่บ้าน หรือพื้นที่หน้าบ้าน

ของตนเอง เพื่อเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ หรือเป็นบ้านของสัตว์น้ำแต่ละชนิดได้เป็นอย่างดี รวมทั้งเป็นแหล่งวางไข่ และสามารถเป็นที่กำบังความปลอดภัยให้แก่สัตว์น้ำ การกำหนดพื้นที่อนุรักษ์ โดยมีกฎกติกาของชุมชนว่าจะต้องไม่เข้ามาจับสัตว์น้ำบริเวณบ้าน ซึ่งถือเป็นพื้นที่ของการอนุรักษ์ทรัพยากรประมงในพื้นที่ ประการที่สาม คือ ป่าโกงกาง ถือเป็นส่วนหนึ่งในการจัดการร่วมพื้นที่ในอาณาบริเวณทะเลสาบสงขลา และส่วนหนึ่งได้กันเขตเป็นพื้นที่อนุรักษ์ของชุมชน โดยชาวบ้านเล็งเห็นถึงประโยชน์และเป็นเงื่อนไขสำคัญในการจัดการป่าโกงกาง เพื่อให้เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของทรัพยากรประมง ผลประโยชน์ที่ได้ไม่ใช่แค่สัตว์น้ำเท่านั้น แต่ยังเป็นแหล่งป้องกันคลื่นทะเลในช่วงฤดูกาลต่าง ๆ อีกทั้งยังเป็นแนวกำบังคลื่นลมที่เคลื่อนเข้ามาปะทะชายฝั่งได้เป็นอย่างดี

ภายใต้ข้อค้นพบเชิงพื้นที่โดยมีรูปแบบในการจัดการทรัพยากร สามารถเป็นแนวทางในการจัดการทรัพยากรร่วม โดยมีชุมชนเป็นผู้มีส่วนได้เสียเป็นผู้จัดการร่วมภายใต้กฎ กติกา และมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ ในขณะที่เดียวกันก็ได้รับการสนับสนุนโดยหน่วยงานต่าง ๆ ที่เข้ามามีส่วนร่วมทั้งรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และภาคเอกชน นำไปสู่เป้าหมายของการจัดการทรัพยากรประมงร่วม (co-management) อย่างเป็นระบบ

อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการวิจัยจะพบว่า พลวัตนิเวศวิทยาสังคมในพื้นที่ชุมชนหัวเขาเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ของมนุษย์และสิ่งแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่ง Ostrom (2009) Peluso et al (1994) และ Bailey and Pomeroy (1996) ได้กล่าวถึง การพึ่งพาทรัพยากรประมงในชุมชนเพื่อการดำรงชีพที่เน้นการพึ่งพาทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับชุมชนและบุคคล ภายใต้การจัดระเบียบทางสังคมและระบบความสัมพันธ์ของกลุ่มต่าง ๆ ในการใช้ประโยชน์ ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของการศึกษาครั้งนี้ในประเด็นความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรม ที่ส่งผลต่อวิถีการดำรงชีพต่อครัวเรือนที่ประกอบอาชีพประมง แต่ในการศึกษาครั้งนี้พยายามอธิบายถึง ผลของเปลี่ยนแปลงจากระบบการผลิตแบบยังชีพไปสู่ระบบการผลิตที่ต้องสัมพันธ์กับระบบตลาด เนื่องจากชาวประมงถูกผลักเข้าไปอยู่ในวังวนของความทันสมัย ซึ่งจะต้องใช้เครื่องมือประมงที่มีประสิทธิภาพสามารถจับสัตว์น้ำได้มาก ในขณะเดียวกันก็แสวงหาสิ่งของในการอำนวยความสะดวกต่อชีวิตประจำวันเพิ่มขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ อาแว มะแสะ และคณะ (2550) กล่าวถึงระบบตลาดเข้ามามีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของชาวประมงเป็นอย่างมาก โดยที่ระบบเศรษฐกิจแบบตลาด (market economy) ได้รุกคืบเข้าสู่วิถีชีวิตประจำวันเกือบทุกด้านและทุกพื้นที่รอบทะเลสาบสงขลา วิถีชีวิตแบบดั้งเดิมของชาวประมง (traditional way of life) ที่เคยมีต้องปฏิสัมพันธ์กับตลาดมากขึ้น ทำให้การเข้าถึงทรัพยากรเพิ่มขึ้น เครื่องมือที่ทันสมัยชนิดต่าง ๆ รวมถึงวิธีการถูกนำมาใช้อย่างเข้มข้นตามลำดับ ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ นฤทธิ์ ดวงสุวรรณ (2545ก) ที่กล่าวถึงการประสบปัญหาจากการทำการประมงเชิงพาณิชย์และการเข้ามาของอุตสาหกรรมหนัก ที่เข้ามาบุกรุกแย่งพื้นที่ทำกินของชาวประมงพื้นบ้านในเขตชายฝั่งที่ทรัพยากรสัตว์น้ำยังคงสมบูรณ์ อันเป็นการทำประมงเพื่อแสวงหาผลกำไร โดยใช้เครื่องมือประมงที่ทำลายล้างทรัพยากรประมงเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ นับตั้งแต่การใช้ระเบิด ยาเบื่อ โพงพาง อวนรุน อวนลาก จนถึงเรือปั่นไฟปลาเกะตัก อีกทั้งยังมีการกล่าวถึง

การปิดปากกระวะหรือปากคลองระโนดเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่ง ที่ทำให้ทะเลสาบสงขลา ทั้งระบบมีความเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็ว เพราะสัตว์น้ำไม่สามารถสืบพันธุ์ในทะเลสาบได้ตามธรรมชาติ เช่นเดียวกับงานของการวิจัยของ วิชัย กาญจนสุวรรณ และดุสิตา แก้วสมบูรณ์ (2546) ซึ่งพบว่า ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ความตื่นตัวของทะเลสาบสงขลา การลดน้อยของสัตว์น้ำ คุณภาพน้ำที่เน่าเสียไม่เหมาะแก่การเจริญเติบโตของสัตว์น้ำ และความขัดแย้งของกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาที่มีการใช้ทรัพยากรต่างกัน เป็นผลให้เกิดวิกฤตการณ์ทางการประมงของทะเลสาบสงขลา เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากร และระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนหัวเขา การพยายามสร้างเครื่องมือที่หลากหลายขึ้น เนื่องจากการได้รับผลกระทบจากการนำเทคโนโลยีเข้ามาใช้ โดยประมงพาณิชย์ที่การนำอวนลาก อวนรุน เข้ามาใช้ในการทำประมงเป็นผลให้แนวปะการัง ปลาเล็กปลาน้อยถูกเรืออวนรุน อวนลากทำลายล้าง อีกทั้งยังมีการใช้ระเบิด ยาเบื่อ ทำให้สัตว์น้ำ เช่น ปลา กุ้ง ฯลฯ ลดลง (นฤทธิ ดวงสุวรรณ 2545ก, 2545ข) การทำประมงพาณิชย์เหล่านี้ส่งผลต่อเครื่องมือ และวิธีการของชาวประมงขนาดเล็กด้วย และสอดคล้องกับการศึกษาของ เก็ดถวา บุญปรากฏ (2550) ได้บ่งชี้ถึงชาวประมงและครอบครัวว่าตกอยู่ในสภาพอ่อนแอแต่ละครอบครัวมีหนี้สินจากการใช้ต้นทุนสูงแต่ผลผลิตตกต่ำ ภาวะหนี้สินเหล่านี้มีผลทำให้ชาวประมงส่วนใหญ่ได้รับความเดือดร้อน จนบางรายถึงกับประสบกับปัญหาล้มละลาย กลายสภาพมาเป็นแรงงานรับจ้างในเรือประมงพาณิชย์ ตลอดจนการเป็นส่วนหนึ่งของแรงงานรับจ้างในเมือง และในโรงงานอุตสาหกรรม ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับผลการศึกษาของ เชษฐา มุหะหมัด (2553) กล่าวถึงทรัพยากรประมงที่กำลังร่อยหรอส่งผลกระทบต่อวิถีการผลิต ซึ่งถือเป็นองค์ประกอบสำคัญของ การดำเนินชีวิตของชาวบ้าน ที่มักจะต้องพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในการใช้ชีวิตประจำวันเพื่อประกอบอาชีพประมงอื่น ๆ ควบคู่กันไป ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ผู้คนหลายกลุ่มเข้ามาจับจองเพื่อประกอบอาชีพประมงอย่างหนาแน่น อันเป็นปัญหาของการช่วงชิงทรัพยากรประมงในทะเลสาบสงขลา และชาวประมงพยายามสร้างกลยุทธ์ขึ้นเพื่อเข้าถึงทรัพยากรประมง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ Dorairajoo (2002) และเยาวนิจ กิตติธรรกุล (2546) และมีข้อสังเกตประการที่สำคัญสนับสนุนปรากฏการณ์ขาดแคลนทรัพยากรประมง คือ การพยายามหาอาชีพเสริมที่สามารถทำได้ในชุมชน เพื่อเพิ่มรายได้และช่วยเหลือครัวเรือนเพื่อสร้างยุทธวิธีในการดำรงชีพ การสร้างรายได้เลี้ยงครอบครัวสอดคล้องกับงานวิจัยของ วัฒนา สุกัญศีล (2550) อธิบายว่า เมื่อคนในชุมชนประสบภาวะวิกฤติจากความทันสมัย จึงการพยายามแสวงหาโอกาส เช่น การทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม และร้านค้าในตัวเมืองเพื่อให้สามารถอยู่รอดได้ ซึ่งสอดคล้องกับงานศึกษาของ เชษฐา มุหะหมัด (2553) พบว่า เมื่อชาวประมงเผชิญกับภาวะขาดแคลนทรัพยากรประมงจึงได้ปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพ โดยหันไปทำงานเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรม

ข้อค้นพบเชิงพื้นที่ในประเด็นแนวทางในการจัดการทรัพยากรร่วม ซึ่งเป็นจุดริเริ่มจากชาวประมงบางส่วน เริ่มรวมกลุ่มเพื่อการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรประมงภายใต้รูปแบบ สองเขา หนึ่งเล เสดริน ซึ่งเป็นรูปแบบในการสร้างแนวทางการจัดการทรัพยากรประมงร่วม (common pool resources) ซึ่งสอดคล้องกับ Pomeroy (2001) ได้กล่าวถึงการจัดการทรัพยากรร่วมต้องมีชุมชนเป็นศูนย์กลาง และมีการจัดการโดยชุมชนและการจัดการร่วมกัน จากข้อค้นพบสามารถอธิบายได้ว่า ชุมชนสามารถสร้างความร่วมมือจากภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง อาทิเช่น ภาครัฐ

เอกชน รวมถึงหน่วยงานต่าง ๆ ที่มีบทบาทสำคัญในการจัดการร่วม (co-management) เปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่าง ๆ สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ข้อค้นพบของ Carlsson & Berks (2004) ที่ได้กล่าวถึงทรัพยากรประมงถือเป็นทรัพยากรร่วมหรือทรัพยากรของส่วนรวม (common pool resource) มักจะประสบปัญหาในการบริหารจัดการอยู่เสมอ เช่น ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง (Dolsak & Ostrom, 2003) (Pomeroy, 1995) นอกจากนี้ข้อค้นพบในพื้นที่ ยังเป็นแนวทางการจัดการที่เกี่ยวข้องกับการแบ่งอำนาจหน้าที่ในการจัดการระหว่างรัฐและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Carlsson & Berks, 2004) ซึ่งได้รับการยอมรับและมีความเหมาะสมสำหรับปรับใช้ในการจัดการทรัพยากรส่วนรวมในชุมชนทั้ง 4 ชุมชน และการบริหารจัดการภายใต้กฎ กติกาของชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับ Ostrom (2009) ได้แบ่งกฎ กติกา ออกเป็น 3 ระดับ ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า ข้อค้นพบเชิงพื้นที่ โดยมีรูปแบบในการจัดการทรัพยากรบนฐานของการมีส่วนร่วมระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ ที่สามารถเป็นแนวทางในการจัดการทรัพยากรร่วม โดยมีชุมชนเป็นผู้มีส่วนได้เสียหลักในการจัดการร่วมภายใต้กฎและกติกา ในขณะที่เดียวกันก็ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และภาคเอกชน ตามความเชี่ยวชาญในแต่ละหน่วยงาน โดยนำมาบูรณาการกันนำไปสู่เป้าหมายของการจัดการทรัพยากรประมงร่วม (co-management) อย่างเป็นรูปธรรม

ข้อเสนอแนะของการวิจัย

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ในการศึกษาทะเลสาบสงขลาซึ่งถือเป็นพื้นที่ร่วมกันในรูปแบบกรรมสิทธิ์ร่วม แต่เมื่อมีกลุ่มต่าง ๆ เข้ามาใช้ประโยชน์จากพื้นที่และถูกทำให้มันเป็นที่เสริ เปิดโอกาสให้คนบางกลุ่มเข้ามาใช้ประโยชน์ ถึงแม้รัฐจะบังคับใช้กฎหมายก็ตาม คงไม่มีใครยอมที่จะรื้อถอนทรัพย์สินของตนเองออกจากพื้นที่กรรมสิทธิ์ที่ตัวเองถือครองอยู่ ซึ่งเชื่อมโยงไปยังพื้นที่ที่ชาวบ้านประกาศเขตอนุรักษ์ก็เช่นกัน คงต้องอาศัยการยินยอมจากผู้ถือครองกรรมสิทธิ์ และให้เขาเห็นความสำคัญและเข้ามามีส่วนร่วมอย่างจริงจังมากกว่าการบังคับใช้กฎหมาย แต่ต้องเป็นการยินยอมพร้อมใจการจัดการทรัพยากรร่วมจะมีความยั่งยืน ซึ่งถือเป็นนโยบายของรัฐในการสร้างการมีส่วนร่วมของภาคเอกชนและภาคประชาสังคม

2. ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไปคือ ภายใต้ภาวะขาดแคลนทรัพยากรของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา ดังนั้นทุกองค์ควมควรตระหนัก และสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร ในขณะที่เดียวกันก็ควรมีมาตรการในการจัดการและควบคุมดูแลทรัพยากร อันหมายรวมถึง วิธีการทำประมง ชนิดของเครื่องมือ รวมทั้งการแบ่งโซนนิ่งของการทำประมง และพื้นที่อนุรักษ์เพื่อสร้างความสมดุลระหว่างคนกับทรัพยากร ภายใต้การกำกับดูแลจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชน หน่วยงานรัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาสังคม ร่วมขับเคลื่อนสู่การจัดการร่วมเพื่อสร้างความยั่งยืนให้แก่ทรัพยากรประมงในพื้นที่ต่อไป

บรรณานุกรม

- กรณีการ พรมเสาร์ และเบญจา ศิลารักษ์. (2542). *ป่าเจ็ดชั้น: ปัญญาปราชญ์*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา.
- กรมประมง. (2540). *ค่านิยมและการจำแนกเครื่องมือประมงทะเลของไทย*. กรุงเทพฯ: กองประมงทะเล กรมประมง.
- กรองกาญจน์ การเนตร และสุรางค์ จำเนียรพล. (2557, กรกฎาคม - ธันวาคม). การต่อสู้ของกระบวนการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการก่อสร้างท่าเทียบเรือผ่านวาทกรรมการพัฒนาตำบลกลาย อำเภอท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช. *วารสารวิจัยสังคม*, 38(2), 211-254.
- กิจกรรมวิถี. (2561). ค้นเมื่อวันที่ 15 ตุลาคม 2561, จาก:
<https://www.google.co.th/search>.
- กฤษ พิทักษ์कुมพล. (2558). *100 ปี มัลลียาลัยโรดเทร๊ะหม๊ะ*. สงขลา: ชุมชนหัวเขา.
- เก็ดถวา บุญปรากฏ. (2550). *สิทธิการเข้าถึงทรัพยากรประมงของชุมชนประมงรอบทะเลสาบสงขลา*. สงขลา: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่.
- เก็ดถวา บุญปรากฏ อภิรักษ์ จันทร์ทวงศ์ เจตน์สุฤษฎี สังข์พันธ์ และนันทรัฐ สุริโย. (2556, กรกฎาคม-ธันวาคม). เมื่อปลาหายไปจากทะเลสาบสงขลาชาวประมงพื้นบ้านมีกลวิธีในการต่อสู้เพื่อความอยู่รอดภายใต้ภาวะขาดแคลนอย่างไร. *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์*, 5(2), 87-101.
- เก็ดถวา บุญปรากฏ. (2559). *กลยุทธ์การต่อสู้ต่อรองในภาวะความขาดแคลนของชาวประมงพื้นบ้านทะเลสาบสงขลา*. สงขลา: คณะศิลปศาสตร์มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่.
- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และคณะ. (2548). *วิถีชุมชน*. กรุงเทพฯ: สำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณสุข.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- คณะทำงานโครงการตามแผนแม่บทการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในด้านการประมง. (2560). ใน รายงานผลการดำเนินงาน ปี 2560 โครงการฟื้นฟูทรัพยากรประมงในทะเลสาบสงขลา. สงขลา: ศูนย์วิจัยและพัฒนาการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง เขต 6 (สงขลา) กองวิจัยและพัฒนาประมงชายฝั่ง กรมประมง กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- เครือข่ายรักษ์ปลา-รักษ์ทะเล. (2560). เครื่องมือประมงชนิดใหม่ที่ชาวประมง. ค้นเมื่อวันที่ 15 ตุลาคม 2561, จาก: www.facebook.com/pla.organic/posts.
- จรรยา หยุทอง. (2547). บันทึกช่วยจำ จากคนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา. สงขลา: สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม.
- จามะรี เชียงทอง. (2549). สังคมวิทยาการพัฒนา. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ฉลาดชาย รมิตตานนท์ อานันท์ กาญจนพันธ์ และสัณฐิตา กาญจนพันธ์. (2536). ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา เล่ม 2 ป่าชุมชนภาคเหนือ. กรุงเทพฯ: สถาบันท้องถิ่นพัฒนา.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ สัจฉิทานันท์ สหาย และกัญญิกา ศรีอุดม. (2559). ยุวษัตริย์ รัชกาลที่ 5 เสด็จอินเดีย (INDIA IN 1872 : As Seen by the Siamese). กรุงเทพฯ: มติชน.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2548). พระเจ้ากรุงสยามกับเซอร์จอห์น เบาว์ริง. กรุงเทพฯ: มุลนิธิโตโยต้าประเทศไทย.
- ชาวประมงพื้นบ้านคูเต่า. (2561). ค้นเมื่อวันที่ 15 ตุลาคม 2561, จาก: <https://www.google.co.th/search>.
- ชล บุนนาค. (2554). แนวความคิดว่าด้วยการจัดการทรัพยากรร่วม: ประสบการณ์จากต่างประเทศและแนวคิดในประเทศไทย: ชุดหนังสือ การสำรวจองค์ความรู้เพื่อการปฏิรูปประเทศไทย. นนทบุรี: สำนักงานปฏิรูป (สปร.).
- ชุมชนหัวเขา. (2560). พื้นที่ชุมชนหัวเขา. ค้นเมื่อวันที่ 1 กรกฎาคม 2560, จาก: www.gprs.com.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- ชูศักดิ์ วิทยาภัก. (2542, กุมภาพันธ์). *วิจารณ์หนังสือของ Bryant, Raymon L. and Bailey, Sinead Third World Political Ecology*. London: Routledge. *สังคมศาสตร์*, 11(2), 241-249.
- ชูศักดิ์ วิทยาภัก. (2543). *แนวการวิเคราะห์เชิงนิเวศวิทยาการเมือง, ใน สถานภาพไทยศึกษาการสำรวจเชิงวิพากษ์. ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ (บรรณาธิการ, 247-251) เชียงใหม่ : ซิลค์วอร์มบุ๊ก.*
- เชษฐา พวงหัตถ์. (2548). *โครงสร้าง – ผู้กระทำ*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- เชษฐา มุหะหมัด. (2553). *การประยุกต์วิธีในการดำรงชีพของชาวประมงมุสลิมขนาดเล็กในภาวะขาดแคลนทรัพยากร : กรณีศึกษาในชุมชนชายทะเล ตำบลคูเต่า อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่, สงขลา.*
- เชษฐวัตร เฟ่งพินิจ. (2560, พฤษภาคม). *ไชนิ่งกับดักมรณะในทะเลสาบสงขลา. วารสารกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการประมง, 9(1), 1-2.*
- ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ. (2552, กรกฎาคม - ธันวาคม). *กลยุทธ์ปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของแรงงานข้ามชาติจากชายแดนกัมพูชา-ลาว ที่ทำงานในประเทศไทย ภายใต้กระแสการพัฒนาอนุภาคลุ่มน้ำโขง. วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง, 5(2), 23-44.*
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2545). *ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่*. กรุงเทพฯ: วิชาษา.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2541, พฤษภาคม-สิงหาคม). *พื้นที่กับการพัฒนา. วารสารธรรมศาสตร์, 24(2), 1-62.*
- เดชา ตั้งสีฟ้า. (2547, มกราคม-มีนาคม). *มองผ่านดวงตาของกะเหรี่ยง “คนอื่น” สู่วิทยาเพื่อผู้ถูกบังคับพลัดถิ่นในพื้นที่ระหว่างไทย-พม่า. วารสารไทยคดีศึกษา, 1(1), 154-196.*
- ตลาดเก่าเล่าเรื่อง...ชมเมืองสงขลา. (2561). *คู่มือเดินทาง*. ค้นเมื่อวันที่ 20 ตุลาคม 2561, จาก: www.touronthai.com.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- เต๋ เข้าท่า และสวรรณ นาคบุตร. (2560). *เพลง เขา ป่า นา เล วงเพกา*. ค้นเมื่อวันที่ 17 มีนาคม 2561. จาก: www.YouTube.com.
- ทวิช จตุวรพุกข์. (2541). *เสียงจากคนชายขอบ*. กรุงเทพฯ: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ไทยรัฐ. (2561). *แพปลาสงขลา*. ค้นเมื่อวันที่ 20 ตุลาคม 2561. จาก: www.thairath.co.th/content/509423.
- ธเนศ วงศ์ยานนาวา. (2529). *มิเชล ฟูโกล์ต์: ปัญญาชน ความจริงและอำนาจ*. กรุงเทพฯ: เศรษฐศาสตร์การเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นรนิติ เศรษฐบุตร. (2550). *เหตุการณ์สำคัญทางการเมืองไทย สมัย พ.ศ. 2501-2519*. กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า.
- นฤตม ทิมประเสริฐ. (2554). กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของสิทธิชุมชนใน การจัดทำข้อบัญญัติท้องถิ่นทางทะเล กรณีศึกษาองค์การบริหารส่วนตำบลท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช. *วารสารวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่*, 4(2), 62-75.
- นฤทธิ์ ดวงสุวรรณ. (2545ก). *คนพื้นทะเลสาบ*. สงขลา: โครงการจัดการทรัพยากรชายฝั่งภาคใต้.
- นฤทธิ์ ดวงสุวรรณ. (2545ข). *คนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา: ชีวิตที่อยู่ในท่ามกลางกระแสความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม*. สงขลา: โครงการจัดการทรัพยากรชายฝั่งภาคใต้.
- บุญเลิศ วิเศษปรีชา. (2546). *เปิดพรมแดน โลกของคนไร้บ้าน*. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยา และมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล (มานุษยวิทยา) คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- ป้อมปากน้ำแหลมทราย. (2560). *ป้อมปืนใหญ่เมืองสงขลา*. ค้นเมื่อวันที่ 1 กรกฎาคม 2560, จาก: www.touronthai.com.
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. (2541). *อัตลักษณ์ ชาติพันธุ์ และความเป็นชายขอบ ในวาทกรรม อัตลักษณ์*. กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พรีนติ้งเฮ้าส์.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- ประวัติความเป็นมาแพขนานยนต์หัวเขาแดง. (2561). ค้นเมื่อวันที่ 15 ตุลาคม 2561, จาก: www.talung.gimyong.com/index.php?topic=8840.0.
- ประมงสตูลออกกวาดล้างไอ้โง่. (2561). ค้นเมื่อวันที่ 15 ตุลาคม 2561, จาก: www.google.co.th/search.
- ผังเมืองโบราณสงขลา. (2560). *ผังเมืองโบราณสงขลา*. ค้นเมื่อวันที่ 1 กรกฎาคม 2560, จาก: www.talung.gimyong.com.
- ฝ่ายข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติและจัดการสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา. (2537). *สารสนเทศทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา*. สงขลา: สำนักวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- พรรณภัทร ปลั่งศรีเจริญสุข. (2551). *อัตลักษณ์ของแรงงานข้ามชาติคืนถิ่นกับการต่อรองการพัฒนาของชาวบ้านในจังหวัดลำปาง*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.
- พื้นที่ทะเลสาบสงขลา. (2560). ค้นเมื่อวันที่ 1 สิงหาคม 2560, จาก: www.google.co.th/maps.
- พรพันธ์ เขมคุณาศัย. (2549). *นโยบายรัฐและความขัดแย้งของชาวประมงพื้นบ้านของชายฝั่งทะเลตะวันออกภาคใต้*. วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาโทศึกษา: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, มหาสารคาม.
- ไพสิฐ พาณิชย์กุล. (2544). *หลักรัฐศาสตร์และหลักนิติศาสตร์*. *รัฐศาสตร์ปริทัศน์*, 36(1), 17-25.
- ภาณุ ชาญประโคน. (2550). *การสร้างความทันสมัยในประเทศไทย: เปรียบเทียบระหว่างรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับยุคจอมพล ป.พิบูลสงคราม*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- เมืองนี้ชื่อสงขลา ไม่ใช่สงขลา. (2560). *ปิ่นใหญ่*. ค้นเมื่อวันที่ 1 กรกฎาคม 2560, จาก: www.topicstock.pantip.com.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- มาโนช ดินลานสกุล. (2547). การพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ภายใต้การสถาปนาวาทกรรมใหม่ : ภาคส่วนของคณากรรมการภาคใต้ *วารสารทักษิณคดี*, 7(2), 12-26.
- มารีญา บิลและ. (2555). *อัตลักษณ์และการต่อรองของแรงงานรับจ้างมุสลิมข้ามแดนในพื้นที่อาณาบริเวณชายแดนป่าดงเบซาร์ไทย-มาเลเซีย*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนามนุษย์และสังคม: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, สงขลา.
- ยศ สันตสมบัติ. (2542). *ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน*. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.
- ยศ สันตสมบัติ. (2533). *อำนาจ บุคลิกภาพและผู้นำทางการเมืองไทย*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เยาวนิจ กิตติธรรกุล. (2547). ผู้หญิงชาวบ้านภาคใต้ในกระแสการพัฒนา: กรณีศึกษาสองหมู่บ้านในจังหวัดสงขลาและพัทลุง. *วารสารสงขลานครินทร์ ฉบับสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*, 3(10), 359-375.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2538). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ. ศ. 2525*. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2532). *พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.
- เลิศชาย ศิริชัย. (2546). *ลัทธิชุมชนและปัญหาลัทธิชุมชนท้องถิ่นภาคใต้, ใน พลวัตลัทธิชุมชน: กระบวนทัศน์ทางมานุษยวิทยา*. ชลธิรา สัตยวัฒนา (บรรณาธิการ, 390-391) กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- ลอบดักกุ้ง (ไอ้โง่). (2561). ค้นเมื่อวันที่ 15 ตุลาคม 2561, จาก: www.google.co.th/search?q=ลักษณะไข่ตัวหนอน.
- วศินา จันทรศิริ และสิริพิชญ์ วรรณภาส. (2548). *ระบบนิเวศทางสังคมและวัฒนธรรม*. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- วิชัย กาญจนสุวรรณ และดุสิตา แก้วสมบูรณ์. (2546). *ความขัดแย้งของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา*. สงขลา: คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- วิชาญ ศิริชัยเอกวัฒน์. (2539). *ยุทธศาสตร์การประมงทะเลของไทย*. กรุงเทพฯ: วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร.
- วิสุทธิ ทองย้อย เก็ดถวา บุญปรากฏ อรมาศ สุทธิบูรณ์ และประภาพร แสงกาญจนวิษ. (2559). *รูปแบบการจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งร่วมในพื้นที่เขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำวัยอ่อน 4 หมู่บ้าน (เขตเล-เสบ้าน) จังหวัดตรัง ใน การประชุมมหาดใหญ่วิชาการระดับชาติ และนานาชาติ ครั้งที่ 7 วันที่ 23 มิถุนายน 2559 มหาวิทยาลัยมหาดใหญ่*. (604). สงขลา: มหาวิทยาลัยมหาดใหญ่.
- วิไลโหนด นา เล. (2561). ค้นเมื่อวันที่ 15 ตุลาคม 2561, จาก: www.google.co.th/search?.
- วัฒนา สุกัณศีล. (2550). *พัฒนาการและการปรับตัวของทุนอุตสาหกรรมเกษตรภาคใต้: กรณีศึกษากลุ่มทุนส่งออกยางพารา*. กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยพลวัตทุนไทย.
- ศุภิมา นฤมล วงศ์สุภาพ. (2547). *เมืองมหาดใหญ่คนจีนกับการสร้างเมืองการค้าในภาคใต้*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ศุภการ สิริไพศาล. (2553). *ยิวแห่งบูรพาทิศ :ชาวจีนโพ้นทะเลในทัศนะชนชั้นปกครองสยามวารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ*, 4(2), 79-102.
- ศูนย์วิจัยและพัฒนาประมงทะเลอ่าวไทยตอนล่าง. (2560). *เครื่องมือประเภทอวนติดตา*. ค้นเมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม 2561, จาก: www.fisheries.go.th/mf-smdec.
- สะพานดินสุลานนท์. (2561). ค้นเมื่อวันที่ 15 ตุลาคม 2561, จาก: <http://www.painaidii.com/business/120594/photo/1/lang/th/>.
- สุธาริน คุณผล. (2550, พฤษภาคม-สิงหาคม). *เรื่องของชีวิตประจำวัน*. *รัฐศาสตร์สาร*, 28(2), 113-146.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- สถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำและการเกษตร (องค์การมหาชน). (2555). *การดำเนินการด้าน การรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล โครงการพัฒนาระบบคลังข้อมูล 25 ลุ่มน้ำและแบบจำลองน้ำท่วมน้ำแล้ง*. กรุงเทพฯ: บริษัท แอสตีคอน คอร์ปอเรชั่น จำกัด.
- สุภาพร ongsara. (2553). *ทรัพยากรสัตว์น้ำจากเครื่องมือไชนั่งในทะเลสาบสงขลาตอนนอก*. สงขลา: ศูนย์วิจัยทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งอ่าวไทยตอนกลาง.
- สุริชัย หวันแก้ว. (2546). *กระบวนการกลายเป็นคนชายขอบ*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- สุริยา สมทคุปดี และคนอื่นๆ. (2536). *จากยอดห้วยถึงบุญบึง : สิทธิอำนาจและระบบการจัดการ ทรัพยากรพื้นบ้านของชุมชนชาวลุ่มน้ำชี*. นครราชสีมา : โครงการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ทางมานุษยวิทยาของอีสาน สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.
- สัญญาชัย ตันทวนิช และประเสริฐ ชัญญุกรณ์. (2551). *การกระจายอำนาจจากการตราพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน ปี พ.ศ. 2534 เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ส่วนราชการท้องถิ่น*. สงขลา: ศูนย์วิจัยและพัฒนาประมงทะเลอ่าวไทยตอนล่าง.
- สำนักทะเบียนท้องถิ่น เทศบาลเมืองสิงหนคร. (2557). *เทศบาลเมืองสิงหนคร*. ค้นเมื่อวันที่ 1 กรกฎาคม 2560, จาก: www.singhanakorn.go.th
- อมสิน บุญเลิศ. (2551). *การต่อรองและปรับตัวของคนพลัดถิ่น: กรณีศึกษาชาวไทใหญ่ พลัดถิ่นในเมืองเชียงใหม่*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2543ก). *พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: กระบวนทัศน์และนโยบาย*. กรุงเทพฯ: ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2543ข). *สถานภาพการวิจัย ชุมชนกับการจัดการทรัพยากร: บทสังเคราะห์ ผล การศึกษา*. ใน อานันท์ กาญจนพันธุ์ (บรรณาธิการ) *พลวัตของชุมชนในการจัดการ ทรัพยากร: กระบวนทัศน์และนโยบาย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2544ก). *วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน: พลวัตและศักยภาพของชุมชนพัฒนา*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2544ข). *มิติชุมชน: วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อาแว มะแส และคณะ. (2550). “กระบวนการทันสมัยการปรับตัวในการดำรงชีพในชนบท,” ใน *Southern Thailand English Language Teaching/Cultural Change Conference*, (pp. 76-77). January 29-30, 2007 at The J.B. อ้างจาก Phongpaichit & Baker, 2005; Wyatt, 2003; Industrial and Finance Cooperation of Thailand, 1990).
- อุทิศ สังข์รัตน์. (2546). *การแลกเปลี่ยนผลผลิตของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา ในสมัยเรือแม่เหล็ก (พ.ศ. 2465-พ.ศ. 2516)*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ, สงขลา.
- อุทยานประวัติศาสตร์เมืองสงขลาเก่าหัวเขาแดง. (2561). *อุทยานประวัติศาสตร์เมืองสงขลาเก่าหัวเขาแดง*. ค้นเมื่อวันที่ 10 ตุลาคม 2561, จาก: www.talung.gimyong.com/index.php?topic.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- Acheson, James M. (1989). "Management of Common-Property Resources" in *Economic Anthropology Stuart*. Plattner, (ed., pp 351-378) Stanford, CA: Stanford University Press.
- Anderson, Benedict. (1991). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London and New York: Verso.
- Adger, W.N. and Luttrell, C. (2000). *Property rights and the utilization of wetlands*. *Ecological Economics* in Press. Norwich, UK: University of East Anglia.
- Anna, Lowenhaupt Tsing. (1993). *In the Realm of the Diamond Queen: Marginality in an Out-of-the-way Place*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Appadurai, Arjun. (2002). *The Anthropology of Globalization: A Reader*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Appadurai, Arjune. (1986). *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Bailey, C. and Pomeroy, C. (1996). *Resource dependency and development options in coastal southeast Asia*. *Society and Natural Resources* 9, 191–99.
- Bayliss-Smith, T. (1991). *Food security and agri-cultural sustainability in the New Guinea Highlands: vulnerable people, vulnerable places*. (IDS Bulletin, 22) 5–11.
- Bourdieu, Pierre. (1993). *The Field of Cultural Production, In The Field of Cultural Production : Essays on art and Literature*. (pp.39-73) New York : Columbia University Press.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- Bovone, Laura. (1989). *Theories of everyday Life a Search for Meaning or a Negotiation of Meaning Current Sociology*, 37(1): 41-59; Special Issue on Sociology of Everyday Life.
- Bromley, D.W. (1991). *Environment and Economy: Property Rights and Policy*. Oxford.UK. Cambridge, USA: Basil Blackwell.
- Carlsson, L. & Berks, F. (2004). Co-management: concept and methodology implications. *Journal of Environmental Management*, 75(1), 65-76.
- Certeau, Micheal De. (1988). *The Practice of Everyday Life trans. by Steven F. Rendall*. Berkeley: University of California Press.
- Chiep Piseth. (2001). *Contested Legitimation of Access to Fisheries : A Case Study of Everyday Practices Among Fishers in Tonle Sap Lake, Cambodia*. M.A. Thesis Chiang Mai University.
- Costanza, R., Kemp, M. and Boynton, W. (1995). *Scale and biodiversity in estuarine ecosystems*. In Perrings, C., Maler, K.G., Folke, C., Holling, C.S. and Jansson, B.O., editors, *Biodiversity loss: economic and ecological issues*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Department for International Development (DFID). (2007). Online. Available: <http://www.fao.org>. (July, 2018).
- Dolsak, N., & Ostrom, E. (2003). *The challenge of the commons*. In N. Dolšak and E.Ostrom (Eds), *The Commons in the New Millennium* (pp. 3-34). UK, Cambridge: Cambridge University.
- Dorairajoo, Saroja Devi. (2002). *“No Fish in the Sea : Thai Malay Tactics of Negotiation in a Time of Scarcity”*. Ph.D .Dissertation, Department of Social Anthropology, Harvard University.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- Dow, K. (1999). *The extraordinary and the everyday in explanations of vulnerability to oil spill*. Geographical Review, in press.
- Freudenburg, W.R. (1992). *Addictive economies: extractive industries and vulnerable localities in a changing world economy*. Rural Sociology, (57), 305–32.
- Foucault, Michel. (1995). *DISCIPLINE AND PUNISH The Birth of the Prison*. A Division of Random House. Inc. New York.
- Giddens, Anthony. (1991). *Modernity and Self-identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Hardin, G. (1968). *The Tragedy of The Commons*, Science, New Series, (13, Dec) 1243 – 1248.
- Heller, Agnes. (1970). *Everyday Life London*. New Yoke: Routledge.
- Highmore, Ben. (2002). *Everyday Life and Cultural Theory: An Introduction*. London. New Yoke: Routledge.
- Hoselitz, B. (1964). “A Sociological Approach to Economic Development”, in D. Novack and R. Lekachman, (ed.), *Development and Society*, New York: St. Martin’s Press.
- June, Nash. (1979). *Davil in Bolivia’s nationalized tin mines*. *Science and Society*, 36(2) 221-223.
- King, V.T. (1996). *Environmental change in Malaysian Borneo: fire, drought and rain*. In Parnwell, M.J.G. and Bryant, R.L., editors, *Environmental change in Southeast Asia: people, politics and sustainable development*, London: Routledge.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- Lefebvre, Henri. (1991). *The Production of Space*. London: Blackwell.
- Machlis, G.E., Force, J.E. and Burch, W.R. (1990). *Timber, minerals and social change: an exploratory test of two resource dependent communities*. *Rural Sociology*, (55), 411–24.
- Marcus, G. E. (1995). *Ethnography in/of the world system: The emergence of multi-sited ethnography*, *Annual Review of Anthropology*, (24), 95-117.
- Miller, Daniel. (1994). *Modernity: An Ethnographic Approach Dualism and Mass Consumption in Trinidad*. Oxford: Berg.
- Mills Mary, Beth. (1999). *Thai Women in the Global Labor Force: Consuming Desires, Contested Selves*. Rutgers: University Press.
- Moore, Donald S. Contesting. (1963). Terrain in Zimbabwe's Eastern Highland : Political Ecology, Ethnography, and Peasant Resource Struggles, in *Economic Geography* 69, (4, Aug), 380–401.
- Murray Alison J. (1992). *No money no honey : a study of street traders and prostitutes in Jakarta*. Singapore: Oxford University Press.
- Ostrom, Elinor. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institution for Collective Action*. New York: Cambridge University Press.
- Ostrom, Elinor. (2009). A General Framework for Analyzing Sustainability of Social-Ecological Systems *Science* (20, Mar) 325, 419.
- Parnwell, M.J.G. and King, V.T. (1998). *Environmental changes and population movements: the Iban of Sarawak*. In King, V.T., editor, *Environmental challenges in Southeast Asia*. London: Curzon.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- Paulson, D.D. (1993). *Hurricane hazard in Western Samoa*. Geographical (Review, 83) 43–53.
- Peluso, N.L., Humphrey, C.R. and Fortmann, L.P. (1994). The rock, the beach and the tidal pool: people and poverty in natural resource dependent areas. *Society and Natural Resources*, (7), 23–38.
- Pomeroy, R.S. (1995). *Community-based and co-management institutions for sustainable coastal fisheries management in Southeast Asia*. *Ocean & Coastal Management*, 27(3), 143-162.
- Pomeroy, R.S. (2001). *Devolution and fishery co-management*. in Ruth S.Meinzen-Dick, Anna Knox, and Monica Di Gregorio (Eds), *Collective Action, Property Rights and Devolution of Natural Resource Management: Exchange of Knowledge and Implications for Policy* (pp. 108-145). Feldafing: Zentralstelle für Ernährung und Landwirtschaft.
- Rambo, Terry A. (1991). *The Human Ecology of Rural Resource Management in Northeast Thailand KhonKaen*, Thailand Research Project, Faculty of Agriculture, KhonKaen University.
- Ribot, J. C., and N. L. Peluso. (2003). *A theory of access*. *Rural Sociol.* 68(2), 153–181.
- Rosman, I. (1980). *Fishing with bottom gillnets*. FAO Training series 3 Food and Agriculture Organization of United Nations. Rome.
- Sage, C.L. (1996). *The search for sustainable livelihoods in Indonesian transmigration settlements*. In Parnwell, M.J.G. and Bryant, R.L., editors, *Environmental change in south east Asia: people, politics and sustainable development*, London: Routledge.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- Schlager, E., W. Blomquist and S.Y. Tang. (1994). *Mobile flower, storage, and self-organizer institutions for governing common-pool resources* *Land Economic* 70(3 Aug), 294-317.
- Scott, James C. (1985). *Weapon of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. London: Yale University Press.
- Southeast Asian Fisheries Development Center (SEAFDEC). (1986). *Marine Fishing Gear of Thailand*. Samutprakarn Thailand: SEAFDEC.
- Therborn, G. (1995). *Routes to through modernity in M. Featherstone, S Lash, and R. (eds) Global Modernities*. London: Sage.
- Tomas, D.H.L. (1996). *Fisheries Tenure in an African Floodplain Village and The Implications for Management Human Ecology*. 24(3), 287-313.
- Vandergeest, P. (1997). *Rethinking Property. The Common Property Resource Digest* 41: 4-6.
- Vandergeest, P. and Peluso, N.L. (1995). *Territorialization and State Power in Thailand Theory and society*. 24(3), 385-426.
- Walters, J.S. (1994). *Coastal common property regimes in southeast Asia*. In Borgese, E.M., Ginsburg, N. and Morgan, J.R., editors, *Ocean yearbook* 11, Chicago, IL: University of Chicago Press, 304-27.
- Wasan, Panyagaew. (2004). *Moving Dai: Moving Stories from the Upper Mekong Region. Doctor's Thesis*. New York: Anthropology of ANU.
- Waters, M. (1999). *Modernity: Critical Concept, Vol.1 Modernization*, London: Routledge.

บรรณานุกรม (ต่อ)

Winichakul, Thongchai. (1994). *Siam Mapped: A History of the Geo-Body of a Nation*. Chiang Mai: Silkworm Books.

บุคลากรกรม

- กบ (2561, 15 มีนาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา
- ก่อแถม (2561, 15 มีนาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา
- กะ (2561, 15 มีนาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา
- กะดา (2561, 20 กุมภาพันธ์) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา
- กะนุ (2561, 20 กุมภาพันธ์) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา
- กะมะ (2561, 20 กุมภาพันธ์) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา
- กะยะ (2561, 8 ตุลาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนบ้านใหม่ ตำบลสทิงหม้อ อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา
- กะเยาะ (2561, 20 กุมภาพันธ์) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา
- กะเสาะ (2561, 15 มีนาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา
- ขอ (2559, 28 สิงหาคม) แม่ค้า ผู้ให้สัมภาษณ์ที่หมู่ที่ 5 ชุมชนหัวเขา ตำบลสทิงหม้อ
อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา
- เถียน (2559, 10 กันยายน) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา
- นับ (2561, 15 มีนาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา

บุคลากรกรม (ต่อ)

- น้ำก้อย (2561, 9 เมษายน) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ตลาดบ้านเล ตำบลสิงห์หม้อ อำเภอสিংหนคร
จังหวัดสงขลา
- น้ำเกียรติ (2561, 20 ตุลาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสিংหนคร
จังหวัดสงขลา
- นาง (2561, 15 มีนาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสিংหนคร จังหวัดสงขลา
- นายนาย (2561, 25 มีนาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสিংหนคร
จังหวัดสงขลา
- น้ำเสริฐ (2561, 8 ตุลาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสিংหนคร
จังหวัดสงขลา
- น้ำเสริม (2561, 9 เมษายน) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสিংหนคร
จังหวัดสงขลา
- บังเต็ม (2561, 20 ตุลาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนบ้านใหม่ ตำบลสิงห์หม้อ อำเภอสিংหนคร
จังหวัดสงขลา
- บังชูอ๊ิบ (2561, 25 มีนาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสিংหนคร
จังหวัดสงขลา
- บังดิน (2561, 15 มีนาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสিংหนคร จังหวัดสงขลา
- บังดิน (2561, 21 มีนาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสিংหนคร จังหวัดสงขลา
- บังฟาด (2561, 20 กุมภาพันธ์) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสিংหนคร
จังหวัดสงขลา
- บังเลาะ (2561, 10 มกราคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสিংหนคร
จังหวัดสงขลา

บุคลากรกรม (ต่อ)

บ้งสบ (2561, 20 ตุลาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนบ้านใหม่ ตำบลสทิงหม้อ อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา

บ้งสัน (2561, 11 มีนาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา

บ้งสัน (2561, 17 กันยายน) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา

บ้งสัน (2561, 27 มีนาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา

บ้งเส้น (2561, 10 มิถุนายน) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา

บ้งเส้น (2561, 19 กันยายน) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา

บ้งหมืด (2561, 15 มีนาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา

บ้งหมืด (2561, 19 กันยายน) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา

บ้งหล้า (2561, 14 กรกฎาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา

บ้งหล้า (2561, 21 มีนาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา

บ้งแหละ (2561, 21 มีนาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา

บ้งอะหลี (2561, 25 มีนาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา

บุคลากรกรม (ต่อ)

- บังอืด (2561, 9 เมษายน) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนชายหิน ตำบลสทิงหม้อ อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา
- บิลัน (2559, 20 สิงหาคม) ผู้ช่วยอีหม่าม ผู้ให้สัมภาษณ์ที่หมู่ที่ 5 ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา
อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา
- ผู้ใหญ่บ้านนนท์ (2561, 5, 8, 20 ตุลาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา
อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา
- เผื่อน (2561, 21 ตุลาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนชายหิน ตำบลสทิงหม้อ อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา
- พีพันธ์ (2561, 9 เมษายน) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา
- พีสาว (2561, 25 มีนาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา
- พีเสาะ (2561, 11 พฤษภาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนบ้านใหม่ ตำบลสทิงหม้อ อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา
- พีใหญ่ (2561, 20, 22 ตุลาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา
- พีแอน (2561, 8 ตุลาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา
- มุตตาเล็บ (2561, 20 มีนาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา
- มุชกักริ (2559, 28 สิงหาคม) ชาวประมง ผู้ให้สัมภาษณ์ที่หมู่ที่ 5 ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา
อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา
- ยุม (2561, 11 พฤษภาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนบ้านใหม่ ตำบลสทิงหม้อ อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา

บุคลากรกรม (ต่อ)

- ละเมาะ (2561, 30 เมษายน) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนบ้านใหม่ ตำบลสทิงหม้อ อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา
- ลุงนีก (2561, 9 เมษายน) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา
- เลียบ (2561, 21 ตุลาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา
- เลาะ (2559, 27 สิงหาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา
- เลาะ (2561, 19 กันยายน) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา
- เลาะ (2559, 27 สิงหาคม) ชาวประมง ผู้ให้สัมภาษณ์ที่หมู่ที่ 5 ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา
อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา
- วะเย็บ (2561, 15 กุมภาพันธ์) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา
- วะเลาะ (2561, 21 มีนาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา
- วะเลาะ (2561, 27 มีนาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา
- วะเลาะเล่าไก่ (2559, 27 สิงหาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่เล่าไก่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา
อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา
- วะสบ (2561, 27 มีนาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา
- วะเส็ม (2561, 21 ตุลาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา

บุคลากรกรม (ต่อ)

- วะหมัด (2561, 27 มีนาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา
- วะหมาด (2561, 10 มีนาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา
- วะหมืด (2561, 21 มีนาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา
- วะหมืด (2561, 27 มีนาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา
- วะหลิม (2561, 15 มีนาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา
- สบ (2561, 21 มีนาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา
- สาโรจน์ (2561, 9 เมษายน) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา
- สุสบ (2561, 9 มีนาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา
- สุหยบ (2561, 21 มีนาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา
- เส็ม (2561, 19 กันยายน) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนบ่อหลา ตำบลสทิงหม้อ อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา
- หมัด (2559, 11 สิงหาคม) ชาวประมง ผู้ให้สัมภาษณ์ที่หมู่ที่ 5 ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา
อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา
- หมัด (2561, 10 มีนาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา
- หมัด (2561, 19 กันยายน) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา

บุคลากรกรม (ต่อ)

- หมัด (2561, 5 พฤษภาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา
- หมัด (2561, 9 มีนาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา
- หมัดอุสัน (2561, 10 มิถุนายน) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนชายหิน ตำบลสทิงหม้อ อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา
- หมัด (2561, 19 กันยายน) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา
- หลวงผล (2561, 9 เมษายน) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา
- หลี่ (2561, 11 พฤษภาคม) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา
- หลิม (2561, 9 เมษายน) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา
- อีหม่าม (2559, 20 สิงหาคม) ผู้นำทางศาสนาอิสลาม ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา
อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา
- ฮารี (2559, 17 กันยายน) ผู้ให้สัมภาษณ์ที่หมู่ที่ 5 ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
เอกสารรับรองโครงการวิจัย

เอกสารรับรองโครงการวิจัย

เอกสารรับรองโครงการวิจัย
โดยคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์
สาขาสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

รหัสรับโครงการ: 2019 PSU - St - QI 003

ชื่อโครงการ: พลวัตทางนิเวศวิทยาสังคมและการจัดการทรัพยากรประมงในชุมชนห้วยเขา ตำบลห้วยเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา

รหัสหนังสือรับรอง: PSU IRB 2019 - PSU - St 001

ชื่อหัวหน้าโครงการ: นายเชษฐา มุทะหมด

หน่วยงานที่สังกัด: หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

เอกสารที่รับรอง: 1. แบบเสนอโครงการเข้ารับการประเมินจริยธรรมในงานวิจัย
2. เครื่องมือวิจัย
3. ใบเชิญชวนและยินยอมเข้าร่วมการวิจัย

วันที่รับรอง: 15 กุมภาพันธ์ 2562

วันที่หมดอายุ: 15 กุมภาพันธ์ 2564

ขอรับรองว่าโครงการดังกล่าวข้างต้น ได้ผ่านการพิจารณาเห็นชอบโดยสอดคล้องกับหลักการเบลมอนต์ (Belmont) จากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ สาขาสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

(ลงนาม)

 (รองศาสตราจารย์ ดร.ณัฐพงษ์ บุญยัง)

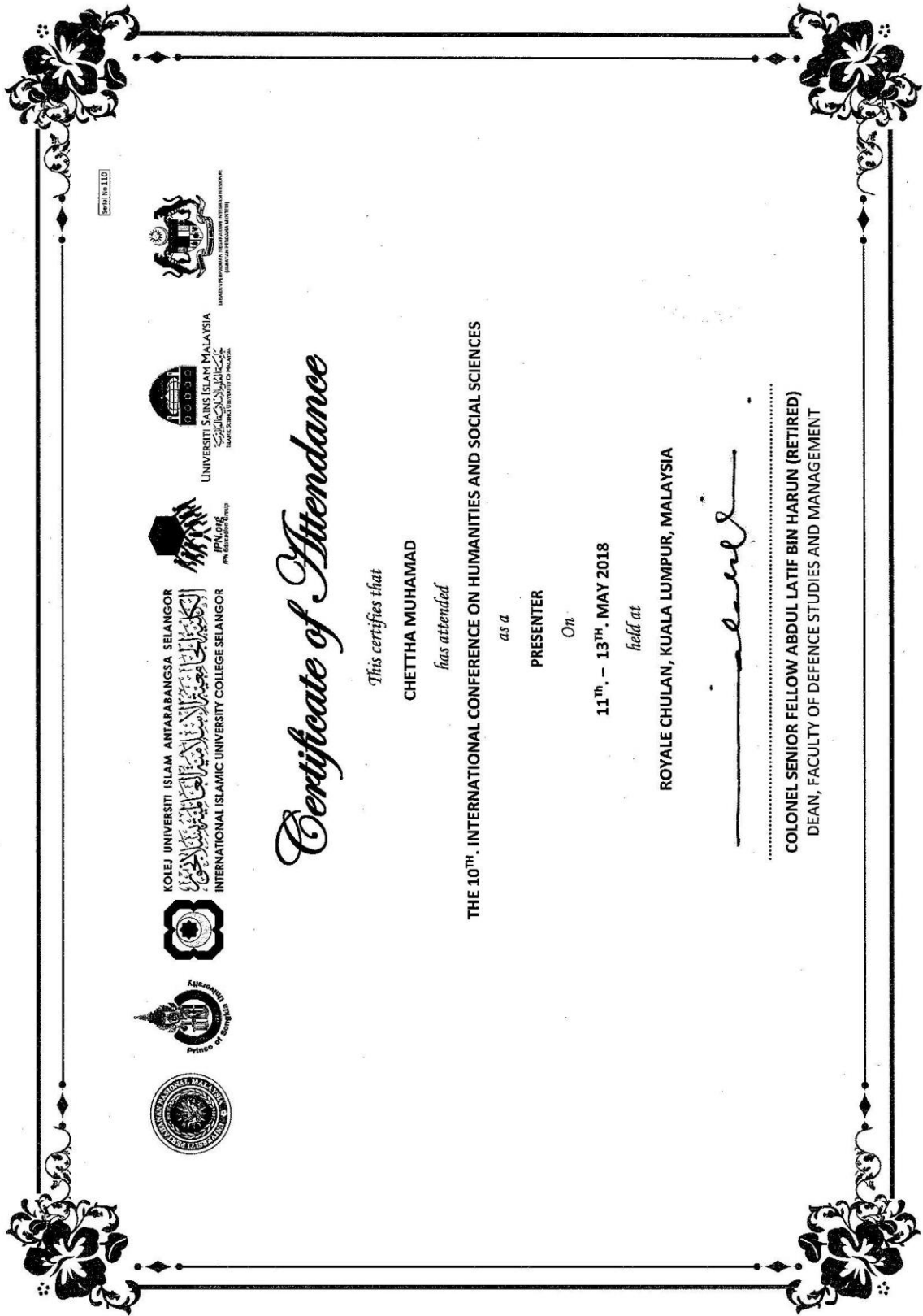
คณบดีคณะพยาบาลศาสตร์

ภาคผนวก ข
การเผยแพร่ในการประชุมวิชาการระดับนานาชาติ

การเผยแพร่ในการประชุมวิชาการระดับนานาชาติ

Chettha Muhamad, Kettawa Boonprakarn, Chonlada Sangmanee Sirisatidkid. (2018). *The Dynamic of Social Ecology in Hau Khao Community, Hau Khao Sub-District, Singhanakhon District, Songkhla Province.* in 10th International Conference on Humanities and Social Sciences, 10th ICHiSS 2018 11-13 May 2018 (74-82) Kuala Lumpur: Malaysia.

Form No 110

Certificate of Attendance

This certifies that
CHETTHA MUHAMAD
has attended

THE 10TH. INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

as a

PRESENTER

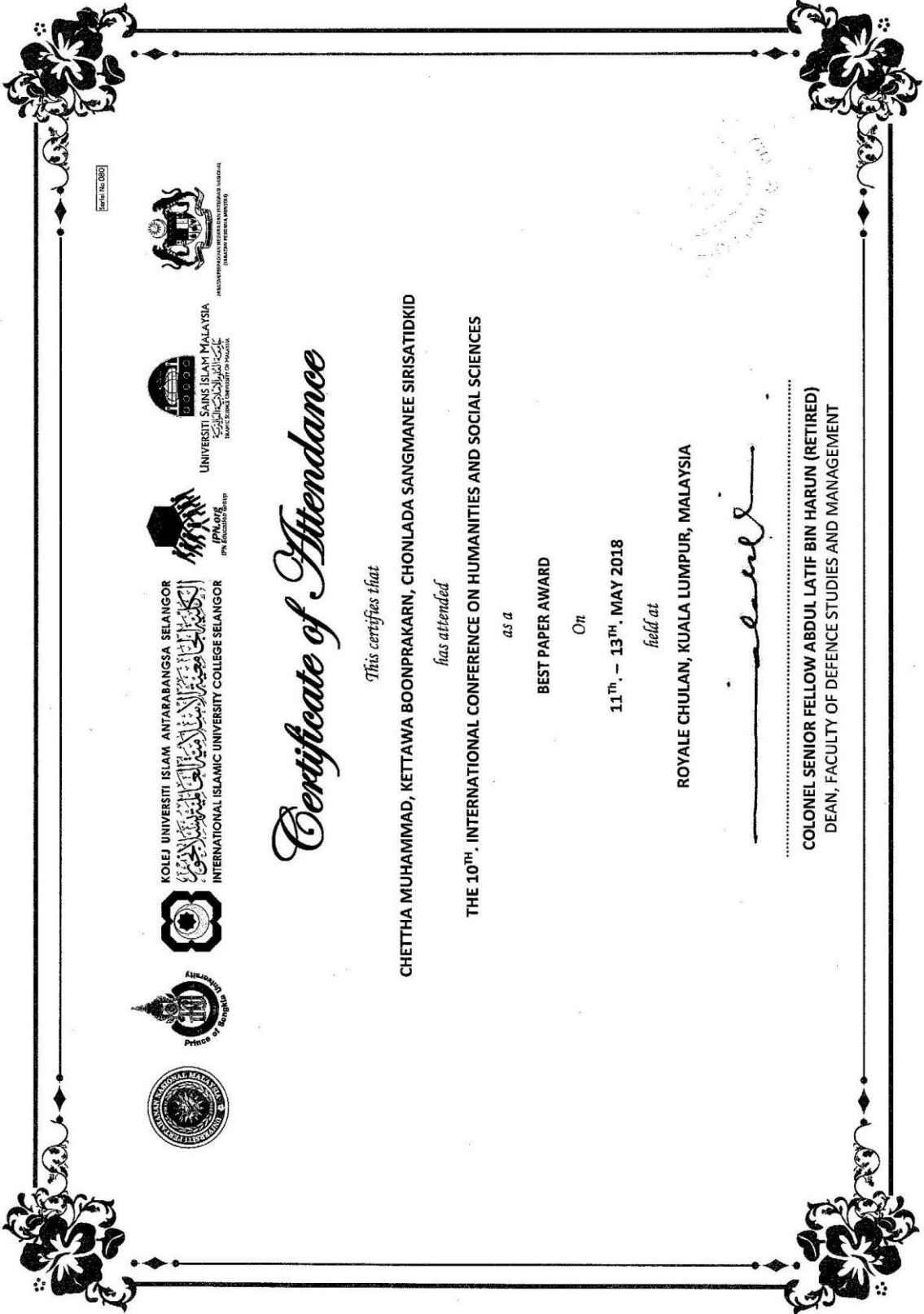
On

11th. - 13th. MAY 2018

held at

ROYALE CHULAN, KUALA LUMPUR, MALAYSIA

COLONEL SENIOR FELLOW ABDUL LATIF BIN HARUN (RETIRED)
DEAN, FACULTY OF DEFENCE STUDIES AND MANAGEMENT

SMITH 1103

Certificate of Attendance

This certifies that

CHETTHA MUHAMMAD, KETTAWA BOONPRAKARN, CHONLADA SANGMANEE SIRISATIDKID

has attended

THE 10TH. INTERNATIONAL CONFERENCE ON HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

as a

BEST PAPER AWARD

Or

11TH. – 13TH. MAY 2018

held at

ROYALE CHULAN, KUALA LUMPUR, MALAYSIA

COLONEL SENIOR FELLOW ABDUL LATIF BIN HARUN (RETIRED)
DEAN, FACULTY OF DEFENCE STUDIES AND MANAGEMENT

Conference Proceedings
10th International Conference on
Humanities and Social Sciences
10th ICHiSS 2018

Kuala Lumpur (Malaysia)

11th May 2018-13th May 2018

Understanding Regional and Global
Integration on Humanities and
Social Sciences

Edited by:

Norlaila Mazura Hj. Mohaiyadin

Jessica Ong Hai Liaw

Amnah Saayah Ismail

Hasan Al-Banna Mohamed

Burhanuddin Jalal

eISBN NO.: 978-967-5985-67-6

TABLE OF CONTENT

Theme: Defence and Security		
Paper ID	Title & Author	Page No.
ICHISS 10 021	The Challenges Managing Malaysian Border Noor Azmi Mohd Zainol, Sofian Kamaruddin, Ahmad Azan Ridzuan and Anwar Zamani Jusop	11
ICHISS 10 041	Police Special Branch Strategy and Tactics in Eliminating the Second Communist Emergency in Malaysia 1968-1989: An Analysis Amer Fawwaz bin Mohamad Yasid, Noraini Zulkifli and Azrul Azlan bin Abdul Rahman	17
ICHISS 10 063	Applying Security and Development (KESBAN) Model in Transcending Eastern Sabah Security Predicament Abdul Rahman Alavi	27
ICHISS 10 064	A Preliminary Analysis on the Downfall of Malacca in 1511; Internal and External Factors W.T Wan Hashim	41
ICHISS 10 096	Strategi Taktikal: Strategi Jepun menawan Kelantan dan Strategi British mempertahankan Kelantan Safar Yaacob, Zaini Salleh dan Zamri Ismail	49

Theme: Politics, Governance and Ethnography		
Paper ID	Title & Author	Page No.
ICHISS 10 039	Rohingya: Diplomasi Publik Kerajaan Malaysia Jessica Ong Hai Liaw, Abdul Hamid Moiden, S. Inderjit, Norlaila Mazura Mohaiyadin, Ahmad Azan Ridzuan and Noor Azmi Zainol Abidin	57
ICHISS 10 109	Self-Esteem in Elderly Living in a Suburban Community of Khlong Hae Municipality, Hat Yai District, Songkhla Province Mathuree Urairat and Malee Sabaiying	66
ICHISS 10 110	The Dynamic of Social Ecology in Hau Khao Community, Hau Khao Sub-District, Singhanakhon District, Songkhla Province Chettha Muhamad, Kettawa Boonprakarn and Chonlada Sangmanee Sirisatidkid	74

10th International Conference on Humanities and Social Sciences, 10th ICHiSS 2018
 Kuala Lumpur (Malaysia) 11th May 2018-13th May 2018
 Theme: Politics, Governance and Ethnography

The Dynamic of Social Ecology in Hau Khao Community, Hau Khao Sub-District, Singhanakhon District, Songkhla Province

Chettha Muhamad¹, Kettawa Boonprakarn², Chonlada Sangmanee Sirisatidkid³

²Faculty of Liberal Arts, Prince of Songkla University, Hatyai Campus

³Faculty of Humanities and Social Sciences, Thaksin University

Abstract

The purpose of this research is to study the dynamic of social ecology in *Hau Khao* Community, *Hau Khao* Sub-District, *Singhanakhon* District, *Songkhla* Province. The research is qualitative research. In-depth interview was used to collect data from 6 fishermen and their families. Data was also collected by using participant observation to observe the daily task of the fishermen who live in *Hau Khao* Community around *Songkhla* Lake. For data analysis process, data was classified into each group based on issues studied in the research. Then data was decoded and a phenomenon was interpreted. Result was presented by using descriptive method.

The research shows that the dynamic of social ecology of the fishermen years before 1957 was based on the interdependence between human and natural resources by using self-reliance in the mode of production. However, during 1961 – 2007, the change in the mode of production was caused by the market mechanism under the modern policy. The mode of production depended on the modern technology. This change was about the change of area, culture and belief. They influenced the fishermen to use more modern tools for fishing. Years during 2008 – 2018 were the age of making a variety. The result of the development influenced the fishery to become redundant and led the degeneration of the fishery resources. Ways of living was the major cause of resource depletion in the fishing areas. However, the fishermen have tried to make more various ways to earn a living.

All sectors, thus, must have a part in making ways of sustainable management of fishery resources to support and help it survive under the circumstance and the flow of fishery resources.

Keywords: Dynamic, Social Ecology, Hau Khao Community

¹ Ph.D (candidate) in Human and Social Science Program, Faculty of Liberal Art, Prince of Songkla University. E-mail: thongho.nsk@hotmail.com

² Asst. Prof. Dr., Faculty of Liberal Art, Prince of Songkla University. E-mail: Kettawa@hotmail.com

³ Asst. Prof. Dr., Faculty of Humanities and Social Science, Thaksin University. E-mail: schonlada2516@hotmail.com

Introduction

Songkhla Lake is a prosperity region for all lives due to its three-aqua ecosystem consisted of freshwater, brackish water, and saltwater. Its opulence and biological diversity have been a desirable habitat for waterfowl and aquatic plants. Moreover, the area is fulfilled with swamp forest, mangroves, and several marine animals [1] which have always been considered essential for fishermen around the basin of Songkhla Lake. This abundant area and binding lifestyle have been eternally connected as there are 8,010 fisherman families situated there [2]. Besides, it is also named as a historical place.

Hua Khao Community, a part of Hua Khao sub-district Singha Nakhon district Songkhla, is located near the basin of the southern part of Songkhla Lake. It is 10 km. away from the downtown of Songkhla and 40 km. away from Hat Yai which can be commuted by a ferry passing Tinnasulanon Bridge. This living area is economically and politically important in both local and national levels as it is connected with Songkhla Lake and being used for product trade among fishermen. Songkhla Lake had encountered fisheries resource crisis because of the modernization policy through the National Economic Development Plan No. 1 in 1961. As a result of such plan, it began to emphasize in economic development or an increase in gross domestic product (GDP), corresponding to modernization policy. As time passed, fishermen started to acknowledge the importance of economic return, resulting in inequality and conflict among fishermen as well as public and private sectors. The rapid economic growth had taken place at the same time as industrialization and urbanization [3] Apart from that, a market system had a huge impact on the lifestyle of fishermen as the so-called market economy had not only penetrated their daily lives in every aspect but also affected all areas surrounding Songkhla Lake. Fisherman's traditional way of life had been influenced as they were required to interact with the market more frequently, resulting in stricter access to resources and intensified uses of modern equipment respectively [4].

Regarding mentioned academic literature along with the modernization policy, it has resulted in resource crisis and critical issue of modernization which consequently affects today's deteriorated fisheries resources. Such issue has led to questioning of the ecosystem in Songkhla Lake which affects the difference in fisheries resources and brings about fisheries crisis [5]. Additionally, the research conducted by Doungsuwan [6] illustrates the other side of the problem occurring in this area which is technological issues. Commercial fishermen have been fishing through the use of trawl and push net, affecting and destroying coral reef and small-sized fishes. Even worse, there is a use of detonation and strychnine which dramatically kills marine animals and subsequently reduced their populations [6,7]. The commercial fishing has an effect on ordinary fishermen's tools and methodology. The outcome presented by Boonprakran [8] suggests that local fishermen and their families are currently in a vulnerable condition. Each household is heavily indebted due to higher cost and lower productivity. Such indebtedness affects fishermen in several perspectives. Some of them are declared bankrupt which then become labor in commercial fishing.

As mentioned earlier, findings have shown that the incident has an influence in social ecology, a relationship system between people and local resources, reflecting the dynamics of social ecology. Therefore, the researcher aims to study the dynamics of social ecology related to the fishing field in Hua Khao Community and Songkhla Lake which is in the midst of change pressurized by modernization development in the scope of society and economy.

Research Objective

To study the dynamics of social ecology related to the fishing field in Hua Khao Community, Hua Khao sub-district Singha Nakhon district Songkhla.

Research Methodology

1. Key Informant

Six fishermen in Hua Khao Community, who acknowledge the dynamics of Songkhla Lake and fishing equipment, and are capable of recommending other interviewees, selecting through purposive sampling, are asked to participate in an in-depth interview.

2. Related Groups of Coastal Fishing

This group involves individuals who play an important role in fishing. The method includes group interview which consists of two family members, relatives and friends of fishermen for the furtherance of examining the relationship of trade network, lifestyle, and social network. With regard to non-governmental organization (NGO), this group, composed of one person, provides information about the access rights to fisheries resources, government policy, and recovery and development of Songkhla Lake. In addition to mentioned groups, two government officers, such as provincial fisheries officer, maritime officer, are included. This group is asked to provide fisheries regulations and governance regarding its resources, as well as officer's and government's opinions about coastal fishing. Last but not least, two fisheries merchants and labor are included in order to collect information regarding distribution, flow, origin, and destination of fisheries resources, and fisheries labor.

3. Data Collection

Literature Review

The observation in term of academics from related documents and research is appointing scholars who are an expert in Songkhla Lake, such as those from Faculty of Natural Resources, Prince of Songkla University and Institute for Southern Thai Studies, Thaksin University in order to discuss and collect basic information about the area and contexts related to Songkhla Lake.

Field Data Collection

The data is collected from Hua Khao Municipality Office through 2015's annual municipality development plan and academic document which is a 100-year history book of Hua Khao Community. Moreover, the data is also obtained from Yabanrot Roma Mosque and groups of Thai-Chinese, Buddhists, and Muslims. Apart from that, there is a fieldwork taken at Songkhla Lake in which key informants, fishermen, are participated in an in-depth interview and participant observation in order to collect information about the history of Hua Khao Community and dynamics related to Songkhla Lake. In addition, group interview is conducted among four key groups. The first group consists of family members, relatives, fish merchant, friends, and labor working in the market. This group provides information about trade issue, trade network of local fishermen, lifestyle, and social network regarding the fishing field. The second group is made up of NGOs who provide information about the fishing region, including the access rights to fisheries resources, government policy, recovery and development of Songkhla Lake, and diverse aspects of resources used for the development of the lake. Thirdly, this group comprises of government officers, such as provincial fisheries officer and maritime officer. These individuals discuss the fisheries regulations, the governance, and policy related to local fishing and region utilization. The last group includes fish merchant and labors who provide information about their distribution, flow, origin, and destination of fisheries resources, and fisheries labor.

4. Data Analysis

The analysis and presentation of the data obtained from participant observation and in-depth interview illustrates the outcome with complexity which is needed to be classified and systematically arranged. Such output is decoded, interpreted, and applied with descriptive analysis.

Result

1. Dynamics of Social Ecology: Regional Relationship of Resources and Fishermen in Hua Khao Community

The dynamics of ecology and the connection of society in the aspect of fisherman's lifestyle in Hua Khao Community are found in form of household self-reliance in which the fisheries resources are still abundant. Based on this study, the presentation is classified as followings;

1.1 Subsistence Era (Before 1957)

In prior to 1957, there was subsistence fishing found in Hua Khao Community. At that time, Songkhla Lake is a place of civilization which presented the connection with ingrained Indian civilization, creating the social and cultural combination among communities around Songkhla Lake in every period of time. Undoubtedly, the main and important resource there is fisheries resource. It provides nourishment to people in their daily routines in which citizens there are able to rely on such resource to earn their livelihoods [9] Based on the informant, it reflects the dynamics of ecology and fisheries resource in the past as followed;

Photo 1: Songkhla Lake Region

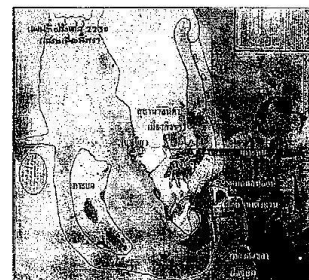

Photo 2: Songkhla Lake Map

"Ban Hua Khao is the region connected with Songkhla Lake. In the past, there is prosperity in aspects of fisheries resource and other resources as well as historical perspective since Sultan Tuanku Sulaiman Shah regime. People abide the tradition of fisheries job. In the childhood, there are no motors (ship installed with motors) and fishing then uses gondola" [14].

"In the past, the access to fisheries resource requires tools created from wisdom by which the boat is paddled from Hua Khao Daeng to the estuary. Fishermen then need to encircle the mountain or sometimes they have to paddle to Koh Yoh which is so-called "Cross the Sea". From 1957 to 1961, there is a fish trap which is granted by the auction by government or Department of Fisheries. It has caused people to fight over the region and attend the auction. The auction lasts for two years which determines the region rights by the channel. Each channel costs 20,000-30,000 bahts. However, when the concession is dismissed, together with more modern tools, for underlying the growing market,

fishermen are trying to access the resource more. It has caused the intensity in the access of the resource up to today” [15].

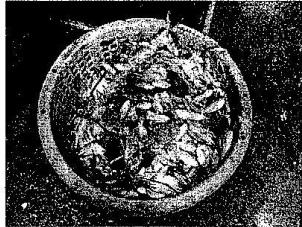
The interviews indicate the ecological dynamics of the resource that affects the society of fishermen. They try to build and expand their channels for the furtherance of interfering others' fishing. It has found that the resource is considered abundant and important in the past. At the same time, there is a change among the access of fisheries resource and region in accordance with government policy.

1.2 Market Economy Era (1961-2007)

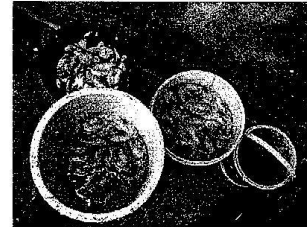
The change has commenced since 1961 when there is a crisis of the fisheries resource in Songkhla Lake. It is due to the modernization policy through the National Economic Development Plan No. 1. In fact, attaching the importance to economic development or the increase of gross domestic product (GDP) has affected the economic growth as well as the role of the market system in which it has greatly influenced the lifestyle of fishermen. The market economy has intervened their daily lives in all aspects and has demonstrated the impact on every area surrounding Songkhla Lake. The traditional way of life has the influence to greater interaction with the market in these days. Moreover, there is a stricter access to resources and intensified uses of modern equipment and its methodology respectively [4]. Regarding Reen's interview, it has found;

“When there is a development trend existing in Songkhla Lake, there is more market mechanism involved. Nowadays, fishermen have the access to fisheries resource with modern tools including Sai Norn, Pong Parng, Hom Rum, Sai Tu, that can be cast up from Tinnasulanon Bridge to Pak Phayun. Specifically, one household owns no less than 30 pieces. This phenomenon has affected the fisheries resources such as the reduction of fish population in past 20 years. The tool so-called Sai Norn is extremely terrifying as it sweeps all small-sized shrimps, fries, and clams. It breaks the development cycle of fishes or other marine animals in the sea. Some small-sized fishes are founded in the bin while other species, including Bengal swamp eel, Chacunda gizzard-shad, threadfin, catfish, and scats, are facing the extinction. In the other aspect, the sea is filled with garbage and other wastes with bacteria as well.” [16].

“Taking a look back when channel concession is canceled, there are more tools for fishing including Pong Parng, Sai Tu, Sai Norn and the suppression by Department of Fisheries cooperating with marines, Marine Department which leads to a delimitation of water channel allowing tools not to obstruct the water flow. This action is successful in the limited period as it is already full now. When changed, its competency increases. Nowadays, the expropriation of fisherman's channel costs 40,000 bahts. This may result from Thailand's economic development plan. In the past, such action affects people in the community. This change has an impact on the region and leads to intensified competition and access of the resource. Therefore, it results in struggle and negotiation between government and locals which is considered to be dynamics up to now.” [17].

Photo 3: Marine Animals Before Grading

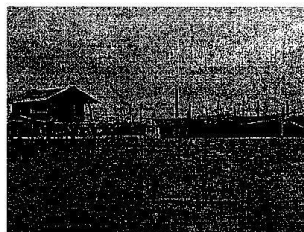
Photo 4: Marine Animals After Grading

With regard to mentioned data, it has vividly demonstrated the crisis of fisheries resource and a serious crisis in modern times. It has transformed the region, culture, and belief when market economy plays a role in determining the production. The use of fisheries resource exceeding the true potential, lack of balance, and lack of systematic supervision by government cause the deterioration of resource, the shallow of Songkhla Lake, and increasing defectiveness of resource and adaptation respectively.

1.3 Tool Diversity Era (2008-2018)

Resulted from the modernization policy through the government's economic development plan, Hua Khao Community has been filled with diverse tools which are claimed to be used for their jobs, fishing, from 2008 to 2018. Moreover, there are more uses of *Pong Parng*, *push nets and trawl*, *Sai Ngo*, *Sai Norn* or *Sai Ngu*. Based on the local's information, it has been claimed:

"In these days, fishermen have intense access to fisheries resource. There are more advanced tools and methodologies, as well as more ingenious strategies. Sai Tu, I Ngo, Mo Ra, Pong Parng are in their increasing trend. Some locals are becoming more adapted while those, who do not have a good location, have increasingly changed their career and start working in factories. Government tries to intensify the law enforcement when they acknowledge that the sea is flooded with equipment and people and the resource is limited. Even though it opposes to the government and their own people, some individuals try to establish the club for fisheries resource management for the furtherance of increasing the way of survival which they have always encountered with." [18].

Photo 5: Songkhla Lake Region

Photo 6: Water Blocking

Texts mentioned above reflects the changing lifestyle of Hua Khao that they used to do fishing for supporting their household. When the government takes action, it leads to more advanced tools which can be used to catch marine animals in larger number. Hence, their population rapidly decreases. Younger generation starts to work in a factory, resulting in less career inheritance by ancestors. This phenomenon directly affects the living of fishermen as their incomes from fishing are not adequate for their expenses.

Discussion

Regarding research findings, the dynamics of social ecology in Hua Khao Community is in the form of the relationship between human and social and cultural environments. Ostrom [10], Peluso et al [11], and Bailey and Pomeroy [12] have mentioned that the reliance of fisheries resource in the community for making a livelihood emphasizes on the resources related to the community and individuals under the social organization and the utilization of relationship system from several groups. This literature is in accordance with the findings of this research in aspect of social and cultural relationship which affects the households who fish as their occupations. However, this study attempts to explain the effect caused by the change of the life-supporting production system into the market economy system. Fishermen are pushed into the modernization which requires advanced and effective tools in order to capture higher number of marine animals. At the same time, they also seek for materials which facilitate their daily lives which corresponds with Masae [3]. Taking the market economy into account, it has greatly influenced the lifestyle of fishermen. It has interfered their daily lives in every aspect and has affected all areas surrounding Songkhla Lake. Fisherman's traditional way of life has been influenced as they are demanded to interact with the market more often resulting in stricter access to resources and intensified uses of modern equipment respectively. This result coheres with the study of Doungsuwan [6] which mentions the issues encountered from commercial fishing and the approach of industry invading the living region of local fishermen in coastal areas where the fisheries resource is still opulent. Fishing for profit seeking, through the use of equipment such as detonation, strychnine, fish traps, trawl and push nest, and electricity-generated boat for anchovies, increasingly destroy the fisheries resource. Moreover, there is a statement mentioned about the closure of Pak Rawa and Pak Klong Ranot claiming that it is the key reason that causes the swift deterioration of Songkhla Lake as marine animal cannot naturally reproduce in the lake. Such statement coincides with the research of Karnchanasuwan [5] which has found that the depreciation of natural resources, the shallow of Songkhla Lake, the lowered number of marine animals, water quality which is decayed and not suitable for the growth of marine animals, and conflicts among several occupations in the area of Songkhla Lake which use different resources result in fisheries crisis at Songkhla Lake. When there is a change in resource and relationship of people in Hua Khao Community, the creation of diverse tools increases, reinforcing by technology advancement and adaptation. Commercial fishermen have brought about the use of trawl and push nest that affects and destroys coral reef and small-sized fishes. In addition to that, there is a use of detonation and strychnine which kills marine animals, such as fishes, shrimps, and so forth, and reduced their populations as a consequence [6,7]. Moreover, this type of fishing affects the tool and methodology of ordinary fishermen. This specific outcome corresponds with the study of Boonprakran [8] which has indicated that local fishermen and their family members are in poor condition. In particular, each family has debt due to high cost and low productivity. Thus, this issue has affected most of the fishermen by which some of them face bankruptcy while others start to work as a labor in commercial fishing. Moreover, some groups work in the city and factory. Similarly, this finding aligns with the research's result of Muhamad [4]. In his study, it claims that the fisheries resource has been decreasing which subsequently impacts the production method. To the extent of fishermen's living, it is considered critical as they rely on natural resources and environment in their daily lives and fishing career. Indeed, this area is wanted by several groups who aim to earn a living by fishing; therefore, it causes the intense competition in taking fisheries resource in Songkhla Lake.

Conclusion and Suggestion

The dynamics of social ecology in Hua Khao Community shown in the past is in the transition of life-supporting the economy and market economy, affecting the higher demand for consumption under the modernization policy. Meanwhile, fishermen have increased the number of their tools and

capture rate of marine animals since the ecology changes and, at the same time, is destroyed. It does not only affect the relationship between people in the same community in perspectives of region and culture but also dramatically reduce the fisheries resource. It is necessary that the fishermen increase the diversity of their tools so that they are more capable of accessing the limited resource and making a livelihood. Hence, to ensure the survival of those fishermen, the associations in each network should be aware and pay more attention to the decreasing and deteriorated fisheries resource. There should be a proper management and supervision measure of the resource between government, the private sector, and other direct stakeholders, especially fishermen in Hua Khao Community, leading to the mutual fisheries resource.

Acknowledgment

I would like to thank all professors in Human and Social Development, Prince of Songkla University, especially my dissertation supervisors Assistant Professor Dr. Kettawa Boonprakran and Assistant Professor Dr. Chonlada Sangmanee Sirisatidkid.

Also, I would like to express my very profound gratitude to fishermen in Hua Khao Community, Hua Khao sub-district, Singha Nakhon district, Songkhla, informants in every group for providing me with valuable in-depth data, unfailing cooperation and continuous assistance when conducting this research.

References

- [1] K. Boonprakran, *the Tactics and Negotiation of Small-scale Fishermen's in a Time of Scarcity in Non-hunting Area Songkhla Lake*, Songkhla: Faculty of Liberal Arts, Prince of Songkla University, Hatyai Campus, 2016.
- [2] Hydro and Agro Informatics Institute, *Action Data collection and analysis Data Warehouse Development Project 25 river basin flood and Drought models*, Bangkok: ASDECON Corporation Co., Ltd. 2012.
- [3] A. Masae and group, "Modernization of rural livelihoods", in *Southern Thailand English Language Teaching/Cultural Change Conference*, (pp. 76-77). January 29-30, 2007 at The J.B. Quoted to Phongpaichit & Baker, 2005; Wyatt, 2003; *Industrial and Finance Cooperation of Thailand*, 1990.
- [4] C. Muhamad, *Adaptation of Livelihoods Strategies among Muslim Small-scale Fishermen in a Condition of Resource Scarcity: A Case Study in Chai Tale Community, Tambon Kutao, Amphoe Hatyai, Changwat Songkhla*, Faculty of Liberal Arts, Prince of Songkla University, Hatyai Campus, 2010.
- [5] W. Karnchanasuwan, *Dusit Kaewsomboon, Conflicts of natural resource use among occupational groups in Songkhla Lake Basin*, Songkhla: faculty of management science Prince of Songkla University, Hatyai Campus, 2003.
- [6] N. Doungsuwan, *Lake resurrected*, Songkhla: Southern Coastal Resource Management Project. 2002a.
- [7] N. Doungsuwan, *Songkhla Lake: Life and conflict in the management of natural resources and the environment*, Songkhla: Southern Coastal Resource Management Project. 2002b.
- [8] K. Boonprakran, *The Access Rights to Fisheries Resources of Fishing Communities of Songkhla Lake*, Songkhla: Faculty of Liberal Arts, Prince of Songkla University, Hatyai Campus, 2008.
- [9] U. sangkarat, *Product exchange of the community around Songkhla Lake. In the days of the mail (1922 - 2516)*, Master of Arts Program in Thai Studies, Thaksin University, 2003.

- [10] E. Ostrom. A General Framework for Analyzing Sustainability of Social-Ecological Systems
Science (20, Mar) 325, 419, 2009.
- [11] N. Peluso, L., Humphrey, C.R. and Fortmann, L.P. The rock, the beach and the tidal pool:
people and poverty in natural resource dependent areas. Society and Natural Resources, (7),
23–38. 1994.
- [12] C. Bailey, and Pomeroy, C. Resource dependency and development options in coastal southeast
Asia. Society and Natural Resources 9, 191–99. 1996.

Participant

- [13] Mad, (2016, 27 October) interviewer Hau Khao Community, Hau Khao Sub-District,
Singhanakhon District, Songkhla Province
- [14] Loh, (2016, 11 August) interviewer Hau Khao Community, Hau Khao Sub-District,
Singhanakhon District, Songkhla Province
- [15] Meed, (2016, 27 August) interviewer Hau Khao Community, Hau Khao Sub-District,
Singhanakhon District, Songkhla Province
- [16] Reen, (2016, 12 September) interviewer Hau Khao Community, Hau Khao Sub-District,
Singhanakhon District, Songkhla Province
- [17] Alif, (2016, 15 October) interviewer Hau Khao Community, Hau Khao Sub-District,
Singhanakhon District, Songkhla Province
- [18] Lam, (2016, 17 August) interviewer Hau Khao Community, Hau Khao Sub-District,
Singhanakhon District, Songkhla Province

ภาคผนวก ค
ใบตอบรับการตีพิมพ์

วารสารระดับ/ฐานข้อมูล ชาติ (ฐาน TCI) กลุ่ม 1

ใบตอบรับการตีพิมพ์

เชษฐา มุหะหมัด, เก็ดถวา บุญปรากฏ, ชลลดา แสงมณี ศิริสาธิตกิจ. (2562, เมษายน-มิถุนายน).

ปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของชาวประมงชุมชนห้วยเขา ตำบลห้วยเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา. *วารสารมหาจุฬานาครธรรมศาสตร์* มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงการณราชวิทยาลัย,
6(2), 880-896.

ศธ. ๖๑๒๗ / ๐๖

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตนครศรีธรรมราช

๓/๓ ม.๕ ต.มะม่วงสองต้น อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช ๘๐๐๐๐

โทร. ๐๗๕-๓๔๒๘๙๔ โทรสาร ๐๗๕-๓๔๕๘๖๒

๑๔ มกราคม ๒๕๖๒

เรื่อง รับรองการลงบทความวิจัยเพื่อตีพิมพ์ในวารสารมหาจุฬานาครธรรม

เจริญพร นายเชษฐา มุทะหมัด

ตามที่ นายเชษฐา มุทะหมัด และคณะ ได้ส่งบทความวิจัย เรื่อง “ปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของชาวประมงชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา (The Practice of Everyday Life in Hau Khao Community, Hau Khao Sub-District, Singhanakhon District, Songkhla Province)” เพื่อพิจารณาตีพิมพ์ในวารสารมหาจุฬานาครธรรม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครศรีธรรมราช ซึ่งจะดำเนินการจัดพิมพ์ในฉบับต่อไปตามระยะเวลาที่ได้กำหนดไว้ และวารสารมหาจุฬานาครธรรมได้รับบทความวิจัยของท่านเป็นที่เรียบร้อยแล้วนั้น

ในการนี้ วารสารมหาจุฬานาครธรรม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครศรีธรรมราช ขอรับรองว่ากองบรรณาธิการวารสารฯ ได้พิจารณาแล้วมีมติเห็นควรรับตีพิมพ์บทความวิจัยเรื่องดังกล่าว และจะนำบทความของท่านตีพิมพ์ในวารสารมหาจุฬานาครธรรม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครศรีธรรมราช ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒ (เมษายน - มิถุนายน ๒๕๖๒)

จึงเจริญพรมหาเพื่อโปรดทราบและดำเนินการต่อไป

ขอเจริญพร

(พระครูอรุณสุตาสังการ,ม.ศ.,ดร.)

บรรณาธิการวารสารมหาจุฬานาครธรรม

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครศรีธรรมราช

ปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของชาวประมงชุมชนหัวเขา
ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา*

THE PRACTICE OF EVERYDAY LIFE IN HAU KHAO COMMUNITY,
HAU KHAO SUB-DISTRICT, SINGHANAKHON DISTRICT,
SONGKHLA PROVINCE.

เชษฐา มุหะหมัด

Chettha Muhamad

มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

Prince of Songkla University, Thailand

เก็ดถาวา บุญปรากฏ

Kettawa Boonprakarn

ชลลดา แสงมณี ศิริสาธิตกิจ

Chonlada Sangmanee Sirisatidkid

มหาวิทยาลัยทักษิณ

Thaksin University, Thailand

E-mail: thongho.nsk@hotmail.com

บทคัดย่อ

การศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปฏิบัติการประจำวันของชาวประมงในชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ประกอบด้วยผู้ให้ข้อมูลทั้งสิ้น 15 คน ได้แก่ ครอบครัวของชาวประมงชุมชนหัวเขา โดยการสัมภาษณ์ถึงกิจกรรมการทำประมงและการดำรงชีพของชาวประมงชุมชนหัวเขาและทำการวิเคราะห์ข้อมูลโดยการจัดหมวดหมู่ตามประเด็นที่ศึกษา ถอดรหัส ตีความปรากฏการณ์และนำเสนอข้อมูลโดยการพรรณนา

---

* Received 22 March 2019; Revised 27 April 2019; Accepted 27 April 2019.

ผลการวิจัยพบว่า

ชาวประมงชุมชนหัวเขามีกิจวัตรในชีวิตประจำวัน ซึ่งในอดีตมีความสัมพันธ์กับวิถีการผลิตแบบยังชีพ เช่น การใช้แรงงานครัวเรือน รวมถึงวัฒนธรรมการช่วยเหลือ ต่อมา มีการปรับใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ๆ ภายใต้เงื่อนไขของกลไกระบบตลาดที่เกี่ยวข้องต่อกิจวัตรในชีวิตประจำวัน อันจะส่งผลต่อการสร้างกลยุทธ์ในการต่อสู้ ต่อรอง เพื่อความอยู่รอดผลดังกล่าวทำให้ชาวประมงเปลี่ยนมาใช้เครื่องมือประมงที่ทันสมัย เกิดการทำประมงแบบล้นเกินทรัพยากรประมงเสื่อมโทรม ส่งผลให้เกิดการสร้างรูปแบบปฏิบัติการ โดยการทำกิจกรรมในรูปแบบต่าง ๆ และการสร้างความหลากหลายในการประกอบอาชีพเสริม เช่น การรับจ้างทั่วไปในชุมชน การค้า และการแปรรูปทรัพยากรประมงในรูปแบบต่าง ๆ ที่มีความต้องการของตลาด เช่น การแกะกุ้ง การแกะปู การแปรรูปปลากระตักแห้ง เพื่อสร้างความมั่นคงทางด้านอาหารในภาวะวิกฤตทรัพยากรประมง

คำสำคัญ: กิจวัตรในชีวิตประจำวัน, ทรัพยากรประมง, ทะเลสาบสงขลา, ประมงพื้นบ้าน

Abstract

This article aims to study the practice of everyday life of fishermen living in Hau Khao Community, Hau Khao Sub-District, Singhanakhon District, Songkhla Province using qualitative research. Specifically, in-depth interview inquiring about fishing activities and lifestyle and participant observation are used among a total of 15 participants including local fishermen in Hau Khao Community and their families. The data is analyzed by classification of issues studied and then transcribed, using content analysis, and presented in a descriptive way.

The finding suggests that;

The lifestyle of fishermen living in Hau Khao Community is related to subsistence production process, such as household workforce, favor, and hire. Later on, adaptation to new technologies under conditions of the market mechanism is found in their practice of everyday life; thereby, establishing new

competition and negotiation strategies for the sake of their survival. Such change has led to the use of modern fishing tools and equipment and the excess of fishing, resulting in deterioration of fishery resources. Consequently, new practices are founded and a variety of occupation including community employment, trade and business, and fishery processing which serves the market demand such as peeling and deveining shrimp, crab cracking, and anchovy is generated. In the fishery crisis, these occupations ensure food security.

Keywords: Practice of everyday life, fishery resource, Songkhla Lake, local fishing

บทนำ

การพัฒนาไปสู่กระบวนการทันสมัย ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และกว้างขวาง (อาแว มะแส และคณะ, 2550) ทำให้เกิดการแปรเปลี่ยนพื้นที่ วัฒนธรรม รวมถึงความเชื่อ และที่สำคัญเมื่อปรับใช้แนวคิดความทันสมัยผ่านกลไกตลาดที่เริ่ม มีบทบาทต่อชีวิตประจำวันในการกำหนดการผลิตของชาวประมง การพยายามสร้างอำนาจในการเข้าถึงพื้นที่และสร้างอำนาจในการต่อรอง ทั้งการต่อรองในระดับปัจเจก ระดับกลุ่ม ภายใต้สิทธิในการจับจองพื้นที่ทะเลสาบสงขลา การปักหลักโพงพาง การวางไซตุ๋ ไชหนอน ชาวประมงชุมชนหัวเขารวมตัวกันเพื่อสร้างรูปแบบปฏิบัติการในชีวิตประจำวันผ่านการต่อสู้ ต่อรอง การสร้างแหล่งอาหาร การสร้างแนวเขตอนุรักษ์ทรัพยากรประมง (เก็ดถวา บุญปรากฏ, 2559)

ทะเลสาบสงขลาจึงถือเป็นพื้นที่แห่งการดำเนินชีวิตในฐานะที่เป็นพื้นที่สำคัญ ของการปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน โดยมีลักษณะพิเศษ คือ เป็นระบบนิเวศแบบ 3 น้ำซึ่งมีการผสมผสานทั้งน้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม มีความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายทางชีวภาพสูง (ฝ่ายข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติและจัดการสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา, 2537) ในทางสังคม คือ การเป็นแหล่งประกอบอาชีพที่สำคัญของประชาชน ซึ่งมีความสำคัญต่อชาวประมงในบริเวณรอบ ๆ ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาตลอดมา แต่ในทางกลับกันพื้นที่ชุมชนหัวเขาก็ก่ได้มีไปด้วยเครื่องมือนานาชนิดที่ถูกอ้างสิทธิในการทำกินของชาวประมงเพื่อการดำรงชีพด้วยการใช้เครื่องมือที่มีลักษณะทำลายล้าง อาทิเช่น โพงพาง อวนรุน อวนลาก ไซโง่ ไชหนอน (เก็ดถวา บุญปรากฏ, 2559) ปรากฏการณ์ข้างต้นสะท้อนถึงวิกฤติทรัพยากรประมงที่รุนแรง

ที่สุด อันเป็นเงื่อนไขหนึ่งของการช่วงชิงทรัพยากรประมงในปัจจุบัน อีกเงื่อนไขหนึ่งมาจากการบังคับใช้สิทธิในเชิงกีดกัน โดยเฉพาะสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรของส่วนรวมที่ถูกละเลยความสำคัญโดยรัฐ ซึ่งเน้นแต่ระบบกรรมสิทธิ์ของรัฐและของเอกชนเท่านั้น ตามแนวความคิดการจัดการทรัพยากรประมงร่วมโดยทั่วไปนั้นจะมองว่าสิทธิในการจัดการเป็นของรัฐมีนัยยะทางกฎหมาย และในทางปฏิบัติดูเหมือนว่าทรัพยากรประมงจะเปิดให้ทุกคนเข้าไปใช้ได้โดยเสรีโดยไม่มีกีดกัน ทุกคนเข้าไปใช้ประโยชน์ได้อย่างอิสระ แต่ในความเป็นจริงแล้วทรัพยากรประมงในแต่ละพื้นที่กลับไม่ได้เปิดเสรีทั้งหมด แต่มักจะมีการควบคุมอยู่ระดับหนึ่ง เช่น การกำหนดเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาของชุมชนเป็นการจัดการทรัพยากรร่วม ซึ่งห้ามมิให้สมาชิกชุมชนหรือคนนอกชุมชนเข้าไปทำการประมงอีกทั้งยังปรากฏให้เห็นถึงการเข้าไปจับจองสิทธิของเอกชนบางรายในการวางเครื่องมือประมง และซื้อขายสิทธิ จึงเกิดความไม่เป็นธรรมในกรรมสิทธิ์ส่วนรวมและการรุกรานทรัพยากรประมง ซึ่งควรจะเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนรวม (Vandergeest, P., 1997) (Vandergeest, 1997 อ้างถึงใน เก็ดถวา บุญปรากฏ, 2559) สาเหตุอีกประการของทะเลสาบสงขลา คือ การลดลงของป่าชายเลนอย่างรวดเร็วทำให้ชาวประมงประสบปัญหาในการจับสัตว์น้ำ ซึ่งทำให้รายได้ของชาวประมงลดลงอย่างมาก จนหลายครัวเรือนตัดสินใจเลิกประกอบอาชีพการประมง ประกอบกับชาวประมงประสบกับปัญหาจากการประมงพาณิชย์ที่มีการบุกรุกเข้ามาแย่งพื้นที่ทำกินของชาวประมง โดยใช้เครื่องมือประมงที่ทำลายล้างทรัพยากรประมงเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ นับตั้งแต่การใช้ระเบิด ยาเบื่อ โพงพาง อวนรุน อวนลาก จึงเกิดความเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็วอันเป็นผลให้สัตว์น้ำบางชนิดไม่สามารถเข้ามาวางไข่ได้ อีกทั้งพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์น้ำบางชนิดลดลงและกำลังเสื่อมโทรมอย่างมาก (นฤทธิ ดวงสุวรรณ, 2545) ซึ่งส่งผลกระทบต่อรูปแบบของพฤติกรรมการประจําวันของชาวประมงชุมชนหัวเขาในพื้นที่ทะเลสาบสงขลาท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงซึ่งถูกแรงบีบบังทางสังคมและเศรษฐกิจภายใต้การพัฒนาตามกระบวนการทันสมัย

จากสภาพปัญหาและปรากฏการณ์ดังกล่าว ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะค้นหาคำตอบว่า ท่ามกลางวิกฤตการณ์ในภาวะขาดแคลนทรัพยากรประมง มีรูปแบบพฤติกรรมการในชีวิตประจำวันและการดำรงชีวิตของชาวประมงชุมชนหัวเขา และสร้างรูปแบบพฤติกรรมการอย่างไรในการต่อสู้ เพื่อการดำรงชีพของชาวประมงชุมชนหัวเขา เพื่อที่จะนำข้อมูลมาเป็นแนวทางในการส่งเสริมทางเลือกในการดำรงชีพของชาวประมง

วัตถุประสงค์การวิจัย

การศึกษามีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปฏิบัติการประจำวันของชาวประมงในชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา

วิธีดำเนินการวิจัย

1. พื้นที่ของการวิจัย

ผู้วิจัยเลือกพื้นที่ในการวิจัยแบบเจาะจง คือ พื้นที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอ สิงหนคร จังหวัดสงขลา เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีความเข้มข้นในการทำประมงสูง และมีการปฏิสัมพันธ์ ซึ่งเชื่อมโยงไปยังพื้นที่ชุมชนอื่น ๆ รอบทะเลสาบสงขลาอย่างสอดคล้อง

2. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลดังนี้

2.1 ผู้ให้ข้อมูลหลัก ประกอบด้วย หัวหน้าครัวเรือนของชาวประมงและครอบครัว จำนวน 15 คน โดยการเลือกแบบเจาะจง ผู้ที่ประกอบอาชีพประมง และอาศัยอยู่ในพื้นที่ชุมชนหัวเขาริมทะเลสาบสงขลา โดยการใช้การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกเกี่ยวกับการปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน รวมถึงยุทธวิธีต่าง ๆ ในการดำรงชีพท่ามกลางทรัพยากรประมงที่ค่อนข้างจำกัด

2.2 วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยใช้วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล 2 วิธี ประกอบด้วย

2.2.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก จากผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ ชาวประมงชุมชนหัวเขา ตัวแทนครัวเรือนประมงในชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลาจำนวน 15 คน เพื่อเก็บข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของชาวประมงชุมชนหัวเขา

2.2.2 การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม โดยการร่วมทำกิจกรรมกับชาวประมงชุมชนหัวเขา และกิจกรรมเกี่ยวกับการทำอาชีพเสริมเพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่คนในชุมชน รวมทั้งกิจกรรมในการแลกเปลี่ยนสินค้าประมงในพื้นที่ตลาด รวมถึงกิจกรรมอื่น ๆ ในชุมชน

3. การวิเคราะห์ และการนำเสนอข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้จากการสังเกต การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก จากผู้ให้ข้อมูลนำมาทำการวิเคราะห์ ทุกระยะขณะที่ทำงานวิจัยในชุมชน หลังจากนั้นนำปรากฏการณ์หรือข้อมูลที่มีความสลับซับซ้อนมาจำแนกและจัดระบบ การวิเคราะห์ข้อมูลจะทำซ้ำกลับไปกลับมาระหว่างการเก็บรวบรวมข้อมูลกับการวิเคราะห์เพื่อให้เข้าใจแบบแผนของปรากฏการณ์ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น และยังใช้วิธีตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า โดยการนำข้อมูลที่ได้รับมาตรวจสอบตามระยะเวลา แหล่งบุคคล และสถานที่นั้นคือ การตรวจสอบว่าข้อมูลที่ได้รับจากบุคคลดังกล่าวเมื่อเวลาผ่านไประยะหนึ่ง ข้อมูลที่ได้จากคนเดิมยังคงเหมือนเดิมหรือไม่ หรือเมื่อสัมภาษณ์ข้อมูลนั้นจากบุคคลที่แตกต่างกัน ยังคงได้คำตอบเช่นเดิมหรือไม่ หรือข้อมูลที่รับจากบุคคลคนเดียวกันแต่ต่างสถานที่กันยังคง ได้รับข้อมูลเหมือนเดิมหรือไม่ หลังจากนั้นนำมาถอดรหัส ตีความ และสร้างข้อสรุปเชิงอุปนัย ส่วนการนำเสนอข้อมูลผู้วิจัย ได้ใช้วิธีการพรรณนา

ผลการวิจัย

1. บริบทพื้นที่ในการศึกษา

ผู้วิจัยลงพื้นที่ภาคสนามชุมชนหัวเขา ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ถูกเลือกในการศึกษาปฏิบัติการ ในชีวิตประจำวัน ชุมชนหัวเขามีอาณาบริเวณติดกับทะเลสาบสงขลา ถือเป็นพื้นที่หน้าด่านเนื่องจากติดกับอ่าวไทย การค้นคว้าประวัติศาสตร์ชุมชนหัวเขาที่ถูกรวบรวมไว้ ทั้งที่เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์สยาม พบว่า ในปี พ.ศ. 2154 ดาโต๊ะโกมอลล์ เจ้าเมืองซาเลาะ ได้อพยพครอบครัว เพื่อหนีภัยการล่าเมืองขึ้นของกองทัพเรือฮอลันดารอนแรมมาจนถึงปากน้ำหัวเขาแดง โดยขบวนเรือดังกล่าวได้จอดพักที่แนวหาดหน้าชุมชนหัวเขาเป็นชัยภูมิที่เหมาะสม มีภูเขาสูงชันล้อมบ้านเมืองทางทิศใต้ และชัยภูมิดังกล่าวเหมาะแก่การค้าขาย จึงได้สร้างบ้านแปลงเรือน ปึกฐาน ณ ที่แห่งนี้ (กฤษ พิทักษ์คุณพล, 2558) และได้สร้างกำแพงเมือง จวนผู้สำเร็จราชการ มัสยิดหลวงประจำเมือง ท่าเทียบเรือ กิตติศัพท์ได้ล่องเรือไปยังกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระเอกาทศรถจึงมีท้องตราหวงให้ตราดาโต๊ะโมกอลล์ เป็นข้าหลวงผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาและได้บริหารบ้านเมือง ต่อมาดาโต๊ะโมกอลล์ ข้าหลวงผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาถึงแก่กรรมสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงธรรม พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาทรงแต่งตั้ง สุลัยมาน

บุตรชายคนโตเป็นข้าหลวงสำเร็จราชการเมืองสงขลาแทนสุลัยมาน และได้แต่งตั้งบุตรชายคนโตชื่อ มุขตาฟา เป็นรายามุดา หะซันและฮุเซน เป็นผู้ช่วยในการบริหารงาน นอกจากนี้ยังได้ส่งฟารีซี น้องชายของท่านไปเป็นเจ้าเมืองพัทลุงอีกด้วย ภายหลังจากพระเจ้าอยู่หัวทรงธรรมเสด็จสวรรคต ในปี 2172 เกิดการจลาจลและการแย่งอำนาจระหว่างบรรดาโอรสกับพระยากลาโหมสุรียวงค์ และพระยากลาโหมสุรียวงค์ได้ปราบดาภิเษกเป็นสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง สุลัยมาน ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาจึงประกาศไม่ยอมรับอำนาจ และสถาปนาตัวเองขึ้นเป็นองค์สุลต่าน มีนามตามอย่างมาลาญว่า สุลต่านสุลัยมาน ชาห์

สุลต่านสุลัยมาน ชาห์ ได้ครองเมืองสงขลาด้วยความสงบสุขเรียบร้อยจนถึงปี พ.ศ. 2173 กองทัพปัตตานีภายใต้การนำของราชินีบีรูได้ยกกำลังจำนวนมากเข้าโจมตีเมืองสงขลา การเข้าตีเมืองสงขลาในขณะนั้นส่งผลต่อความเสียหายเป็นอย่างมาก ภายหลังจากการเสร็จศึกก็ได้สร้างป้อมปืนใหญ่บนภูเขาและที่ราบบนชัยภูมิ ถึง 20 ป้อม รวมถึงการสร้างประตูเมืองและโดนเข้าโจมตีโดยพระเจ้าปราสาททองถึง 2 ครั้ง ภายใต้อาณัติก็ประสบความพ่ายแพ้ ภายหลังจากพระเจ้าปราสาททองเสด็จสวรรคตในปี 2199 พระนารายได้ขึ้นครองราชย์สมบัติ สุลต่านสุลัยมาน ครองราชย์จนถึงปี พ.ศ. 2212 ก็เสด็จสวรรคต อยู่ในราชสมบัติได้ 39 ปี เป็นผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลาภายใต้กรุงศรีอยุธยา 10 ปี โอรสองค์ใหญ่ คือ รายนมุดา มุขตาฟา ขึ้นครองราชย์เป็นสุลต่านมูสตอฟาชาห์ (กฤษ พัทธ์คัมพล, 2558)

ในปี พ.ศ. 2223 เมืองสงขลาโดนกองทัพกรุงศรีอยุธยาตีแตก สมเด็จพระนารายณ์ จึงแบ่งราชภรณ์สงขลาออกเป็น 4 กลุ่ม โดยกลุ่มแรก คือ ขายนครกรัจถูกนำไปยังกรุงศรีอยุธยา กลุ่มที่สอง ได้ติดตามเสด็จสุลต่านมุขตาฟาไปยังเมืองไชยา กลุ่มที่สาม ไปยังเมืองพัทลุงที่เขาไชยบุรี กลุ่มที่สี่ คือ กลุ่มที่รักษาเมืองไว้ถือเป็นบรรพบุรุษของหัวเขาและชุมชนใกล้เคียง และกลุ่มสุดท้ายนี้ได้สร้างมัสยิด ซึ่งเป็นสถานที่สำคัญทางศาสนาขึ้น ชื่อว่า มัสยิดยาบัลโรดเทระหะมีะ เมื่อมีการบูรณะมัสยิดขึ้น และใช้ปฏิบัติศาสนกิจยังทุกวันนี้ ประกอบกับลักษณะภูมิประเทศที่เอื้อต่อการประกอบอาชีพประมงทำให้ชาวชุมชนหัวเขาประกอบอาชีพทำประมงตลอดมาจนปัจจุบัน

ภายใต้บริบทเชิงประวัติศาสตร์ และการผนวกเข้าสู่การพัฒนาแสดงถึงพัฒนาการต่างๆ ของชุมชนหัวเขา การถูกผนวกเข้าสู่รูปแบบการปกครองของอำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา ในปัจจุบันชุมชนหัวเขา คือ หน่วยงานหนึ่งของการปกครองเทศบาลเมืองสิงหนคร จังหวัดสงขลา มี

ที่ตั้งและอาณาเขตอยู่ในเทศบาลเมืองสิงหนคร ตั้งอยู่หมู่ที่ 5 ตำบลสิงหนคร อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา โดยมีอาณาเขตดังนี้ ทิศเหนือ ติดต่อหมู่ที่ 1 และ 3 ของตำบลท่ายาง หมู่ที่ 5 และ 6 ของตำบล ชิงโค ทิศใต้ ติดต่อทะเลสาบสงขลาและทะเลอ่าวไทย ทิศตะวันออก ติดต่อกับทะเลอ่าวไทยทิศตะวันตก ติดต่อทะเลสาบสงขลา อยู่ห่างจากตัวเมืองสงขลา ประมาณ 10 กิโลเมตร โดยสารทางแพขนานยนต์และทางสะพานติณสูลานนท์ อยู่ห่างจากหาดใหญ่ประมาณ 40 กิโลเมตร ชุมชน หัวเขาเป็นทั้งพื้นที่ปฏิบัติการ และการดำรงชีพตลอดมา จากการปฏิสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจการปกครองรวมถึงวัฒนธรรม และการดำรงชีพตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา

2. การดำรงชีพของชาวประมงชุมชนหัวเขา

การดำรงชีพของชุมชนหัวเขาหลังจากปี พ.ศ. 2550 เป็นต้นมา ชาวประมงได้ปฏิสัมพันธ์ กับกลไกการตลาดอย่างเข้มข้น ทำให้แปรเปลี่ยนรูปแบบการผลิตเพื่อการค้าได้เริ่มขึ้น และขยายตัวเพิ่มขึ้นตามลำดับ คราวเรือนเริ่มมีการปรับตัวเข้าสู่ระบบตลาดมีการแลกเปลี่ยนสินค้าโดยใช้เงินเป็นสื่อกลางอย่างชัดเจน ในขณะที่มีการเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยีเริ่มเข้ามามีบทบาทสำคัญ แม้การผลิตแบบดั้งเดิมจะยังคงอยู่ แต่ก็ถูกจำกัดอยู่ในคราวเรือนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างยากจน ช่วงดังกล่าวการประมงถือว่าเป็นอาชีพหลักของคนส่วนใหญ่ ส่วนของแรงงานในการทำประมงยุคของการเปลี่ยนผ่านยังคงอาศัยแรงงานของคราวเรือนและเครือญาติ และยังมีผลต่อการสร้างวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยน ถือได้ว่าระบบตลาดเริ่มมีอิทธิพลต่อการผลิต และระบบสังคมมากขึ้น อันจะพบเห็นจากการเปลี่ยนผ่านจากระบบการผลิตแบบยังชีพ (subsistence) ภายใต้อระบบตลาด (market economy) เพิ่มขึ้นตามลำดับ

การปฏิสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจแบบตลาดของชาวประมง ในทางกลับกันเครื่องมือประมงก็จะเป็นเครื่องมือประมงที่ทำลายล้างมากยิ่งขึ้น ซึ่งนำไปสู่การเสื่อมโทรมและร่อยหรอของทรัพยากรประมง สะท้อนให้เห็นถึงการพยายามทำประมงอย่างเข้มข้น เพื่อหวังผลเชิงเศรษฐกิจเช่นเดียวกัน เมื่อเวลาผ่านไปนโยบายที่รัฐเข้ามามีบทบาทสำคัญในการสร้างสาธารณูปโภค เส้นทางคมนาคม รวมทั้งการมีพ่อค้าต่างถิ่น และจับจองพื้นที่ทะเลเป็นกรรมสิทธิ์ จึงทำให้ชาวประมงชุมชนหัวเขาเล็งเห็นถึงการผลิตเพื่อขายแทนการผลิตเพื่อยังชีพ การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตเริ่มต้นขึ้น เป็นผลให้เกิดการเร่งทำการประมงให้ได้ปริมาณมาก ๆ และซื้อสิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน

ระบบตลาดยังส่งผลต่อการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนต่าง ๆ เช่น คนพหุ ซึ่ง เป็นแม่ค้า จากภายนอกที่เข้ามาเป็นคนกลางในการถ่ายเททรัพยากรประมงออกจากชุมชน ในขณะเดียวกันก็สร้างอาชีพด้วยอุปกรณ์ประมง การที่สามารถนำเครื่องมือประมงและเครื่องยนต์ติดเรือมาขายให้กับชาวประมงได้ ตลอดจนรับซื้อปลาแบบเหมาลำเพื่อไปส่งตลาดอีกครั้งหนึ่ง การเปลี่ยนแปลงเริ่มเด่นชัด โดยเฉพาะการตัดเส้นทางคมนาคมทางบกเป็นการเพิ่มโอกาสในการติดต่อ และปฏิสัมพันธ์กับคนภายนอกผ่านระบบตลาดนัดทั้งในชุมชนและตลาดภายนอก ส่งผลต่อการผลิตที่สัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจแบบตลาด

ภายใต้กระแสของความทันสมัย (Giddens, Anthony, 1991) และนโยบายของรัฐ ตลาดที่เข้ามามีบทบาทสำคัญกระทบต่อการทำประมงและทรัพยากรประมง จนทำให้วิถีการผลิตเปลี่ยนไปอีกทั้งยังส่งผลต่อวิถีการบริโภค (consumers) ที่เปลี่ยนไปด้วยเช่นกัน ดังนั้นการพยายามเข้าถึงทรัพยากรประมงที่เข้มข้น และการพยายามสร้างความหมายใหม่ ๆ (re-present) ของทรัพยากร รวมถึงชุดวาทกรรม (discourse) (Michel Foucault, 1995) การพยายามสร้างอำนาจในการต่อรองเพื่อเข้าถึงทรัพยากรประมง จากการสะท้อนแง่มุมที่เกี่ยวข้องกับความร่อยหรอ และภาวะดินร่นด้านทรัพยากรประมงที่มาจากสาเหตุระบบนิเวศที่เปลี่ยนไป เจือปนไขทางการตลาดที่มีเป้าหมายในการอุปโภค และบริโภคจนล้นเกินความจำเป็น อีกทั้งเทคโนโลยีที่ทันสมัยที่เข้ามามีบทบาทสำคัญที่เปลี่ยนวิถีการผลิตของชุมชน เกิดการเร่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบนิเวศ และระบบความสัมพันธ์ของคนที่ใช้ประโยชน์ในแต่ละกลุ่ม จนก่อให้เกิดความขัดแย้งในชุมชนและช่วงชิงพื้นที่เพื่อเข้าถึงทรัพยากรในทะเลสาบสงขลา

อย่างไรก็ตามความขัดแย้งระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ก็ดำเนินการมาอย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นรัฐ ชาวบ้าน นายทุน นักการเมืองในพื้นที่ หรือแม้กระทั่งคนที่ไม่ใช่ประโยชน์ในทะเลสาบสงขลา ความขัดแย้งเหล่านี้ส่งผลให้เกิดความทับซ้อนในพื้นที่ทำมาหากิน การดำรงชีพและความสัมพันธ์ของคน รวมถึงวิถีชีวิต เศรษฐกิจ และสังคม การปรับเปลี่ยนและการเปลี่ยนแปลงถือเป็นพัฒนาการของพื้นที่ ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงนิเวศวิทยาสังคมในแต่ละยุคสมัย เริ่มตั้งแต่การทำประมงแบบยังชีพ (subsistence) การประมงในเศรษฐกิจแบบตลาด (market economy) การทำประมงในภาวะขาดแคลนทรัพยากรประมง ในขณะเดียวกันเมื่อทรัพยากรเริ่มร่อยหรอ ปฏิบัติการประจำวันในรูปแบบต่าง ๆ (Certeau, Micheal De., 1988) ที่

เกี่ยวข้องกับทรัพยากรประมงในชุมชนหัวเขาก้เข้มข้นด้วยเช่นกัน ทั้งในด้านเครื่องมือ และยุทธวิธี (Strategy) รวมถึงเทคนิค (Tactic) ต่าง ๆ ถูกนำมาใช้อย่างเข้มข้นในพื้นที่ชุมชนหัวเขา

3. ปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของชาวประมงในชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา

จากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชุมชนหัวเขาในบริบททะเลสาบสงขลาสะท้อนปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันต่อภาวะการดำรงอยู่ของคนกับทรัพยากรประมงในวิกฤติต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายใต้นโยบายความทันสมัย (Modernization) (Giddens, Anthony, 1991) ส่งผลต่อปฏิบัติการประจำวัน (practice of everyday life) (Certeau, Micheal De., 1988) ในการดำเนินชีวิตภายใต้เครื่องมือต่าง ๆ ที่เข้ามาในชุมชนหัวเขา กลวิธีในการต่อสู้เพื่อความอยู่รอดของชาวประมงไม่เพียงแต่จะต้องปะทะ ปฏิสัมพันธ์กับทรัพยากรประมงที่กำลังเสื่อมโทรมและร่อยหรอลงเท่านั้น แต่ยังต้องปะทะกับกลุ่มอำนาจต่าง ๆ ที่รุกคืบเข้ามาในชุมชน และส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนรูปแบบในการดำรงชีวิตของชาวประมง ทั้งนี้เพื่อให้สามารถอยู่รอดได้ในภาวะวิกฤติจากความทันสมัยโดยการสร้างพื้นที่ใหม่ ด้วยเหตุนี้ชาวประมงจึงพยายามสร้างอาชีพเสริมหลากหลายรูปแบบภายใต้การต่อสู้ ต่อรองของชาวประมงและครอบครัวดังนี้

“...สมัยนี้นะทุกอย่างมันแพง...สมัยนี้น้ำมันแพง...ค่าครองชีพสูง... มันมีปัญหาเยอะแยะเลยในทะเลนะ...แรกสมัยก่อนของพื้นนี่มันไม่มี ถึงสมัยที่อยู่มีนายทุนทำบ่อกุ้งมันง... โรงงานเข้ามามันง... น้ำเสียไหลลงไปในเลนนี่เพ... ทำเรื่อน้ำลึก... โพงพาง ไซ มันหลกน้ำไว้ “...ไม่ทำประมงไม่รู้จะไปทำอะไรอาจจะเพราะว่าอาชีพนี้มาจากบรรพบุรุษแล้ว... รุ่นลูกไม่รู้จะทำต่อม้าย...มันไปโรงงานเหม็ด เด็กๆ ไปเรียนที่บ้านทั้งเมืองเหม็ด...” (ผู้ใหญ่บ้านนนท์, 2561)

ในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมาถือเป็นช่วงที่สำคัญและเป็นยุคแห่งการเปลี่ยนผ่านของการดำรงชีพของชาวประมงชุมชนหัวเขา จากวิถีการผลิตแบบยังชีพไปสู่วิถีการผลิตในระบบเศรษฐกิจแบบตลาด และระบบความสัมพันธ์ต่าง ๆ เนื่องจากการขยายตัวของตลาดที่เข้ามามีบทบาทในชุมชนมากขึ้น ส่งผลให้ครัวเรือนส่วนใหญ่ที่มีอาชีพประมง และมีการการปรับตัวอันนำไปสู่การพยายามสร้างความหลากหลายในการดำรงชีพ ในขณะเดียวกันก็มีปรับเปลี่ยนวิถีการผลิต รวมถึงระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน และระบบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับภายนอกโดยที่ชุมชนมีการเรียนรู้ และปฏิสัมพันธ์กับตลาด ภายใต้กลยุทธ์อันหลากหลายดังนี้

3.1 การเลี้ยงแกะและแพะแบบปล่อยทิ้ง: การต่อสู้ต่อรองในภาวะขาดแคลนของชาวประมง

ในภาวะปัจจุบันที่ชาวชุมชนหัวเขาประสบกับปัญหาทรัพยากรประมง การพยายามหาทางออกในการดำรงชีพ การเลี้ยงสัตว์ในชุมชนหัวเขา คือ ทางเลือกหนึ่งโดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเลี้ยงแพะและการเลี้ยงแกะแบบปล่อยทิ้งได้รับความนิยมมากขึ้น เนื่องจากไม่ต้องรับผิดชอบมากนัก และเป็นการทำงานในภาคการเกษตรแบบไม่เต็มเวลา อีกทั้งยังเป็นแหล่งรายได้อีกทางหนึ่ง ในขณะที่เดียวกันยังแหล่งอาหารจำพวกโปรตีนที่นอกเหนือจากทรัพยากรประมง วัตถุประสงค์ของการเลี้ยงเพื่อใช้เป็นอาหาร จากการสัมภาษณ์พบว่า ในช่วงก่อนหน้าที่จะมีถนนตัดผ่านชุมชน มีการค้าขายมากขึ้นชุมชนสามารถติดต่อกับตลาด เมื่อทรัพยากรประมงซึ่งเป็นแหล่งผลิต ถูกเข้าไปใช้งานมากขึ้น ทรัพยากรเหล่านี้เริ่มร่อยหรอลง ทางเลือกอย่างหนึ่งที่พอจะประคับประคองชีวิตอยู่ได้ในระหว่างฤดูกาล คือ การเลี้ยงแพะและเลี้ยงแกะแบบปล่อยทิ้ง (บังฟาด, 2561) นอกเหนือจากการเลี้ยงแพะและแกะแล้ว อาชีพหนึ่งสำหรับครัวเรือนที่มีพื้นที่ คือ การเลี้ยงเป็ด การเลี้ยงไก่ มักจะเลี้ยงไว้เพียงครัวเรือนละ 9-10 ตัว โดยมีการจัดทำคอกไว้เพื่อรองรับไม่ให้เป็ดไปทำความเดือดร้อนแก่ชาวบ้านอื่น ๆ และการให้อาหารโดยใช้ผลผลิตจากทะเลปลาตัวเล็ก ๆ ที่ห้องตลาดไม่รองรับมาตากกับหอยกกล้วย ใส่รำข้าวผสมกับหัวปลาและหั่นเป็นชิ้นเล็ก ๆ เพื่อเป็นอาหาร ในปัจจุบันเป็ดได้รับความนิยมมาก เพราะใช้บริโภคในโอกาสสำคัญ (กะนู, 2561) ดังนั้นเกือบทุกครัวเรือนมักจะเลี้ยงเพื่อเป็นอาชีพเสริมอีกทางหนึ่ง ทำให้ไม่ต้องดิ้นรนมากขึ้นเพื่อเอาตัวรอด จึงเป็นทางเลือกและทางออกของชาวบ้านในช่วงนี้

3.2 ผู้หญิงกับการเป็นแรงงานในชุมชน: ปฏิบัติการประจำวันในภาวะขาดแคลน

ผู้หญิงในชุมชนหัวเขาถือเป็นแรงงานที่สำคัญมากเช่นกัน นอกเหนือจาก การสนับสนุนกิจกรรมในภาคประมงแล้ว ยังเป็นส่วนช่วยสนับสนุนการเป็นแรงงานนอกภาคประมง อีก จากการลงพื้นที่พบว่า ผู้หญิงในชุมชนหัวเขาสามารถสนับสนุนการทำงานของเพศชายได้อย่างดี และช่วยเสริมสร้างรายได้และปัจจัยเลี้ยงชีพเลี้ยงครองครัว และสนับสนุนทางด้านการเงินภายในบ้านได้ มีข้อสังเกตประการที่สำคัญสามารถสนับสนุนปรากฏการณ์นี้ คือ ในช่วงที่ประสบกับภาวะขาดแคลนทรัพยากรประมง ชาวประมงไม่สามารถที่จับปลาได้ในฤดูมรสุม ผู้หญิงเหล่านี้จึงหาอาชีพเสริมที่สามารถทำได้ในชุมชน และพื้นที่ใกล้เคียงเพื่อเพิ่มรายได้และช่วยเหลือครอบครัวเพื่อดำรงชีวิตประจำวันเช่นเดียวกัน โอกาสในการประกอบอาชีพมีพลวัต

เปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย เช่น การรับจ้างซ่อมแซมเครื่องมือประมง และซ่อมแซมอุปกรณ์ในภาคการประมง (การตกแต่ง หรือซ่อมแซมโพงพางเพื่อใช้งานในการทำการประมง) “...ในช่วงนี้เราก็รับจ้างทั่วไปนะ ทำหรืออะไรก็ต้องพยายามหาเงิน ค่าเทอมมัน ค่ากินในแต่ละวันบ้างก็ต้องหาเงินให้พอ เงินจ่ายทุกวัน แต่รายรับไม่มี เดียวก็ตาย...” (กะนู, 2561)หนึ่งในอาชีพรับจ้างที่ทำได้คือ การซ่อมแซมเครื่องมือประมง トラบไคที่คริวเรือนประมงยังออกทะเล และเป็นอาชีพที่ยืดหยุ่นตามสภาพของภูมิอากาศ โดยคิดราคาหัวละ 150-250 บาท และจากการสะท้อนพบว่าในปัจจุบันนี้ในทะเลมีสิ่งกีดขวางมากทั้งไซตุ้และมหร่า (เครื่องมือชนิดหนึ่งในการทำการประมง) เครื่องมือประมงเหล่านี้ส่งผลกระทบต่ออวนหรือกั๊ด ซึ่งเป็นเครื่องมือประมงที่ใช้กันมากในทะเลสาบถ้าไม่ซ่อมแซมอุปกรณ์ก็ต้องทิ้งทำให้ต้องเสียค่าใช้จ่ายมากขึ้นราคาฝืนละประมาณ 900-1,000 บาท การเป็นแรงงานในชุมชนยังดีกว่าแรงงานภายนอกชุมชน ที่ต้องแบกรับกับค่าครองชีพสูง และไม่สามารถทำงานอื่นควบคู่กันไปด้วย ไม่ว่าจะเป็นงานบ้านและการดูแลลูก ๆ ซึ่งทำให้คริวเรือนต้องรับภาระมากขึ้นตามไปด้วย

การเป็นแรงงานในภาคประมงและนอกภาคประมง ถือเป็นส่วนหนึ่งในทางเลือกในการดำรงชีพ ในขณะที่เดียวกันผู้หญิงในชุมชนยังสร้างอาชีพเสริมในการแปรรูปผลิตภัณฑ์จากภาคการประมง การทำปลาตากแห้งหรือที่ชาวบ้านนิยม คือ การทำปลากระดาดตากแห้ง กุ้งแห้ง เพื่อส่งขายตลาดภายในหมู่บ้าน และการส่งออกไปขายภายนอกชุมชน เช่น การส่งแม่ค้าคนกลาง ซึ่งถือเป็นรายได้ส่วนหนึ่งที่สามารถจุนเจือครอบครัว ถือเป็นทางเลือกทางเศรษฐกิจของครอบครัวในยุคที่เงินตรามีบทบาทสำคัญมากต่อการดำรงชีวิตประจำวันใน และในภาวะที่ทรัพยากรประมงเริ่มลดลงจนกลายเป็นวิกฤต

3.3 แม่ค้ากุ้ง แม่ค้าปลา: และแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม

การทำปลาจิ้งจังกตากแห้ง การทำกุ้งแห้ง การทำปลาแดดเดียวเป็นกิจกรรมอีกกิจกรรมหนึ่งที่ได้รับความสะดวกจากผู้หญิงในชุมชนห้วยเขา เพื่อส่งขายยังตลาดนัดทั่วไป และยังมีแม่ค้ามารับซื้อถึงบ้าน จากการสัมภาษณ์กะเยาะ (กะเยาะ, 2561) ทำให้ทราบถึงการทำการปลาตากแห้ง การทำกุ้งแห้ง การทำปลาแดดเดียว ซึ่งหลังจากผลผลิตหลงเหลือจากการขายส่งทั่วไปแล้วก็จะนำวัตถุดิบเหล่านี้มาแปรรูป เพื่อให้มีมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจและยังเก็บไว้ได้นาน “...เพราะถ้าเราไม่แปรรูป เอาปลาเหล่านี้ไปแช่น้ำแข็งไว้นาน ๆ ปลาเหล่านี้คุณภาพจะไม่ดี เนื้อปลาจะไม่นิ่ม และถ้าหลาย ๆ วัน จะเริ่มมีกลิ่นออกมา ราคาจะไม่ดีหรือจะขายไม่ได้เลย บางที

ก็ต้องขายเป็นเซ่งเพื่อให้เขานำไปทำเป็นอาหารปลาหรือกุ้ง ทุก ๆ ตอนเช้าจะมีคนมารับซื้อ กิโลกรัมละ 10 บาท ซึ่งไม่คุ้ม ดังนั้นถ้าขายไม่หมดก็ต้องนำมาแปรรูป อีกส่วนก็เก็บไว้ทานที่บ้าน...” (กะมะ, 2561)

นอกเหนือจากอาชีพที่กล่าวข้างต้นแล้ว การเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรม คือ ทางเลือกสุดท้ายในการพยายามสร้างทางเลือกในการดำรงชีพ แรงงานในโรงงานถือเป็นอีกอาชีพที่สำคัญสำหรับผู้หญิงในชุมชนนี้ พบว่า จะมีผลกระทบหลังคาสูงคอยรับส่งแรงงานเหล่านี้ เพื่อออกไปทำงาน ในวันหนึ่ง ๆ มีไม่ต่ำกว่า 10 คัน หมุนเวียนกันไปตามโรงงานต่าง ๆ ในจังหวัดสงขลา หรือพื้นที่ใกล้เคียง จากการพูดคุย พบว่า กระทบการการเป็นแรงงานนอกภาคเกษตรมีปัจจัยสำคัญ คือ ไม่สามารถเข้าถึงทุนเพื่อเป็นปัจจัยหลักในการเข้าถึงเครื่องมือในการทำประมง อีกประการหนึ่ง คือ สำหรับคนที่มีการศึกษาแล้วจะไม่กลับมาทำงานในภาคประมงอีก หมายถึงการหันหลังให้กับทะเล เพราะทะเลล้นคน และเต็มไปด้วยเครื่องมือในการทำประมงนั่นเอง ในชุมชนหัวเขาการเป็นแรงงาน ในโรงงานอุตสาหกรรม ถือเป็นทางเลือกอีกประการหนึ่งในภาวะที่ต้องดิ้นรนในภาวะทางเศรษฐกิจปัจจุบัน และเป็นทางเลือกและการสร้างกลยุทธ์ต่าง ๆ ในการยังชีพต่อไป (กะมะ, 2561)

3.4 ถอดก้าม ถอดกระดอง: การรับจ้างแกะปู

นอกเหนือจากการเป็นแรงงานในภาคประมง แรงงานในการเลี้ยงสัตว์ แรงงานในโรงงานอุตสาหกรรมแล้ว อาชีพหนึ่งที่เห็นเด่นชัดในชุมชนหัวเขา คือ การพยายามสร้างอาชีพเสริมในช่วงฤดูการ อาชีพแกะปูถือเป็นอาชีพหนึ่งที่สร้างรายได้ให้กับชาวบ้านในชุมชนได้เป็นอย่างดี ราคา กิโลกรัม ละ 550-650 บาท โดยแยกเป็น เนื้อปู เนื้อผง เนื้อก้าม ซึ่งราคาก็ต่างกันไป “ช่วงนี้ปูได้นะ เราไม่ได้ทำอะไรก็ไปรับปูมาแกะ และเอาไปขาย รายได้ก็คืนะแต่ปวดหลังหน่อย เนื่องจากต้องนั่งเป็นเวลานาน เช่น ปู 10 กิโลกรัม จะได้เนื้อก้อน 1 กิโลกรัม และที่เหลือราคาก็ว่ากันไป แต่ก็คุ้มนะ” (กะดา, 2561) ในขณะที่เดียวกันยังพบอีกว่า การรับจ้างแกะปู จะอยู่ในช่วงฤดูการเท่านั้นและในช่วงที่ปูเอน้ำ คือ ในช่วงที่ฝนตกหนัก ๆ รอบทะเลสาบสงขลานั้นจะเอน้ำเค็มให้ไหลลงสู่ทะเลสาบ และยังส่งผลทรัพยากรประมงในการไหลออกสู่ทะเลสาบด้วยและจากการสัมภาษณ์ยังพบอีกว่า “เราลองมองดูนะมีหลาย ๆ กลุ่ม พยายามฟื้นฟูต่อยอดทรัพยากร ให้มีความอุดมสมบูรณ์เพื่อจะได้เห็นรอยยิ้มของพี่น้องบ้านเรา ทรัพยากรมีความสมบูรณ์ยั่งยืนสิ่งเหล่านี้ คือ ความตั้งใจของเรา ความสุขของเรา คือ การได้

เห็นชาวประมงยืมได้ การพยายามสร้างอาชีพ สร้างรายได้ให้เขาถือเป็นส่วนสำคัญในการดำรงชีวิตประจำวัน” (บึงสบ, 2561)

จากปฏิบัติการของชาวประมงจะพบว่า มีการสร้างรูปแบบกิจกรรมที่หลากหลายเพื่อการดำรงชีวิต การสร้างกลยุทธ์เพื่อต่อรอง และการสร้างความหลากหลายในการดำรงชีพในสถานการณ์ที่ทรัพยากรประมงร่อยหรอ

อภิปรายผล

จากผลการวิจัยจะเห็นว่า การดำรงชีพของชาวประมงชุมชนหัวเขาและครอบครัว ได้เปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบการผลิต และการบริโภคที่สัมพันธ์กับระบบตลาดที่เป็นเช่นนี้ เนื่องจากการดำรงชีพของชาวประมงได้ถูกผลักเข้าไปอยู่ในวังวนของความทันสมัยซึ่งจะต้องใช้เครื่องมือประมงที่มีประสิทธิภาพ สามารถจับสัตว์น้ำได้มาก ในขณะเดียวกันก็แสวงหาสิ่งของการอำนวยความสะดวกในชีวิตประจำวันให้มากยิ่งขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ (อาแวมะแสด และคณะ, 2550) ที่มีมุมมองว่าชาวบ้านที่อยู่ในชุมชนชนบทจะต้องปรับตัวในการดำรงชีพ เพื่อความอยู่รอดภายใต้ภาวะวิกฤติจากความทันสมัย จึงทำให้ต้องหารายได้ที่เป็นตัวเงินมากขึ้นด้วยการเพิ่มการลงทุน และความเข้มข้นในการจับสัตว์น้ำ อันส่งผลให้ทรัพยากรสัตว์น้ำร่อยหรอลง ไม่เพียงพอต่อความต้องการของชาวประมง ซึ่งสอดคล้องกับผลการวิจัยของ (วิชัยกาญจนสุวรรณ และดุสิตา แก้วสมบุญ, 2546) ที่พบว่า ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ความตื้นเขินของทะเลสาบสงขลา การลดน้อยของสัตว์น้ำ คุณภาพน้ำที่เน่าเสียไม่เหมาะแก่การเจริญเติบโตของสัตว์น้ำ และความขัดแย้งของกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ในทะเลสาบสงขลาที่มีการใช้ทรัพยากรต่างกัน เป็นผลให้เกิดวิกฤตการณ์ทางการประมงของทะเลสาบสงขลา ดังนั้นการดำรงชีพของชาวประมงและครอบครัว จึงใช้กลวิธีในการต่อสู้เพื่อให้อยู่รอดในภาวะขาดแคลนทรัพยากรประมง โดยการหันไปประกอบอาชีพเสริมที่หลากหลาย เช่น การเลี้ยงสัตว์ไว้ขาย การที่ผู้หญิงปรับเปลี่ยนตนเองมาค้าขายสัตว์น้ำที่หามาได้ การรับจ้างเล็ก ๆ น้อย ๆ ในครัวเรือนซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ (Dorairajoo, Saroja Devi, 2002) ที่อธิบายว่า กลยุทธ์การต่อรองในการดำรงชีพของชาวประมง ไม่เพียงแต่ผู้ชายที่เป็นผู้นำของครอบครัวเท่านั้น ที่ต้องออกไปทำงานไกลบ้าน แต่ผู้หญิงก็ยังสามารถทำงานช่วยเหลือครอบครัวได้อีก ซึ่งทำให้เห็นภาพลักษณ์ของผู้หญิงในชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาว่าเป็นเพศที่

เข้มแข็ง และสามารถสนับสนุนการทำงานของเพศชายได้อย่างดี เมื่อเขาเหล่านั้นอ้างความชอบธรรมและสิทธิในการทำงาน โดยพยายามดำเนินชีวิตภายใต้กรอบของศาสนาอย่างสมดุล และต่อรองกับผู้นำศาสนาว่าสามารถที่จะออกไปทำมาหากินได้เช่นเดียวกับผู้ชายเพื่อที่จะช่วยหาปัจจัยเลี้ยงชีพ เลี้ยงครอบครัว และสนับสนุนทางการเงินภายในบ้านได้ ซึ่งมีข้อสังเกตประการที่สำคัญที่สนับสนุนปรากฏการณ์นี้ คือ ในช่วงที่ประสบกับภาวะขาดแคลนทรัพยากรประมง ชาวประมงไม่สามารถที่จะจับปลาได้ในฤดูมรสุม ผู้หญิงเหล่านี้จึงหาอาชีพเสริมที่สามารถทำได้ในชุมชน และพื้นที่ใกล้เคียงเพื่อเพิ่มรายได้และช่วยเหลือครัวเรือนด้วยการค้าปลาที่ทำได้ และซื้อต่อจากเพื่อนชาวประมงด้วยกัน รวมทั้งค้าขายปลีกินค้าสำเร็จรูปในตลาดนัดบริเวณใกล้เคียง ทั้งนี้เพื่อช่วยแบ่งเบาภาระทางเศรษฐกิจของครัวเรือน เช่นเดียวกับการศึกษาของ (เยาวนิจ กิตติธรรกุล, 2547) พบว่า ผู้หญิงมีบทบาทในการช่วยเหลือผู้ชายในการทำมาหากิน เพื่อหารายได้มาเลี้ยงครอบครัวโดยการช่วยงานบ้าน และช่วยงานนอกบ้านในยุคที่เงินตรามีบทบาทสำคัญมากต่อการดำรงชีวิตประจำวันเช่นปัจจุบัน เช่นเดียวกับงานวิจัยของ (วัฒนา สุภณศีล, 2550) ที่พบว่า ปัจจุบันคนในชุมชนได้รับภาวะวิกฤติจากความทันสมัย จึงได้หันไปทำงานไกลบ้านมากขึ้น โดยการทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม และในร้านค้าในเมือง เพื่อให้สามารถอยู่รอดได้ซึ่งสอดคล้องกับงานศึกษาของ (เชษฐา มุหะหมัด, 2553) ที่พบว่า เมื่อชาวประมงเผชิญกับภาวะขาดแคลนทรัพยากรประมงจึงได้ปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพ โดยหันไปทำงานเป็นแรงงานรับจ้างกรีดยางในสวนยางพารา

สรุป

ชาวประมงชุมชนหัวเขา มีปฏิบัติการในชีวิตประจำวันในอดีตที่มีความสัมพันธ์กับวิถีการผลิตแบบยังชีพ เช่น การใช้แรงงานครัวเรือน รวมถึงวัฒนธรรมการช่วยเหลือ ต่อมา มีการปรับใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ๆ ภายใต้เงื่อนไขของกลไกระบบตลาดมาเกี่ยวข้องต่อปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน ส่งผลต่อการสร้างกลยุทธ์ในการต่อสู้ ต่อรอง เพื่อความอยู่รอด ผลดังกล่าวทำให้ชาวประมงเปลี่ยนมาใช้เครื่องมือประมงที่ทันสมัย เกิดการทำประมงแบบล้นเกิน ทรัพยากรประมงเสื่อมโทรมทำให้เกิดการสร้างรูปแบบปฏิบัติการโดยการทำกิจกรรมในรูปแบบต่าง ๆ และการสร้างความหลากหลายในการประกอบอาชีพเสริม เช่น การรับจ้างทั่วไปในชุมชน

การค้า และการแปรรูปทรัพยากรประมง ในรูปแบบต่าง ๆ ที่มีความต้องการของตลาด เช่น การแกะกุ้ง การแกะปู เพื่อสร้างความมั่นคงทางด้านอาหารในภาวะวิกฤตทรัพยากรประมง

ข้อเสนอแนะ

จากผลการศึกษาปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของชาวประมงชุมชนหัวเขา ซึ่งพยายามสร้างความหลากหลายในการประกอบอาชีพเสริม เช่น การรับจ้างทั่วไปในชุมชน การค้า และการแปรรูปทรัพยากรประมงในรูปแบบต่าง ๆ ดังนั้นควรมีภาคีต่างๆ ที่เข้ามาสนับสนุน เช่น หน่วยงานภาครัฐ เอกชน ในการให้ความรู้ทั้งภาคการผลิต และการตลาด รวมถึงการพัฒนาคุณภาพสินค้าจากผลผลิต ในภาคประมง ซึ่งสามารถทำให้ชาวประมงชุมชนหัวเขาสามารถสร้างความมั่นคงทางด้านอาหารได้ในภาวะวิกฤตทรัพยากรประมง

เอกสารอ้างอิง

- กฤษ พิทักษ์คุณพล. (2558). 100 ปี มัสยิดยาบัลโรดเหร้าหมี๊ะ. สงขลา: สำนักพิมพ์หัวเขา.
- กะดา. (20 กุมภาพันธ์ 2561). ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา. (เชษฐา มุหะหมัด, ผู้สัมภาษณ์)
- กะนู. (20 กุมภาพันธ์ 2561). ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา. (เชษฐา มุหะหมัด, ผู้สัมภาษณ์)
- กะมะ. (20 กุมภาพันธ์ 2561). ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา. (เชษฐา มุหะหมัด, ผู้สัมภาษณ์)
- กะเยาะ. (20 กุมภาพันธ์ 2561). ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา. (เชษฐา มุหะหมัด, ผู้สัมภาษณ์)
- เก็ตถวา บุญปรากฏ. (2559). กลยุทธ์การต่อสู้ต่อรองในภาวะความขาดแคลนของชาวประมงพื้นบ้านทะเลสาบสงขลา. สงขลา: คณะศิลปศาสตร์มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่.
- เชษฐา มุหะหมัด. (2553). การปรับยุทธวิธีในการดำรงชีพของชาวประมงมุสลิมขนาดเล็กในภาวะขาดแคลนทรัพยากร : กรณีศึกษาในชุมชนชายทะเล ตำบลคูเต่า อำเภอ

- หาดใหญ่ จังหวัดสงขลา. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนามนุษย์ และสังคม: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่.
- นฤทธิ ดวงสุวรรณ. (2545). คนพื้นทะเลสาบ. สงขลา: โครงการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง ภาคใต้.
- บังฟาด. (20 กุมภาพันธ์ 2561). ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา. (เชษฐา มุหะหมัด, ผู้สัมภาษณ์)
- บังสบ. (20 ตุลาคม 2561). ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนบ้านใหม่ ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา. (เชษฐา มุหะหมัด, ผู้สัมภาษณ์)
- ผู้ใหญ่บ้านนนท์. (20 ตุลาคม 2561). ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา. (เชษฐา มุหะหมัด, ผู้สัมภาษณ์)
- ฝ่ายข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติและจัดการสิ่งแวดล้อมลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา. (2537). สารสนเทศทรัพยากรธรรมชาติลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา. สงขลา: สำนักวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- เยาวนิจ กิตติธรรกุล. (2547). ผู้หญิงชาวบ้านภาคใต้ในกระแสการพัฒนา : กรณีศึกษาสองหมู่บ้านในจังหวัดสงขลาและพัทลุง. วารสารสงขลานครินทร์ ฉบับสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ปีที่ 10 ฉบับที่ 3, 359-375.
- วัฒนา สุกันต์ศิลป์. (2550). พัฒนาการและการปรับตัวของทุนอุตสาหกรรมเกษตรภาคใต้: กรณีศึกษากลุ่มทุนส่งออกยางพารา. กรุงเทพมหานคร: โครงการวิจัยพลวัตทุนไทย (สกว.).
- วิชัย กาญจนสุวรรณ และดุสิตา แก้วสมบูรณ์. (2546). ความขัดแย้งของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา. สงขลา: คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- อาแว มะแส และคณะ. (2550). “กระบวนการทันสมัยการปรับตัวในการดำรงชีพในชนบท” ใน Southern Thailand English Language Teaching/Cultural Change Conference. January 29-30, 2007 at The J.B., 76-77.
- Certeau, Micheal De. (1988). The Practice of Everyday Life trans. by Steven F. Rendall. Berkeley: University of California Press.

- Dorairajoo, Saroja Devi. (2002). "No Fish in the Sea : Thai Malay Tactics of Negotiation in a Time of Scarcity". Ph.D .Dissertation, Department of Social Anthropology : Harvard University.
- Giddens, Anthony. (1991). Modernity and Self-identity: Self and Society in the Late Modern Age. Cambridge: Polity Press.
- Michel Foucault. (1995). DISCIPLINE AND PUNISH The Birth of the Prison. A Division of Random House: Inc. New York.
- Vandergeest, P. (1997). Rethinking Property. The Common Property Resource Digest.

ภาคผนวก ง
ใบตอบรับการตีพิมพ์

วารสารระดับ/ฐานข้อมูล ชาติ (ฐาน TCI) กลุ่ม 1

ใบตอบรับการตีพิมพ์

เชษฐา มุหะหมัด, เกียรติวา บุญปรากฏ, ชลลดา แสงมณี ศิริสาธิตกิจ. (2563, เมษายน). สองขา
หนึ่งเล เสเริน: การจัดการทรัพยากรประมงร่วมในชุมชนห้วยเขา ตำบลห้วยเขา อำเภอสิงหนคร
จังหวัดสงขลา. *วารสารพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (นิด้า) NIDA*, 22(1).

ที่ อว ๗๖๑๑/ ๐๑๑๗

คณะกรรมการส่งเสริมและสิ่งแวดล้อม
สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
ถนนเสรีไทย แขวงคลองจั่น
เขตบางกะปิ กรุงเทพฯ ๑๐๒๕๐

๒ มิถุนายน ๒๕๖๒

เรื่อง ตอบรับการตีพิมพ์บทความ

เรียน อาจารย์ เชษฐา มหะหมัด

ตามที่ท่านได้ส่งบทความ เรื่อง "สองเขา หนึ่งเส เสด็จเป็น": การจัดการทรัพยากรประมงร่วมใน
ชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา เพื่อพิจารณาตีพิมพ์ในวารสารพัฒนาสังคม นี้

กองบรรณาธิการวารสารพัฒนาสังคม ได้ดำเนินการส่งบทความให้ผู้ประเมินบทความพิจารณา
ผลการพิจารณาเห็นสมควรให้ตีพิมพ์ในวารสารได้ และกองบรรณาธิการเห็นสมควรให้ตีพิมพ์บทความฉบับที่
แก้ไขตามคำแนะนำของผู้ประเมินแล้วลงในวารสารพัฒนาสังคม ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๑ (เดือนเมษายน ๒๕๖๒)

จึงเรียนมาเพื่อโปรดทราบ

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ทองเทพ จีโศวรรณ)
บรรณาธิการวารสารพัฒนาสังคม

งานวารสารพัฒนาสังคม

Email: jsdnida@hotmail.com

โทรศัพท์ ๐๒ ๕๒๗ ๓๑๐๕, โทรสาร ๐๒ ๕๒๗ ๖๗๖๔

**“สองเขา หนึ่งเล เสเริน” : การจัดการทรัพยากรประมงร่วมในชุมชนหัวเขา
ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา**
**“Song Khao, Nueng Lae, Sae Rern” : The Fishery Resource
Co-Management in Hua Khao Community, Hua Khao Sub-District,
Singhanakhon District, Songkhla Province**

นายเชษฐา มุทะหมัด¹
ผศ.ดร.เก็ดถาวา บุญปรากฏ² ผศ.ดร.ชลลดา แสงมณี ศิริสาธิตกิจ³

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรประมงร่วม ในชุมชนหัวเขา บริเวณทะเลสาบสงขลาตอนล่าง ซึ่งครอบคลุมพื้นที่หัวเขาแดง และหัวเขาเขียว อันประกอบด้วย 4 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านหัวเขา บ้านบ่อหลา บ้านใหม่ และบ้านชายหิน ซึ่งตั้งอยู่ริมทะเลสาบสงขลา ในจังหวัดสงขลา การรวบรวม ข้อมูลภาคสนามใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกผู้ให้ข้อมูลหลัก จำนวน 19 คน การสนทนากลุ่มย่อย การสังเกต แบบมีส่วนร่วม และการประชุมเชิงปฏิบัติการ ผลการวิจัยพบว่า ในช่วงปี พ.ศ. 2504-2550 ชุมชนหัวเขา มีการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตผ่านกลไกตลาด โดยรัฐมีอำนาจในการจัดการทรัพยากรประมงเพียงฝ่ายเดียว แต่มีปัญหาการทำประมงโดยใช้เครื่องมือประมงแบบทำลายล้าง ส่งผลให้ทรัพยากรสัตว์น้ำและป่าชายเลนเสื่อมโทรม อันส่งผลต่อ ภาวะความขาดแคลนทรัพยากร จนกระทั่งเกิดการรวมตัวของชุมชน โดยในช่วงปี พ.ศ. 2557-2561 แกนนำชุมชน เล็งเห็นถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรประมงร่วมอย่างยั่งยืน จึงมีการพัฒนากลไกการ จัดการร่วมและมีการทำบันทึกข้อตกลงความร่วมมือเพื่อการจัดการทรัพยากรประมงแบบมีส่วนร่วม (Co-Management) โดยการนำรูปแบบ “สองเขา หนึ่งเล เสเริน” มาอ้างอิงในการจัดการทรัพยากรร่วมระหว่างภาคีต่าง ๆ เพื่อให้ สอดคล้องกับบริบทชุมชนและระบบทรัพยากรประมงในพื้นที่ทะเลสาบสงขลา อีกทั้งยังสามารถนำไปเป็นกรณีศึกษา สำหรับปรับใช้พื้นที่อื่น ๆ ที่มีบริบทคล้ายคลึงกันได้เหมาะสม

คำสำคัญ: การจัดการร่วม, ทรัพยากรประมง, ทะเลสาบสงขลา

¹ นักศึกษาปริญญาเอก สาขาวิชาการพัฒนามนุษย์และสังคม คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่
Ph.D (candidate) in Human and Social Science Program, Faculty of Liberal Art, Prince of Songkla University.
E-mail: thongho.nsk@hotmail.com

² อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ
Asst. Prof. Dr., Faculty of Humanities and Social Science, Thaksin University. E-mail: Kettawa@hotmail.com

³ อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ
Asst. Prof. Dr., Faculty of Humanities and Social Science, Thaksin University. E-mail:
schonlada2516@hotmail.com

ABSTRACT

This research aimed to investigate fishery resource co-management in the northern part of Songkhla Lake in Songkhla province which covers Hua Khao Daeng and Hua Khao Kieow areas. These areas 4 villages: Ban Hua Khao; Ban Bor Laah; Ban Mai; and Ban Chai Hin. Field data collection was conducted through an in-depth interview with 19 participants, focus group discussion, participant observation, and workshop.

The finding shows that fishers in the study area had changed the production mode influenced by marketing mechanism and state intervention in which the state is the sole authority in managing fishery resource from 1961 to 2007. The use of destructive types of fishing gear consequently deteriorated fishery resources and mangrove forest. Overfishing leads to shortage of fishery resources. From 2014 to 2018, the communities have placed the importance on the sustainable management involving local participation. The co-management concept was adopted and developed. The MOU was signed between concerned parties. "Song Khao, Nueng Lae, Sae Rem" model was formed as a pilot project in fishery resource management to operate in the area in order to ensure the suitability of community context and fishery resource system. The project also serves as a case study for development in other areas of similar contexts.

Keywords: Co-management, fishery resource, Songkhla Lake

บทนำ

ปัญหาการช่วงชิงทรัพยากรประมงในปัจจุบันมีสาเหตุมาจากการบังคับใช้สิทธิในเชิงกีดกันเป็นสำคัญ โดยเฉพาะสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรของส่วนรวม ที่ถูกละเลยความสำคัญโดยรัฐซึ่งเน้นแต่ระบบกรรมสิทธิ์ของรัฐ และของเอกชนเท่านั้น ในขณะที่แนวคิดการจัดการทรัพยากรประมงร่วม (Fishery Co-management) กลับมองว่า สิทธิในการจัดการที่เป็นของรัฐมีนัยยะทางกฎหมายเท่านั้น แต่ในทางปฏิบัติดูเหมือนว่าทรัพยากรประมงจะเปิดให้ทุกคนเข้าไปใช้ได้โดยเสรี ไม่มีการกีดกัน ทุกคนเข้าไปใช้ประโยชน์ได้อย่างอิสระ (Vandergeest, 1997 as cited in Boonprakarn, 2007) หากมีความพยายามอย่างเหมาะสมจะนำไปสู่การจัดการร่วม (Co-management) ซึ่งสามารถบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติผ่านการผสมความร่วมมือจากภาคส่วนต่าง ๆ โดยเฉพาะชุมชนและรัฐ ทั้งนี้เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่าง ๆ สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรประมง (Carlson & Berkes, 2004) โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรร่วมหรือทรัพยากรของส่วนรวม (Common Pool Resource) (Ostrom, 2009) ซึ่งมักจะประสบปัญหาในการบริหารจัดการอยู่เสมอ (Thongyoy et al., 2016) ดังเช่นกรณีของทรัพยากรประมง เป็นต้น (Dolsak & Ostrom, 2003)

ทรัพยากรประมงรอบทะเลสาบสงขลาถือเป็นทรัพยากรส่วนหนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น เนื่องจากอยู่ในพื้นที่ของการปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของชาวประมงในการดำรงชีพ (Information Department of Natural Resources and Environmental Management of Songkhla Lake Watershed, 1994) และยังมีความสำคัญในทางสังคม คือ เป็นแหล่งประกอบอาชีพของประชาชนจำนวนมากที่อาศัยอยู่ในบริเวณรอบ ๆ ทะเลสาบสงขลาตลอดมา (Boonprakarn, 2007) โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนหัวเขาและอีก 3 ชุมชน ซึ่งมี การเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่และการดำรงชีวิตของสมาชิกชุมชนที่ผูกพันกันมาอย่างยาวนาน นับตั้งแต่เริ่มมีการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่นี้ (Hydro and Agro Informatics Institute, 2012) จากการลงพื้นที่ภาคสนามเบื้องต้นของผู้วิจัย ผู้มีประสบการณ์สูงในพื้นที่ได้สะท้อนพลวัตทางนิเวศของทรัพยากรประมงและการจัดการทรัพยากรร่วมว่า เป็นผลจากวิกฤติทรัพยากรประมงที่รุนแรงซึ่งเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในช่วง 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา อันส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนพื้นที่ทางวัฒนธรรม รวมถึงความเชื่อและค่านิยมของคนในพื้นที่ ที่สำคัญคือเมื่อตลาดเริ่มเข้ามามีบทบาทในการกำหนดรูปแบบการผลิตของชาวชนบท (Masae et al., 2007) การพยายามสร้างอำนาจในการเข้าถึงพื้นที่ รวมถึงทรัพยากรภายใต้สิทธิในการจับจองพื้นที่ทะเลสาบและพื้นที่หน้าบ้านของตัวเองอย่างเข้มข้น ด้วยการปักหลักโพงพาง การวางไซตุ้ และไซหนอน ซึ่งล้วนเป็นเครื่องมือประมงประเภททำลายล้าง ในขณะที่ชาวประมงในทะเลสาบสงขลาได้รับผลกระทบจากนโยบายการทำประมง (Muhamad, 2010) และพื้นที่ในการทำประมงที่รัฐพยายามสร้างความหมายของพื้นที่ในเชิงของการอนุรักษ์ อย่างไรก็ตาม ในช่วงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2557 เป็นต้นมา ชาวประมงชุมชนหัวเขา ชุมชนบ่อปลา ชุมชนบ้านใหม่ และชุมชนชายหิน เริ่มรวมตัวกันเป็นกลุ่มเพื่อสร้างการมีส่วนร่วม และสร้างจิตสำนึกในการดูแลรักษาเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ ดังนั้นในเชิงพื้นที่แล้วชุมชนหัวเขาถือเป็นยุทธศาสตร์สำคัญของการจัดการทรัพยากรประมงร่วม (Co-management) เพื่อรองรับการขยายพันธุ์ของสัตว์น้ำ และการใช้ทรัพยากรเพื่อการดำรงชีพให้สมดุลกัน แม้ว่าในความเป็นจริงแล้ว ทะเลสาบสงขลายังมีเครื่องมือนานาชนิดที่ถูกอ้างสิทธิในการทำกินของชาวประมงเพื่อการดำรงชีพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้เครื่องมือที่มีลักษณะทำลายล้าง ไม่ว่าจะเป็นโพงพาง อวนรุน อวนลาก ไซโง่ หรือไซหนอน ซึ่งมีการใช้เป็นจำนวนมากก่อนหน้านี้ แต่ผลจากการจัดการทรัพยากรร่วมสามารถสร้างความร่วมมือในการบริหารจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งได้เป็นอย่างดี (Tanthawanich & Chanjukorn, 2008) กระนั้นก็ตาม กลับไม่ได้รับการหยิบยกขึ้นมาพัฒนาต่อโดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างเป็นรูปธรรม ทั้งในพื้นที่เดิมและการขยายพื้นที่เพื่อยกระดับการจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งของประเทศไทยโดยรวม (Thongyoy, Boonprakarn, Sithinoon, & Sangkarnjanawanich, 2016)

บทความวิจัยนี้จะกล่าวถึง แนวทางในการจัดการทรัพยากรประมงชุมชนหัวเขาภายใต้แนวคิด การจัดการร่วม โดยมีศูนย์กลางที่ชุมชน (Community-centered Co-management) ซึ่งถือได้ว่าเป็นแนวคิดที่สามารถบูรณาการกับแนวทางการจัดการที่มีอยู่ให้สามารถเพิ่มความรับผิดชอบ อำนาจ และบทบาทของชุมชนในฐานะผู้มีส่วนร่วม

ในการจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น (Pomeroy, 2001) อันจะนำไปสู่การจัดการทรัพยากรร่วม โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่ชุมชน (Boonnak, 2011) ซึ่งเป็นรูปแบบที่ส่งเสริมให้มีการจัดการร่วมกันระหว่างชุมชนและภาคส่วนต่าง ๆ ความสำคัญของแนวทางดังกล่าวนี้คือเพื่อเพิ่มบทบาทของชุมชน ภาครัฐ เอกชน รวมถึงองค์กรพัฒนาเอกชน ในการทำงานร่วมกันอย่างบูรณาการ บนเงื่อนไขของการยอมรับในสิทธิของภาคส่วนต่าง ๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการ ซึ่งมีประโยชน์ทำให้ชุมชนสามารถได้เรียนรู้และปรับตัวได้ทันกับแนวโน้มในการพัฒนา อีกทั้งยังสามารถนำไปสู่การจัดการทรัพยากรประมงของชุมชนหัวเขาอย่างเป็นระบบ

วัตถุประสงค์

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์หลัก คือ เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรประมงร่วมในชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ผลจากการศึกษาคาดว่าจะสามารถนำไปสู่การสร้างแนวทางในการจัดการทรัพยากรประมงร่วมกันระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ และสามารถสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรของชุมชน โดยที่ชุมชนเป็นศูนย์กลาง อีกทั้งยังสามารถเป็นต้นแบบในการจัดการทรัพยากรประมงร่วม โดยการนำไปปรับใช้กับพื้นที่อื่น ๆ ที่มีบริบทใกล้เคียงกัน

นิยามศัพท์ปฏิบัติการ

ชาวประมงชุมชนหัวเขา หมายถึง ชาวชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา ที่ประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน ซึ่งอาศัยอยู่รอบทะเลสาบสงขลา โดยใช้เครื่องมือทั้งที่เป็นแบบประจำที่และไม่ประจำที่ การเข้าถึงสิทธิ หมายถึง ความสามารถในการเข้าใช้ประโยชน์จากพื้นที่และแหล่งทรัพยากรประมงของชาวประมงชุมชนหัวเขา

ทรัพยากรประมง หมายถึง บรรดาสัตว์น้ำที่มีอยู่โดยธรรมชาติในทะเลสาบสงขลา และเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งชาวประมงใช้ประโยชน์ในการดำรงชีพ

การจัดการทรัพยากรร่วม หมายถึง แนวทางในการจัดการทรัพยากรประมงที่สามารถประสานความร่วมมือจากภาคส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหน่วยงานภาครัฐและชุมชน เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่าง ๆ สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรได้อย่างได้ผลและมีประสิทธิภาพ

วิธีการศึกษา

พื้นที่ของการวิจัย

พื้นที่ในการวิจัยครั้งนี้ คือ พื้นที่สองเขา อันได้แก่ หัวเขาแดง ซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชนบ้านหัวเขา ซึ่งเป็นชุมชนชาวประมงขนาดใหญ่ และหัวเขาเขียว ซึ่งเป็นที่ตั้งของบ้านบ่อหลา บ้านใหม่ และบ้านชายหิน ทั้งหมดตั้งอยู่ริมทะเลสาบสงขลา ในอำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา การเลือกพื้นที่ใช้วิธีการแบบเจาะจง เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีความเข้มข้นในการทำประมงสูงและมีรูปแบบการจัดการทรัพยากรร่วมระหว่างภาคีต่าง ๆ ในลักษณะที่มีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันเป็นอย่างดี

ผู้ให้ข้อมูลหลัก

ผู้ให้ข้อมูลหลักประกอบด้วยตัวแทนของกลุ่มต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรประมง จำนวน 19 คน จาก 5 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มชาวบ้านที่ประกอบอาชีพประมง 4 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านหัวเขา บ้านบ่อหลา บ้านใหม่

และบ้านชายหิน (4 บ้าน คือ เสเริน ในความหมายของชาวบ้านในพื้นที่ศึกษา) จำนวน 12 คน เจ้าหน้าที่หน่วยงานรัฐ จำนวน 2 คน ตัวแทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จำนวน 2 คน นักวิชาการจากสถาบันการศึกษา จำนวน 1 คน และตัวแทนภาคเอกชน จำนวน 2 คน ซึ่งผู้ให้ข้อมูลหลักดังกล่าวทำงานด้านการจัดการทรัพยากรประมงในพื้นที่ทะเลสาบสงขลา และเป็นผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องที่ศึกษาเป็นอย่างดี

การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ ดำเนินการโดยรวบรวมข้อมูลเอกสารทุติยภูมิซึ่งประกอบด้วยเอกสาร ข้อมูลชุมชน เอกสารด้านนโยบาย และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่มีการรวบรวมไว้ ทั้งในส่วนของหน่วยงานรัฐ หน่วยงานส่วนท้องถิ่น และภาคเอกชน

การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ดำเนินการโดยใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วม ซึ่งผู้วิจัยได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ กับกลุ่มที่ศึกษา เพื่อทำความเข้าใจกับปัญหาและกระบวนการวิธีในการจัดการที่เกี่ยวข้อง เช่น การประชุมระดับชุมชน การประชุมร่วมกับหน่วยงาน กิจกรรมการจัดการทรัพยากรประมงและฟื้นฟูทรัพยากรประมงของชุมชน และกิจกรรมการจัดการร่วมในพื้นที่ และใช้การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับผู้ให้ข้อมูลหลักที่เป็นตัวแทนกลุ่มต่าง ๆ จำนวน 19 คน นอกจากนี้ยังจัดให้มีการสนทนากลุ่มย่อยจำนวน 4 ครั้ง เพื่อเสริมสร้างการเรียนรู้เกี่ยวกับการจัดทำฐานข้อมูลพื้นที่การทำงานในการจัดการทรัพยากรประมง ทั้งในระดับชุมชนและพื้นที่ในการศึกษา และจัดการประชุมเชิงปฏิบัติการในพื้นที่ จำนวน 1 ครั้ง เพื่อหาแนวทางการพัฒนาการจัดการร่วมในพื้นที่วิจัย

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลการวิจัยในครั้งนี้ส่วนหนึ่งทำไปพร้อม ๆ กับกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูล หลังจากนั้นได้ทำการวิเคราะห์ให้ละเอียดอีกครั้งเมื่อได้รวบรวมข้อมูลทั้งหมดเสร็จสิ้น วิธีวิเคราะห์ที่ใช้คือการทำแผนที่ความเข้าใจกับเนื้อหา การจัดหมวดหมู่ การสังเคราะห์ และการตีความ นอกจากนี้ยังมีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) เพื่อให้ได้ข้อมูลที่นำเชื่อถือจากแหล่งที่ต่างกันในด้านเวลา สถานที่ และบุคคล โดยการตรวจสอบจากผู้ให้สัมภาษณ์แบบเจาะลึกหลายคนที่สามารถตรวจสอบกันและกันได้ และการตรวจสอบซ้ำในการจัดเวทีสนทนากลุ่ม

ผลการวิจัย

1. บริบทพื้นที่ศึกษา

การจัดการทรัพยากรร่วมภายใต้ชื่อ “สองเขา หนึ่งเล เสเริน” มีองค์ประกอบดังนี้คือ “สองเขา” หมายถึงพื้นที่หัวเขาแดง และหัวเขาเขียว โดยที่ชุมชนหัวเขาแดงเป็นชุมชนใหญ่ ครอบคลุมพื้นที่กว้างเรียกรวม ๆ ว่า บ้านหัวเขา ในขณะที่ชุมชนหัวเขาเขียวประกอบด้วยพื้นที่ บ้านใหม่ บ้านปอหลา และบ้านชายหิน ทั้งสี่บ้านในสองชุมชนเป็นที่มาของคำว่า “เสเริน” ในภาษาท้องถิ่น ซึ่งแปลว่า “สี่บ้าน” มีความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพและมีการจัดการทรัพยากรประมงในรูปแบบของการจัดการร่วม (co-management) ในพื้นที่ทะเลสาบสงขลา จังหวัดสงขลา โดยในปัจจุบัน ชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้เล็งเห็นถึงความสำคัญของการจัดการทรัพยากรประมงร่วมอย่างยั่งยืนในพื้นที่นี้ จึงมีการพัฒนาการจัดการร่วมและมีการทำบันทึกข้อตกลงความร่วมมือเพื่อการบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วม ให้มีความสอดคล้องกับภูมินิเวศชุมชน ระบบทรัพยากรประมงและความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวประมงพื้นบ้านในพื้นที่ทะเลสาบสงขลา ดังบริบทของพื้นที่ศึกษาที่จะนำเสนอโดยสังเขปต่อไปนี้

1) ภูมินิเวศของชุมชนหัวเขา

ในทศวรรษที่ 1970-1980 ชุมชนหัวเขาถือเป็นหัวเมืองหลักในอดีตที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยการปกครองของราชวงศ์สุลต่าน สุลัยมาน ชาห์ ซึ่งตรงกับในสมัยอยุธยาของไทย ทั้งนี้สามารถเห็นได้จากโบราณวัตถุ

และหลักฐานต่าง ๆ (Pitakkumpol, 2015) ที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าสงขลาที่ 1 ของราชวงศ์สุลต่านสุลัยมาน จึงเป็นการเปิดโอกาสให้เมืองสงขลาในระยะนี้เจริญถึงจุดสูงสุดถึงขั้นมีการผลิตเงินตราขึ้นใช้เอง โดยมีคำว่า “สงขลา” บนเหรียญเขียนเป็นภาษายาวีสองคำ อ่านว่า “นะครี-ซิงโกรา” แปลว่า “นครสงขลา” และมีภาษาจีนอีกห้าคำ จึงสันนิษฐานว่าน่าจะอยู่ในช่วงเวลาที่ย้ายเมืองจากปทศรียงสงขลาอยู่เกือบ 40 ปี ทำให้สามารถคาดการณ์ถึงสภาพทางเศรษฐกิจที่รุ่งเรืองของเมืองสงขลาในขณะนั้นได้ (Pitakkumpol, 2015)

หากดูร่องรอยทางประวัติศาสตร์เมืองสงขลาในอดีตที่เจริญรุ่งเรือง จะพบว่าได้มีการผนวกชุมชนหัวเขาให้เป็นส่วนหนึ่งของภาคประวัติศาสตร์ดังกล่าวข้างต้น ในปัจจุบัน สามารถเดินทางไปยังชุมชนหัวเขาโดยใช้เส้นทางเดียวกับทางไปชุมชนบ่อหลา ชุมชนบ้านใหม่ และชุมชนชายหิน เมื่อมองจากสะพานเปรมติณสูลานนท์ ถ้าจะไปชุมชนบ่อหลา บ้านใหม่ และชายหินจะต้องเลี้ยวซ้าย แต่ถ้าจะไปบ้านหัวเขาจะต้องเลี้ยวขวา ในบริเวณชุมชนหัวเขาจะพบว่า ที่ตั้งกลุ่มบ้านเป็นที่ราบสูง เลียบทะเลสาบ มีการสร้างบ้านเรือนบนเนินเขาอย่างหนาแน่นเป็นบางส่วน ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “หน้าเขา” ซึ่งในสมัยก่อนเรียกสถานที่นี้ว่า “เมืองสิงขร” เป็นเมืองเก่า และเนินเขาเหล่านี้เมื่อมองระยะห่างจากที่อื่นจะเห็นดินสีแดง จึงมักจะเรียกภูเขาบริเวณนี้ว่า “หัวเขาแดง” ซึ่งในปัจจุบันเป็นที่ตั้งของตำบล “หัวเขา” อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา เนื่องจากอาณาเขตทั้ง 3 ด้าน คือ ทิศใต้ ตะวันออกและตะวันตก โอบล้อม “หัวเขาแดง” ไว้ คือ ทะเลสาบสงขลาและอ่าวไทย ความสมบูรณ์ของทะเลนี้จึงเป็นเส้นเลือดที่หล่อเลี้ยงชาวหัวเขาแดงไว้ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน

ในปัจจุบันนี้ ชาวชุมชนหัวเขาส่วนใหญ่ยังคงประกอบอาชีพประมงเป็นหลัก แม้ว่าบางคนจะผันตัวเองไปทำอาชีพค้าขายบ้างก็ตาม แต่ก็เป็นการค้าขายผลิตภัณฑ์ที่ได้จากการทำประมงชายฝั่ง เช่น กุ้งแห้ง ปลาแดดเดียว ฯลฯ มีเพียงบางคนซึ่งเป็นส่วนน้อยที่ทำงานเป็นแรงงานรับจ้างทั่วไปและรับราชการ อีกทั้งยังมีความหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ ทั้งคนไทยพุทธ คนไทยมุสลิม และคนไทยเชื้อสายจีน แม้ว่าส่วนใหญ่จะเป็นชาวไทยมุสลิม แต่ก็สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข โดยไม่ขัดแย้งกันในเรื่องของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติจนเป็นปัญหาสำคัญ เนื่องจากแต่ละกลุ่มมีความเชี่ยวชาญในการดำรงชีพที่ต่างกัน จึงมีส่วนช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการดำรงอยู่

2) ภูมินิเวศชุมชนบ้านใหม่ บ้านชายหิน และบ้านบ่อหลา

ชุมชนเขาเขียวคือส่วนหนึ่งของตำบลทิงหม้อ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา เป็นชุมชนซึ่งเกิดขึ้นก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยา มีตำนานเล่าว่าในอดีตชาวบ้านในหมู่บ้านส่วนใหญ่มีอาชีพทำเครื่องปั้นดินเผา ซึ่งเครื่องปั้นดินเผาเกือบทั้งหมดมักจะนำมาใช้ในครัวเรือน มีเพียงบางส่วนที่บรรทุกเรือไปขายในหมู่บ้านใกล้เคียง คนในหมู่บ้านมีความภาคภูมิใจในฝีมือการปั้นดินเผาของพวกเขาเป็นอย่างมาก คำว่า “สทิงหม้อ” ซึ่งเป็นชื่อหมู่บ้านหนึ่งในอดีต มาจากคำว่า “สทิง” แปลว่า “สวย” รวมกับคำว่า “หม้อ” เป็น “สทิงหม้อ” หมายถึงหม้อที่สวยงามนั่นเอง แต่ในปัจจุบัน หมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 2 ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเขตการปกครองทั้ง 9 หมู่บ้านของตำบลทิงหม้อ อาชีพส่วนใหญ่ของชาวบ้าน คือ การทำประมง ตามลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ ประชาชนส่วนมากนับถือศาสนาอิสลาม จึงมีศาสนสถาน คือ มัสยิดและโรงเรียนสอนศาสนาอิสลาม เป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนในหมู่บ้าน

ลักษณะที่ตั้งของบ้านใหม่หมู่ที่ 1 ตำบลทิงหม้อ ตั้งอยู่ริมฝั่งทะเลสาบสงขลาตอนล่างเป็นที่ราบ ด้านทิศตะวันตกของเขาเขียว ประชากรในชุมชนมีความหนาแน่น มีพื้นที่ติดต่อกับบ้านบ่อหลาอยู่ในหมู่ที่ 2 โดยที่หมู่ที่ 1 มีพื้นที่ครอบคลุมบ้านชายหินด้วย ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพประมงพื้นบ้าน รับจ้าง รับซื้อปลา และรับซื้อกุ้ง มีการจัดตั้งเขตอนุรักษ์พืชมะพร้าวและกลุ่มเพาะเลี้ยงปลาในกระชัง นอกจากนี้ คนในชุมชนบางส่วนยังประกอบอาชีพทำสวนผลไม้ โดยเฉพาะสวนมะม่วงเบาซึ่งมีชื่อเสียงในปัจจุบัน ประชาชนทั้งหมดนับถือศาสนาอิสลาม มีประเพณี วัฒนธรรมตามแบบขนบธรรมเนียมของชาวมุสลิม ปัจจุบันประชากรมีการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง

2. สองเขา หนึ่งเล เสรี: แนวทางการจัดการทรัพยากรประมงร่วม

จากการลงพื้นที่เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรประมงร่วมใน 4 ชุมชน อันได้แก่ ชุมชนหัวเขา ชุมชนบ่อหลา ชุมชนบ้านใหม่ และชุมชนชายหิน โดยมีกิจกรรมที่สำคัญดำเนินอยู่ในพื้นที่ อันได้แก่ กิจกรรมการจัดการฟาร์มทะเล การทำซังปลา (ปะการังเทียมแบบพื้นบ้าน) และการจัดการป่าโกงกาง แล้วนำมาสังเคราะห์ผ่านแนวคิดของ Ostrom (1990) ภายใต้มีโนทัศน์ว่าด้วยการจัดการทรัพยากรร่วม (common pool resources) ในการอธิบายความพยายามในทรัพยากรเป็นสมบัติสาธารณะของกลุ่มคนหรือชุมชน พบว่า แนวทางการจัดแบบเดิมที่รัฐขึ้นำมีข้อจำกัดบางประการที่จะต้องพิจารณาใหม่ เพื่อให้เกิดการจัดการที่เหมาะสมกับความสามารถในระบบการผลิตหรือการเพิ่มความสามารถในการผลิตของระบบทรัพยากรและพลวัตทางสังคมในพื้นที่ โดยที่การจัดการร่วมเป็นแนวทางที่จำเป็น เพื่อให้ทรัพยากรสามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน การจัดการร่วม (co-management) จึงเป็นแนวทางหนึ่งซึ่งน่าจะเหมาะสมที่จะสามารถผสมผสานความร่วมมือจากภาคส่วนต่าง ๆ ทั้งชุมชนรัฐและเอกชน โดยสามารถเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่าง ๆ สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรประมงถือเป็นทรัพยากรร่วมหรือทรัพยากรของส่วนรวม (common pool resource) ซึ่งมักจะประสบปัญหาในการบริหารจัดการอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรทางทะเลหรือชายฝั่ง นอกจากนี้ แนวคิดการจัดการร่วมยังเป็นแนวทางการจัดการที่เกี่ยวข้องกับการแบ่งอำนาจหน้าที่ในการจัดการระหว่างรัฐและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ซึ่งได้รับการยอมรับและมีความเหมาะสมสำหรับใช้ในการจัดการทรัพยากรที่เป็นสมบัติร่วมของชุมชน (Common Property Resources) โดยอาจใช้ควบคู่กับแนวคิดการจัดการทรัพยากรที่ใช้ชุมชนเป็นศูนย์กลางบนพื้นฐานของการให้ความสำคัญกับสิทธิชุมชน (community-centered co-management) ซึ่งถือได้ว่าเป็นแนวคิดที่สามารถบูรณาการกับแนวทางการจัดการที่มีอยู่ให้สามารถเพิ่มความรับผิดชอบ อำนาจ และบทบาทของชุมชนในฐานะผู้มีส่วนร่วมในการจัดการ เพื่อให้การจัดการมีประสิทธิภาพมากขึ้น ในขณะที่ด้วยกันก็ต้องคำนึงถึงข้อกำหนดและกฎกติกาในการจัดการร่วมที่ร่วมกันออกแบบ และดำเนินการระหว่างชุมชนกับภาคส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้สามารถดูได้จากรูปแบบการจัดการทรัพยากรประมงร่วมในพื้นที่ศึกษา โดยมีกิจกรรมต่าง ๆ ที่ดำเนินงานร่วมกัน อันได้แก่ กิจกรรมการจัดการฟาร์มทะเล การทำซังปลา และการจัดการป่าโกงกาง ซึ่งสะท้อนถึงการเข้าถึงทรัพยากรประมงในมิติอันหลากหลาย ภายใต้สิทธิ์ต่าง ๆ เพื่อเป็นแนวทางในการจัดการทรัพยากรประมงร่วม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) จุดเริ่มต้นภาคีเครือข่ายในการจัดการทรัพยากรประมงร่วมในพื้นที่

บ้านบ่อหลา ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการอนุรักษ์ทรัพยากรประมง และสามารถสร้างเครือข่ายต่าง ๆ ในการจัดการเชิงระบบได้เป็นอย่างดี จากบ้านบ่อหลาขยายพื้นที่ไปสู่บ้านใหม่ บ้านชายหิน และบ้านหัวเขา ตามลำดับ โดยแต่ละหมู่บ้านทำหน้าที่รักษาหน้าบ้านภายใต้ความรับผิดชอบของตนเอง ซึ่งมีพื้นที่รวมกันกว่า 400 ไร่ แต่มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันทั้งในเรื่องของการอนุรักษ์ ความสัมพันธ์เชิงสังคม และยุทธวิธีการดำรงชีพ ดังการสะท้อนของผู้ให้ข้อมูลสำคัญรายหนึ่งที่ว่า “...เป็นรูปแบบการทำประมงที่เปลี่ยนไป จากอดีตที่ทรัพยากรอุดมสมบูรณ์มาจนถึงปัจจุบันที่เสื่อมโทรมจนถือได้ว่าอาจจะเข้าใกล้ขั้นวิกฤต โดยเฉพาะหากไม่มีการอนุรักษ์และฟื้นฟู...” คำกล่าวดังกล่าวสะท้อนถึงสภาพทรัพยากร และการดำเนินงานภายใต้การมีส่วนร่วม ที่ถือกำเนิดขึ้นมาจากการขับเคลื่อนของคนที่มีอุดมการณ์ในการอนุรักษ์ทรัพยากรประมง ถือเป็นตัวอย่างที่สำคัญที่สามารถขยายพื้นที่จากชุมชนหนึ่งไปยังอีกชุมชนหนึ่งรอบทะเลสาบสงขลา โดยเริ่มจากหน้าบ้านของตัวเองด้วยการช่วยกันช่วยกันดูแลพื้นที่การประมงบริเวณชายฝั่งของหมู่บ้านไม่ให้มีเรือเข้ามาทำประมงในเขตการอนุรักษ์ที่กำหนดไว้ระยะห่างจากฝั่ง 300 เมตร หากมีการล่อลวงล่าเขตที่กำหนดไว้นี้ ทางกลุ่มจะทำการขับไล่เรือดังกล่าวออกไป หลังจากนั้นได้มีการริเริ่มจัดตั้งเขตฟาร์มทะเลโดยได้รับการสนับสนุนจากกรมประมง รวมทั้งมีการดำเนินการฟื้นฟูทรัพยากรประมงด้วยการปล่อยพันธุ์กุ้งและปลาบริเวณดังกล่าว ผ่านการช่วยเหลือของศูนย์วิจัยและพัฒนาทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง พร้อมกับสนับสนุนข้อมูลเพื่อการเรียนรู้ในการ

พื้นที่ทรัพยากรทางทะเล โดยมีการจัดกิจกรรมให้ความรู้เรื่องหญ้าทะเลและป่าโกงกาง รวมทั้งมีการปลูกหญ้าทะเลร่วมกับชาวบ้านเพื่อเป็นแหล่งอาศัยของสัตว์น้ำ นอกจากนี้ ในการดำเนินการดังกล่าวยังมีภาคีการพัฒนาหลายองค์กรเข้ามามีบทบาทในการสนับสนุนส่งเสริม (Information Department of Natural Resources and Environmental Management of Songkhla Lake Watershed, 1994)

2) ฟาร์มทะเลกับการจัดการทรัพยากรร่วม

ฟาร์มทะเลในเขตพื้นที่ทั้ง 4 หมู่บ้าน ถือเป็นตัวอย่างที่ดีในการจัดการทรัพยากรร่วมระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ อย่างบูรณาการ โดยมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ คือ การสร้างแหล่งที่อยู่อาศัยของปลา การสร้างระบบนิเวศที่ส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารและสร้างเศรษฐกิจชุมชน นอกจากนี้ยังเป็นเครื่องมือที่กระตุ้นให้ชาวประมงรู้จักการอนุรักษ์ทรัพยากรประมงในพื้นที่ใช้ประโยชน์ของพวกเขา โดยมีการมุ่งเป้าหมายที่สำคัญ คือ ประชาชนมีจิตสำนึกในแต่ละหมู่บ้าน ในการอนุรักษ์พื้นที่ชายฝั่งทะเลรวมทั้ง 4 หมู่บ้าน กว่า 400 ไร่ (Information Department of Natural Resources and Environmental Management of Songkhla Lake Watershed, 1994)

การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรประมง รวมถึงทรัพยากรอื่นๆ ในท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการทำประมง ของประชาชนในชุมชนที่ศึกษา ถือเป็น การเคลื่อนไหวที่สำคัญยิ่งนับตั้งแต่เริ่มต้นการทำฟาร์มทะเลถึงปัจจุบัน การเคลื่อนไหวภายใต้ระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนและทรัพยากรประมงสามารถเชื่อมโยงไปยังแนวคิด social ecology ของ Ostrom (2009) ว่าด้วยเรื่องของระบบความสัมพันธ์และการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรประมงและการไหลเวียนของทรัพยากรประมง โดยนัยนี้ การประมงในบริเวณนี้จึงมีความเกี่ยวข้องทั้งในแง่มุมมองเศรษฐกิจ สังคม และทรัพยากรประมง และที่สำคัญคือเป็นกิจกรรมส่งผลต่อการดำรงชีพ (livelihoods) ของคนส่วนใหญ่ในบริบทของชุมชนทะเลสาบสงขลา ซึ่งมีการดำเนินการอย่างพลวัตมาตั้งแต่อดีตต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน แนวทางการจัดการที่เหมาะสมจะช่วยส่งเสริมให้เกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรต่าง ๆ และความยั่งยืนในการดำรงชีพของชาวประมงและผู้ที่เกี่ยวข้อง อันจะเห็นจากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรประมงเริ่มกลับมาอีกครั้งและชาวประมงสามารถจับสัตว์น้ำได้ดีขึ้น เมื่อระบบนิเวศได้รับการฟื้นฟูบนพื้นฐานของความเข้าใจและพร้อมใจในการร่วมมือกันจัดการของชาวบ้าน เป็นปรากฏการณ์ที่สะท้อนถึงระบบความสัมพันธ์ที่สอดคล้องไปในทางเดียวกัน ดังนั้นการมีรูปแบบการจัดการโดยเน้นการมีส่วนร่วมอย่างเป็นระบบและเกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของชุมชน เนื่องจากเล็งเห็นถึงความสำคัญของทรัพยากรในพื้นที่หน้าบ้าน มีการดูแลพื้นที่และทรัพยากรชายฝั่งไม่ให้เรือประมงที่ผิดกฎหมายเข้ามาในหมู่บ้านและทำลายล้างทรัพยากรหน้าบ้านซึ่งเป็นพื้นที่อนุรักษ์ ตามด้วยการกำหนดข้อบังคับต่าง ๆ ที่เป็นกฎและกติกาที่ชุมชนร่วมออกแบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชุมชนบ้านใหม่ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นและเป็นแกนนำหลักในการจัดการทรัพยากรก่อนที่จะขยายไปยังชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้เคียง ผลดังกล่าวนี้นำมาซึ่งการจัดตั้งเขตฟาร์มทะเลที่ตั้งอยู่ระหว่าง 4 ชุมชน หลังจากที่ประสบกับภาวะวิกฤตที่ผ่านมา โดยได้รับการสนับสนุนจากภาคีเครือข่ายต่าง ๆ เช่น หน่วยงานรัฐที่อยู่ภายใต้กรมประมง โดยเฉพาะศูนย์วิจัยและพัฒนาทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งอ่าวไทยตอนกลาง สงขลา และภาคเอกชน คือ ปตท. สผ. ที่เข้ามาส่งเสริมกิจกรรมดังกล่าวอย่างจริงจัง นำมาซึ่งการฟื้นฟูทรัพยากรที่เกิดผลเป็นที่ประจักษ์ นอกจากนี้ยังมีหน่วยงานอื่น ๆ เช่น ศูนย์วิจัยและพัฒนาทรัพยากรประมงชายฝั่ง กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง เป็นต้น ก็ได้เข้ามาสนับสนุนข้อมูลเพื่อการเรียนรู้ในการฟื้นฟูทรัพยากรประมง โดยมีกิจกรรมให้ความรู้เรื่องหญ้าทะเลและป่าโกงกางเพื่อเป็นการเพิ่มแหล่งที่อยู่อาศัยและแหล่งอาหารของสัตว์น้ำ ต่อไปถึงการมีกิจกรรมการปลูกหญ้าทะเล โดยเน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ในขณะที่เดียวกันยังมีหน่วยงานภาคีการพัฒนาหลายองค์กรอื่น ๆ ที่เข้ามามีบทบาทในการสนับสนุนให้ชาวบ้านกลุ่มนี้ได้รวมตัวกันแลกเปลี่ยนความรู้ และช่วยกันจัดรูปแบบการฟื้นฟูทรัพยากร ผ่านกิจกรรมหลากหลายรูปแบบอันเป็นการกระตุ้นและเสริมสร้างการเรียนรู้ พัฒนาความคิด และประสานความเข้าใจในการดูแลทรัพยากรประมงอย่างต่อเนื่อง

ผู้ให้ข้อมูลหลักรายหนึ่งซึ่งเป็นชาวบ้านในพื้นที่ได้สะท้อนถึงปัญหาต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อวิกฤติทรัพยากร “ปัญหาที่สำคัญของคนบ้านเรา คือ การเข้ามาของโรงงานอุตสาหกรรม การปล่อยน้ำเสียของโรงงานอุตสาหกรรม ที่ส่งผลทำให้สัตว์น้ำเหล่านี้ตายในที่สุด ในขณะที่เดียวกันยังส่งผลต่อระบบนิเวศ ความสัมพันธ์ของสัตว์น้ำและคน สิ่งที่สำคัญกว่านั้น คือ ส่งผลต่อวัฒนธรรมในชุมชนท้องถิ่น การผนวกรวมกับทุนจนก่อให้เกิดวัฒนธรรมใหม่ขึ้นมา คือ มือใครยาวสาวได้สาวเอา” (Bung Chem, 2018, 20 October) สภาพการณ์ดังกล่าวนี้ส่งผลให้เกิดการเก็บเกี่ยวทรัพยากรอย่างไม่ระมัดระวัง ซึ่งในทางวิชาการใช้คำว่า “การตัดวงจรทรัพยากรแบบล้นเกิน” ในขณะเดียวกันก็ทำให้ชาวประมงเปลี่ยนทัศนคติที่มาควบคู่กับแนวคิดความทันสมัยและหันมาใช้เครื่องมือประมงที่มีประสิทธิภาพสูงเพิ่มขึ้น โดยหวังว่าจะได้ผลผลิตเพิ่มขึ้น โดยที่เครื่องมือประมงบางชนิดเป็นเครื่องมือประจำที่ (Stationary Fishing Gear) ซึ่งเป็นตัวกักกันและขัดขวางการสัญจรไปมา ในขณะเดียวกัน การพัฒนาของรัฐที่เน้นการจัดการพื้นที่ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว รวมทั้งการณสิ่งปฏิถุลลงชายทะเลอันเป็นผลจากการขยายตัวของความเป็นเมือง กลายเป็นปัญหาที่สำคัญ ดังนั้นการจัดการทรัพยากรร่วมระหว่างชุมชน รัฐ และเอกชน รวมทั้งผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเป็นทางออกที่สำคัญที่สุด

เมื่อมีการกำหนดเขตอนุรักษ์ โดยมีการจัดการพื้นที่ทรัพยากรประมงร่วมด้วย ที่เรียกว่าการทำฟาร์มทะเล ถือเป็นความพยายามที่ทำให้คนในชุมชนตระหนักถึงวิธีการจัดการทรัพยากรประมงที่ควรจะเป็น โดยให้เห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรประมงร่วม ในขณะเดียวกันก็ได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานต่าง ๆ ที่เข้ามา มีบทบาทช่วยเหลือทางวิชาการ ผ่านการสร้างเวทีทำความเข้าใจและการทำกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรประมงอย่างเป็นระบบ จากการสะท้อนของผู้ให้ข้อมูลสำคัญและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทำให้ทราบว่า ในปี พ.ศ. 2540 ได้มีความพยายามในการฟื้นฟูทรัพยากรสัตว์น้ำอย่างเป็นระบบและหลายรูปแบบ เพื่อให้ทรัพยากรกลับมามีความอุดมสมบูรณ์ โดยเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนให้การตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากร ทั้งนี้กิจกรรมต่าง ๆ ที่ถูกจัดขึ้นนี้ มุ่งเพื่อตอบสนองความต้องการของคนในพื้นที่ อาทิ เช่น การรักษาพันธุ์สัตว์น้ำที่หายาก และที่สำคัญที่สุด คือ การประกาศเอาจริงเอาจังกับการทำประมง ผิดกฎหมายและมีลักษณะทำลายล้างในพื้นที่ทะเลสาบสงขลา และพื้นที่ทั้ง 4 ชุมชน

กล่าวโดยสรุป จากการลงพื้นที่ดังกล่าวทำให้เห็นว่า การจัดการทรัพยากรประมงร่วมในรูปแบบการจัดการฟาร์มทะเลมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการสร้างความร่วมมือระหว่างหน่วยงาน และองค์กรต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน ถึงแม้จะมีเงื่อนไขบางประการที่ไม่สามารถทำให้ชาวประมงทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมได้เต็มที่ แต่ช่วยดึงให้หน่วยงานต่าง ๆ เข้ามามีบทบาท และมีส่วนร่วมในการจัดการฟาร์มทะเล เป็นส่วนเสริมที่สำคัญต่อความสำเร็จของการจัดการอันริเริ่มจากการรวมกลุ่มของชาวบ้าน อีกทั้งยังช่วยในการสร้างความเข้มแข็งของชาวบ้านผ่านการกำหนดกติการ่วม และกลไกต่าง ๆ ในการดำเนินการ ดังนั้นการจัดการฟาร์มทะเลโดยชุมชน มีส่วนช่วยสร้างที่พักพิงให้กับปลา ด้วยการกำหนดเขตอนุรักษ์ โดยมีกติกาชุมชนในการใช้ทรัพยากรอย่างชัดเจน ผ่านการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันของคนในพื้นที่ ช่วยทำความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนและทรัพยากรประมงอย่างเหมาะสมเป็นที่รับรู้มากขึ้น และมีกิจกรรมอื่น ๆ ที่เสริมกันตามมา เช่น การทำซั้งปลา ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการจัดการทรัพยากรประมงในพื้นที่เช่นกัน

3) “ซั้งปลา”: บ้านแห่งการพักพิงของสัตว์น้ำกับการจัดการทรัพยากรร่วมใน สองเขา หนึ่งเล เสิเริน

“ซั้งปลา” หรือ “บ้านพักปลา” เป็นปะการังเทียมแบบพื้นบ้านที่นำเอากิ่งไม้และใบไม้หลากหลายชนิดจำนวน รวมทั้งใบพืชตระกูลปาล์ม เช่น โขมพะราว มาปักและสมเป็นกองในแหล่งน้ำเพื่อเป็นที่พักและหลบซ่อนของสัตว์น้ำ โดยเฉพาะปลา ซึ่งทั้ง 4 ชุมชน ได้ร่วมกันรื้อฟื้นทำขึ้นมาเพื่อมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ และการจัดการทรัพยากรประมงอย่างเป็นระบบ ถือเป็นองค์ประกอบหนึ่งของฟาร์มทะเลที่เกิดจากการผลักดันของหน่วยงานภาครัฐ ภายใต้กรมประมง นำโดยสถาบันเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่งร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนและชุมชนในการจัดการพื้นที่ โดยมีเป้าหมายเพื่อช่วยเยียวยาและฟื้นฟูทรัพยากรสัตว์น้ำในทะเลสาบสงขลา และต่อลมหายใจให้กับ

ผู้คนที่อาศัยอยู่กับทะเล จากการลงพื้นที่ในบ้านใหม่ หมู่ที่ 1 พบว่าการทำซังปลามีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับการทำฟาร์มทะเล ซึ่งเป็นโครงการที่ดำเนินการภายใต้ศูนย์อนุรักษ์ทรัพยากรประมง (ศูนย์ที่จัดตั้งโดยชุมชน) ที่เกิดจากการปรึกษาหารือมีส่วนร่วมของคนในหมู่ที่ 2 ในช่วงแรก แล้วขยายพื้นที่ไปยังหมู่ที่ 1 และแบ่งพื้นที่ส่วนหนึ่งให้กับชุมชนชายหินและชุมชนหัวเขาในเวลาต่อมา ลักษณะของการทำบ้านพักปลาของแต่ละชุมชนจะมีที่มาเหมือนกัน คือ เริ่มต้นจากปัญหาการขาดแคลนทรัพยากรประมง เนื่องจากทรัพยากรสัตว์น้ำลดลง คนในชุมชนจึงมีการพูดคุยกัน แล้วเกิดพัฒนาเป็นแนวคิดในการอนุรักษ์ในรูปแบบของการทำซังปลา ซึ่งเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมขึ้นมาในชุมชน

การทำซังปลาถือเป็นการรื้อฟื้นภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเพิ่มปริมาณสัตว์น้ำและเป็นวิธีการอนุรักษ์ลักษณะหนึ่งที่เคยปฏิบัติกันมาในอดีต การวางซังทำโดยการใช้ไม้และไปไม้ที่หาได้ในท้องถิ่นมากองไว้ในแหล่งน้ำในจุดที่เหมาะสม เป็นเสมือนการทำปะการังเทียมให้ปลาใช้หลบซ่อนและวางไข่ รวมทั้งช่วยอนุบาลสัตว์น้ำวัยอ่อน การรวมตัวกันเพื่อที่จะทำซังหรือบ้านปลาในพื้นที่ชุมชนบ้านใหม่ หมู่ที่ 1 และชุมชนบ้านป้อหลา หมู่ที่ 2 และชุมชนชายหิน เป็นการให้พื้นที่หน้าบ้านที่ต้องร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง โดยเฉพาะสัตว์น้ำที่นับวันจะเหลือน้อยลงด้วยความร่วมมือกับหลายๆ ฝ่าย การทำซังปลาทำกันหลายรูปแบบทั้งที่เป็นฟันท่อน้ำ บางแห่งใช้แหเก่า อวนเก่า ผูกกับไม้ไผ่แล้วทิ้งลงทะเล โดยมีส่วนประกอบหลัก ๆ ที่ขาดไม่ได้มี คือ ไม้ไผ่ เชือก ถูทราย แห่งปูน และทางมะพร้าว ส่วนประกอบอื่นขึ้นอยู่กับท้องถิ่นนั้นว่าจะเลือกใช้สิ่งใด แต่สำหรับชาวประมงบ้านใหม่ ชาวประมงป้อหลา และชาวประมงชายหิน นิยมใช้กิ่งไม้เป็นส่วนประกอบสำคัญเนื่องจากหาได้ง่ายในท้องถิ่น

กล่าวโดยสรุป การจัดการทรัพยากรประมงโดยการตั้งเป็นเขตอนุรักษ์สัตว์น้ำในรูปของฟาร์มทะเลสามารถสร้างขึ้นมาได้ง่าย แต่ถ้าจะให้ได้ผลดีต้องอาศัยความร่วมมือจากภาคส่วนต่าง ๆ ที่เข้ามาบทบาทในการสนับสนุนและส่งเสริม นอกเหนือจากการร่วมมือของคนทั้ง 4 ชุมชน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีการจัดการชายฝั่งมาแล้วหลายรูปแบบ เช่น การปลูกป่าชายเลน การกักกันพื้นที่เป็นเขตอนุรักษ์ ฯลฯ แสดงความเป็นเจ้าของทรัพยากรประมงร่วมกันของหลายฝ่ายในทะเลสาบสงขลา ถึงแม้จะเป็นสิทธิเชิงซ้อนที่มีการซ้อนทับกันระหว่างกรรมสิทธิ์ของรัฐ และปัจเจกชนในบางส่วนก็ตาม แต่ก็ยังเป็นการดีที่จะช่วยให้ทรัพยากรประมงฟื้นคืนสภาพได้อีกครั้งหนึ่งท่ามกลางภาวะวิกฤต

4) ป่าโกงกางกับการจัดการทรัพยากรร่วมใน สองเขา หนึ่งเล เติเริน

การปลูกป่าชายเลนเพื่อเพิ่มแหล่งที่อยู่อาศัยและแหล่งอนุบาลให้กับสัตว์น้ำในชุมชนหัวเขา ชุมชนป้อหลา ชุมชนบ้านใหม่ และชุมชนชายหิน ถือเป็นกิจกรรมหนึ่งที่มีฐานมาจากภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งได้มีการปลูกมาบ้างแล้วก่อนหน้านี้ในชุมชนหัวเขา ต่อมาคนในชุมชนได้ร่วมกันคิดวิธีการปลูกต้นโกงกางในท่อนซีเมนต์ เนื่องจากพื้นที่เดิมไม่เคยมีต้นโกงกางมาก่อน แต่ชุมชนต้องการสร้างความสมบูรณ์ให้กับเขตอนุรักษ์เพื่อเพิ่มแหล่งอาศัยให้กับสัตว์น้ำหรือทรัพยากรประมง จึงถือได้ว่ากิจกรรมเหล่านี้เป็นการค้นหาวិธีการปลูกป่าโกงกางแบบใหม่ เพื่อให้ต้นโกงกางสามารถเจริญเติบโตได้ในพื้นที่ที่มีข้อจำกัดทางธรรมชาติบางประการ คือ การใช้ท่อนซีเมนต์กลมขนาดทั่วไปที่มีขายตามท้องตลาด นำมาเรียงกันเป็นแถว แล้วเอาดินเลนจากพื้นที่รอบ ๆ ใส่ในท่อนลงไปให้เต็ม นำต้นโกงกาง จำนวน 5 ต้น ปลูกลงในแต่ละท่อน นับเป็นวิธีการที่คนในชุมชนป้อหลา ชุมชนบ้านใหม่ และชุมชนชายหิน คิดขึ้นจากการสังเกตความสัมพันธ์ในระบบนิเวศที่จะต้องมิตดินเลนมากพอ ผลปรากฏว่าวิธีนี้ประสบความสำเร็จ โดยต้นโกงกางที่สามารถเพาะปลูกในพื้นที่มี 2 ชนิด คือ ต้นโกงกางใบเล็กและต้นโกงกางใบใหญ่ (Bung Sob, 2018, 20 October) ความสำเร็จนี้นำมาซึ่งความภูมิใจแก่คนในชุมชน จึงมีแนวคิดที่จะขยายพื้นที่ปลูกอีก ดังคำอธิบายของแกนนำชุมชนที่เป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญดังต่อไปนี้

“...บ้านเรา เราสร้างป่าโกงกางขึ้นมาเอง เพราะระบบนิเวศบ้านเราไม่ได้เอื้อให้ป่าโกงกางมันเติบโตได้เหมือนกับชุมชนหัวเขา ดินบ้านเราแตกต่างจากชุมชนหัวเขา เพราะฉะนั้นเราก็ต้องมาทดลองในการทำการปลูกในพื้นที่ของเรา เรามีแปลงสาธิตหรือแปลงทดลองในการปลูกต้นโกงกางของเรา 2 แปลง ซึ่งติดกับศูนย์อนุรักษ์ ตอนนี้อย่าได้ผลมาก เพราะต้นโกงกางสามารถเจริญงอกงามได้ และเราจะขยายพื้นที่ไปเรื่อย ๆ รอบทะเลหรือรอบเขตอนุรักษ์ของเรา ตอนนี้มีโครงการจะปลูกต้นโกงกางและร่วมกับชุมชนชายหิน มีหน่วยงานต่าง ๆ เข้ามานับสนับสนุนในอุปกรณ์ต่าง ๆ และชุมชนได้มีส่วนร่วมในการจัดซื้อและจัดหาท่อซีเมนต์ขนาดใหญ่ที่เขาไม่ใช้แล้วและรับบริจาคเข้ามา ตอนนี้อย่าเราขับเรือออกไปชายทะเล หรือเรานั่งอยู่ที่ศูนย์ เราจะเห็นที่ในซึ่งปลา เราพยายามปลูกป่าชายเลนในซึ่งปลา ทุกซึ่ง ๆ ละประมาณ 2-3 ต้น และเราจะทดลองและลองผิดลองถูกไปเรื่อย ๆ และเราคิดว่าต้นโกงกางสามารถที่จะขยายพันธุ์ได้ แต่เราต้องดูแลบ่อย ๆ ชยันดินเลนเลนเข้าไป และยังมีที่ปรึกษาที่มีประสบการณ์ อย่างเช่น ชาวบ้านหัวเขาก็มาช่วยเราในการดูแลในการเพาะปลูก ... เขาชวนาญในเรื่องป่าโกงกาง ...” (Bung Sob, 2018, 20 October)

คนในชุมชนหัวเขามีประสบการณ์ในการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าโกงกางมาก่อน ผ่านการดำเนินโครงการพัฒนาป่าชายเลนของชุมชนตำบลหัวเขา ซึ่งเป็นป่าเฉลิมพระเกียรติ ที่ปลูกขึ้นมาเนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ในหลวงรัชกาลที่ 9 ทรงราชาภิเษกเป็นปีที่ 50 โดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนและการสนับสนุนของหน่วยงานต่าง ๆ ซึ่งประกอบด้วยคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (กปร.) สถาบันทรัพยากรชายฝั่ง มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ มูลนิธิชัยพัฒนา มูลนิธิแม่ฟ้าหลวง มูลนิธิโททาล และบริษัท ปตท. สำรวจและผลิตปิโตรเลียม จำกัด (มหาชน) หรือ ปตท. สผ. หลงจกปลูกแล้วได้มอบให้ประชาชนในตำบลหัวเขาเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารและดูแลป่าโกงกาง ในปัจจุบันป่าชายเลนบริเวณนี้มีความสมบูรณ์ เป็นที่เพาะพันธุ์สัตว์น้ำที่สำคัญในพื้นที่ทะเลสาบสงขลาตอนล่าง

กล่าวโดยสรุป ผลสำเร็จจากการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าโกงกาง ได้ชักนำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมุมมองของคนในชุมชนต่อการจัดการป่าโกงกางและการพัฒนาในพื้นที่ ประเด็นที่สำคัญ คือ เกิดการรวมกลุ่มของคนในชุมชนเพื่อมาอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าโกงกาง และเกิดเวทีแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกันระหว่างชุมชนในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยมีลักษณะเป็นกลุ่มเครือข่ายเพิ่มขึ้น สามารถขยายพื้นที่ป่าชายเลน มีการปรับเปลี่ยนมุมมองของคนในชุมชนชายฝั่งต่อการพัฒนาพื้นที่ โดยเฉพาะในมิติของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับทรัพยากร และมีมิติความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน จนในปัจจุบันเกิดการขยายพื้นที่อนุรักษ์ป่าชายเลนเป็นพื้นที่กว่าร้อยไร่ ซึ่งในมิติการเรียนรู้เพื่อการพัฒนา พื้นที่ป่าโกงกางได้กลายเป็นจุดเรียนรู้ที่สำคัญ ของนักเรียน นักศึกษา และประชาชนในพื้นที่ทั่วไปทั้งในจังหวัดสงขลาและพื้นที่ใกล้เคียงสนใจเข้ามาทัศนศึกษาและดูงาน อันช่วยส่งเสริมให้เกิดความเข้าใจในความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับการดำรงชีพของคนในสังคมในการขับเคลื่อนการพัฒนาอย่างเกื้อกูลกัน เพื่อที่จะรักษาความมั่นคงทางด้านอาหาร และความสมบูรณ์ของทรัพยากร ในขณะเดียวกัน ยังช่วยสร้างเครือข่ายการพัฒนาเชิงอนุรักษ์ขยายไปยังชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้เคียงด้วย

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาศึกษาแนวทางการจัดการทรัพยากรประมงร่วมในชุมชนหัวเขา ตำบลหัวเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา มีข้อค้นพบที่สำคัญ คือ เนื่องจากทรัพยากรประมงในทะเลสาบสงขลาถือเป็นทรัพยากรร่วม (common pool resources) การจัดการจึงควรเป็นไปตามแนวทางการจัดการร่วม (co-management) ให้ชุมชนเป็นศูนย์กลางในการจัดการเป็นเงื่อนไขที่สำคัญ สอดคล้องกับ Pomeroy (2001) ที่ได้กล่าวถึงการจัดการทรัพยากรร่วมว่าร่วมกับภาคอื่น ๆ แต่ต้องมีชุมชนเป็นศูนย์กลาง ข้อค้นพบนี้สะท้อนให้เห็นว่า ชุมชนสามารถสร้างความร่วมมือกับภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง อาทิเช่น ภาครัฐ เอกชน รวมถึงหน่วยงานต่าง ๆ ที่มีบทบาทแตกต่างกัน แต่เอื้อหรือ

เสริมต่อกัน โดยที่ชุมชนสามารถช่วยพลิกฟื้นสถานการณ์ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรประมงได้ในช่วงที่ผ่านมา ด้วยแนวทางนี้ ทั้งนี้การจัดการร่วม (co-management) ถือเป็นแนวทางหนึ่งในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่สามารถประสานความร่วมมือระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ ทั้งชุมชน รัฐ และเอกชน โดยการเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร ดังคำอธิบายของ Carlson & Berks (2004) ที่ได้กล่าวถึงทรัพยากรประมงว่าเป็นทรัพยากรร่วม หรือทรัพยากรของส่วนรวม (common pool resource) ซึ่งมักจะมีปัญหาในการบริหารจัดการอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง (Dolsak & Ostrom, 2003) (Pomeroy, 1995) นอกจากนี้ ข้อค้นพบในพื้นที่ที่ยังสะท้อนแนวทางการจัดการที่เกี่ยวข้องกับการแบ่งสรรอำนาจหน้าที่ระหว่างรัฐ และผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ซึ่งได้รับการยอมรับและมีความเหมาะสม สำหรับใช้ในการจัดการทรัพยากรที่เป็นส่วนรวมในชุมชนทั้ง 4 ชุมชน โดยสามารถนำมาใช้ควบคู่กับแนวคิดการจัดการทรัพยากรโดยยึดชุมชนเป็นศูนย์กลาง บนพื้นฐานของการจัดการร่วม (community-centered co-management) ซึ่งถือได้ว่าเป็นแนวคิดที่สามารถบูรณาการกับแนวทางการจัดการที่มีอยู่ให้สามารถเพิ่มความรับผิดชอบ อำนาจ และบทบาทของชุมชนในฐานะผู้มีส่วนร่วมหลักในการจัดการเพื่อให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น (Pomeroy, 2001)

นอกจากนี้การศึกษาวิจัยพบอีกว่า แนวทางในการจัดการทรัพยากรร่วมยังต้องอาศัยความร่วมมือจากหน่วยงานต่าง ๆ มาสนับสนุน โดยเฉพาะ สถาบันเฉพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง ซึ่งเป็นหน่วยงานภาครัฐสังกัดกรมประมง นอกจากนี้ยังมีองค์การพัฒนาเอกชน ภาคเอกชนที่สนใจเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร ร่วมให้การสนับสนุนด้วย โดยชุมชนมีบทบาทหลักในการจัดการพื้นที่ที่เป็นกรรมสิทธิ์ร่วม การดำเนินการในรูปแบบนี้ถือเป็นกลยุทธ์ (tactic) อย่างหนึ่งที่จะช่วยเยียวยาและฟื้นฟูทะเลสาบสงขลาตอนล่าง และต่อลมหายใจให้กับผู้คนที่ดำรงชีพอยู่กับทะเล ในการเข้าถึงทรัพยากรประมงได้อย่างยาวนานยิ่งขึ้น สอดรับกับข้อสังเกตของ Chantharachot (1998) ที่ว่า ปัญหาสำคัญในการบริหารและจัดการทรัพยากรประมงของหน่วยงานรัฐ คือ มักจะเป็นไปโดยขาดเอกภาพ หลายหน่วยงานเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการตามข้อบัญญัติหรือกฎหมายของหน่วยงานตนเอง แต่การประสานงานระหว่างหน่วยงานมีน้อย และแต่ละฝ่ายก็พยายามรักษาอำนาจของตนเองไว้ให้มากที่สุด จึงส่งผลให้การจัดการไม่เป็นไปในแนวทางเดียวกัน ไม่มีประสิทธิภาพและต้นทุนสูง โดยข้อเท็จจริงอย่างหนึ่งมาจากการที่เจ้าหน้าที่ของหน่วยงานรัฐมักจะทำหน้าที่ภายใต้ภาระหน้าที่ ไม่ได้เป็นผู้รับผิดชอบโดยตรงจากผลลัพธ์ของการจัดการที่เกิดขึ้น ความทุ่มเทในการทำงานจึงไม่สามารถเทียบเท่ากับชาวประมงเองซึ่งเป็นผู้รับผลโดยตรงได้ ด้วยเหตุนี้การจัดการร่วมจึงไม่สามารถเกิดขึ้นได้ หากขาดการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันโดยคนในชุมชนที่มีการรวมกลุ่มกันเป็นอย่างดี ดังนั้นการจัดการในแนวทางที่ให้ชุมชนเป็นผู้มีบทบาทหลักจึงเป็นทางเลือกในการแก้ปัญหาที่หน่วยงานรัฐไม่สามารถจัดการอย่างมีประสิทธิภาพได้ ข้อค้นพบในการวิจัยภาคสนามชี้ให้เห็นว่า ชุมชนมีบทบาทสำคัญในการออกแบบพื้นที่หน้าบ้านของตนเอง เพื่อเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยหรือเป็นบ้านของสัตว์น้ำได้เป็นอย่างดี ภายใต้กฎ กติกา ที่กำหนดร่วมกันของชุมชน ซึ่งถือว่าสำคัญมากที่สุดต่อการนำไปปฏิบัติ แม้จะมีกติกาในระดับอื่น ๆ ที่สูงกว่าระดับชุมชนก็ตาม ข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับ Ostrom (2003) ที่ได้แบ่ง กฎ กติกา ออกเป็น 3 ระดับ คือ กติกาในระดับปฏิบัติการ (operational rules) เป็นกติกาที่ใช้ทรัพยากรจะต้องปฏิบัติที่สามารถกำหนดเครื่องมือ ช่วงเวลา และปริมาณได้ กติกาสำหรับกำกับทางเลือกร่วมกันโดยดูแลทรัพยากร (collective-choice rules) ในที่นี้หมายถึงผู้มีอำนาจหรือเจ้าหน้าที่ที่ออกนโยบายการบริหารทรัพยากร กติกาที่มีผลทางอ้อมกับกับกติกาในระดับปฏิบัติการ สุดท้าย คือ กติกาในระดับธรรมนูญ (constitutional rules) เป็นตัวกำหนดสิทธิ์ของบุคคลในการมีส่วนร่วม ซึ่งสามารถกำหนดออกแบบกติกา กำกับทางเลือกร่วมและยังมีผลทางอ้อม สิทธิ์ในการเข้าใช้ทรัพยากร (access) เช่น สิทธิ์ในการใช้ประโยชน์จากระบบทรัพยากร (withdrawal) สิทธิ์ในการจัดการ (management) สิทธิ์ที่อนุญาตให้คนในท้องถิ่นสามารถกำหนดรูปแบบการใช้ประโยชน์ตามสภาพของระบบทรัพยากร สิทธิ์ในการกีดกัน (exclusion) ซึ่งกำหนดว่าใครสามารถเข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรได้บ้าง และสิทธิ์ในการขายหรือการให้ยืม

ความสำคัญของความร่วมมือจากภาคส่วนต่าง ๆ เพื่อการกำหนดกติกาดังกล่าวนี้ Timprasert (2011) ซึ่งทำการศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของสิทธิชุมชน ในการจัดทำข้อบัญญัติท้องถิ่นทางทะเล ได้พบว่า ความสำเร็จในการจัดทำมีความเกี่ยวข้องกับความร่วมมือของภาคส่วนต่าง ๆ อันประกอบด้วย องค์กรชุมชน หน่วยงานรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถาบัน ทางวิชาการ และองค์กรพัฒนาเอกชน ที่เน้นการทำงานอย่างบูรณาการ อันส่งผลให้การบริหารจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งมีประสิทธิภาพ อีกทั้งสิทธิของชุมชนได้รับการยอมรับและพัฒนามากขึ้น โดยมีข้อเสนอแนะว่า รัฐควรส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร ในลักษณะของการจัดการร่วม โดยให้ประชาชนเป็นผู้มีบทบาทหลัก ซึ่งจะช่วยให้การบังคับใช้มาตรการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรมีประสิทธิภาพมากขึ้น อีกทั้งการให้สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรจะช่วยให้สามารถนำประสบการณ์จากภูมิปัญญาของชุมชนมาใช้ในการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นอย่างสอดคล้องกันกับบริบทของพื้นที่และความต้องการของชุมชน

สำหรับข้อค้นพบเชิงพื้นที่ซึ่งมีรูปแบบในการจัดการทรัพยากรบนฐานของการมีส่วนร่วมระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ ที่พบในการศึกษานี้ สามารถใช้เป็นแนวทางในการจัดการทรัพยากรร่วม โดยเปิดโอกาสให้ชุมชนเป็นผู้มีส่วนได้เสียหลักในการจัดการร่วมภายใต้กฎและกติกาที่ร่วมกำหนดขึ้นมา เพราะเป็นผู้มีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ ในขณะที่ควรได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งจากภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และภาคเอกชนที่มีความเชี่ยวชาญและมีความสนใจร่วม โดยการทำงานอย่างบูรณาการ อันจะนำไปสู่เป้าหมายของการจัดการทรัพยากรประมงร่วม (co-management) อย่างเป็นรูปธรรมและมีประสิทธิภาพ

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย คือ ในการจัดการทรัพยากรต่าง ๆ ในทะเลสาบสงขลา หรือพื้นที่อื่น ๆ ที่มีบริบทคล้ายคลึงกัน ซึ่งเป็นพื้นที่กรรมสิทธิ์ร่วม รัฐควรส่งเสริมให้คนในชุมชนท้องถิ่นสามารถสร้างรูปแบบหรือแนวทางในการจัดการทรัพยากรร่วมทั้งระหว่างชุมชนและกับหน่วยงานหรือองค์กรอื่น ๆ ที่มีความสนใจร่วม เพื่อให้เกิดการบูรณาการมิติต่าง ๆ อันจะนำซึ่งความยั่งยืน

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป คือ ควรศึกษาการจัดการทรัพยากรน้ำในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาตอนล่าง อย่างเป็นระบบ เพื่อให้สอดคล้องกับนิเวศวิทยาทางวัฒนธรรมของคนลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา และสร้างความยั่งยืนในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในด้านต่าง ๆ

References

- Boonnak, C. (2011). *Concepts of Management of Common-Pool Resources: Based on International Experience and Concepts in Thailand*. Book Series of the Knowledge Survey for Thai Reform. Nonthaburi: Office of the Reconstruction.
- Boonprakarn, K. (2007). *Fishery Resource Access Right of Fishing Communities around Songkhla Lake*. Songkhla: Faculty of Liberal Arts, Prince of Songkhla University, Hat Yai Campus.
- Chantharachot, K. (1998). *Community-Based Fishery Management*. Bangkok: The Thailand Research Fund.
- Carlsson, L. & Berks, F. (2004). Co-management: concept and methodology implications. *Journal of Environmental Management*, 75(1), 65-76.
- Dolsak, N. & E. Ostrom. (2003). *The challenge of the commons*. In N. Dolšak and E.Ostrom (Eds), *The Commons in the New Millennium* (pp. 3-34). Cambridge, UK: Cambridge University Press.

- Elinor, Ostrom. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institution for Collective Action*. New York: Cambridge University Press
- Elinor, Ostrom. (2009). A General Framework for Analyzing Sustainability of Social-Ecological Systems. *Science* (20, Mar) 325, 419.
- Hydro and Agro Informatics Institute (Public Organization). (2012). *Operation of Data Collection and Analysis: The Project of Data Warehouse System Development in 25 Watersheds and Flood and Drought Modeling*. Bangkok: Asdecon Cooperation Company Limited.
- Information Department of Natural Resources and Environmental Management of Songkhla Lake Watershed. (1994). *Natural Resources Information of Songkhla Lake Watershed*. Songkhla: Research and Development Office, Prince of Songkhla University.
- Masae, A. Sombunsuk, B. Sabaiying, M. & Dueramae, A. (2007). "Modernization and Rural Livelihood Adaptation" in *Southern Thailand English Language Teaching/Cultural Change Conference*, (pp. 76-77). January 29-30, 2007 at The J.B. as cited in Phongpaichit & Baker, 2005; Wyatt, 2003; Industrial and Finance Cooperation of Thailand, 1990).
- Muhamad, C. (2010). *The Strategic Adjustment of Small-Scaled Fisheries Muslim Group in living with Resource Scarcity: Case Study of Seashore Communities in Khu Tao Subdistrict, Hat Yai District, Songkhla Province*. Master's Thesis in Human and Social Development, Prince of Songkhla University, Hat Yai Campus, Songkhla.
- Pitakkumpol, K. (2015). *100 Years of Yalbalrodrauma Mosque*. Songkhla: Huakhao Community.
- Pomeroy, R.S. (2001). *Devolution and fishery co-management*. in Ruth S. Meinzen-Dick, Anna Knox, and Monica Di Gregorio (Eds), *Collective Action, Property Rights and Devolution of Natural Resource Management: Exchange of Knowledge and Implications for Policy* (pp. 108-145). Feldafing: Zentralstelle für Ernährung und Landwirtschaft.
- Southern Guff Fisheries Research and Development Center. (2018). *Gill nets and Entangling Nets*. Retrieved July 20th, 2018, From: <http://www.fisheries.go.th/mf-smdec/max/?name=story&file=readstory&id=13>
- Tanthawanich, S. & Chanjukorn, P. (2008). *Decentralization Based on The Legislation of the National Government Organization Act, BE 2534 (1991) to Strengthen Local Administrative Sectors*. Songkhla: Southern Guff Fisheries Research and Development Center.
- Timprasert, N. (2011). *Process of People's Participation Based on Community Right in Formulating Local Marine Fishery Code of Law: Case Study of Thasala Subdistrict Administrative Organization in Nakhon Si Thammarat Province*. *Research Journal of Area Development*. 4(2): 62-75.
- Thongyoy, W., Boonprakarn, K., Sithinoon, O., & Sangkarnjanawanich, P. (2016). *Management Forms of Common-Pool Marine and Coastal Resources in the Young Aquatic Species Preservation Area of Four Villages (Le-Se-Ban Area) in Trang Province*. The 7th Hat Yai National and International Academic Conference on June 23, 2016, Hat Yai University.
- Vandergeest, P. (1997). *Rethinking Property*. *The Common Property Resource Digest* 41: 4-6.

Interviewees

Bung Chem (2018, 20th October) Interviewee from Baan Mai Community, Hua Khao Sub-District, Singhanakhon District, Songkhla Province

Bung Sob (2018, 20th October) Interviewee from Baan Mai Community, Hua Khao Sub-District, Singhanakhon District, Songkhla Province

Non, Village Head (2018, 20th October) Interviewee from Hua Khao Community, Hua Khao Sub-District, Singhanakhon District, Songkhla Province

Uncle Kiat (2018, 20 October) Interviewee from Hua Khao Community, Hua Khao Sub-District, Singhanakhon District, Songkhla Province

Yai (2018, 22 October) Interviewee from Hua Khao Community, Hua Khao Sub-District, Singhanakhon District, Songkhla Province

ผู้เขียน

นายเชษฐา มุหะหมัด

นักศึกษาระดับปริญญาเอก สาขาวิชาการพัฒนามนุษย์และสังคม

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่

E-mail: thongho.nsk@hotmail.com

Mr. Chettha Muhamad

Ph.D (candidate) in Human and Social Science Program

Faculty of Liberal Art, Prince of Songkla University.

E-mail: thongho.nsk@hotmail.com

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ สกุล	นายเชษฐา มุหะหมัด		
รหัสประจำตัว	5911130002		
วุฒิการศึกษา	ชื่อปริญญา	ชื่อสถาบัน	ปีที่สำเร็จการศึกษา
	ศิลปศาสตรบัณฑิต (สาขาการพัฒนาชุมชน)	มหาวิทยาลัยราชภัฏ นครศรีธรรมราช	2549
	ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (พัฒนามนุษย์และสังคม)	มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์	2553

การตีพิมพ์เผยแพร่ผลงาน

Chettha Muhamad, Kettawa Boonprakarn, Chonlada Sangmanee Sirisatidkid. (2018).

The Dynamic of Social Ecology in Hau Khao Community, Hau Khao Sub-District, Singhanakhon District, Songkhla Province. in 10th International Conference on Humanities and Social Sciences, 10th ICHiSS 2018 11-13 May 2018 (74-82) Kuala Lumpur: Malaysia.

เชษฐา มุหะหมัด, เก็ดถวา บุญปราการ, ชลลดา แสงมณี ศิริสาธิตกิจ. (2562, เมษายน-มิถุนายน). ปฏิบัติการในชีวิตประจำวันของชาวประมงชุมชนห้วยเขา ตำบลห้วยเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา. *วารสารมหาจุฬานาครธรรมศรน์* มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงการณราชวิทยาลัย, 6(2), 880-896.

เชษฐา มุหะหมัด, เก็ดถวา บุญปราการ, ชลลดา แสงมณี ศิริสาธิตกิจ. (2563, เมษายน). สองเขาหนึ่งเล เสเริน: การจัดการทรัพยากรประมงร่วมในชุมชนห้วยเขา ตำบลห้วยเขา อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา. *วารสารพัฒนาลังคม* สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (นิด้า) NIDA, 22(1).